A nemzetközi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom története

A XVIII. SZÁZAD HATVANAS ÉVEITŐL 1917-IG

1004-25.

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT

1004-25

Nemzetközi munkásmorgalom

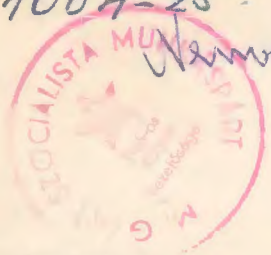

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT

3. r. sz. Könyvkártya
ÁKV Könyvtárellátó
Közl. Ny.

Ára: 6 fillér

A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM ÉS A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOM TÖRTÉNETE A XVIII. SZÁZAD HATVANAS ÉVEITŐL 1917-IG

A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM ÉS A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOM TÖRTÉNETE

A XVIII. SZÁZAD HATVANAS ÉVEITŐL 1917-IG

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

1964

Ez a könyv a Moszkvában 1962-ben megjelent

„ИСТОРИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО РАБОЧЕГО И ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ"

című tankönyv I. része alapján készült. Minthogy az SZKP története külön tantárgy, ez a mű az oroszországi munkásmozgalmat csak egész röviden tárgyalja.

Fordították

MEGGYESI JÁNOS

és

SZABÓ TAMÁS

A könyv szerzői:

Bevezetés — Rugyenko B. Ty. és Lavrov Ny. M.

I. fejezet 1., 3. pont — Mihajlov M. I., 2. pont — Potyomkin F. V.; II. fejezet 1. pont — Szomin Ny. I., 2. pont — Lavrov Ny. M.; III. fejezet — Bogoljubov Ny. Gy.; IV. fejezet — Mihajlov M. I.; V. fejezet 1. pont, valamint a fejezet befejező részének első oldalai — Potyomkin F. V., 2—8. pont — Mihajlov M. I.; VI. fejezet — Bogoljubov Ny. Gy.; VII. fejezet — Dubinszkij A. M.; VIII. fejezet — Szomin Ny. I.; IX. fejezet — Rugyenko B. Ty.; X., XI., XII., XIII. fejezet — Galkin I. Sz.; XIV. fejezet — Kunyina V. E.; XV. fejezet — Rugyenko B. Ty.; XVI. fejezet — Bogoljubov Ny. Gy.; XVII. fejezet — Urjasz J. L.; XVIII. fejezet — Popov B. Sz.; XIX. fejezet — Dubinszkij A. M.; XX. fejezet — Galkin I. Sz., Rugyenko B. Ty.; XXI. fejezet — Alekszandrov V. V.; XXII. és XXIII. fejezet — Galkin I. Sz.; XXIV. fejezet — Kunyina V. E.; XXV. fejezet — Rugyenko B. Ty.; XXVI. fejezet — Bogoljubov Ny. Gy.; XXVII. fejezet — Urjasz J. L.; XXVIII. fejezet — Popov B. Sz.; XXIX. fejezet 1., 2. pont — Lavrov Ny. M., 3., 4. pont — Dubinszkij A. M., 5. pont — Szuhanova V. V.; XXX. fejezet — Dubinszkij A. M.; XXXI. fejezet — Jermolajev V. I., a „Mexikó“ c. pont — Lavrov Ny. M.; XXXII. fejezet — Galkin I. Sz. és Rugyenko B. Ty.; XXXIII. fejezet „A munkásmozgalom az első világháború éveiben“ c. pont — Zsmihov I. Ny., „A nemzeti felszabadító mozgalom az első világháború idején“ c. pont — Bersadszkaja O. I.

Szerkesztők: Bogoljubov Ny. Gy. (főszerkesztő) és Rizskova V. P.

Könyvünkben megkíséreljük röviden összefoglalni a nemzetközi munkásmozgalomnak és a nemzeti felszabadító mozgalomnak — az újkori és legújabb kori történelem igen fontos alkotórészének — történetét.

A nemzetközi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom története annak a harcnak a története, amelyet a munkásosztály vív, hogy felszabadítsa az emberiséget a tőkés elnyomás és kizsákmányolás alól — a munkásság első ösztönös és elszigetelt megmozdulásaitól a győzelmes proletárforradalomig, az új típusú államnak, az új típusú demokráciának, a dolgozók demokráciájának a megteremtéséig, a szocializmus és a kommunizmus építéséig — továbbá annak a harcnak a története, amelyet az elnyomott népek vívnak az imperializmus ellen, az önálló nemzeti államok megteremtéséért.

Fő feladatunk a nemzetközi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom objektív törvényszerűségeinek és tapasztalatainak tanulmányozása.

Nagy elméleti és gyakorlati jelentősége van annak, hogy a kommunista és munkáspártok általánosítják ezeket a tapasztalatokat, hiszen a munkásosztály állandóan alkalmazza ezeket az általánosított tapasztalatokat abban a harcban, amelyet a jelen és a jövendő legfontosabb problémáinak forradalmi megoldásáért manapság folytat. E tanfolyam elméleti alapja a marxizmus—leninizmus.

A marxista kutatási módszer lehetővé teszi a nemzetközi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom történetének tudományos megvilágítását, és annak kimutatását, hogy az oroszországi proletárforradalom és a kínai népi forradalom győzelme,

a népi demokrácia diadala számos európai és ázsiai országban, a régi, idejétmúlt kapitalista világgal sikeresen versenyző szocialista világrendszer kialakulása törvényszerű volt. Ezek a sikerek, amelyeket az emberiség a társadalmi haladásért, a nemzeti függetlenségért vívott harcban elért, szemléltetően bizonyítják a tudományos kommunizmus eszméinek helyességét, a marxi—lenini tanítás diadalát.

A proletariátus lángeszű vezéreinek — Marxnak, Engelsnek, Leninnek — példáját követve a kommunista és munkáspártok mindenkor harcoltak és továbbra is harcolnak a marxizmus—leninizmus tisztaságáért. Engesztelhetetlen harcuk a reakciós burzsoázia ideológusai és kiszolgálói — a legkülönbözőbb árnyalatú és irányzatú opportunisták és szektások — ellen a nemzetközi munkás- és kommunista mozgalom minden szakaszában a marxizmus ideológiai ellenfeleinek vereségével végződött, a munkás- és kommunista mozgalom pedig még jobban megerősödve és eggyé kovácsolódva került ki ebből a harcból.

Fejlődése során a nemzetközi forradalmi mozgalom óriási tapasztalatot szerzett az imperializmus és az imperializmusnak a munkásosztály soraiban levő szekértolói ellen folytatott harcban. A szakadatlan osztályösszecsapásokban és ideológiai csatákban ez a mozgalom megedződött, érettebbé vált, szervezettsége és harci szelleme nagyot fejlődött.

A kommunista és munkáspártok képviselőinek 1957. évi és 1960. évi értekezlete, az SZKP XXII. kongresszusa és az V. szakszervezeti világkongresszus fényes tanúbizonysága a nemzetközi munkás- és kommunista mozgalom történelmi sikereinek; az egész világ láthatta e mozgalom nagy életerejét és összeforrottságát.

A szervezett kommunista mozgalom keletkezésének időszakában alakult Kommunisták Szövetségében mindössze háromszáz forradalmár vett részt. Korunk kommunista mozgalmát a kommunizmust önzetlenül és hűen szolgáló harcosok több mint negyvenmilliós hatalmas serege képviseli. Ez a mozgalom az egész mai világra kiterjesztette befolyását, korunk legbefolyásosabb politikai erejévé, a társadalmi haladás legfontosabb tényezőjévé vált.

A nemzetközi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom történetének korszakokra való felosztása az újkori és a legújabb kori történelem marxi—lenini periodizálásán alapszik. A nemzetközi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom történetét három korszakra oszthatjuk. Az első korszak nagyjából az ipari kapitalizmus győzelmének és megszilárdulásának korszaka (a XVIII. század hatvanas éveitől 1871-ig); a második korszak az ipari kapitalizmusnak a monopolista szakaszba való átmenete és az imperializmus megszilárdulása (1871—1917); a harmadik a két ellentétes társadalmi rendszer harcának, a szocialista és a nemzeti felszabadító forradalmaknak, az imperializmus összeomlásának, a gyarmatrendszer felszámolásának korszaka, egyre újabb népek szocialista útra lépésének, a szocializmus és a kommunizmus világméretű diadalának korszaka (1917-től napjainkig).

Könyvünk a nemzetközi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom első két korszakának történetét tárgyalja.

A nemzetközi munkásmozgalom történetének *első korszaka* az 1760—1780-as években kezdődik; ekkor indult meg az ipari forradalom Angliában (később más országokban is végbement), és alakult ki az ipari proletariátus, s vele együtt maga a munkásmozgalom. Történetének első korszaka a párizsi kommünig terjed, amely a proletariátus első kísérlete volt a burzsoázia uralmának megdöntésére és a maga uralmának megteremtésére. Ennek a korszaknak a munkásmozgalma *két szakaszra* oszlik; a közöttük levő határvonal a proletariátus első önálló megmozdulásai és a tudományos kommunizmus megjelenése.

Az első korszakban a munkások az egyes tőkések ellen harcoltak, gyakran feldúlták a gyárakat, összetörték a gépeket, csapásaikat nemcsak a burzsoá termelési viszonyokra irányították, hanem e viszonyok anyagi alapjaira, a termelési eszközökre is. A munkások harcát elszigetelt megmozdulások jellemezték. Súlyos teherként nehezedtek a munkásokra a feudalizmus maradványai is (az abszolút monarchia, a nemesi arisztokrácia uralma stb.). A burzsoázia, amelynek érdeke volt a feudális csökevények felszámolása, bevonta a munkástömegeket az ellenük folyó harcba. „Ezen a fokon a proletárok tehát nem saját ellenségeik, hanem ellenségeik ellenségei ellen harcolnak, az abszolút monarchia maradványai, a földtulajdonosok, a nem ipari

burzsoák, a kispolgárok ellen. Így az egész történelmi mozgalom a burzsoázia kezében összpontosul; minden így kivívott győzelem a burzsoázia győzelme."[1] Ez mégsem múlt el nyomtalanul a proletariátus számára: tapasztalatot szerzett a politikai harcban.

Az a harc, melyet ebben a szakaszban a proletariátus gazdasági és politikai síkon folytatott, osztályharcának korai formája volt és a proletariátusnak mint osztálynak fejletlenségét tükrözte. A mozgalom általános fejletlensége tükröződött az elméletben is.

A tudományos szocializmus előfutárai közül a nagy utópista szocialisták (Saint-Simon, Fourier, Owen), akiknek tanítását Marx és Engels „kritikai utópikus szocializmusnak" nevezte, jártak a legközelebb az igazsághoz. De minthogy a tőkés termelési mód még fejletlen volt, és a proletariátus még alig vált ki a nincstelenek általános tömegéből, az utópista szocialisták nem a proletariátus, hanem az „egész társadalom" érdekeinek kifejezőiként léptek fel. Ebben a korai szakaszban a munkásmozgalmat nemcsak a spontaneitás, az akciók elszigeteltsége és az elmélet kiforratlan volta jellemezte, hanem az elméletnek a gyakorlati harctól való teljes elszakadottsága is. A munkásmozgalomnak ezek a gyengeségei a történelmi fejlődés további folyamán megszűntek.

A XIX. század harmincas-negyvenes éveiben megértek a feltételek ahhoz, hogy gyökeres változás következzen be a nemzetközi munkásmozgalomban. A kapitalizmus fejlődése még felfelé ívelt, de már teljes mértékben megmutatkoztak jellemző ellentmondásai. Már meg lehetett állapítani, hogy a tőkés rendszer történelmileg átmeneti jellegű, és hogy a szocialista forradalom elkerülhetetlen; meg lehetett határozni azt a döntő társadalmi erőt, amely hivatott ennek a forradalomnak a véghezvitelére. Ez az erő az ipari forradalom folyamán kialakult ipari proletariátus, amely a XIX. század harmincas-negyvenes éveiben az önálló osztályharc útjára lépett.

Fordulatot jelentő szakasz volt ez a burzsoá társadalom osztályharcának fejlődésében. A burzsoázia és a feudális erők közötti harc lényegében a burzsoázia győzelmével végződött,

[1] *Marx—Engels:* Válogatott művek. I. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 24. old.

s átadta a helyet az új, forradalmi tartalmát tekintve mérhetetlenül mélyebb ellentétnek, a proletariátus és a burzsoázia ellentétének. És míg régebben a proletárok érdekeik védelmét szolgáló megmozdulásaik mellett gyakran ellenségeik ellenségeivel hadakoztak, a XIX. század harmincas-negyvenes éveiben saját közvetlen ellenségük ellen, a burzsoázia ellen szálltak harcba. Az 1831. és az 1834. évi lyoni felkelés Franciaországban és az 1836—1848. évi chartista mozgalom Angliában azt mutatta, hogy Európa legfejlettebb országaiban a proletariátus és a burzsoázia közötti osztályharc lépett az előtérbe, és vált a történelmi folyamat alapvető tartalmává.

A XIX. század negyvenes éveiben létrejöttek a történelmi feltételek ahhoz, hogy Marx és Engels megteremtse a tudományos szocializmust.

A marxizmus megjelenése a világtörténelem óriási eseménye, forradalmi fordulat volt a tudomány fejlődésében, a társadalmi gondolat történetében, forradalom a munkásosztály ideológiájában. A marxizmus igazi tudományos forradalmi világnézettel fegyverezte fel a proletariátust, s megvilágította a társadalom forradalmi átalakításáért folytatott harc egyetlen helyes útját. Ekkor kezdődik a proletariátus tudatos harca a kommunizmusért, a nemzetközi kommunista mozgalom története. Ennek a mozgalomnak lett hirdetője és programja „A Kommunista Párt kiáltványa", amelyet az első proletárpárt, a Kommunisták Szövetsége megbízásából Marx és Engels írt meg. Lenin meghatározása szerint a Kiáltvány a marxizmusnak „már kiforrott, rendszeres, mindmáig legjobb kifejtését tartalmazza"[2]. Ezt a nagyszerű művet áthatja a proletár nemzetköziség szelleme, és jelszava — „Világ proletárjai, egyesüljetek!" — a munkásosztály egész későbbi mozgalmának megmásíthatatlan és kötelező elve lett.

A tudományos kommunizmus megjelenésének döntő szerepe volt abban, hogy a munkásmozgalom új harci szakaszba lépett, melynek jellemző vonása a munkásosztály aktivizálódása, különösen az 1848—1849. évi európai forradalmak időszakában, továbbá — s ez a legfontosabb — a marxisták harca az elmélet és a gyakorlati munkásmozgalom kapcsolatának megteremtéséért, a forradalmi ideológiának a proletártömegek közötti elterjesztő-

[2] *Lenin* Művei. 18. köt. Szikra 1955. 595. old.

séért, a proletariátussal szemben ellenséges burzsoá ideológiának a munkásmozgalomból való kiszorítása.

E tekintetben nagy jelentőségű volt Marx és Engels, valamint az I. Internacionálé harca a kispolgári szocializmus ellen (blanquizmus, proudhonizmus, anarchizmus, lassalleanizmus stb.). Mindez előkészítette a talajt a tudományos kommunizmus eszméinek a nagy munkástömegekbe való behatolásához.

A munkásmozgalom *első korszakában* tehát végbement az ipari proletariátus kialakulásának, a demokratikus néptömegekből való kiválásának és az önálló osztályharcra való áttérésének a folyamata. Ez a harc a tudományos kommunizmus megjelenésétől és a proletár tömegmozgalommal való egyesülésétől kezdve meghatározta a történelmi fejlődés menetét, távlatait; elkerülhetetlenné tette a kapitalista rendszer pusztulását.

A *nemzeti kérdés* az osztályharc fejlődésének már ebben a korszakában felszínre került. Marx és Engels az írországi, a lengyelországi, az ausztria—magyarországi nemzeti-polgári mozgalmak példáján már abban az időben elméletileg megalapozta a nemzeti kérdést, kimutatta, hogy a nemzeti mozgalmaknak a forradalmi proletármozgalommal való összekapcsolása szükségszerű és elengedhetetlen.

A XVIII—XIX. századnak Európában és az Egyesült Államokban végbement polgári forradalmai, amelyek korlátozott burzsoá demokratikus szabadságjogokat honosítottak meg Nyugaton, előkészítették a talajt a fejlett tőkésállamok fokozott gyarmatpolitikájához az ázsiai, afrikai és latin-amerikai országokban. A nemzeti kérdés túlnőtt az európai nemzeti-polgári mozgalmak keretein, és új tartalommal telt meg. Keleten a függőség és a gyarmati rabság egyre újabb formái jöttek létre.

A gyarmati és a függő országok népei, amelyek a tőkésállamok elnyomása alatt sínylődtek, és emiatt elmaradtak a gazdasági fejlődésben, az események alakulása során lépésről lépésre eljutottak odáig, hogy harcba szálljanak a gyarmati rabság ellen.

Némileg eltérő körülmények között folyt a latin-amerikai népek felszabadító harca. Latin-Amerika népei már a XIX. század elején függetlenségi háborúkat indítottak a spanyol uralom ellen, s e háborúk nyomán nemzeti államok keletkeztek. Ámde a latin-amerikai országokban a fennmaradt jelentős feudális maradványok miatt a kapitalizmus fejlődése igen lassú volt,

gazdaságilag és politikailag nem tudtak megerősödni, s ez lehetővé tette a nagyhatalmak számára, hogy elfoglalják ezekben az országokban a kulcspozíciókat.

Az ázsiai országokban, amelyek a gyarmati rablás prédái voltak, már a XIX. század ötvenes éveiben jelentkezett az ázsiai kontinens nagy népeinek általános elégedetlensége.

Ebben az időben Keleten végighömpölygött az idegen hódítók elleni népfelkelések első hulláma (a tajping-felkelés Kínában, az első nemzeti felkelés Indiában stb.). Ezekben az években a keleti felszabadító mozgalmak eltiprói Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok uralkodó osztályai voltak.

A nemzetközi munkásmozgalom és nemzeti felszabadító mozgalom történetének *első korszakában* azonban még nem volt közvetlen kapcsolat a feudális viszonyok között élő Kelet felszabadító harca és a tőkésországok proletariátusának forradalmi harca között. A Kelet országaiban akkor még nem volt sem nemzeti burzsoázia, sem munkásosztály, vagyis nem léteztek még azok az osztályok, amelyek élére állhattak volna a felszabadító harcnak. Ezek voltak az okai annak, hogy ebben az időben az elnyomott népek nemzeti felszabadító mozgalmainak jelentős része vereséget szenvedett.

*

A *második korszak* munkásmozgalma olyan körülmények között fejlődött, amikor lényegében már befejeződött az ipari forradalom, tovább fejlődött az ipari kapitalizmus és a XIX. század végén—a XX. század elején fokozatosan az imperializmus szakaszába lépett, s amikor létrejöttek a feltételek a történelem első szocialista forradalmának győzelméhez.

Az imperializmus a proletárforradalom előestéje, minthogy az imperializmus feltételei között érnek be az objektív és szubjektív feltételek ahhoz, hogy a társadalom a történelmi fejlődés magasabb fokára, a szocializmusba lépjen. A monopolkapitalizmus, amely hatalmas lendületet adott a termelőerők fejlődésének, egyidejűleg a végletekig kiélezte a kapitalista világrendszer összes ellentmondásait. Ugyanakkor az imperializmusban a lehető legvilágosabban megmutatkozott a kapitalista rendszer élősdisége és rothadása. „Az imperializmus — állapítja meg az SZKP prog-

ramja — rothadó és halódó kapitalizmus, a szocialista forradalom előestéje. *A kapitalista világrendszer egészében véve megérett a proletariátus társadalmi forradalmára.*"[3]

A nemzetközi munkásmozgalom történetének második korszaka szintén *két szakaszra* oszlik, s mindkettőnek megvannak a maguk sajátosságai.

Az *első szakasz* felöleli a XIX. század utolsó harmadát és a XX. század első éveit, vagyis a kapitalizmus viszonylag békés fejlődésének időszakát. Ennek a szakasznak az elején zajlott le a polgári demokratikus átalakulásoknak és a progresszív, főként európai nemzeti háborúknak hosszú, több évtizedre terjedő folyamata. A kapitalista rendszer számára, amely végleges győzelmet aratott a feudalizmus erői felett, lehetővé vált a „viszonylag nyugodt és folyamatos" fejlődés, hogy „békésen" elterpeszkedjen az óriási még el nem foglalt területeken, és azokban az országokban, amelyeket még nem vont véglegesen magához a kapitalizmus örvénye.

Ennek a szakasznak az elején a kapitalizmus már megkezdte az átmenetet fejlődésének monopolista stádiumába, s noha ez a folyamat együtt járt az osztályellentétek további éleződésével, a proletárforradalom még nem került napirendre.

A viszonylag békés fejlődés feltételei között, amikor a polgári forradalmakon túljutott Nyugat még nem érett meg a szocialista forradalmakra, Keleten pedig még nem alakultak ki a feltételek a nemzeti forradalmak győzelméhez, amikor a világ még nem élt át sem nagy társadalmi megrázkódtatásokat, sem pedig számottevő nemzetközi konfliktusokat, a munkásmozgalom szintén viszonylag békés jellegű volt. A lassú előkészület évei voltak ezek, érlelődött a döntő roham a kapitalizmus erődítményei ellen. Figyelembe véve a párizsi kommünnek — az állam új típusának, a proletárdiktatúra mintaképének — tapasztalatait és az osztályharc alakulásának kilátásait, fennállásának utolsó éveiben már az I. Internacionálé fő feladatul tűzte a proletariátus elé nemzeti munkáspártok szervezését. Ezek számos országban létre is jöttek, és bázisukon alakult meg a II. Internacionálé. Lenin világosan jellemezte a munkásmozgalom „békés" fejlődésének fő tartalmát. „Mindenütt — írta — alapjukban proletár

[3] Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1962. 717. old.

szocialista pártok alakulnak, amelyek megtanulják, hogyan kell a polgári parlamentarizmust kihasználni, hogyan kell napisajtójukat, művelődési szerveiket, szakszervezeteiket, szövetkezeteiket megteremteni. Marx tanítása teljes győzelmet arat, *és terjed.* Lassan, de biztosan halad a proletariátus erőinek kiválasztása, összegyűjtése, a proletariátus előkészítése az eljövendő harcokra."[4]

A *második szakasz* 1903-tól 1917-ig terjed. Ekkorra a kapitalizmus ellentmondásai a legvégső fokig, a robbanásig, a szociális forradalomig kiéleződtek. Lenin rámutatott arra, hogy „az ellentmondásoknak ez a kiéleződése a leghatalmasabb hajtóereje annak az átmeneti történelmi időszaknak, amely a világméretű finánctőke végleges győzelmével vette kezdetét"[5]. A nemzetközi munkásmozgalomnak ebben a szakaszában kezdődik meg a felkészülés a kapitalizmussal való döntő csatákra. A „békés" időszakot felváltja az éles osztályösszeütközések korszaka.

Új, hatalmas erők lépnek harcba. A forradalmi világmozgalom központja Oroszországba helyeződik át, az orosz proletariátus pedig a nemzetközi forradalmi erők élcsapatává válik. Oroszországban 1903-ban Lenin vezetésével megalakul az új típusú párt, a bolsevikok pártja, amely új fejezetet nyit a nemzetközi munkásmozgalom történetében. A bolsevizmus a taktika példaképe lesz a nemzetközi munkásmozgalom összes valóban forradalmi elemei számára. Az 1905-ben kirobbant oroszországi forradalom az imperializmus korszakának első népi forradalma volt. Óriási hatást gyakorolt a nyugati forradalmi mozgalmak fejlődésére, és hatalmas lökést adott a nemzeti forradalmak kibontakozásának a gyarmati és a függő országokban.

Ebben az új helyzetben tökéletesedik a proletariátus ideológiai fegyvere is. Oroszországban megszületik a leninizmus, az imperializmus és a proletárforradalmak korszakának marxizmusa, a szovjetunióbeli szocialista és kommunista építés korszakának, a szocialista világrendszer létrejötte és fejlődése korszakának, a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet korszakának marxizmusa.

Lenin az imperialista korszak történelmi sajátosságainak tü-

[4] *Lenin* Művei. 18. köt. 596—597. old.
[5] *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 312. old.

zetes elemzése alapján kidolgozta a proletárforradalom új elméletét. Abból a törvényből kiindulva, mely szerint a kapitalista országok gazdasági és politikai fejlődése az imperializmus a rothadó és élősdi kapitalizmus korszakában egyenlőtlenül megy végbe, arra a következtetésre jutott, hogy a szocialista forradalom győzhet először *egy,* egymagában vett országban, és hogy nem győzhet egyidejűleg valamennyi országban vagy a civilizált országok többségében. Az új típusú párt Lenin által kidolgozott szervezeti, ideológiai és taktikai elvei szolgálnak alapul a munkásosztály valóban marxista pártjainak. A leninizmus amely Oroszország munkásosztályának és valamennyi dolgozójának az érdekeiért, az egész világ dolgozóinak és elnyomott népeinek az érdekeiért folytatott harcban bontakozott ki és edződött meg, hatalmas eszmei fegyverré vált a társadalmi és nemzeti felszabadulásukért, az új, kommunista társadalomért folytatott harcukban.

A proletariátus és a burzsoázia ellentéteinek kiéleződésével párhuzamosan fokozódott a harc a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi és opportunista áramlatai között. Ez különösen a monopolkapitalizmus korszakában nyilvánult meg szembetűnően. A XIX. század végén és a XX. század elején a nyugati szocialista pártok számos befolyásos vezetője a marxizmus revíziójának útjára lépett, hogy belülről bomlassza a marxizmust. A revizionisták szembefordultak a szocialista forradalom és a proletárdiktatúra eszméjével, és minden erővel arra törekedtek, hogy letérítsék a munkásosztályt a forradalom útjáról, és ily módon elejét vegyék a kapitalizmus elkerülhetetlen összeomlásának. A revizionizmus mint az opportunizmus legteljesebb kifejeződése a csődbe jutott polgári liberalizmus helyébe lépett és a burzsoázia fő támasza lett a munkásosztályon belül.

A bolsevikok Lenin vezette pártja kíméletlen harcot indított a nemzetközi revizionizmus minden válfaja ellen. Ez a harc az OSZDMP kongresszusain a mensevikek ellen, a II. Internacionálé kongresszusain Bernstein és Kautsky hívei ellen irányult, s különösen élessé vált az első orosz forradalom idején (1905—1907) és az ezt követő években.

A harc azok körül a kérdések körül folyt, amelyeket maga a kor és főként az orosz forradalom vetett fel, s amelyek a nemzetközi forradalmi mozgalom szempontjából alapvetőkké váltak.

Ezek közé tartozott a proletárdiktatúra, a párt kérdése, a marxistáknak a polgári demokratikus forradalomhoz való viszonya, a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá fejlődése, a munkásosztály és a parasztság szövetsége, a proletariátus hegemóniája, a harc parlamenti és parlamenten kívüli formái, az általános politikai sztrájk, az imperializmus és a háborúk, a nemzetek önrendelkezési joga, a gyarmatok és a függő országok népeinek felszabadító mozgalma, s a nemzetközi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom stratégiájának és taktikájának számos egyéb kérdése.

Lenin kíméletlenül leleplezte a II. Internacionálé revizionistáit és centristáit, és felfogásukkal szemben a munkásosztály nemzetközi harcának minden fontos kérdésében a bolsevik megoldást védelmezte. A háromszoros elnyomástól szenvedő orosz proletariátus soraiban nem volt számottevő a munkásarisztokrata-réteg — az opportunizmus támasza. Ez kedvező feltételeket nyújtott a bolsevikok számára ahhoz, hogy leküzdjék a reformizmusnak, a sovinizmusnak és a burzsoá ideológia minden egyéb formájának a munkásosztályra gyakorolt befolyását, és megkönnyítette, hogy szocialista öntudatot vigyenek be a munkásmozgalomba.

Az újkori történelem *második korszakában* a nemzeti kérdés *nemzeti-gyarmati* kérdéssé változott.

A XIX—XX. század fordulóján, amikor a tőkés hatalmak befejezték a világ területi felosztását, kialakult az imperialista gyarmatrendszer. Az imperializmus korszaka lényegesen megváltoztatta a gyarmatok és a függő országok fejlődésének gazdasági feltételeit.

Az imperializmus előtti időkben az elnyomás módszere ezekkel az országokkal szemben főként a háborús hódítás, az adószedés és az egyenlőtlen csere volt. Az imperializmus korszakában ezekhez a régi elnyomási módszerekhez újabbak járultak, amelyeknek jellegét csak akkor érthetjük meg, ha tekintetbe vesszük, hogy az imperializmus korszakában a kapitalizmus — mint Lenin mondotta — olyan *világrendszerré változott, amelyben egy maroknyi „vezető" ország pénzügyi rabságban és gyarmati elnyomásban tartja a földkerekség lakosságának többségét.*

A XIX. század végén és a XX. század elején nemcsak Ázsia

és Afrika nagy része sínylődött a kapitalista nagyhatalmak igájában, hanem még viszonylag fejlett latin-amerikai országok — például Argentína, Mexikó, Brazília, Chile — is gazdasági és pénzügyi függőségbe kerültek Angliával és az Amerikai Egyesült Államokkal szemben.

Amikor a nemzeti kérdés nemzeti-gyarmati kérdéssé vált, fő tartalma a gyarmatok és a függő országok népeinek az imperialista elnyomás alól való felszabadulásáért és az állami függetlenség kivívásáért folytatott harca lett.

Az 1905-ös első orosz forradalom megnyitotta a gyarmatok és a függő országok népei ébredésének, s mindenekelőtt Ázsia ébredésének korszakát. 1905 után a polgári forradalmak egész sora ment végbe a Keleten (Iránban, Törökországban, Kínában); az volt a rendeltetésük, hogy megtisztítsák az utat a kapitalista fejlődés előtt.

Ázsia ébredésének nemzetközi jelentőségét értékelve Lenin 1908-ban a következőket írta: „Az öntudatos európai munkásnak már Ázsiában is vannak társai, s ezeknek a száma nem is napról napra, hanem óráról órára fog növekedni."[6] Leninnek az a meggyőződése, hogy a Kelet országainak forradalmi erői növekedni fognak, beigazolódott az ázsiai felszabadító harc további fejlődésében és különösen a kínai polgári demokratikus forradalomban, amelyet Lenin világra szóló eseménynek nevezett. Megnyilvánult az 1905-ös orosz forradalom hatása a latin-amerikai országokban is, ahol az első világháború előestéjén erősödött az imperializmusellenes mozgalom. Ez különösen az 1910—1917. évi mexikói forradalomból látható. Ebben az időben számos latin-amerikai ország népeinek demokratikus és antiimperialista harcában jelentős szerepet kezdett vinni a proletariátus.

A gyarmatok és a függő országok népeinek az első világháború előtt és alatt kibontakozó nemzeti felszabadító mozgalma fényesen igazolta azt a lenini tanítást, hogy a nemzeti kérdés szoros kapcsolatban van a gyarmati népeknek az imperialista elnyomás alól való felszabadulásával. Lenin azzal a követelésével, hogy a nemzeteknek az elszakadás jogát is magában foglaló önrendelkezési jogát terjesszék ki a gyarmati népekre, a nemzeti kérdést egyedi, belső állami kérdésből minden imperialista el-

[6] *Lenin* Művei. 15. köt. Szikra 1955. 182. old.

nyomás alatt sínylődő nép végleges felszabadításának nemzetközi kérdésévé változtatta.

Az európai és az amerikai proletariátus forradalmi harca, a gyarmatok és a függő országok népeinek nemzeti felszabadító mozgalma akkor még nem hozta meg a felszabadító világmozgalom győzelmét.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt a nemzeti felszabadító mozgalom a polgári demokratikus forradalom alkotórésze volt. Mindazonáltal azok a változások, amelyek az első világháború éveiben és főként az oroszországi proletárforradalom győzelme után ebben az irányban történtek, minőségileg új eredményekre vezettek. Az októberi forradalom a kapitalista országokban megnyitotta a proletárforradalmak korszakát, a gyarmati és függő országokban pedig a győzelmes nemzeti forradalmak korszakát. A nemzetközi forradalmi mozgalom egyetlen áradattá egyesült az imperializmus ellen. „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom új korszakot nyitott az emberiség történetében: a kapitalizmus összeomlásának és a kommunizmus létrejöttének korszakát."[7]

[7] Az SZKP XXII. kongresszusa. 711. old.

ELSŐ RÉSZ

A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM ÉS A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOM A KAPITALIZMUS GYŐZELMÉNEK ÉS MEGSZILÁRDULÁSÁNAK KORSZAKÁBAN

AZ IPARI PROLETARIÁTUS KIALAKULÁSA ÉS A MUNKÁSOK ELSŐ ÖNÁLLÓ MEGMOZDULÁSAI ANGLIÁBAN, FRANCIAORSZÁGBAN ÉS NÉMETORSZÁGBAN

1. Anglia

A munkásosztály kialakulása; gazdasági és politikai helyzete. A harc korai formái.

„Az angol munkásosztály története — írta Engels — ... a gőzgép és a gyapotfeldolgozó gépek feltalálásával kezdődik. Ezek a találmányok indították meg, mint tudjuk, az ipari forradalmat..."[1] A XVIII. század hatvanas éveitől 1840—1850-ig terjedő időszakot felölelő ipari forradalom eredményeként Anglia fejlettségi színvonalát tekintve az első helyre nyomult, és a XIX. század derekán monopolhelyzetet foglalt el a világpiacon.

Az ipari forradalom fő társadalmi következménye a munkásosztály megjelenése a történelem színpadán. A proletariátus kialakulásának folyamata klasszikus formában Angliában ment végbe. Ez a folyamat agrárforradalommal és a parasztságnak a földtől való megfosztásával kezdődött. A kapitalizmus fejlődése sürgetően követelte a föld koncentrációját és következésképpen a kisbirtok felszámolását. Az angol földesurak, akik összekötötték sorsukat a tőkés gazdálkodási formák fejlődésével, csupán a XVIII. század folyamán több mint 1700 olyan törvényt fogadtattak el a parlamenttel, amelyek következtében a parasztok elvesztették földjeiket. A XVII. század végi Anglia 180 000 kisbirtokosa közül a XVIII. század végére alig maradt egynéhány. A tönkrement parasztok csak úgy tudták megszerezni a létfenntartási eszközöket, hogy vagy mezőgazdasági cselédnek szegődtek a meggazdagodott földbirtokosokhoz, vagy bérmunkások lettek.

[1] *Marx—Engels* Művei. 2. köt. Budapest 1958. 223. old.

Igen fontos forrása volt a munkásosztály kialakulásának a városi kisiparosok, a falusi takácsok, fonók és a földművelő kézművesek nagyszámú más képviselőinek tönkrejutása. Tömeges elszegényedésük annak a következménye volt, hogy a gépi munka győzött a kézi erővel végzett munka felett. Megjelent a gépesített gépgyártás, amelynek virágzása már a XIX. század második felére esik. Ezekben az iparágakban jött létre a nehézipari proletariátus magva, a munkásosztály leghaladottabb része. Az ipari forradalom időszakában azonban Angliában a könnyűipar és a munkásosztály ott foglalkoztatott osztagai domináltak. Így alakult ki az angol ipari munkások osztálya. Ez a folyamat a mezőgazdasági proletariátus kialakulásával párhuzamosan ment végbe.

A városi és falusi kisüzemi termelés tönkremenése korántsem volt egyértelmű teljes eltűnésével; a kisüzemi termelés helyenként ismét megjelent, s nagy életerőről tanúskodott. Később fokozott erővel folytatódott kiszorításának folyamata.

A parasztság földnélkülivé válása és a kézműipar tönkrejutása folytán tehát létrejött azoknak az embereknek óriási serege, akik meg voltak fosztva a termelési eszközök tulajdonától, s akik — hogy éhen ne haljanak — kénytelenek voltak áruba bocsátani munkaerejüket. Az ipar nem tudta felszívni mind a proletárokat, jelentős részük munka nélkül maradt. Ezek alkották a munka tartalékseregét. A munkaadók innen szerezhettek munkaerőt, ha bővíteni akarták a termelést, vagy ha az elbocsátottak helyett újakat akartak felvenni. A tartaléksereg megkönnyítette a gyárosoknak a munkafeltételek diktálását. Ez a magyarázata annak, hogy az ipari forradalom következményeként miért kerültek a munkások oly súlyos anyagi helyzetbe. Nagyon leleplező, alaposan alátámasztott dokumentum, amely megmutatja, hogy milyen kíméletlenül zsákmányolta ki a burzsoázia az angol munkásosztályt, Engelsnek „A munkásosztály helyzete Angliában" című munkája.

A munkás a 16—18 órás munkanapot nyomorúságos bérért dolgozta végig. Nem volt munkavédelem, ami gyakran halálos végű üzemi balesetekre vezetett. A munkabér-csökkentés kedvelt módszere volt a pénzbüntetés. A munkások szörnyűséges lakáskörülmények között éltek.

Az angol vállalkozók nagy arányokban alkalmaztak női és

gyermekmunkát. Engels a már említett munkájában a következő adatokat közli: 1839-ben az angol iparban foglalkoztatott 419 500 munkás közül 192 800, tehát majdnem a fele 18 évesnél fiatalabb, 242 200 nő, közülük 112 100 még nem érte el a 18. életévét. A felnőtt férfimunkások száma tehát mindössze 96 500, azaz 23 százalék, vagyis a munkások összlétszámának nem egészen egynegyede.[2]

Többnyire nyolc-kilencéves gyerekeket vettek fel a gyárba, de gyakran hét-, sőt ötéveseket is. Napi munkaidejük 14—16 óra volt. A munkafelügyelők nemegyszer sújtották őket testi fenyítéssel. Sokkalta kisebb fizetést kaptak, mint a felnőtt munkások. A gyerekek kiszipolyozása, a borzalmas munkafeltételek és életkörülmények következtében gyakori volt a krónikus betegség és a korai halál. A nők egyenlő munkáért kevesebb bért kaptak, mint a férfiak.

Angliában más országoknál előbb jelentkezett a kapitalizmus fő ellentmondása: a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás magántőkés formája közötti ellentmondás. Ez időszaki válságokban jutott kifejezésre, közülük az első 1825-ben következett be.

A válságok idején újabb bajok zúdultak a munkásokra. Sokan közülük munkanélkülivé váltak, s a munkaadók ezt felhasználva csökkentették a munkában állók bérét.

A burzsoá társadalom kialakulásának folyamata együtt járt a dolgozók életszínvonalának erős csökkenésével. Ez a munkásokat egyre határozottabb harcra ösztönözte a bérrabszolgaság ellen.

Az ipari forradalom első éveiben az angol munkások haragjukat a gépekre zúdították, azt gondolván, hogy nyomorúságos helyzetük oka a gépek széles körű alkalmazása a termelésben. Az angol munkásosztály harcának kezdeti formája, amely a géprombolásnak és az iparvállalatok feldúlásának spontán mozgalmában öltött testet, legendás megalapítójáról, Ned Luddról a luddita mozgalom nevet kapta. Ez a mozgalom a XVIII. század második felétől a XIX. század első évtizedeiig terjedő szakaszt öleli fel. A kormány szigorú rendszabályokat léptetett életbe a gépprombolók ellen, a parlament pedig törvényt hozott, amely a gépprombolókat halállal büntette.

[2] Lásd ugyanott, 340—341. old.

Az ipari forradalom kibontakozásával párhuzamosan növekedtek az ipari proletariátus tömegei, fokozódott ellenállásuk a mértéktelen kizsákmányolással szemben. A munkások ösztönösen rátértek a harc hatékonyabb formáira: egyre gyakrabban folyamodtak sztrájkokhoz, sőt kezdtek tömegszervezeteket — szakszervezeti szövetségeket (trade-unionokat) — alakítani. Ezek tömörítették a munkásokat a munkaadók önkénye elleni harcra. Vezetésük alatt a munkások sztrájkjai mind szervezettebb jelleget öltöttek és mind nagyobb területekre terjedtek ki. Az angol kormány 1799-ben törvényt hozott a sztrájkok és az egyesülések ellen, s ez súlyos büntetéssel fenyegette a résztvevőket. Ámde semmi sem tartóztathatta fel az izmosodó munkásmozgalmat. Illegálisan szakszervezetek alakultak, tovább növekedtek a sztrájkok is.

Az angol proletariátusnak nem voltak politikai jogai. Az állam megtorlásokkal sújtotta, valahányszor megkísérelt harcba szállni a mértéktelen kizsákmányolással. Az angol munkások aktívan részt vettek a parlament és a választási rendszer reformjáért a XVIII. század utolsó harmadában megindult demokratikus mozgalomban.

Újabb lökést adott az angol demokratikus mozgalom fejlődésének a francia polgári forradalom. Egyre több politikai egyesület alakult, s kapcsolatba léptek egymással. A legnagyobb közülük a Londoni Levelező Társaság volt, amelyet 1792-ben alapított Thomas Hardy cipész. A Társaság programját az általános választójog követelései, továbbá a francia „Emberi és polgári jogok deklarációjának" tételei alkották. A levelező társaságok rövidesen körülbelül 80 000 tagot számláltak. Az angol kormány, amelyet megijesztett a mozgalom lendülete, megtorló intézkedéseket kezdett alkalmazni, és a kilencvenes évek végén a levelező társaságok beszüntették tevékenységüket. A XVIII. század végi angol demokratikus mozgalom tehát a chartista mozgalom előjátéka volt.

A XIX. század első évtizedeiben, amikor a munkásosztály kialakulásának folyamata végbement, amikor a munkásosztály harca még korai és kiforratlan formák között folyt, a szocialista eszmék hirdetőjeként Robert Owen lépett fel (1771—1858).

Owen tevékenységét 1800-ban kezdte mint egy New Lanark-i (Skócia) gyár vezetője, majd társtulajdonosa. Reformeri tevé-

kenysége ebben az időben (1800—1817) a pénzbírságok és levonások megszüntetésére, a munkanap 10 és fél órára való csökkentésére, az üzemek egészségügyi és higiéniai körülményeinek megjavítására irányult. Owen gyárából eltávolították a gyerekeket.

Owen szocialista nézetei a XIX. század húszas éveiben alakultak ki. Ekkor, mint a magántulajdon határozott ellenzője, tervet készített vagyon- és munkaközösségen alapuló kommunisztikus földművelő és ipari kolóniák szervezésére. Owen úgy vélte, hogy ezek a szervezetek békés versenyben kiszorítják a kapitalista vállalatokat. Azt remélte, hogy ezeknek a kolóniáknak a létrehozásához kap majd anyagi eszközöket, például I. Miklós orosz cártól, vagy Viktória angol királynőtől, akiknek hasztalanul küldözgette társadalom-átalakítási terveit.

Owen igyekezett eszményeit valóra váltani. Ezért Amerikába utazott, hogy ott kommunista közösségeket szervezzen. Az első kommunista telep, amely az „Új Harmónia" nevet kapta, Indiana államban alakult meg. A vállalkozás azonban hamarosan kudarccal végződött, mert a telep kicsiny és magányos szigetecske volt a tőkés termelés tőkés óceánjában. Hasonló sorsra jutott nemsokára a kommunista közösség magában Angliában is.

A sikertelen amerikai kísérlet után Owen újabb utópisztikus terveket szőtt a kapitalista rendszernek munkásszövetkezetek, „cserebankok" és „cserebazárok" segítségével való leküzdésére. Ám ezek a tervek is kudarccal végződtek. Owen valamennyi kezdeményezése közül a legnagyobb gyakorlati jelentőségű a munkásszövetkezet volt, amely Angliában a XIX. század harmincas-negyvenes éveiben indult fejlődésnek. Owennak és tanítványainak nagy szerepük volt az angol szakszervezetek megteremtésében.

Az a bírálat, mellyel Owen a kapitalista rendszer alapjait illette, nem volt tudományos, idealista álláspontról indult ki; a burzsoá társadalom átalakítására javasolt módszerek nem voltak helytállóak. Owen nem tudott felemelkedni odáig, hogy megértse a proletariátus nagy átalakító szerepét, nem érthette meg, hogy a kommunista társadalom anyagi alapjának megteremtéséhez igen fejlett iparra van szükség. Azt hitte, hogy a szocializmusba való átmenet békésen zajlik le, csak be kell bizonyítani a szocializmus előnyeit. Nem nézte jó szemmel

a munkásosztály politikai harcát, ellenezte a sztrájkokat, távol tartotta magát a chartizmustól.

Owen érdeme az, hogy élesen bírálta a magántulajdonon alapuló kapitalista rendet. Rámutatott arra, hogy a kapitalista társadalomban ellentmondás van a termelőerők bősége és ésszerűtlen kihasználása között, hogy a társadalmi gazdagság növekedése ellenére a tömegek a kapitalista rendszer jellegéből kifolyólag nyomorban élnek. A kapitalista rendszer alapjainak ez a bírálata nagy jelentőségű volt: felhívás egy új rendszer, a szocialista rendszer megteremtésére.

Marx és Engels jellemzése szerint Owen tanítása kritikai utópikus szocializmus, amely a proletarizálódó kézművesek érdekeit, a „előproletariátus" érdekeit fejezi ki. A proletariátus osztályharcának fejlődésével, s különösen a marxizmus megjelenésével, az owenizmus, mint az utópista szocialisták többi koncepciója, a munkásmozgalom fékezőjévé vált.

Az a tény, hogy a XIX. század első évtizedeiben romlott a dolgozó tömegek gazdasági helyzete, a politikai harc éleződéséhez vezetett. A forrongások számos ipari központra kiterjedtek. A forradalmi mozgalom növekedésétől megrémült kormány betiltotta a politikai összejöveteleket és nagygyűléseket.

1819. augusztus 16-án a kormány véres gaztettet követett el. Ezen a napon tízezrekre menő tömeg sereglett össze nagygyűlésre Manchester elővárosában, St. Peter's Fieldben. A tüntetők általános választójogot és munkát követeltek. Váratlanul lovasrendőrök és huszárok támadtak a nagygyűlésen részt vevő tömegre. Több százan megsebesültek, a halottak száma meghaladta a tízet, asszonyok és gyermekek is voltak köztük.

1824-ben, amikor megélénkült a sztrájkmozgalom, melynek során a munkások a tilalom ellenére létrehozták szervezeteiket, az angol kormány hatályon kívül helyezte a szakszervezetek alakítását tiltó törvényt. Ettől kezdve az angol szakszervezetek gyors ütemben erősödni kezdtek. Akkoriban a szakképzett munkásokat szakmák szerint egyesítették. Erősödésük hamarosan nyugtalanítani kezdte az uralkodó osztályokat. 1825-ben a parlament törvényt hozott, amely korlátozta a szakszervezetek tevékenységét: megtiltotta a sztrájkagitációt, és megfosztotta a munkásokat attól a joguktól, hogy megakadályozzák sztrájktörők alkalmazását.

1830—1832-ben Angliában a rossz termés és az iparban mutatkozó válságjelenségek következtében rosszabbodott a munkások, a gazdasági cselédek, a városi és falusi szegénynép helyzete, növekedett a munkanélküliek száma. Emiatt forrongás kezdődött az ipari és a mezőgazdasági munkások, valamint a dolgozók széles rétegei körében. Bristolban 1831 októberében munkásfelkelésre került sor. Más városok munkásai készülődtek a londoni menetelésre. A néptömegek a gazdasági helyzet javítására vonatkozó követeléseik mellett a parlament megreformálásának jelszavát hangoztatták.

A választási rendszer reformjáért szálltak síkra azok a polgári liberálisok és radikálisok is, akik hajlottak a kompromisszumos megoldásra és bizonytalankodtak. A néptömegek mozgalma azonban oly fenyegető méreteket öltött, hogy az angol parlament 1832-ben kénytelen volt törvényt hozni a parlamenti reformról.

E törvény értelmében a parlamenti képviselettel nem rendelkező új ipari városok jogot nyertek arra, hogy az „elkorcsosult helységek" („Rotten Borough")[3] rovására 65 képviselőt küldjenek a parlamentbe. Ám a magas választójogi cenzus a falvakban és a városokban egyaránt megmaradt, s a dolgozó tömegeknek továbbra sem volt választójoguk: a 200 000 új választó a vagyonos osztályokból került ki.

Az ipari burzsoázia, bár az 1832. évi reformmal jelentős sikert ért el, nem jutott osztatlan politikai uralomhoz. Marx meghatározása szerint, a reform további kiterjesztése volt annak a kompromisszumnak, amely „a *nem hivatalosan,* de valójában a burzsoá társadalom minden döntő területén *uralkodó* burzsoázia és a hivatalosan *kormányon levő* földesúri arisztokrácia között" fennállt.[4]

1832-ig ebben a kompromisszumban csak a pénzarisztokrácia vett részt, de a reform alapján már az ipari burzsoázia mágnásai is csatlakoztak hozzá. Az ipari burzsoáziának tett engedményként 1834-ben a parlament új „szegénytörvényt" hozott. E törvény értelmében megszüntették a szegények pénzbeli segélyezését, s a rászorulók csak akkor kaphattak segélyt, ha valamilyen

[3] Így nevezte Anglia népe azokat a csekély lakosságú helységeket, amelyek elvesztették minden politikai és gazdasági jelentőségüket, de a középkorból megőrizték azt a jogukat, hogy képviselőket küldjenek a parlamentbe.

[4] *Marx—Engels* Művei. 11. köt. Berlin 1961. 95. old. (németül).

munkát végeztek külön erre a célra berendezett házakban, amelyekben olyan szigorú feltételek voltak, hogy a munkások joggal nevezték ezeket a házakat a „szegények börtöneinek". A burzsoázia elérte célját: a szegényekre fordított kiadásait a minimumra csökkentette, és olyan óriási munkanélküli-sereg fölött rendelkezett, amely bármilyen fizetésért hajlandó volt dolgozni.

Így fizetett a burzsoázia a proletariátusnak, amely oly döntő szerepet vitt a reformért vívott harcban. Ez a lecke jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az ipari proletariátus eltávolodott a burzsoá radikálisoktól, és jelentősen elősegítette a munkásosztály önálló politikai mozgalmának megindulását.

A chartizmus

Az első önálló, országos, politikailag megszervezett proletármozgalom a chartizmus volt.[5] A chartizmus szervezeti központja a Londoni Munkásegyesület volt, amely 1836-ban alakult meg William Lovett kisiparosnak, az Owen-féle utópisztikus rendszer hívének vezetésével.

1838-ban az egyesület megbízásából Lovett írásba foglalta a parlament elé terjesztendő követeléseket, amelyek a következő hat pontból állottak: 1) általános választójog a férfiaknak, 2) évenként újjáválasztandó parlament, 3) titkos szavazás, 4) a választhatósági cenzus eltörlése, 5) fizetés a parlament tagjainak, 6) egyenlő választókerületek, egyenlő képviselet.

Ez a program lett a chartista mozgalom hivatalos platformja. A munkások azt remélték, hogy munkásparlament jön létre, s hogy ez munkáshatalom lesz.

A népcharta fontos szerepet töltött be, a munkások százezrei tömörültek köréje. Hozzájárult ehhez az a körülmény is, hogy a chartista mozgalom kezdete gazdasági válsággal esett egybe. A hatalmas mozgalom egész Angliára kiterjedt. Országszerte hatalmas tüntetéseket és gyűléseket tartottak a szabadban. A glasgow-i nagygyűlésen 200 000 ember, a newcastle-in 80 000, a birminghamin 200 000, a manchesterin körülbelül 400 000 ember vett részt.

A chartista mozgalomra a résztvevők igen heterogén összetéte-

[5] A mozgalom résztvevőit azért nevezték chartistáknak, mert a Népcharta (People's Charter), vagyis a Nép Szabadságlevele parlamenti elfogadásáért harcoltak.

le volt a jellemző; alapját az ipari proletariátus alkotta. Részt vettek ezenkívül a mozgalomban félproletár elemek: kispolgári demokraták, sőt azok a burzsoá radikálisok is, akik a chartista mozgalmat saját érdekükben igyekeztek kihasználni.

A szociális összetétel tarkaságának következményeképpen a chartista mozgalmon belül különböző áramlatok keletkeztek. Egyikük, amely az „erkölcsi erőszak pártja" nevet viselte, a Lovett vezette Londoni Munkásegylet köré csoportosult. Hívei a legjobb módú munkás- és kisiparos-rétegek képviselői voltak. A Londoni Munkásegyesület vezetői hajlottak a polgári radikálisokkal való blokkra. Ezért volt az, hogy az „erkölcsi erőszak pártjának" képviselői annak a békés harci taktikának voltak a hívei, amely ismeretek terjesztésével, előadások és viták tartásával, munkás olvasókörök, klubok és sajtóorgánumok létesítésével kívánt célhoz jutni, vagyis beérték a békés propagandával és elvetettek minden néven nevezendő erőszakos akciót. A chartizmusnak Harney és Jones vezette baloldali, forradalmi szárnya, amelyet a „fizikai erőszak pártjának" neveztek, a lancashire-i és a yorkshire-i gyári proletariátusra támaszkodott. Ennek a pártnak a vezetői nélkülözhetetlennek tartották az általános sztrájk és a fegyveres felkelés alkalmazását. Nem mondtak le a tömeggyűlések tartásáról, aláírásokat gyűjtöttek petíciókra, hogy a parlament elé terjesszék őket. A chartista mozgalom kezdeti időszakában a „fizikai erőszak pártjához" tartozott O'Connor is, a „Northern Star" című népszerű chartista lap szerkesztője.

A munkásosztály feladatait annak idején a legsikerültebben Harney fogalmazta meg. Minimális program formájában ő adta ki a jelszót, hogy ki kell harcolni a nyolcórás munkanapot, a szegénytörvény eltörlését, a sajtószabadságot. Harneynek az volt a véleménye, hogy a népcharta elfogadását követően harcolni kell a társadalmi élet feltételeinek teljes megváltoztatásáért, hogy megszűnjék a dolgozók elnyomása és kizsákmányolása. Harney hangoztatta, hogy a munkásokra váró feladatok nem oldhatók meg petíciók benyújtásával, hanem készülni kell az általános fegyveres felkelésre. Ez még nem a proletariátus történelmi feladatainak pontos és tudományos megfogalmazása, de már jelentős közeledés ezeknek a feladatoknak a megértéséhez. 1838 elején Harney és elvbarátai megalakították a londoni De-

mokrata Szövetséget, amely a chartista mozgalom balszárnya lett.

Igen elterjedtek a chartisták körében O'Briennek, a „chartizmus tanítómesterének" szociális eszméi, a babeufizmus és az owenizmus keveréke. O'Brien megértette, hogy a burzsoá társadalomban ellentét van az osztályok között, kifejtette gondolatait az osztályharcról és az állam osztályjellegéről, megindokolta a föld állami tulajdonná tevésének követelését. O'Brien azt vallotta, hogy szocialista eszményei elérésének elengedhetetlen feltétele a népcharta elfogadása. Nem értette meg teljesen a munkásosztály történelmi szerepét, bár nélkülözhetetlennek tartotta, hogy a proletariátus megszerezze a politikai hatalmat.

A chartista mozgalom fejlődésében három fő szakaszt különböztetünk meg: 1836—1839, 1842 és 1848. A mozgalom első szakaszában a legaktívabb erő a munkásság volt, de csatlakoztak hozzájuk a kispolgári demokraták és a polgári radikálisok, akik számára a charta hat követelése öncél volt, míg a munkások számára csak eszközül szolgáltak helyzetük gyökeres megváltoztatásához.

1839. február 4-én Londonban megnyílt a chartista képviselők első kongresszusa, amely magának a „Nagy-Britannia Ipari Osztályainak Általános Konventje" nevet adta. Ez elfogadta a petíciót. 1839 májusáig a chartáról szóló petíciót 1 250 000 ember írta alá. A Konvent Anglia népéhez fordult, s felszólította, hogy harcoljon a charta elfogadásáért, „ha lehet — békés úton, ha másként nem megy — erőszakkal".

1839. július 12-én a képviselőház — az angol parlament alsóháza — túlnyomó szavazattöbbséggel (235:46 arányban) elvetette a charta tárgyalását. Ez a döntés kihívás volt a forradalmi mozgalommal szemben. Birminghamben július 15-én megkezdődött a népfelkelés, amelyet a hatóságoknak csak július 17-én sikerült elfojtaniuk, miután nagy katonai és rendőri erőket vezényeltek a városba. A Konvent határozatot hozott, hogy augusztus 12-én az egész országban általános sztrájkot kell kezdeni, de a Konventen belül az áramlatok harca azzal a következménnyel járt, hogy ezt a határozatot már három nap múlva megváltoztatták, és az általános sztrájk szükségességének kérdését a tömegek megítélésére bízták. 1839. szeptember 14-én a Konvent feloszlottnak nyilvánította magát. A chartista vezetők hibái és határo-

zatlansága, továbbá a kormány szigorú megtorló intézkedései megtették hatásukat: a mozgalom hanyatlásnak indult.

A mozgalom elnyomása természetesen nem szüntette meg azokat a gazdasági okokat, amelyek a munkásosztályt forradalmi megmozdulásokra sarkallták. A súlyos gazdasági pangás növelte a munkanélküliséget, és a végsőkig fokozta a dolgozók nyomorát. Ez megteremtette a feltételeket a chartista mozgalom újabb fellendüléséhez.

1840. július 20-án Manchesterben megnyílt a chartisták konferenciája, amely határozatban mondta ki a Nemzeti Chartista Szövetség (National Charter Association) megalakítását. A szövetséget maguk a chartisták chartista pártnak nevezték. Tagja lehetett mindenki, aki kijelentette, hogy egyetért a chartizmus alapelveivel. 1842-ben a Nemzeti Chartista Szövetségnek 400 helyi szervezete volt, tagjainak száma elérte a 40 000-et. Ez azonban még nem volt olyan párt, amely el tudta volna látni a munkásosztály harcának helyes irányítását. A marxizmus megjelenése előtt nem is lehetett ilyen párt.

A Chartista Szövetség végrehajtó bizottsága egy második petíciót készített. Ez proletár követeléseket tartalmazott, például azt, hogy szüntessék meg a gépek, a föld, a közlekedési eszközök birtoklására vonatkozó monopóliumokat. Más szóval, a chartisták felvetették azt a gondolatot, hogy meg kell szüntetni a termelési eszközök magántulajdonát. Igaz, nem tudtak választ adni arra a kérdésre, hogy mivel váltsák fel a magántulajdont. A petíció emellett követelte a munkanap megrövidítését és a munkabér emelését. A petíciót több mint hárommillióan írták alá. 1842. május 2-án a képviselőház elutasította a petíciót. Ekkor ismét felmerült az általános sztrájk gondolata.

Augusztus közepe táján a megindított sztrájk kiterjedt Anglia legfontosabb ipari grófságaira, valamint Skóciára és Dél-Walesre. A sztrájk politikai jellegű volt: a sztrájkolók fő követelése a charta elfogadása. A harcnak ez a formája közelebb vitte a proletariátust a fegyveres felkeléshez. Az angol munkásosztálynak azonban még nem volt igazi proletárpártja; a Nemzeti Chartista Szövetség vezetősége nem vett részt a sztrájkokban. Ilyen körülmények között a sztrájk folyamán nem volt meg a kellő egység, a sztrájk nem vált általánossá, és fokozatosan ellankadt.

A chartista munkások határozott megmozdulásainak hatására a burzsoá útitársak eltávolodtak a mozgalomtól. „Ettől kezdve a chartizmus tiszta munkásügy volt"[6] — írta Engels.

A petíció és az általános politikai sztrájk kudarca csalódást okozott a chartisták között. A Nemzeti Chartista Szövetség taglétszáma 3000—4000-re csökkent. A mozgalom hanyatlásához jelentős mértékben hozzájárult a bekövetkezett ipari fellendülés, amely 1843-tól 1846-ig tartott. Sok chartista csatlakozott a szövetkezeti mozgalomhoz, és 1844-ben lerakták a „Rochdale-i Úttörők" szövetkezeti vállalat alapját.

Az osztályellentétek enyhítése céljából a kormány számos fontos rendeletet léptetett életbe. 1842-ben megtiltották a föld alatti munkát valamennyi korosztályhoz tartozó nők és a tízévesnél fiatalabb fiúk számára. 1844-ben törvényt hoztak, amely a textiliparban foglalkoztatott gyermekek számára 5 és fél órában határozza meg a munkanapot. 1847-ben elfogadták a textilipari üzemekben foglalkoztatott nők és serdülők 10 órás munkanapjáról szóló törvényt. Ez a törvény a gyakorlatban a férfimunkásokra is kiterjedt.

A mozgalom lanyhulásának időszakában a chartisták között fokozódtak a további harc útjának kérdésében fennálló nézeteltérések. 1843-ban O'Connor, az akkori egyik legnépszerűbb chartista vezető azt a fantasztikus tervet vetette fel, hogy az egész ipari proletariátus térjen vissza a földhöz. O'Connor terve utópisztikus és reakciós volt, elvonta a munkásokat a politikai harctól. A megvalósítására irányuló próbálkozás, miként az előre látható volt, kudarccal végződött.

Ezekben az években a munkásosztály leghaladottabb része eszmeileg megerősödött, aminek fontos megnyilvánulása volt az a tény, hogy 1845 szeptemberében megalakult a „Testvéri Demokraták" („Fraternal Democrats") társasága. A társaság célul tűzte ki tagjainak kölcsönös felvilágosítását és azoknak az elveknek a hirdetését, amelyeket a társaság jelszava, „Minden ember testvér!" fejez ki. Ennek a határozatlan, homályos jelszónak az értelmét a következőképpen desifrálta a „Testvéri Demokraták" 1847-ben elfogadott nyilatkozata: „Az egész emberiség testvériségének fenti elvével összhangban elvetünk, elutasítunk és

[6] *Marx—Engels* Művei. 2. köt. 418. old.

elítélünk minden örökölt egyenlőtlenséget és »kaszt«-különbséget, mert mi a királyokat, az arisztokratákat és azokat az osztályokat, amelyek azon az alapon, hogy vagyonnal rendelkeznek, monopolizálják a politikai előjogokat, bitorlóknak és az emberek közötti testvériség elve megsértőinek tekintjük. Az egész nép által választott és az egész népnek felelős kormány — ez a mi politikai hitvallásunk."

Tehát a társaságnak világosan kifejezett forradalmi demokratikus céljai voltak. Hivatalos dokumentumai a szocialista követelések elemeit is tartalmazták. Tagjai szerint „a fennálló társadalmi rend velejéig igazságtalan. A munkának megfelelő díjazás — ez a mi szociális hitvallásunk."

A „Testvéri Demokraták" társaságának nagy és pozitív szerepe volt a forradalmi proletariátus első osztagainak tömörítésében, nemzetközi méretű egyesítésében és a proletár nemzetköziség szellemének megfelelő nevelésében.

A negyvenes évek közepén kiemelkedő esemény következett be a dolgozók felszabadító mozgalmának történetében: megjelent a nagyszerű proletár tanítás, a marxizmus. Engels a negyvenes évek elején ismerkedett meg a chartista vezetőkkel. 1845-ben a „Northern Star" tudósítója lett, s tájékoztatta a chartistákat a kontinensen, különösen a Németországban uralkodó állapotokról. A chartizmus jellemzésével Engels első ízben az Angliából írt leveleiben foglalkozott, amelyekben rámutatott arra, hogy az angol munkásosztály soraiba mindjobban behatolnak a chartizmus radikális, demokrata eszméi, hogy a munkásosztály egyre inkább elfogadja ezeket az eszméket kollektív tudata kifejezőjének. A chartista mozgalom nagy félelmet kelt a burzsoáziában, hiszen a chartisták „igazi, tősgyökeres proletárok, a proletariátus képviselői"[7].

Marx is nagyra becsülte írásaiban a chartizmust. Az angol munkások 1836 és 1842 közötti mozgalmát a világ addigi legöntudatosabb osztályharcának nevezte. Rámutatott arra, hogy a chartizmus esetleges győzelme a proletariátus politikai hatalmát eredményezhette volna.

Marx angliai tartózkodása idején, 1845-ben találkozott először a chartizmus vezetőivel.

[7] Ugyanott, 421. old.

1847 őszén minden gazdasági ágat érintő gazdasági válság robbant ki Angliában. Ilyen körülmények között a chartista mozgalom újabb fellendülésnek indult, amihez további lökést adtak az 1848-as európai forradalmi események. A franciaországi februári forradalom első híreire Londonban, Glasgow-ban, Manchesterben, Birminghamben, Sheffieldben, Bradfordban tömeggyűléseket tartottak. Ezeken határozatokat hoztak, amelyek üdvözölték a franciákat a győzelem és a köztársaság kikiáltása alkalmából.

A chartisták, a helyzetet értékelve, újból összehívták a Konventet, amely elhatározta, hogy harmadszor is petíciót intéz a parlamenthez. A petíciót aláíró személyek száma csakhamar meghaladta az ötmilliót. Elhatározták továbbá, hogy 1848. április 10-én, vasárnap tömegtüntetést rendeznek a chartista követelések támogatására. A tüntetésre óriási néptömegek vonultak ki. A chartista vezetők azonban nem szánták rá magukat arra, hogy fegyveres felkelésre hívják fel a tömegeket. O'Connor megígérte, hogy maga viszi el a petíciót a parlamentbe, s kiharcolja elfogadását, majd rábeszélte a népet, hogy békésen oszoljon szét. A parlament viszont nem volt hajlandó foglalkozni a petícióval, mondván, hogy azon csak 1,2 millió aláírás van, s nem ötmillió, mint azt a chartisták állították.[8] A chartista Konvent minden határozat nélkül feloszlott. A vezetéstől megfosztott munkásakciókat hamarosan elfojtották.

Április 10-e a chartizmus súlyos vereségének napja volt, de ez nem jelentette a mozgalom végleges szétzúzását. A mozgalom legharcosabb osztagai folytatták a küzdelmet. A chartizmust mint az angol munkásosztály tömegmozgalmát csak 1848 szeptemberében törték le, de megsemmisíteni még akkor sem sikerült.

Az ötvenes évek elején a chartista mozgalom új fejlődési szakaszba lépett. Ekkor már nem volt tömegmozgalom. Vezetői kapcsolatot tartottak Marxszal és Engelsszel, akik tanácsokkal segítették őket, közreműködtek a chartista sajtó létrehozásában és cikkeket írtak a chartista lapokban. 1850-ben a „Red Republican" című chartista lap közölte először Angliában a Kommunista Kiáltványt. 1851-ben a manchesteri chartista konferencia új

[8] Az aláírások között szerepelt Viktória királynő és Wellington herceg, továbbá rég elhalt személyek neve is. Ezeket a neveket a chartisták ellenségei írták a petícióra, hogy megfosszák hitelétől a dokumentumot.

programot fogadott el, amelyen már érződött a marxizmus hatása. Ám a társadalmi és a gazdasági körülmények kedvezőtlenül alakultak a chartizmus szempontjából. Az ötvenes éveket Anglia ipari egyeduralmának megerősödése, gyarmatbirodalmának és befolyási övezetének kiterjedése jellemzi. A hatalmas profitok lehetővé tették a burzsoáziának, hogy jelentős összegek feláldozásával megvásárolja a munkásosztály felső rétegét, és felemelje a dolgozók zömének munkabérét.

Nagy szerepe volt a mozgalom vereségében az ideológiai gyengeségnek. Ezzel magyarázható a chartista mozgalom több fogyatékossága, nevezetesen a tudományosan megalapozott szocialista program hiánya, a nézeteltérések taktikai kérdésekben, a szervezeti gyengeség.

A chartizmus azonban balsikere ellenére is fontos helyet foglal el az angol és a nemzetközi munkásmozgalomban egyaránt. Ez a mozgalom volt a munkásosztály első szervezett fellépése, s a munkásosztály a dolgozók derékhada lett a demokráciáért vívott harcban. A chartizmus éveiben vetődött fel első ízben, hogy a proletariátusnak, ha ki akarja vívni gazdasági felszabadulását, meg kell ragadnia a politikai hatalmat. A chartisták alkalmazták első ízben a politikai sztrájk módszerét.

Lenin a chartizmust jellemezve azt mondotta, hogy ez a mozgalom volt az első nagyarányú, valóban tömegméretű, politikailag kialakult, forradalmi proletármozgalom, amely „sok mindent zseniálisan előre megsejt a jövendő marxizmusából"[9].

2. *Franciaország*

A munkásmozgalom kialakulása és kezdeti formái

Az 1789—1794-es francia forradalom a munkások közvetlen osztályellenségét, a burzsoáziát juttatta hatalomra, s ez a tény már önmagában is gyökeres fordulatot idézett elő a proletár és a félproletár tömegek által vívott harc történelmi feltételeinek kialakulásában. A francia ipari proletariátus mozgalmának története az 1789—1794-es forradalommal, illetve az ezt követő ipari forradalommal kezdődik.

[9] *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 312. old.

A munkások — a kézműiparban és a manufaktúrákban dolgozó proletárok — voltak a paraszti tömegekkel együtt a XVIII. század polgári demokratikus forradalmának legaktívabb forradalmi erői. Ugyanakkor a munkások közvetlen osztályérdekeikért is harcoltak. 1790-ben és 1791-ben, a gazdasági fellendülés kapcsán erősödött a munkások sztrájkmozgalma, különösen Párizsban. S ekkor (1791. június 14-én) megjelent a Le Chapelier-féle ismert munkásellenes törvény, amely — Marx szavai szerint — polgári államcsíny volt a munkásosztály ellen. Ez a törvény megtiltotta a sztrájkokat és a munkásszervezeteket, amelyeknek egy része már akkor megpróbált politikailag különválni a burzsoá klubokról és más burzsoá szervezetektől. A törvény a jakobinus diktatúra idején és később is érvényben volt, egészen 1864-ig.

1794. július 27-én ment végbe a thermidori ellenforradalom. A hatalmat a nagyburzsoázia hívei kaparintották meg. A thermidoristák hatályon kívül helyezték a szabott élelmiszerárakról szóló törvényt és az 1793. évi polgári demokratikus alkotmányt. E népellenes politikájuk elleni tiltakozásul a párizsi dolgozók 1795-ben (április 1-én és május 20-án) két nagy felkelést robbantottak ki. Mindkettő kudarcot vallott, mert nem voltak jól megszervezve és nem volt megfelelő irányításuk, de nagy hatást gyakoroltak Franciaország legjobbjaira, különösen Babeufre, az 1789—1794-es forradalom egyik résztvevőjére, aki néhány hívével elhatározta, hogy megdönti az 1795-ben alakult burzsoá kormányt — a direktóriumot —, s megteremti az országban az „egyenjogúak köztársaságát".

François Noël Babeuf 1760-ban született Saint-Quentinben. A kataszteri hivatal irattárában dolgozott, s itt — saját szavai szerint — a feudális dokumentumok porában felfedezte azoknak a csalásoknak és erőszakoskodásoknak a titkát, amelyeknek segítségével a nemesek megfosztották a parasztokat földjüktől. 1789-től kezdve Babeuf a forradalmi harc aktív résztvevője. A jakobinusok bukása után Babeuf és hívei, a babeufisták (Buonarroti, Darthé stb.) — a thermidoristák, majd a burzsoá direktórium népellenes politikáját látva — forradalmi összeesküvést szerveztek, amelynek célja elsősorban a direktórium megdöntése volt. Babeuf azonban, mint egy *új* — a szegényparaszt, a félproletár és a proletár tömegek érdekeit szolgáló — forradalom híve, nem szándékozott visszaállítani a jakobinusok hatalmát.

Babeuf látta a jakobinus diktatúra burzsoá korlátait, s ezért a leendő kormány elsőrendű feladatai közé sorolta a szegények ingyenes kenyérellátását, az ellenforradalmárok lakásaiba való beköltöztetésüket stb. Babeuf legfőbb (távolabbi) célja pedig az egyenlősítő kommunista rendszerre való áttérés volt. A Babeuf-féle egyenlősítő kommunizmus természetesen hibás koncepció volt. De ő mondta ki a történelemben először, hogy a kommunista tanítást egyesíteni kell azzal a forradalommal, amelynek célja a szegények kiszabadítása a gazdagok társadalmi igájából. Babeuf nem volt híve a paraszti birtokok és gazdaságok nagyfokú felaprózásának, s nem akart visszatérni a kézműipari termeléshez; a ludditáktól és számos utópistától eltérően azt tartotta, hogy a gép lesz az egyik olyan eszköz, amely megkönnyíti az emberi munkát a kommunista társadalomban. Babeufnek nem sikerült fegyveres felkelést kirobbantania, mert egy áruló besúgása nyomán az összeesküvést leleplezték. 1797-ben Babeuföt és Darthét kivégezték. Hosszú évekkel később Buonarroti, Babeuf harcostársa közzétette az „Összeesküvés az egyenlőség megteremtése végett" című könyvet. Ez a könyv újjáélesztette a babeufizmus eszméit.

Marx és Engels rámutattak Babeuf tanításának elméleti gyengeségeire, valamint arra a tényre, hogy a XVIII. század végén még az anyagi feltételek sem voltak meg Franciaországban a proletariátus társadalmi felszabadításához. Ugyanakkor Marx és Engels azt is leszögezték, hogy a XVIII. századi francia forradalom olyan *mozgalmat* indított meg, amely 1789-től, az egyenlőség eszméit propagáló „Cercle social" megalakulásától kezdve több szakaszon ment át, a Babeuf-féle összeesküvéssel együtt átmenetileg vereséget szenvedett, de életre hívta a *kommunista* eszmét, márpedig „ez az eszme, következetesen kidolgozva, az *új világállapot eszméje*"[10].

A konzulátus éveiben (1799—1804) és az első császárság idején (1804—1814) Bonaparte Napóleon kormánya bűnnek tekintette a sztrájkot.

A restauráció időszakában (1815—1830) növekedett a tőkés kizsákmányolás, s lényegesen rosszabbodott a dolgozó tömegek helyzete. S bár a Le Chapelier-féle törvény még hatályban volt,

[10] *Marx—Engels* Művei. 2. köt. 118. old.

a sztrájkharc nem szűnt meg. Ugyanebben az időben jelentős mértékben terjedt a géprombolók mozgalma, amely még az 1789—1794-es forradalom idején indult meg az országban.

A restauráció időszakában jelent meg Saint-Simon (1760—1825) „Új kereszténység" című műve. Ebben Saint-Simon elsőként kelt a dolgozó tömegek védelmére. Nyíltan kijelentette, hogy a társadalom céljának annak kell lennie, hogy megjavítsa „a legnépesebb és legszegényebb osztály" sorsát. Halála után tanítványai (Bazard és mások) kiadták összegyűjtött munkáit, s a kötet új eszméket is tartalmazott. A saint-simonisták a következő szavakkal fejezték ki szocialista eszményüket: „Mindenkinek képessége szerint, minden képességnek tette szerint." Sikeres propagandát folytattak a kézművesek, valamint a manufaktúrák dolgozói körében; nagy hatással voltak a munkáshallgatóságra bizonyos kifejezések, amelyeket első ízben a saint-simonisták hangoztattak előttük, mint például a *kizsákmányolás*, az *ipari anarchia*, a *szövetség*, a *legnépesebb és legszegényebb társadalmi osztály* erkölcsi, értelmi és fizikai állapotának megjavítása. Ellenezték azonban a saint-simonisták a forradalmi harci módszereket, s csakhamar szektává alakultak, amelynek azután már nem volt befolyása a munkástömegekre.

A XIX. század első évtizedeiben jelentek meg Charles Fourier-nak, a francia utópista szocializmus másik nagy képviselőjének (1772—1837) művei. Fourier, aki polgári családból származott és bizonyos ideig kereskedelmi alkalmazott volt, kitűnően ismerte azt a tömérdek csalást és gazságot, amelyhez a tőkések lépten-nyomon folyamodtak.

Az emberiség történetét Fourier különböző társadalmi rendszerek következetes váltakozásának tekintette. Azt tartotta, hogy az emberiség fokozatosan jutott el a vadságtól a civilizáció rendszeréhez (így nevezte Fourier a korabeli tőkés rendet); de a „civilizáció" is kénytelen lesz átadni a helyét egy új, magasabb rendű társadalmi rendnek, hiszen az emberiség nem fog megbékélni a burzsoá rendre jellemző hibákkal és mélyreható társadalmi ellentmondásokkal. Fourier számos eszméje (például az, hogy a válságok a civilizáció rendszerének szervezetlenségéből és ellentmondásaiból fakadó jelenségek, vagy az, hogy meg kell szüntetni a város és a falu közti ellentétet) gyakorolt nagy hatást nemcsak Franciaországban, hanem a távoli külföldön is.

Csakhogy Fourier is ellenezte a forradalmi harcot, azt remélte, hogy pusztán a propaganda eszközével meg lehet győzni a tőkéseket az új, „szocietáris" rend előnyeiről. Műveiben („A négy mozgalom és az egyetemes sors elmélete", „Az új ipari és szocietáris világ" stb.) igen nagy jelentőségű volt a tőkés rend ellentmondásainak és visszásságainak szellemes és csípős bírálata.

Az akkori történelmi körülmények között haladó jelentőségű volt az a tény, hogy a nagy utópisták (Angliában Owen, Franciaországban Saint-Simon és Fourier) bírálták műveikben a tőkés rendet, és egy új társadalom felépítéséért szálltak síkra.

Lenin a marxizmus három forrása közé sorolta a francia kritikai utópista szocializmust, de leszögezte, hogy „az utópikus szocializmus nem tudta megmutatni az igazi kivezető utat. Nem tudta sem a kapitalista bérrabszolgaság lényegét megmagyarázni, sem a kapitalizmus fejlődésének törvényeit feltárni, sem azt a *társadalmi erőt* megtalálni, amely képes arra, hogy új társadalom alkotója legyen."[11]

1830 július végén a párizsi munkások ismét fegyvert ragadtak, s a republikánus demokratákkal együtt háromnapos barikádharc után megdöntötték a restaurációs kormányt. A munkások és a forradalomban részt vevő kispolgári demokraták azonban nem tudták megteremteni a köztársaságot, mert nem voltak elég szervezettek és nem volt kapcsolatuk a vidéki dolgozó tömegekkel. Az 1830-as júliusi forradalom *polgári* forradalom volt, amely nem vezetett semmiféle mélyrehatóbb polgári demokratikus átalakulásra.

A proletariátus első önálló akciói

Az 1830. évi júliusi forradalom után a politikai hatalmat a klerikális-nemesi és a burzsoá-földesúri arisztokráciától a „fináncarisztokrácia" vette át, élén Lajos Fülöp királlyal, a Bourbon-dinasztia orléans-i ágának képviselőjével. Ehhez a „fináncarisztokráciához" tartoztak a bankárok, a tőzsdések, a „vasútkirályok", továbbá a kőszénbányák, az ércbányák és a nagy erdőségek tulajdonosai, valamint a nagybirtokosok. A burzsoázia kiterjedt kereskedelmi és ipari köreit — akárcsak a népet — nem engedték közel az államhatalom kormányrúdjához.

[11] *Lenin* Művei. 19. köt. Szikra 1955. 7. old.

1830 és 1848 között Franciaországban az ipar nagyobb fejlődésen ment át, mint az európai kontinens többi országában. 1830-ban 616, 1847-ben pedig már 4853 gőzgép működött Franciaországban; ezek a gépek másfél millió munkást helyettesítettek. A gőzgépekkel egyidejűleg nagyszámú vízimotort is üzembe helyeztek. Nagy hiba volna azonban túlbecsülnünk e tények jelentőségét. A finánc arisztokrácia az ország ipari fejlődésének rovására mesterségesen fenntartotta a fémek és az üzemanyagok magas árait, s ez gátolta a fémfeldolgozó ipar fejlődését, valamint a textil- és egyéb gyárakban szükséges gépek és szerszámok gyártását. Általában a júliusi monarchia — Marx szavai szerint — állandóan veszélyeztette az ipart, a kereskedelmet, a mezőgazdaságot, a hajózást.[12]

Franciaországban az ipari forradalom a XVIII. század végén kezdődött. De a francia ipari forradalom körülményei lényegesen különböztek az angol ipari forradalométól. Angliában a jobbágyi függés korai megszűnése és a parasztság földnélkülivé válása — az úgynevezett eredeti felhalmozás alapja — oda vezetett, hogy már a manufaktúrák korában megjelentek a proletársorba süllyedt munkások nagy tömegei. Természetesen Franciaországban is növekedett a manufaktúrák idején (XVI—XVIII. század) az elnyomorodás a falvakban, s felütötte a fejét az állandó „csavargás". De a feudális abszolutisztikus rendszer, a parasztok féljobbágyi függő helyzete szilárdan tartotta magát az országban 1789-ig. A kis parcellákon való gazdálkodás és a tulajdonhoz való ragaszkodás az 1789—1794-es polgári forradalom után is hosszú ideig visszatartotta a falusi lakosság többségét. Ezért Franciaországban sokkal lassabban fejlődött az ipari forradalom, mint Angliában. Ennek következtében a francia munkásosztály kialakulásának folyamata is lassúbb volt. Nem kevésbé lassan növekedett a városok lakossága. 1846-ban a francia lakosság 25 százaléka élt városokban. Meg kell említeni azt is, hogy a városokban tapasztalható munkaerőhiányt enyhítették az országba érkező olasz, belga, német és lengyel munkások.

Ezek a történelmi körülmények elősegítették a munkásmozgalom kezdeti formáinak (zendülő csoportok stb.) hosszú fennmaradását, s akadályozták a szakszervezetek nagyarányú fejlődését

[12] Lásd *Marx—Engels* Művei. 7. köt. Budapest 1962. 12. old.

és országos egyesülését. Lényegében a fent vázolt történelmi körülményekkel magyarázható az is, hogy Franciaországban az utópista szocializmus és kommunizmus kispolgári áramlatainak egész sora jött létre.

A burzsoá monarchiában mindjobban fokozódott az ipari és a mezőgazdasági munkások, a szegényparasztok kizsákmányolása. A textilgyárakban legalább 16—18 óra volt a napi munkaidő. A gyári munkások bére csökkent. A gyárakban gyermekeket is alkalmaztak 7—8 éves kortól kezdve, s ezek a gyermekek pihenőnap nélkül napi 16, sőt olykor 18 órát is dolgoztak. A kegyetlen bírságolási rendszer — akárcsak az árucikkekkel való fizetés rendszere — csökkentette az amúgy is szűkös munkabért.

A pénzmágnások, a tőzsdések uralma alatt jellemző törvényszerűséggé vált a forradalmi mozgalom gyors növekedése. A munkásmozgalomban új szakasz vette kezdetét, a proletariátus önálló akcióinak szakasza.

1830. július 30-án megalakult a republikánus, polgári demokrata „Népbarátok Társasága", majd ennek feloszlatása után az „Emberi és Polgári Jogok Társasága" (1833—1834), amelynek a vidéki városokban is voltak szervezetei, s amely vonzotta a munkásokat soraiba.

De már ennek a szervezetnek a megalakulása előtt, 1831 novemberében *munkásfelkelés* robbant ki Lyonban, a selyemszövőipar központjában.

A lyoni felkelést a selyemszövő manufaktúra munkásai indították meg 1831. november 21-én. A takácsok nem készültek felkelésre; céljuk az volt, hogy tömegtüntetéssel kényszerítsék a lyoni vállalkozókat — a manufaktúra-tulajdonos kereskedőket — az új, felemelt teljesítménybérek életbe léptetésére. Ezt a tarifát akkortájt fogadta el a vállalkozók és a takácsok képviselőiből álló vegyesbizottság.

1831. november 21-én kora reggel a tüntetésben részt vevő takácsok Croix-Rousse-ban, Lyon peremvárosában gyülekeztek, majd oszlopban, fegyvertelenül vonultak a városba. A város határában egyszerre csak tüzet nyitott rájuk a burzsoá Nemzeti Gárda egyik lesben álló zászlóalja. Ez a provokatív eljárás arra kényszerítette a takácsokat, hogy fegyvert fogjanak. Az 1831. évi felkelés fekete zászlóra írt jelszava ez volt: „Dolgozva élni vagy harcolva meghalni!"

A munkások három napig tartó fegyveres harc után birtokba vették Lyont. A kormánycsapatok elhagyták a várost, de a lyoni felkelők nem tudták kiaknázni nagyszerű győzelmüket. A lyoni munkásoknak ugyanis nem volt sem politikai szervezetük, sem programjuk, s nem volt kapcsolatuk más városok munkásaival és a parasztsággal.

Az 1831. évi felkelést csakhamar elfojtották. De a felkelésnek rendkívül nagy hatása volt Franciaország és sok más európai ország minden társadalmi osztályára. A lyoni takácsok felkelése megmutatta, hogy a tőkés termelési mód fejlődésével új erő lépett a történelem küzdőterére, a munkásosztály, amely nem békél meg a burzsoá forradalmak nyomán kialakult társadalmi renddel. Ebben rejlik az 1831. évi felkelés nagy történelmi jelentősége. Engels rámutatott arra, hogy az 1831-ben Lyonban lezajlott első munkásfelkelés és az Angliában keletkezett első országos munkásmozgalom — a chartizmus — döntő fordulatot idézett elő a történelmi fejlődés értelmezésében. Engels szavai szerint ebben az időben „a proletariátus és a burzsoázia közti osztályharc Európa leghaladottabb országai történelmének előterébe lépett, ugyanolyan mértékben, amilyenben ott egyrészt a nagyipar, másrészt a burzsoázia újonnan meghódított politikai uralma kifejlődött"[13]. 1869-ben Marx emlékeztette az I. Internacionálét az 1831. évi lyoni felkelésre. A felkelés zászlajára írt jelszót: „Dolgozva élni vagy harcolva meghalni!" — Marx a *proletariátus* jelszavának nevezte.[14] A III. Internacionálé sem felejtette el a lyoni munkások harcát: a programjához és szervezeti szabályzatához írt bevezető kimondja, hogy a Kommunista Internacionálé folytatja a nemzetközi munkásmozgalom hősi hagyományait, amelyekhez az 1831-es francia felkelők hagyományai is tartoznak.

Maguk a lyoni munkások még zavarosan látták a proletár felkelések történelmi távlatait. Megjegyzendő azonban, hogy az 1831-es felkelés egyes résztvevői így válaszoltak arra a kérdésre, hogy miért ragadtak fegyvert: „1830 júliusában a burzsoázia magának vívta meg a forradalmat; most mi a *magunk* forradalmát akarjuk véghezvinni."

1832 júniusában Párizsban republikánus felkelés robbant ki. Vezetői között ott voltak a demokraták, a „Népbarátok Társasá-

[13] *Marx—Engels* Művei. 20. köt. Budapest 1963. 26. old.

[14] Lásd *Marx—Engels* Művei. 16. köt. Berlin 1962. 378. old. (németül).

gának" tagjai. A munkásnegyedekben — Párizsban először — kitűzték a barikádokra a *vörös* zászlót, a forradalom zászlaját. A párizsi republikánusok felkelését június 6-án, két napi hősi harc után elfojtották.

1834 áprilisában zajlott le a *második* lyoni munkásfelkelés, mégpedig kezdettől fogva világos politikai, republikánus jelleggel. A felkelés közvetlen előidézője az 1834 februári lyoni sztrájk szervezőinek pere volt. Növelte a lyoni dolgozók felháborodását az 1834. március 25-i törvény is, amely az illegális szövetségek ellen irányult. Hat napig dúltak a heves harcok Lyon és a peremvárosok utcáin, míg végül április 15-én a felkelést kegyetlenül vérbe fojtották.

A második lyoni felkelés nagy visszhangot keltett Párizsban és egyes vidéki városokban. A lyoni felkelés hatására az Arbois környéki szőlőművelő parasztok vörös zászlóval vonultak Arbois-ba, s az ottani munkásokkal együtt birtokba vették a várost. Párizsban két napig — április 13-án és 14-én — folytak elkeseredett utcai harcok.

A különféle népek színe-java nagy rokonszenvvel kísérte ezt a kiemelkedő eseményt. A 23 éves Liszt Ferenc „Lyon" címmel zeneművet komponált, s a kottára a lyoni felkelők jelszavát írta: „Dolgozva élni vagy harcolva meghalni!" Egyik levelében a következőt írta a zseniális magyar zeneszerző: „Akik kezükben tartják a népek sorsát, túlságosan könnyen elfeledkeznek arról, hogy az engedelmesség nem lehet sokáig a tömegek erénye... Ütött az órája annak, hogy bátorságot öntsünk a gyengékbe... A művészetnek a nagyszerű önfeláldozást, a hősi elhatározásokat, az erőt, a humanitást és önmagát kell rögzítenie a nép emlékezetében!"

Az 1834 áprilisi felkelések leverése után az „Emberi és Polgári Jogok Társaságát" szétkergették. Új szakasz kezdődött a republikánus társaságok történetében. Ennek a szakasznak a jellemző vonása a titkos, illegális tevékenység és a társaságok tagjainak proletár többsége volt.

1837-ben megalakult az „Évszakok Társasága" elnevezésű titkos forradalmi szervezet. A társaság 7—7 tagjából állt egy-egy sejt, ezek voltak a „hetek"; négy „hét" egy „hónapot", három „hónap" egy „évszakot", négy „évszak" pedig egy „évet" alkotott. 1839 tavaszán a társaság mintegy 4000—5000 tagot számlált.

Az „Évszakok Társasága", amelynek élén a forradalmár demokrata Barbès és a forradalmár szocialista Blanqui állt, 1839. május 12-ére felkelést hirdetett, amelynek célja a monarchia megdöntése és a demokratikus köztársaság megteremtése volt. A felkelőknek sikerült elfoglalniuk egy rendőrségi épületet és a városháza épületét. Csakhogy a tömegek, amelyek szervezetileg nem voltak kapcsolatban a társasággal, nem támogatták az összeesküvőket. Ez a felkelés, amelyet már az első napon levertek, bebizonyította a szűk körű összeesküvésre épülő blanquista taktika csődjét. Auguste Blanqui (1805—1881), az „Évszakok Társaságának" legbefolyásosabb vezetője, határtalan odaadással viseltetett a nagy és nemes ügy, a dolgozó nép felszabadító harca iránt, de nem volt helyes elképzelése a proletariátus osztálylényegéről és sajátos történelmi szerepéről. Nemcsak a munkásokat sorolta a „proletariátus" fogalmába, hanem a parasztságot, a kispolgárságot és az értelmiséget is. A blanquizmust két lényeges hiba jellemzi: 1) Blanqui nem tulajdonított kellő jelentőséget az elméletnek, mert azt tartotta, hogy a legfontosabb a forradalmi akciók lebonyolítása, a többi már jön magától; 2) Blanqui túlbecsülte a titkos összeesküvő szervezetek jelentőségét, mert nem értette meg a munkásosztály és általában a néptömegek történelmi szerepét.

Az 1839-es felkelés után csakhamar meglehetősen nagyarányú mozgalom indult meg Franciaországban a választójogi reform érdekében. A reform hívei Párizsban és sok vidéki városban bizottságokat alakítottak. 1839-ben a liberálisok és a jobboldali burzsoá republikánusok álltak a reformért folyó harc élére. 1840-ben a kispolgári demokraták és a munkások is csatlakoztak a harchoz. A kispolgári demokraták nem tudták kihasználni a tömegmozgalom fellendülését. Ez a fellendülés az 1840. július—augusztusi, csaknem általános sztrájkban, valamint azokban a tömegakciókban nyilvánult meg, amelyek az ország minden részében fellángoltak a drágaság és az adórendszer ellen. E sztrájkok vezetői között voltak republikánus munkások, akik már részt vettek különféle politikai tüntetésekben. Voltak a vezetők között olyanok is, akik az egyenlősítő kommunizmust propagálták. Ezek az „Egyenlőség Munkásai" elnevezésű új titkos forradalmi társasághoz tartoztak, amely ugyancsak alapszervezetekre oszlott. A hét tagból álló sejtet itt „szerszámgépnek" hívták.

A nagyobb szervezeti egységeket „műhelyeknek", illetve „gyáraknak" nevezték.

A reformmozgalom egyik formája az úgynevezett bankett volt. Különféle politikai csoportosulások bankettokat rendeztek, hogy a nagy nyilvánosság előtt nézeteiknek megfelelő pohárköszöntőket mondhassanak. A munkások támogatták a polgári demokratikus bankettok résztvevőit, s néha maguk is a résztvevők közt voltak. Ki kell emelnünk az egalitárius kommunisták bankettját, az úgynevezett belleville-i bankettot (1840. július 1-én Belleville-ben, Párizs egyik peremvárosában rendezték). Ennek a „kommunista bankettnak" egyik legfőbb szervezője egy Dézamy nevű tanító volt (1803—1850), aki kiemelkedő forradalmár lett. „A közösség kódexa" című legfontosabb művében Dézamy azt hirdette, hogy az egyenlőségre épülő kommunista rendnek három alapja van: a közös tulajdon, a közös munka és a közös nevelés. A társadalom kommunista átalakításának útja — írta — csakis forradalom keretében található meg, ezt pedig egy forradalmi diktatúra kormányának kell véghezvinnie. De akárcsak Blanqui, Dézamy is a proletariátushoz számította az ország lakosságának túlnyomó többségét. Mivel nem értette meg a proletariátusnak mint sajátos társadalmi osztálynak a természetét, nem juthatott el odáig, hogy szükségesnek tartsa a proletárpárt megalakítását, s felismerje a proletariátusnak az eljövendő szocialista forradalomban betöltött vezető szerepét.

1840. szeptember 7-én a párizsi munkások republikánus felkelést kíséreltek meg. Ez a kísérlet csúcspontja volt annak a megfeszített tömegharcnak, amelyben különféle mozgalmak olvadtak egybe: a sztrájkolók mozgalma és a választójogi reformot propagáló munkások akciói. A felkelési kísérletet szinte pillanatok alatt meghiúsították. A kormányt ugyanis provokátorok tájékoztatták a munkások szándékairól, mire a kormány nagy katonai egységeket küldött Párizsba, s a legaktívabb vezetőket már a felkelés kezdete előtt letartóztatták.

Az 1839—1840. évi forradalmi harcoknak komoly tanulságaik voltak, ezeket azonban az akkori francia munkásvezérek nem ismerték fel teljes egészében. Az 1848-as forradalomig megmaradtak a titkos forradalmi társaságok, amelyek újra meg újra beleestek a blanquizmus legfőbb hibáiba. Ugyancsak megőrizték befolyásukat a szocializmus, illetve a kommunizmus különféle

reformista áramlatai, amelyeknek képviselői a saint-simonisták, a fourier-isták, az eklektikus szocialisták és a cabet-isták (a Cabet-féle felszínes, reformista kommunizmus hívei) voltak.

Az utópista szocializmus kispolgári reakciós áramlatai különösen nagy számban terjedtek el Franciaországban, ahol — mint már említettük — az ipari forradalom még a XIX. század negyvenes éveiben sem fejeződött be, de már tönkre tudott tenni sok kézművest, manufaktúra-munkást és szegényparasztot, akik nemcsak a gépek elterjedését, hanem az uzsoráskodást, a földbérleti díjak emelkedését és az embertelen adókat is megsínylették.

Ilyen történelmi körülmények között a különféle dolgozó rétegekben a proletariátusra nézve káros reakciós utópista áramlatok képviselői érvényesítették befolyásukat, mint például Louis Blanc és Pierre Joseph Proudhon.

Louis Blanc (1811—1882) publicista és történész akkor vált közismertté, amikor (1839-ben) közzétette „A munka megszervezése" című brosúráját. Ebben a felszínes, semmitmondó, de azért elég nagy igénnyel fellépő írásban a szerző azt ajánlja, hogy létesítsenek nemzeti műhelyeket, amelyeket *maga a burzsoá állam* segélyezne, s amelyek — Louis Blanc naiv feltételezése szerint — fokozatosan kiszorítanák a tőkés vállalatokat, lehetővé téve ezzel, hogy a munkásosztály békésen, proletárforradalom nélkül felépítse a szocializmust.

Pierre Joseph Proudhon (1809—1865) parasztcsaládból származott, de apja a kádármesterséget is űzte. Ő maga bizonyos ideig betűszedő, majd egy kisebb nyomda társtulajdonosa volt, de hamarosan tönkrement. 1840-ben vált közismertté (nemcsak Franciaországban, de sok más országban is), amikor kiadták könyvét, amelynek már a címe is figyelmet érdemel: „Mi a tulajdon?". A címben feltett kérdésre Proudhon így válaszolt: „A tulajdon lopás." Ámde Proudhon nem vetett el mindenfajta magántulajdont; csak az uzsora- és a banktőke ellen, a spekuláció és az üzleti csalások ellen, általában a burzsoá rend ellen lépett fel. De a negyvenes években, amikor a forradalmi mozgalom terebélyesedett, világosan megnyilvánult Proudhon ellenséges viszonya a proletárok harcához és a kommunista eszmékhez. 1846-ban Proudhon közzétette újabb művét, „A közgazdasági ellentmondások rendszere, avagy a nyomorúság filozófiája" cím-

mel. Ez a „nyomorúság filozófiája" bővelkedett a kommunizmus és a munkásmozgalom elleni éles kirohanásokban, elítélte a sztrájkokat és a szakszervezeteket. Proudhon elvetette a proletariátus osztályharcát, s helyette utópista terveket agyalt ki az osztályellentétek megoldására. Eszerint a burzsoá államban gazdasági reformokat hajtanának végre, a termelőknek ingyenes hiteleket biztosítanának, bevezetnék a pénz nélküli termékcserét és így tovább. A „nyomorúság filozófiájára" Marx 1847-ben „A filozófia nyomorúsága" című nagyszerű könyvével válaszolt, leleplezte benne a burzsoáziát és Proudhon művének reakciós lényegét.

A kispolgári demokrata Cabet (1788—1856) az utópista kommunizmus békés szárnyának képviselője volt. Megírta az „Utazás Ikáriába" című fantasztikus regényét, amely szórakoztatóan elbeszéli, milyen boldog az élet „Ikáriában", ahol, hála a kommunista rendszernek, a proletariátus dúskál az anyagi és a szellemi javakban, s a munkások nem 16, hanem csak 7 órát dolgoznak naponta.

A negyvenes években meggyorsult a falusi és a városi lakosság tömegeinek elnyomorodása. Ezért nem csoda, hogy 1841 és 1847 között országszerte harcra keltek a munkások és a parasztok. A munkások a parasztokkal együtt gyakran véres harcokba bocsátkoztak a kormánycsapatokkal és a rendőrséggel.

Az 1840 és 1846 közötti számos sztrájk közül kiemelkedik Rive-de-Gier bányászainak 1844 áprilisi sztrájkja, amely mintegy másfél hónapon át tartott; a városi és a falusi lakosság széles rétegei támogatták ezt a sztrájkot. Az 1846 novemberi tours-i sztrájkmozgalom politikai jelleget öltött, s feltárta a tours-i munkások és a falusi szegényrétegek kapcsolatát.

Nagy forradalmasító hatásuk volt a dolgozó tömegek 1841. évi forrongásainak, amelyeket az akkor tartott népszámlálás és az adótárgyak összeírása idézett elő. Sok helyütt a parasztok, a kézművesek és a munkások ezrei mozdultak meg, amikor az adófelügyelők megjelentek. A felügyelőket elkergették, az összeírás félbeszakadt, s az összeírók csak nagy katonai egységek megérkezése, sokszor elkeseredett barikádharcok után tudták folytatni munkájukat.

A negyvenes évek munkásmozgalmának fejlődésében igen nagy jelentőségű volt az, hogy a kézművesek és a manufaktúra-mun-

kások régebbi szakszervezetei fokozatosan proletár szakszervezetekké alakultak át. Így például Lille-ben, mely lassanként az igazi gyári termelés egyik központja lett, a pamutfonó munkások egyesültek. Voltak szakszervezeti pénztáraik, gyári bizottságaik is, élükön egy-egy munkásbizalmival. Egyes munkásszervezetek szabályzatának bizonyos pontjait módosították, azzal a céllal, hogy bevonják a munkásokat a politikai harcba. Elmondhatjuk, hogy a negyvenes évek sztrájkjai közelebb hozták a francia munkásokat a szocializmushoz.

Ám abban az időben még nem voltak meg a szükséges történelmi feltételek ahhoz a forradalmi átalakuláshoz, amely kiszabadítja a dolgozó tömegeket a tőkés kizsákmányolás igájából.

3. Németország

A munkásosztály helyzete a XIX. század első felében

Németországban egészen más körülmények között fejlődött a munkásmozgalom a XIX. század első felében, mint Angliában vagy Franciaországban, ahol már voltak polgári forradalmak. Németországban feudális, illetve félfeudális állapotok uralkodtak, s éppen csak kialakulóban voltak a polgári átalakulás előfeltételei.

A bécsi kongresszus után Németország nem egységes állam, hanem 38 állam szövetsége volt; köztük a két legnagyobb: Poroszország és Ausztria. A német államokat vámhatár választotta el egymástól, mindegyiknek külön valutája, mérték- és súlyrendszere volt. Rendkívüli mértékben fékezte a gazdasági és társadalmi fejlődést, hogy az ország számos nagy és kis államból tevődött össze. A küszöbönálló polgári forradalom legfontosabb nemzeti kérdése az ország egyesítése volt.

A feudális nemességnek még jelentős részben megvoltak a régi kiváltságai. A szövetség államainak túlnyomó többségében lényegében korlátlan, a nemesi földesurakra támaszkodó monarchia uralkodott. Ezek a tényezők — az ország politikai szétdaraboltsága, a feudális állapotok és az abszolutisztikus, monarchista rendszer — fékezték a tőkés viszonyok kifejlődését Németországban.

A XIX. század első felében Németország agrárjellegű ország

volt, a lakosság 70 százaléka falun élt. Az ipari forradalom csak a negyvenes évek második felében kezdődött, tehát sokkal később, mint Angliában és Franciaországban. Németországban a háziipari tőkés termelés, a kézműipar és egyes vidékeken a manufakturális termelés volt túlsúlyban. A harmincas és főképpen a negyvenes években a német ipar bizonyos előrehaladást ért el, különösen három vidéken: a rajna-vesztfáliai körzetben, Sziléziában és Szászországban. Ezek a vidékek voltak az ipari proletariátus születésének és mozgalmának legfőbb gócpontjai.

A német proletariátus kialakulásának a forrása ugyanaz volt, mint az angol és a francia proletariátusé, vagyis a parasztok, a kisiparosok, kézművesek zömének tönkremenése. A német proletariátus kialakulásának folyamata azonban sajátos körülmények között ment végbe.

A parasztokat a legtöbb német államban csak a XIX. században (például Poroszországban 1807-ben) szabadították fel a jobbágyi függés alól, s akkor is felemás formában és nehéz feltételek között. A parasztok kötelesek voltak készpénzben és mezőgazdasági termékekben váltságdíjat fizetni a földesúrnak azért a földért, amely a használatukban maradt, s ezenkívül a legjobb minőségű paraszti föld harmadrésze — helyenként a fele is — a földesúr kezébe került. Végeredményben az egész dolgon a földbirtokosok (Poroszországban a junkerok) nyertek. A földbirtokosok alkalmazkodni kezdtek a tőkés gazdálkodási módhoz: napszámos-munkát végeztettek és korszerűsítették a földművelést. A parasztoknak csak egy kis része — éppen a módosabb része — erősödött meg, s ez a réteg is kapitalista módon gazdálkodott. A parasztság zöme számára viszont nagy terheket és szenvedéseket hozott a kapitalizmus fejlődésének „porosz" útja. A parasztság jelentős része, különösen a szegényparasztság, gazdasági és közigazgatási tekintetben függő helyzetbe került a junkerokkal szemben. Sok paraszt volt kénytelen munkát vállalni földbirtokosoknál, természetbeni juttatások fejében. Ezek a parasztok vagy bérelték a földesúri földet, vagy napszámosként szegődtek el, s csak egy kis parcellát kaptak. A földbirtokosoknak közigazgatási hatalmuk volt a parasztok felett (például bíráskodási jog). Azok a parasztok, akik a városba mentek munkát keresni, kötelesek voltak úrbért fizetni a földbirtokosnak. Ilyenformán a német falun nagymértékben megvoltak a feudális

viszonyok maradványai, s a munkások kettős — kapitalista és félfeudális — kizsákmányolás alatt sínylődtek. Mindez késleltette a munka tartalékseregének kialakulását. Mindazonáltal a falusi tőkés viszonyok fejlődésével párhuzamosan meggyorsult az ipari és a mezőgazdasági proletariátus létszámának gyarapodása, amely a parasztság zömének tönkremenése nyomán következett be. Minthogy Németország később iparosodott, hosszú ideig fennmaradt a kisüzemi, kézműipari, kisipari termelés. Ennek következtében a kisárutermelők lassabban mentek tönkre és kerültek a proletariátus soraiba.

A munkások létszámának növekedését az alábbi adatok mutatják: 1800-ban a munkások száma 85 000, 1832-ben 450 000, 1848-ban 900 000 volt, ebből körülbelül 180 000 nő és 100 000 gyermek. Az ipari munkásság mégis csak jelentéktelen része, például Poroszországban mindössze körülbelül 3 százaléka volt a lakosságnak.[15] A városi dolgozók legnagyobb része az iparossegédekből, a félproletárokból s a földtől még el nem szakadt kézművesekből állt. 1846-ból származó adatok szerint Poroszországban akkor 457 000 mester és önálló vállalkozó dolgozott 385 000 segéddel és inassal. Ezenkívül 78 000 vállalat működött 550 000 munkással. 1847-ben több mint ezer gőzgép volt üzemben. Tehát általában a tőkésvállalatok sem gyári, hanem manufakturális típusúak voltak. Németország gazdasági és politikai elmaradottsága a német proletariátus elmaradottságát vonta maga után. „Németország munkásosztálya — írta Engels — társadalmi és politikai fejlettségében éppolyan messze elmaradt az angol és francia proletariátus mögött, mint a német burzsoázia ezeknek az országoknak burzsoáziája mögött."[16]

A tőkés termelési mód meghonosodása és az ipari forradalom kezdete súlyos nélkülözéseket hozott a német munkásokra, amit még tetézett a feudális rendőri elnyomás és a politikai jogfosztottság. A fiatal német ipar állta a versenyt a külföldi iparral, amely csak azáltal volt technikailag tökéletesebb, hogy még jobban leszorította a dolgozó tömegek életszínvonalát. A napi munkaidő egyes vállalatoknál 14—16 óra volt, a munkabért a létmini-

[15] Németország lakossága a XIX. században viszonylag gyorsan szaporodott. 1800-ban 23, 1820-ban 27, 1840-ben 33, 1850-ben 36 millió volt.

[16] *Marx—Engels* Művei. 8. köt. Budapest 1962. 8. old.

mum alá szorították, s általában árucikkekben fizették ki. A munkásoknak szűk, levegőtlen helyiségekben kellett dolgozniuk.

A gyári munkásoknál is rosszabb helyzetben voltak a tőkés manufaktúrákban foglalkoztatott fonók és takácsok. Az ő nélkülözéseik abban a mértékben növekedtek, amilyenben az angol gépipar olcsó árucikkei behatoltak, s amilyenben magában Németországban is meghonosodtak a gépek. A kézműves csak embertelen erőfeszítések és rendszeres éhezés árán tudta ideig-óráig állni a versenyt a géppel.

A munkásokat ebben az időszakban nemcsak a kapitalizmus fejlődése sújtotta, hanem az is, hogy ez a fejlődés elégtelen volt. A városokat tönkrement kisiparosok és parasztok lepték el. Az ipar lassan fejlődött, s nem tudta felszívni a termérdek szabad munkaerőt.

Az első munkásszervezetek

Németországban igen csekély lehetőség volt forradalmi proletárszervezetek alakítására, mert a rendőrterror túlontúl erős volt. Az első német forradalmi munkás- és kisiparos-szervezetek külföldön alakultak meg. 1833-ban Párizsban megalakult a „Német Népi Szövetség" elnevezésű, republikánus demokrata irányzatú szervezet, amely Németország egységének megteremtését tűzte ki céljául, s tevékenységét az emigránsok szűk körében folytatott propagandára korlátozta. A szövetségnek mintegy 100 tagja volt.

1834-ben a „Német Népi Szövetség" bázisán új szervezet létesült: a „Számkivetettek Szövetsége", amelynek tagjai politikai emigránsok, valamint a munkakeresés során külföldre vetődött vándor kisiparosok voltak. Ez a szervezet több száz tagból állt. A szövetség a francia „Emberi Jogok Társaságának" mintájára épült fel, s programja is hasonlított a francia szervezet republikánus demokrata programjához. A szövetségben csakhamar két irányzat alakult ki: az egyik lényegében a „Német Népi Szövetség" polgári demokratikus hagyományaihoz tartotta magát, a másik a szocializmus és a kommunizmus különféle utópista, kispolgári rendszereinek eszméit vallotta. 1836-ban szakadás állt be a szövetségben: legforradalmibb elemei — nagyrészt proletárok — új titkos társaságot alakítottak Igazak Szövetsége elnevezéssel. Engels úgy jellemezte ezt a szervezetet, hogy az félig propagandista, félig összeesküvő társaság volt. A szövetség szoros kapcsolatban volt az „Évszakok Társasága" nevű blanquis-

ta szervezettel. Vezetői Karl Schapper és Heinrich Bauer voltak. A szövetségre nagy hatással voltak Wilhelm Weitling nézetei.

Wilhelm Weitling (1808—1871) az egyik legfelvilágosultabb ideológusa volt azoknak az elproletárosodott kisiparosoknak, akiknek még nem volt kapcsolatuk a kapitalista gyárral. „Milyen az emberiség és milyennek kell lennie" (1838), „A harmónia és a szabadság biztosítékai" (1842) és „Egy szegény bűnös evangéliuma" (1843) című műveiben világos és bátor bírálattal illette a korabeli burzsoá társadalmat. Elvetette a magántulajdont, amely szerinte az emberiség „minden bajának forrása" volt. Mint minden utópistának, neki is az volt a meggyőződése, hogy a kommunizmus elkerülhetetlenül beköszönt, ha bebizonyítják, hogy ez a legjobb társadalmi rend, az utópista szocialisták többségétől eltérően azonban nem fűzött reményeket az emberbarát milliomosok „szocialista tevékenységéhez", s azzal a felhívással fordult a proletárokhoz, hogy maguk harcoljanak a gyűlöletes rendszer megdöntéséért és az új társadalom felépítéséért. Ugyanakkor Weitling szerint a kommunista rendért folyó harcban nem az ipari proletariátus az élenjáró réteg, hanem a lumpenproletariátus — még a tolvajok és a rablók is — mint a tőkés társadalom legszegényebb és legelkeseredettebb rétege.

Marx és Engels nagyra becsülték Weitling tevékenységét, különösen ami e tevékenység első időszakát illeti. Weitling „A harmónia és a szabadság biztosítékai" című művét jellemezve Marx így írt 1844-ben: „Hol mutathatott fel a burzsoázia — filozófusait és írástudóit is beleértve — hasonló művet a burzsoázia emancipációjáról — a *politikai* emancipációról —, mint Weitling munkája: *»Garantien der Harmonie und Freiheit«?* Ha összehasonlítjuk a német politikai irodalom józan, megszeppent középszerűségét a német munkások e *szertelen* és ragyogó irodalmi bemutatkozásával; ha összehasonlítjuk a proletariátusnak ezeket az óriási *gyerekcipőit* a német burzsoázia kitaposott politikai cipőinek törpeségével, *atlétatermetet* kell jövendölnünk a *német Hamupipőkének.*"[17]

Később azonban a Weitling-féle elmélet mindinkább szektássággá torzult, elmaradott vallási eszmékkel keveredett, s így elsilányult.

[17] *Marx—Engels* Művei. 1. köt. Budapest 1957. 404. old.

Weitling elméletén kívül nagymértékben elterjedt az Igazak Szövetségében a blanquizmus. Engels leszögezte, hogy a szövetség eleinte tulajdonképpen a Blanqui és Barbès vezette francia „Évszakok Társaságának" fiókszervezete volt.

1839 májusában az Igazak Szövetsége részt vett a blanquista „Évszakok Társasága" felkelésében. Ennek leverése után Schappert és Bauert, a szövetség vezetőit kitoloncolták Franciaországból. A két vezető Londonba emigrált, s itt újjáalakította a szervezetet. A szövetség tagjainak egy része Weitlinget követte Svájcba. Itt meglehetősen nagy létszámú szervezet létesült, amely Weitling elméletéhez vonzódott. A Londonban újjászületett Igazak Szövetsége fokozatosan nemzetközi jelleget öltött, majd Marx és Engels hatására átalakult a Kommunisták Szövetségévé. A negyvenes években bizonyos befolyásra tettek szert a német államokban az „igazi szocializmus" hívei. Az „igazi szocializmus" a kapitalizmus lassú fejlődésének talaján keletkezett kispolgári tanítás volt. Ideológusai — Karl Grün, Otto Lüning stb. — azt állították, hogy Németország elkerülheti a fejlődés burzsoá szakaszát, ha támogatja a kisipart és nem ösztönzi a nagyipart. Az „igazi szocialisták" tagadták a burzsoázia és a proletariátus érdekellentétét. A német valóság igen hamar rácáfolt e kispolgári teoretikusok koncepciójára.

A német munkások első akciói a harmincas években zajlottak le, mégpedig Poroszország rajnai tartományában és Szászországban. Ezek az akciók luddita jellegűek voltak: a munkások követelték a gépek használatának betiltását, gyárakat gyújtottak fel és gépeket romboltak.

A tömegméretű munkásmozgalom kezdete

A tömegméretű munkásmozgalom Németországban a sziléziai takácsok 1844. évi felkelésével kezdődött. A sziléziai takácsok kettős elnyomás alatt sínylődtek: kizsákmányolták őket egyfelől a felvásárló vállalkozók, másfelől a helyi földbirtokosok, akiknek a takácsok vámot fizettek a szövetkészítés jogáért.

Rendkívül súlyos helyzetben voltak a takácsok Peterswaldau és Langenbielau helységekben, ahol több esetben éhhalál is előfordult. A takácsok között megindult az erjedés. 1844 június elején felszínre tört a takácsok felgyülemlett haragja. Június 4-én a munkástömeg lerombolta Zwanzigernek, a gyűlölt gyáros-

nak házát és áruraktárait. 5-én a felkelő takácsok Peterswaldauból a szomszédos Langenbielauba vonultak, s ott több üzemet szétzúztak. A felkelést csak nagyobb katonai egységekkel sikerült elfojtani. Mintegy 70 takácsot fogtak el, börtönöztek be és részesítettek kegyetlen testi fenyítésben.

A sziléziai takácsok felkelése meggyorsította az elhatárolódás folyamatát a német demokratikus táborban, elősegítette, hogy ez a tábor proletár és kispolgári táborra szakadjon. A felkelés előrelendítette a német munkásoknak a tőkések elleni tömegharcát. Hatása leghamarabb a sziléziai főváros, Breslau néptömegeinek hangulatán mutatkozott meg. Június 8-án a város utcáit ellepte a tömeg, s ilyen kiáltások hallatszottak: „Éljenek a takácsok!"

Június 16-án zavargások kezdődtek a felső-bajorországi Ingolstadt építőmunkásai körében. A tömegakciót az a hír robbantotta ki, hogy a rendőrök meggyilkoltak egy letartóztatott munkást. A rendőri egységek és a külön kirendelt katonai osztagok elfojtották a felkelést, amely azonban másnap újra fellángolt. Ezúttal lovasság kergette szét a tömeget. Június 15-én és 16-án a sziléziai takácsok felkelésének hatására a smíchovi munkáskerület munkásai is tömegakciót hajtottak végre. Július 3-án Reichenbergben tört ki felkelés, ezt csak egy gyalogsági zászlóalj segítségével tudták leverni.

Engels többször hangsúlyozta, milyen óriási jelentősége volt a sziléziai felkelésnek egész Németország számára. „A sziléziai takácsok — írta — 1844-ben megadták a jelt; a csehországi és szász kartonnyomók és vasútépítők, a berlini kartonnyomók és, valóban, Németország csaknem valamennyi részének ipari munkásai sztrájkokkal és részleges zendülésekkel válaszoltak..."[18]

Az 1848-as forradalom előtt a németországi munkásmozgalom a rossz termés és az éhínség hatására óriási méreteket öltött. Brandenburgban a sztrájkoló vasutasok elfoglalták az állomás pénztárát. Mainzban a tömeg szétrombolta a pékségeket és szétosztotta a kenyeret. 1846-ban két vasutassztrájk zajlott le, mégpedig Brandenburgban és Elbingben. Ezután egymást követték a sztrájkok és a forrongások az ország legkülönbözőbb vidékein. 1847-ben hatalmas tömegakciót hajtottak végre Berlinben. Ezt

[18] *Marx—Engels* Művei. 2. köt. 526. old.

az akciót „burgonyaháborúnak" nevezték el. A tömeg a drágaság és az éhség hatására üzleteket zúzott szét és élelmiszerkészleteket kaparintott meg. A több napig tartó megmozdulás során 300 embert tartóztattak le. Az 1848-as forradalom előestéjén már megszokott jelenség volt a népharag ilyenfajta megnyilvánulása. 1845 szeptemberében Engels a német munkásmozgalom állapotát elemezve így írt: „A proletárok mozgalma olyan bámulatos gyorsasággal fejlődött, hogy egy-két éven belül dicsőséges seregszemlét tarthatunk majd a demokrata és a kommunista munkások felett..."[19] S ez a seregszemle csakugyan megvolt az 1848-as forradalom emlékezetes napjaiban.

*

Az első önálló angol, francia és német proletármozgalmak tanulmányozása nemcsak az általános törvényszerűségeket világítja meg, hanem azokat a megkülönböztető vonásokat is, amelyekben a három ország kapitalizmusának kialakulását, proletariátusának szervezeti, ideológiai és politikai fejlődését jellemző történelmi sajátosságok nyilvánultak meg.

Közös vonás volt az áttérés a kapitalizmus manufakturális szakaszáról a gyári termelésre. Közös vonás volt az is, hogy a tőkés kizsákmányolás fokozódása és az időszakos ipari válságok keletkezése folytán rosszabbodtak a dolgozó tömegek életkörülményei. De a gyári termelésre való áttérés nem egy időben történt. Az ipari forradalom Angliában a XVIII. században, körülbelül 75 évvel a chartista mozgalom megindulása előtt, Németországban viszont csak a XIX. század negyvenes éveiben kezdődött, Anglia a XVIII. század végén a nagybirtok, a kapitalista farmerek, a mezőgazdasági proletárok országa volt; a földbirtokosok által kifosztott angol parasztság mint osztály már régen eltűnt; az ipari forradalom a munkások tízezreit összpontosította a vasútvonalakkal összekötött nagyvárosokban. E munkások jelentős része nagyüzemekben dolgozott. Nem csoda hát, hogy a chartizmus éppen Angliában alakult ki, s hogy elsőnek az angol munkások szerveztek országos szakszervezeti szövetségeket. A sztrájkok és a trade-unionok szervezése egy időben

[19] Ugyanott.

folyt a munkások politikai harcával, s ennek során a munkások, mint Marx megállapította, *„chartisták* néven nagy politikai pártot" alakítottak.[20]

Franciaországban viszont a lakosság többségét a XIX. század közepén is a parasztság alkotta; a falusi kisárutermelő gazdaságok és a kisebb városok szétszórt kisüzemei óriási számbeli túlsúlyban voltak. Ámde Franciaországban igen elevenen éltek a forradalmi hagyományok. Az 1831., az 1834. és az 1839. évi felkelés, valamint a negyvenes években végrehajtott fegyveres munkás-paraszt akciók feltárták a forradalmi hagyományok jelentőségét. Amikor a polgári demokratikus forradalom még nem fejeződött be, s amikor nőttön-nőtt a néprétegek forradalmi hangulata, a francia munkásoknak még egyes nagyobb gazdasági sztrájkjai is politikai jelentőségre tettek szert, különösen a negyvenes években.

Németországban egészen 1848-ig fennmaradtak a feudális állapotok. Az ország még a polgári demokratikus forradalom küszöbén állt. De — Engels kifejezése szerint — a „felszín alatt" a munkások itt is a tőkés kizsákmányolás megdöntésére készültek.[21]

Bármennyire eltértek is egymástól az angol, a francia és a német munkásmozgalom formái és eredményei, a legfontosabb és a közös az volt, hogy az az ideológiai fegyver, amelyet a proletariátus abban az időben a burzsoázia elleni harcában alkalmazott — az utópista szocializmus és kommunizmus — mindenütt használhatatlannak bizonyult. Tudományosan megalapozott, valóban forradalmi, proletár elméletre volt szükség. S a negyvenes években Marx Károly és Engels Frigyes megteremtették e nagyszerű elmélet alapjait.

[20] *Marx—Engels* Művei. 4. köt. Budapest 1959. 172. old.
[21] Lásd ugyanott, 479. old.

AZ AMERIKAI NÉPEK FÜGGETLENSÉGI HARCA A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A XIX. SZÁZAD ELEJÉN. ÖNÁLLÓ ÁLLAMOK KIALAKULÁSA

1. Az észak-amerikai angol gyarmatok függetlenségi háborúja és az Egyesült Államok megalakulása

Az észak-amerikai angol gyarmatok függetlenségi háborújának okai

A XVIII. század közepén Angliának 13 gyarmata volt Észak-Amerikában. Ezeken a gyarmatokon kedvezően hatott a kapitalista fejlődésre az, hogy nem volt feudális rendszer. Észak-Amerikában már a XVII. században megvoltak a burzsoá viszonyok elemei. A XVIII. század közepén a gyarmatokon elterjedt a kapitalista manufaktúra. Ezután kísérletek történtek a kézi erő gépekkel való felváltására. A gazdasági fejlődés jellege, a lakosság összetétele és foglalkozása tekintetében ezek a gyarmatok nem voltak egyöntetűek.

A XVIII. század végén az észak-amerikai gyarmatosok már fokozatosan nemzetté alakultak. Ekkor már megvolt náluk az önálló burzsoá nemzet minden fontos ismérve. A függetlenségi háborúval befejeződött az észak-amerikai burzsoá nemzet kialakulása.

Anglia félt a gyarmatok konkurrenciájától, s igyekezett nyersanyagbázisává és felvevőpiacává tenni a gyarmatokat. Ezért akadályozta iparuk és egyéb gazdasági ágazataik fejlődését. Éppen ez az ellentmondás, a termelőerők fejlődése és az ezt gátló gyarmati viszonyok közti ellentmondás volt a legfőbb oka az észak-amerikai függetlenségi háborúnak.

1763-ban királyi proklamációt tettek közzé, amely megtiltotta a gyarmatosoknak, hogy lakhelyet változtassanak, s szabad földeket foglaljanak el az Allegheny gerincén túl. Ez az intézkedés súlyosan sértette a mezőgazdasággal foglalkozó és a XVIII. szá-

zadban a lakosság 80 százalékát alkotó gyarmatosok érdekeit és óriási elégedetlenséget keltett közöttük.

A bélyegilleték bevezetésének (1765) és a vámok emelésének (1767) az volt a célja, hogy még jobban korlátozza a tőkés ipar és kereskedelem fejlődését az észak-amerikai gyarmatokon.

Ezek az intézkedések, amelyek fájdalmasan éreztették az amerikai hazafiakkal gyarmati függő helyzetüket, a felháborodás és a tiltakozás viharát idézték elő, a szóbeli és az írásbeli tiltakozásoktól kezdve az angol áruk bojkottján keresztül a fegyveres összeütközésekig.

1765-ben New Yorkban összehívták a gyarmatok képviselőinek kongresszusát. A kongresszus udvarias, de kemény szavakkal és a brit jog hagyományainak szellemében szögezte le, hogy az amerikai gyarmatosokra csak az ő beleegyezésükkel, vagy képviselőik hozzájárulásával vethető ki valamilyen adó vagy illeték. Townshend angol miniszter kezdeményezésére 1767-ben — a gyarmatok lakosságának felháborodása és tiltakozása ellenére — törvényt hoztak a vámilletékek felemeléséről, aminek következtében lényegesen emelkedett az üveg, az üvegtermékek, a papiros, a tea és sok más árucikk ára. A Townshend-törvény sértette a lakosság széles köreinek érdekeit, s éppúgy felháborította az amerikai gyarmatosokat, mint a bélyegilleték bevezetése. A helyzetet még az is élezte, hogy az angol North-kormány újabb katonai egységeket vezényelt a gyarmatokra.

Az amerikai gyarmatokon kibontakozó tiltakozó mozgalom egyre elszántabbá vált, s nyílt politikai jelleget öltött. Az amerikai gyarmatok kereskedői, manufaktúra- és hajótulajdonosai „Szabadság fiai" néven tömegszervezetet alakítottak. A politikai harcban a legnagyobb aktivitást a gyarmatok dolgozói fejtették ki: a farmerek, a manufaktúrák munkásai, a kiskereskedők és a műhelytulajdonosok. Ezek szenvedtek a legtöbbet a brit közigazgatás önkényétől. A mozgalom irányítását azonban kezdettől fogva a nagyburzsoázia tartotta kézben.

Massachusetts és Virginia törvényhozó testületei 1768-ban, illetve 1769-ben törvénytelennek nyilvánították a brit parlament által megállapított vámilletékeket. 1770-ben North angol miniszterelnök parlamenti úton mentesítette a vámtól az összes árucikkeket, a tea kivételével. De ez természetesen nem nyugtatta meg a gyarmatosokat.

A brit hatóságok megtorlásai folytatódtak. Bostonba angol helyőrséget vezényeltek. Ám ezek a rendszabályok nem enyhítették a feszült politikai légkört. Ellenkezőleg, 1772-ben és 1773-ban a gyarmatokon már tudósító bizottságok alakultak, amelyek az amerikai hazafiak helyi hatalmának csírái voltak. A bizottságokat a nagyburzsoázia irányította, jóllehet e szervezetek az egész háború folyamán főleg városi kispolgárokból és farmerekből álltak.

A függetlenségi háború kezdete

Az angol kormánynak az a kísérlete, hogy meghiúsítsa a tudósító bizottságok tevékenységét, a hadműveletek megindulására vezetett a gyarmatosok és az angol csapatok között.

A fegyveres harc kitörésének előidézője az úgynevezett „bostoni teadélután" volt. 1773-ban a Kelet-indiai Társaság az angol kormány utasítása értelmében néhány teával megrakott hajót indított Bostonba. Az angol teát már csak jelentéktelen összegű vám terhelte, de ez a gyarmatosok szemében az angol elnyomás jelképe volt. Ezért (indiánoknak öltözött) amerikai hazafiak egy csoportja, amelyet a „Szabadság fiai" szövetség helyi szervezete irányított, benyomult az angol hajókra és a tengerbe dobálta a teát. Az angol kormány, mihelyt tudomást szerzett a „bostoni teadélutánról", bezáratta a kikötőt és megvonta a partmenti gyarmat, Massachusetts lakosságától a halászati jogot. E megtorló rendszabályok végrehajtására újabb brit katonai osztagokat vezényeltek Bostonba. Az angol kormány ténykedésein felháborodott massachusettsi törvényhozó testület elhatározta, hogy felhívással fordul az összes gyarmati törvényhozó testületekhez, küldjék el képviselőiket az 1774. szeptember 1-én Philadelphiában sorra kerülő kontinentális kongresszusra. Egyidejűleg New York és Pennsylvania gyarmatokon tömegméretű népmozgalom indult meg. A gyarmatoknak ebben az időben nem volt saját hadseregük. Ezért a városokban, a településeken és a falvakban megalakultak a „minutemanek"[1] partizánosztagai, fegyver- és lőszerraktárak létesültek, katonai kiképzés kezdődött. Az angol monarchia zsarnoksága elleni fegyveres harc jelszava támogatásra talált a néptömegek körében.

[1] „Minutemanek" — az amerikai gyarmatosok partizánjai, akik villámakciókat hajtottak végre és nyomban el is tűntek. Innen az elnevezés: minuteman — a perc embere.

1774. szeptember 5-től október 26-ig ülésezett a kontinentális kongresszus. Elfogadta a „jogok deklarációját", amely tiltakozott az angol kormány gyarmati önkénye ellen. A kongresszus a királyhoz intézett személyes felhívásában kérte a kereskedelmi és az ipari korlátozások megszüntetését, hogy elkerüljék a szakadást. Válaszul III. György király lázadóknak nyilvánította az észak-amerikai gyarmatokat, újabb katonai osztagokat vezényelt Amerikába, s ezek 1775 áprilisában hadműveleteket indítottak a gyarmatosok ellen. Így kezdődött az észak-amerikai gyarmatok függetlenségi háborúja.

Az osztályerőviszonyok. A burzsoázia és a néptömegek szerepe a függetlenségi háborúban

Amikor a nemzeti felszabadító háború bekövetkezett, a burzsoázia vezető körei és a nagybirtokosok két pártra oszlottak. A forradalmi párt, vagyis a whigek pártja kereskedőkből állt, elsősorban azokból, akik az angol korlátozások miatt kénytelenek voltak csempészéssel foglalkozni. Ide tartoztak továbbá az angol ipar konkurrenciájától szenvedő manufaktúra-tulajdonosok, továbbá a rabszolgatartó farmerek és ültetvényesek, akiknek nem tetszett, hogy az Alleghenyn túl megtiltották a földfoglalást. A whigek pártját támogatták a gyarmati elnyomás alatt sínylődő dolgozó néptömegek. A burzsoázia és a földbirtokosok másik pártja — az angol király híveinek, a lojalistáknak pártja — az ellenforradalom élén állt. Egy részük — mintegy 25 000 fő — Anglia mellett, a felkelők ellen harcolt. A háború alatt a lojalisták elmenekültek az észak-amerikai gyarmatokról. Mintegy 100 000 lojalista költözött át Angliába, Kanadába vagy a Bahama-szigetekre.[2]

Az angol monarchia ellen síkraszálló nagykereskedők, manufaktúra-tulajdonosok és ültetvényesek osztályhelyzetüknél fogva a forradalom táborának jobbszárnyát alkották.

A függetlenségi háborúban döntő szerepet töltöttek be a dolgozó néptömegek: a manufaktúrák munkásai, a kisiparosok és a farmerek. Jelentős mértékben járultak hozzá a felszabadító harchoz a négerek. Sokan közülük szökéssel igyekeztek szabadsághoz jutni. Egy részük a megkülönböztető rendszabályok ellenére is szolgálatot teljesített Washington seregében. Egyes ada-

[2] Lásd *William Z. Foster:* Az amerikai földrész rövid politikai története. Szikra 1952. 155. old.

tők szerint mintegy 5000 néger szolgált az Egyesült Államok hadseregében.[3]

A Függetlenségi Nyilatkozat. Az Egyesült Államok megalakulása

A háború az első években az angol elnyomókra nézve alakult kedvezően. Az észak-amerikai gyarmatosoknak nem volt sem reguláris hadseregük, sem államapparátusuk, sem pénzük. Mindezt a gyarmatosok a függetlenségi háború folyamán teremtették elő.

A hadsereg főparancsnokává a virginiai milícia egyik tisztjét, George Washingtont nevezték ki.

1776-ban a kontinentális kongresszus bizonyos idejű megszakítás után folytatta munkáját Philadelphiában, s július 4-én elfogadta a híres Függetlenségi Nyilatkozatot, amely kimondta a gyarmatok Nagy-Britanniától való elszakadását, függetlenségét és az új, önálló köztársaság megalakulását.

A Nyilatkozat több elvi megállapítást tartalmazott, a többi között minden ember törvény előtti egyenlőségéről, a népi szuverenitásról, továbbá arról, hogy a népnek joga van szembeszállni az elnyomással és megdönteni a kormányt, ha az népellenes politikát folytat.

A Nyilatkozat, jóllehet egészében haladó szellemű volt, nem szólt a négerek rabszolgaságának megszüntetéséről, ami kétségtelenül a dokumentum burzsoá osztálykorlátairól tanúskodott.

Október 7-én elfogadták az alkotmány alapjául az úgynevezett „konföderációs cikkelyeket". Ennek értelmében a 13 állam csak laza szövetségben egyesült, és belpolitikai kérdésekben valamennyi megtartotta teljes önállóságát. Az egyes államok közti kapcsolat megteremtése végett megalakult az Államok Bizottsága. Ennek elvileg a kormány szerepét kellett betöltenie, de hatáskörre igen korlátozott volt.

Az új burzsoá köztársaság nemzetközi helyzete. A függetlenségi háború sikeres befejezése

A függetlenségi háború menetében bekövetkezett fordulatot elősegítette az amerikai gyarmatosokra nézve kedvező nemzetközi helyzet. Az angol hadsereg saratogai veresége után (1777) a francia monarchia, amely addig titokban segítette a gyarmatosokat pénzzel és hadianyaggal, 1778-ban nyílt szövetségre lé-

[3] Lásd *Herbert Aptheker:* Az amerikai négerek történetéből. Művelt Nép Könyvkiadó 1953. 92. old.

pett az Egyesült Államokkal. Ezzel Franciaország bosszút akart állni Anglián a hétéves háborúban elszenvedett vereségért, valamint amerikai és indiai gyarmatai jelentős részének elvesztéséért. 1779-ben Spanyolország is csatlakozott ehhez a szövetséghez. Az egyesült amerikai, francia és spanyol flotta elleni háború akkora veszélyt jelentett Angliára, hogy III. György angol király kénytelen volt II. Katalin orosz cárnőhöz fordulni katonai segítségért. A cárnő nem adott katonát az angol királynak, mert az volt az érdeke, hogy Anglia meggyengüljön és elveszítse északamerikai gyarmatait. Sőt, Oroszország lépéseket tett, hogy megalakítsa a „fegyveres semlegesség ligáját" (1780).[4] A liga megalakulása jelentős mértékben megkönnyítette az észak-amerikai gyarmatosok helyzetét. Az európai országok nagy része csatlakozott a ligához.

Nagy-Britannia elszigetelődött és elvesztette tengeri fölényét. Ez erősen befolyásolta a háború kimenetelét. 1781-ben az angolellenes koalícióhoz csatlakozott Hollandia is, amelynek régóta elszámolnivalója volt Angliával.

Franciaország jelentős katonai segítséget nyújtott a gyarmatosoknak azzal, hogy hadiflottát, valamint Rochambeau tábornok parancsnoksága alatt szárazföldi sereget vezényelt a hadszínterekre.

Washington és Rochambeau 15 000 főnyi egyesített serege Yorktown-félszigeten körülzárta Cornwallis 8000 főnyi angol hadtestét. 1781. október 19-én a yorktowni angol csapatok kapituláltak.

A háború még egy ideig eltartott, s jóllehet a tengeren az angolok bizonyos sikereket értek el, egészében nyilvánvaló volt, hogy fordulat következett be az amerikaiak javára.

1783. szeptember 3-án a versailles-i szerződés jogilag összegezte a véget ért háború legfőbb politikai erdeményét. Anglia független, szuverén államnak ismerte el az Amerikai Egyesült Államokat. Franciaország és Spanyolország területi kárpótlást

[4] A hadat nem viselő államok megegyeztek abban, hogy nem engedik meg az angol cirkálóknak hajóik feltartóztatását és átvizsgálását. Elhatározták, hogy diplomáciai eszközökkel, s ha ez nem elég, fegyverrel vetnek véget az angol hadihajók garázdálkodásainak. Anglia kénytelen volt megszüntetni a „fegyveres semlegesség ligájához" tartozó országok kereskedelmi hajóinak, köztük az Európa és Amerika között közlekedő hajóknak a feltartóztatását és átkutatását.

kapott. Nagy-Britannia kénytelen volt átengedni Franciaországnak Szenegambiát és Tobagót, Spanyolországnak pedig Floridát és Menorca szigetét.

Az Egyesült Államok nagy árat fizetett a győzelemért. A 8 évig tartó háború óriási anyagi és emberáldozatokat követelt. Az ország gazdasága sok helyütt nagyon megszenvedte a hadműveleteket. Az állam adóssága elérte az 50 millió dollárt.

A burzsoázia és a rabszolgatartók hatalmának kialakulása az Egyesült Államokban. Az osztályharc kiéleződése a háború után. Az Egyesült Államok alkotmányának burzsoá osztálytartalma

Az új köztársaság, az Egyesült Államok kormányrúdjához az amerikai burzsoázia, Új-Anglia kereskedői, iparosai és a rabszolgatartó ültetvényesek álltak, tehát azok, akik a háborút irányították. A háború okozta terheket és nélkülözéseket a kormányzó körök igyekeztek a farmerekre, a manufaktúra-munkásokra és a kisiparosokra hárítani. A háború számos farmert tett tönkre, tett fizetésképtelen adóssá. Az adók annyira emelkedtek, hogy a dolgozók jövedelmének egyharmadát felemésztették. Az általános pangás következtében a háború után sok volt a munkanélküli az Egyesült Államokban. A termelésben foglalkoztatottak napi munkaideje meghaladta a 14 órát. Egy munkás átlagkeresete legfeljebb heti 4 dollár volt, 10 dolláros létminimum mellett. Sok munkás akkora adósságokba keveredett, hogy — mivel képtelenek voltak törleszteni adósságukat — a „fehér rabszolgává" válás perspektívája állt előttük. Mindez az osztályharc erős kiéleződésére vezetett. 1786-ban a farmerek Daniel Shays kapitánynak, a függetlenségi háború egyik résztvevőjének vezetésével fellázadtak. A felkelők megakadályozták, hogy a bíróságok ítéleteket hozzanak az adósságokkal kapcsolatos ügyekben.

1786 decemberének utolsó napjaiban Shays és követőinek több mint 1000 főnyi csoportja megtámadta a springfieldi fegyverraktárt, hogy aztán felfegyverkezve Boston ellen vonuljanak. A felkeléssel akarták a néptömegek forradalmi úton kivívni, hogy kedvező feltételek mellett földet kapjanak és megszabaduljanak az adósrabságtól. A Shays-féle felkelést azonban héthónapos heves harc után leverték.

A farmerek mozgalma nagy méretekben bontakozott ki Massachusetts, New Hampshire, Vermont és Rhode Island állam-

ban. A zavargásokba más dolgozó rétegek is bekapcsolódtak. A lakosság követelte, hogy az adósságok törlesztésére fogadják el azokat az elértéktelenedett papírdollárokat, amelyeket a háború idején kapott. Követelte továbbá az adóterhek csökkentését és a rabszolgaság megszüntetését. A munkások és a kisiparosok béremelést követeltek.

1780-ban a kisiparosok és a manufaktúra-munkások megalakították az első helyi gazdasági szervezeteket, amelyek a kölcsönös segítő társaságokhoz hasonlóan működtek. A cipészek Philadelphiában, a szabósegédek Baltimore-ban, a nyomdászok és a bútoripari munkások New Yorkban stb. alakítottak szövetséget. E szövetségek, melyeknek célja a munkaidő-csökkentés és a béremelés kiharcolása volt, csakhamar felbomlottak.

1786-ban Philadelphiában sztrájkba léptek a nyomdászsegédek; heti 6 dollár minimális munkabért követeltek. 1799-ben a philadelphiai cipészek sztrájkoltak 10 napig, tiltakozásul a munkabér-csökkentések ellen.

1799-ben a pennsylvaniai farmerek a függetlenségi háború egyik veteránjának, John Fries rézművesnek a vezetésével tömegakciókat hajtottak végre az adórendszer ellen. A Quakertownban megtartott gyűlésen a farmerek tiltakozást írtak alá a házadó ellen, majd tüntetést rendeztek. Az amerikai hadügyminiszter 500 főnyi katonai osztagot vezényelt ki, hogy véget vessen a Friesféle felkelésnek. Friest és több hívét letartóztatták és „árulásért" elítélték.

1800-ban Henrico (Virginia állam) körzetében a rabszolgák lázadtak fel a néger Gabriel vezetésével. Mintegy 10 000 rabszolga vett részt a felkelésben. A rabszolgatartók gyorsan mozgósított milíciája megtámadta őket és vereséget mért rájuk. Gabrielt 35 más aktív felkelővel együtt kivégezték.

Ezek az események az osztályharc nagymértékű kiéleződéséről tanúskodtak. A kormányzó körök, hogy a néptömeget megfékezzék, gondoskodtak a központi hatalom apparátusának megerősítéséről. Nyomban a Shays-felkelés és a többi akció felszámolása után alkotmányozó gyűlést hívtak össze, amely kidolgozta az Egyesült Államok alkotmányát.

Az 1787-ben elfogadott amerikai alkotmány a maga idejében haladó jellegű volt. Haladó része volt az alkotmánynak az „emberi jogok törvénye", amelyen a Kongresszus 1791. évi első

ülésszakán elfogadott első tíz módosítást értették. Ez a rész tartalmazta az egyes amerikai polgárok személyi jogait.

A törvényhozó hatalom a képviseleti szerv, vagyis a Kongresszus, amely két házból: a szenátusból és a képviselőházból áll. Minden állam törvényhozó testülete 2—2 szenátort küld be a szenátusba. A szenátus harmadrészét minden második évben újraválasztják. A képviselőház az egyes államok lélekszámának megfelelően két évre választott képviselőkből áll.

Az Egyesült Államok alkotmánya értelmében csak a 21 éven felüli férfiaknak volt választójoguk. Minden egyes államnak megvolt a saját alkotmánya, s ezek az alkotmányok más-más cenzusokat állapítottak meg.[5] Így gyakorlatilag a lakosság igen szűk körének, a 2,5 millió főből mindössze 120 000-nek, vagyis a lakosság 4,8 százalékának volt választójoga. Az indiánoknak és a négereknek nem volt választójoguk. Később nyolc államban „választási" adót vezettek be, amelynek célja a szegények választójogának korlátozása volt.

Az alkotmány értelmében a végrehajtó hatalom élén az Egyesült Államokban a nagy hatáskörrel felruházott elnök állt.

Ilyenformán az amerikai alkotmánynak az volt a célja, hogy korlátozza a nagy néptömegek részvételét az ország politikai életében. Az alkotmány jó példája volt a dolgozó nép feletti tőkés diktatúrát álcázó polgári demokrácia korlátozottságának.

A függetlenségi háború lényege és történelmi jelentősége

Marx és Lenin nagyra értékelte az amerikai nép forradalmi hősiességét, amely meghozta gyümölcsét az ország függetlenségéért viselt igazságos háborúban.

Az észak-amerikai angol gyarmatok nemzeti felszabadító háborúja súlyos csapás volt az angol királyság gyarmatosító politikájára. A fiatal nemzet példát mutatott az európai népeknek a szabadságharcra, s felhívta őket a feudális-abszolutisztikus rendszer megdöntésére.

A függetlenségi háború nagy politikai jelentőségét hangsúlyozta Marx, amikor kijelentette, hogy az „harci riadó volt az európai középosztály számára"[6].

[5] Egyes államokban később bevezették az egyhelybenlakás cenzusát, megkövetelték az írni-olvasni tudást, az alkotmány megértését stb.

[6] *Marx:* A tőke. I. köt. Budapest 1961. 13. old.

Lenin az észak-amerikai gyarmatok függetlenségi háborújának lényegét és jelentőségét érintve hangsúlyozta: „A legújabbkori, a civilizált Amerika történetét az olyan nagy, valóban felszabadító, valóban forradalmi háborúknak egyike nyitja meg, amilyenek oly gyéren fordultak elő a rablóháborúk óriási tömegében... Ez a háború az amerikai nép háborúja volt az angol rablók ellen, akik elnyomták és gyarmati rabságban tartották Amerikát."[7]

A függetlenségi háború formájában végbement győzelmes burzsoá nemzeti forradalom után az amerikai gyarmatokból önálló burzsoá állam keletkezett, az Amerikai Egyesült Államok.

Ámde az ország polgári fejlődésének útja még nem volt teljesen megtisztítva, fontos gazdasági és társadalmi problémák még megoldásra vártak. Megoldatlan volt még az agrárkérdés, a föld adásvétele olyan feltételek közt ment végbe, amelyek nem a farmereknek, hanem a nagytőkéseknek és a rabszolgatartó ültetvényeseknek biztosítottak előnyöket.

Teljes egészében fennmaradt a négerek rabszolgasága, amely erősen fékezte a kapitalizmus további fejlődését.

A függetlenségi háború megteremtette a politikai előfeltételeket az ipari forradalomhoz, és az amerikai munkásosztály kialakulásához.

2. *A latin-amerikai népek nemzeti felszabadító harca a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Önálló államok kialakulása*

A XVI. században spanyol és portugál hódítók törtek Amerikára és megsemmisítették az inkák, az aztékok, a maják ősi civilizációját. E népek önálló fejlődéséről azóta nem beszélhetünk.

Spanyol gyarmati uralom Amerikában. A függetlenségi háború előtti felszabadító mozgalom

Az új kontinens meghódításában Spanyolország járt az élen. Dél-Amerika egy része, a mai Brazília területe portugál kézre került. Amerika meghódítása a leigázott népek kifosztásának és sanyargatásának egész korszaka volt. Az aranyéhség, a meggazdagodás vágya az ismeretlen országokba vonzotta a tönkrement kalandorokat.

„... *Arany* — írta Engels — volt az a varázsszó, amely a spa-

[7] *Lenin* Művei. 28. köt. Szikra 1952. 49. old.

nyolokat az Atlanti-óceánon át Amerikába hajtotta; az *arany* volt az első, ami után a fehér ember érdeklődött, mihelyt egy újonnan felfedezett partra lépett."[8]

A meghódított országokban a konkvisztádorok óriási latifundiumok tulajdonosai lettek, s a birtokokat leigázott indiánokkal műveltették.

Az indián lakosság a latifundiumok tulajdonosainak „gyámsága" alá került, hogy elvégezze a megfelelő munkákat „oltalmazóinak" ültetvényein. Az indiánok nemcsak maguk kerültek a földesurak hatalmába, hanem földjeiket is azok vették át. A földjétől megfosztott indián pedig fokozatosan napszámossá vált. A nevetségesen csekély fizetség, a nyomorúságos tengődés teljesen függő helyzetbe hozta az indiánokat a földesurakkal szemben. Ez félfeudális, szinte rabszolgai függés volt.

„Egyes országokban — írta Marx — jelesül *Mexikóban*... a rabszolgaságot a *peon-rendszer* formájába burkolják. Előlegek folytán, amelyeket munkával kell letörleszteni, és amelyek nemzedékről nemzedékre öröklődnek, nemcsak az egyes munkás, hanem családja is a valóságban más személyek és családjuk tulajdonává lesz."[9]

A hajmeresztő kizsákmányolás következtében ezrével pusztultak az indiánok a bányákban és a latifundiumokon. Ezért megindult a néger rabszolgák szállíttatása Afrikából. Az első szállítmány már 1502-ben megérkezett. Összesen több millió négert szállítottak így Amerikába. Például Haitiban 1791-ben 35 000 volt a fehérek és mintegy félmillió a négerek száma.[10]

Nagy szerepe volt a gyarmatok meghódításában és kizsákmányolásában a katolikus egyháznak. Az egyház a gyarmati apparátus része és a leigázott amerikai lakosság kizsákmányolásának hatalmas eszköze lett. A gyarmatokon bevezették az inkvizíciót, amely az újnak a legkisebb felvillanását, a haladás legcsekélyebb megjelenési formáját is elfojtotta, s féltve őrizte a gyarmati uralmat. Az egyház óriási birtokokat, anyagi értékeket, mérhetetlen kincseket tartott kézben, s nemcsak része, hanem támasza is volt a gyarmati uralomnak.

[8] *Marx—Engels* Művei. 21. köt. Berlin 1962. 394. old. (németül).

[9] *Marx:* A tőke. I. köt. 161. old. (Lábjegyzet.)

[10] Lásd *William Z. Foster:* Az amerikai földrész rövid politikai története. 92. old.

Közigazgatási tekintetben a spanyol gyarmatokat alkirályságokra és főkapitányságokra osztották. A helyi gyarmati közigazgatás tagjait az alkirályok, illetve a főkapitányok nevezték ki és tartották kézben. A falvakban a kacikának nevezett elöljárók gyakorolták a közigazgatási funkciókat.

A XVI. században kialakult spanyol gyarmati uralom lényegében a XVIII. századig fennmaradt. Az anyaország mindent megtett, hogy megakadályozza a gyarmatok önálló fejlődését, meggátolja az ipar kialakulását, s a gyarmatokat nyersanyagforrásként és spanyol árucikkek piacaként őrizze meg. Evégett szigorú ellenőrzés alá vonták a gyarmatok kereskedelmét, árumonopóliumokat és magas vámokat vezettek be. A gyarmatok Spanyolországon kívül egyetlen más országgal sem kereskedhettek.

De még ez a rendszer sem tudta megakadályozni a gyarmatok gazdasági fejlődését. Ha lassan is, de fejlődtek a kisipari ágazatok, különféle műhelyek jöttek létre. A fejletlen spanyol ipar nem tudta kielégíteni a gyarmatok iparcikk-szükségletét. Ezt az angol, a holland és a francia kereskedők arra használták ki, hogy csempészúton különféle ipari termékeket juttassanak a spanyol gyarmatokra.

A madridi kormány igyekezett megszilárdítani egyeduralmi helyzetét a kereskedelemben és akadályozni a csempészek tevékenységét. Ezért ösztönözni kezdte a spanyol kereskedők és a gyarmatok közti áruforgalmat, s leszállította a vámtarifákat.

Ebben az időben nagyarányú fejlődésnek indult az haciendák rendszere. Az haciendák hatalmas birtokok voltak, amelyeken ültetvényes gazdálkodás folyt paraszti munka alkalmazásával; a parasztok bérrabszolgákká, úgynevezett peonokká váltak. Kiterjedt kávé-, kakaó-, cukornád-, dohány- és egyéb exportnövényeket termesztő ültetvények létesültek. A gyarmati földesurak kezdtek kapcsolatot teremteni a piaccal, megjelentek a helyi kereskedelmi burzsoázia első képviselői.

Az anyaország tett ugyan bizonyos kényszerű engedményeket, kereskedelmi egyeduralma azonban fennmaradt, megmaradtak a szigorú szabályok; a külföldi kereskedőkkel és államokkal való kapcsolat továbbra is tilos volt. Mindez elősegítette az anyaország és a gyarmatok közti ellentétek növekedését és a felszabadító mozgalom fejlődését. Súlyosbította az ellentéteket a gyarmati lakosság sajátos összetétele.

A spanyol gyarmatosítók igyekeztek megőrizni úgynevezett faji tisztaságukat. A fehérek azonban már a hódítás során, majd a gyarmati uralom idején is keveredtek az indiánokkal és a négerekkel. E keveredés folytán alakult ki a gyarmatokon a mesztícek és a mulattok rétege. A gyarmatok fehér lakossága az anyaország szülötteiből és a gyarmatokon született spanyolokból, a kreolokból állt. Ők alkották a földesúri osztály zömét, az értelmiség egy részét, a katonai köröket és a gyarmati közigazgatás hivatalnoki karát, közülük kerültek ki a katolikus egyház alkalmazottai. A kereskedők és a kisiparosok zöme mesztícekből és mulattokból, a kizsákmányolt lakosság főleg indiánokból és négerekből állt.

A gyarmati lakosság túlnyomó része — a kreolokat is beleértve — elégedetlen volt a gyarmati uralommal.

A gazdag kreolok arra törekedtek, hogy gazdaságilag és politikailag egyenjogúak legyenek az anyaország képviselőivel. Elégedetlenségük gyakran nyilvánult meg szeparatista akciókban a XVI. és a XVII. század folyamán. Ám ezeknek az akcióknak nem volt kapcsolatuk a néptömegekkel.

A XVIII. század második felében a gazdasági élet megélénkülése nyomán megjelent a gyarmatokon a burzsoá-földesúri értelmiség, amely politikai nézeteit tekintve tovább ment a kreol földesúri arisztokráciánál. Ennek az értelmiségnek egyes képviselői Franciaországban vagy más európai országokban szerezték képzettségüket, s ismerték Rousseau, Voltaire, Montesquieu műveit. Magában Spanyol-Amerikában titkos páholyok alakultak, amelyekben a forradalmi értelmiségiek megtárgyalták a gyarmati rendszer felszámolásának kérdését.

A nemzeti felszabadító mozgalom alapja a gyarmatok népe volt. 1780-ban José Gabriel Condorcanqui, Tungasuca falu elöljárója élére állt a spanyol hatóságok elleni harcnak. Kihirdette az inkák államának újjászületését, a spanyol uralom felszámolását és a spanyol hatóságoknak választott indián hatóságokkal való felváltását.

A felkelő sereg elfoglalta egész Felső-Perut és Lima felé tört előre. Ám a felkelők ellen nagy spanyol büntetőosztagokat vezényeltek. A felkelők vereséget szenvedtek, Condorcanquit a spanyol hatóságok elfogták és vadállati módon agyonkínozták.

Ezzel egyidejűleg Új-Granadában is felkelés zajlott le. 1781

márciusában Socorro város dolgozói fellázadtak a magas adók ellen. A felkelés nagy területre terjedt ki. A felkelők mindenütt leszámoltak a spanyol gyarmati közigazgatás gyűlölt képviselőivel. A perui felkelés híre fokozta az új-granadai néptömegeknek azt a törekvését, hogy lerázzák a gyűlöletes spanyol igát. A spanyol hatóságok a felkelés leverése végett Dél-Amerika minden tartományából küldtek csapatokat. A felkelést végül is leverték. Felkelések törtek ki más spanyol gyarmatokon, például Mexikóban is. A spanyol gyarmatosítók azonban erőfölényben voltak. A rosszul felszerelt és az igazi irányítást nélkülöző indiánok ösztönös, szervezetlen felkelései kudarcot vallottak ugyan, de mindig újult erővel lángoltak fel, s ez a növekvő forradalmi válságról tanúskodott.

A felszabadító mozgalom kiemelkedő eseménye volt a Santo Domingo szigetén lefolyt lázadás. A szigetet Kolumbusz fedezte fel 1492-ben és a spanyol korona vette birtokába. A XVII. század elején a franciák elfoglalták és 1697-ben végleg országukhoz csatolták a sziget északi és nyugati részét. 1795-ben Spanyolország a sziget többi részét is átengedte Franciaországnak.

Ezen a francia gyarmaton nemcsak a néger rabszolgák nagy tömegeinek, de még a szabad négereknek és mulattoknak sem volt semmiféle joguk. Az 1790 októberi első felkelési kísérletet a francia hatóságok vérbe fojtották, 1791 augusztusában azonban újabb felkelés tört ki, s ezt már nem tudták leverni.

A nép elismert vezére egy Toussaint L'Ouverture nevű rabszolga lett. Vezetésével a Santo Domingó-i rabszolgák hosszú évekig folytatták a harcot, s végül a jakobinus kormány 1794 februárjában kénytelen volt rendeletet kiadni a rabszolgaság megszüntetéséről. Később, 1801-ben megszületett a gyarmati uralom alól felszabadult Santo Domingo alkotmánya.

Ámde a francia reakciósok igyekeztek visszaállítani Santo Domingó-i uralmukat, s expedíciós hadsereget vezényeltek a sziget ellen. 1802 februárjában megkezdődött a háború. Toussaint ellenállásra hívta fel a népet. A francia főparancsnoknak hamarosan sikerült csalárd módon elfognia a népvezért, akit júniusban megbilincselve Franciaországba szállítottak, ahol 1803 áprilisában fogolyként meghalt. Pusztulása azonban nem hozta meg a francia gyarmatosítók győzelmét. A nép harca a francia megszállók teljes szétzúzásával végződött. 1803. november 29-én a francia

sereg utolsó maradványait is kiűzték a szigetről. Ugyanezen a napon közzétették a „függetlenségi nyilatkozatot". A kormány csakhamar elhatározta, hogy a sziget ismét a „Haiti" nevet veszi fel, amelyet az európai gyarmatosítók megjelenése előtt viselt.

Az angol gyarmatok függetlenségi háborúja, az Egyesült Államok megalakulása, a nagy francia polgári forradalom és Haiti négereinek szabadságharca elősegítette a latin-amerikai nemzeti erők aktivizálódását. Ezek az erők a gyarmatok belső fejlődése, a termelőerők fejlődése, az új, kapitalista rend születése alapján alakultak ki és növekedtek. A gyarmati uralom útjában állt ennek az új, születő rendnek. Csak erőszakkal volt megdönthető. Így is történt. A függetlenségi háború nyomán, amelyben a gyarmati lakosság legszélesebb rétegei vettek részt, megdőlt a gyarmati uralom Latin-Amerikában.

A dél-amerikai spanyol gyarmatok függetlenségi háborújának első szakasza (1810—1815)

A függetlenségi háború a gyarmatokon előzőleg kialakult társadalmi, gazdasági és politikai erők hatásának következménye volt, közvetlenül azonban a spanyolországi események idézték elő kitörését.

1808-ban francia csapatok törtek be Spanyolországba, s felszámolták a királyi ház uralmát. Az új spanyol király Joseph Bonaparte lett. A spanyolországi események kedvező feltételeket teremtettek a gyarmati hazafiak akciójához, mert a spanyol gyarmati hatóságok elszakadtak az anyaországtól. Ebben az időben már sok városban alakultak forradalmi juntá, amelyek vállalták a spanyol közigazgatás elleni harc irányítását.

A függetlenségi háborút a venezuelai események nyitották meg. 1810. április 19-én a caracasi forradalmi junta átvette a hatalmat, majd csakhamar kikiáltotta Venezuela függetlenségét, s példája követésére szólította fel az összes spanyol gyarmatokat. 1811 decemberében köztársasági alkotmányt fogadtak el.

A nemzeti kormány azonban semmit sem tett a széles néprétegek súlyos helyzetének enyhítésére, sőt újabb adókat vezetett be, amelyek teljes súllyal a dolgozó tömegekre nehezedtek.

A reakciós erők úgy döntöttek, hogy kihasználják a köztársaság súlyos helyzetét. 1812 elején a spanyol seregek támadást indítottak Caracas ellen. Áprilisban súlyos földrengés volt az országban, s ez rémületbe ejtette a babonás lakosságot. A katolikus

papság elhitette a hivő tömegekkel, hogy a szerencsétlenséget a köztársasági kormány okozta. A reakciós elemek agitációba kezdtek a köztársasági kormány megdöntéséért.

Az ösztönösen szabadságra vágyó néptömegek, a földről ábrándozó parasztok nem a tőlük távol eső spanyol királyban látták ellenségüket, hanem közvetlen kizsákmányolóikban — a földesurakban — és a helyi hatalom képviselőiben. A reakciós caudillók (különféle vezérek) kihasználták a néptömegek tudatlanságát, s a spanyol royalisták tartalékaivá tették őket. A tudatlan, műveletlen néptömegek, amelyek ráadásul nem is kaptak semmit a köztársaságtól, „Éljen a király!" jelszóval a reakciósokat követték. A köztársasági hadsereg vereséget szenvedett.

A köztársaság bukása után a spanyolok példátlan terrort vezettek be Venezuelában. A spanyol royalisták vadállati kegyetlensége a néptömegek lázadására vezetett. A spanyolok elleni harc élére Simón Bolívar, gazdag caracasi kreol állt. Bolívar nagyszerű nevelést kapott, hosszú évekig élt Spanyolországban, Franciaországban és az Egyesült Államokban, s a köztársaság idején tevékenyen részt vett a Venezuela felszabadításáért vívott harcban.

1813 januárjában Bolívar egy kisebb osztaggal megkezdte Venezuela felszabadítását, s hamarosan egész hadsereggel rendelkezett. Szétverte a spanyolok fő erőit, majd Caracas ellen vonult, amelyet augusztusban el is foglalt. A nép lelkesedéssel, felszabadítóként fogadta Bolívart.

Bolívar kihirdette a köztársaság visszaállítását. Ám a spanyol uralom megdöntése ezúttal sem javított a néptömegek helyzetén. Minden hatalom a gazdag kreolok kezében volt, a dolgozók jogfosztottsága megmaradt.

A royalisták újra kihasználták a néptömegek növekvő elégedetlenségét. 1814 augusztus 13-án szétzúzták Bolívar seregét, s maga Bolívar kénytelen volt elmenekülni Venezuelából. Egyes republikánus osztagok bizonyos ideig még ellenálltak, de a spanyolok újból diadalt ülhettek.

1810. május 25-én megkezdődött a nemzeti forradalom a La Plata mentén. Buenos Airesban junta alakult, amelyben aktív szerepet töltött be Mariano Moreno és Manuel Belgrano, a két kiváló hazafi, a radikális szárny két vezetője. Az alkirály hatalmát megdöntötték. A fegyveres harc évekig elhúzódott.

1813-ban a nemzeti forradalmi hadsereg súlyos vereséget szenvedett a Buenos Aires ellen vonuló royalistáktól. Ettől kezdve nagy szerepet töltött be a felszabadító mozgalomban José San Martín, egy spanyol tiszt fia, aki hazájában ezredesi rangot szerzett a francia megszállók elleni harc során. 1813 februárjában San Martín egy általa szervezett ezred élén San Lorenzónál győzelmet aratott a royalista seregek fölött. 1814 januárjában a Buenos Aires-i kormány őt nevezte ki az északi hadsereg parancsnokává. San Martín tudta, hogy Argentína függetlensége mindaddig nem biztosítható, amíg a spanyolok Chilét és Perut támaszpontul használják. Ezért hozzálátott a Chile és Peru elleni hadjárat stratégiai tervének kidolgozásához és a felszabadító hadsereg kialakításához.

A La Plata-menti viszálykodások gátolták San Martín terveinek megvalósítását. A feudális viszonyok fennmaradása és az a tény, hogy a tartományok között nem voltak szilárd gazdasági kapcsolatok, szeparatista tendenciákat hozott létre. A kreol földesurak és kereskedők — elsősorban a Buenos Aires tartományban lakók — igyekeztek uralmuk alá hajtani a La Plata többi tartományát. A nagybirtokosok és a helyi caudillók nyíltan szembefordultak a Buenos Aires-i központosító törekvésekkel. Paraguay és Uruguay megtagadta a Buenos Aires-i kormány elismerését. Mindkét tartomány kikiáltotta függetlenségét.

A spanyolok La Plata-i veresége hozzájárult a chilei felszabadító mozgalom fellendüléséhez. Már 1810 szeptemberében megdöntötték Santiagóban a spanyol hatóságok uralmát. A hazafias junta 1811 júniusára összehívta a nemzeti kongresszust. Ezen igen mérsékelt kormány alakult, amely kompromisszumra törekedett a spanyolokkal. Erre az O'Higgins vezette radikálisok puccsal eltávolították a mérsékelteket a hatalomból. Az O'Higgins-féle radikális kormány kihirdette, hogy a születendő rabszolgák már szabadok lesznek. Az elfogadott alkotmány köztársasági államformát léptetett életbe.

A chilei nemzeti felszabadító mozgalom leverésére az alkirály hadsereget indított Peruból. 1814 októberében a spanyolok elfoglalták Santiagót és egész Chilében visszaállították a gyarmati uralmat. Ilyenformán 1815-re Spanyolországnak sikerült visszaállítania uralmát a dél-amerikai gyarmatokon, a La Plata vidékének kivételével.

A dél-amerikai spanyol gyarmatok függetlenségi háborújának második szakasza (1816—1826)

Spanyolország győzelme átmeneti volt. A nemzeti felszabadító mozgalom tovább növekedett. A hazafiak tapasztalatokat szereztek a reguláris spanyol csapatok elleni hadműveletekben, s a nemzeti felszabadító harcban tekintélyes vezetők nőttek fel, akik közül különösen kiemelkedett San Martín, Bolívar, O'Higgins stb.

A gyarmatbirodalom széthullása elháríthatatlan volt. Spanyolországban a belső ellentétek kiéleződése forradalmi válságot idézett elő, s ez 1820-ban forradalomban csúcsosodott ki. Ezek az események lehetetlenné tették, hogy az amerikai spanyol gyarmati hatóságok erősítést kapjanak az anyaországból a népek függetlenségi felszabadító harcának döntő pillanatában.

Ebben az időben La Plata volt a dél-amerikai függetlenségi háború kiindulópontja. 1816 júliusában a Tucumánban összeült kongresszus kimondta a La Plata-i Egyesült Tartományok függetlenségét, majd San Martín hadjáratot kezdett Chile ellen. Ezek az események nagy visszhangra találtak valamennyi amerikai spanyol gyarmaton. 1817 januárjában San Martín felszabadító serege végrehajtotta nevezetes átkelését az Andokon, és váratlanul megjelent Chilében. Santiago lakossága San Martín seregének közeledtére fegyveres harcra kelt a spanyolok ellen, s ezzel megkönnyítette a royalisták fő erőinek szétzúzását. 1818 áprilisában összeült Santiagóban a nemzeti kongresszus, amely kimondta Chile teljes különválását Spanyolországtól, s független köztársaságnak nyilvánította az országot.

San Martín ezután a dél-amerikai spanyol uralom fellegvárának megsemmisítése végett hozzálátott a Peru elleni hadjárat előkészítéséhez, melynek során a néptömegek forradalmi hangulata a tetőfokra hágott. Csak a reakciós kreol nagybirtokosok kis része és a katolikus főpapság támogatta a királyi hatalmat.

A felszabadító seregek katonáinak zöme általában indiánokból és négerekből került ki.

A perui hadjáratra a flottát is készenlétbe helyezték. 1820 augusztusában San Martín hadserege elhagyta Valparaisót és tengeri úton elindult Peru felé. San Martín elküldte Limába megbízottait, s azok összeköttetésbe léptek a helyi nemzeti forradalmi szervezetekkel, velük együtt készítették elő a lakosság felkelését.

Ugyanakkor San Martín ultimátumot küldött az alkirálynak, s követelte Lima harc nélküli feladását és Peru függetlenségének elismerését. Az alkirály elutasító válasza jeladás volt a hadműveletek megkezdésére. Lima lakossága harcra kelt a spanyol közigazgatás ellen. Az alkirály a hadsereg maradványaival észak felé vonult vissza. 1821. július 21-én San Martín hadserege bevonult Limába. Kikiáltották Peru függetlenségét.

Tehát Dél-Amerikában óriási terület (La Plata, Chile, Peru) szabadult fel.

1817-ben, amikor San Martín chilei hadjáratát vezette, Bolívar egy kisebb osztaggal harcba indult Venezuela felszabadításáért. Az osztaghoz kreol, indián, néger, mesztic önkéntesek és egész partizánosztagok csatlakoztak.

Bolívar, mielőtt megkezdte volna a döntő harcokat Venezuelaért, hadjáratot indított Új-Granada ellen. Serege igen nehéz menetet hajtott végre az Andokon keresztül. Miután átkelt az Andokon, szétzúzta a királyi seregeket és 1819 augusztusában bevonult Bogotába. Ezzel kivívta Új-Granada függetlenségét. 1819 decemberében az angosturai kongresszus kimondta Venezuela, Új-Granada és Quito egybeolvadását s Nagy Kolumbia Köztársaság megalakulását. Csakhogy az új állam három része közül csupán egy szabadult fel, Venezuela és Quito felszabadítása még hátra volt. Quito felszabadítására az egyik kiemelkedő tábornok, Antonio Sucre seregét vetették be. Bolívar pedig Venezuela felé indult, hogy egyesüljön José Antonio Paez ott küzdő csapataival. Paez több súlyos csapást mért a legnagyobb királyi erőkre, s a Bolívar-féle sereggel való egyesülés után, 1821. július 21-én a spanyol hadsereget teljesen szétverték.

E döntő győzelmek után Bolívar hadserege diadalmenetben vonult be Caracasba, majd hamarosan dél felé, Quitóba indult, ahol Sucre 1822 májusában szétzúzta a királyi csapatokat. 1822 júniusában Bolívar bevonult Quitóba, a harmadik gyarmati fővárosba, amely az ő parancsnoksága alatt szabadult fel.

San Martín déli és Bolívar északi győzelmei óriási területeket szabadítottak fel Dél-Amerikában a spanyol uralom alól. A spanyolok már csak Felső-Peruban és néhány más elszigetelt vidéken tartották magukat.

A felszabadító háború mielőbbi befejezése végett San Martín és Bolívar elhatározták erőik egyesítését. San Martín átengedte

Bolívarnak a felszabadító hadsereg főparancsnoki funkcióját. Peru felszabadítását Bolívar és Sucre seregei hajtották végre. 1824 decemberében a spanyol csapatok az Andokban levő Ayacucho mellett (4000 méter magasságban a tengerszint felett) megsemmisítő vereséget szenvedtek. E nagyszerű győzelem után Sucre serege Charcas tartomány felszabadítására indult. 1825 februárjában szétverte a királyi seregeket, majd bevonult La Pazba, a tartomány fővárosába.

Az összegyűlt kongresszus kimondta az új állam megalakulását. Az államot Bolívar tiszteletére Bolíviának nevezték el.

1826 januárjában az utolsó spanyol helyőrség (Callao kikötő helyőrsége) is kapitulált. Ezzel a dél-amerikai spanyol gyarmatok függetlenségi háborúja befejeződött.

A mexikói függetlenségi háború

1810-ben Mexikóban válságba jutott a spanyol gyarmati rendszer. Az elnyomott lakosság széles rétegei nem voltak hajlandók tovább tűrni a spanyol uralmat, Spanyolország pedig már nem tudta fenntartani uralmát.

A mexikói felszabadító harc lényegesen különbözött a dél-amerikai spanyol gyarmatokon vívott harctól. Egyetlen spanyol gyarmaton sem volt a függetlenségi háborúnak olyan erős társadalmi jellege, mint Mexikóban. A föld nélküli parasztság széles rétegei és a nagybirtokosok (spanyol és kreol földesurak) közti osztályellentét jelentős mértékben kiéleződött és nagyarányú parasztmozgalmat idézett elő. Ennek folytán Mexikóban élesebben különváltak az osztályerők, és a felszabadító mozgalomnak nagyobb tömegbázisa volt, mint 'a többi spanyol gyarmaton. Mexikóban Miguel Hidalgo és José María Morelos, egész Latin-Amerika felszabadító mozgalmának legradikálisabb vezetői álltak a nagyarányú parasztmozgalom élén.

Hidalgo jellegzetes képviselője volt annak a falusi szegénypapságnak, amely vagyoni és szociális helyzeténél fogva erősen elütött a klérustól. Mint a falusi papok általában, nemcsak a spanyol hatóságok igáját nyögte, hanem a katolikus egyház mágnásaiét is. Szoros kapcsolatban volt egyházközségének parasztjaival, s így jól ismerte nyomorúságos helyzetüket és szükségleteiket.

Hidalgo tagja volt Querétaro forradalmi juntájának, amelyben kiemelkedő szerepet töltött be három tiszt: Aldama, Allende és

Jiménez. Amikor a városban megkezdődött a junta tagjainak letartóztatása, Hidalgo Allendéval együtt (aki a letartóztatások hírét közölte vele) elhatározta, hogy felkelésre szervezi a parasztokat. 1810. szeptember 16-án hajnalban felhívással fordult egyházközségének tagjaihoz, hogy kezdjenek felkelést a spanyolok ellen. Ezzel a felhívással kezdődött meg a függetlenségi háború.

Az indián parasztok ezrei követték Hidalgót. Csatlakoztak hozzá az haciendák pásztorai, peonjai, az ércbányák munkásai. A városokban a szegények, a mezítlábasok áramlottak be hadseregébe. A hatóságok a reguláris hadsereget vetették be a felkelők ellen. A hadseregen kívül a hatóságokat támogatta a katolikus klérus és az Hidalgo-féle mozgalom hatalmas lendületétől megrémült kreolok jelentős része is. A „Doloresből elhangzott kiáltás", vagyis Hidalgo felhívása felszította azt a haragot és gyűlöletet, amely a dolgozó tömegek szívében a spanyol gyarmatosítók iránt 300 éves uralmuk alatt felgyülemlett. A tömegek nem ismertek kíméletet elnyomóikkal szemben.

Az Hidalgo-hadsereg tevékenységének központja Guadalajara lett, ahol Hidalgo kormányt alakított. A kormány számos törvényt hozott. Törvényben mondta ki például a rabszolgaság megszüntetését, a négerek egyenjogúsítását, elrendelte, hogy a nagybirtokosok földjének egy részét a parasztok kapják.

1811 januárjában a forradalmi hadsereg súlyos vereséget szenvedett, márciusban pedig a spanyol hatóságoknak sikerült elfogniuk Hidalgót, Allendét, Jiménezt és Aldamát. Mindannyiukat vadállati módon agyonkínozták. A spanyolok látszólag diadalmaskodtak, délen azonban újult erővel fellángolt a forradalmi harc, melynek élén Hidalgo egyik legközelebbi harcostársa, José María Morelos állt.

Morelos kezdettől fogva tevékeny részt vett a szeptember 16-i felkelésben. Ebben az időben ő volt a mexikói forradalmi harc legkiemelkedőbb vezetője. Hidalgo halála idején nagy területet tartott ellenőrzés alatt az ország déli részén. A harc a spanyol uralom alól való felszabadulásért folyt. Morelos sikerei biztosították, hogy nemcsak az indián paraszti tömegek, hanem a lakosság széles hazafias rétegei is támogatták a vezért.

1813-ban Chilpancingóban összehívták a felszabadított vidékek képviselőinek nemzeti kongresszusát. Ez a kongresszus kimondta Mexikó teljes függetlenségét, megerősítette az annak idején

Hidalgo által kiadott törvényt a rabszolgaság megszüntetéséről, s kihirdette, hogy a bőr színére való tekintet nélkül minden állampolgár egyenlő. Morelos forradalmi kormánya kinyilatkoztatta, hogy földet juttat a parasztoknak, s az egyházi birtokokat a népnek adja át. Egy év múltán ezek a rendelkezések belekerültek az alkotmányba, mely kimondta, hogy meg kell alakítani a köztársaságot. Ezek az események rendkívüli mértékben nyugtalanították a spanyol hatóságokat. Segítségükre erősítéseket küldtek Spanyolországból.

A spanyol reakciót támogatták a spanyol nagybirtokosok, mellette állt a kreol földesúri osztály és a katolikus klérus felső rétege. Magában a köztársaság kongresszusában is szakadásra vezetett a néptől való félelem. A kongresszus burzsoá-földesúri többsége még azt is elhatározta, hogy Morelost elmozdítja a hadsereg éléről. A kongresszus egyes politikusai nyíltan átálltak az ellenséghez. 1815 végén Morelost a spanyolok elfogták és kivégezték. A felszabadító mozgalom csakhamar átmeneti vereséget szenvedett. Igaz, egyes forradalmi osztagok Herrera és Bravo partizánvezérek irányításával még folytatták a harcot.

Később, a függetlenségi háború második szakaszában ismét fellángolt a harc Mexikóban, de ez már nem volt annyira tömegjellegű. San Martín és Simón Bolívar déli sikerei idején a spanyol közigazgatási szervek — attól tartva, hogy e sikerek hatására újra lábra kap a népi tömegmozgalom — elhatározták, hogy végleg leszámolnak a partizánosztagokkal. Az alkirály Augustin Iturbide kreol tisztet nevezte ki a büntetőosztagok parancsnokává. Iturbide, aki a spanyolok oldalán harcolt Morelos ellen, tárgyalásokba kezdett a parasztvezérekkel, s 1821 elején megegyezés született Mexikó eljövendő állami berendezkedéséről. Eszerint Mexikó független királyság lesz, amelyben bőrszínre, fajra, szociális származásra és vagyoni helyzetre való tekintet nélkül minden állampolgár egyenjogú. Iturbide reakciós célokat követve tárgyalásokat kezdett a partizánosztagok vezetőivel és engedményeket ígért.

Iturbide a kreol nagybirtokosok és a klérus érdekeit, mindazoknak a konzervatív elemeknek az érdekeit képviselte, amelyek a mexikói népmozgalom felszámolására törekedtek, és még attól is féltek, hogy az 1820-as forradalom nyomán Spanyolországban hatalomra jutott liberális kormány reformokat hajt végre Mexi-

kóban. Ezért szállt síkra a mexikói reakció Iturbidéval az élén Mexikó függetlenségéért.

1821 végén az egész ország Iturbide ellenőrzése alá került. Spanyolország hatalma megsemmisült. 1822 februárjában México városában összeült a kongresszus, amely nagyrészt a nagybirtokosok, az egyház és a felső katonai rétegek képviselőiből állt. Május 19-én Iturbide a hadseregre támaszkodva I. Ágoston néven Mexikó császárának nyilvánította magát.

A császárság mindössze kilenc hónapig állt fenn. A császárság létrehozása aktivizálta a republikánus tábort. Herrera és Bravo partizánvezérek fegyveres harcot indítottak a császárság ellen. A földesurak és a kereskedők jelentős része is szembefordult Ágoston diktatúrájával, mert nagyobb kiváltságokról és bővebb jogkörről ábrándoztak.

1823 márciusában Iturbide lemondott a trónról és elhagyta Mexikót. 1824 tavaszán visszatért még egyszer szerencsét próbálni, de elfogták és agyonlőtték. Ugyanabban az évben elfogadták a köztársasági alkotmányt.

Brazília felszabadulása a gyarmati elnyomás alól

Portugália gyarmati uralmának egész ideje alatt Brazíliában egy percig sem szünetelt a felszabadító mozgalom, s a termelőerők fejlődésével, valamint az anyaország és a gyarmat közti ellentét éleződésével párhuzamosan egyre erősödött.

A XVIII. század végén Brazíliában, akárcsak a spanyol gyarmatokon, kifejlődtek a nemzeti erők; fokozódott a brazil hazafiak tevékenysége. 1789-ben Minas Geraisban összeesküvést szerveztek José da Silva Xavier (Tiradentes) zászlós vezetésével. Tiradentes úgy vélte, hogy a függetlenség kivívása után Brazíliának demokratikus köztársaságnak kell lennie. Ezek a tervek azonban nem valósultak meg. Tiradentest és barátait a portugál hatóságok elfogták és kivégezték.

1797-ben Baiában akciót hajtottak végre a függetlenség jelszavával, 1806-ban pedig indián felkelések kezdődtek Baiában és Minas Geraisban. 1807-ben a négerek szerveztek felkeléseket.

A spanyol gyarmatok hazafias erőinek növekvő harca forradalmasító hatással volt a brazil hazafiakra, s ezek egyre határozottabban követelték a függetlenséget.

Brazília függetlenségének kivívása szempontjából óriási jelen-

tőségű volt az 1817 márciusi pernambucói felkelés, amelyet Paraiba, Maranhão és más tartományok hazafias erői is támogattak. A felkelés kudarcot vallott, de a függetlenségi mozgalom nem semmisült meg. Amikor Brazíliában tudomást szereztek az anyaországi polgári forradalom 1820 augusztusi győzelméről, a brazil hazafiak Pernambucóban és más városokban újult erővel folytatták a függetlenségi harcot. A mindjobban erősödő függetlenségi mozgalom hatására Pedro régensherceg kénytelen volt 1822-ben kimondani Brazília függetlenségét.

Igaz, a független Brazília monarchia lett. A köztársaságot csak 1889-ben kiáltották ki.

A latin-amerikai függetlenségi háború történelmi jelentősége

A spanyol gyarmatok függetlenségi háborúja és a brazíliai felszabadító harc társadalmi tekintetben burzsoá nemzeti forradalom volt. Brazília kivételével mindenütt köztársasági államforma lépett életbe. Megszüntették azokat a monopóliumokat és korlátozásokat, amelyeket annak idején az anyaország léptetett életbe a kereskedelem és a kisipar fejlődésének fékezése végett. A függetlenségi háború alatt és után megszűnt a latin-amerikai országokban a rabszolgaság. A felszabadító harcban aratott győzelem nyomán megszüntették az inkvizíciót, a feudális rangokat, a munkakötelezettséget, s kedvezőbb feltételeket teremtettek a kapitalizmus fejlődéséhez. A néptömegek (az indián parasztok, a néger rabszolgák, a városi szegényrétegek, a bányamunkások és a kispolgári értelmiség) részvétele a harcban azt jelentette, hogy ezek a néptömegek nemcsak a spanyol uralom megsemmisítéséért, hanem saját osztályérdekeikért is harcoltak. Harc folyt a feudális kizsákmányolás megsemmisítéséért, vagyis objektíve a polgári demokratikus rendért. A parasztok földet követeltek. De ez a harc jelentős részben spontán harc volt. Nem volt nemzeti ipari burzsoázia, amely a felszabadító harc vezető ereje lehetett volna, még kevésbé volt proletariátus. Ezért a belső polgári demokratikus átalakulás problémái nem oldódtak meg.

A spanyol uralom felszámolása nemcsak a dolgozó tömegeknek volt érdekük, hanem a helyi kereskedőknek és kreol földesuraknak is. Ezért a vagyonos osztályok képviselői álltak a tömegek nemzeti felszabadító harcának élére. Más kérdésekben viszont lényeges ellentétek álltak fenn. A függetlenségi harcban részt

vevő földesurak osztályérdekei merőben ellentétesek voltak a szegényparasztság érdekeivel. A parasztok zöme továbbra is föld nélkül maradt. A rabszolgaság megszűnt ugyan, de a peonrendszer fennmaradt. Az új államokban tovább éltek a feudalizmus csökevényei, folytatódott a katolikus egyház és a nagybirtokosok uralma. Ez erősen fékezte a latin-amerikai országok kapitalista fejlődését.

A spanyol uralom alól felszabadult latin-amerikai országok gazdasági tekintetben igen gyengék voltak. Ezért veszély fenyegette őket Anglia és az Egyesült Államok részéről, amelyek igyekeztek befolyásuk alá vonni az újonnan alakult köztársaságokat.

A latin-amerikai népek új feladat előtt álltak: harcolniuk kellett az önálló gazdasági és politikai fejlődésért, a demokratikus átalakulásért, a nemzeti függetlenség megőrzéséért.

III. fejezet

AZ OLASZORSZÁGI NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOM (1815—1846)

1. A risorgimento okai, hajtóerői és feladatai

Olaszország gazdasági és politikai helyzete 1815 és 1846 között

A XVIII. és XIX. század fordulóján az olasz társadalom életében új történelmi korszak kezdődik, amelyet risorgimentónak, újjászületésnek neveznek; új korszak, amelyben a nép a nemzeti függetlenségért, a politikai egységért, a szabad és demokratikus Olaszországért harcol.

Ennek a felszabadító mozgalomnak a gyökerei a XVIII. század nyolcvanas éveibe nyúlnak vissza, és elválaszthatatlanul összefüggnek a tőkés gazdaság fejlődésében elért eredményekkel.

Az 1815. évi bécsi kongresszus döntése alapján Olaszországot 8 államra darabolták. Az olasz államokban visszaállították a feudális abszolutizmust, a rendőrség és a csendőrség kegyetlenül üldözte a forradalmi mozgalom résztvevőit. Ezzel szemben a katolikus reakció teljes cselekvési szabadságot élvezett.

Valamennyi olasz államnak saját hadserege, saját törvényhozása, pénzrendszere, mérték- és súlyrendszere volt. A politikai szétforgácsoltság következtében rengeteg államközi és belső vámsorompót állítottak fel, s magas vámokat szedtek. Ez hátráltatta a kereskedelem és az ipar fejlődését.

Így hát Olaszország összes haladó erőinek elsőrendű feladatuk volt, hogy harcoljanak az ország politikai egységéért, az egységes demokratikus állam megteremtéséért.

Ennek a feladatnak a megoldása a legmakacsabb ellenállásba ütközött az osztrák császári hatóságok részéről, amely a Habsburgokkal rokoni kapcsolatban álló vezetők révén befolyást gyakorolt Toscana, Modena és Parma belügyeire.

A leggazdagabb és gazdaságilag legfejlettebb lombard—velencei terület sínylette meg leginkább az osztrák elnyomást az olasz államok közül. Milánóban, Veronában, Velencében és Ferrarában osztrák csapatokat szállásoltak el.

A lombard—velencei területen az osztrák közigazgatás volt a teljhatalmú úr, élén az osztrák császárnak közvetlenül alárendelt alkirállyal. Az osztrák közigazgatás ellenőrzése alatt intézték az államapparátus, sőt a tanintézetek tisztségeinek a betöltését is.

Az osztrák kincstár jócskán gyarapodott a lombard—velencei terület lakosságának súlyos megadóztatása által. Az adók az osztrák kincstár összes évi bevételeinek 25 százalékára rúgtak, jóllehet a Habsburgok olaszországi birtokain az osztrák birodalom lakosságának csupán egy hetede élt.

Az a gazdasági politika, amelyet az osztrák hatóságok a lombard—velencei területen folytattak, gátolta az ipari fejlődést, és a területet Ausztria agrár- és nyersanyagfüggvényévé tette. A nyersselyem felét és az ipari termelés jelentős részét az osztrákok által megállapított áron Ausztriába kellett exportálni. Az osztrák importőrök viszont nagy előjogokat élveztek más országok kereskedőihez képest. A vasútépítést az osztrákok állandóan akadályozták.

Olaszországi kolonialista politikáját Ausztria csak a politikailag szétforgácsolt ország állami gyengeségének kihasználásával tudta végrehajtani. Ezért hát az ország politikai egységéért folytatott harc szervesen egybekapcsolódott az osztrák uralom felszámolásával, az ország politikai függetlenségének kiharcolásával, ezzel azonban a risorgimento feladatai még korántsem merültek ki.

Az 1815-től 1847-ig terjedő időszakban az olasz ipar figyelemreméltó eredményeket ért el, különösen északon: a lombard—velencei területen, Piemontban és részben Toscanában. A fő iparág a selyemipar volt. A lombard—velencei területen a selyemipar termelése a következőképpen alakult: 1815-ben 2200 tonna, 1841-ben 3500 tonna, 1853-ban 4400 tonna. A selyemhernyó-tenyésztés és a selyemkészítés termékeire esett a kivitel hétkilenced része.

Az olasz államokban főként nyersanyagot vagy félkészárut állítottak elő és exportáltak, a szövetkészítés még nem volt széles

körben elterjedve, ami az ország iparosodásának lassú ütemére tanúskodik.

A lombard—velencei területen és Piemontban intenzíven fejlődött számos iparág, például a pamutipar, a gyapjúipar, a lenfonás, a vászonipar. A szénbányászat és a kohóipar gyengén fejlett volt.

Az olasz ipari termelés formái tarka képet mutattak. A háziipari üzemeken kívül voltak kisipari műhelyek, manufaktúra-vállalatok és nagy tőkésgyárak. Túlnyomó részben azonban manufakturális és kisipari termelés folyt, s a munkaerő zömét kistulajdonosok, kézműves parasztok, kisiparosok és a manufaktúrák munkásai alkották.

A XIX. század harmincas éveiben indult meg Olaszországban a vasútépítés. 1849-ben a lombard—velencei területen a vasútvonalak hossza 77 kilométer volt. Építettek vasutat Piemontban, Toscanában és a nápolyi királyságban is.

Mindez arról tanúskodott, hogy a negyvenes években megkezdődött Olaszországban az ipari forradalom, létrejött az anyagi alap a tőkés termelési mód győzelméhez. Ám az olasz ipar fejlődése jelentősen elmaradt a francia és különösen az angol ipar fejlődése mögött.

Az ország politikai széttagoltságán és az osztrák birodalom kolonialista politikáján kívül Olaszország elmaradásához hozzájárultak a mezőgazdaságban fennmaradt erős feudális csökevények, különösen délen és a szigeteken (Szicília és Szardínia). A földesurak és a papság kíméletlen, félfeudális kizsákmányoló tevékenysége e területek parasztságának jelentős részét koldusbotra juttatta. Ennek következtében a mezőgazdaságban túlnyomórészt elmaradott technikával termeltek, alacsony volt a földművelés színvonala, késett az új agrotechnikát alkalmazó tőkés gazdálkodásra való áttérés. Ilyen körülmények között a mezőgazdaság rossz felvevő- és nyersanyagpiac volt a tőkés ipar számára.

A risorgimentónak tehát a következő feladatokat kellett megoldania: fel kellett számolnia az osztrák elnyomást, az ország politikai széttagoltságát, a feudális csökevényeket a gazdaságban (a nagybirtok és az egyházi birtok) és a politikai berendezkedésben (a monarchiák és a pápai világi állam megdöntése), meg kellett teremtenie az egységes, független, szabad és demokrati-

kus köztársasági Olaszországot. A problémáknak ez a komplexuma azonban nem haladta túl a polgári demokratikus forradalom kereteit.

A risorgimento hajtóerői

Olaszország tőkés fejlődése a burzsoázia (az ipari, a kereskedelmi, a pénz- és a földesúri burzsoázia) megerősödéséhez vezetett. Az országban azonban a burzsoázia részaránya még csekély volt. Az ország lassú tőkés iparosodása folytán jelentős mértékben és sok évtizeden át fenmaradt a kisüzemi termelés és vele együtt a városi kispolgárság.

A tőkés gazdaság növekedésével, az államapparátus bővülésével, a tanintézetek számának emelkedésével szemmelláthatóan megerősödött az értelmiségi réteg.

Mindezekhez az osztályoknak és társadalmi csoportoknak érdekük volt a risorgimento feladatainak megoldása, de e feladatok megoldására alkalmazott módszereik eltértek egymástól. Két fő csoport alakult ki. Egyikük a „mérsékeltek" néven vált ismertté. Ehhez tartoztak a nagyburzsoázia és a liberális nemesség képviselői, akik szerették volna elkerülni a nagy néptömegeknek a mozgalomba való bekapcsolását, mellőzni a forradalmi harci módszereket, mert az egyeduralkodók valamelyikének egyesítő reformtevékenységében reménykedtek. Ez lett volna a risorgimentóból fakadó feladatok „felülről" való megoldásának útja.

A másik csoport a forradalmi harci módszerek híveit egyesítette. Ide sorolhatjuk a társadalom demokratikusabb rétegeit: a középburzsoáziát, a városi kispolgárságot és az értelmiséget. Ezeknek érdekük volt a risorgimento feladatainak radikálisabb megoldása, s nem riadtak vissza a monarchiák, a pápai hatalom megdöntésére való felhívástól, az egységes olasz köztársaság megteremtésének követelésétől, de ez a csoport egymagában, a nagy néptömegektől elszakadva nem oldhatta volna meg teljes következetességgel a risorgimento problémáit. A forradalom fő hajtóereje a parasztság volt. A szegényparasztság és általában a parasztság létfontosságú érdeke volt Ausztria, a nemesi földesurak, az abszolút monarchia, a katolikus papok igájának lerázása, a parasztok alkalmasak voltak arra, hogy igazán forradalmi módszerekkel harcoljanak, beleértve a fegyveres felkelést is. Tudvalevő, hogy a parasztságnak szüksége van vezetésre, s hogy egye-

düli megbízható és következetes vezetője csakis a munkásosztály lehet.

Ám Olaszország ipari proletariátusa az 1848-as forradalom küszöbén csekély számú volt, mert az ipari forradalom még alig hogy megkezdődött. Ebben az időben Olaszországban, északon a manufaktúrákban, kisipari üzemekben dolgozó munkások voltak túlsúlyban, továbbá a rakodómunkások és egyéb kikötőmunkások, a mezőgazdasági munkások és a falusi félproletár elemek. A munkásság egy része még röghöz kötött volt.

A nagy munkanélküli tartaléksereg, amelybe szüntelenül áramlottak a tönkrement szegényparasztok, kisiparosok és kézművesek, módot adott a vállalkozóknak a munkafeltételek nehezítésére, a bérek csökkentésére, a munkaidő növelésére, úgyhogy az számos manufaktúrában elérte a napi 16 órát. Messzemenően alkalmaztak női és gyermekmunkát.

A XIX. század első felében az olasz munkásmozgalom jelentősen elmaradt a legfejlettebb tőkésországok munkásmozgalma mögött. Az elviselhetetlen munkafeltételek az olasz munkásokat is arra kényszerítették, hogy harcot indítsanak az embertelen kizsákmányolás ellen.

1845-ben Paolina Amossóban (Biellától nem messze) lezajlott az első gyapjúipari sztrájk, amelyben a takácsok a bérek felemelését követelték. A munkaadók Belgiumból hoztak takácsokat a sztrájkolók pótlására. Amikor a belga munkások megtudták, hogy a sztrájktörők gyalázatos szerepét szánták nekik, megtagadták a munkát, és követelték azonnali hazaszállításukat. Az igazgatóság kénytelen volt teljesíteni a sztrájkoló munkások követeléseit.

A XIX. század negyvenes éveiben Olaszországban nagyon elterjedt a munkások legegyszerűbb szervezete, a kölcsönös segélyegylet.

Ilyen körülmények között az olasz munkásosztály még nem tudta teljesíteni történelmi küldetését, még nem tudott vezetője lenni a felszabadító mozgalomnak. Tehát a risorgimento feladatainak sikeres megoldása attól függött, hogy a városi polgári demokraták, különösen az északiak meg tudják-e nyerni a parasztságot.

Több igen fontos (belső és nemzetközi) körülmény kedvezett a risorgimentónak.

A karbonári-mozgalom keletkezése

A restauráció időszakában (1815-től kezdve) elegendő gyúlékony anyag halmozódott fel Olaszország valamennyi államában ahhoz, hogy kiváltsa a lakosság legkülönbözőbb rétegeinek forradalmi megmozdulásait. Elsőnek a karbonárik szálltak harcba.[1] A karbonári-mozgalom a XIX. század elején keletkezett Calabriában, és I. Napóleon olaszországi uralma ellen, Olaszország függetlenségéért harcolt.

A Bourbonok dél-olaszországi uralmának visszaállítása után a karbonárik harcot indítottak a Bourbonok önkényuralma ellen. A restauráció időszakában a karbonári-mozgalom fokozatosan az egész országra kiterjedt. Szervezeteik megjelentek Piemontban, Parmában, Toscanában, Modenában, a lombard—velencei területen és a pápai államban.

Szociális összetételét tekintve a mozgalom igen heterogén volt: magvát a burzsoázia képviselői, az elpolgáriasodott nemesek és a velük kapcsolatban álló tisztek alkották. Rajtuk kívül részt vettek a mozgalomban kisiparosok, parasztok és értelmiségiek, a városi plebejus tömegek, sőt vallási körök képviselői is.

A karbonári-mozgalom tarka szociális összetétele és a burzsoá-liberális erők vezető szerepe megmagyarázza, miért nem volt a mozgalomnak egységes ideológiája és egységes programja. A karbonárik egy része a köztársasági demokratizmus híve volt, másik része beérte az alkotmányos monarchia követelésével. Egy részük határozottan antiklerikális volt, más részük vallási miszticizmusba esett.

A mozgalom legszélső szárnyán voltak olyanok, akik szimpatizáltak az utópisztikus kommunizmus eszméivel, leveleztek a babeufista Buonarrotival, az „Egyenlők összeesküvése" résztvevőjével, de ezek kevesen voltak.

A karbonárik politikai követelése lényegében csupán az abszolút monarchiák megdöntése és alkotmányos monarchiákkal való helyettesítése, liberális reformok végrehajtása és az osztrák uralom elleni harc volt. Az ország politikai egységének problémájával elvont formában és korántsem valamennyien foglalkoz-

[1] Karbonári — szénbányász; az olasz *carbonare* szóból.

tak. A karbonárik taktikájának középpontjában összeesküvések és államcsínyek szervezése volt.

Polgári forradalom a nápolyi királyságban (1820—1821)

A nápolyi királyságban az osztrák kormány segítségével újra hatalomra került a Bourbon-dinasztia spanyolországi ágához tartozó I. Ferdinánd király. Uralkodását rendkívüli kegyetlenség jellemezte, szigorúan megtorolták a szabadgondolkodás legapróbb megnyilvánulását is.

Gazdasági tekintetben a nápolyi királyság elmaradott állam volt, melyet gyengén fejlett ipar és — különösen Szicíliában — a parasztság félfeudális kizsákmányolása jellemzett. E körülmények folytán elég ok volt a társadalom különféle rétegeinek, s főként a parasztságnak forradalmi megmozdulásaira.

A szicíliai kettős királyságban a forradalom kirobbanását előidéző szikraként hatottak az 1820 januárjában végbement spanyolországi burzsoá forradalom hírei. Olaszországban a forradalmi felkelés Nola városában kezdődött. Itt még régebben működött és dolgozott egy harminctagú illegális karbonári szervezet, amelynek élén Luigi Minichini pap állott. 1820. július elsejéről másodikára virradó éjjel egy 127 főnyi tisztekből és közkatonákból álló katonai osztag megkezdte a felkelést, amely egyre szélesedett, és közeledett Nápolyhoz. Igen aktívan vettek részt a felkelésben a karbonári szervezetek tagjai, s őket követve nagy lelkesedéssel szálltak harcba a kormánycsapatok katonai osztagai, a tartományi milícia katonái és a polgári lakosság.

A felkelés zavarba hozta a kormányt. Fegyveres erővel el akarta nyomni a felkelést, de a hadsereg megbízhatatlannak bizonyult, a tisztek egy része megtagadta a parancs teljesítését. Guglielmo Pepe tábornok nyíltan átállt a felkelők oldalára, és vállalta a felkelők valamennyi harci osztagának parancsnokságát. A felkelők programkövetelése az 1812-es spanyol alkotmányhoz hasonló alkotmány bevezetése volt.

Július 6-án a király kénytelen volt megadni az alkotmányt, melynek értelmében a törvényhozó hatalom az általános választójog alapján megválasztott egykamarás parlament kezébe ment át. Az alkotmány biztosította a demokratikus szabadságjogokat. Ezzel szemben a király kezében maradt a végrehajtó hatalom, a király pedig vétójogával élve késleltethette a parlament által hozott törvények életbe léptetését; a parlamenti választások

három fokozatúak voltak, a katolikus vallást nyilvánították az egyedüli igaz vallásnak; a nagy földesurak birtokait érintetlenül hagyták.

Július 9-én a forradalmi hadsereg bevonult Nápolyba. A király esküvel fogadta, hogy hű lesz az alkotmányhoz. Az alkotmányos monarchia megvalósulása haladó jelenség volt és a visszaállított abszolutisztikus uralmak ingatagságáról tanúskodott, de az elért eredmények részlegesek voltak, s nem oldották meg a forradalom alapvető kérdéseit. Mindez abból következett, hogy a burzsoázia, a liberális nemesség és a tisztek nem merték bevonni a harcba a nép széles rétegeit — a városi plebset és a parasztságot —, nem mertek rájuk támaszkodni a felszabadító mozgalomban. Ez a legszemléltetőbben a szicíliai események idején mutatkozott meg.

Szicíliában 1820. július 14-én kezdődött meg a felkelés, amelyben a lakosság széles rétegei vettek részt, mindazok, akik szenvedtek a Bourbonok önkényétől — kereskedők, manufaktúratulajdonosok, kisiparosok, a városi köznép és a parasztság. A mozgalom Palermo elfoglalásával kezdődött. Itt forradalmi junta alakult. A vezetés a liberális nemesség és a burzsoázia kezébe került. A junta síkraszállt Szicília autonómiájáért. A néptömegek aktivizálódása megrémítette a nápolyi királyság vezető köreit. Az autonomista törekvés felszámolásának ürügyén büntetőexpedíciót küldtek Szicíliába, Florestano Pepe tábornoknak, Guglielmo Pepe fivérének részvételével. 1820 októberében a szicíliai felkelést leverték.

1820. október 1-én Nápolyban megkezdte munkáját a nemrég megválasztott parlament. A képviselők túlnyomórészt nemesek, nagybirtokosok, katonák, papok és hivatalnokok voltak. A parlament jóváhagyta a szicíliai felkelőkkel való ellenforradalmi leszámolást. Ez azt jelentette, hogy megtörtént az osztályerők elhatárolódása. A liberális burzsoázia és a liberális nemesség alkalmatlannak bizonyult a néptömegek vezetésére, s ez meggyengítette pozíciójukat és elősegítette a reakció aktivizálódását.

Az olaszországi ügyekbe beavatkozott a Szent Szövetség, amely I. Ferdinánd király kérésére felhatalmazta az osztrák császárt, hogy számoljon le a nápolyi forradalommal. Ebből a célból Nápolyba irányítottak egy 43 000 főből álló osztrák sereget. A karbonárik csapatai Guglielmo Pepe tábornok vezetésével megkísé-

relték az ellenállást, de 1821. március 7-én a rieti döntő csatában vereséget szenvedtek, s 1821. március 23-án az osztrákok bevonultak Nápolyba. A forradalom elbukott, visszaállították az abszolút monarchiát. Az osztrák csapatok a királyi hatalommal összefogva kegyetlenül leszámoltak a felkelőkkel.

A nápolyi forradalom azoknak a legfelsőbb körök által vezetett polgári forradalmaknak a típusába tartozik, amelyek nem oldották meg a döntő fontosságú nemzeti kérdéseket. Korlátozott jellege miatt a forradalom szociális bázisa összeszűkült; a demokratikus erőket, főként a parasztságot — különösen a szicíliai felkelés eltiprása után — nem lehetett bevonni a harcba. Mindez megmagyarázza, miért győzött olyan könnyen a királyi és az osztrák egyesült ellenforradalom.

Polgári forradalom Piemontban (1821)

A spanyolországi és a nápolyi forradalom kedvező befolyást gyakorolt a piemonti haladó elemekre. Már 1821 elején voltak itt megmozdulások az abszolutista rend ellen. Torino utcáin megjelentek a diákok, és rövid időre hatalmukba kerítették az egyetemet.

Megélénkült a karbonári titkos társaságok tevékenysége. Piemontban Silvio Pellico költő volt a vezérük, Lombardiában Pietro Maroncelli muzsikus. A karbonárik szorosan együttműködtek a piemonti és a lombardiai liberálisokkal. Szervezetüket „Itáliai Szövetségnek" nevezték. A liberálisok vezére Piemontban Santorre di Santarosa gróf, Lombardiában pedig Federico Confalonieri gróf volt.

A karbonárikat és a liberálisokat a következő akcióprogram egyesítette: ki kell harcolni Piemontban a liberális alkotmányt, az 1812. évi spanyol alkotmányhoz hasonlót; háborút kell indítani az osztrákok ellen, és meg kell tisztítani tőlük Lombardiát, meg kell teremteni az észak-olasz államot a Savoyai-dinasztia, vagyis Piemont hegemóniája alatt. Nagy reményeket fűztek a király egyik esetleges utódjához, Károly Alberthez, úgy vélték, hogy ha ő kerül trónra, liberális alkotmányt vezet be. Még tárgyalásokat is folytattak vele erről, amelyek azonban akkor nem vezettek eredményre.

A nápolyi forradalom elfojtására érkezett osztrák csapatok Dél-Olaszországba való benyomulása fokozta a felháborodást északon és siettette a piemonti karbonárik akcióját. 1821. március 10-én Alessandriában fellázadt a helyőrség. A felkelők követelték

a spanyol alkotmány bevezetését és a gyűlölt Ausztria elleni hadüzenetet. Alessandriában Santarosa vezetésével megalakult a forradalmi junta. A felkelőkhöz más csapategységek is csatlakoztak. Végül fellázadt Torino helyőrsége. I. Viktor Emánuel lemondott a trónról, s utódjául bátyját, Károly Félixet nevezte ki, de ennek távollétében Károly Albertet nevezték ki régenssé, s ő kénytelen volt proklamálni a spanyol mintájú alkotmányt.

Confalonieri felszólította Károly Albertet, hogy indítson háborút az osztrákok ellen, és tisztítsa meg tőlük Lombardiát. Károly Albert ezt nem merte megtenni, lemondott régensi megbízatásáról, és március 22-ére virradóra megszökött Torinóból. A királyi család Ausztriához fordult segítségért. Torinóban a hatalom az ideiglenes kormány szerepét betöltő junta kezébe ment át. A junta élén Marentini kanonok állt. Santarosa, aki hadügyminiszter lett, nagy aktivitást fejtett ki, az ő kezdeményezésére megindultak a hadműveletek Ausztria ellen. 1821. április 8-án Novaránál döntő ütközetre került sor. A forradalmi csapatok az egyesült királyi és osztrák sereggel kerültek szembe. Santarosa vereséget szenvedett. Április 9—10-én elesett Torino, 12-én pedig Alessandria.

A piemonti karbonári-felkelés vereségének fő oka ugyanaz, mint a nápolyié: félelem a néptömegekre való támaszkodástól. A harc sikeres kimenetelének lehetőségét gyengítette az is, hogy a piemonti karbonárik felkelése helyi jellegű volt, és akkor kezdődött, amikor a nápolyi felkelést már leverték.

Forradalmi mozgalom a pápai államban (1831)

A nápolyi és a piemonti forradalom veresége után az olasz államokban bekövetkezett reakció korszaka nem lehetett tartós, mert a risorgimento feladatait még nem oldották meg, a tőkés viszonyok pedig fokozatosan behatoltak Olaszország gazdasági életébe, ami az ellenállás erőinek növekedéséhez vezetett; az olasz államokban kiéleződtek az osztályellentétek.

Nagy arányokat öltöttek a tömegmegmozdulások a pápai államban, amely az összes államok közt a legreakciósabb volt. Itt még javában virágoztak a feudális maradványok. A minden haladó jelenséggel szembeni reakció az obskurantizmusig fokozódott. XVI. Gergely pápa megtiltotta a vasútépítést, mert a vasút —

meggyőződése szerint — az ördög műve, és Ádám és Éva eredendő bűne miatt szabadult rá az emberiségre.

A nagy néptömegek gazdasági elnyomatása és politikai jogfosztottsága a pápai államban, Toscanában, Parmában és Modenában megteremtette az újabb forradalmi megmozdulások feltételeit.

Ismét megélénkült a karbonárik tevékenysége. Közülük mint vezető és szervező kiemelkedett a modenai születésű Ciro Menotti manufaktúra-tulajdonos, aki kereskedelmi ügyletekkel is foglalkozott. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az ipari és kereskedelmi tevékenység megélénkülése elősegítette, hogy a karbonárik soraiba egyre erősebben áramlottak a burzsoázia képviselői.

1830 decemberében Ciro Menotti megfogalmazta a karbonáriszervezetek akcióprogramját. Céljuk kiharcolni Olaszország függetlenségét, egységét és szabadságát. A harmincas évek karbonáriai már pontosabban és teljesebben fogalmazták meg a risorgimento feladatait, de ők is megálltak félúton. Az egységes Olaszországot alkotmányos monarchiának képzelték el. Harci módszerük az összeesküvés maradt.

Menotti és társai tárgyalásokat kezdtek Modena hercegével, IV. Francescóval, akihez nagy reményeket fűztek. A herceg messzemenő terveket szőtt. Népszerű háborút akart indítani Ausztria és a pápai állam ellen. Azt remélte, hogy a sikeres háború emeli majd tekintélyét, növeli anyagi erőforrásait, és az egyesült északolaszországi állam élére kerülhet. A herceg nagyon bízott abban, hogy a karbonárik elősegítik becsvágyó szándékainak megvalósítását.

A karbonárik és Francesco megállapodtak a közös akciókról. Ciro Menotti az akció megkezdését 1831 februárjára tervezte. Ki akarta használni a pápai államban bekövetkezett „interregnumot", ugyanis VIII. Pius halála után elhúzódott az új pápa megválasztása.

Ám a döntő pillanatban a hercegnek inába szállt a bátorság, és az árulás útjára lépett. 1831. február 3-án éjjel Modenában, Ciro Menotti házában egybegyűltek az összeesküvők, hogy kidolgozzák a konkrét akciótervet. Francesco parancsára körülzárták őket. A karbonárik megkísérelték az ellenállást. Egy részük elesett a harcban, egy részüket, köztük a sebesült Ciro Menottit is,

elfogták. Haladéktalan leszámolás várt rá, de Francescónak másnap saját bőrét kellett sietve menteni, mert a pápai államban, Bolognában megkezdődött a felkelés. A herceg túszként vitte magával a letartóztatott Menottit. A felkelés szinte az egész pápai államra kiterjedt, Rómát kivéve. A forradalmi mozgalom átterjedt Modenára és Parmára is.

Bolognában a felkelők kihirdették a pápai hatalom megszűnését, ideiglenes kormányt alakítottak, megválasztották küldötteiket a pápai állam felszabadított tartományainak alkotmányozó kongresszusára.

A kongresszus 1831. február 26-án kezdte meg munkáját. Kihirdette a pápa világi hatalmának megszűnését és kimondta az egyesült olasz tartományok szövetségének megalakulását. Elnöknek Giovanni Vicini ügyvédet választották meg.

XVI. Gergely pápa, valamint Modena és Parma kormányzója az osztrák császárhoz fordultak segítségért.

Március 25-én volt a döntő csata Rimininé1. A forradalmi csapatok vereséget szenvedtek, és március 26-án a forradalmi kormány kapitulált. Megkezdődött a reakciós leszámolás szakasza. Ciro Menottit kivégezték. A karbonári-mozgalom vereséget szenvedett. A harc ilyen kimenetelének okai abban keresendők, hogy a karbonárik nem merték bevonni a nagy néptömegeket a harcba, nem merték megoldani a risorgimento feladatait forradalmi módon, nem riadva vissza az ország gazdasági életében és politikai berendezkedésében található feudális csökevények felszámolásától. Ez a magyarázata annak, hogy a parasztságot és a városi kispolgári rétegeket nem vitték harcba, ahol pedig azok próbálkoztak felkeléssel (1820-ban Szicíliában), ott megmozdulásaikat a karbonári vezetők tudtával nyomták el. Az olasz munkások nem képviseltek akkora politikai erőt, hogy döntő módon befolyásolhatták volna a harc kimenetelét, modern ipari proletariátus pedig Olaszországban akkor még nem volt.

Ha a karbonári-mozgalmat egészében véve értékeljük, meg kell mondani, hogy harcuk bizonyos mértékben haladó jellegű volt. Tevékenységük arról tanúskodik, hogy készek voltak áldozatot hozni, életüket kockáztatni a risorgimento feladatainak megoldásáért, tetteik arra buzdították Olaszország lakosságának demokratikusabb rétegeit, hogy vegyenek részt a felszabadító mozgalomban.

3. *A risorgimento forradalmi demokratikus szárnya. Az „Ifjú Olaszország". Giuseppe Mazzini*

„Az olaszországi nemzeti mozgalom 1820-tól kezdve minden egyes vereségből megújhodva és megerősödve került ki"[2] — írta Engels. Ez teljesen törvényszerű volt, hiszen a risorgimento feladatai megoldatlanok maradtak. A felszabadító mozgalomba fokozatosan bekapcsolódtak a demokratikusabb erők. 1831-től kezdődően a mozgalom szorosan összekapcsolódott az akkoriban alakult „Ifjú Olaszország" szervezettel. E szervezet megteremtője és vezetője Giuseppe Mazzini genovai ügyvéd és publicista volt (1805—1872). A felszabadító mozgalom hosszú ideig az „Ifjú Olaszország" befolyása alatt állt.

Ennek a társaságnak a tagjai főként a polgári demokratikus értelmiség, a közép- és kispolgárság, továbbá a kisiparosok és a munkások soraiból kerültek ki. Mazzini kapcsolatban állott a liberális nemességgel is. Az „Ifjú Olaszország" feladatát szervezeti szabályzata a következőkben határozta meg: „Olaszország újjáalakítása a szabadok és egyenlőek egységes nemzeteként; az egységes, független, szuverén Olaszország visszaállítása." A társaság fő érdeme az volt, hogy meghirdette az egységes, független olasz köztársaságért folyó harc feladatait. Ez jelentős haladás volt a karbonári-mozgalomhoz viszonyítva. Az „Ifjú Olaszország" forradalmi demokratizmusa abban is kifejeződött, hogy Mazzini nem a nagyburzsoázia szűk köréhez és a liberális nemességhez fordult, mint a karbonárik, hanem a néphez. Ámde Mazzini a „nép" fogalmának a meghatározásakor nem materialista, hanem idealista álláspontról indult ki. A népet elvontan, általánosságban, minden társadalmi differenciálás nélkül képzelte el. Nézete szerint az istentől teremtett népnek egységesnek kell lennie, nem létezhetnek kibékíthetetlen ellentétek a burzsoázia és a munkásosztály között, a földesurak és a parasztok között. Annak, hogy Mazzini ilyen elvont idealista módon értelmezte a nép fogalmát, egyenes következménye az volt, hogy nem vett tudomást a parasztságról mint külön osztályról, amely szemben áll a földesurakkal, amelynek saját gazdasági és politikai érdekei vannak. Mazzini nem merte eltaszítani a felszabadító mozga-

[2] *Marx—Engels* Művei. 13. köt. Berlin 1961. 250. old. (németül).

lomtól a liberális földesúri nemességet. Nem értette meg, hogy az adott körülmények között a parasztság volt a risorgimento fő ereje. Marx erről Weydemeyerhez írt egyik levelében a következőket mondja: „... elmulasztja, hogy Olaszország évszázadok óta elnyomott rétegéhez, a parasztsághoz forduljon, és ezzel a mulasztással új támaszt készít elő az ellenforradalom számára"[3].

Némileg más volt Mazzini viszonya a városi demokrácia képviselőihez, az értelmiséghez, a kisiparosokhoz és a munkásokhoz. Bennük látta a fő erőt az Olaszország szabadságáért, függetlenségéért és egységéért vívott harcban. De a munkásokat illetően is csak a harc egyik oldalát vette figyelembe, nevezetesen a munkások bekapcsolását a risorgimento feladatainak megoldásába, de figyelmen kívül hagyta kizsákmányoltságukból fakadó osztályérdekeiket. A polgári demokrata Mazzini a munkások és a munkaadók közötti osztálybékét hirdette. „Az ember kötelességei" című okmánynak „Az olasz munkásokhoz" szóló fejezetében a következő erkölcsi oktatásban részesíti a munkásokat: „Legyetek hasonlók Krisztus apostolaihoz. Beszéljetek bátran bajaitokról és eszméitekről, de harag, gyűlölet és fenyegetés nélkül; a leghatalmasabb fenyegetés a ti szilárdságtok, nem pedig a felkelésre való felhívás."

A gyakorlatban Mazzini és hívei ellenezték a munkások érdekvédelmi sztrájkjait. Mazzini tehát figyelmen kívül hagyta a munkásoknak létfontosságú követeléseikért folytatott harcát, nem vett tudomást a proletár harci módszerekről.

Mazzini vallási alapon igyekezett a népet az „Ifjú Olaszország" köré tömöríteni. Fő jelszava volt: „Isten és a nép". „Az ember kötelességei" című, már említett értekezésben e szavakkal fordul a munkásokhoz: „Kötelességeitek istentől származnak". Mazzini tehát idealizmust prédikált. Marx „Mazzini és Napóleon" című cikkében ezt írta: „Mi sem könnyebb, mint mások rovására idealistának lenni. A jóllakott ember könnyen fintorgathatja az orrát az éhezők materializmusán, akik magasztos eszmék helyett közönséges kenyeret követelnek."[4]

Mazzini nem volt következetes köztársasági. Azzal a felhívás-

[3] *Marx—Engels:* Válogatott levelek. Szikra 1950. 59. old.
[4] *Marx—Engels* Művei. 12. köt. Berlin 1961. 420. old. (németül).

sal fordult Károly Alberthez, Piemont fiatal királyához, hogy vezesse az olasz népnek az egységért, a szabadságért és a függetlenségért vívott harcát.

A risorgimento feladatainak megoldásáért folytatott harc módszereit illetően Mazzini nem riadt vissza attól, hogy fegyveres felkelésre hívja fel a népet. Gyakorlatilag az „Ifjú Olaszország" tevékenysége a karbonárikéhoz hasonlóan összeesküvés jellegű volt. Ennek az a magyarázata, hogy Mazzini és hívei nem tudták bevonni a mozgalomba a nép nagy tömegeit, különösen a munkásokat és a parasztokat, mert figyelmen kívül hagyták létfontosságú érdekeik védelmét; emellett a fegyveres akciók szervezésekor teljesen elhanyagolták azt a kérdést, hogy forradalmi-e a helyzet az országban. Ezért történt, hogy a harcosok hősiessége ellenére fegyveres felkeléseik rendszeresen vereséget szenvedtek.

1834-ben az „Ifjú Olaszország" Mazzini vezetésével Olaszországban és külföldön új nagy megmozdulást készített elő. Ebben az összeesküvésben vett részt először Giuseppe Garibaldi (1807—1882), az olaszországi felszabadító mozgalom legkiválóbb vezetője. Mazzini és Garibaldi még ezt megelőzőleg, 1833-ban találkoztak egymással. Garibaldi, miután megismerkedett az „Ifjú Olaszország" célkitűzéseivel, elhatározta, hogy egész életét a hazája szabadságáért, egységéért és függetlenségéért folyó harcnak szenteli.

1834 januárjában az „Ifjú Olaszország" terveivel összhangban Garibaldi harcostársaival együtt arra készült, hogy Genovából kiindulva hadjáratot indít Savoyába. Garibaldi hamarosan meggyőződött arról, hogy Mazzini hívei nem folytattak komoly előkészületeket a fegyveres felkelés megszervezésére, és hogy meggondolatlanul ne okozza társainak pusztulását, lemondta az akciót, és Marseille-be utazott. Mazzini savoyai hadjárata az általános felkészületlenség miatt összeomlott. Nem sokkal ezután Garibaldi Dél-Amerikába utazott, ahol önfeláldozóan harcolt a dél-amerikai népek szabadságáért és függetlenségéért.

Tehát Mazzininak nem sikerült 1834-ben felkelést kirobbantania Olaszországban. Kísérletének kudarca után Mazzini kénytelen volt először Genfbe menekülni, aztán pedig áttelepedni Londonba. Innen is tovább vezette a harcot. Hívei Olaszországban folytatták elszigetelt akcióikat, de minduntalan vereséget szenvedtek.

Olaszországban a XIX. század harmincas és különösen negyvenes éveiben megélénkült a felszabadító mozgalom mérsékelt liberális szárnya, amely a liberális nemesség, a nagyburzsoázia, sőt a papság képviselőiből tevődött össze.

Nézeteik közös vonása, hogy megértették a történelmi feladatok megoldásának, az egységes és független Olaszország megteremtésének szükségességét. Mint a forradalmi harci módszerek ellenzői, valamennyien olyan tervek mellett foglaltak állást, amelyek a risorgimento feladatait „felülről" kívánták megoldani.

1847-ben, Torinóban a mérsékeltek megkezdték a „Risorgimento" című lap kiadását. A mérsékelt liberális áramlat sikere azt jelentette volna, hogy Olaszország politikai egysége úgy valósul meg, hogy fennmaradnak a feudális csökevények, a monarchia, a földesúri nagyüzemi földművelés, a parasztok félfeudális kizsákmányolása, sőt a pápai hatalom is.

Az elmondottakból láthatjuk, hogy az olaszországi nemzeti felszabadító mozgalomban két fő áramlat határozott körvonalai rajzolódtak ki; a mérsékelt liberális áramlat, melynek Vincenzo Gioberti; Cesare Balbo és Massimo Taparelli d'Azeglio volt az ideológusa, és a forradalmi demokratikus áramlat, élén Mazzinival és Garibaldival, akik támaszt találhattak az ösztönösen növekvő forradalmi mozgalomban.

A forradalmi demokratikus tábor balszárnyán küzdöttek az olasz munkások is. A XIX. század negyvenes éveiben az olasz proletariátus még nem tömörült osztállyá, nem volt pártja, s ezért az akkor küszöbönálló osztálycsatákban még nem tölthette be a felszabadító mozgalom vezetőjének történelmi küldetését.

A forradalmi erők egyre növekvő aktivitása, a mérsékeltek megélénkülő tevékenysége a forradalom közeledtéről tanúskodott.

A MARXIZMUS KELETKEZÉSE. MARX ÉS ENGELS HARCA A FORRADALMI PROLETÁRPÁRT MEGTEREMTÉSÉÉRT

A marxizmus keletkezésének történelmi feltételei

A tudományos kommunizmus a múlt század negyvenes éveiben keletkezett. Ez volt az az időszak, amikor Angliában, Franciaországban és több más nyugat-európai országban, valamint az Egyesült Államokban már kialakult a kapitalista rendszer. A kapitalista rendszer sikeres fejlődésének legfontosabb következménye, hogy a történelem színpadán megjelent a bérmunkások osztálya, az ipari proletariátus.

A marxizmus keletkezésének időszakában számos európai országban — Németországban, Olaszországban, Spanyolországban, Ausztriában, Magyarországon — még megvolt a feudális rendszer, és fékezte a kapitalizmus fejlődését. Ezekben az országokban napirendre került a polgári forradalom, amelynek feladata volt politikai és gazdasági uralomra segíteni a burzsoáziát. Jóllehet a burzsoá társadalom kialakulásának folyamata még nem fejeződött be, már megmutatkoztak benne a rá jellemző sajátos ellentmondások. Mind határozottabban jelentkezett az alapvető ellentmondás: a termelés társadalmi jellege és a termelés eredményeinek magántőkés elsajátítási formája közötti ellentmondás. Ez az ellentmondás megnyilvánult egyrészt túltermelési válságokban, amelyek 1825—1826-tól kezdve periodikusan megismétlődtek és ciklikus jelleget öltöttek, másrészt a proletariátus és a burzsoázia közötti ellentétek kiéleződésében. A legfejlettebb európai tőkésországokban a proletariátus és a burzsoázia közötti osztályharc került az előtérbe.

A tőkés termelési mód ellentmondásai kisebb-nagyobb mértékben tükröződnek a kor vezető filozófiai, társadalmi és gazdasági elméleteiben. A kapitalizmus egyes ellentmondásait a német

klasszikus filozófia képviselői és az angol politikai gazdaságtan klasszikusai fedezték fel.

A proletariátus érdekeinek részleges, bár erősen hézagos megsejtését tartalmazzák a nagy szocialista utópisták — Saint-Simon, Charles Fourier, Robert Owen elgondolásai. Ők hívták fel a figyelmet a kapitalizmus legélesebb ellentmondásaira, és fejtették ki zseniális elképzeléseiket a jövő szocialista társadalmáról.

Nézeteik azonban még a proletariátus és a burzsoázia közötti fejletlen osztályharc körülményei között alakultak ki. Az utópista szocialisták a proletariátusban csupán olyan szenvedő osztályt láttak, amely saját erejéből nem képes a társadalom gyökeres megváltoztatására. Ezért a társadalom szocialista átalakítását nem kapcsolták össze az elnyomott osztályok forradalmi harcával, és ellene voltak ennek a harcnak. A szocialista rendszer véleményük szerint csak a felsőbb társadalmi rétegek emberbaráti cselekedeteinek eredményeként jöhet létre.

A kialakuló proletariátus, amely a tőkés társadalom fejlődésével egyenes arányban egyre erősebben érezte saját érdekeinek a burzsoázia érdekeivel való ellentétes voltát, harcra kelt. A Franciaországban kirobbant lyoni felkelés, az angliai chartista mozgalom, a sziléziai takácsok 1844. évi felkelése megcáfolhatatlanul bizonyította a kapitalizmus osztályellentéteinek kibékíthetetlenségét. Ebben az időszakban azonban a munkásosztály nem támaszkodott harcában forradalmi elméletre.

A proletariátus osztályharca parancsolólag vetette fel egy széles körű, mindent átfogó, valóban tudományos elmélet létrehozásának feladatát.

Marx és Engels felhasználta, kritikusan átdolgozta és tovább fejlesztette mindazt, ami az emberiség kultúrájában a legértékesebb volt. Marx tanítása egyenes és közvetlen folytatása volt a filozófia, a politikai gazdaságtan és a szocializmus legnagyobb képviselői tanításainak. A marxizmus — írta Lenin — „jogos örököse a legnagyobb értékeknek, melyeket az emberiség a XIX. század folyamán alkotott: a német filozófiának, az angol politikai gazdaságtannak, a francia szocializmusnak"[1]. Marx és Engels a német filozófiából átvette a hegeli filozófia racionális magvát — a dialektikus fejlődés gondolatát —, de ugyanakkor leleplezte

[1] *Lenin* Művei. 19. köt. Szikra 1955. 4. old.

a hegeli dialektika idealista jellegét. Ludwig Feuerbachnak a marxizmus előtti materializmus legjelentősebb képviselőjének rendszeréből felhasználták a természet elsődlegességének elvét, az idealista filozófia bírálatát, viszont bírálták filozófiájának metafizikus, passzív, szemlélődő jellegét. A klasszikus angol politikai gazdaságtanból átvették a munkaérték gondolatát. Az utópista szocialisták koncepcióiból felhasználták a jövő társadalmi rendjének egyes főbb vonásaira vonatkozó elképzeléseiket, továbbá a kapitalizmus bátor és világos bírálatát. A múlt tudományos gondolkodásának mindezeket az értékes vívmányait számba vették, kritikusan átdolgozták, tovább fejlesztették. A marxizmusban azután ezek mind egészen új értelmet kaptak. Marx és Engels olyan következtetésekre jutottak, amelyeket nem vonhattak le a burzsoá látókör kereteitől korlátozott emberek. Ezért a tudományos kommunizmus nemcsak egyszerű folytatása az előző gazdasági, filozófiai, társadalmi és politikai elgondolásoknak, hanem minőségileg új elmélet, amelynek keletkezése gyökeres fordulatot, valóságos forradalmat jelentett a filozófiában, a politikai gazdaságtanban, a szocialista gondolat fejlődésében.

Marx és Engels tudományos és politikai tevékenysége Németországban kezdődött, de a marxizmusnak nemcsak a német valóságban vannak erős gyökerei; a marxizmus a nemzetközi munkásmozgalom általánosított tapasztalata, azokra az eredményekre támaszkodik, amelyeket a világ legnagyobb tudósainak előző nemzedékei értek el, azoknak a kutatásoknak az eredménye, amelyeket Marx és Engels a legfejlettebb európai tőkésországok társadalmi és gazdasági történetében végzett.

Marx társadalmi és politikai tevékenységének kezdete

Marx Károly 1818. május 5-én született Trier városában (Poroszország, Rajnai tartomány). Apja ügyvéd volt. 1830-tól 1835-ig Marx a trieri gimnáziumban tanult. A gimnázium elvégzése után először a bonni, majd a berlini egyetem jogi fakultására iratkozott be. Doktori disszertációjának tárgya „Démokritosz és Epikurosz természetfilozófiája közötti különbség" volt. Ennek a műnek az elemzése arról tanúskodik, hogy Marx abban az időben még hegeli idealista volt, de Hegel ellentmondásos filozófiájából ateista és forradalmi következtetésekre jutott.

Marx politikai tevékenysége 1842-ben kezdődött. Először

a „Rheinische Zeitung" munkatársa, majd később szerkesztője volt. A lapban megjelent első megnyilatkozásai — melyekben állást foglal a reakciós rendszerek ellen, az ország demokratizálása és az egységes Németország megteremtése mellett — mindjárt azt mutatták, hogy Marx forradalmi demokrata, olyan gondolkodó, aki bátran tör új utat a tudományban.

A „Rheinische Zeitung" Marx vezetése alatt egyre határozottabban fordult forradalmi demokratikus irányba. Ez a porosz kormányt megtorló intézkedésekre indította, s először Marxnak a laptól való megválását, később (1834. március 31-én) pedig a lap betiltását vonta maga után.

Marxnak a lapnál kifejtett munkája, melynek végzése során közvetlenül láthatta a nép életének és harcának gazdasági és politikai feltételeit, nagy befolyást gyakorolt világnézetének fejlődésére. Marxnak a „Rheinische Zeitung"-nál kifejtett munkásságát értékelve Lenin ezt írta: „Már észrevehető, hogy Marx az idealizmusról a materializmusra... tér át"[2]. Végérvényesen ez az áttérés valamivel később, 1844-ben záródik le, amit Marx és az újhegeliánus Arnold Ruge szerkesztésében megjelent „Deutsch-französische Jahrbücher"-ben közölt cikkekből láthatunk. Ennek a folyóiratnak a hasábjain Marx már mint forradalmi materialista és kommunista nyilatkozott meg, a kíméletlen bírálat szükségességét hirdette, s a tömegekhez, a proletariátushoz szólott.

A legfontosabb állomás, amely Marxnak az új álláspontra való áttérését jelzi, „A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés" című cikke, amely az említett folyóiratban jelent meg. A cikkben Marx hangsúlyozza a forradalmi elmélet jelentőségét a világ átalakításáért vívott harcban. „A kritika fegyvere persze nem pótolhatja a fegyverek kritikáját — írja —, az anyagi hatalmat anyagi hatalommal kell megdönteni, ám az elmélet is anyagi hatalommá válik, mihelyt a tömegeket megragadja."[3] Marx hangsúlyozta, hogy az elmélet csak akkor ragadja meg a tömegeket, ha tükrözi anyagi szükségleteiket. Az az osztály tehát, amely a forradalmi elmélet hordozójává és megvalósítójává válhat, a proletariátus, amely a filozófiában találja meg szellemi fegyverét, miként a fi-

[2] *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 69. old.

[3] *Marx—Engels* Művei. 1. köt. Budapest 1957. 384—385. old.

lozófia a proletariátusban találja meg anyagi fegyverét. Amikor Marx felhívta a filozófusokat, hogy szenteljék magukat a munkásosztály szolgálatának, rámutatott arra, hogy a proletariátus a forradalom szíve, a filozófia pedig a feje.

Marx tehát, amikor a leghaladottabb filozófia és a proletariátus szövetségének szükségességét hangoztatta, forradalmi vezetőként szólott, igyekezett elméleti tevékenységét egybekapcsolni a proletariátusnak a társadalom kommunista átalakításáért folytatott harcával. Ettől kezdve a végleg kommunistává lett Marx minden erejét, egész hatalmas zsenijét a proletariátus ügyének szolgálatába állította.

Engels útja a tudományos kommunizmushoz

Engels Frigyes 1820. november 28-án született Barmen városában (Poroszország, Rajnai tartomány). Apja gyáros volt. Engels a barmeni reáliskolában, majd (1834-ben) az elberfeldi gimnáziumban tanult. Apja unszolására gimnáziumi tanulmányait egy évvel a befejezés előtt abba kellett hagynia (1837-ben). Apja a kereskedelmi pályát választotta számára, s elküldte egy nagy kereskedelmi céghez állásba. Az állás azonban nem tudta meggátolni Engelst tanulmányainak befejezésében, irodalmi, tudományos és politikai ismeretének bővítésében. 1838—1839-ben kemény, de nem hosszú belső harc után megszabadult a vallási előítéletektől, és a forradalmi demokrácia álláspontjára helyezkedett.

Engels akkor állt át véglegesen a materializmus és a kommunizmus oldalára, amikor Angliában tartózkodott, abban az országban, ahol a legfejlettebb volt a tőkés ipar és a legélesebb formában jelentkeztek az osztályellentétek. Engels behatóan elemezte az angol munkásosztály helyzetét, sokoldalúan tanulmányozta az angol társadalom és gazdaság történetét, s közvetlenül megismerkedett az angol munkások munkakörülményeivel és életével; mindezek alapján és eredményeként kialakult materialista és kommunista világnézete.

Az angol munkások harcának, a chartisták és az angliai szocialisták tevékenységének tanulmányozása alapján arra a következtetésre jutott, hogy a proletariátus nemcsak a kizsákmányolás tárgya, hanem a társadalom harcoló, leghaladottabb és legforradalmibb osztálya is.

A magántulajdonnak, az egész burzsoá rendszer alapjának a vizsgálatával foglalkozik Engels cikke, a „Kritikai tanulmányok

a politikai gazdaságtan köréből". Ebben Engels — miként Lenin mondotta — „a szocializmus szempontjából vizsgálta a modern gazdasági rend alapvető jelenségeit mint a magántulajdon uralmának szükségszerű következményeit"[4]. Engelsnek ez a cikke megvetette a burzsoá politikai gazdaságtan tudományos bírálatának alapját, s következésképpen a kapitalizmus proletár szemszögből való bírálatának alapját is.

A polgári közgazdászok elgondolásait bírálva Engels megállapította, hogy legáltalánosabb és legfőbb hibájuk az az állítás, hogy a magántulajdon örök. Kimutatta, hogy a modern polgári politikai gazdaságtan képviselői előtt csak az a cél lebeg, hogy védjék osztályuk érdekeit.

Engels leleplezte Malthus embergyűlölő népesedési elméletét, amelynek fő tételei abban foglalhatók össze, hogy a dolgozók nyomorúságos helyzete a népesség növekedésének a következménye, minthogy szerinte a népesség növekedése mindig meghaladja a létfenntartási eszközök növekedését. Engels kimutatta, hogy az emberiség rendelkezésére álló termelőerők határtalanok, hogy a tudomány napról napra tágabb lehetőséget nyújt az emberiségnek a természet fölötti uralomra. A néptömegek nyomorúságának és bajainak megszüntetését Engels összekapcsolta a magántulajdon felszámolásával.

Engels kemény bírálattal illette Anglia államrendjét, feltárta a burzsoá demokrácia osztályjellegét és korlátozottságát, kimutatta, hogy Anglia igazi kormányzói a nagytőkések. Engels feltárta a burzsoá demokrácia hamisságát, és megállapította, hogy a jövőben szükségszerűen létre kell jönnie az igazi demokráciának, amelynek hordozója a munkásosztály.

Így tehát Marx és Engels, a tudományos kommunizmus megalapítói különböző úton ugyanazokra a következtetésekre jutottak: Marx főként a filozófia és a jogtudomány terén végzett kritikai vizsgálódások, a francia utópista szocializmusnak és kommunizmusnak, valamint a franciaországi és németországi forradalmi mozgalom történetének beható és sokoldalú tanulmányozása alapján; Engels elsősorban a polgári politikai gazdaságtan kritikai tanulmányozása, az angol munkás- és szocialista mozgalom tapasztalatainak általánosítása alapján.

[4] *Lenin* Összes Művei. 2. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 3—10. old.

A nagy barátság első évei

1844 augusztus végén Engels Angliából Németországba való visszatérésekor megszakította útját Párizsban, ahol akkoriban Marx élt. Marx és Engels emlékezetes találkozása volt a kezdete annak az eredményeiben és következményeiben páratlan barátságnak, amely a proletariátus két nagy teoretikusát és vezetőjét összefűzte.

A közös munka első eredménye „A szent család vagy a kritikai kritika kritikája. Bruno Bauer és társai ellen" című könyv volt, amely 1845-ben jelent meg. Ebben a műben alaposan és mindenre kiterjedően megbírálták az újhegeliánusok idealista nézeteit, amelyek a reális világot elvont logikai kategóriákra szűkítették, és azt állították, hogy csak kiválasztott egyének — a „szellem hordozói" — teremtenek történelmet. E hibás nézettel szemben Marx és Engels a történelmet elsősorban a néptömegek történetének tekintik. „A szent család"-ban a szinte már teljesen kialakult nézetet találjuk a proletariátusnak mint az új társadalom megteremtőjének világtörténelmi küldetésére vonatkozólag. Marx és Engels kimutatja, hogy a proletariátus forradalmi szerepét objektíve meghatározza a tőkés társadalomban elfoglalt helye. A proletariátus nem szabadíthatja fel önmagát anélkül, „hogy meg ne szüntetné a mai társadalom *összes* embertelen életfeltételeit, amelyek az ő helyzetében összpontosulnak"[5].

A tudományos kommunizmus alaptételeinek kialakulásában óriási szerepe volt Engels „A munkásosztály helyzete Angliában" című könyvének, amely 1845-ben jelent meg. Ebben a művében Engels élethűen ismerteti az angol munkások életkörülményeit és munkafeltételeit. Bebizonyítja, hogy a burzsoázia gazdagságának növekedése együtt jár a nyomor, a bűnözés, a gyermekhalandóság növekedésével, óriási néptömegek fizikai elkorcsosodásával. Megállapítja, hogy a proletariátust már pusztán helyzete is szükségszerűen a burzsoázia elleni harcra, a kapitalista rendszer megdöntésére készteti.

Anglia gazdasági és politikai rendjének elemzése alapján Engels feltárta a kapitalista társadalom számos törvényszerűségét. Megmagyarázta az ipari forradalom értelmét, jelentőségét és következményeit; rámutatott arra, hogy az ipari forradalom folyománya volt a gyáripar és az ipari proletariátus megjelenése,

[5] *Marx—Engels* Művei. 2. köt. Budapest 1958. 35. old.

s következésképpen a szocialista forradalom anyagi és osztályelőfeltételeinek kialakulása. Kifejtette, hogy a munkásosztály politikai harca szükségképpen eljuttatja a munkásokat arra a felismerésre, hogy a szocializmuson kívül nincs kiút számukra.

1845—1846-ban Marx és Engels megírták második közös művüket, „A német ideológiá"-t. Ebben a marxizmus megalapítói nemcsak Hegel és az újhegeliánusok idealista filozófiáját bírálták, hanem feltárták Feuerbach materializmusának korlátozottságát és következetlenségét is, leleplezték az úgynevezett „igazi" szocializmus reakciós lényegét.

Ebben a művükben már nagyjából megfogalmazták a történelmi materializmus főbb tételeit. A mű tartalmazza a társadalmi és gazdasági alakulatok fejlődésének rövid vázlatát, tudományosan megalapozza a kapitalista társadalomnak a szocialista forradalom eredményeként való elkerülhetetlen pusztulását. E forradalom győzelmének elengedhetetlen feltétele Marx és Engels szerint egy olyan osztály léte, amely fellázad a fennálló rendszer ellen. A kapitalizmus megsemmisítéséhez a proletariátusnak mindenekelőtt ki kell harcolnia a politikai hatalmat. Ez a megállapítás magában foglalja a proletárdiktatúráról szóló marxista tanítás csíráját.

„A német ideológiá"-ban kirajzolódnak a jövő kommunista társadalmának egyes körvonalai. Marx és Engels előre látta, hogy az előző társadalmaktól eltérően, amelyekben a társadalmi viszonyok az embertől elidegenült spontán erőkként uralkodtak az embereken, a kommunizmusban az emberek ellenőrzésük alatt tudják majd tartani ezeket az erőket.

„A német ideológiá"-ban Marx és Engels felveti a város és a falu között, az anyagi és a szellemi munka között fennálló ellentét megszüntetésének kérdését. Az egész művön végigvonul világnézetük forradalmasító, aktív jellegének gondolata. Ez a gondolat a lehető legvilágosabban jut kifejezésre a Feuerbachról szóló, 1845-ben íródott tézisekben. „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; a feladat az, hogy *megváltoztassuk*"[6] — írta Marx.

Tovább fejlesztette Marx a tudományos kommunizmus elméletét „A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak »A nyomo-

[6] *Marx—Engels* Művei. 3. köt. Budapest 1960. 10. old.

rúság filozófiá«-jára" című művében. Ez a munka, amely Lenin megállapítása szerint az érett marxizmus első alkotása, jelentős lépés volt a kommunizmus elméleti alapjainak — a dialektikus és a történelmi materializmusnak — a kidolgozásában. Ebben a művében Marx kimutatta, hogy a kapitalista társadalom és törvényszerűségei nem örökéletűek és változatlanok, hanem történelmileg átmeneti jellegűek. „A társadalmi viszonyok — írta Marx „A filozófia nyomorúságá"-ban — szorosan összefüggnek a termelőerőkkel. Új termelőerők megszerzésével az emberek megváltoztatják termelési módjukat, és a termelési módnak, létfenntartásuk módjának megváltoztatásával megváltoztatják valamennyi társadalmi viszonyukat...

Ugyanazok az emberek, akik a társadalmi viszonyokat anyagi termelési tevékenységüknek megfelelően létrehozzák, termelik társadalmi viszonyaiknak megfelelően az elveket, az eszméket, a kategóriákat is."[7] Marx feltárta a kapitalista társadalom ellentmondásait, kimutatta, hogy az antagonisztikus osztályok megbékélése és az osztályharc enyhülése lehetetlen, és megindokolta a forradalom elkerülhetetlenségét.

„A filozófia nyomorúságá"-ban Marx lefektette gazdasági elméletének alapjait, s tovább fejlesztette a marxizmus filozófiáját, a dialektikus materializmust, felvázolta a proletariátus osztályharcának taktikájára vonatkozó legfontosabb tételeket, először alapozta meg elméletileg a szakszervezetek és a sztrájkharcok jelentőségét, s vetette fel a szakszervezeti mozgalom és a politikai mozgalom egyesítésének gondolatát.

Marx és Engels harca a proletárpárt megteremtéséért

Marx és Engels az általuk kidolgozott új forradalmi elméletet vezérfonalnak tekintették a leghaladóbb osztály harcához, annak az osztálynak a harcához, amelynek történelmi küldetése, hogy megsemmisítse a kapitalizmust. Tanításukat igyekeztek a munkástömegek közkincsévé tenni. Azt tanították, hogy a munkásosztály önálló proletárpárt nélkül nem tudja kiharcolni szabadságát.

„Hogy a proletariátus a döntő pillanatban elég erős legyen és győzni tudjon, ahhoz az kell — s ezt az álláspontot Marx és én 1847 óta képviseltük —, hogy külön pártot alakítson, amely el-

[7] *Marx—Engels* Művei. 4. köt. Budapest 1959. 125. old.

válik minden más párttól, szemben áll velük, s magát osztálypártnak vallja"[8] — írta Engels.

Amikor Marx és Engels eljutottak arra a következtetésre, hogy elengedhetetlenül szükség van a munkásosztály forradalmi pártjának megteremtésére, felvázolták és kidolgozták a proletárpárt megteremtésének harci tervét. Ez a terv a következő főbb elemekből állt: a tudományos kommunizmus elméletének további kidolgozása és terjesztése a proletariátus leghaladottabb képviselői között; az álszocialista elgondolások bírálata, a céhszellem leküzdése a kommunista beállítottságú munkások, főként a német, elsősorban kisipari munkások között, a kommunisták és minden ország forradalmi demokratái közötti kapcsolat megteremtése a kölcsönös tájékoztatás és véleménycsere céljából.

A proletárpárt majdani létrehozása céljából Marx és Engels hozzálátott a kommunista levelező bizottságok szervezéséhez. Az első ilyen bizottságot 1846-ban, Brüsszelben hozták létre; köréje tömörült a kommunisták egy csoportja. A brüsszeli bizottság kapcsolatot létesített Németország, Belgium, Franciaország szocialistáival és az angol chartistákkal.

A Marx és Engels által egyes forradalmi proletárokkal létesített kapcsolatok rendkívül értékesek voltak, minthogy a tudományos kommunizmus megalapítóira az a feladat várt, hogy forradalmi öntudatot vigyenek a munkásmozgalomba, egyesítsék a munkásmozgalmat a szocializmussal és ennek alapján megteremtsék a proletárpártot. Ezért Marxnak és Engelsnek, amikor a haladó munkásokat bevonták a kommunista mozgalomba, meg kellett határozniuk viszonyukat a kettőjük tevékenységétől függetlenül létrejött proletárszervezetekhez, egyebek között az Igazak Szövetségéhez, amelyhez a német politikai emigráció proletár elemeinek nagy része tartozott.

E szervezet számbeli növekedésével együtt a tagok eszmei színvonala is emelkedett. Vezetői azonban nem tudták kidolgozni a tudományos kommunizmus elméletét, nem tudtak kialakítani új, valóban tudományos proletár világnézetet, mert elméleti nézeteik fölöttébb bizonytalanok és ellentmondásosak voltak. Köztük a legnagyobb befolyást a német utópista szocialista Wilhelm Weitlingnek, az úgynevezett „igazi szocialistáknak" és Auguste

[8] *Marx—Engels:* Válogatott művek. II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 474. old.

Blanquinak a nézetei gyakorolták a tagságra. Valamivel kisebb befolyása volt a szövetségben az angol utópista szocialista Robert Owen és a francia kommunista Cabet rendszerének. Ámde sem Weitling lázadozása, sem Cabet békés kommunizmusa, sem Owen rendszere nem adhatott választ azokra a kérdésekre, amelyeket az erősödő munkásmozgalom vetett fel.

Ebben az időszakban Schapper, Moll, Bauer — az Igazak Szövetségének vezetői — hiába igyekeztek kidolgozni az új szociális tanítást és új programot szervezetük számára, s ekkor találkoztak először Engelsszel. Ez 1843-ban történt. Még négy esztendőre volt szükség ahhoz, hogy a szövetség vezetői szakítani tudjanak régi utópikus nézeteikkel, s a tudományos kommunizmus híveinek vallják magukat.

1846 májusában a londoni német „Munkás Művelődési Egylet" csatlakozott a levelező bizottságok hálózatához, ami pozitív fejlemény volt ugyan, de nem jelentette azt, hogy a marxizmus győzelmet aratott ebben a szervezetben. Marx és Engels kíméletlen harcot indított a tudománytalan, álszocialista tanok ellen.

Az első csapást a weitlingizmusra mérték. A forradalmi elmélet szerepét tagadó Weitling nézeteit a Kommunista Levelező Bizottság 1846. március 30-i brüsszeli ülésén megbírálták, s bebizonyították, hogy a forradalmi mozgalom útja a munkásosztály politikai tömegharca, nem pedig az összeesküvések és a szektásság. Weitling nézeteit a bizottság más tagjai is bírálták. Weitling makacsul ragaszkodott tévedéseihez, s a vele való együttműködés lehetetlenné vált. Bekövetkezett a végleges szakadás.

A Weitlinggel való szakítás után Marx és Engels erélyes harcot indított az „igazi szocializmus" ellen. Az „igazi szocializmus" koncepciója ama kispolgári réteg ideológiájának egyik válfaja volt, amely mindenáron meg akarta védeni a patriarchális kispolgári viszonyokat a termelésben, s ezért ellenezte Németország kapitalista fejlődését, mely megsemmisítette ezeket a viszonyokat.

Az „igazi szocializmus" sajátossága volt, hogy a német kultúrát az emberi kultúra legmagasabb vívmányának igyekezett feltüntetni. Az „igazi szocialisták" mesterien álcázták sovinizmusukat a németek univerzalizmusáról és kozmopolitizmusáról szóló bölcselkedésekkel.

A szövetség vezetői fokozatosan eltávolodtak az „igazi szocia-

lizmus" elveitől, megszabadultak befolyásától. 1847 január—februárjában az Igazak Szövetségének vezetői felkérték Marxot és Engelst, hogy lépjenek be a szövetségbe, és működjenek közre programjának kidolgozásában és az újjászervezésben. Közölték, hogy meggyőződtek az új világnézet helyességéről, teljesen egyetértenek vele, és módot kívánnak nyújtani Marxnak és Engelsnek ahhoz, hogy nézeteiket mind a közeli kongresszuson, mind pedig a kongresszus nevében kiadandó kiáltvány formájában kifejtsék. A tudományos kommunizmus megalapítói, akik előzőleg többször is visszautasították a felkérést, mert nem értettek egyet a szövetség programjával és taktikai tételeivel, most pozitív választ adtak, de beleegyezésüket több feltételhez kötötték, mégpedig: az Igazak Szövetségének tagjai nyilvánosan elhatárolják magukat a weitlingizmustól és az „igazi szocializmustól", továbbá törlik a szövetség szervezeti szabályzatából mindazt, ami a személyi kultuszt elősegíthetné. „Első belépésünk — Engelsnek és nekem — a kommunisták titkos szövetségébe azzal a feltétellel történt, hogy a szabályzatból kivetnek mindent, ami elősegíti a tekintélyek előtti babonás hajbókolást (Lassalle később pontosan az ellenkezőjét tette)"[9] — írta Marx. Ragaszkodtak ahhoz is, hogy hagyják ki a szabályzatból a szektásság és az összeesküvősdi minden elemét.

A Kommunisták Szövetségének megalakulása

1847 júniusában Londonban megtartották az Igazak Szövetségének kongresszusát. A kongresszus fő kérdése az új szervezeti szabályzat megvitatása volt. Engels javaslatára elfogadták a szervezeti szabályzat első cikkelyét, amely a következőképpen hangzott: „A szövetség célja a burzsoázia megdöntése, a proletariátus uralma, a régi, osztályellentéteken alapuló polgári társadalom megszüntetése és egy új, osztályok nélküli és magántulajdon nélküli társadalom megalapítása."[10]

Az első cikkely elfogadásának rendkívül nagy jelentősége volt, mert e cikkelynek Engels által javasolt fogalmazása a tudományos szocializmus elveiből indul ki.

A kongresszus Marx és Engels javaslatára az Igazak Szövetsége elnevezést Kommunisták Szövetségére változtatta.

[9] Marx levele Blosnak, 1877. november 10.
[10] *Marx—Engels* Művei. 4. köt. 527. old.

Szervezeti felépítését tekintve a Kommunisták Szövetsége csoportokból, körzetekből, vezető körzetekből, a Központi Vezetőségből és a kongresszusból (a legfelsőbb szerv) tevődött össze. A szervezet felépítésének alapja a választhatóság és a leválthatóság elve. A Kommunisták Szövetségének demokratikus szervezete elzárta az utat a legnagyobb fokú centralizmust követelő összeesküvésekre irányuló mindennemű törekvés elől. Törölték a szervezeti szabályzatból mindazt, ami a régi időkből, az összeesküvések, a szektásság idejéből megmaradt. Egyebek között kihagyták a bonyolult, szinte misztikus felvételi szertartást. Ettől kezdve mindenkinek, aki belépett a Kommunisták Szövetségébe, meg kellett ismerkednie a szervezeti szabályzattal, és becsületszavát kellett adnia, hogy lelkiismeretesen teljesíti a szabályzatban előírt kötelezettségeket.[11]

A szövetség korábbi jelszavát: „Minden ember testvér" a Marx és Engels által javasolt — „Világ proletárjai, egyesüljetek!" jelszóval cserélték fel. Ez a jelszó a Kommunisták Szövetségének proletár internacionalizmusáról tanúskodott.

A kongresszus eredményei betetőzték azt a nagy és nehéz harci szakaszt, amelyet Marx és Engels küzdött végig a proletariátus forradalmi pártjának megteremtéséért, de még igen komoly nehézségeket kellett legyőzni: véglegesen szét kellett zúzni a weitlingistákat, az „igazi szocialistákat" és az egyéb tudománytalan áramlatok ideológusait, akik igényt tartottak a proletárharc és a demokratikus mozgalom irányítására, ki kellett dolgozni az újonnan alakított szervezet tudományos programját és a taktikai elveket.

A pártért folytatott harc központja Brüsszel lett. Mrax és Engels munkálkodásának köszönhető, hogy a szövetség sok tagja meggyőződött arról, hogy teljesen meg kell szabadítani a szervezetet a szektás, utópista elemektől, és új programot kell készíteni. Ezért elhatározták a Kommunisták Szövetsége II. kongresszusának összehívását.

Marx Brüsszelben, Engels Párizsban aktív tevékenységet fejtett ki a kongresszus előkészítése érdekében. Engels „A kommunizmus alapelvei" címmel kidolgozta a programtervezetet, amelyet a szö-

[11] A szabályzat-tervezetet, melyet a második kongresszusnak kellett jóváhagynia, elbírálás és megvitatás végett átadták a csoportnak.

vetség párizsi körzete jóváhagyott, és amelyet a kongresszuson vitára kellett bocsátani.

„A kommunizmus alapelvei"-ben Engels így definiálja a tudományos kommunizmust: „a proletariátus fölszabadításának feltételeiről szóló tanítás". Engels arra a következtetésre jutott, hogy a kommunista forradalom nem győzhet *egy* országban, győzelme csak az összes civilizált országokban egyidejűleg lehetséges. A marxista elméletet tovább fejlesztve és az imperializmus korának új történelmi feltételeire alkalmazva, abból a törvényből kiindulva, mely szerint az imperializmus korában a tőkésországok gazdaságilag és politikailag egyenlőtlenül fejlődnek, Lenin felülvizsgálta Engels megállapítását, és arra a következtetésre jutott, hogy az imperializmus korában lehetséges, sőt szükségszerű, hogy a szocializmus először csak néhány vagy akár csak egy egymagában vett országban győzzön, s hogy a szocializmus nem győzhet egyidejűleg valamennyi országban.

1847. november 29-én kezdte meg munkáját a Kommunisták Szövetségének II. kongresszusa. Ezen Németország, Franciaország, Anglia, Belgium, Svájc, Lengyelország és más országok kommunistái képviseltették magukat. A kongresszus véglegesen jóváhagyta a Kommunisták Szövetségének szervezeti szabályzatát.

A kongresszus fő kérdése a programtervezetek megvitatása volt. Hosszas és heves vitákban Marx és Engels megvédték világnézetüket, melynek attól kezdve a Kommunisták Szövetségének világnézetévé kellett válnia. A kongresszus megbízta Marxot és Engelst a kommunista párt programjának elkészítésével.

„A Kommunista Párt Kiáltványa"

„A Kommunista Párt kiáltványa", a tudományos kommunizmus első programokmánya, 1848 februárjában jelent meg. Részletesen kifejti a marxizmusnak mindhárom oldalát: a filozófiát, a politikai gazdaságtant és a szocializmust. „Ez a mű — írta Lenin — lángészre való világossággal és élességgel fejti ki az új világszemléletet, a következetes, a társadalmi élet területét is átfogó materializmust, a dialektikát mint a legsokoldalúbb és legmélyebb fejlődéstant, az osztályharc elméletét és a proletariátusnak, az új, kommunista társadalom megalkotójának világtörténelmi forradalmi szerepéről szóló elméletet."[12]

A Kiáltvány tudományosan megmagyarázza, hogy a kapitaliz-

[12] *Lenin* Művei. 21. köt. 36. old.

mus pusztulása történelmileg elkerülhetetlen, s hogy a kapitalizmust — proletárforradalom eredményeként és a proletárdiktatúra megteremtése következtében — szükségszerűen új társadalmi-gazdasági alakulat, a kommunizmus váltja fel.

A Kiáltvány alapgondolata az, hogy minden történelmi korszakban a termelési mód és az ennek bázisán létrejövő társadalmi rendszer képezi a kor politikai történetének alapját, s ezért az emberiség egész története az ősközösségi rendszer felbomlásától és a magántulajdon keletkezésétől kezdve osztályharcok története, amely végső soron a társadalmi viszonyok forradalmi átalakulásához vezetett, s hogy a kapitalizmus korszakában az osztályharc eljutott arra a fokra, amikor a kizsákmányolt osztály, a proletariátus már nem szabadíthatja fel magát a kizsákmányoló osztály, a burzsoázia elnyomása alól anélkül, hogy ugyanakkor az egész társadalmat meg ne szabadítsa a kizsákmányolástól és az elnyomástól.

A Kiáltvány „Burzsoák és proletárok" című első fejezete az összes letűnt társadalmak történetének általános jellemzésével kezdődik. A Kiáltvány nem tartalmazza a kapitalizmus előtti társadalmi viszonyok és osztályharcok részletes elemzését. A szerzők minden figyelmüket a kapitalista társadalom elemzésére összpontosították. Marx és Engels kimutatta, hogy a feudális rendszeren belül hogyan jöttek létre a feltételek a tőkés termelési mód győzelméhez, hogyan váltotta fel a céhrendszert a manufaktúra, és a manufaktúra helyét hogyan foglalta el a modern gépi nagyipar. Az ipar és a kereskedelem gyarapodásával párhuzamosan gazdagodott és erősödött a burzsoázia, és fokozatosan kiszorította a feudális társadalom régi osztályait. Gazdasági megerősödésével párhuzamosan a burzsoázia egyre újabb politikai sikereket ért el, kivívta a politikai uralmat, az államhatalmat pedig „az egész burzsoá osztály közös ügyeit igazgató bizottsággá" változtatta. Marx és Engels tanítása szerint a burzsoázia győzelmének fő oka az volt, hogy a termelési eszközök és a csere fejlődésének meghatározott fokán a feudális termelési viszonyok már nem feleltek meg a fejlett termelőerőknek, a termelés fejlesztésének bilincsévé váltak. Ezeket a bilincseket szét kellett zúzni, és a forradalmak eredményeként ez meg is történt. A feudális társadalmi alakulatról a kapitalista alakulatra való áttérés forradalmi ugrás volt a társadalmi fejlődésben.

A tőkés termelési mód győzelme, az új termelési viszonyok és az ezeknek megfelelő politikai felépítmény létrejötte a termelőerők óriási növekedéséhez vezetett: osztályuralmának nem egészen száz éve alatt a burzsoázia hatalmasabb termelőerőket hozott létre, mint az összes letűnt nemzedékek együttvéve.

Ámde éppen a termelőerőknek ebben a növekedésében rejlik a burzsoá rend pusztulásának oka. A termelőerők fejlődése következtében a burzsoá termelési viszonyok a termelés továbbfejlődésének fékjévé váltak. Erről tanúskodnak a burzsoá társadalmat periodikusan megrázkódtató válságok. A burzsoá viszonyok ugyanúgy gátolják a termelőerők fejlődését, mint valamikor a feudális viszonyok. A termelés társadalmi jellege és az elsajátítás egyéni módja közötti ellentmondás időszakonként gazdasági válságokban jut kifejezésre, s a tőkés rendszer létét fenyegeti. A burzsoázia a társadalom fejlődését akadályozó osztállyá válik. A fegyver, amellyel a burzsoázia annak idején a feudalizmust megdöntötte, most a burzsoázia ellen fordul.

A burzsoázia nemcsak az önnön halálát okozó fegyvert teremtette meg, hanem azokat az embereket is, akik e fegyvert ellene fordítják: a modern ipari proletariátus osztályát. Marx és Engels kimutatta, hogy a munkásosztály a termelésben elfoglalt helyét tekintve nem múltjához, hanem jövőjéhez, a nagyiparhoz kapcsolódik; a munkásosztály a burzsoá társadalom legjobban elnyomott és kizsákmányolt osztálya, és ezért a tőkés rendszer legkövetkezetesebb és legkérlelhetetlenebb ellensége. A munkásosztály, minthogy nem rendelkezik termelési eszközökkel, már élet- és munkafeltételeinél fogva is alkalmas a legmagasabb fokú szervezettségre, a leghaladottabb tudományos világnézet befogadására. A proletariátus a társadalom legharcképesebb, legforradalmibb osztálya, alkalmas arra, hogy vezesse valamennyi dolgozó harcát a tőkés rabság igája ellen. Ezeknek a körülményeknek az összessége teszi a munkásosztályt annak a világtörténelmi küldetésnek a hordozójává, amely a kapitalizmus megszüntetésére és szocializmussal való felváltására irányul.

A Kiáltvány „Proletárok és kommunisták" című második fejezetében Marx és Engels kimutatja, hogy a kommunisták elméleti tételei a proletariátus és a burzsoázia között ténylegesen zajló osztályharc kifejezői. A kommunisták abban különböznek a proletártömegek zömétől, hogy világosan látják a proletármozgalom

feltételeit, menetét és szükségszerű eredményeit. A kommunisták célja a proletariátus osztállyá alakítása, a burzsoázia megdöntése, a proletariátus politikai hatalomra juttatása. A kommunisták az egész mozgalom érdekeit képviselik, mert míg a munkásosztály legközvetlenebb érdekeiért harcolnak, szüntelenül a mozgalom jövőjét védelmezik. Tehát Marx és Engels a pártot a munkásosztály élcsapatának tekintette, amely nélkül a proletariátus nem tudja felszabadítani magát, nem tudja kezébe venni a politikai hatalmat, nem tudja a kapitalista társadalmat szocialista társadalommá átalakítani.

A tudományos kommunizmus megteremtői felvázolták a jövő kommunista társadalmának alapvető vonásait. Ez a társadalom csak a régi tulajdonviszonyokkal határozottan szakító szocialista forradalom eredményeként jöhet létre. Ennek a forradalomnak első lépése a proletariátus uralkodó osztállyá változtatása, a demokrácia kivívása lesz. Politikai uralmára támaszkodva a proletariátus lépésről lépésre kiragadja a burzsoázia kezéből az egész tőkét, a termelési eszközöket az állam kezében, vagyis az uralkodó osztállyá szervezett proletariátus kezében összpontosítja.

Marx és Engels előre látta, hogy a kapitalista rendszer megsemmisítése, a kizsákmányolás megszüntetése véget vet a nemzeti elnyomásnak: az osztályok nemzeten belüli antagonizmusával együtt eltűnik a nemzetek egymás közti gyűlölködése is. „A régi polgári társadalom s a vele járó osztályok és osztályellentétek helyébe olyan társulás lép, amelyben minden egyes ember szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének feltétele"[13] — írta prófétai előrelátással Marx és Engels „A Kommunista Párt kiáltványá"-ban.

A proletariátus uralkodó osztállyá változtatásának eszméjét, a proletárdiktatúrának eszméjét Marx és Engels későbbi műveikben tovább fejlesztették. A proletárdiktatúráról szóló tanítás a marxizmus fő része, sarkköve.

A „Szocialista és kommunista irodalom" című harmadik fejezetben Marx és Engels osztályszempontból elemezték, értékelték és alapos bírálattal illették a feudális, a kispolgári és a polgári társadalmi és politikai gondolat szocializmusnak álcázott válfajait. Kimutatták, hogy a feudális szocializmus, a kispolgári szocia-

[13] *Marx—Engels* Művei. 4. köt. 460. old.

lizmus, a német vagy az „igazi" szocializmus, a konzervatív vagy burzsoá szocializmus ellenségesen áll szemben a proletariátussal és objektíve csak az uralkodó osztályok érdekeit szolgálja. Foglalkozik a Kiáltvány a kritikai utópista szocializmus elemzésével is, Saint-Simonnal, Charles Fourier-val és Robert Owennal. Marx és Engels rámutatott e gondolkodók rendszereinek utópisztikus voltára, s ugyanakkor kihámozta, mi a racionális nézeteikben, melyek a még fejletlen proletariátusnak a tőkés társadalom gyökeres megváltoztatására irányuló törekvését tükrözték.

A Kiáltvány szabatosan kifejti azt a gondolatot, hogy elvi különbség van a tudományos és az utópista szocializmus között, kimutatja, hogy az osztályharc fejlődésével és a proletariátus osztályöntudatának növekedésével párhuzamosan a különféle utópisztikus rendszerek reakciós szektákká torzulnak, és feladatul tűzi ki a munkásmozgalomra gyakorolt befolyásuk határozott leküzdését.

A Kiáltvány negyedik és utolsó, „A kommunisták viszonya a különböző ellenzéki pártokhoz" című fejezetében a szerzők kifejtették, milyen taktikát kell követniük a kommunistáknak azon egyéb, nem proletár pártok irányában, amelyek ellenzéki álláspontot foglaltak el az akkor uralkodó társadalmi és politikai rendszerrel szemben. Marx és Engels azt tanította, hogy a kommunista pártnak támogatnia kell minden forradalmi mozgalmat, mindenütt törekednie kell a demokratikus pártok egyesítésére és megegyezésére, de egyetlen pillanatra sem szabad elmulasztania, hogy „a munkásokban a lehető legvilágosabban tudatosítsa a burzsoázia és a proletariátus közötti kibékíthetetlen ellentétet, hogy ... a németországi reakciós osztályok megdöntése után, nyomban meginduljon a harc maga a burzsoázia ellen"[14].

„A Kommunista Párt kiáltványa" azzal a lángoló felhívással végződik, amely a földkerekség minden öntudatos és küzdő proletárjának jelszava lett: „Világ proletárjai, egyesüljetek!"

„A Kommunista Párt kiáltványa" a tudományos szocializmus alapvető művei közé tartozik. A marxizmus megjelenése, a minden megelőző filozófiai és társadalmi elmélettől minőségileg különböző új világnézet megteremtése forradalom volt a társadalmi eszmék területén. Valamennyi régebbi, a néptömegekkel kap-

[14] Ugyanott, 470. old.

csolatban nem álló tudóstól eltérően, Marx és Engels olyan tudományt teremtett, amely a felszabadító harcban a proletárok és az összes dolgozók tömegeinek eszmei fegyverévé, a proletár internacionalizmus eszmei alapjává lett.

Minden tudományos elmélet erejét és életképességét a gyakorlat, a tapasztalat igazolja. A tudományos kommunizmus első történelmi próbatételéül az 1848—1849. évi forradalmi események szolgáltak, s ezek az események teljes mértékben igazolták a marxizmus programtételeit és taktikai tételeit.

MUNKÁSMOZGALOM ÉS NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOM AZ 1848—1849. ÉVI FORRADALMAK IDEJÉN

A forradalmi helyzet kialakulása

A XIX. század első felében számos európai országban megtörtént az átmenet a kapitalizmus manufaktúra-szakaszából a gyári termelésre. Meggyorsult a kapitalista társadalom alapvető osztályainak — a burzsoáziának és a proletariátusnak — kialakulási folyamata. Az európai országok egyes népeire váró feladatok azonban különbözők voltak. Például Franciaországban *be kellett fejezni* a polgári demokratikus forradalmat: fel kellett számolni a Lajos Fülöp-féle monarchiát és a finánccarisztokrácia uralmát, meg kellett teremteni a polgári demokratikus köztársaságot a dolgozó tömegek széles rétegeinek érdekeit szolgáló későbbi átalakítások céljából.

Ugyanakkor a legtöbb európai országban még feudális, abszolutisztikus rendszerek uralkodtak (Németország, Ausztria, Olaszország, Spanyolország stb.). Ezekben a polgári demokratikus forradalom feladatai teljes egészükben megoldásra vártak.

Németországban és Olaszországban még mindig megoldatlan volt a legfontosabb feladat: a nemzeti és állami egyesülés. Olaszországban ennek a célnak az elérése elválaszthatatlanul összefüggött az osztrák uralom alól való felszabadulással.

A külföldi elnyomás megszüntetésének és az önálló nemzeti állam megteremtésének feladata várt Európa egyéb leigázott népeire is (lengyelek, magyarok, csehek stb.). Mindezeknek a történelmileg aktuális problémáknak — az abszolutisztikus, feudális elnyomás megdöntésének, a leigázott népek nemzeti felszabadításának és a szétforgácsolt országok nemzeti, állami egyesítésének — egyedüli radikális megoldási módja a nemzeti felszabadító háborúval egybekötött polgári demokratikus forradalom volt.

Az európai tőkés ipar fejlődésének a XIX. század első felében elért sikerei, a munkásosztály megjelenése a történelem színpadán és első önálló megmozdulásai lényeges változásokat idéztek elő az osztály-erőviszonyokban.

Míg a burzsoázia — különösen a néptömegek aktivitásának növekedése idején — elvesztette forradalmiságát, a munkásosztály egyre nagyobb befolyást gyakorolt az egyes országok sorsára. A chartista mozgalom, a lyoni munkások felkelései, a sziléziai takácsok felkelése és a proletárok egyéb harcos megmozdulásai arról tanúskodtak, hogy a munkásosztály önálló politikai erővé válik, külön érdekei vannak, amelyeket fegyverrel is meg tud védeni. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a proletár és félproletár tömegek forradalmi harcának kibontakozását nagymértékben akadályozta a különféle kispolgári, utópikus tanítások befolyása.

Nem sokkal az 1848-as forradalom kezdete előtt világtörténelmi esemény következett be. Megalakult a proletariátus első nemzetközi szervezete: a Kommunisták Szövetsége. A marxizmus azonban még nem hatolt be a munkásosztály széles rétegeibe. Marx és Engels lankadatlanul harcolt a marxizmus és a tömegméretű munkásmozgalom egyesítéséért.

Az osztályelnyomás sok országban nemzeti elnyomással párosult. Például a lengyel parasztok a földesurak nagyarányú feudális kizsákmányolásától szenvedtek, s ugyanakkor felosztása következtében az ország három reakciós hatalom — Oroszország, Ausztria és Poroszország — uralma alatt állott. A parasztok — nemzetiségük szerint csehek, szlovákok, horvátok, szerbek, ukránok, akik a soknemzetiségű Ausztria lakosságának zömét alkották — az állami adókon kívül rendkívül magas adókat fizettek a földesuraknak, főként a németeknek, magyaroknak és lengyeleknek. Kettős — idegen és feudális — elnyomás alatt nyögött Olaszország jelentős része is.

A tömeges parasztmozgalom sikere nemcsak attól függ, hogy mekkora a lendülete, hanem attól is, és elsősorban attól, hogy hogyan irányítja a mozgalmat a burzsoázia vagy a proletariátus. De, mint már említettük, a burzsoázia ebben az időben elvesztette forradalmiságát, a munkásosztály pedig még csak készült történelmi vezető szerepének betöltésére. Még egyetlen országban sem alakult ki a marxista tömegpárt, s ez erősen korlátozta a prole-

tariátus harcának eredményességét. Mindazonáltal a proletariátus harca rányomta bélyegét az események menetére, és ez már mutatkozott a *forradalmi helyzet* alakulásában.

*

Forradalmak nem zajlanak le azok nélkül a sajátos történelmi feltételek nélkül, amelyeket Lenin forradalmi helyzetnek nevezett. 1847—1848-ban számos európai országban a „felső rétegek" súlyos válsága, az uralkodó osztályok politikájának válsága következett be: a feudális abszolutisztikus erőké Közép- és Dél-Európa államaiban, a finánccarisztokráciáé Franciaországban.

Az elnyomott osztályok ínsége mindenütt és már hosszú évek óta szüntelenül növekedett: Európa egyes országaiban főként az ipari forradalomnak és a tőkés kizsákmányolás növekedésének befolyása alatt, másokban a feudális kizsákmányolás és a nemzeti elnyomás fokozódása folytán. A negyvenes évek második felében csaknem egész Európában erősen súlyosbodott az elnyomott osztályok ínsége és nyomora.

Az 1845. évi, burgonyabetegség okozta gyenge termés Európának szinte minden részét sújtó csapás volt. Az 1846-ban és 1847-ben megismétlődő burgonyabetegség együtt járt a gabona és egyéb szántóföldi növények rossz termésével. Százezrek haltak éhen vagy pusztultak el járványos betegségben — tífuszban, kolerában.

A dolgozó tömegek erősen fokozódó nyomorának másik oka, amely *magából* a tőkés termelési módból fakadt, az újabb és még súlyosabb, 1847-ben kirobbant kereskedelmi és ipari válság volt. A válság, amely példátlan méretű munkanélküliséget idézett elő, rendkívüli módon kiélezte az osztályellentéteket, és fokozta a népek elégedetlenségét azokban az országokban, amelyekben a nemzeti elnyomás a feudális és a tőkés kizsákmányolással párosult.

A különféle európai országokban a néptömegek aktivitásának 1847. évi jelentős növekedése az említett okoknak — a fokozott kizsákmányolásnak, a legfontosabb élelmiszerek mértéktelen drágulásának, a kereskedelmi és ipari válságnak — törvényszerű következménye volt. 1847-ben a drágaság Fraciaországban és az egész kontinensen véres összeütközéseket idézett elő.

Egész Európában forradalmi helyzet alakult ki. Számos európai

országban adva voltak a tömegakciókra képes forradalmi osztályok is, és e tömegakciók elég *erősek* voltak ahhoz, „hogy a régi kormányhatalmat széttörjék (vagy megtörjék), mert a régi kormányhatalom sohasem, még a válságok korszakában sem »dől meg«, ha meg nem »döntik«"[1].

1. A munkások szerepe a franciaországi februári polgári demokratikus forradalomban

A forradalom kezdete

A júliusi monarchia utolsó éveiben a polgári republikánusok két csoportosulása működött legálisan.

A köztársasági nagyburzsoázia hívei a „National" című lap köré csoportosultak. A „National", amely beérte másodrendű gazdasági követelésekkel (például a városba felhozott élelmiszerekre kivetett adók megszüntetésének követelésével) és azzal, hogy részt vett a választási reform érdekében rendezett bankettkampányokon, mint Engels írta: „még az eddiginél is nyíltabban csatlakozott a dinasztikus ellenzékhez"[2], vagyis az orléanista *monarchistákhoz.*

Egy másik politikai pártot képviseltek a kispolgári („vörös") republikánusok, akik Ledru-Rollin köré, a „Réforme" című lap szerkesztője köré csoportosultak. Ez a csoportosulás olyan reformokat vívott ki, amelyek javítottak a nagy tömegek helyzetén. A „Réforme" hasábjain és a politikai banketteken felszólaló szónokok beszédeiben a munkáskérdést is megvilágították. A munkásosztállyal való politikai szövetség a 48-as forradalom előestéjén a kispolgári republikánusok egyik jelszava volt.

Az 1848. január 19-ére kitűzött, de a kormány betiltó határozata miatt 1848. február 22-ére áttett politikai bankett megszervezéséért folytatott harc a polgári demokratikus forradalom előjátéka volt.

1848. február 22-én a párizsi néptömegek, amelyeknek magvát a haladó munkások alkották, kimentek az utcára, s követelték Guizot miniszterelnök lemondását és a választási reform végre-

[1] *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 209. old.

[2] *Marx—Engels* Művei. 4. köt. Budapest 1959. 402. old.

hajtását. Megkezdődtek az összetűzések a rendőrséggel és a katonasággal. A nemzetőrség a nép oldalára állt. Február 24-ének reggelén az egész várost barikádok borították el. A forradalmi titkostársaságok tagjai, a munkások és a kispolgári demokraták álltak a fegyveres felkelés élén. A kormánycsapatokat szétverték; Lajos Fülöp lemondott a trónról és Angliába szökött.

Megalakították az ideiglenes kormányt, melyben három politikai csoport képviselői vettek részt: a polgári republikánusok közül heten, a kispolgári demokratákból ketten; az általános vélemény szerint ketten, Louis Blanc és Albert, a munkásosztályt képviselték, de csak Albert volt munkás, Louis Blanc kispolgári utópista szocialista volt. Az új kormány Marx megállapítása szerint „nem lehetett egyéb, mint *kompromisszum* azok között a *különböző osztályok között,* amelyek közösen döntötték meg a júliusi trónt, érdekeik azonban ellenségesen szemben állottak egymással"[3]. Louis Blanc és Albert kivételével, akiket a párizsi munkások követelésére vettek be a kormányba, a kormány minden tagja a burzsoázia különféle rétegeinek volt a képviselője.

Az ideiglenes kormány húzódozott Franciaország köztársasággá nyilvánításától, de a párizsi munkások közvetlen nyomására kénytelen volt ezt megtenni.

A proletariátus Franciaországot szociális köztársasággá kiáltotta ki, annak a reményének adva ezzel kifejezést, hogy a köztársaság győzelmének eredményeként népi kormány alakul. De a valóságban polgári köztársaság létesült.

Február 28-án a munkások tüntetésen követelték az ideiglenes kormánytól a „munka megszervezését" és „munkaügyi minisztérium" létesítését. Ehelyett munkaügyi kormánybizottság alakult, amelyet luxembourg-i bizottságnak neveztek el; elnöke Louis Blanc lett, helyettes elnöke pedig Albert.

Az adott körülmények között, amikor Louis Blanc és Albert — jóllehet a kormány burzsoá tagjaival együtt közösen viselték a felelősséget — nem tudtak kellő befolyást gyakorolni a kormány politikájára, a szocialistáknak nem kellett volna belépniük a polgári kormányba. Ami a luxembourg-i bizottságot illeti, amely a munkaadók és a munkások közötti konfliktusok elrendezésével foglalkozott, megállapíthatjuk, hogy Louis Blanc az osztálybéke

[3] *Marx—Engels* Művei. 7. köt. Budapest 1962. 14. old.

hirdetésével csak megkönnyítette az ellenforradalmi erők felkészülését a munkásosztály leverésére. Lenin szerint Louis Blanc a liberális burzsoázia uszálya volt, játék a burzsoázia kezében, a „Louis Blanc-izmus" kifejezés pedig inkább a megalkuvásnak, az osztálybékének a proletariátusra nézve ártalmas és végzetes politikáját jelentette.

Március másodikán az ideiglenes kormány a munkások nyomására rendeletet hozott a munkanap egy órával való megrövidítésére (Párizsban 11 óráról 10 órára, vidéken 12 óráról 11 órára). Ez a rendelet a francia proletariátus fontos vívmánya volt.

A burzsoáziának egy másik engedménye az a rendelet volt, melyet az ideiglenes kormány a munkanélküliek foglalkoztatására szolgáló úgynevezett nemzeti műhelyek létrehozásáról hozott. Párizsban több mint 100 000 ember dolgozott ezekben a műhelyekben. A nemzeti műhelyek szervezeti felépítése félig-meddig katonai jellegű volt, a munka pedig, amelyet a dolgozók végeztek, többnyire csekély jelentőségű (például faültetés, terek tisztogatása, utcakövezés). A burzsoázia vezető köreinek titkos célja az volt, hogy megosszák a munkásosztályt, hogy szembeállítsák a nemzeti műhelyek munkásait a többi proletártömegekkel, de ez a provokációs terv kudarcot vallott.

Az ideiglenes kormány határidő előtt kifizette az állam hitelezőinek az államkötvények kamatait. Hogy fedezni tudja az efféle ajándékozások költségeit, minden frank egyenes adóra 45 centime-os pótadót vetett ki. Az adófizetők zömét a parasztság nagy tömegei alkották. Az adók már előzőleg, a júliusi monarchia éveiben is elviselhetetlenek voltak a legtöbb paraszt számára. A februári forradalom után, amikor az új adóterhek, a parasztok téves felfogása szerint, csak azért jelentkeztek, mert a munkások létfeltételeik javítását követelték, az egyenes adók 45 százalékos növelése heves elégedetlenséget keltett a parasztok körében, és szembeállította őket a városi dolgozó lakossággal, főként a munkásokkal. „*A köztársaság* a francia paraszt számára ettől a perctől fogva *45 centime-os* adó volt, és a paraszt a párizsi proletariátusban a tékozlót látta, aki az ő költségén éli világát."[4] A burzsoáziának tehát sikerült éket vernie a proletariátus és a parasztság közé.

[4] Ugyanott, 23. old.

Az államhatalom és az államgépezet birtokában az ellenforradalmi burzsoázia kezdett felkészülni a proletár- és a demokratikus mozgalom szétzúzására. Ebből a célból február 24-én rendelet jelent meg a 24, egyenként ezer főnyi zászlóaljból álló „garde mobile" megszervezéséről. A zászlóaljakat nagyrészt erkölcsi és politikai tekintetben ingatag 16—20 éves lumpenproletárokból válogatták össze. A „garde mobile" beváltotta a burzsoá ellenforradalom reményeit.

A munkásmozgalom a februári forradalomtól az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásáig

A februári forradalom megmutatta, milyen döntő szerepe van a proletariátusnak a *köztársasági* rendszer megteremtésében. A forradalom után a munkások igyekeztek megtartani, sőt növelni befolyásukat, és megjavítani létfeltételeiket a burzsoáziával folytatott harcban. Az ideiglenes kormánynak a tömegek nyomására tett engedményei természetesen nem elégíthették ki a munkásosztályt; a munkások helyzete súlyos maradt. Ezért nem sokkal a forradalom után a munkások ismét mozgolódni kezdtek.

Kiújultak a drágaság miatti lázongások is, és helyenként, akárcsak a forradalom előtt, a katonasággal vagy a rendőrséggel való véres összecsapásokra vezettek. Az 1848 márciusában, áprilisában és májusában kirobbant sztrájkok szintén arról tanúskodtak, hogy az osztályellentétek nagyon kiéleződtek a forradalom első hónapjaiban. A nagy franciaországi szénmedencék bányászai — az anzini bányákban és Rive-de-Gier környékén — már 1848 március elején ismét sztrájkba léptek. A sztrájk 11 napig tartott, és a munkások győzelmével végződött; minden bányásznak napi 20—25 centime-mal emelkedett a bére. A sztrájkoló munkások számos más ipari központban is kiharcolták követeléseik kielégítését. A burzsoázia azonban a bérek emelését és a munkanap megrövidítését csak átmeneti és kényszerű engedménynek tekintette.

Ám a munkástömegek, Párizs és sok vidéki város proletárjai és félproletárjai még a forradalom ezen első hónapjaiban sem szorítkoztak a gazdasági harcra. 1848 máciusában és áprilisában igen jelentős *politikai* munkásmegmozdulások is voltak.

A februári forradalom alatt és után Párizsban és egész Franciaországban politikai és szakmai *klubok* jöttek létre, s jelentősen emelkedett a kiadott újságok száma. Minden burzsoá frakciónak

és csoportosulásnak megvolt a maga klubja. Az „Emberi és Polgári Jogok Társasága", amely 1848-ban kispolgári szervezetként újjáéledt, központja lett sok párizsi és vidéki klub egyesülésének. A forradalmi demokrata Raspail volt a „Nép Barátai Klub" elnöke. A párizsi munkások egy része két klub — „A luxembourg-i bizottságban részt vevő munkástestületek küldötteinek klubja" és a „Szocialista Dolgozók Klubja" — tiszteletbeli elnökét, Louis Blanc-t követte.

A forradalmi és a munkástömegekhez legközelebb álló klubok kapcsolatot teremtettek a Központi Republikánus Társasággal; így nevezték azt a klubot, amely a párizsi demokratikus tábor leghaladóbb erőinek a központja lett. A Központi Republikánus Társaság elnöke Auguste Blanqui volt. Blanqui, aki határtalan hűséggel szolgálta a proletariátus felszabadításának ügyét, ugyanolyan kevéssé értette a marxista elméletet, mint azelőtt, s az elméleti kérdések ezután sem nagyon érdekelték őt. De a munkásosztállyal a 48-as forradalom idején kötött közvetlen barátság és a leghaladottabb munkásokkal való érintkezés kedvező hatással volt Blanquira. Blanqui jól tudta, hogy a nagy tömegek nincsenek kellőképpen felkészülve politikailag az alkotmányozó nemzetgyűlés választásaira, s ezért harcolt a választások elhalasztásáért.

A francia munkások 1848 márciusi—áprilisi legjelentősebb politikai megmozdulásait jellemezve Marx a következőket írta: *„Március 17 és április 16* voltak az első csatározások abban a nagy osztályharcban, amelyet a polgári köztársaság a szárnyai alatt rejtegetett."[5]

1848. április 16-án a párizsi munkások nagy számban gyülekeztek a Mars-mezőn és a lovardában, hogy megvitassák a nemzetőrség vezérkarának megválasztását. Közben futótűzként terjedt el a fővárosban az a provokációs hír, hogy a munkások az ideiglenes kormány megdöntésére gyülekeznek. S amikor a munkások küldöttei megérkeztek a városházára, hogy átadják a kormánynak a munkások önkéntes adományait — hazafias gyűjtésük eredményét —, látták, hogy a városháza épületét már körülvették a burzsoá nemzeti gárdisták és azt kiáltozzák: „Le a kommunistákkal!" Az április 16-i forrongást a kormány ürügyül használta

[5] Ugyanott, 25. old.

fel azoknak a reguláris csapatoknak Párizsba való visszahívására, amelyeket a februári forradalom győzelme után majdnem teljesen kivontak a fővárosból.

Az alkotmányozó nemzetgyűlés választásainak előkészítése során és a választás napján, április 23-án, rendkívül heves munkásmegmozdulások törtek ki. E megmozdulások helyenként, mint például Rouenban és Limoges-ban, felkelésbe mentek át.

A forradalom leglényegesebb eredménye a burzsoá monarchia megdöntése és a köztársaság kikiáltása. A proletariátus azonban nem volt elég szervezett, nem volt marxista pártja, és félrevezette őt a Louis Blanc-izmus, az osztálybéke hirdetése; ezért nem tudta megtartani vezető szerepét. A burzsoázia ügyes demagógiával maga mellé tudta állítani a proletariátus tartalékait: a parasztságot és a városi kispolgárságot. Jellemző, hogy már a választásokkal kapcsolatos lázongások idején megmutatkozott a kispolgári demokraták ingadozása, alkalmatlanságuk annak a fegyveres ellenállásnak az irányítására, amelyet az ideiglenes kormány jobbszárnyának népellenes és provokációs politikájával szemben kellett tanúsítani. Már az első időszakban megmutatkozott a forradalom hanyatló irányzata.

A forradalom második szakaszának kezdete. Az alkotmányozó nemzetgyűlés

Az alkotmányozó nemzetgyűlés 1848. május 4-én kezdte meg munkáját. Ezzel a forradalom 1849. május 28-ig tartó második szakaszába lépett.

Az alkotmányozó nemzetgyűlés a közvetlen és általános választások eredményeként, vagyis formailag az általános választójog alapján jött létre. A hatalomra azonban burzsoá köztársaságiak kerültek, akiknek többsége ellenségesen állt szemben a néppel. Az ideiglenes kormányt új szerv, a végrehajtó bizottság váltotta fel; ebbe az új kormányba már nem választották be Louis Blanc-t és Albert-t.

Ebben az időben, 1848 tavaszán minden francia demokrata nagy izgalommal figyelte a lengyel nép forradalmi és nemzeti felszabadító harcának fejleményeit. Amikor az alkotmányozó nemzetgyűlés munkához látott, a krakkói felkelést már elnyomták, Poznańban azonban még folyt a harc. Május 10-én az alkotmányozó nemzetgyűlésen fölolvasták a lengyelek felhívását a francia néphez: Poznań, Krakkó és Galícia nemzeti bizottságai

felhívták Franciaországot, hogy segítse a lengyel nép felszabadító harcát. A lengyel felhívás megvitatását május 15-ére tűzték ki.

A párizsi demokraták körében tüstént felvetődött a gondolat, hogy május 15-én tömegakciót szerveznek. De a párizsi politikai klubokban nem volt meg az egység a fő kérdésben: elégedjenek meg május 15-én békés tüntetéssel, vagy készüljenek a fegyveres felkelésre? Az, hogy a burzsoá demokraták félnek a proletariátussal közösen szervezett fegyveres akciótól, már megmutatkozott azokban a megmozdulásokban, amelyek 1848 tavaszán Párizsban és vidéken kirobbantak. Május 15-én reggel a tüntetők ezrei (többségükben munkások) jelentek meg Párizs utcáin. A klubok utasításainak engedelmeskedve a tüntetők fegyver nélkül meneteltek. Rövidesen behatoltak az alkotmányozó nemzetgyűlés résztvevői közé, félbeszakították az ülést, s aztán a városháza elé vonultak, ahol egy részük kikiáltotta a forradalmi demokratákból és szocialistákból álló új ideiglenes kormány hatalomra jutását.

Közben a nemzetőrség és a sorkatonaság erős fegyveres egységei körülvették a nemzetgyűlés és a városháza épületét, s még aznap este letartóztatták a forradalmi klubok szinte valamennyi jelentős vezetőjét. Hamarosan letartóztatták Blanquit is.

Marx politikai értékelése szerint május 15-én a proletariátus „... sikertelenül megpróbálta visszahódítani forradalmi befolyását, s csak azt érte el, hogy legerélyesebb vezetőit a burzsoázia porkolábjainak kezére juttatta"[6]. A kispolgári demokraták gyávasága és fejvesztettsége már eleve meghatározta a május 15-i megmozdulások kudarcát és a kudarc súlyos következményeit.

A júniusi felkelés Párizsban

Erőfölényének tudatában a burzsoázia szándékosan provokálta a felkelést, hogy szétzúzza és lefegyverezze a párizsi munkásosztályt, a forradalom és a köztársaság fő támaszát.

Június 22-én a „Moniteur"-ben kormánydekrétum jelent meg, amely elrendelte, hogy a nemzeti műhelyek dolgozóinak jegyzékén szereplő minden 18—25 éves korú, nőtlen munkás azonnal vonuljon be a hadseregbe, a többi pedig készüljön fel, mert útba indítják őket Nyugat-Franciaországba földmunkára. Ez a rende-

[6] Ugyanott, 28. old.

let gyakorlatilag a nemzeti műhelyek feloszlatását jelentette, és az volt a hivatása, hogy kiprovokálja a munkások felkelését számukra kedvezőtlen időben. A kormány eljárása felháborította a munkásokat. Június 23-án reggel a párizsi munkások ezrei hozzáláttak a barikádok építéséhez.

Az inszurgensek harci felhívásai a júniusi felkelés proletárjellegéről tanúskodtak. A felkelők követelték az alkotmányozó nemzetgyűlés feloszlatását, az alkotmánynak a nép részvételével való kidolgozását. A legelterjedtebb jelszavak a következők voltak: „Éljen a szociális köztársaság!", „Le a kizsákmányolással!", „Éljen a munka társulási alapon való megszervezése!"

A felkelők főleg a nemzeti műhelyek munkásai közül kerültek ki, de más munkások is csatlakoztak hozzájuk. A felkelők száma elérte a 40 000—45 000 főt. A felkelés spontán módon robbant ki, és nem volt közös vezetése. A fegyveres harcot barikádparancsnokok és mozgó törzskarok irányították. A vezetők között túlsúlyban voltak a proletár forradalmi klubok vezetői, a munkásnegyedek nemzetőr-alakulatainak parancsnokai.

Az alkotmányozó gyűlés az Algéria leigázásakor tanúsított kegyetlenségével hírhedtté vált Cavaignac tábornokot diktátori hatalommal ruházta fel: ő lett a „végrehajtó hatalom feje". Június 26-án Cavaignac tüzérség bevetésével megtörte a felkelők ellenállását.

A júniusi felkelés veresége főként azzal magyarázható, hogy a munkásosztálynak nem volt önálló pártja, s hogy nem sikerült megnyernie Franciaország nagy néptömegeinek — az ellenforradalmi propaganda által félrevezetett parasztságnak és a városi kispolgárságnak — támogatását. Cavaignac segítségére Párizsba siettek a nemzetőrségnek főként gazdag parasztokból és kereskedőkből álló csapatai.

Számos város (Bordeaux, Dijon, Louviers, Nantes) haladó munkásai, a párizsi munkásokkal való együttérzésük kifejezéseként, forradalmi megmozdulásokkal igyekeztek támogatni őket, de ezek a szórványos és rosszul szervezett próbálkozások nem változtathatták meg az események menetét.

A felkelés elfojtása után az ellenforradalmi burzsoázia kegyetlenül leszámolt a munkásokkal. A barikádokon 500-nál több felkelő vesztette életét, a harc után pedig legalább 11 000-et öltek meg. A letartóztatottak száma rövidesen elérte a 25 000-et,

közülük mintegy 4000-et száműztek, kényszermunkára vagy halálra ítéltek.

Lenin a júniusi forradalomról azt írta, hogy ez volt az első nagy polgárháború a proletariátus és a burzsoázia között.[7] Marx fogalmazásában „a harc a *polgári* rend megtartásáért vagy elpusztításáért folyt"[8].

A júniusi felkelés megmutatta, hogy a munkásosztály és a dolgozó paraszttömegek harci szövetsége nélkül a proletárforradalom győzelme nem lehetséges.

A júniusi felkelés egyik legfontosabb tanulsága az, hogy leleplezte a kispolgári demokratáknak, Ledru-Rollin híveinek áruló szerepét; ez a felkelés megmutatta az utópikus szocializmus különféle változatainak hibás voltát is, meggyorsította a proletariátusnak számos káros illúziótól való megszabadulását. „Amikor a köztársasági burzsoázia az 1848 júniusi napokban Párizsban halomra löveti a munkásokat — írta Lenin —, ez végérvényesen megmutatja, hogy *egyedül* a proletariátus szocialista jellegű... Minden tanítás, mely osztályok *fölötti* szocializmust és osztályok *fölötti* politikát hirdet, üres badarságnak bizonyul."[9]

A burzsoá köztársaságiak veresége

A munkásosztálynak a júniusi felkelés során elszenvedett veresége végleg meghatározta a 48-as forradalom hanyatló tendenciáját. Az alkotmányozó gyűlésben uralkodó és a végrehajtó hatalmat a kezükben tartó burzsoá köztársaságiak (Cavaignac tábornok burzsoá köztársasági volt) júniusban súlyos vereséget mértek a munkásosztályra, aláásták azt a fő erőt, amely a köztársaságot kiharcolta és megmutatták valódi ellenforradalmi ábrázatukat. A munkásokkal való leszámolással a burzsoá köztársaságiak saját pozícióikat is meggyengítették a köztársaságban.

A júniusi napok után az alkotmányozó gyűlés a nagyipari és a banktőkés burzsoázia akaratát teljesítve az ellenforradalmi intézkedések egész sorozatát hajtotta végre. Így például 1848. július 28-án a klubok tevékenységét rendeletileg a hatóságok szigorú ellenőrzése alá helyezték. A munkaidő csökkentésére és

7 Lásd *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 312. old.

8 *Marx—Engels* Művei. 7. köt. 28. old.

9 *Lenin* Művei. 18. köt. Szikra 1955. 536. old.

a „munkához való jogra" vonatkozó rendeletet hatálytalanították.

Rendelet jelent meg a lejárt váltók kifizetéséről és a ki nem fizetett lakbérek behajtásáról. Egész Franciaországban júniusra 32 millió frank kifizetetlen váltó halmozódott fel. Ezek elsősorban a kispolgárok váltói voltak. Ilyen árat fizetett a kispolgárság azért, hogy Cavaignacot támogatta. A köztársaságiaknak ezek az intézkedései megerősítették a kispolgári demokratáknak azt a törekvését, hogy helyreállítsák a szövetséget a proletariátussal.

Az 1848. november 12-én elfogadott alkotmány proklamálta ugyan a demokratikus szabadságjogokat, de olyan fenntartásokkal bástyázta körül őket, amelyek lehetetlenné tették érvényesítésüket.

A köztársasági burzsoázia ellenforradalmi politikája megtisztította az utat Louis Bonaparténak, I. Napóleon unokaöccsének, ennek a politikai kalandornak a hatalomra jutásához. 1848. december 10-én a szavazatok háromnegyed részével őt választották meg a köztársaság elnökévé. Louis Bonaparte megválasztásában döntő szerepe volt a parasztság szavazatainak, melyekkel a parasztok a burzsoá köztársasági kormány politikája elleni tiltakozásukat juttatták kifejezésre. Emellett a parasztság naiv módon a Bonaparte névvel hozta kapcsolatba a feudális rend megszüntetését.

Bonaparte bel- és külpolitikája a nagyburzsoázia érdekeinek védelmét szolgálta.

A munkásosztály veresége, a kispolgárság semlegesítése és érdekeinek csorbítása, Louis Bonaparte választási sikere elősegítette a jobboldali, royalista elemek aktivizálódását. A köztársaságiak uralma ellen most a rendpárt kezdett mind aktívabban fellépni. Ez a párt a legitimistákból, a Bourbon-dinasztia híveiből és az orléanistákból, az orléans-i dinasztia híveiből állt. Az előbbiek a nagybirtokosok, az utóbbiak a finánctőkés érdekeit fejezték ki. A rendpárt képviselői a monarchikus hatalom visszaállításáról álmodoztak. Az első lépés ebben az irányban az volt, hogy igyekeztek kiszorítani a köztársaságiakat a hatalomból, és meggátolni Louis Bonaparte helyzetének megszilárdulását. A royalisták és a bonapartisták nyomására az alkotmányozó nemzetgyűlés határozatot hozott működésének határidő előtti

beszüntetéséről és a törvényhozó nemzetgyűlés megválasztásáról. A választásokat 1849. május 13-án meg is tartották.

Ezzel be is fejeződött a polgári forradalom második szakasza — az alkotmányozó nemzetgyűlésnek, a köztársasági burzsoázia uralmának, a munkásosztállyal való leszámolásnak és a kispolgárság elleni támadás megindításának szakasza.

A forradalom harmadik szakaszának kezdete. A törvényhozó nemzetgyűlés. A kispolgári ellenzék veresége

A törvényhozó nemzetgyűlés 1849. május 28-án kezdte meg üléseit, s ezzel megnyitotta a forradalom harmadik szakaszát. A nemzetgyűlésen a többség a rendpárté volt, amelynek soraiba tartoztak a bonapartisták is (500 mandátumot kaptak a 750-ből). A kispolgári demokraták képviselőinek (a hegypártiaknak, akik elnevezésüket a jakobinusoktól kölcsönözték) körülbelül 200 mandátumuk volt. A burzsoá köztársaságiak a nemzetgyűlésben jelentéktelen kisebbségben voltak.

A kormány ellenforradalmi intézkedései a demokraták tiltakozását váltották ki. Ilyen körülmények között a hegypárt képviselői kénytelenek voltak némileg közeledni a munkásosztályhoz, ami a kispolgári demokraták és a szocialisták blokkjának létrejöttéhez vezetett. Ebben a blokkban a kispolgári demokraták kezében volt a vezetés.

Ekkortájt Párizsban megélénkült a titkos szervezettel rendelkező szocialista elemek tevékenysége. Ezek titokban készültek a forradalmi hatalom proletárszervének megteremtésére.

1849 június elején Marx Párizsba érkezett. Érintkezésbe lépett a proletár szocialistákkal, és célravezetőnek tartotta a felkészülést a proletariátus forradalmi harcainak vezetésére.

Az ellenforradalmi rendpárt és Louis Bonaparte, félve a tömegek újabb aktivitásától, a törvényhozó nemzetgyűlésben pedig a hegypárti ellenzéktől, elhatározta, hogy a hegypártot parlamenten kívüli akcióra provokálja, hogy ily módon csapást mérhessen rá.

Az alkalmat az adta, hogy Rómát bombázták francia csapategységek, melyeket Louis Bonaparte küldött az olaszországi forradalom elnyomására. Ez a francia alkotmány megsértése volt. Az alkotmány ugyanis megtiltotta a haderők felhasználását más népek szabadságának elnyomására. A hegypártiak a tör-

vényhozó nemzetgyűlésben Bonapartét alkotmányellenes tevékenységgel vádolták, és június 13-ára tüntetést tűztek ki, de nem tettek tanúságot kellő határozottságról és szervezettségről. A tüntetők, köztük a demokratikus érzelmű nemzeti gárdisták, fegyvertelenek voltak, s a kormánycsapatok könnyűszerrel szétzavarták őket. A hegypártiak oly dicstelenül végződő tüntetése még jobban meggyengítette a demokratikus tábort, és megkönnyítette az ellenforradalom újabb támadását. 1850 májusában új választási törvényt léptettek életbe, amely megszüntette a februári forradalom egyik legfontosabb vívmányát: az általános választójogot. A törvényhozó nemzetgyűlés, reakciós politikája következtében, elvesztette tekintélyét a nép szemében. A parlamenti többség hatalma meggyengült, mert nézeteltérések voltak a rendpárt két frakciója — az orléanisták és a legitimisták között. Mindez elősegítette a császárságra törekvő Bonaparte becsvágyó szándékainak valóra váltását. Bonaparte ügyesen kihasználta a Franciaországban kialakult osztály-erőviszonyokat. A néptömegek megmozdulásaitól rettegő nagyburzsoázia szilárd hatalomra áhítozott. Louis Bonapartét támogatta a parasztság számottevő része, bár kisebb része, mint az 1848. évi választáson. A városi kispolgárságot az elszenvedett vereségek meggyengítették.

Emellett Bonaparte biztosította a maga számára a hadsereg támogatását, amelyet adományokkal és mulatozások rendezésével megvásárolt magának.

1851. december 2-ára virradó éjjel Bonaparte csapatai megszállták a főváros összes stratégiai pontjait. Párizsban kihirdették az ostromállapotot. Az ellenzéki pártok vezetőit letartóztatták, a törvényhozó nemzetgyűlést feloszlatták.

A baloldali köztársaságiak egy csoportja Victor Hugo vezetésével „ellenállási bizottságot" alakított, és fegyverbe szólította a népet. Párizs utcáin ismét megjelentek a barikádok, de ez alkalommal védelmezőik száma kevés volt. A munkásosztály viszonylag passzív maradt, mégpedig azért, mert 1848 júniusában nagy vérveszteségek érték. Magyarázza a munkásosztály passzivitását az is, hogy a februári forradalom minden demokratikus vívmánya éppen a parlamenti burzsoáziának, vagyis az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés reakciós csoportosulásainak áldozata lett. És mégis a munkások alkották a zömét

azoknak, akik 1851 decemberében harcoltak Párizs barikádjain. Lille-ben és Anzinban szintén sor került utcai harcokra. Ellenállást tanúsított az államcsínnyel szemben egyes megyék falusi lakossága is. A demokratáknak — a falvak és a vidéki városok lakosságának — ezek a köztársaság védelmében kezdeményezett megmozdulásai igen nagy történelmi jelentőségűvé válhattak volna. „Ha a párizsiak még egy-két napig tartják magukat, lőttek a császárságnak"[10] — írta később Marx.

A felkelések azonban nem terjedtek ki az egész országra, elszigeteltek voltak, nem volt sem közös vezetésük, sem közös akcióprogramjuk. 1851. december 5-én megtört a köztársaságiak ellenállása a fővárosban, aztán pedig vidéken is. A bonapartista diktatúra megteremtését a politikai terror dühöngése kísérte. Több mint 26 000 embert, főleg munkásokat, tartóztattak le. December 20-án és 21-én, kíméletlen terror közepette „népszavazást" tartottak; 7 439 216 szavazó jóváhagyta Bonaparte tettkedéseit, 649 737 ellenezte.

1852. január 14-én közzétették az új alkotmányt, amely minden hatalmat a 10 évre választott köztársasági elnökre ruházott. 1852. december 2-án Louis Bonapartét III. Napóleon[11] néven császárrá kiáltották ki. Franciaország a politikai reakció szakaszába lépett.

Az 1848-as franciaországi forradalom süllyedő tendenciát mutatott. E tendenciának, amely a bonapartista uralom létrejöttéhez vezetett, a következő fő okai voltak: a proletariátustól és a nagy néptömegektől rettegő burzsoázia ellenforradalmisága; a proletariátus ideológiai és szervezeti gyengesége; a munkásosztály és a parasztság szövetségének hiánya; a parasztság nagy tömegeinek politikai elmaradottsága, melynek következtében a burzsoáziának sikerült egy időre megnyernie a parasztságot; a városi kispolgárság ingadozása és a kispolgári demokraták túlnyomó többségére jellemző bizonytalankodás a proletariátussal való szövetséget illetően; a proletariátussal szövetségben vívandó forradalmi harc elvetése a proletariátus legfontosabb politikai megmozdulásai idején, 1848 tavaszán és őszén.

[10] Marx levele Engelshez, 1868. december 19.

[11] I. Napóleon fia sohasem uralkodott, de a bonapartisták „elgondolása szerint" ennek a dinasztiának az uralma nem szakadt meg.

2. Tömegmozgalom az 1848—1849. évi forradalom idején Németországban

A polgári forradalom kezdete Poroszországban

Amint már volt szó róla, egy erős és koncentrált proletariátus szerveződésének feltételei Németországban még csak kialakulóban voltak; a német munkásosztály gyenge és kis létszámú volt. Mindazonáltal a sziléziai takácsok felkelésétől kezdve a munkásosztály harca mindinkább önálló jelleget öltött. A német munkásosztály volt az 1848—1849. évi német polgári demokratikus forradalom legaktívabb tényezője.

A német munkásosztály első nagy megmozdulása a forradalom időszakában az 1848. március 3-i poroszországi, kölni események voltak. Március 3-án este a városháza előtt nagy népi tüntetés zajlott le. A tüntetőknek a Kommunisták Szövetségének tagjai tartottak forradalmi beszédeket. A tüntetők behatoltak a városháza épületébe, s a városi tanácsnak petíciót nyújtottak át, amelyben követelték az általános választójogot, a szólásszabadságot, a nép általános felfegyverzését, az egyesülési szabadságot. A kölni események nyomában megmozdultak a városi és a falusi dolgozók Poroszország más részeiben is.

1848. március 6-ától kezdve egymást érték a berlini demokraták népes és viharos gyűlései. A szónokok az állampolgárok törvény előtti egyenlőségét, népképviseletet, az egyesült tartományi gyűlés sürgős összehívását, amnesztiát és politikai szabadságjogokat követeltek.

A párizsi proletárok első vívmányairól érkező hírek fokozták a berlini munkástömegekben a harci kedvet. Egyre több munkás vett részt a tömeggyűléseken, s néhányan már beszédet is tartottak. Beszédeiket forradalmiság jellemezte.

A német munkásoknak már az első megmozdulásai félelmet és riadalmat keltettek polgári körökben. Március 7-én az egyik befolyásos burzsoá lap azzal a felhívással fordult a berlini munkásokhoz, hogy ne kövessék a párizsi proletárok példáját. „Csak a béke és a rend teremt munkát" — írta a lap. De a munkások nem fogadták meg a tanácsot. Ekkor a kormány erőszakkal igyekezett elejét venni a közelgő forradalomnak. Március 13-án a katonaság és a rendőrség szétzavarta a munkások és a kisiparosok sokezres gyűlését. Másnap rendelet jelent meg, amely meg-

tiltotta az utcai összejöveteleket. A nép nem engedelmeskedett ezeknek a rendelkezéseknek: Berlinben megjelentek az első barikádok. Március 15-én és 16-án összecsapások voltak a munkások és a katonaság között; 16-án a mozgalom résztvevői közül 20-at megöltek, 150-et megsebesítettek. A helyzet izzóvá vált, a forradalom a küszöbön állott.

Az eseményektől megrémült porosz junkerok és a király elhatározták, hogy kielégítik a liberális burzsoázia számos követelését: ígéretet tettek a cenzúra megszüntetésére, az egyesült tartományi gyűlés összehívására. Március 18-án kihirdették IV. Frigyes Vilmos rendeletét, amely megígérte az egész nép képviselőinek összehívását, alkotmányt és egyéb reformokat ígért.

A burzsoázia annyira félt a munkásfelkeléstől, hogy a király rendeletét viharos lelkendezéssel fogadta, és a forradalmat sietve befejezettnek nyilvánította. Másképp reagáltak a rendeletre a munkások és a kisiparosok, akiknek követeléseit nem teljesítették. Igen nagy felháborodást keltett, hogy még Berlinben tartózkodtak azok a csapatok, amelyek előző nap a nép közé lőttek. 1848. március 18-án döntő események játszódtak le. Munkások és kisiparosok nagy tömege fenyegető erőként állt a királyi palota előtti téren, és követelte a csapatoknak a fővárosból való eltávolítását. A palotában úgy határoztak, hogy szétkergetik a tömeget. A tüntetők ellen gárdista egységek vonultak fel. Egész éjszaka folyt a harc. Március 19-én reggel már világos volt, hogy a királyi csapatoknak semmi esélyük sincs a győzelemre. IV. Frigyes Vilmos kénytelen volt némi engedményeket tenni: kiáltványt intézett a néphez, s megígérte, hogy haladéktalanul kivonja a csapatokat a városból. A nap folyamán a gárdaezredek elhagyták a fővárost. A nép győzött, de a győzelemért drágán kellett fizetnie: csupán a halottak száma több mint 400 volt, a sebesültek száma pedig meghaladta az ezret.

Közben a munkásosztály aktivitása növekvőben volt. Március 26-án Berlin külvárosában népes gyűlés zajlott le, a munkások hajthatatlanul követelték a munkához való jogot és munkaügyi minisztérium felállítását.

A francia munkásoknak a februári polgári demokratikus forradalomban tanúsított aktivitása és a dolgozó tömegek németországi forradalmi megmozdulásai megijesztették a porosz liberális burzsoáziát, és az a reakció karjaiba vetette magát. Más-

részt a király és a junkerok legelőrelátóbb képviselői megértették, hogy a liberálisokkal ideiglenesen kompromisszumot kell kötni. Március 18—19-én létrejött a szövetség a feudális-monarchikus rendszer védelmezői és a burzsoázia között. Március 29-én Poroszországban megalakult a Camphausen—Hansemann-féle burzsoá-junker minisztérium, amelynek politikai irányzata az volt, hogy megvédje a monarchiát a demokratikus erők nyomásától, miközben az általános megbékélés szólamaival álcázta magát.

Május 22-én megkezdte működését a porosz nemzetgyűlés, amely zömében burzsoá liberálisokból tevődött össze. Ez képtelennek bizonyult arra, hogy a burzsoá demokratikus forradalomnak akár csak egyetlen kérdését is megoldja. Maga az élet vetette fel a nemzetgyűlés előtt az agrárkérdést, minthogy 1848 nyarán Poroszországban agrárforrongások voltak.

A németországi parasztmozgalom fő góca Szilézia volt. A sziléziai parasztmozgalom nagy arányai azzal magyarázhatók, hogy ezen a Lengyelországtól erőszakkal elragadott területen a jobbágyi elnyomás nemzeti elnyomással párosult.

A német liberális burzsoázia és a nemzetgyűlés gyávának bizonyult a parasztkérdés megoldásában, elvetette a főbb hűbéri terhek megváltás nélküli eltörlésére vonatkozó javaslatot, a parasztmozgalmat pedig fegyverek fojtották el. A porosz burzsoázia tehát elárulta természetes szövetségesét — a parasztságot. Ezzel meggyengítette saját politikai pozícióit, és megkönnyítette a monarchista ellenforradalom sikerét.

A liberális burzsoáziának és kormányának ez a népellenes politikája tiltakozásra késztette a népet. Az ellenforradalom elleni harc során kialakultak a proletárszervezetek. 1848. április 11-én Berlinben megalakult a Munkások Központi Bizottsága. A berlini munkások leghaladottabb része tehát nem sokkal a márciusi forradalom után elkülönült a kispolgári demokratáktól, és megalakította a maga független szervezetét. Vidéken szintén megfigyelhető volt a kispolgári demokratáktól elszakadt, önálló munkásklubok és munkásszövetségek erősödése.

Jól bizonyították a munkásosztály politikai aktivizálódását az 1848. június 14-i berlini események. Ezen a napon a berlini proletárok és a hozzájuk csatlakozó kisiparosok kétszer is összeütköztek a polgárőrség és a rendőrség osztagaival. Az egyik összecsapásra a királyi palota előtt került sor, a másikra a Bran-

denburgi Kapunál. Estére a nép körülvette a berlini hadszertár épületét, és fegyvert követelt. Este 8-kor a berlini polgárőrség parancsnokának utasítására minden fegyveres polgárőrt riasztottak. A polgárőrség tüzet nyitott a fegyvertelen munkásokra. A felháborodott dolgozók rohammal elfoglalták a hadszertárt, de kevés fegyvert találtak. A kormány ezt a megmozdulást is elfojtotta.

Németország egyes helyein megmozdult a parasztság, kísérleteket tett önálló szervezetek alakítására. 1848 augusztusában a különféle sziléziai parasztegyletek a „Parasztszövetségbe" tömörültek, amelynek alakuló kongresszusa 1848. augusztus 27-én zajlott le Schweidnitzben. A kongresszus határozatai élesen antifeudális jellegűek voltak. De a parasztság, amelyet a liberális burzsoázia elárult, nem kapott kellő segítséget a kispolgári demokratáktól sem. A német proletariátus még nem állhatott a parasztmozgalom élére. Mindez a parasztmozgalom vereségét vonta maga után, ami viszont lehetetlenné tette az agrárkérdés forradalmi demokratikus megoldását, és végzetes hatással volt a forradalom kimenetelére.

A liberális burzsoázia árulása lehetővé tette az ellenforradalomnak, hogy támadásba menjen át, s hogy a porosz nemzetgyűlés szétkergetése után, 1848. november 9-én győzelmet arasson.

1850. március 2-án törvényt hoztak, amely megváltás nélkül csak néhány jelentéktelen paraszti terhet törölt el. A főbb hűbéri szolgáltatásokat a parasztoknak meg kellett váltaniuk. E törvény következménye az volt, hogy a junkerok újabb hatalmas pénzösszegeket zsebeltek be, és sok földet szereztek. Ilyen körülmények között Németországban megerősödött a mezőgazdasági kapitalizmus „porosz úton" való fejlődésének tendenciája.

3. Marx és Engels tevékenysége az 1848—1849. évi forradalmak idején

A Kommunisták Szövetsége és a „Neue Rheinische Zeitung", szerepük a forradalomban

Marx és Engels a franciaországi és az olaszországi események első napjaitól kezdve a legnagyobb energiával vettek részt a forradalmi mozgalomban. A februári párizsi forradalomról érkező hírek Marxot Brüsszelben találták. Marx, miután Brüsszelből Párizsba érkezett, újjászervezte a Kommunisták Szövetségének Központi Vezetőségét.

A tudományos kommunizmus megalapítói, amikor kidolgozták a proletariátusnak és pártjának forradalmi stratégiáját és taktikáját, abból indultak ki, hogy a kapitalizmus abban az időben felfelé ívelő fejlődésben volt. Tehát Németországnak nem a proletárforradalom, hanem a polgári demokratikus forradalom feladatát kellett megoldania. De a polgári demokratikus forradalomban végbement politikai és társadalmi átalakulásoknak elő kellett segíteniük a szocializmusért, az eljövendő proletárforradalomért való sikeres harc előfeltételeinek kialakulását.

A német kommunistáknak a forradalomban követett akcióprogramját a Kommunisták Szövetségének Központi Vezetősége abban az okmányban fogalmazta meg, amelynek címe „A Kommunista Párt követelései Németországban". Ez a program nemcsak Németország, hanem egész Európa szempontjából jelentős volt. Lényege a következőkben foglalható össze: fő jelszóként az egységes, oszthatatlan német demokratikus köztársaság követelését hangoztatták, s e követelés megvalósítását az elkövetkezendő proletárforradalom egyik legfontosabb előfeltételének tekintették. A kommunisták számos, Németország demokratizálását célzó politikai követelést támasztottak. Választójogot követeltek a 21 évesnél idősebb férfiaknak, követelték a parlamenti népképviselők díjazását, a nép általános felfegyverzését, az ingyenes igazságszolgáltatást, az egyház teljes elválasztását az államtól, az általános és ingyenes népnevelést. Gazdasági téren követelték a német parasztságra nehezedő feudális terhek haladéktalan eltörlését.

„A Kommunista Párt követelései Németországban" című okmányt, amelyet külön röplapként adtak ki, minden német kommunista megkapta, aki visszautazott hazájába. (Sikerült 300—400 főt, főleg a Szövetség tagjait útba indítani a német államokba.) A forradalmi munkások útba indításának befejezése után Marx és Engels elhagyta Párizst és Németországba utazott.

1848. április 10-én érkeztek meg Kölnbe, megalapították a „Neue Rheinische Zeitung" című harcos napilapot, amely „A demokrácia sajtószerve" alcímet viselte. A lap főszerkesztője Marx lett, a szerkesztőség munkatársai voltak Engels és a Kommunisták Szövetségének más jelentős alakjai.

Ezzel egyidejűleg Marx és Engels igyekeztek aktivizálni a Kommunisták Szövetsége németországi csoportjait, szerették

volna a Szövetséget a proletariátus politikai tömegpártjává tenni. Ez a próbálkozás azonban nem járt sikerrel, mert a gazdaságilag elmaradott és politikailag szétforgácsolt Németországban ehhez még nem voltak meg az előfeltételek. A Kommunisták Szövetsége tagjainak ezért csatlakozniuk kellett a demokratikus mozgalomhoz, és ennek a mozgalomnak baloldali, valójában proletár szárnyán foglaltak helyet.

A demokratákkal való szövetség taktikájára szükség volt. Marx és Engels határozottan szembefordult a szektássággal, hangsúlyozta, hogy a mozgalom ereje tömegjellegében, vezetőinek ereje pedig a tömegekkel való kapcsolatban rejlik.

A „Neue Rheinische Zeitung" politikai programjának alapja az egységes, oszthatatlan, demokratikus német köztársaságért vívott harc. A proletariátusnak az volt az érdeke, hogy Németország — a különféle monarchisztikus kormányok sokaságának, elsősorban a Habsburgoknak és a Hohenzollernoknak a megdöntése útján egyesüljön. Ez volt összhangban Németország gazdasági és politikai fejlődésének szükségleteivel is. Oroszország és Anglia reakciós kormányai útjában álltak e célkitűzés megvalósításának. Ezért Marx és Engels megállapították, hogy fel kell készülni egy forradalmi háborúra a cári Oroszország ellen, amely szembeszállna a forradalmi Németországgal, ha az utóbbi segítené a lengyeleket függetlenségük kivívásában és a lengyel állam megteremtésében.

Kölnbe való megérkezésük után Marx és Engels beléptek a Demokrata Társaságba, amelynek soraiban munkások, kisiparosok, kispolgárok, forradalmi demokrata értelmiségiek voltak. A Demokrata Társaságon kívül Kölnben működött a kölni Munkásegylet, valamint a Munkások és Munkáltatók Egylete. Marx kezdeményezésére ez a három szervezet közös bizottságot alakított, amely feladatul tűzte ki, hogy vezetése alatt egyesíti a Rajna-vidék és Vesztfália minden demokrata és munkásegyesületét. Ezzel az volt a céljuk, hogy később a „Neue Rheinische Zeitung" programja alapján megalapítsák a proletariátus politikai pártját.

Marxnak és Engelsnek az összes demokratikus erők akcióegységére alapozott taktikájával szembefordult Gottschalk, a Kommunisták Szövetségének tagja, aki akkoriban a kölni Munkásegylet vezetője volt. Gottschalk nem értette meg, hogy a német forradalomra objektíve polgári demokratikus, nem pedig szocia-

lista feladatok megoldása vár, és követelte „munkásköztársaság" megteremtését, amelynek keretében kellene megtörténnie a munkásosztály felszabadulásának. A Gottschalk híveivel folytatott vitában Marx és Engels hívei kerekedtek felül. A kölni Munkásegylet elnökévé nemsokára Josef Mollt, majd Marxot választották meg.

A forradalom idején Marx és Engels fellépett a Kommunisták Szövetsége egy másik tagjának, Stephan Bornnak opportunista tevékenysége ellen. Born volt a vezetője a Munkástestvériesülésnek, amelyet Berlin munkásai Born aktív közreműködésével hoztak létre. Bornnak és híveinek a tevékenysége arra irányult, hogy a proletariátus anyagi eszközeiből megszervezzék a munkás baráti társaságokat. Ezeknek a baráti társaságoknak, mint Born remélte, aki ebben a kérdésben Louis Blanc felfogását vallotta, az lett volna a rendeltetésük, hogy az állam támogatásával kiszorítsák a tőkés vállalatokat. A Munkástestvériesülés követelte, hogy a munkanélkülieket lássák el munkával, segítsék a munkában megrokkantakat stb.

Politikájával Born elvonta a német munkások figyelmét a nagy, általános politikai feladatoktól, visszatartotta őket a politikai harctól. Born programja és jelszavai különösen a forradalom körülményei között voltak károsak.

Marx és Engels az egész forradalmi időszak folyamán harcolt a nemzeti elnyomás ellen. A „Neue Rheinische Zeitung" ezt írta: „Meg fogjuk védeni az olasz függetlenség ügyét, mindhalálig küzdeni fogunk az olaszországi osztrák zsarnokság ellen, ugyanúgy, mint a németországi és a lengyelországi zsarnokság ellen."[12]

A „Neue Rheinische Zeitung" működésének megszűnése

Ahogyan az ellenforradalom erősödött, úgy határolódtak el az erők a demokraták táborában. 1849 tavaszán a proletárdemokrácia és a kispolgári demokrácia közötti szakadás elkerülhetetlenné vált. Marx a munkásosztály önálló szervezetének megteremtése érdekében tavasszal utazást tett Észak-Németország és Vesztfália városaiban, helyreállította a kapcsolatot a Kommunisták Szövetségének tagjaival, találkozott a munkásmozgalom vezető egyéniségeivel.

[12] *Marx—Engels* Művei. 5. köt. Budapest 1961. 5. old.

A támadásban levő ellenforradalom azonban megakadályozta e terv megvalósítását. A „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztőségi tagjainak a legtöbbje ellen bírósági eljárást indítottak, a többieket pedig mint nem porosz állampolgárokat kiutasították Kölnből.

Kölnből Marx Párizsba utazott, hogy a francia szocialistáknál képviselje a német forradalmi pártot. Engels Pfalzba utazott, ahol belépett a baden-pfalzi hadseregbe, Willich osztagába. A mozgalom leverése után más résztvevőkkel együtt átlépte a svájci határt. Ezzel véget ér Marx és Engels részvétele az 1848—1849-es németországi forradalomban; véget ér a német népnek a diadalmaskodó reakció ellen vívott utolsó csatával egyidejűleg. Marx és Engels tevékenysége a forradalom idején a demokrácia és a proletárharc önfeláldozó szolgálatának ragyogó példája.

4. Egyesülési mozgalom Németországban

A frankfurti parlament

A forradalom és az ellenforradalom erőinek harca az 1848-as német forradalom fő kérdésében, az ország egyesítésének kérdésében bontakozott ki.

Németország egyesítésének két módja volt. Az egyik — az „alulról" kiinduló egyesítés — a népi forradalom, amely megszüntetné a feudális rendszert és létrehozná az egységes, demokratikus német köztársaságot. A másik a „felülről" kiinduló egyesítés, vagyis az egyik nagy német állam — Ausztria vagy Poroszország — körüli egyesülés, mely nem járna együtt a társadalmi és a gazdasági rendszer számottevő megváltozásával, a politikai átalakulás pedig kimerülne egy alkotmányos monarchia létrejöttében.

Az ország egyesítésének kérdésében a legkövetkezetesebb, a Németország haladásának legmegfelelőbb álláspontot Marx és Engels foglalta el. Németország következetesen forradalmi nemzeti egyesítése — tanította Marx és Engels — csak a reakciós hűbéri partikularizmus ellen, Németország porosz vagy osztrák hegemónia alatti egyesítésének tervei ellen, a föderatív elv ellen folytatott harcban valósítható meg. Marx és Engels a Kommunisták Szövetsége nevében már a forradalom első napjaiban

követelte, hogy Németország legyen egységes, oszthatatlan demokratikus köztársaság.

A Németország egyesítésére irányuló mozgalom már a forradalom első napjaiban kibontakozott. A mozgalom első eredménye az előparlament összehívása volt. Az előparlament határozatot hozott az összes német nemzetgyűlési választások megtartására. Ezt a nemzetgyűlést frankfurti parlamentnek nevezték. Gyakorlatilag azonban a hatalom Németország minden részében azoknak a helyi kormányoknak a kezében maradt, amelyek 1848 márciusában alakultak.

A frankfurti parlament egész tevékenysége a forradalom és a nemzeti felszabadító mozgalmak elleni harc jegyében folyt. Nemcsak a liberális többség, hanem a „demokrata baloldal" vezetői is arra törekedtek, hogy mindenáron megtartsák a jövendő Németország keretében a szlávlakta területeket. A parlament szószékéről beszédek hangzottak el, melyek szerint az osztrák császárságnak joga van Olaszország lombard—velencei területére.

Antidemokratikus volt a nemzetgyűlés politikája az agrárkérdésben is, amelynek megoldása a forradalom egyik legfontosabb feladata volt.

A tömegek harca Németország politikai egységéért

A parasztmozgalom, amely Badenben kezdődött, később pedig átterjedt más német államokra is, a feudális viszonyok felszámolásának követelését írta zászlajára. A kaszával, kapával felfegyverzett parasztok megostromolták a földesúri kastélyokat, elégették a parasztok feudális függőségét rögzítő iratokat, könyveket, és kényszerítették a hűbérurakat, hogy mondjanak le feudális jogaikról és kiváltságaikról.

A frankfurti parlament azonban megelégedett azzal, hogy deklaratív határozatot hozott a hűbéri függőség minden formájának megsemmisítésére, de nem adott semmiféle konkrét útmutatást a megsemmisítés módjára és határidejére vonatkozólag.

1849. március 28-án a frankfurti parlament össznémet alkotmányt fogadott el. A birodalmi alkotmány nem felelt meg azoknak a forradalmi feladatoknak, amelyeket a német népnek meg kellett oldania, mert központosított demokratikus köztársaság helyett fenntartotta a monarchikus rendet, a német monarchiák föderációját hozta létre. Mindazonáltal lépést tett Német-

ország újraegyesítése felé; megteremtette az össznémet központi hatalmat, azzal, hogy hordozója a császár és a kétkamarás birodalmi parlament, a reichstag lesz. Az alkotmány kihirdette a törvény előtti egyenlőséget, a szólásszabadságot és a gyülekezési szabadságot.

1849. március 28-án a frankfurti parlament felajánlotta a császárságot IV. Frigyes Vilmos porosz királynak, de az nem fogadta el a koronát annak a nemzetgyűlésnek a kezéből, amelyet a forradalom hozott létre. Ezt követően Ausztria, Poroszország, Bajorország, Hannover és Szászország kormánya kijelentette, hogy nem ismeri el az alkotmány alapján létesített központi hatalmi szerveket.

Ebben a helyzetben a frankfurti parlamentnek haladéktalanul fegyverbe kellett volna szólítania a népet a nemzeti képviselet védelmében, és törvényen kívül kellett volna helyeznie mindazokat az uralkodókat és minisztereket, akik szembe merészeltek szállni az alkotmány életbe léptetésével. Ebben az értelemben szólalt fel a parlamentben Wilhelm Wolff, az egyetlen kommunista képviselő, de javaslata felett még csak nem is szavaztak, hanem gyalázkodó kiáltásokkal egyszerűen lehurrogták.

A néptömegek — munkások, parasztok, kisiparosok — fegyveres harcot indítottak a birodalmi alkotmányért. Ily módon remélték elérni a monarchiák megdöntését, a politikai egyesülést, így akartak megszabadulni a feudális terhektől. A mozgalom kiterjedt Szászországra, Badenre, a bajor Pfalzra és a rajnai Poroszországra.

1849. május 4-én Drezda utcáin véres összeütközésekre került sor a fellázadt nép és a rendőrség, illetőleg a katonaság között. Május 10—11-én a rajnai Poroszország számos városában felkelés tört ki. A felkelések fő erői a munkások voltak. Különösen fenyegető volt a megmozdulás Badenben, minthogy itt a reguláris badeni hadsereg 20 000 katonája csatlakozott a felkelőkhöz. A felkelés elfojtására porosz csapatokat vetettek be. A felkelőket nemsokára a svájci határhoz szorították. Július 23-án elesett a forradalmi Rastatt, a mozgalom utolsó bástyája.

A felkelés leverése után a nekibátorodott ellenforradalom kegyetlenül leszámolt a felkelőkkel. A felkelés elbukása megkönnyítette a frankfurti nemzetgyűlés szétkergetését.

1849 májusában a porosz kormány kezdeményezésére Berlin-

ben összehívták több német állam képviselőinek konferenciáját, amely a „három király szövetségével" fejeződött be (a porosz, a szász és a hannoveri királyéval). Később csatlakozott a szövetséghez 27 más kisebb állam, és megalakult Poroszország vezetésével a Német Szövetség.

Poroszországnak az a kísérlete azonban, hogy Németország egyesítését „felülről" valósítsa meg, az osztrák császárság ellenállásába ütközött, ez ugyanis Angliára, Franciaországra és Oroszországra támaszkodva meg akarta akadályozni, hogy Poroszország uralkodó helyzetbe kerüljön Németországban.

A német forradalom fő kérdése — az ország egyesítése — megoldatlan maradt, de még ez a felemás, befejezetlen burzsoá demokratikus forradalom is nagy jelentőségű volt az önálló proletármozgalom későbbi fejlődése szempontjából.

5. Munkás- és nemzeti mozgalom az osztrák császárságban az 1848—1849-es forradalom időszakában

A polgári forradalom kezdete Ausztriában

A hűbéri rendszer megsemmisítése, a soknemzetiségű osztrák császárság szétrombolása, független államok létrehozása — ezek voltak az 1848—1849-es forradalom feladatai Ausztriában.

Az olaszországi, franciaországi, dél-németországi forradalmi eseményekről érkező hírek meggyorsították az ausztriai forradalom kitörését. 1848. március 13-án különféle társadalmi osztályok mozdultak meg a gyűlölt feudális-abszolutisztikus rendszer ellen, Metternich kancellár önkénye ellen. A bécsi forradalmat a lakosság szinte egyhangúlag hajtotta végre. A bécsi dolgozók kimentek az utcára, barikádokat emeltek és megütköztek a katonasággal. Bécs elővárosainak munkásai megpróbáltak előretörni a város centrumáig, hogy megdöntsék a régi rendszert. A dolgozók forradalmi aktivitásától megriadt burzsoá körök követelték Metternich kancellár azonnali lemondását. A császár eleget tett ennek a követelésnek. Engedélyezték a polgárőrség és a diáklégió megszervezését.

Ám a kormánynak ezek a részleges engedményei nem elégítették ki a munkásokat. A zavargások folytatódtak. Március

15-én a munkások, kézművesek és diákok százai „Éljen a forradalom!" kiáltásokkal megostromolták a császári palotát. Ez az akció arra késztette a kormányt, hogy rendeletet adjon ki alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásáról.

Április 25-én közzétették az osztrák alkotmány bevezetéséről szóló rendeletet. Az alkotmány antidemokratikus jellegű volt: a munkások nem kaptak választójogot, kétkamarás rendszer lépett életbe, a parasztságnak továbbra is viselnie kellett a feudális terheket. Az alkotmány kihirdetése viharos tiltakozásra késztette az osztrák demokratikus köröket.

Május 15-én Bécsben népi felkelés robbant ki, amelynek fő ereje a munkásság volt. A felkelés hatására a kormány kihirdette a választási vagyoni cenzus eltörlését és az egykamarás nemzetgyűlés összehívását. Május 17-én a császár és udvara az események alakulásától megriadva titokban elhagyta Bécset és Innsbruckba menekült, ahol május 21-én fenyegetésekkel tele kiáltványt tett közzé.

A mozgalom vezetőiben nem volt meg a kellő határozottság, s ez lehetővé tette az ellenforradalmi elemek számára, hogy támadásba menjenek át. A diáklégiót feloszlatták, a főiskolákat átmenetileg bezárták. Ezek az intézkedések újabb felkelést idéztek elő Bécsben. Május 26-án és 27-én a várost ismét barikádok borították. E felkelés eredményeként a katonaságot kivonták Bécsből.

Fokozódtak a parasztlázongások, amelyek már a forradalom előtt megkezdődtek. Számos vidéken a parasztok megtagadták a robot teljesítését, földet foglaltak, nem ismerték el a földesúri jogszolgáltatást. Az osztrák birodalmi gyűlés, amely 1848. július 22-én ült össze, kénytelen volt a parasztkérdéssel foglalkozni. A szeptember 7-i törvény alapján megszüntették a parasztok személyi függőségét; a jobbágyi terheket meg kellett váltani, a megváltás összegét az évi paraszti szolgáltatások mértékének hússzorosában állapították meg, a megváltási összeg kétharmadát maga a paraszt tartozott fizetni, egyharmadát pedig az állam. Ez a parasztkérdésnek csak részleges megoldása volt, mindazonáltal bizonyos mértékben elősegítette a tőkés viszonyok behatolását a mezőgazdaságba.

A kormány ellenforradalmi politikájának egyik aktusaként a munkaügyi minisztérium augusztus 19-én elrendelte a bécsi

közmunkáknál foglalkoztatott munkanélküliek bérének leszállítását. Augusztus 23-án a munkások tiltakozó tüntetést szerveztek. A fegyvertelen munkások ellen bevetették a nemzetőrség fegyveres osztagait: az eredmény 30 halott és 300 sebesült. A tüntetés vérbe fojtása meggyorsította az osztályerők elhatárolódását: a burzsoázia egyre inkább közeledett a hűbéri-monarchikus ellenforradalomhoz, a proletárok egyre erősebben érezték, hogy érdekeik ellentétesek a burzsoázia érdekeivel.

1848. augusztus 28-án Marx Bécsbe érkezett, hogy közvetlen kapcsolatot létesítsen a demokratikus és a munkásszervezetekkel. A bécsi munkás- és demokratikus egyesületekben Marx számos előadást tartott, s megvilágította a forradalmi harc fő kérdéseit, kifejtette, hogy mik a dolgozók fő feladatai a forradalomban. Megbírálta az osztrák kispolgári demokraták taktikáját következetlensége miatt, s mert nem értik meg a proletárok megmozdulásainak lényegét. Marx figyelmeztette Bécs proletárjait és demokratáit az ellenforradalom közelgő támadására, s felhívta őket, hogy készüljenek fel a harcra.

A bécsi októberi fegyveres felkelés

A forradalom erői és az ellenforradalom erői közötti döntő csata Ausztriában 1848 őszén következett be.

Szeptember közepén az osztrák csapatok benyomultak Magyarország területére. Október 3-án kihirdették a magyar országgyűlés feloszlatásáról szóló császári rendeletet. Október 5-én a bécsi helyőrség egységeit útba indították a már előzőleg Magyarországra küldött osztrák csapatok megsegítésére. Ez újabb népi felkelést indított meg az osztrák fővárosban. A város jelentős része a felkelők kezére került. A kormány sietve nagy sereget vont össze Bécs körül. A főváros felkelő lakossága is készült a harcra. A munkások, a kézművesek és a diákok harci szervezeteket alakítottak. Október közepén megalakult a mobil gárda, amely szinte kizárólag munkásokból és kézművesekből rekrutálódott.

Bécs nem kapott reális segítséget sem a birodalom más részeiből, sem a frankfurti parlamenttől. November 1-én a császári csapatok a felkelők heves ellenállásának leküzdése után hatalmukba kerítették Bécset. A bécsi felkelés a legjelentősebb esemény volt az 1848. évi ausztriai forradalom történetében. Nemzetközi jelentősége óriási volt; meghiúsította az osztrák

ellenforradalom katonai terveit, s egy időre megakadályozta Magyarország és Olaszország elleni támadását.

Munkás- és nemzeti mozgalom Magyarországon

Az 1848-as forradalom, amely az egész sok-nemzetiségű Habsburg-birodalomra kiterjedt, megerősítette és sajátos, igen bonyolult feltételek közé helyezte a nemzeti mozgalmat, minthogy a forradalmi demokratikus átalakulások feladatai szorosan összefonódtak a nemzeti felszabadító mozgalom feladataival.

Igen erősen kiéleződött a nemzeti felszabadító és a forradalmi harc az osztrák birodalomhoz tartozó Magyarországon. Magyarországon még sem a tőkés viszonyok, sem a burzsoázia és a munkásság közötti ellentétek nem voltak nagyon kifejlődve. 1848. március 15-én megkezdődött az iparosok, a munkások, a diákok és a parasztok felkelése. A felkelők élén a forradalmi demokrata Petőfi Sándor állott. Ekkora nyomásnak a katonák nem tudtak ellenállni. A felkelők a közcsendi bizottmány formájában forradalmi hatalmat teremtettek.

Március 17-én a mérsékelt liberális Batthyány gróf vezetésével megalakult Magyarország első független kormánya. A kormányban helyet kapott Kossuth Lajos, a magyar liberális ellenzék legkiemelkedőbb vezetője. A paraszttömegek nyomására az országgyűlés megszüntette az úrbért és néhány más feudális terhet, de a parasztoknak megváltást kellett fizetniük. A demokratikus körök a feudális viszonyok teljes felszámolására, földosztásra, a földesúri és egyházi birtokok megsemmisítésére törekedtek. E követeléseket hangoztatta a „Munkások Újságá"-ban a forradalmi demokrata Táncsics Mihály és Petőfi Sándor.

A magyar munkások fő követelése a munkabérek emelése, a napi munkaidő 10 órára való csökkentése volt. Pest munkásai tüntetést szerveztek, melynek résztvevői a céhszervezetek megszüntetését követelték. Április 17-én ezzel a jelszóval az akkori fogalmak szerint óriási tömeggyűlés zajlott le. A munkások nyomására a minisztérium engedményekre kényszerült: a nyomdászok követelésére megkötötték a magyar munkásmozgalom történetében első kollektív szerződést.

A város után harcra kelt a magyar falu is. A parasztok számos járásban bizottságokat alakítottak, amelyek hozzákezdtek a földesúri birtokok felosztásához.

A Batthyány-kormány nem adott egyenjogúságot és autonómiát a magyarországi elnyomott nemzetiségeknek, s ezzel az osztrák monarchia ellenséges, reakciós táborába taszította őket.

A magyarországi forradalomnak a belső ellenségen — az egyházi és a világi arisztokrácián — kívül külső ellensége is volt: az osztrák kormány. 1848. szeptember 22-én I. Ferdinánd császár nyilatkozatában elítélte Magyarország függetlenségi törekvését. Magyarországon ezt a nyilatkozatot hadüzenetként értékelték. A magyar nép függetlenségi harcra tömörült. Megalakult a Honvédelmi Bizottmány. Vezetésével Kossuthot bízták meg, aki a magyar nép nemzeti felszabadító harcának vezére lett. Az osztrák seregek első rohamát visszaverték, de hibát követtek el: nem vették figyelembe azt a tanácsot, hogy a forradalmi magyar sereget a fellázadt Bécs megsegítésére kell küldeni. A forradalmi Bécs eleste után az osztrák reakció újabb támadást indított Magyarország ellen.

A forradalmi Magyarország harca támogatásra talált külföldön. Marx és Engels a „Neue Rheinische Zeitung"-ban határozott hangú felhívásban buzdította a magyarokat következetes harcra, a külföldet pedig segítség nyújtására.

1849. január 2-án az osztrák hadsereg elfoglalta Budát és Pestet, de ez nem törte meg a magyar nép ellenállását. Márciusban a magyarok támadásba mentek át, és hamarosan csaknem az egész országot felszabadították.

Április 14-én kikiáltották Magyarország függetlenségét: a nemzeti kormány élére Kossuth került. Ám a cári kormány az osztrák birodalom segítségére sietett. 1849 májusában 140 000 főnyi orosz sereg nyomult be Magyarország területére. A cári intervenció tiltakozásra késztette Oroszország haladó személyiségeit. Csernisevszkij és Herzen a magyar forradalom pártján állt. Az orosz katonák gyakran barátkoztak a magyarokkal, s megtörtént, hogy átálltak a forradalmi csapatokhoz.

1849 szeptember végén a magyar forradalom utolsó gócai is beszüntették az ellenállást.

A magyarországi forradalom vereségének okai a következők: Az elpolgáriasodott liberális nemesség, amely eleinte vezette a forradalmat, ingadozóvá és következetlenné vált a burzsoá demokratikus forradalom és a felszabadító harc feladatainak megoldásában, később pedig átment az ellenforradalom oldalára.

A munkásosztály kis létszámú volt, és nem tudott a forradalom fő mozgatóerőinek — a félproletároknak, a városi szegénynépnek és a parasztságnak — az élére állni.

A vereség egyik oka a kedvezőtlen nemzetközi helyzet volt — az ellenforradalom támadása az európai országokban, Anglia és Franciaország kormányának ellenséges magatartása és a cári Oroszország nyílt intervenciója.

A vereség ellenére az 1848—1849-es forradalom nagy történelmi jelentőségű, és harci hagyományait mind a mai napig nagy becsben tartja a magyar nép.

Munkás- és nemzeti mozgalom Csehországban

Csehország Magyarországhoz hasonlóan az osztrák császárság része volt. 1848. március 11-én Prágában tömeggyűlés zajlott le. A gyűlés résztvevői követelték, hogy Csehországban, Morvaországban és Sziléziában létesítsenek egységes törvényhozó országgyűlést, a cseh nyelv legyen egyenlő a némettel, vezessék be a lelkiismereti, a szólás- és sajtószabadságot. A radikális elemek a feudális terhek megszüntetését követelték.

A márciusi napokat Csehországban a munkásmozgalom fellendülése jellemezte. Számos ipari központban — Prágában, Moravská Ostravában, Brünnben — munkászavargások voltak. Március 17-én több ezer prágai textilmunkás sztrájkolt, s követelte a kormánytól helyzetének megjavítását. Az osztrák hatóságok kénytelenek voltak bevezetni csekély összegű munkanélküli-segélyt.

Ezzel egyidejűleg erősödött a hűbéri elnyomás ellen küzdő parasztok tömegmozgalma, ami arra késztette a kormányt, hogy elrendelje a robot megszüntetését a földesuraknak fizetendő későbbi kártérítés ellenében. Ez természetesen nem elégítette ki a parasztokat, akik az összes feudális terhek megszüntetését követelték.

A csehországi liberális burzsoázia el akarta téríteni a dolgozókat az osztályérdekeikért folytatott harctól. Ebből a célból a liberálisok elősegítették a szláv kongresszus megszervezését, amely 1848. június 2-án Prágában meg is kezdte munkáját. A kongresszuson csehek, szlovákok, lengyelek, ukránok, szerbek és horvátok vettek részt. A kongresszusi küldöttek ellenséges szemmel nézték a forradalmi mozgalmat, és lojális álláspontra helyezkedtek a Habsburg-birodalom iránt.

A kongresszus üléseit azonban fegyveres felkelés szakította félbe, amely június 12-én robbant ki Prágában, válaszul az osztrák szoldateszka kihívó magatartására. A felkelést a cseh nemzeti mozgalom radikális demokrata szárnyának vezetői irányították. A cseh demokraták mellett részt vettek a felkelésben a német demokraták is. A környező falvak parasztjaiból alakult osztagokat, amelyek igyekeztek támogatni a prágai forradalmárokat, a hatóságok nem engedték be a városba. Június 17-én a prágai felkelést elfojtották.

Ettől az időtől kezdve a cseh nemzeti mozgalomban a vezető szerepet mindinkább a konzervatívok álláspontjára helyezkedett liberális burzsoázia és nemesség képviselői töltötték be. A konzervatívok pedig politikájukkal elősegítették a Habsburg-monarchia pozícióinak visszaállítását. Az ellenforradalom győzelme részben a cseh proletariátus szervezetlenségével és csekély számával, s a kispolgári demokraták határozatlanságával magyarázható.

Nemzeti felszabadító mozgalom bontakozott ki az osztrák császárság más területein is: Kárpát-Ukrajnában, a Vajdaságban, Horvátországban, Erdélyben. A reakciós nemesség túlsúlya, a liberális burzsoázia árulása, a demokratikus és a proletár elemek gyengesége azonban oda vezetett, hogy ezt a mozgalmat az osztrák reakció a forradalom elnyomására használta fel.

A nemzeti mozgalmakat Marx és Engels aszerint értékelte, hogy milyen szerepet töltöttek be a forradalom egészének alakulásában. Amikor ezeket a mozgalmakat az osztrák ellenforradalmi erők használták ki (a csehek és a délszlávok mozgalmát), Marx és Engels élesen bírálta őket. Ezzel szemben támogatta a nemzeti felszabadító mozgalmakat (például a magyarokét és a lengyelekét), ha azok elősegítették a forradalom kibontakozását.

Az 1848—1849. évi ausztriai forradalom és nemzeti felszabadító mozgalom bukásának fő oka az volt, hogy a liberális burzsoázia elárulta a népet és átállt a nemesi monarchista ellenforradalom táborába. Az osztrák ellenforradalom kihasználta a császárság különféle területein fennálló nemzeti és osztályellentéteket, és nacionalista gyűlölködés szításával meggyengítette a népek felszabadító mozgalmát.

Az 1848-as forradalom mindazonáltal nem múlt el nyomtala-

nul: aláásta a hűbéri rendszert, s előkészítette az utat a kapitalista fejlődéshez, hozzájárult a szláv népek kulturális megújhodásához és egymáshoz való közeledésükhöz.

6. A dolgozó tömegek szerepe az 1848—1849-es olaszországi forradalomban és nemzeti felszabadító harcban

Az 1848—1849-es olaszországi polgári demokratikus forradalom fő feladata: az ország politikai egyesítése, a lombard —velencei terület felszabadítása az osztrák elnyomás alól, a feudalizmus megszüntetése az ország mezőgazdaságában, társadalmi és politikai rendszerében.

A forradalom Dél-Olaszországban kezdődött. 1848. január 12-én Palermóban népfelkelés robbant ki, s hamarosan egész Szicíliára átterjedt.

A franciaországi, németországi és ausztriai forradalomról érkező hírek elősegítették a forradalmi mozgalom fellendülését az országban, különösen Észak-Olaszországban, amely az osztrák megszállók elnyomása alatt szenvedett. A felkelésben döntő szerepük volt a munkásoknak, a kézműveseknek, a kiskereskedőknek, az értelmiségnek, a kereskedelmi és iparvállalatok alkalmazottainak. Március 22-én az osztrák helyőrséget kikergették Milánóból: a hatalom a mérsékelt polgári liberálisokból alakult ideiglenes kormány kezébe került. Ezen a napon, két napig tartó makacs harcok után, az osztrák csapatok kitakarodtak Velencéből, ahol a nép kikiáltotta a Szent Márk köztársaságot. Ezután felszabadult az egész velencei terület is.

A fellázadt nép nyomására Károly Albert, Piemont királya kénytelen volt háborút indítani. Ez a háború igazságos, felszabadító háború volt. Ámde a király, félve a forradalmi tömegek további aktivizálódásától, bizonytalankodott a hadviselésben, nem használta ki a kínálkozó lehetőségeket az osztrák csapatok szétverésére.

A nemzeti felszabadító harc folyamán Olaszországban kiéleződtek az ellentétek. A munkások, a kézművesek, a városi szegénynép tiltakoztak a munkanélküliség, a drágaság, az elviselhetetlen adóterhek miatt.

Április 11-én munkásforrongások kezdődtek Rómában. A sztráj-

koló proletárok két napon át urai voltak a római utcáknak és tereknek. Mindenfelé munkát és kenyeret követelő tüntetőket lehetett látni; fenyegető kiáltások hallatszottak: „Halál a gazdagokra!" Genovában, Torinóban, Firenzében és más városokban hasonló volt a helyzet.

Forradalmi mozgalom bontakozott ki az olasz falvakban is, különösen a déli vidékeken. A parasztok elfoglalták és felosztották egymás közt a földesuraktól elvett községi földeket, megtagadták a hűbéri járandóságok fizetését. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy az olasz államok liberális burzsoáziája és liberális nemessége az agrárforradalom megakadályozására törekedett, és a proletariátus önálló megmozdulásaitól való félelmében alkudozásba kezdett az ellenforradalmi erőkkel.

1848. április 29-én IX. Pius pápa felszólította a harcoló csapatokat az Ausztria elleni háború beszüntetésére. Május 15-én Ferdinánd nápolyi király ellenforradalmi államcsínyt hajtott végre. Károly Albert határozatlan hadviselése és az ellenforradalom támadása végzetes hatással volt az Ausztria elleni harc menetére.

Július 23—25-én az olasz csapatok vereséget szenvedtek. Augusztus 6-án az osztrák hadsereg bevonult Milánóba. Milánó elfoglalását fegyverszünet követte, melynek feltételei szerint Milánó és egész Lombardia ismét Ausztria uralma alá került.

1848 őszén az ország számos vidékén újabb forradalmi fellendülés kezdődött. November 15-én Rómában népfelkelés tört ki. A pápa kénytelen volt Gaetába menekülni. A római alkotmányozó gyűlés 1849. február 9-én megszüntette a pápa világi hatalmát, és kikiáltotta a Római Köztársaság megalakulását.

A köztársasági kormány a közép- és kispolgárság, valamint a középnemesség érdekében számos haladó reformot hajtott végre, de nem szánta rá magát, hogy a nagybirtokosok földjeit átadja a parasztoknak. Ez a politika eltávolította a parasztság széles rétegeit a köztársaságiaktól. Az ellenforradalom támadásba ment át. 1849 márciusában az osztrákok vereséget mértek a piemonti csapatokra, majd megtörték az olasz hazafiak elkeseredett ellenállását.

Az osztrák csapatok győzelme megtisztította az utat az olaszországi ellenforradalom támadása előtt. 1849 április közepén ellenforradalmi puccsot hajtottak végre Firenzében. Május 15-én a nápolyi király csapatai hatalmukba kerítették Palermót. Paler-

mo eleste győzelemre segítette az ellenforradalmat Nápolyban is.

Az olaszországi forradalmi mozgalom fő gócaként a Római Köztársaság maradt meg. Franciaország, Ausztria, Spanyolország és Nápoly elindították csapataikat a pápa világi hatalmának helyreállítására. Róma védői elkeseredett ellenállást fejtettek ki az intervenciós seregekkel szemben. Giuseppe Garibaldi önkéntesei hősiesen küzdöttek az egyenlőtlen harcban. A francia csapatok július 3-án elfoglalták Rómát. Helyreállították a pápa hatalmát, minden haladó reformot eltöröltek. 1849. augusztus 22-én hősi ellenállás után a Velencei Köztársaság is letette a fegyvert.

A Velencei Köztársaság bukása az 1848—1849-es olasz polgári forradalom bukását jelentette. E befejezetlen forradalom vereségének fő oka az volt, hogy a polgári liberálisok árulást követtek el, hogy a kispolgári forradalmi demokraták ingadoztak, hogy különösen az agrárkérdésben képtelenek voltak forradalmi változtatásokat végrehajtani, hogy a munkásosztály gyenge volt. A forradalom nem oldotta meg fő feladatait: Olaszország egyesítését és felszabadítását az idegen elnyomás alól.

7. A lengyel nép forradalmi és nemzeti felszabadító mozgalma

Az európai forradalom első napjaitól kezdve minden lengyel területen, amelyet Lengyelország harmadik felosztásakor az osztrák császársághoz csatoltak, a nemzeti mozgalom újabb fellendülése indult meg.

Jelentős méreteket öltött a forradalmi harc Galíciában, amelyet túlnyomórészt ukránok és lengyelek laktak. 1848 márciusában hatalmas népi tüntetés zajlott le Krakkóban és Lvovban. A tüntetők követelték a nép felfegyverzését, a politikai szabadságjogok, a nemzeti egyenjogúság bevezetését, a politikai foglyok szabadon bocsátását. A parasztok síkraszálltak az összes feudális kötöttségek megszüntetéséért, a földosztásért, de követeléseik nem találtak lényegesnek mondható támogatásra a lengyel polgári demokraták körében, akik általában nemesi származásúak voltak és a függetlenségi harc kérdéseit helyezték előtérbe,

míg a feudális viszonyok megszüntetésének feladatait másodrangúnak tekintették. A nagyarányú népmozgalom, amelyben a lengyel és az ukrán lakosság egyaránt részt vett, engedményekre kényszerítette az osztrák hatóságokat. Galíciában szabadlábra helyezték a politikai foglyokat, megadták a szólási és gyülekezési szabadságot, engedélyezték a nemzetőrség megalakítását. A május 15-i rendelet megszüntette a robotot, megszüntetett még néhány más hűbéri kötelezettséget a földesuraknak az állam terhére — vagyis az adófizetők, s végeredményben a parasztság terhére — történő későbbi kártalanítása mellett.

1849 elején a galíciai felszabadító mozgalmat elfojtották.

Nagy lendületet vett a mozgalom Poznań tartományban, amely Poroszország fennhatósága alatt állott. 1848 márciusában Poznańban tömegtüntetések és nagygyűlések zajlottak le; résztvevőik Lengyelország függetlenségét és demokratikus rendszer bevezetését követelték. A falvakban megalakultak a hűbéri rendszer megszüntetéséért küzdő parasztok fegyveres osztagai.

Március 20-án Poznańban megalakult a Nemzeti Bizottság, melynek zömét liberális nemesek és polgári elemek alkották. A Nemzeti Bizottság többsége a forradalmi harc ellen foglalt állást azzal a feltétellel, hogy a Poznani Hercegség a porosz királyságon belül nemzeti autonómiát kap. A forradalom legfontosabb kérdésének — a parasztkérdésnek megoldását — elhalasztották Lengyelország függetlenségének megvalósulásáig. Az, hogy lemondtak ennek a kérdésnek a megoldásáról, csökkentette a mozgalom lendületét, és lehetővé tette, hogy a porosz ellenforradalom támadásba menjen át.

Áprilisban nagyszámú porosz sereget indítottak Poznańba. Az ellenség betörése az ellenállás hatalmas hullámát korbácsolta fel a parasztság, a kézművesek és a kisnemesség körében. A felkelők csapatai április 30-án Miłosławnál győzelmet arattak a porosz csapatok felett. A győzelem híre újabb lendületet adott a nemzeti felszabadító harcnak. A népfelkelés lehetősége megijesztette a nemesi elemeket. Alkuba bocsátkoztak Lengyelország nemzeti függetlenségének legádázabb ellenségeivel, s aláírták az áruló kapitulációs okmányt. A porosz csapatok eltiporták a közös vezetéstől megfosztott felkelés elszigetelt gócait.

A poznani felkelés szemléltető példa a kialakulóban levő demokratikus társadalom időszakának nemzeti mozgalmára, melyet

az jellemez, hogy általában a politikai szabadságért, s különösen a nemzeti jogokért vívott harc kapcsán a parasztság, a lakosság számszerűleg legnagyobb osztálya aktív részt vesz benne. Ezért a felkelés sorsa főként a parasztkérdés megoldásától függött. A mozgalmat irányító nemesség nem szánta rá magát a kérdés demokratikus megoldására, s ez volt a felkelés kudarcának fő oka. A felkelés leverése után a Poroszország fennhatósága alá tartozó lengyel területeken a nemzeti és politikai elnyomást maradéktalanul visszaállították. A nemzeti felszabadító mozgalom vereséget szenvedett ugyan, de a néptömegek forradalmi harca a hűbéri jogok megszűnését eredményezte, s ez bizonyos teret nyitott a kapitalizmus fejlődése számára a lengyel területeken.

8. A Kommunisták Szövetsége a forradalom után

1849 őszén a Kommunisták Szövetsége aktív vezető személyiségeinek többsége egybegyűlt Londonban. A reakció súlyos időszaka következett. A Kommunisták Szövetségére és vezetőire, Marxra és Engelsre várt a feladat, hogy összegezzék a forradalom eredményeit és meghatározzák a proletariátus további harcának távlatait.

Az alkotó forradalmi marxizmus jellemzője az elmélet és a gyakorlat megbonthatatlan kapcsolata. Az 1848—1849-es forradalom általában a marxizmus és különösen a történelmi materializmus igazának és tudományosságának első nagy próbája volt. A marxizmus ezt a vizsgát becsülettel kiállta. Nagyszerű műveikben, mint például Marx: „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig", „Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikája", továbbá Engels: „Forradalom és ellenforradalom Németországban" és sok más munkájukban a marxizmus megalapítói felülmúlhatatlan hozzáértéssel elemezték az eseményeket, általánosították a munkásosztály és a többi osztályok harcának, valamint az elnyomott nemzetek megmozdulásainak tapasztalatait.

A proletariátus nagy vezetőinek és teoretikusainak az 1848—1849-es forradalmak tapasztalatait általánosító művei konkretizálják és tovább fejlesztik a történelmi materializmus legfontosabb tételeit: a forradalmi átalakulások jelentőségét az emberiség történetében, az osztályharcok szerepét a társadalom fejlődésé-

ben, az állam és a különféle államformák jelentőségét, az alap és a felépítmény kölcsönhatásának problémáját, a pártok és az eszmék szerepét a társadalom fejlődésében.

Marx és Engels „az átélt forradalmi időszak megvilágításának" szentelt munkáikkal az emberiség történetében először tettek kísérletet arra, hogy a konkrét eseményeket a materialista történetfelfogás szempontjából elemezzék. „A Kommunista Párt kiáltványá"-ban a történelem fogalmát általános formában határozták meg; a „Neue Rheinische Zeitung"-ban írt cikkeikben a napi politikai események materialista magyarázatát adták.

Az 1848—1849-es forradalmak tapasztalatai módot nyújtottak Marxnak és Engelsnek számos rendkívül fontos, a nemzetközi munkásmozgalom és a proletárpárt tevékenysége szempontjából nagy jelentőségű elméleti következtetés levonására.

Az 1848—1851-es évek történelmi tapasztalatai révén a marxizmus igen gazdag anyagot kapott további fejlődéséhez. Az 1848—1849-es forradalmak megmutatták, hogy a burzsoá liberalizmus ellenforradalmi erővé vált, szertefoszlatták a kispolgári illúziókat, és vereséget mértek a marxizmus előtti szocializmus világszerte uralkodó utópisztikus formáira. E forradalmak során a proletariátus osztályharca elérte a történelmileg akkor lehetséges legmagasabb fokát, s szemléltetően igazolta a marxizmus megalapítóinak azt a nagyszerű gondolatát, hogy a munkásosztály történelmi küldetése az új, szocialista társadalom megteremtése.

Az 1848—1849-es forradalmak tapasztalatainak elméleti általánosításában központi helyet foglal el a forradalmak szerepe a történelmi folyamatban. A polgári történészek túlnyomó többsége a forradalmakban nem látott egyebet, csak „zavaros időket", a „normális" történelmi fejlődéstől való elhajlást, „őrült éveket" stb. Marx és Engels műveikben megmutatták, hogy a forradalom időszakában a forradalmárok eltávolítják azokat az akadályokat, amelyek a társadalom történelmi fejlődésének útjában állnak, a forradalmak „a történelem mozdonyai".

Marx és Engels, amikor kimutatták az egyik társadalmi és politikai alakulatból a másikba való forradalmi átmenet törvényszerűségét és szükségszerűségét, nyomatékosan hangsúlyozták, hogy a néptömegeknek döntő szerepük van a forradalomban. Kimutatták, hogy minden igazán népi forradalom tartalma a dolgo-

zók felszabadító harca, ezért a tömegek társadalmi teremtő erejének ebben döntő szerepe van.

A tudományos kommunizmus megalapítói ugyanakkor feltárták a forradalmi hatalom jelentőségét, rámutattak arra, hogy a hatalom kérdése minden forradalom legfontosabb kérdése.

Marx és Engels vázolták a proletariátus hegemóniájára vonatkozó fő gondolatokat, meghatározták a proletariátus történelmi szerepét: az elnyomottak és kizsákmányoltak vezérének és szervezőjének szerepét. Az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" című munkában és más műveikben kimutatták, hogy a munkásosztály és a parasztság alapvető érdekei azonosak, mert a parasztság és a munkásság kizsákmányolása között csak formai különbség van. Marx levonja a következtetést, hogy csak a tőkés rend bukása vethet véget a parasztság nyomorának és társadalmi degradációjának. A munkásosztály és a parasztság szövetségének szükségességéről szólva Marx rávilágított arra, hogy amikor a forradalom fellázítja a tőke uralma ellen „a nemzetnek a proletariátus és a burzsoázia között álló tömegét, a parasztokat és a kispolgárokat..."[13], akkor a proletariátusnak a burzsoázia ellen vívott harcát a kapitalizmus megdöntése koronázza. Marx megállapítja, hogy amikor a falvakban fejlődnek a tőkés viszonyok, a parasztság zöme tönkremegy, s fokozatosan elveszti a darabka földjébe vetett hitét, Marx leszögezi, hogy ennek a folyamatnak a befejeződése után *„a proletárforradalom hozzájut ahhoz a kórushoz, amely nélkül szólóéneke minden parasztnemzetnél halotti énekké lesz"*[14].

A proletariátus és a parasztság forradalmi harcának tapasztalatait számba véve Marx és Engels munkáikban tovább fejlesztették a proletariátus hegemóniájának tőlük eredő gondolatát. Ez a proletárdiktatúra eszméjében jutott kifejezésre, melynek alapelve — mint Lenin többször hangsúlyozta — a munkásosztály és a parasztság szövetsége. A proletárdiktatúra elkerülhetetlenségének gondolatát Marx már „A filozófia nyomorúsága" című munkájában kifejezte „A Kommunista Párt kiáltványá"-ban szó van „a proletariátus uralkodó osztállyá válásáról". Az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" című munkában, amely

[13] *Marx—Engels* Művei. 7. köt. 18. old.

[14] *Marx—Engels* Művei. 8. köt. Budapest 1962. 192. old.

1850-ben jelent meg, Marx már használja a „proletariátus diktatúrája" kifejezést.

A forradalom tapasztalatai tovább fejlesztették az államról szóló marxi tanítást. Marx levonta a következtetést, hogy a régi bürokratikus gépezetet le kell rombolni, s hangsúlyozta, hogy ez elengedhetetlen előfeltétele egy valóban népi forradalomnak. Marx és Engels számos művében utal arra, hogy a régi államgépezet átalakítása lehetséges, hogy a régi államgépezet a forradalom eredményeként népképviseleti szervvé válhat. Ilyen lehetőséggel számolt Marx és Engels Anglia és az Egyesült Államok viszonylatában, ugyanis ezekben az országokban a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben a demokrácia erői jelentősek voltak, a rendőrség, csendőrség és a szoldateszka pedig még nem volt oly nagymértékben kifejlődve, mint az imperializmus szakaszában.

Az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" című munkában röviden összefoglalva, pontos fogalmazásban megtaláljuk a társadalom gazdasági átalakítására vonatkozó követelést: a termelési eszközök társadalmasításának követelését. „Itt van tehát — első ízben — megformulázva az a tétel — írta Engels —, mely a modern munkásszocializmust élesen megkülönbözteti a feudális, a polgári, a kispolgári stb. szocializmus valamennyi különböző árnyalatától csakúgy, mint az utópikus és az ösztönös munkáskommunizmus zavaros vagyonközösségétől."[15]

A forradalom történetének tanulmányozása és tapasztalatainak általánosítása során Marx és Engels sok fontos elméleti megállapítást tesz a nemzeti kérdésre vonatkozóan. Materialista módon értelmezik a nemzeti mozgalmak lényegét, megvilágítják gazdasági alapjukat. Rámutatnak arra, hogy a nemzeti mozgalom összefügg a kapitalizmus fejlődésével, s így a nemzeti harc a burzsoá demokratikus mozgalom része. A tudományos kommunizmus megalapítói arra tanították a proletariátust, hogy csak azokat a nemzeti mozgalmakat támogassák, amelyek elősegítik a dolgozó tömegek forradalmi harcát.

A forradalom tapasztalataira támaszkodva Engels kifejtette azt az igen fontos gondolatot, hogy a fegyveres felkelés művészet, hogy bizonyos szabályoknak van alávetve, s az ezekről való

[15] *Marx—Engels:* Válogatott művek. I. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 138—139. old.

megfeledkezés mind a felkelés, mind pedig a felkelést irányító párt pusztulásához vezet. Engels így fogalmazta meg ezt az elvet: „Először is sohase játssz a felkeléssel, hacsak nem vagy teljesen felkészülve arra, hogy vállald játékod következményeit... Másodszor, ha már ráléptél a felkelés útjára, cselekedj a legnagyobb határozottsággal, s mindig támadóan. A védekezés minden fegyveres felkelés halála; elveszejti a felkelést, még mielőtt az összemérné erejét ellenségeivel."[16]

Marxnak és Engelsnek a fegyveres felkelésre vonatkozó gondolatait Lenin tovább fejlesztette, és a bolsevikok hasznosították a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előkészítésének és végrehajtásának napjaiban.

Marx és Engels a forradalmi események eredményeinek összegezésével foglalkozó munkáikban ragyogó példát mutattak arra, hogyan kell a dialektikus módszert és a materialista elméletet a társadalmi jelenségek elemzésére alkalmazni. Műveik, amelyeket áthat a proletariátus ellenségeivel szembeni engesztelhetetlenség, a társadalomtudomány pártosságának példái.

Elméleti munkásságuk mellett Marx és Engels fáradhatatlan tevékenységet fejtettek ki a Kommunisták Szövetségének újjászervezése érdekében. 1850 márciusában Marx és Engels „A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez" című írásában vázolta, melyek a kommunisták feladatai és milyen taktikát kell folytatniuk a forradalomban. Az Üzenet a forradalmi proletariátus fő feladataként a munkáspárt titkos és nyílt szervezeteinek megalakítását jelölte meg. Az Üzenet arról szólt, hogy a proletárpárt titkos szervezete — a Kommunisták Szövetsége — csak akkor lehet erős és cselekvőképes, ha szoros a kapcsolata a nagy proletártömegekkel. Ebből a célból kapcsolatot kell teremteni a legális munkásszervezetekkel.

Az Üzenet felveti a permanens forradalom eszméjét. A permanens forradalom marxi eszméjének lényege az, hogy a polgári demokratikus és a proletárforradalom között nem kell okvetlenül egy hosszú békés fejlődési időszaknak eltelnie. Ellenkezőleg, a proletariátus feladata az, hogy állandósítsa a forradalmat mindaddig, amíg minden vagyonos osztályt meg nem fosztanak a politikai uralomtól, s amíg a proletariátus ki nem vívja a poli-

[16] *Marx—Engels* Művei. 8. köt. 88. old.

tikai hatalmat. A forradalom sikeres fejlődésének feltétele a munkásosztály forradalmi pártjának megalakítása.

1850 első felében a Kommunisták Szövetsége jelentősen fokozta tevékenységét: voltak csoportjai Németországban, Franciaországban, Svájcban, Angliában. E szervezet tevékenységének iránya attól függött, hogy beigazolódnak-e az új forradalmi hullámhoz fűzött remények. 1850 őszén világossá vált, hogy Európa gazdasági fejlődésében fellendülési időszak következett be. Ezzel összefüggésben megerősödött a reakció, és egyelőre egyetlen európai országban sem lehetett számítani forradalom kitörésére. Ezért Marx és Engels új taktikát hirdetett, s ez a forradalomhoz való erőgyűjtésen alapult, a forradalmi akció közvetlen előkészítése pillanatnyilag háttérbe szorult.

Marx és Engels ellen foglalt állást a Kommunisták Szövetsége ingadozó tagjainak egy része, élén Willichhel és Schapperral, akik azt javasolták, hogy — tekintet nélkül az objektív körülményekre — kezdjék meg a forradalmi megmozdulás előkészítését Németországban. Egy ilyen politika csak azzal a következménnyel járhatott volna, hogy a Kommunisták Szövetsége teljesen elszakad a munkástömegektől, szektás szervezetté válik és megsemmisül.

1850. szeptember 15-én a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének ülésén megtörtént a szakadás. A Központi Vezetőség többsége Marxot és Engelst támogatta, s elítélte Willichet, Schappert és híveiket. A németországi kommunisták helyeselték Marx és Engels álláspontját, és elítélték a Willich—Schapper-frakció tevékenységét. Angliában, Franciaországban és Svájcban a szövetség csoportjai Willich pártjára álltak: a hazájuktól elszakadt emigránsok, akik nem ismerték a Németországban fennálló valóságos helyzetet, hittek a forradalom közeli eljövetelében, és készséggel ismételgették a frakció kiáltványainak bombasztikus frázisait. Ám a dolog nem korlátozódott elvi nézeteltérésekre; a Willich—Schapper-frakció tagjai hamarosan szoros kapcsolatba léptek a kispolgárság vezetőivel.

1851. május 10-én a lipcsei pályaudvaron letartóztatták Nothjungot, a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének titkos küldöttjét. Megtalálták nála a Kommunisták Szövetségének több okmányát, egyebek között az Üzenetet, továbbá a Szövetség egyes tagjainak címét. A porosz kormányhatóságok valóságos

keresztes hadjáratot szerveztek a kommunisták ellen, s igyekeztek bevonni más kormányokat is. Másfél évig vesződtek az „összeesküvés" összetákolásával. 1852. október 4-től november 12-ig tartott a kölni kommunista per.

1852. november 12-én kihirdették az ítéletet: a vádlottak többségét különféle időtartamú várfogságra ítélték.

Marx a „Leleplezések a kölni kommunista perről" című brosúrájában, Engels „A kölni kommunista per" című cikkében leleplezték a porosz rendőrség és kormány önkényeskedését. A porosz rendőrállam ott állt az egész világ előtt a maga visszataszító meztelenségében. Az említett írásokban Marx és Engels egyben megmagyarázta a munkásosztálynak és az egész népnek, hogy mi a kommunista szervezet igazi szerepe, s melyek tényleges feladatai és céljai.

Objektíve a kölni per szószékül szolgált a Kommunisták Szövetsége számára. Programját, „A Kommunista Párt kiáltványá"-t, taktikai platformját, „A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez" című dokumentumot stb. a bizonyítási eljárás során felolvasták, számos újságban kinyomtatták. A német nép széles rétegei felfigyeltek rájuk.

A Kommunisták Szövetsége betöltötte szerepét, és a kialakult körülmények között nem volt célravezető tevékenységének folytatása. 1852. november 17-én Marx javaslatára a szövetség elhatározta feloszlását.

A Kommunisták Szövetsége, bár nem vált a munkásmozgalommal szoros kapcsolatban álló, e mozgalmat vezető kommunista tömegpárttá, jelentősége a nemzetközi munkásmozgalom történetében igen nagy. Nemcsak a proletárpárt mintaképe volt, hanem a nemzetközi proletárszervezetnek a történelemben első formája, a Nemzetközi Munkásszövetség, az I. Internacionálé előfutára is. A Kommunisták Szövetsége volt az a szervezet, amely programjává tette Marx és Engels halhatatlan művét — „A Kommunista Párt kiáltványá"-t. Végül a szövetség a munkásmozgalom vezetőinek kitűnő iskolája volt. Soraiból kerültek ki Wilhelm Liebknecht, Friedrich Lessner és sokan mások, akik aktívan részt vettek az I. Internacionálé munkájában.

•

Az 1848—1849-es polgári és polgári demokratikus forradalmaknak, e korszak burzsoá nemzeti mozgalmainak és az 1848. júniusi nagy párizsi proletárfelkelésnek óriási jelentőségük volt a proletariátus felszabadító harcának fejlődésében.

Amikor az 1848—1849. évi munkásmozgalmat, forradalmakat és nemzeti mozgalmakat tanulmányozzuk, különösen nagy figyelmet kell fordítanunk arra, hogy mik voltak a dolgozó tömegek vereségének belső okai ebben a felszabadító harcban.

A proletariátus, bár a legfejlettebb európai országokban, az 1848—1849-es forradalmi mozgalmak fő erejét alkotta, nem volt elég erős, elég nagy létszámú, politikailag kellően fejlett és eléggé szervezett ahhoz, hogy a polgári demokratikus forradalom vezetője legyen.

A nagyburzsoázia és az elpolgáriasodott nemesség képviselői egyes országokban még a forradalom előtt, másokban az 1848 februári—márciusi napokban az ellenforradalmi tábor szövetségeseiként vagy szekértolóiként a forradalmi demokraták ellen léptek fel.

Az a tény, hogy a dolgozó tömegek 1848—1849-ben felismerték a burzsoá liberalizmus ellenforradalmi jellegét, az akkori idők eseményeinek fontos politikai tanulsága.

Óriási jelentőségű volt a másik tanulság is: a polgári és kispolgári demokraták erőinek, következetes forradalmi harcra való képességüknek próbája. Ingadozást, határozatlanságot és állhatatlanságot tanúsított a kispolgárság 1848—1849-ben nemcsak Angliában, Franciaországban és Németországban, de sok más országban is. A városi és a falusi kispolgárság a polgári demokraták *széles* társadalmi bázisául szolgált. Ám a kapitalizmus általános fejlődése, a parasztság társadalmi differenciálódásának még a viszonylag elmaradott európai országokban is tapasztalható növekedése idején, és, ami különösen fontos, olyan történelmi feltételek között, amikor már megkezdődtek a proletariátus *önálló* mozgalmai, a polgári és kispolgári demokraták általában egyetlen európai országban sem emelkedtek feladatuk magaslatára. Az idegen elnyomás alól felszabadult országokban a burzsoá demokraták nem vállalták azt a feladatot, hogy a nemzeti felszabadító harcot összekössék az agrárkérdés forradalmi megoldásával. Az 1848—1849. évi francia hegypárt szánalmas paródiája volt csak az 1793—1794. évi hegypártnak.

Marx és Engels a burzsoá demokrácia körében érvényesülő konkrét irányzatok pontos mérlegelése alapján határozta meg viszonyát azoknak az országoknak a demokratáihoz, amelyekben akkor polgári demokratikus forradalmak és burzsoá nemzeti mozgalmak mentek végbe. Németországban a forradalom kezdetén beléptek a Demokrata Társaságba. A demokratikus erők egyesítése akkor nélkülözhetetlen volt az elsődleges feladat megoldása, a polgári demokratikus forradalom győzelme szempontjából. Később, 1849 tavaszán azonban, amikor a polgári és kispolgári demokraták mind ellenségesebb magatartást tanúsítottak a proletariátussal szemben, Marx és Engels kilépett a Demokrata Társaságból, és a proletariátus önálló politikai pártjának megalakítását tűzte ki feladatul.

A polgári demokratikus forradalmak, a burzsoá nemzeti mozgalmak és az 1848-as párizsi munkásfelkelés segítették Marxot és Engelst abban, hogy ellenőrizzék és jelentősen tovább fejlesszék a korábbi műveikben már lefektetett főbb elméleti tételeket, hogy a forradalmi és a nemzeti harc tapasztalataival gazdagítsák a marxizmust. Ez a tapasztalat vezette Marxot arra a következtetésre, hogy a forradalom folyamán a régi államgépezetet *szét kell zúzni,* hogy a parasztságnak történelmi szerepe szerint *a proletariátus természetes szövetségesének kell lennie.*

A proletariátus nagy próbatételei között világtörténelmi jelentőségű volt a párizsi munkások júniusi felkelése. Mint már említettük, a júniusi felkelés megmutatta, hogy *egyedül* a proletariátus szocialista jellegű; a felkelés elősegítette, hogy a francia munkások felismerjék az utópikus tanítások hamis voltát és a Louis Blanc-izmusnak — a burzsoáziával való egyezkedés áruló taktikájának — ártalmasságát.

Az 1848—1849-es forradalmak, a júniusi párizsi proletárfelkeléshez hasonlóan, elbuktak. De jusson csak eszünkbe, mit mondott Marx az 1848-as franciaországi eseményekre vonatkozólag, s ugyanaz elmondható az 1848—1849-ben elbukott összes forradalmi és nemzeti mozgalmakról: ezekben a vesztett csatákban nem a forradalom halt meg, hanem azok az illúziók, téves eszmék, amelyektől számos ország munkásosztálya és forradalmi pártjai nem a februári és márciusi forradalmi győzelmek napjaiban szabadultak meg, hanem a vereségek gyászos napjaiban.

Az 1848—1849-es forradalmak és éppen a dolgozó tömegek,

s különösen a munkások harca *kényszerítették* az egyes országok uralkodó osztályait arra, hogy haladó társadalmi és gazdasági reformokat hajtsanak végre. Az 1848—1849-es forradalmak megtisztították az utat (ha nem is minden országban egyformán) a kapitalizmus gyorsabb ütemű továbbfejlődése előtt.

Olaszország helyzete az 1848—1849-es forradalom veresége után. A szárd királyság befolyásának erősödése

Az 1848—1849-es forradalom veresége nyomán az abszolutisztikus klerikális reakció időszaka köszöntött Olaszországra. A lombard—velencei területen az osztrákok rendőri diktatúrát létesítettek. Osztrák csapatok tartózkodtak Toscanában, Parmában, Modenában és a pápai államban, ahol francia csapatok is voltak. Piemont kivételével valamennyi olasz államban visszaállították a forradalom előtti abszolutisztikus, monarchista rendszert. A pápai birtokokon és a nápolyi királyságban véresen leszámoltak a forradalom elfogott résztvevőivel.

Ilyenformán az ország egységéért és függetlenségéért folyó harc továbbra is elsőrendű feladat maradt az olasz felszabadító mozgalomban, s amint a kapitalizmus tovább fejlődött, úgy vált egyre időszerűbbé.

Az ország leggazdagabb területe — a lombard—velencei terület — Ausztria gyarmatosító politikája következtében nem tudta teljes mértékben kiaknázni belső erőforrásait. Ez erősen hátráltatta a terület iparosodását.

Némileg más volt a helyzet a szárd királyságban, ahol az alkotmány érvényben maradt. Az alkotmányos monarchia, minden korlátja ellenére (magas választói cenzus, a királyi hatalom nagy kiváltságai, a személyi szabadságjogok garanciájának hiánya), haladó volt a többi olasz állam abszolút monarchiájához képest. Piemontnak nem kellett az osztrák csapatokat beszállásolnia, jelentős hadserege volt, gazdaságilag fokozatosan erősödött. Mindez előfeltétele volt a tőkés viszonyok, különösen a korszerű

ipar eredményesebb fejlődésének, valamint az önállóbb külpolitikának. A szárd királyság fokozatosan kivált az olasz államok közül.

Piemont megerősödésében nagy szerepe volt Cavour Camillo di Benso grófnak, a mérsékelt liberális miniszterelnöknek. Cavour — aki egyébként gazdag földbirtokos és nagytőkés volt — igyekezett jelentősebbé, modern burzsoá állammá tenni a szárd királyságot. Liberális politikát folytatott: leszállította a vámokat, kereskedelmi szerződést kötött Angliával, Franciaországgal, Belgiummal és más országokkal, ezzel megkönnyítette a vasérc, a nyersvas, a szén, a gépek és egyéb termelési berendezések importját. Ezenkívül a Cavour-kormány szekularizálta 330 kolostor (600 közül) vagyonát és földjeit. Ezek főképpen a nagyburzsoázia és a földbirtokosok kezébe kerültek. Az állam fokozott mértékben szubvencionálta a piemonti vasútvonalak építését; a Cavour-kormány idején a vasúti társaságok mintegy 400 millió lírát kaptak. D'Azeglio azt mondotta, hogy a vasút az a cérna, amellyel az olasz csizma összevarrható.

Mindezen intézkedések folytán fokozatosan bővült a belső piac, kedvezőbb feltételek jöttek létre előbb Piemont, majd a politikai egyesülés során egész Olaszország iparának fejlődéséhez. Piemontban és Lombardiában megjelentek az első nagy kohászati és gépgyártó vállalatok, de csak kivétel számba mentek, mert a manufakturális és kisipari típusú üzemek voltak túlsúlyban.

A kapitalizmus rendkívül lassan hatolt be a földművelésbe. Valamivel gyorsabb volt ez a folyamat északon, ahol a nagybirtokosok egy része kapitalista módon gazdálkodott.

Olaszországban továbbra is két úton volt lehetséges a politikai egyesülés: „felülről" — ennek az útnak volt lelkes híve Cavour — és „alulról", vagyis forradalmi demokratikus úton, amelynek legnevesebb képviselői Mazzini és Garibaldi voltak. 1853-ban ők ketten Akciópárt néven szervezetet alakítottak, amelynek voltak pozitív vonásai, de megvoltak benne az „Ifjú Olaszország" nagy elméleti és taktikai jellegű hiányosságai is. A mazzinisták továbbra is összeesküvéseket szerveztek, fegyveres akciókat és egyéni terrorcselekményeket kíséreltek meg, melyek rendszeresen kudarcot vallottak. A tömegektől elszakadt Akciópárt hajlamos volt a mérsékeltekkel való kompromisszumokra.

A munkásmozgalom, Pisacane utópista szocializmusa

A tőkés ipar fejlődésének említett eredményei azt jelentették, hogy Olaszországban — főképpen Lombardiában, Piemontban és részben Toscanában — születőben volt az ipari proletariátus, létszáma azonban a lakossághoz viszonyítva jelentéktelen maradt; a manufakturális és kisipari üzemekben dolgozó munkások túlsúlyban voltak.

A munkások helyzete súlyos volt. Napi 13—14, helyenként 16 óra munkáért alacsony bért kaptak. A munkások politikailag jogfosztottak voltak; ezenkívül bőrükön érezték az idegen, különösen az osztrák elnyomást. Az ország politikai szétdaraboltsága rendkívüli nehézségeket gördített a munkások országos méretű szervezésének útjába.

Az ötvenes években főleg Piemontban alakultak munkásszervezetek, mert itt a hatályban levő alkotmány megengedte a dolgozók szövetségeinek létrehozását.

1850-ben a lomellinai szőlőgazdasági munkások tiltakozó akcióba kezdtek társaik önkényes elbocsátása ellen. A munkások összetűztek a rendőrséggel, amely erőszakkal próbálta elfojtani akciójukat. 1859-ben Zoagliban a béremelést követelő textilmunkások léptek sztrájkba. Ezek az akciók azonban csak különálló, elszigetelt megnyilvánulásai voltak az olasz munkások tiltakozásának, s nem jártak lényeges eredménnyel.

A XIX. század ötvenes éveiben Olaszországban egyre-másra alakultak az egyszerű munkásszervezetek. Piemontban és Lombardiában nagymértékben elterjedtek a kölcsönös segítő társaságok. Például 1860-ban Torinóban, Milánóban, Pinerolóban, Liguriában stb. alakultak ilyen szervezetek.

1853-tól kezdve Piemontban is többször összeült a munkásszervezetek kongresszusa. A munkásszervezetek rendszerint a burzsoá értelmiségre bízták érdekeik védelmét. Ennek következtében a kongresszusok abban merültek ki, hogy megtárgyalták a rokkantak és az öreg munkások segélyezését, a lakásépítési szövetkezetek létesítését, a munkások oktatását. Olykor a munkaidő csökkentéséről is vitatkoztak. A kongresszusok vezetői kerülték a politikai témákat.

A tőkés termelési mód éretlenségének, s a burzsoázia és a proletariátus közti ellentét fejletlenségének megfelelt az a fejletlen ideológia — az utópista szocializmus —, melynek képviselője

Carlo Pisacane[1] volt. Pisacane a „Történelmi, politikai és katonai vázlatok Olaszországról" című művében foglalta össze nézeteit, és keményen bírálta a tőkés rendet a dolgozók súlyos kizsákmányolása miatt. Nézete szerint a dolgozók bajainak oka a magántulajdonban rejlik. „Amíg csak néhányan lesznek a termelési eszközök tulajdonosai — írta —, addig a többség a tulajdonosok rabja lesz." A dolgozók menekvését abban látta, hogy a társadalom kollektív tulajdon alapján rendezkedik be, s minden tagjának lesz munkája.

Pisacane nem szorítkozott általános, elvont megállapításokra. Számításba vette Olaszország specifikus körülményeit és a risorgimentóra váró feladatokat. Jobban megértette, mint Mazzini, hogy a paraszti tömegeket be kell vonni a harcba, és számításba kell venni sajátos érdekeiket. Feladatul tűzte ki, hogy a nagybirtokrendszer felszámolása útján juttassanak földet a parasztoknak.

A risorgimento eszméi tükröződtek Pisacane ama megállapításában, hogy az új társadalomban minden olasz szabad és független lesz. Az új társadalmat Pisacane úgy képzelte el, hogy az szabad közösségek szövetsége lesz, s ezeknek nem lesz szükségük államra. Tehát ebben a tekintetben anarchista álláspontot képviselt.

Harci taktikájának az volt a pozitív vonása, hogy az új társadalom megteremtését nem holmi gazdag emberbarátok vagy felvilágosult uralkodók segítségéhez kötötte, hanem a kizsákmányolók uralma elleni felkelésig terjedhető határozott akciókat sürgetett. De nem gondolt arra, hogy a fegyveres felkeléshez forradalmi helyzetre van szükség. Ezzel magyarázható, hogy az általa kezdeményezett fegyveres akciók nem haladták meg az összeesküvés mértékét, s kudarcra voltak ítélve. „Végeredményben — írja A. Gramsci — még Pisacanéról is azt kell mondanunk, hogy nem képviselt a risorgimentóban »realista« tendenciát, hiszen elszigetelten, párt nélkül, káderek nélkül cselekedett..."[2]

Az olasz munkások tevékenyen részt vettek a felszabadító mozgalomban. Ugyanakkor a tőkés ipar további fejlődésével párhuzamosan mindjobban megmutatkozott a munka és a tőke közti

[1] Carlo Pisacane (1818—1857) — a XIX. század kiemelkedő olasz utópista szocialistája, forradalmi demokrata, a risorgimento aktív résztvevője.

[2] *A. Gramsci:* Válogatott művek. 3. köt. 406. old. (oroszul).

ellentmondás. A munkások érdekeik védelmében gyakrabban folyamodtak sztrájkokhoz.

A felszabadító mozgalom megélénkülése arra vezetett, hogy a munkásszervezetek bekapcsolódtak a politikai harcba. Firenzében és Astiban 1861-től kezdve a mazzinisták részt vettek a munkásegyesületek kongresszusain, s politikai kérdéseket vetettek fel. Felvetették például az általános választójog bevezetésének kérdését. A munkásegyesületek 1864. évi nápolyi kongresszusa elfogadta „Az olasz munkásegyesületek testvériségének okmánya" elnevezésű szabályzatot, amelynek alapjául a már ismertetett mazzinista elvek szolgáltak. Mazzini tudvalevőleg arra törekedett, hogy támogatást kapjon a munkásoktól a risorgimento feladatainak megoldásához, de ellenszenvvel fogadta a munkásoknak azt a törekvését, hogy a maguk specifikus érdekeit védelmezzék, s különösen a sztrájkot ellenezte. Mindez a munkásegyesületek és kongresszusaik tevékenységének hanyatlására vezetett. Ráadásul 1864-ben megjelent Olaszországban Mihail Bakunyin anarchista vezér, s a munkásszervezetekben harc indult meg a mazzinisták és a bakunyinisták között. Ez még jobban gyengítette a munkásszervezeteket. Az a tény, hogy a mazzinistáknak és a bakunyinistáknak nagy szerepük volt az akkori olasz munkásszervezetek irányításában, az ipari proletariátus kis létszámával, s főképpen a kispolgári befolyással magyarázható. Ilyen körülmények között a munkásoknak még nem lehetett döntő szerepük a risorgimento-mozgalomban.

Háború Ausztria ellen. A nemzeti felszabadító mozgalom megerősödése

A mérsékelt liberális Cavour azon mesterkedett, hogy a néptömegek bevonása nélkül harcolja ki az ország függetlenségét és egyesítését. Ezt a feladatot francia támogatással igyekezett megoldani, s ezért tárgyalásokat folytatott III. Napóleonnal egy Ausztria elleni együttes háborúról, amelyben Anglia, Oroszország és Poroszország semleges maradna. Cavour ez irányú lépései sikerrel jártak. 1858-ban Plombières-ben titkos megállapodás jött létre Franciaország és Piemont között az Ausztria elleni együttes hadjáratról, amelynek célja Lombardia és a velencei terület felszabadítása volt. Ellenszolgáltatásul III. Napóleon kikötötte a Piemonthoz tartozó Nizza és Savoya Franciaországhoz csatolását.

Az Ausztria elleni háború 1859-ben kezdődött, s a hazafias

mozgalmak nagyarányú fellendülését idézte elő Olaszországban. Ezt a fellendülést Cavour ügyesen kihasználta. A Giuseppe Garibaldi vezette önkéntesek — az „alpesi lövészek" — hadtestét Cavour a reguláris csapatok kötelékébe sorolta. Garibaldi tábornoki rangot kapott. Ugyanakkor a piemonti főparancsnokság nem szerelte fel megfelelően a garibaldistákat, de azért igen felelősségteljes megbízatásokat adott nekik. Az önkéntesek lelkesedésének és Garibaldi tehetséges vezetésének köszönhető, hogy a garibaldisták mégis számos jelentős győzelmet arattak az osztrák seregeken.

Az olasz—francia csapatok győzelmet arattak Magentánál, Solferinónál, San Martinónál. Az osztrák erők teljes szétzúzása elkerülhetetlen volt. Ámde az olaszországi forradalmi felszabadító mozgalom fellendülése, Olaszország politikai egyesülésének perspektívája, illetve az a lehetőség, hogy Franciaország határán erős állam jön létre, megijesztette III. Napóleont, aki ezért 1859 júliusában Villafranca helységben fegyverszünetet kötött Ausztriával anélkül, hogy ebben Cavourral megállapodott volna. A fegyverszünet értelmében Lombardia Piemonthoz került, a velencei terület viszont osztrák uralom alatt maradt, míg Toscanában, Parmában, Modenában és Romagnában a régi hatalmat kellett visszaállítani. III. Napóleon árulása után Cavour és a piemonti kormányzó körök nem merték a tömegekre támaszkodva folytatni a háborút Ausztria ellen. Így a sikeresen indult felszabadítás félbemaradt, de a felszabadítás és az egyesítés befejezésének lehetőségei még fennálltak.

A nemzeti felszabadító mozgalom további fellendülése és az olasz nemzeti állam kialakulása

A villafrancai fegyverszünet felháborodást keltett az olaszok körében. A parmai, a toscanai, a modenai és a romagnai nemzetgyűlés elhatározta, hogy nem ismerik el a régi uralkodókat, hanem Piemonthoz csatlakoznak. 1860 márciusában népszavazás volt ezekben az államokban, s ennek alapján valamennyi csatlakozott a szárd királysághoz.

Garibaldi és hívei erőteljesen készültek az ország politikai egyesítésének befejezésére. Garibaldi felhívta a lakosságot, rendezzen gyűjtést az önkéntesek felfegyverzésére. Cavour és kormánya azonban, félve a tömegek felfegyverkezésétől, fékezte a demokraták tevékenységét. Fennállt az a veszély, hogy Olasz-

ország egyesítése befejezetlen marad. A helyzetet ismét a néptömegek mentették meg.

A szicíliai kettős királyságban már 1859 végén nyugtalanság uralkodott, s 1860. április 4-én megkezdődött a palermói kisiparosok és szegény rétegek felkelése, amely gyorsan átterjedt más szicíliai városokra és falvakra is. Így április 18-án Cariniban valóságos ütközet zajlott le a bourbonista katonák és a parasztok között.

1860. május 6-án Genovából a felkelők segítségére sietett Garibaldi legendás hírű osztaga, a „Vörösinges ezred". A garibaldisták jelszava ez volt: „Olaszország és Viktor Emánuel."

A felkelő osztagnak mintegy felét munkások és kisiparosok alkották. Sok volt az egyetemi hallgató is. Az osztag kötelékében különféle nemzetiségek önkéntesei harcoltak.

Május 11-én az önkéntesek partra szálltak Marsala kikötőben. Egy hónap alatt vagy 5000 partizán csatlakozott hozzájuk. Május 15-én Calatafiminál szétverték a nápolyi seregeket. Május 27-én 8000 bátor garibaldista és szicíliai felkelő — a királyi csapatok számbeli fölénye (20 000) ellenére — Garibaldi ügyes taktikai irányításával bevette Palermót, Szicília fővárosát. Június végére az egész sziget felszabadult a gyűlöletes Bourbon-uralom alól.

Garibaldi Szicília diktátora lett, de a szigetet lényegében a burzsoázia képviselői, a mérsékelt liberálisok kormányozták. Közülük kerültek ki a kormányzók és választották a városi, illetve községi önkormányzati testületeket.

Szicíliában a garibaldisták meghirdették a papság és a nemesség kiváltságainak megszüntetését, a jezsuiták előzését és földjük elkobzását, a vámilletékek csökkentését vagy megszüntetését, a kereskedelem és az ipari tevékenység szabadságát, a gabonaőrlési adó eltörlését, haladékot ígértek a földbérlő parasztoknak a bérleti díj kifizetésére, s rendeletben mondták ki, hogy a közösségi földeket szét kell osztani a parasztok között.

A falusi lakosság nagy megelégedéssel fogadta ezeket az intézkedéseket, amelyek bizonyos mértékben megkönnyítették a helyzetét. A falusiak remélték, hogy a legégetőbb kérdés — a parasztok földhöz juttatása — végleg megoldódik, a nagybirtokosok földjeinek elkobzása útján. De kegyetlen csalódás érte őket. A garibaldisták nemhogy kisajátították volna a földesúri földeket, nemhogy igyekeztek volna érvényt szerezni a parasztok

helyzetének megjavítására meghirdetett saját intézkedéseiknek, de harcot indítottak a parasztok ama kísérletei ellen, hogy maguk oldják meg az agrárkérdést.

A nagybirtokosok ugyanis nem hajtották végre a parasztok helyzetének megkönnyítését célzó rendeleteket, és fegyveres erővel álltak ellen, amikor a parasztok maguk láttak hozzá a rendeletek érvényesítéséhez, erőszak alkalmazásától sem riadva vissza. Ilyenformán több fegyveres összetűzésre került sor a szicíliai falvakban. A parasztmozgalom antifeudális jellegű volt. Ebben a döntő pillanatban a szicíliai garibaldista közigazgatás a nagybirtokosok pártjára állt. A garibaldista tábornokok vezette katonaság kegyetlenül elfojtotta a felkeléseket, s egész falvakat gyűjtött fel. Több parancsnok agyonlövette az elfogott fegyveres parasztokat.

Ilyenformán a radikális demokraták erélytelensége következtében a parasztság, a risorgimento legfőbb hajtóereje, árulás áldozata lett. Ennek folytán a mozgalom társadalmi bázisa egyszerre alaposan leszűkült. A garibaldistáknak, minthogy elvesztették támaszukat a tömegekben, a továbbiakban a „vezető körökkel", vagyis a mérsékeltekkel kellett együttműködniük. Ez azonban nem ment máról holnapra.

A félszigeten Garibaldi még be tudta vonni a néptömegeket a nápolyi önkényuralom elleni harcba. Augusztus 20-án 16 000 garibaldista átkelt Calabriába. A parasztok és a kisiparosok óriási lelkesedéssel fogadták őket. Délen mindenütt felkelések törtek ki. Csakhamar 40 000 felkelő állt be a garibaldisták közé.

Szeptember 7-én Nápoly már Garibaldi kezében volt. Hamarosan Mazzini is Nápolyba érkezett. Napirendre került a forradalom további fejlődésének útja. Garibaldi és legendás ezrede hadjáratot kezdett „Olaszország és Viktor Emánuel" jelszóval. Ilyenformán a forradalmi módszerekkel megindult felszabadító mozgalomnak távolabbi célja az volt, hogy a mérsékeltek programja szerint érjen véget. Mazzini a köztársaság kikiáltása mellett kardoskodott. Cavour és a piemonti mérsékelt liberálisok arra törekedtek, hogy elszigeteljék Garibaldit a mazzinisták befolyásától.

„Az Akciópártnak, hogy hatékonyan szembeszállhasson a mérsékeltekkel — írta Gramsci —, kapcsolatot kellett volna teremtenie a paraszti tömegekkel, különösen a déli parasztsággal,

s »jakobinus párttá« kellett volna válnia, mégpedig nemcsak külsőleg, »formai« szempontból, hanem főképpen politikájának konkrét társadalmi és gazdasági tartalma tekintetében."[3]

Garibaldi és Mazzini azonban sohasem értették meg az agrárkérdés radikális megoldásának szükségességét, nem értették meg, hogy a nagybirtokosok földjét ki kellene sajátítani és átadni a parasztoknak, elsősorban a szegényparasztoknak és a zsellléreknek.

Cavour és a mérsékeltek tisztán látták, hogy a Garibaldit követő néptömegek erejével katonai erőt kell szembeállítaniuk. A piemonti kormány III. Napóleon beleegyezésével csapatait a pápai állam területén át irányította délre. A pápai sereg megpróbált ellenállni, de sikertelenül. A király katonái a nápolyi állam területére léptek.

1860. október 21-én a szicíliai kettős királyságban népszavazást bonyolítottak le, amelynek eredményeként ebben az országrészben is elismerték II. Viktor Emánuel királyságát. Október 29-én Garibaldi találkozott a királlyal. Lemondott a diktátori teljhatalomról és üdvözölte Viktor Emánuelt, Olaszország királyát. Garibaldi tehát rosszabb volt politikusnak, mint hadvezérnek. Végül 1861 márciusában összeült az országos parlament, s formailag szentesítette az olasz nemzeti állam megalakulását. II. Viktor Emánuelt Olaszország királyának nyilvánították. A hatalmat az elpolgáriasodott nemesség és a nagyburzsoázia tömbjének képviselői vették kézbe.

De a pápai állam és Velence még nem tartozott az egyesített országhoz. Garibaldi nem tudott belenyugodni abba, hogy az egységes Olaszország megteremtése nem fejeződött be, hogy a pápai állam még mindig a pápa önkényuralma alatt áll. 1862-ben hadjáratot indított Róma ellen, de Viktor Emánuel király seregei útját állták. A király személyesen írta alá a Garibaldival szembeni ellenakcióról szóló parancsot, amelyben lázadónak nevezte Garibaldit. Így nyilvánult meg a rút hálátlanság az uralkodó részéről, aki a népi hős segítségével került az olasz trónra.

Olaszország politikai egyesítése a következőképpen ment végbe: 1866-ban az osztrák—porosz és a garibaldisták tevékeny részvételével folyt osztrák—olasz háború eredményeként Olasz-

[3] *A. Gramsci:* Il Risorgimento. 4. köt. 43. old. (olaszul).

ország visszakapta a velencei területet. 1867-ben Garibaldi új hadjáratot indított a pápai állam felszabadítására, de alulmaradt az egyesült francia és pápai csapatokkal szemben, s Caprera szigetére száműzték. 1870-ben végre a pápai állam is az ország része lett. A csatlakozás a francia—porosz háború során ment végbe, amely III. Napóleon birodalmának összeomlására vezetett, s ezzel megkönnyítette Olaszország egyesítésének befejezését. 1870. szeptember 2-án a francia seregeket Sedannál szétverték, aminek következtében a pápai állam területén levő francia csapatok dezorganizálódtak. Ezt használta ki Viktor Emánuel a pápai állam elfoglalására.

1871 januárjában Rómát az olasz királyság fővárosának nyilvánították. Ez volt a risorgimento-mozgalom utolsó mozzanata.

Az ország egységéért és függetlenségéért vívott harcban döntő szerepük volt a néptömegeknek. A risorgimento mégsem következetes forradalmi módszerrel, hanem „felülről", antidemokratikus aktussal fejeződött be. Ennek okai a következők voltak: 1) a nemzeti nagyburzsoázia nem haladt a tömegekkel, hanem az ellenforradalmi földesúri nemesekkel működött együtt; 2) az olasz társadalom demokratikus rétegei, a városi kispolgárság és az értelmiség, demokratikusabb jelszavakat hangoztattak és határozott harci módszereket követeltek ugyan, a gyakorlatban azonban következetlen demokratáknak bizonyultak, nem oldották meg az agrárkérdést, s ezzel eltaszították a legfőbb hajtóerőt, a parasztságot, ezenkívül átadták a hatalmat a szárd királynak, ahelyett, hogy harcoltak volna a köztársaságért; 3) a munkások még gyengék voltak, nem szerveződtek osztállyá, s ezért nem tölthettek be döntő szerepet a risorgimento-mozgalomban. Az a körülmény, hogy az egyesítést „felülről" vitték végbe, rányomta bélyegét az ország későbbi társadalmi, gazdasági és politikai fejlődésére s az osztályharcra.

A risorgimento azonban még ebben a formában is nagy, progresszív történelmi esemény volt. Olaszországban korszerű burzsoá nemzeti állam jött létre, megszűnt az ország politikai szétdaraboltsága, az idegen államoktól (Ausztriától és Franciaországtól) való közvetlen függés, amely fékezte az ország előrehaladását.

A Cavour-kormány és az ezt követő kormányok a nagyburzsoázia és a nemesi nagybirtokosok tömbjét képviselték. Olyan intézkedéseket léptettek életbe, amelyek bizonyos mértékben elősegí-

tették a tőkés gazdaság, elsősorban az ipar és a kereskedelem fejlődését, a nemzeti piac kialakulását. Ez azt jelentette, hogy gyorsabban alakult ki az olasz munkásosztály, amely fokozatosan az egyesített Olaszország további társadalmi haladásának döntő erejévé vált.

VII. fejezet

NÉPI FELKELÉSEK INDIÁBAN ÉS KÍNÁBAN A XIX. SZÁZAD DEREKÁN

A XIX. század ötvenes évei körül alakult ki főbb vonásaiban a kapitalista világpiac, és kezdtek gyarapodni a kapcsolatok földgolyónk egyes részei között.

A XIX. század negyvenes éveiben a nyugat-európai és az amerikai tőke behatolása nagy megrázkódtatásokat okozott Ázsiában, mindenekelőtt Indiában és Kínában. Évszázados pillérek omlottak össze. Az európai iparcikkek versenye tönkretette Ázsia kézműveseit, akik ősidők óta világszerte híresek voltak készítményeikről. A külföldi tőkének s az áru- és pénzviszonyok fejlődésének a hatása alatt fokozódott a parasztság kizsákmányolása, a függőség és a szolgaság új formái alakultak ki. A feudális földesurak kezdték a mezőgazdaságot a tőkés világpiac szükségleteihez alkalmazni. A világkapitalizmus fokozatosan az iparilag fejlett európai hatalmak agrár- és nyersanyagfüggvényévé változtatta ezeket az országokat. A XIX. század derekán az ázsiai népek kifosztásában Anglia vitte a fő szerepet, és az ötvenes években már jelentkezett a nagy ázsiai népek általános elégedetlensége az angol uralommal szemben.

A XIX. század ötvenes éveiben Keleten — Kínában, Indiában, Iránban (babista felkelések) — végighömpölygött az angol és az egyéb idegen elnyomók ellen irányuló népi felkelések hulláma. Ezekben az években az angol burzsoázia volt az első azok közt, akik Keleten a felszabadító mozgalmat elfojtották.

1. Nemzeti felkelés Indiában (1857—1859)

A XVIII. század derekán Anglia megkezdte India tervszerű meghódítását. Az angol hódítás története a nyílt rablás és foszto-

gatás, a védtelen indiai lakosságon elkövetett szörnyű erőszakosságok története. A hatalmas ország kifosztását a keleti országokkal való monopolkereskedelem céljából a XVII. század elején alakított Brit Kelet-indiai Társaság hajtotta végre. Az angol kormány támogatásával a Kelet-indiai Társaság saját flottát és hadsereget hozott létre, és megvetette a lábát Indiában.

A XIX. század derekán angol uralom alá kerültek India legfontosabb részei — Bengália, Bihar, Orissa, Sind és Punjab, továbbá az északnyugati tartományok és Madras.

India az 1857. évi felkelés küszöbén

1850-ben az angol pamutszövet-exportnak már egynegyed részét szállították Indiába; évről évre növekedett az angol gyapjú, üveg- és fémáruk exportja. A leigázott országból az angolok egyre nagyobb mennyiségben vittek ki rizst és búzát. Például 1849-ben 858 000 font sterling, 1858-ban pedig 3 800 000 font sterling értékű gabonát vittek ki.

Az angol burzsoázia a XIX. század derekától egyre nagyobb érdeklődést tanúsított India mint nyersanyagforrás iránt. Ebben az időben az angol pamutipar jelentős mértékben függött az amerikai gyapottól. Az Amerikától való függés nyugtalanította az angol gyárosokat, akik úgy gondolták, hogy India mint brit gyarmat kellő mennyiségben el tudja látni Angliát gyapottal. Követelték a Brit Kelet-indiai Társaság monopoljogainak megszüntetését; az angol ipari burzsoázia ugyanis e társaság tevékenységében látta az egyik legfőbb akadályát annak, hogy India véglegesen az anyaország nyersanyagfüggvényévé váljon. Dalhousie, angol főkormányzó az ipari burzsoázia érdekeit szem előtt tartva arra törekedett, hogy felszámolja az országon belüli vámhatárokat, s ezért programba vette az indiai fejedelmek birtokainak megsemmisítését és az egész országnak egyetlen kiterjedt brit birtokövezetté való átalakítását.

Az indiai parasztokat kíméletlenül kizsákmányolták. Sok uzsorás és kereskedő földet szerzett és félfeudális földesúrrá vált. Ezek az indiai mezőgazdaságot az angol anyaország szükségleteihez idomították. Ebben az időben kezdődött meg a vasútépítés is, melynek az volt a stratégiai és gazdasági célja, hogy az angolok behatoljanak az ország belsejébe, kiszipolyozzák nyersanyagát és piacot teremtsenek az angol iparcikkek számára.

1849-ben Punjabot, Satarát, 1853-ban Berart és a Jhansi feje-

delemséget egyesítették a Brit Kelet-indiai Társaság birtokaival. 1856-ban Dalhousie Kanpurba összpontosította a társaság katonai egységeit, és parancsot adott az Írországgal azonos kiterjedésű Oudh fejedelemség elfoglalására. Az angol gyarmatosítók ténykedései mindjobban felháborították az indiai fejedelmeket. Ők azonban nem voltak alkalmasak arra, hogy szívós harcot indítsanak az angolok ellen. Az angol uralomra a nagy néptömegek (a parasztok, a kézművesek és a bennszülött katonák — a szipojok[1]) mértek csapást; forradalmi felszabadító háborút kezdtek az angol elnyomók ellen.

Az angolok a kétszázmillió indiait a szipoj zsoldoshadsereg segítségével nyomták el. A szipojokat viszont az európai angol királyi hadsereg segítségével kényszerítették engedelmességre. Ezt a hadsereget az anyaországban toborozták, és létszáma elérte a 40 000 főt.

A szipojok nem szigetelődtek el az általános felszabadító mozgalomtól, amely évről évre erősödött. Bengáliában és Biharban a parasztság már a XIX. század ötvenes éveinek derekán harcot indított az indiai angol uralom támaszai — az uzsorások és a földesurak — ellen. Ezeken a vidékeken a parasztok gyakran határozottan szembeszálltak az angol adószedőkkel.

1855-ben fellázadt a szantal néptörzs, amely a bengáliai Rajmahal hegységben élt. A felkelés, amely a növekvő uzsora és az adósrabszolgaság ellen irányult, partizánháborúvá fejlődött.

1857 elején mozgolódni kezdtek a szipojok. A lázadás elindítója egy első pillantásra jelentéktelen tény volt. 1857 januárjában a szipojok új töltényeket kaptak. A fegyver betöltése előtt a katonáknak le kellett harapniuk a töltény papírburkát. A muzulmán és hindu szipojok kereken megtagadták, hogy akár csak hozzáérjenek az új töltényekhez, mert a muzulmánok között az a hír terjedt el, hogy a töltények disznózsírral vannak bekenve, a hinduk között pedig az, hogy marhafaggyúval.[2]

1857 februárjában Berhampurban nyílt lázadás tört ki: a 19. szipoj-ezred megtagadta az új töltények használatát.

[1] Szipoj (sepoy) — perzsa szó, katonát jelent. A 200 000 főnyi sereget alkotó szipoj-ezredeket a helyi lakosságból egészítették ki.

[2] A muzulmánoknak a vallásuk tiltja a disznóhús fogyasztását, a hinduknak pedig a brahmanizmus nemcsak azt tiltja meg, hogy marhahúst fogyasszanak, hanem azt is, hogy levágják a szent állatnak tekintett tehenet.

1857 májusában Meerutban lázadtak fel a szipojok. Ezt megelőzően már volt rá eset, hogy a szipojok nem engedelmeskedtek az angol tiszteknek, megtagadták az új töltények használatát. Amikor pedig az egyik szipoj-ezredben a parancs megtagadása tömegjellegűvé vált, 85 szipojt hadbíróság elé állítottak, és mindegyiküket 10 évi kényszermunkára ítélték. 1857. május 9-én a három szipoj-ezredből és angol egységekből álló egész meeruti helyőrséget felsorakoztatták az egyik téren. Az elítélt szipojok ruhájáról nyilvánosan letépték a kitüntetéseket, levétették velük az egyenruhát, s mindegyiküket ott helyben bilincsbe verték. Az elítéltek közül többen bajtársaikhoz fordultak segítségért. A téren lejátszódott jelenet feszültséget keltett. Mindezek tetejébe a bilincsbe vert elítélteket a börtönbe kísérték. A téren felsorakoztatott szipoj-ezredek külsőleg megőrizték nyugalmukat, és az angol parancsnokság bizonyos volt benne, hogy intézkedései békét és boldogulást biztosítanak a gyarmatosítóknak.

A felkelés kezdete és lefolyása

1857. május 11-én a Meerutban elhelyezett szipoj-ezredek fellázadtak. Lekaszabolták az angol tiszteket, s elindultak Delhibe. Itt szintén megkezdődött a felkelés, amelyben részt vett a környék parasztsága által támogatott városi szegénynép. A felkelők sorai gyors ütemben gyarapodtak. A szipojok most felhasználták a gyarmatosítók ellen azokat a töltényeket, amelyeknek használatát előzőleg megtagadták. A fellázadt hinduk és mohamedánok egy táborba tömörültek.

A felkelők — szipojok, kézművesek, városi szegények, parasztok, akikhez az első időkben csatlakozott a feudális arisztokrácia és a papság — első ténykedésként visszaállították Delhiben az Indiában 1526-tól uralkodó nagymogulok muzulmán dinasztiájának hatalmát. Tettük az indiaiaknak azt a közös törekvését fejezte ki, hogy a vallási hovatartozástól függetlenül helyreállítsák India nemzeti függetlenségét.

A felkelés hamarosan átterjedt Delhitől Calcuttáig az egész Gangesz völgyére. Ám a felkelők soraiban különböző társadalmi elemek tevékenykedtek. Az angolellenes egységfront a benne részt vevő osztályok eltérő érdekei miatt nem lehetett szilárd.

Az angolok kihasználták a felkelők soraiban mutatkozó egyenetlenséget és a szipojok szervezetlenségét. Minden erejükkel arra törekedtek, hogy megbontsák a felkelők frontját, és a feje-

delmeknek meg az egyéb feudális uralkodóknak tett ígéretekkel elérték, hogy az indiai feudális arisztokrácia és a papság hamarosan elárulta a népet és dezorganizálta sorait.

1857. június 9-én az angolok megkezdték Delhi ostromát, s ehhez a királyi hadsereg Punjabban elhelyezett egységeit használták fel. Punjabban a szipojokat lefegyverezték és lemészárolták. Csoportosan hajtották végre rajtuk az „angol kivégzést": az ágyuk torkához kötözték és keresztüllőtték őket. Delhi ostromával egyidejűleg az angolok Calcutta felől is támadást indítottak. Az angol csapatok a Gangesz völgyében felfelé törtek előre, s mindent elpusztítottak útjukban.

Az indiai felkeléssel foglalkozó egyik cikkében Engels a következőket írta: „Dzsingisz kán és Timur kalmük hordái, amelyek sáskahad módjára megrohanták a városokat és elpusztítottak mindent, ami útjukba került, valóságos áldás volt az ország számára ahhoz képest, amit ezek a keresztény, civilizált, lovagias, nemes brit katonák véghezvittek. Amazok legalább gyorsan továbbmentek kóborlásaik útján; ezek a zsákmányolást rendszerré tevő, módszeres angolok azonban mindenüvé magukkal viszik számtartóikat, akik a rablott holmit nyilvántartják, elárverezik, és éberen őrködnek afelett, hogy a brit hősiességért járó jutalom egy jottányival se rövidüljön meg."[3]

1857. szeptember 19-én hosszú ostrom után az angol csapatok rohammal elfoglalták Delhit. Az angol egységek Campbell tábornok parancsnoksága alatt hadműveletet kezdtek Oudh fővárosa, Lakhnau ellen. A feudális arisztokrácia, amely itt a felkelést vezette, igen gyáván viselkedett. 1858. március 14-én az angolok elfoglalták Lakhnaut.

Az indiai felkelés bukásának fő okai

Az 1857—1859. évi felkelést Marx az indiai nép első nemzeti felkelésének nevezte. A felkelés fő mozgatóereje a parasztság és a kézművesség volt, de sem a parasztoknak, sem a kézműveseknek nem volt szervezetük. A felkelés katonai magját alkotó szipojok szintén nem képviseltek szervezett erőt. Bátran, de minden hozzáértés nélkül cselekedtek. Katonai baklövéseiket a katonai és technikai fölényben levő angolok kihasználták. A hűbérurak és a papok egy része, amely kezdetben a felkelés élén állt, nem

[3] *Marx—Engels* Művei. 12. köt. Berlin 1961. 495. old. (németül).

válhatott a nép harcának igazi vezetőjévé. Hamar megtalálta a közös nyelvet a gyarmatosítókkal, és meghiúsította a nép megmozdulásait. A nagybirtokos arisztokrácia többségének támogatásával a hódítóknak sikerült elfojtaniuk a felkelést.

Anglia indiai politikája a felkelés leverése után

A felkelés fő gócainak felszámolása után az angol kormány 1858-ban megszüntette a Brit Kelet-indiai Társaságot. India az angol korona igazgatása alá került. 1858-ban az angolok két részre osztották Indiát: az angol hivatalnokok uralma alatt álló „brit Indiára" és a „bennszülött Indiára", ahol megmaradt a fejedelmek látszaturalma. A bennszülött fejedelemségekben (számuk mintegy 600 volt) angol rezidensek kezében összpontosult a tényleges hatalom.

Az indiai angol uralom támaszai a reakciós indiai hűbérurak voltak. A gyarmati rendszer fennállásának egyik fő feltétele a feudális reakciónak és intézményeinek támogatása és fenntartása lett.

A felkelés elfojtása után az angol hódítók még a korábbinál is nagyobb arányokban igyekeztek Indiát erőszakkal mezőgazdasági gyarmattá — az anyaország élelmiszer- és nyersanyagszállítójává tenni.

Az angol gyarmatosítók érdeke az volt, hogy növeljék a juta-, gyapot-, földimogyoró- és teaültetvények területét.

Az indiai angol uralom következményei a pusztulás és az éhezés évei voltak. 1851-től 1875-ig az éhínség hatszor ismétlődött. Az éhínségek a nyilvánvalóan szépített hivatalos adatok szerint is körülbelül ötmillió emberéletet követeltek.

2. Az 1851—1864. évi tajping-felkelés Kínában

Az első angol—kínai ópiumháború (1839—1842)

1644-ben Kínában megkezdődött az idegen mandzsu hódítók dinasztiájának uralma. Az óriási hűbéri birodalom élén a császár, „az ég fia" állt, a tartományokban korrupt hivatalnakok parancsoltak, s kíméletlenül kifosztották a parasztokat, a kézműveseket és a kereskedőket.

A XIX. században egészen a harmincas évekig Kína el volt szigetelve Európától. Az európaiak a kínaiakkal csak egyetlen

kikötőn — Kuangcsoun (Kantonon) — keresztül és a kínai kereskedők szűk csoportjának közvetítésével kereskedhettek.

A XIX. század elején az angol kereskedők Kínában kiterjedt csempészkereskedelmet kezdtek az ópiummal. A Kínába irányuló angol ópiumkivitel akkora méreteket öltött, hogy Kínát közvetlenül fenyegette a gazdasági és pénzügyi kimerülés: megkezdődött az ezüst és az arany kiáramlása. Az 1821-től 1839-ig terjedő időszakban az idegenek az ópium értékesítése révén több mint 300 millió liang[4] értékű ezüstöt és aranyat vittek ki.

Az emiatt nyugtalankodó kínai kormány számos intézkedést tett az ópiumbevitel megtiltására. Az angolok, hogy megnyissák Kínát a legális ópiumkereskedelem számára, s hogy felhasználhassák a kínai piacot az angol iparcikkek értékesítésére, háborút indítottak Kína ellen, amely az első ópiumháború néven került be a történelembe. 1839 szeptemberében Kuangcsou kikötőjébe angol hadihajók érkeztek, november 3-án pedig minden előzetes figyelmeztetés nélkül lőni kezdték a partvédő kínai dzsunkákat. 1840 februárjában újabb angol hajóraj hatolt be a kínai vizekre. A hajóraj parancsnoka az angol kormány nevében ultimátumot adott át Kuangcsou kormányzójának. Követelte, hogy térítsék meg annak az ópiumnak az árát, amelyet a kínai hatóságok 1839 májusában angol és amerikai csempészektől elvettek és megsemmisítettek, továbbá követelte, hogy adják át Angliának az egyik dél-kínai szigetet, hogy ott az angolok megerősített tengeri támaszpontot létesítsenek.

Az éles hangú jegyzéket a kínai hatóságok elutasították. 1840. július 28-án az angol hajóraj egy része megkezdte Kuangcsou blokádját, másik része pedig megindult a Jangce torkolata felé. A partra szálló angol egységek jól fel voltak fegyverezve. A kínai feudális hadsereg egyik vereséget a másik után szenvedte el. Az angol hódítók kegyetlenül leszámoltak a békés lakossággal.

Kuangtung tartomány lakossága makacs ellenállást tanúsított az angolokkal szemben. 1841. május 30-án Kuangcsoutól nem messze, Hsziaokuan és Szanjüanli falvak környékén népi felkelés kezdődött az angol hódítók ellen. A harcban részt vettek az „Őrség az angolok ellen" nevezetű osztagok („Ping jing tuan"), amelyek hamarosan a „Béke és jólét társadalmának" („Seng pingsö

[4] 1 liang = 37,301 gramm ezüst. Az ezüst liang Kínában pénzegység volt.

hszüe") fő erejévé váltak. Ez viszont népi osztagokat és falusi népfelkelő-osztagokat szervezett az idegenek ellen.

Az Egyesült Államok kormánya ekkor egy hajórajt vezényelt a kínai vizekre, hogy támogassa az angolok hadműveleteit. Az amerikai burzsoázia az angoloknak nyújtott segítség révén akarta a maga számára előkészíteni az utat a Kínába való behatoláshoz.

1842 júniusában az angolok elfoglalták Sanghajt, és támadást indítottak Nanking ellen. Kína nem tudta folytatni a háborút. 1842. augusztus 29-én a hódítók rákényszerítették Kínára az első szolgai, egyenlőtlen nankingi szerződést, melynek értelmében megnyílt az Angliával folytatandó kereskedelem számára Kuangcsou, Amoj, Fucsou, Ningpo és Sanghaj kikötője. Hsziangkiang (Hongkong) szigetét átengedték Angliának. Kína kénytelen volt 21 millió dollár hadisarcot fizetni.

A nankingi szerződés Kínára erőszakolása után még inkább fokozódott a népi ellenállás a hódítókkal szemben. Kuangtung tartományban kezdtek megalakulni a „Béke és nyugalom társadalmának" bizottságai, amelyek új fegyveres népi osztagokat szerveztek. 1849-ben a népfelkelők száma már túlhaladta a 100 000-et.

Az első ópiumháború következményei

Nem sokkal a nankingi szerződés aláírása után Anglia újabb kiváltságokat követelt Kínától. Sikerült felszámolnia Kína vámügyi autonómiáját azzal, hogy megtiltotta az importált áruk után 5 százaléknál magasabb vámilleték szedését, sőt azt is elérte, hogy a külföldiekre különleges statútum vonatkozzon.

1843. október 8-án Kína kénytelen volt pótszerződést aláírni, amely az angolok számára területenkívüliséget és konzuli jogszolgáltatást biztosított. Ez azt jelentette, hogy az angol állampolgárokra nem érvényesek a kínai törvények, s hogy az angolokat a Kínában elkövetett bűncselekményeikért nem lehet kínai bíróság elé állítani. A pótszerződés feljogosította a külföldieket arra, hogy úgynevezett settlementekbe települjenek, amelyekben csak a külföldiek törvényei voltak érvényben. Anglia tehát rábírta Kínát a „legnagyobb kedvezmény" elvének elismerésére. Ez azt jelentette, hogy automatikusan kiterjednek Angliára mindazok a kedvezmények, amelyeket Kína attól fogva más államoknak nyújt.

Az amerikai burzsoázia, amelynek már ezekben az években

siker koronázta expanzióját az amerikai kontinensen és kereskedelmi expanzióját az amerikai kontinensen kívül, sietve igyekezett kihasználni a nankingi szerződés által teremtett precedenst. Az amerikai kormány háborúval fenyegette meg Kínát, ha az Egyesült Államoknak nem adja meg ugyanazokat a kedvezményeket, amelyeket a nankingi szerződés értelmében az angoloknak megadtak. A gyenge Kína kénytelen volt engedni, és 1844 júliusában Vanhszienben aláírták az egyenlőtlen amerikai—kínai szerződést. A szerződés értelmében az Egyesült Államok nemcsak azt érte el, hogy kiterjesztették az amerikai állampolgárokra a nankingi szerződés pontjait, hanem azt is, hogy még számos újabb pontot vettek be a szerződésbe a „legnagyobb kedvezményt" és a konzuli jogszolgáltatást illetően. Így például a szerződésnek a vámtarifákról szóló pontja leszögezi, hogy „ha Kína a későbbiek során meg akarja változtatni a vámtarifákat, ki kell kérnie az amerikai konzul hozzájárulását".

Az amerikai—kínai szerződés után hasonló szerződést kényszerített Kínára Franciaország, Belgium, Svédország és Norvégia is. A fegyvertelen, feudális Kína a tőkésállamok befolyása alá került.

A kínai iparcikk-importban abban az időben Anglia állt az első helyen. 1833-ban a Kínába irányuló angol kivitel 600 000 font sterling, 1852-ben pedig már 3 millió font sterling értékű volt. Az angol kivitelben a fő helyet a pamutszövet foglalta el.

A nankingi szerződésben megállapított hadisarc fedezése végett a kormány felemelte az adókat, amelyek már 1842 előtt is igen súlyosak voltak. A hivatalnokok önkényesen emelték az adót, hogy ily módon növeljék jövedelmüket. Az újabb terhek elviselhetetlenek voltak a nyomorgó parasztok és kézművesek számára, akiknek helyzetén elsősorban mutatkozott meg a külföldi konkurrencia romboló hatása.

Kínában évek hosszú sora óta folyamatban volt a földtulajdon koncentrációja. A XIX. században minden tartományban voltak olyan földbirtokosok, akiknek birtoka elérte a 3000 mút.[5] A falusi lakosság egytizedét alkotó földbirtokosok tulajdonában volt a föld 80 százaléka, míg a társadalom fő termelőerőinek — a parasztoknak (a falusi lakosság kilenctized részének) csupán a földterület 20 százaléka maradt. A parasztok kötelesek voltak

[5] 1 mu = 1/15 hektár.

a termésnek több mint a felét földjáradékként odaadni a földbirtokosnak, nem számítva a kötelező és rendszeres ajándékokat és az egyéb megterhelő szolgáltatások egész sorát.

Az idegen államok Kínába való behatolása a titkos társaságok tevékenységének megélénküléséhez vezetett. Itt is, ott is zendülések lobbantak fel, amelyek során több korrupt hivatalnokot megöltek. A parasztok beszüntették az adófizetést. Kemény harc indult meg a földért. A mandzsu dinasztia kegyetlenül elnyomta a tömegek minden megmozdulását, amely a feudális elnyomás és erőszak ellen irányult. A császári kormány leüttette a fejét annak, akiről kiderült, hogy tagja valamelyik kormányellenes titkos társaságnak.

A tajpingok államának kialakulása

Különösen nagy arányokat öltöttek a kormányellenes megmozdulások Dél-Kínában — Kuangtung és Kuanghszi tartományban.

A paraszti tömegek harcot indítottak az idegen és a feudális elnyomás ellen, a nép által gyűlölt idegen mandzsu dinasztia ellen. A déli forradalmi megmozdulások hatalmas paraszthábo rúvá terebélyesedtek, amely tajping-felkelés néven került be Kína történelmébe.

Ugyanakkor, amikor Dél-Kínát spontán parasztfelkelés borította el, Kuanghszi tartományban egy kisebb vallásos szekta alakult, amelynek vezetője egy Kuangtung tartományból való falusi tanító — Hung Hsziu-csüan volt. Hung Hsziu-csüan, miután megtagadta a konfucianizmust, amely igazolta a hűbéruraknak a parasztok feletti uralmát, olyan tant kezdett hirdetni, amely keveréke volt az ősi kínai „tatung" („a nagy egyesülés") és a kereszténység tanításának. 1847-ben a szektának körülbelül 2000 tagja volt. 1850-re tekintélye erősen megnőtt. A szekta patriarchális kommunisztikus közösséget alkotó tagjai minden személyi vagyonukat a közösségbe adták, s ez gondoskodott a tagok szükségleteinek kielégítéséről. Ez igen népszerűvé tette Hung Hsziu-csüan szektáját a kisemmizett parasztok és kézművesek körében. A szekta vezette azt a harcot, amelyet a paraszti tömegek indítottak a földesurak ellen. 1850-ben nagy katonai egységet irányítottak Dél-Kínába azzal a rendeltetéssel, hogy semmisítsék meg a szektát, és vezetőit adják át a hatóságoknak. Ezt azonban nem tudták végrehajtani.

1851. január 11-én Csintienben megkezdődött a parasztok

felkelése. Kikiáltották az új parasztállam, a „Tajping tien kuo" („Nagy jólét mennyei birodalma") megalakulását. Hung Hsziu-csüan „mennyei császár" („Tien vang") lett. A kormány élére a szegényparaszti származású Jang Hsziu-csing került. Neki jutott a katonai szervező szerepe. Jang Hsziu-csing megkezdte a fegyveres osztagok szervezését. Az új osztagokba csak úgy áradtak a hűbéri elnyomás ellen harcoló nagy parasztтömegek. A délre küldött császári csapatok egyik vereséget a másik után szenvedték el. Kuanghszi tartomány jelentős része a parasztosztagok kezére került. A felkelők öldösni kezdték a földesurakat és a hivatalnokokat, megsemmisítették az uzsorásoknak az adós parasztok listáját tartalmazó könyveit, és hozzákezdtek a földesúri birtokok elfoglalásához.

Jang Hsziu-csing hadsereggé szervezte a parasztosztagokat. 1852-ben a tajping-hadsereg, miután csaknem az egész Kuanghszi tartományt elfoglalta, már megkezdhette az északi hadjáratot. 1853. március 19-én a tajpingok rohammal elfoglalták Kína déli fővárosát, Nankingot, amely ettől kezdve a „Nagy jólét mennyei birodalmának" fővárosa lett.

Nanking elfoglalása után, 1853-ban a tajpingok földtörvényt léptettek életbe, amely a parasztság évszázados álmait tükrözte. Marx a tajpingok programját „kínai szocializmusnak" nevezte. Ez a szocializmus a parasztság ösztönös egyenlőségi törekvését fejezte ki. A „Mennyei birodalom földtörvénye" kimondta: „E világ minden földjét együtt műveli meg e világ valamennyi lakója... Az élelmet valamennyiük között egyenlően osztják el, a pénzt együttesen költik el. Egyenlőtlenségnek nincs helye a földön, nincs ember, aki ne lenne jóllakott és ne lenne melegben... A föld lakóinak nincs magántulajdonuk..." A földet a családtagok száma szerint kellett felosztani a családok között, s a közösségnek kellett megművelnie; egy közösség pedig 25 családból állt. A közösséget katonai és termelési önellátó egységnek fogták fel, amelynek minden felnőtt tagja betöltött valamilyen termelési és ugyanakkor katonai funkciót is. A törvény szerint „a 25 családban a katonák és a csapatparancsnokok dolgoznak mint fazekasok, kovácsok, ácsok, kőművesek, asztalosok". A tajpingok naturálgazdálkodást folytató, ősi patriarchális kommunát igyekeztek létrehozni. A földtörvény nem engedett meg semmiféle dúskálást. „Minden családban 5 tyúk és 2 disznó

lehet, amelyeknek rendszeres továbbtenyésztéséről gondoskodni kell" — írta elő a törvény. Ezen felül minden a közösségbe és katonai szükségletre ment. A tajpingok megszüntették a rabszolgaságot, törvényt hoztak a nők egyenjogúságáról.

Azok a külföldiek, akik 1853-ban megfordultak a tajping-államban, mintaszerű fegyelmet tapasztaltak. Ugyanebben az időben a mandzsu birodalom összeomlóban volt. 1853-ban a Jangcétől északra, a tajpingok által elfoglalt területen túl — Dél-Santungban, Északkelet-Honanban, Csiangszu északi részén — megkezdődtek a parasztfelkelések. Amoj kikötővárosban 1853 nyarán a „Triász" titkos társaság a városi szegénynép támogatásával felkelést szervezett a mandzsu dinasztia ellen, de a felkelést hamarosan kegyetlenül elfojtották. 1853 őszén Sanghajban harcba lépett a „Kis Kardok" nevű titkos társulat, a „Triász" egyik elágazása. A „Kis Kardok" társulathoz tartozó felkelők, miután Sanghajban megszerezték a hatalmat, küldöttséget menesztettek Nankingba a tajpingokhoz, s javasolták, hogy egyesítsék erőiket. A tajpingok azonban elutasították ezt a javaslatot. Véleményük szerint egy ilyen szövetség a tajpingok erőinek szétforgácsolódásához vezetett volna. A sanghajiaknak viszont szükségük volt a tajping-hadsereg segítségére, mert a külföldiek a mandzsukat aktívan támogatni kezdték a felkelés elfojtásában. Az angolok, az amerikaiak és a franciák segítségével a császári kormánynak sikerült eltipornia a sanghaji felkelést.

A kínai parasztháború nem vezetett a feudális rendszer összeomlásához, a mandzsu dinasztia uralmának felszámolásához.

A tajpingok nagy hibát követtek el azzal, hogy már a legelején nem szervezték meg a támadást Peking ellen, amely akkor a feudális reakció központja volt. A mandzsu fővárosban 1852—1853-ban általános fejvesztettség és pánik uralkodott, s ezt a tajpingok nem használták ki. A tajping-hadsereg egy része, amelyet Peking elfoglalása végett irányítottak északra, csak 1853 őszén jutott el Tiencsinig, a várost azonban nem tudta bevenni. A mandzsu dinasztia felhasználta a tajpingok ellen a mongol hercegeket. A mongol lovasság északon visszavonulásra kényszerítette a tajpingokat.

A tajpingok nem gondoskodtak mindazoknak az erőknek az egyesítéséről, amelyek a közös győzelem érdekében harcra keltek a feudalizmus ellen. A parasztok a feudális ideológia uralma

folytán az általuk meghódított területen csak monarchiát tudtak teremteni. A tajpingok ideológiája naiv, homályos paraszti ideológia volt vallásos és utópisztikus árnyalattal. A kistermelők egyenlőségének eszméje reakciós utópia volt, „minthogy nem elöl, hanem hátul próbálta keresni a szocialista forradalom feladatainak megoldását"[6]. Ugyanakkor a parasztok egyenlőségi törekvése a paraszthábórúk legforradalmibb eszméje, „a földért vívott harcban a legerősebb eszmei impulzus"[7] volt. Ennek az eszmei fegyvernek a birtokában a paraszttömegek fájdalmas csapásokat mértek a feudális rendszerre.

A második ópiumháború

Az idegen hódítók — angolok, amerikaiak és franciák — élénk figyelemmel kísérték a Kínában kibontakozó eseményeket. Kémeiket elküldték Nankingba, hogy szerezzenek értesüléseket a tajping-állam erejéről és szilárdságáról. Eleinte Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok úgy tett, mintha hajlandó lenne még el is ismerni a „Nagy jólét mennyei birodalmát". Kereskedelmi kapcsolatokat létesítettek a tajpingokkal, és egy ideig betartották a semlegességet a tajpingok és a mandzsu dinasztia háborújában.

Ezek a hatalmak úgy gondolták, hogy ez a taktika elősegíti a Kínai Birodalom még nagyobb arányú meggyengülését, s a mandzsu dinasztiát újabb engedményekre kényszeríti. Közben a mandzsu arisztokraták, a kínai hűbérurak és földbirtokosok, az uzsorások és a gazdag kereskedők hozzáláttak önkéntes ellenforradalmi osztagok szervezéséhez, hogy segítsék a kínai reguláris csapatokat.

1856-ra az idő újabb eseményeket érlelt meg Kínában. Megkezdődtek a jünnani muzulmán-felkelések. A muzulmánok ott Szulejmán szultán vezetésével még önálló államot is alapítottak. Mozgolódni kezdtek a mongol törzsek parasztjai is; felszabadító háborúra keltek a mongol fejedelmek meg a kínai hatóságok ellen. 1857-ben, Kasgariában muzulmán felkelés robbant ki a mandzsuk ellen.

Minthogy a mandzsu dinasztia igen meggyengült, az angol burzsoázia kapott a kínálkozó alkalmon, hogy újabb zsaroló feltételeket kényszerítsen a kínai népre. Ezért hát az angolok 1856-

[6] *Lenin* Művei. 12. köt. Szikra 1954. 348. old.
[7] Ugyanott, 349. old.

ban újabb háborút provokáltak, amely a második ópiumháború néven került be a történelembe. Ebben a háborúban Anglia mellett hadműveleteket folytatott Kína ellen Franciaország és az Egyesült Államok is, mely szintén szívesen csikart ki újabb privilégiumokat Kínától. 1857-ben az amerikaiak megkísérelték Tajvan elfoglalását s ott egy „független állam" létrehozását. Ez a kísérletük azonban nem járt sikerrel.

A második ópiumháború az idegenek elleni népi felháborodásnak még az elsőnél is nagyobb hullámát idézte elő. Engels szerint Kína részéről ez a háború *„pro aris et focis* háború (az oltárokért és a tűzhelyekért — *Szerk.*), népi háború a kínai nemzet fenntartásáért . . ."[8]

1858-ban, amikor az angol és francia csapatok elfoglalták Tiencsint, a császári kormány megkötötte Angliával és Franciaországgal a tiencsini szerződéseket, amelyek újabb jelentős előnyökhöz juttatták a külföldieket Kínában. A külföldi kereskedők szabadon közlekedhettek az országban, hajózhattak a Jangcén, melynek kikötőit megnyitották az ópium számára.

A tiencsini szerződések aláírása után az amerikai kormány követelte az amerikai—kínai szerződés felülvizsgálását, és kierőszakolta olyan újabb pontok felvételét, amelyek szerint Kína további engedményeket tesz a vámügyi kérdésekben, valamint a folyókon való hajózás és a Kínán belüli közlekedés joga tekintetében. Kína ettől kezdve a tőkés nagyhatalmak gyarmati kizsákmányolásának objektuma lett. Ám a tiencsini szerződések uzsorafeltételeit a külföldi hatalmak még egyáltalán nem tekintették kielégítőnek. 1860 júniusában az angolok és a franciák újabb hadműveleteket kezdtek. Amerikai tengerészek csapatokat tettek partra Tiencsinben. 1860 októberében az angol—francia csapatok bevonultak Pekingbe, s kifosztották a főváros palotáit.

1860-ban a mandzsu dinasztia megkötötte Angliával és Franciaországgal a pekingi egyezményt, amely megerősítette a tiencsini szerződéseket. Kína kötelezettséget vállalt 8 millió liang hadisarc megfizetésére. Anglia bekebelezte Kowloont. Tiencsin kikötőjét megnyitották a külfölddel való kereskedelem számára. Az angolok és a franciák megszerezték azt a jogot, hogy kulikat — olcsó munkaerőt — vigyenek ki az országból.

[8] *Engels Frigyes* válogatott írásai. I. köt. Budapest 1960. 238. old.

Oroszország nem vett részt az ópiumháborúkban, de a cári kormány ki tudja használni a körülményeket arra, hogy követeléseket támasszon Kínával szemben. Ez tükröződik az ajhuni (1858) és a pekingi (1860) szerződésben. A cári kormánynak sikerült elérnie többek közt az orosz állampolgárok területenkívüliségére vonatkozó cikkelyeknek e szerződésekbe való beiktatását.

1861-ben egy palotaforradalom eredményeként Kínában a mandzsu arisztokráciának az a része került hatalomra, amely kész volt Angliának, Franciaországnak és az Egyesült Államoknak újabb engedményeket tenni.

A felkelés elfojtása

A palotaforradalom után az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország szövetséget kötött Kung Csing-vang herceg és Ce Hszi császárnő klikkjével. Ebben az időben a tajping-állam súlyos belpolitikai válságot élt át. Miután 1853-ban életbe léptették a „Nagy jólét mennyei birodalmában" a földtörvényt, amely földosztást jelentett a földesúri tulajdon elkobzása alapján, a tajpingok átmeneti útitársai éles ellentétbe kerültek a parasztokkal, a kézművesekkel és a városi szegénynép egyéb rétegeivel.

1856 után a tajping-állam gyors elfajulásának folyamata indult meg. A „mennyei császárt", Hung Hsziu-csüant körülvevő személyek gyorsan megszedték magukat, és fokozatosan a néptől elszakadt sajátos feudális felső réteggé alakultak át. Az egyszerű tajpingok zúgolódtak. A hadseregben a fegyelem nagyon meglazult. Az ellenforradalmi csapatokkal folytatott harcban a tajpingok sok embert és nagy területeket vesztettek.

Az 1853. évi földtörvényt nem hajtották teljesen végre. A tajping-felkelés első időszakában a földbérlő parasztok beszüntették a földjáradék fizetését, s ők lettek a tulajdonosai annak a földnek, amelyet azelőtt a földesúrtól béreltek. A tajping-mozgalom utolsó szakaszában azonban megfigyelhető volt, hogy a tajping-állam egyes esetekben kifejezetten támogatja a földesúri birtokot. Gyakran előfordult, hogy a tajpingok vezetői segítséget nyújtottak a földesuraknak a földjáradék behajtásában, jóllehet a parasztok tiltakoztak a behajtás ellen.

Ezek a tények nemcsak a tajpingok agrárpolitikájának eltorzulásáról tanúskodtak, de jelei voltak a forradalmi álláspontról való letérésüknek is. Éppen ez volt az egyik legfontosabb oka annak, hogy a tajpingok forradalmi bázisa igen meggyengült.

1860 elején Nankingot, a tajpingok fővárosát a császári sereg körülzárta. Ebben az időben a néppel szorosan összeforrott, parasztszármazású Li Hsziu-cseng volt a tajpingok tekintélyes vezére. Céljául a régi forradalmi hatalom visszaállítását, a tajpingok katonai dicsőségének új életre keltését tűzte ki. Li Hsziu-cseng a tajping-hadsereg élére állt, s rövid idő alatt nagy sikereket ért el. 1860 derekán a tajpingok Li Hsziu-cseng vezetésével megvédték Nankingot, sőt mi több, támadásba mentek át, felszabadították Szucsout és elérték Sanghajt. Ebben az időben a tajpingok nemcsak a mandzsu dinasztia és a földesurak ellen harcoltak, hanem a külföldiek ellen is, mert ezek behatoltak Kína földjére, és — Li Hsziu-cseng kijelentése szerint — „saját hasznukat szem előtt tartva úzték játékaikat Kínában".

Angliának, Franciaországnak és az Egyesült Államoknak, miután 1858-ban sikerült elfogadtatniuk a mandzsu dinasztiával a tiencsini szerződéseket, igen nagy érdekük fűződött a tajping-állam felszámolásához. A tiencsini szerződések feltételeinek mielőbbi realizálása végett igyekeztek mielőbb kiűzni a „lázadókat" a Jangce medencéjéből.

Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok vezető körei összefogtak a kínai hűbérurakkal. Főként európai és amerikai kalandorokból 1861-ben új hadsereget szerveztek a tajpingok ellen. Az intervenciósok elsőrendű fegyvereket kaptak Európából és az Egyesült Államokból. 1864-ben leverték a tajpingokat, és államukat megsemmisítették.

A nagy parasztháború vereséggel végződött. Vezetőit kivégezték. A tajping-felkelés eltiprása során nem teljes adatok szerint körülbelül 3 millió ember pusztult el. 1864 után a földesurak és a kínai hatóságok még hosszú ideig folytatták a kegyetlen leszámolást a tajpingokkal.

A tajping-felkelés eltiprása után az uralkodó mandzsu arisztokrácia szélesre tárta Kína kapuit a külföldi tőkés hatalmak előtt, amelyek kieszközölték, hogy alattvalóik konzuli joghatáskörrel rendelkezzenek, akadálytalanul alapíthassanak settlementeket (településeket) az ország számos városában, elérték az ország vámügyi autonómiájának felszámolását, és kivívták, hogy a külföldi hadihajók és kereskedelmi hajók szabadon közlekedhessenek Kína belső vizein. Kína idegen hatalmak félgyarmata lett.

VIII. fejezet

POLGÁRHÁBORÚ AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN (1861—1865) ÉS AZ AMERIKAI MUNKÁSMOZGALOM

A függetlenségi háború után, melynek eredményeként az Egyesült Államok kivívta a teljes politikai önállóságot, a fiatal tengerentúli köztársaságban kedvező feltételek jöttek létre a kapitalizmus fejlődéséhez, a burzsoá rendszer megszilárdulásához és az amerikai nemzet kialakulásához. A XVIII. század végét és a XIX. század első felét az Egyesült Államok szempontjából az jellemezte, hogy ebben az időben intenzíven fejlődtek az országban a tőkés termelőerők, ipari forradalom ment végbe.

Az angol gyarmatosítók nem mondtak le egyszeriben gyarmati uralmuk visszaállításának gondolatáról. Mindenféle ürügyet kerestek, hogy újrakezdjék a háborút az Egyesült Államok ellen. Ez a provokációs politika Anglia fegyveres agressziójában csúcsosodott ki. Az Egyesült Államok úgynevezett második függetlenségi háborúja Anglia vereségével végződött. Az amerikai népnek ebben a háborúban aratott győzelme megmutatta, hogy a fiatal állam elég szilárd és erős lett ahhoz, hogy szembeszálljon a brit birodalom hatalmával.

A kapitalizmus fejlődési folyamatának az Egyesült Államokban sajátos vonása volt. A hallatlanul gazdag természeti kincsekkel rendelkező amerikai kapitalizmus gyorsan fejlesztette a termelőerőket. Ezzel egyidejűleg erősen terjeszkedett, s igyekezett megkaparintani Észak-Amerika nyugati részének hatalmas kiterjedésű területeit. Ehhez különféle módszereket és eszközöket alkalmazott — a zsarolástól és az indián törzsfőnökök megvásárlásától e törzsek kiirtásáig és ősi területeik elrablásáig.

Nyugati irányú terjeszkedése során az amerikai kapitalizmus összeütközésbe került az óvilág gyarmati hatalmainak érdekeivel is. Uralmának megszilárdítása érdekében cselszövésekhez folya-

modott, óriási területeket „vásárolt" meg (Louisianát 1803-ban és Floridát 1819-ben), leplezetlen hódító háborút kezdett. Kitűnő példa az effajta háborúra az Egyesült Államok 1846—1848. évi Mexikó elleni háborúja, melynek eredményeképpen az Egyesült Államok egészen a Csendes-óceánig terjedő óriási területeket ragadott el Mexikótól, beleértve Kalifornia hallatlanul gazdag földjét is. E hódítások folytán az Egyesült Államok körülbelül fél évszázad alatt (a XIX. század derekáig) több mint háromszorosára növelte területét. Ennek óriási jelentősége volt az ország gazdasági fejlődése szempontjából.

Nyugaton óriási „szabadföld"-tartalékokat hoztak létre; ezek a kapitalizmus fejlődésének gazdasági bázisául szolgáltak. Az indián törzsektől megkaparintott északnyugati „szabad" területeket telepesek népesítették be, és tőkés jellegű farmergazdaságokat létesítettek. Ily módon tehát az északnyugati mezőgazdaságban a kapitalizmus fejlődése nem függött össze a feudális csökevények felszámolásával, s rögtön az úgynevezett amerikai utat követte. Ez a folyamat viszont elősegítette az ipari termelés és a belső piac fejlődését, a tőkés viszonyok megszilárdulását.

Más volt a helyzet a déli államokban. Itt fennmaradt és uralkodó helyzetet töltött be az ültetvényes rendszer, amely a néger rabszolgák kizsákmányolásán alapult. A déli rabszolgatartó ültetvényesek, az északi farmerekhez hasonlóan, nyugati területek megszerzésére törekedtek. Ennek a törekvésnek több oka is volt. A rabszolgamunkán alapuló, szerfelett külterjes ültetvényes gazdálkodás, amihez szinte egyáltalán nem alkalmaztak agrotechnikát, a talaj gyors kimerüléséhez vezetett. A rabszolgatartók igyekeztek mielőbb felcserélni régi, kimerült földjeiket a rendkívül termékeny nyugati szűzföldekkel. Különösen a XIX. század első felében erősödött ez a folyamat, amikor Angliában igen gyorsan megnőtt a kereslet az amerikai ültetvényeken termesztett gyapot iránt. A gyapottermelés rohamosan emelkedett. 1790-ben 3000 bála gyapotot termeltek az Egyesült Államokban, 1860-ban pedig 3 841 000 bálát, a növekedés tehát több mint ezerszeres.

Ennek megfelelően növekedett az ültetvényeken foglalkoztatott néger rabszolgák száma is. A rabszolga-import formális megtiltása (1808) nem ment át a gyakorlatba. 1790-ben az Egyesült Államokban körülbelül 700 000 volt a néger rabszolgák száma, 1860-ban több mint 4 millió.

Az amerikai gazdasági fejlődés két vonala a XIX. század első felében meghatározta a társadalmi viszonyok alakulásának, az osztályerők csoportosulásának, az osztályharcnak jellemző vonásait. Ebben a folyamatban a lényeges, a fő dolog a tőkés Észak haladó erői és a rabszolgatartó Dél reakciós erői közötti ellentétek kialakulása volt. Ezeknek az ellentéteknek a fejlődése idézte elő Észak és Dél súlyos konfliktusát, amely végül is az 1861—1865. évi polgárháborúban csúcsosodott ki.

A harc kimenetelét azonban már előre eldöntötte a tőkés termelőerőknek a XIX. század első felében végbement rohamos, ipari forradalommal betetőződött fejlődése.

Az ipari forradalom és a munkásosztály kialakulása

Miután az amerikai telepesek lerázták magukról az angol uralmat, az Egyesült Államokban tág lehetőségek nyíltak a tőkés gyáripar szabad és gyors fejlődéséhez. Megkezdődött az ipari forradalom, mégpedig akárcsak Angliában, itt is a pamutiparban. Az első pamutfonóüzem 1790-ben épült; 1800-ban az Egyesült Államokban 8 ilyen üzem volt. Tíz év alatt, 1806-tól 1816-ig tömegével alakultak nemcsak pamutipari üzemek, hanem posztógyárak, malmok, üvegedény-, szappan-, papír- és egyéb olyan gyárak is, amelyek bonyolult szerszámgépekkel és gőzgépekkel dolgoztak. A gépi berendezések nagyarányú alkalmazása erősen növelte a fémszükségletet. Ez előmozdította a kohóipar keletkezését és fejlődését. A kohóipar fejlődésének üteme a XIX. század negyvenes éveiben gyorsult meg jelentősen. Ez a következő adatokból látható: 1820-ban az Egyesült Államokban 22 400 tonna nyersvasat termeltek, 1840-ben 321 331 tonnát, 1860-ban pedig 919 770 tonnát.

Hasonlóképpen fejlődött a szénbányászat is. 1820-ban 50 000 tonna, 1860-ban 14 millió tonna kőszenet termeltek.

A vízi és a vasúti közlekedés fejlődésének az Egyesült Államokban sokkal nagyobb szerepe volt, mint Angliában. A gőzhajót az amerikai Fulton találta fel 1803-ban. 1830-ban az Egyesült Államokban 64 gőzhajó közlekedett, 1860-ban pedig 868. A vízi közlekedés fejlődése szükségessé tette a vízi utak tökéletesítését. A harmincas évek végéig az Egyesült Államokban több mint 5000 kilométer korszerű technikai berendezésekkel felszerelt csatornát építettek. 1826-ban megépítették az első vasútvonalat. 1835-ben az Egyesült Államok vasútvonalainak hossza 1098 kilo-

méter volt, 1860-ban körülbelül 45 000 kilométer, vagyis a világ vasúthálózatának több mint a fele.

A közlekedési hálózat fejlődése fontos szerepet töltött be az Egyesült Államokban végbement ipari forradalomban. Jellemző, hogy a vasutak és a vízi közlekedési vonalak zöme az északi államokban volt.

A kapitalizmus gyors ütemű fejlődése a tőkés termelési módra jellemző alapvető ellentmondások fokozódásához vezetett. Ez időszaki, ciklikus gazdasági válságokban fejeződött ki. A legsúlyosabb ezek közül az 1837—1842. évi és az 1857—1859. évi gazdasági válság volt, amikor sok bank, biztosítótársaság és iparvállalat bukott meg és szüntette be működését. A gazdasági válság valóságos csapás volt a nagy néptömegekre. A válság éveiben növekedett a munkanélküliség, és a munkanélküliek tízezrei minden segítség híján súlyos ínségben voltak.

Ezek az amerikai gazdasági életben végbement változások komoly társadalmi következményekkel jártak. Kialakultak a burzsoá társadalom alapvető osztályai: a burzsoázia és a proletariátus. 1860-ban az Egyesült Államokban 140 000 volt a különféle iparvállalatok száma (beleszámítva a manufaktúrákat és a kisipari vállalatokat is), s ezekben több mint 1 300 000 munkás dolgozott, közülük Északon 1 200 000.

Az Egyesült Államokban a munkásosztály kialakulásának folyamatában sok sajátosság figyelhető meg. Ott az ipari forradalom idején nem volt oly hatalmas munkás-tartaléksereg, mint például Angliában a parasztok földjének tömeges kisajátítása miatt. Sőt az Egyesült Államokban az ipar gyors fejlődési üteme érezhető munkaerőhiányt idézett elő. Emellett az amerikai munkás igyekezett pénzt gyűjteni, hogy aztán nyugatra vándoroljon, s ott egy darab földhöz jutva farmerré váljon.

Az amerikai munkásosztály kialakulásának folyamata akkor zajlott le, amikor hatalmas embertömegek áradtak keletről nyugatra, egy részük pedig, miután nem tudott gyökeret verni, tönkremenve visszatért keletre, hogy növelje a proletariátus sorait.

Az Egyesült Államokban a munkaerő-utánpótlás fő forrása ebben az időben a bevándorlás volt, elsősorban a nyugat-európai országokból. 1820-tól 1860-ig körülbelül 5 millió bevándorló érkezett az Egyesült Államokba. Ezek túlnyomórészt szerződéses munkások voltak, akik kötelezték magukat, hogy hét évet „ledolgoz-

nak" az Amerikába való áttelepülés költségeiből keletkezett tartozásuk kiegyenlítésére.

Az Európából áttelepült bevándorlókat rendszerint az északkeleti államokban alkalmazták, ahol sok gyár működött. A munkások egy részének, amelyik ipari üzemekben dolgozott, sikerült annyi pénzt összekuporgatnia, hogy egy darabka földet szerezzen Nyugaton.

A szerződéses munkásnak nem volt semmiféle joga. Hét éven át „fehér rabszolga" volt, szigorú fegyelem alatt állt és teljesen ki volt szolgáltatva gazdájának. A bevándorlók egy része megmaradt az iparban (ezekből alakultak ki az ipari proletariátus káderei), másik és jelentősebb része farmer vagy kisiparos lett. Bimba, az amerikai munkásmozgalom történésze a következőképpen jellemzi a munkásosztály és a hozzá közel álló dolgozó rétegek összetételét: „A munkásosztály számos különféle rétegből tevődött össze... fekete rabszolgák, ideiglenes fehér rabszolgák, az igazi proletárok kisszámú rétege, az önálló mesterek jóval nagyobb rétege, még nagyobb számban tanulók és igen nagy számban kisfarmerek."[1]

Ez a jellemzés lényegében a XVIII. század végére és a XIX. század első felére vonatkozik. Később megkezdődött a kisfarmerek elszegényedésének folyamata. Ezek nem bírták Délen a rabszolgákkal dolgozó nagygazdaságok, Északon és Nyugaton pedig a tőkés nagyfarmerek konkurrenciáját és fehér szegényparasztokká váltak. Sokan közülük mezőgazdasági tevékenységüket össze akarták kapcsolni az ipari munkával, s otthoni munkában megrendeléseket vállaltak az iparosoktól, de végül is elszegényedtek és proletárokká lettek. Hasonló sorsra jutottak a kisiparosok is, akik az ipari forradalom eredményes fejlődésével párhuzamosan szintén elszegényedtek és a proletariátus sorait gyarapították. Emellett újabb bevándorlók tömegei érkeztek az Egyesült Államokba, és minden elölről kezdődött azzal a különbséggel, hogy minél sikeresebben haladt előre az iparosodás és minél inkább kimerültek a nyugati földtartalékok, a bevándorlóknak annál nagyobb része helyezkedett el a keleti államok iparában. Így folytatódott ez a XIX. század végéig, amikor is a nyugati szabadföld-tartalékok teljesen kimerültek.

[1] *A. Bimba:* Az amerikai munkásosztály története. 1930. 43. old. (oroszul).

A munkások zöme nehéz helyzetben volt; 11—14 órát dolgoztak naponta. Csaknem ugyanekkora volt a nők és a gyermekek napi munkaideje is, s az amerikai iparban nagymértékben alkalmaztak női és gyermekmunkát. Munkavédelem nem létezett, a lakásviszonyok szörnyűek voltak.

Már a XVIII. század végén megkezdték a munkások a harcot érdekeik védelmében. Amint az ipari forradalom fejlődött, úgy vált egyre inkább tömegjellegűvé és szervezetté a munkások harca.

A bérek emeléséért és a tízórás munkanap bevezetéséért folytatott harc a XIX. század harmincas éveinek amerikai munkásmozgalmában tömegjelleget öltött. Számos győzelmes sztrájk zajlott le e követelések jegyében. 1835 júniusában például Philadelphiában volt általános sztrájk, amely szintén a munkások győzelmével végződött.

A sztrájkmozgalom során létrejöttek és megerősödtek a szakszervezetek. Az első mai típusú szakszervezet a Gyári Munkások Szövetsége 1827-ben alakult Philadelphiában. A következő években más amerikai iparvárosokban is sok szakszervezet jött létre. A XIX. század harmincas éveinek vége felé az amerikai szakszervezeteknek mintegy 300 000 tagjuk volt. Ezek a szakszervezetek azonban gyengék, ingadozók voltak, és a negyvenes évek elején a gazdasági válság csapásai alatt széthullottak és beszüntették tevékenységüket.

Az Egyesült Államok sajátos történelmi feltételei rányomták bélyegüket a munkásmozgalom ideológiájára és szervezeti formáira. Az amerikai munkások között erősen elterjedtek a kispolgári illúziók, a polgári demokrácia eszményítése, a magántulajdon előtti hajbókolás. A munkások egy részét megfertőzték a faji előítéletek; többször előfordult, hogy a burzsoázia reakciós rétegeinek hatására munkások a rabszolgaság megszüntetése ellen szálltak síkra.

A munkásmozgalom ebben az időszakban még nem vált el az általános demokratikus áramlattól, s az utópisztikus szocializmus különféle elméleteinek befolyása alatt állt. Sok szakszervezet a béremelés és a tízórás munkanap követelése mellett azt tűzte ki feladatul, hogy segít tagjainak földet szerezni Nyugaton.

Az 1829-ben Philadelphiában megalakult úgynevezett Munkás-

párt programjának jellege szerint inkább farmerpárt volt. Azt hirdette, hogy minden állampolgárnak természettől való joga, hogy ingyen jusson földhöz és farmhoz.

Az északi tőkésállamok és a déli rabszolgatartó államok közötti ellentétek kiéleződése

Az amerikai ipari forradalom az ország gazdaságában a tőkés ipar részarányának gyors növekedéséhez vezetett. Az ipari termelés értéke Északon 1810-től 1850-ig 96 millió dollárról 845 millió dollárra, Délen ugyanebben az időben 49 millió dollárról csak 168 millió dollárra növekedett. 1860-ban az Egyesült Államokban az önálló keresettel bíró lakosság több mint 41 százaléka az iparban dolgozott. Ezekben az években az ipari termelés értéke elérte a mezőgazdasági termelés értékét.

Gyorsan fejlődött a tőkés farmergazdálkodás is Északon és Északnyugaton. Itt a XIX. század harmincas éveiben a farmerek több mint 30 millió acre földet kaptak. Közvetlenül a polgárháború előtt az amerikai farmokon több mint 800 000 bérmunkás dolgozott. Rohamosan nőtt a gabona, a hús, a gyapjú és egyéb mezőgazdasági termékek termelése, s ezek jelentős szerepet kezdtek betölteni a mezőgazdasági vidékek és a növekvő városi lakosság közötti áruforgalomban.

Ezzel szemben a déli ültetvényes rabszolgagazdaságnak édeskevés köze volt a belső piac fejlődéséhez. Termékének, a gyapotnak legnagyobb részét Angliába szállította a textilgyárosoknak. Az Egyesült Államok déli része megmaradt az angol ipar nyersanyagfüggvényének.

Ámde az északi ipari burzsoázia gazdasági pozícióinak még ilyen jelentős erősödése mellett is megmaradt a Kongresszusban és a kormányban a déli rabszolgatartók híveinek erős befolyása. Az elnöki tisztséget többnyire a déliek jelöltje töltötte be. Az egész állami és hivatalnoki apparátus a déli rabszolgatartók érdekében dolgozott, és minden lehető módon igyekezett keresztezni az északi iparosok és farmerek érdekeit. A gazdasági alapban rejlő ellentmondás az északi burzsoáziának abban a törekvésében fejeződött ki, hogy hatalmába kerítse a társadalmi-politikai felépítményt, s visszaszorítsa a délieket, ami szükségképpen forradalmi kirobbanásokhoz vezetett.

A fő problémák, amelyek körül elkeseredett harc folyt az amerikai politikai életben, a következők voltak: a négerek fel-

szabadítása, az agrárkérdés megoldása és a vámtarifa szabályozása.

Az agrárkérdés megoldása lényegében egyértelmű volt a nyugati területek benépesítési jogáért folytatott harccal. Itt a farmerek és a rabszolgatartó ültetvényesek érdekei ütköztek össze. A negyvenes években ez a harc igen elkeseredetté vált. A farmerek és a fehér szegényparasztok gyűlölettel tekintettek a rabszolgatartókra, és bennük látták súlyos gazdasági helyzetük fő okozóját. Ezért a farmerek követelték a telepeseknek díjtalanul vagy kedvező feltételek mellett juttatott telkek terjedelmének korlátozását. Ezt homestead[2]-mozgalomnak nevezték. A farmerek nyomására a kormány kénytelen volt 1841-ben törvényt hozni, de az csak részben elégítette ki a farmerek követeléseit.[3] Az agrárprobléma radikális megoldására nem került sor, a földkérdés továbbra is a farmerek súlyos elégedetlenségére adott okot.

A vámtarifa kérdése kiélezte a harcot a déli ültetvényesek és az északi burzsoázia között. 1824-ben, 1828-ban és 1832-ben az amerikai kormány protekcionista vámtarifát vezetett be, melynek az volt a feladata, hogy teljesen függetlenítsék az Egyesült Államokat gazdaságilag Angliától. A vámtarifák azonban a déli ültetvényesek erős ellenállását váltották ki; nekik ugyanis szoros gazdasági kapcsolataik voltak Angliával, s igyekeztek fenntartani a külkereskedelem számára kedvező feltételeket.

Az agrár- és a vámtarifa-kérdés megoldása szorosan összefüggött a fő kérdés megoldásával: a négerek rabszolgaságának megszüntetésével. Figyelembe kell venni, hogy a déli rabszolgatartók élénk üzleti kapcsolatban álltak az északi nagyburzsoázia egyes köreivel. Az ültetvényesek összes kereskedelmi és hitelügyleteiket az északi bankok útján bonyolították le. Kapcsolatban álltak az ipari burzsoáziával is mint ültetvényeik termékeinek fogyasztójával. Még a betiltott szégyenletes rabszolgakereskedelemben is az északi kikötők vitték a fő szerepet. Az 1859 januárjától 1860 augusztusáig terjedő időszakban körülbelül 100 rabszolgákkal kereskedő hajó futott ki a New York-i kikötőből.

Észak és Dél harcában fokozatosan elhatárolódtak az amerikai

[2] Homestead — telepeseknek juttatott föld.

[3] Az 1841. évi földtörvény szerint a telepesnek (squatternek) előjoga volt arra, hogy az általa elfoglalt (s rendszerint az indiánoktól elvett) parcellát hivatalos áron megvásárolja.

lakosság egyes osztályainak és egyes csoportjainak végleges pozíciói.

Összeütköztek Észak és Dél érdekei abban a politikai harcban is, amely a szövetségbe újonnan belépő szabad és rabszolgatartó államok számaránya körül folyt. A nyugati és az északi államokban a rabszolgatartás tilos volt, az ültetvényesek viszont arra törekedtek, hogy minél nagyobb legyen a rabszolgatartó államok száma.

Az ezzel kapcsolatos első éles konfliktus 1820-ban tört ki, amikor arról volt szó, hogy felvegyék-e az államok sorába Missouri területet, ahol igen kiterjedt volt a rabszolgatartás. Ebben az időben az Egyesült Államokban a rabszolgatartást megengedő és megtiltó államok száma megegyezett. Ebből is, abból is 11 volt. Az iparosok és a farmerek erős ellenállása miatt Missouri kérdésében kompromisszum született. A rabszolgatartó Missouri állam az Egyesült Államok teljes jogú tagállama lett, az egyensúly fenntartása végett azonban ugyanakkor felvettek egy szabad államot is: Maine-t. Ilyenformán a szenátusban az erőviszonyok nem változtak. A Missouri-kompromisszum kapcsán fontos határozat született: ettől fogva minden, a 36. szélességi körtől délre fekvő nyugati területet rabszolgatartó, minden ettől északra fekvő területet pedig szabad államként kellett felvenni az Egyesült Államokba.

1850-ben a szövetségi államapparátusban döntő befolyással rendelkező rabszolgatartóknak sikerült az egész Egyesült Államok területén életbe léptetniük a szökött rabszolgák kiadásáról szóló törvényt. A törvény hatálya tehát a szabad államok területére is kiterjedt.

Egy másik arról tanúskodó tény, hogy az ültetvényes rabszolgatartók támadásba mentek át, az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának a Dred Scott-ügyben 1857-ben hozott döntése volt: A néger Scottnak azt a kérelmét, hogy ne tekintsék őt rabszolgának, mert több évig élt szabad államban, a Legfelsőbb Bíróság azzal az indoklással utasította el, hogy nem állampolgár, és így nincs joga a bírósághoz fordulni. A Legfelsőbb Bíróság döntése értelmében Scott a magántulajdon egyik formájának tekintendő, és ezért mint ilyet nem lehet függetleníteni e tulajdon birtokosától. A Legfelsőbb Bíróságnak ez a döntése igen veszélyes precedenst teremtett a szabad államokban élő valamennyi néger sorsát

illetően. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy bármelyik rabszolgatartó akadálytalanul bevezethette a szabad államokban a rabszolgaságot.

Az abolicionista mozgalom és főbb irányzatai

Az amerikai négerek felszabadításáért indított mozgalmat abolicionizmusnak[4] nevezték. A mozgalom még a XVIII. század végén kezdődött, de a XIX. század első felében öltötte a legnagyobb méreteket, s döntő szerepet töltött be az 1861—1864. évi polgárháborúban. A mozgalomban részt vettek az Egyesült Államok lakosságának legkülönbözőbb osztályai és csoportjai a négerektől kezdve az ipari nagyburzsoázia egyikmásik rétegéig, de a fő szerepet a farmerek és a munkások vitték.

Az a tény, hogy e mozgalomban különféle társadalmi csoportok vettek részt, különféle harci formákat és módszereket, különféle taktikákat vitt a mozgalomba, különféleképpen határozták meg céljait és feladatait. Az északi ipari burzsoázia képviselői igyekeztek a mozgalmat olyan burzsoá-liberális formák közé szorítani, amelyek a déli rabszolgatartásnak csupán korlátozását célozták.

A kispolgári elemek a rabszolgaság megszüntetését követelték, de megvalósításához nem találták meg a gyakorlati eszközöket. Eszméik aktív propagálása mellett a néger rabszolgák szökésének ösztönzésével igyekeztek a rabszolgaság problémáját megoldani. A szökésben levő négerek segítése céljából létrehozták az úgynevezett „földalatti vasutat", melynek felhasználásával a szökött négereket eljuttatták Északra vagy Kanadába. Többször próbáltak szervezetet alakítani az abolicionista mozgalom irányítására. Például 1833-ban megalakult a „Rabszolgaság elleni harc amerikai társasága", amely igen fontos szerepet töltött be a négerek felszabadításában egészen a polgárháború befejezéséig. 1840-ben létrejött a Szabadságpárt, amely a rabszolgaságot „az ember természetes jogaival ellentétben álló" jelenségnek nyilvánította. 1848-ban párt alakult, amely a „Free Soilers" nevet kapta. Ez a párt meglehetősen bátor programmal lépett fel. Követelése: „szabad föld, szabad szó, szabad munka, szabad emberek". Ám valójában ezek a radikális követelések sem terjedtek

[4] Az angol „abolish" (eltöröl, megszüntet) szóból.

túl az északi államok „szabadságjogainak" védelmén, vagyis e párt hívei csak azt nem akarták megengedni, hogy a rabszolgaság az északi államokra is átterjedjen. A „free soilerek" igen népszerűek voltak a farmerek, a kisiparosok és a radikális értelmiség körében. Aktívan részt vettek ebben a mozgalomban a munkások is.

Az abolicionisták széltében-hosszában propagálták eszméiket. Közvetlenül a polgárháború előtt 70 abolicionista irányzatú lap és folyóirat jelent meg. Nagy szerepet töltött be az abolicionista eszmék terjesztésében Harriet Beecher-Stowe írónőnek „Tamás bátya kunyhója" című híres könyve.

A négerek szintén aktívan részt vettek az abolicionista mozgalomban. A rabszolgatartók elleni harcuk egyik formája az Északra szökés volt. 1830 és 1860 között a „földalatti vasút" segítségével körülbelül 60 000 néger szökött az Egyesült Államok északi részébe vagy Kanadába, ahol szabadokká váltak. Sokan közülük csatlakoztak a rabszolgaság elleni aktív harchoz. A négerek nemegyszer lázadtak fel a rabszolgatartók ellen. 1822-ben Charlestonban Denmark Vesey vezetésével nagyarányú néger rabszolgafelkelést készítettek elő. A felkelést, amelybe körülbelül 10 000 néger kapcsolódott be, árulás folytán kíméletlenül elfojtották. 1831-ben Nat Turner vezetésével Virginia államban robbant ki felkelés, amelyet szintén kegyetlenül eltiportak.

Különösen a polgárháború kezdetét megelőző évtizedben fokozódtak a rabszolgalázongások és -felkelések. Ezekben az években rabszolgalázongások voltak Louisianában, Floridában, Virginiában és más államokban. Gyakran részt vettek a négerlázadásokban fehér farmerek és munkások is.

A rabszolgaság elleni legjelentősebb megmozdulás ebben az időben az a felkelés volt, amelyet John Brown, fehér farmer vezetett 1859-ben Virginiában. John Brown, az abolicionista mozgalom és a polgárháború aktív résztvevője, 21 tagú osztagot szervezett rokonaiból és barátaiból. Öt néger is volt köztük. Brownnak az volt a terve, hogy tömegfelkelésre bátorítja a négereket. A felkelést azonban hamarosan elfojtották. Csaknem valamennyi résztvevője hősi halált halt a harcban. A súlyosan sebesült Brownt elfogták és kivégezték. Új volt ebben a felkelésben a fehérek és a négerek közös részvétele.

Munkásmozgalom a XIX. század negyvenes éveiben. A marxizmus hirdetésének kezdete

A XIX. század negyvenes és ötvenes éveiben a sztrájkmozgalom fellendülésének jelei mutatkoztak az Egyesült Államokban. A béremelésért harcoló munkások számos nagy sztrájkja zajlott le.

A 48-as forradalmak elbukása után növekedett az európai országokból érkező forradalmár kivándorlók áradata. Sok kivándorló jött a német államokból. Az emigráns körök továbbra is aktív politikai tevékenységet fejtettek ki. Politikai klubokat létesítettek, megszervezték baloldali irányú könyvek, lapok és folyóiratok kiadását.

A német kivándorlók között az Egyesült Államokba érkezett Marx két barátja — Weydemeyer és Sorge —, s a munkások körében hirdetni kezdték a marxizmus eszméit. 1852-ben Weydemeyer megindította a „Revolution" című népszerű tudományos folyóiratot. Ez a folyóirat közölte Marx „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikájá"-t. Nagy rokonszenvvel fogadták az amerikai munkások „A Kommunista Párt kiáltványá"-t, mely 1854-ben, kézírásos formában kezdett terjedni az Egyesült Államokban. Ily módon a XIX. század ötvenes éveinek a közepe táján kezdtek behatolni az amerikai munkásmozgalomba a forradalmi marxizmus eszméi. A marxista eszmék hirdetése fokozta a munkások öntudatát, s elősegítette szervezkedésüket a kapitalisták elleni harcra.

Ám a marxizmus az első marxisták tevékenysége ellenére sem terjedt el túlságosan az Egyesült Államokban. Ez a munkásmozgalomnak az 1857. évi válság utáni lassú gazdasági fellendülés idején tapasztalt általános meggyengülésével, továbbá a munkásosztály kialakulásának és összetételének sajátosságaival, kispolgári ideológiával való fertőzöttségével magyarázható.

Észak és Dél ellentéteinek kiéleződése. Polgárháború Kansasban

Az ötvenes években Észak és Dél politikai harca a végsőkig fokozódott. Ebben a harcban a déli rabszolgatartók fölényben voltak. Ez abban állt, hogy erőiket egyesítette a még 1828-ban megalakult Demokrata Párt, amely egyaránt képviselte az ültetvényeseknek, valamint a finánctburzsoáziához, a kereskedelmi és ipari nagyburzsoáziához tartozó elvbarátaiknak az érdekeit. Ez a párt nagy

politikai tapasztalatokkal rendelkezett, s a szövetségi Kongresszusban is és az egyes államok kongresszusában is vezető szerepet töltött be.

Az északi ipari burzsoázia növekvő szerepe és az a törekvése, hogy ennek megfelelő helyet foglaljon el a politikai harcban, új párt megalakítását tette szükségessé. 1834-ben a Demokrata Pártból kiváltak jobbára a burzsoá elemek, és megalakították a whigek pártját. 1854-ben a whigek a Köztársasági Párt nevet vették fel.

1854-ben tehát az Egyesült Államokban már két politikai párt működött: a Demokrata Párt, amely abban az időben a déli rabszolgatartó ültetvényesek érdekeit képviselte, és a Köztársasági Párt, amely alapjában véve az északkeleti nagyburzsoázia érdekeit tartotta szem előtt, de a farmerekre igyekezett támaszkodni.

1854-ben Kansas felvételi kérelmével kapcsolatban a rabszolgatartók megpróbálták megsemmisíteni a Missouri-kompromisszumot, amely pontosan meghatározta a rabszolgaság földrajzi határát. Kansas és Nebraska e határtól északra fekszenek, s így a Missouri-kompromisszum értelmében szabad államokként kellett bekerülniük a szövetségbe. Ámde a közel fekvő rabszolgatartó államokból fegyveres bandák szivárogtak be Kansasba, szétkergették a helyi kormányt, és megalakították saját kormányukat, amely kérte az Egyesült Államok Kongresszusától, hogy Kansast rabszolgatartó államként vegyék fel a szövetségbe.

E törvényellenes államcsínyre válaszul a Kansast környező szabad államok farmerei fegyveres osztagokat szerveztek, és elkeseredett, véres csaták után kiűzték Kansasból a rabszolgatartókat. A farmerek, miután összehívták az állam új törvényhozó gyűlését, ugyancsak a Kongresszushoz fordultak azzal a kéréssel, hogy Kansast szabad államként vegyék fel a szövetségbe. Kansas államban megkezdődött a polgárháború (1854—1858), amely kompromisszummal végződött. Kansast szabad államként, Nebraskát rabszolgatartó államként vették fel a szövetségbe.

A Kansasban és Nebraskában lezajlott események feltárták a farmerek előtt a rabszolgatartó ültetvényesek elleni harc összes nehézségeit. A két államra vonatkozó törvény megmutatta, mily erős az ültetvényesek befolyása a szövetségi kormányban. A rabszolgatartó ültetvényesek ellenfelei számára égetően szük-

ségessé vált, hogy harcoljanak pozícióiknak a központi hatalmi szervekben való megerősítéséért.

Ilyen helyzetben közeledett az új elnökválasztások ideje. Az elnökválasztás 1860-ban volt esedékes. A Köztársasági Párt egyhangúlag Lincoln Ábrahámot (1809—1865) jelölte az elnöki tisztségre. Lincoln, a szövetségi képviselőház tagja, a Köztársasági Párt elnökhelyettese, a hajdani favágó, matróz, később pedig ügyvéd a rabszolgaság elleni harcával vonta magára a figyelmet. Lincoln nem ragaszkodott a rabszolgák haladéktalan felszabadításához, de határozottan ellenezte a rabszolgarendszernek az újonnan alakult államok területére való kiterjesztését.

Az 1860. évi választási hadjáratban Lincoln mellé állt az abolicionisták többsége, a farmerek, a munkások, a néger vezetők, mint például Frederick Douglass stb. A marxisták Weydemeyer útján szintén Lincoln Ábrahám jelölését támogatták. A nép széles rétegei oly hathatósan támogatták a Köztársasági Párt jelöltjét, hogy Lincolnt elnökké választották.

A déli államok lázadása, a polgárháború kezdete

Lincolnnak az Egyesült Államok elnökévé választása zavart keltett a déli ültetvényesek között. Lincoln megválasztása előtt az elnöki széket több mint 30 éven át a déli politikai irányzat hívei foglalták el. Lincoln hatalomra kerülése láttán az ültetvényesek előtt világossá vált, hogy vége szakadt az állami végrehajtó hatalom szerveiben élvezett túlsúlyuknak. Elhatározták hát, hogy a pártütő szecesszió[5] útjára lépnek. Lincoln elnökké választása jeladás volt a különválásra.

1861 februárjában Montgomeryben összehívták az Egyesült Államoktól elszakadt hat lázadó állam kongresszusát. Ezek az államok külön rabszolgatartó államot alakítottak: az Amerikai Államok Konföderációját. A konföderáció elnökévé Jefferson Davis ültetvényest választották, fővárosává a Virginia állambeli Richmondot tették.

A lázadó rabszolgatartók államuk létrehozása után erélyesen hozzáláttak a törvényes amerikai kormány elleni hadműveletek előkészítéséhez. 1861 áprilisában elfoglalták a Dél-Carolina államban levő Sumter erődöt, s ezzel megkezdődött az 1861—1865. évi amerikai polgárháború.

[5] A szecesszió az egyes államok joga az Egyesült Államokból való kiváláshoz.

Lincoln elnök, aki eddig békülékeny álláspontra helyezkedett, a hadműveletek megindulása után hozzálátott a hadsereg erősítéséhez. A kormány felhívást bocsátott ki 75 000 önkéntes toborzására. Oly nagy volt a lelkesedés, hogy Lincoln felhívására 300 000 önkéntes jelentkezett. A jelentkezők 42 százaléka munkás, 49 százaléka pedig farmer volt. Ezzel egyidejűleg a Lincoln-kormány blokád alá helyezte a déli államokat.

A polgárháborút két szakaszra szokták osztani: az 1861—1862. évi és az 1863—1865. évi szakaszra. Az első szakaszban a hadiszerencse a délieknek kedvezett, a másodikban az északiaknak.

Noha a lakosság nagyobbik része az északi államokban élt (Északon 22 millió, Délen 9 millió, s ebből is mintegy 4 millió néger), a déliek az első időkben győzedelmeskedtek, mert jobban fel voltak készülve a háborúra. A rabszolgatartók rögtön Lincoln elnökké választása után megkezdték a háborús előkészületeket. A délieknek a volt elnök segítségével sikerült Délen összpontosítaniuk a csapategységek, a hadfelszerelés és a lőszer zömét. A tisztek nagyobb része, a rabszolgaság pártiak, átmentek Délre. A déliek fegyveres erőinek élén Lee tábornok vezetése alatt tapasztalt hadvezérek működtek. A lázadó államok katonai sikereiben nagy jelentősége volt Anglia és Franciaország segítségének; ők látták el a rabszolgatartókat fegyverrel, hadianyaggal és pénzzel. Az északiaknak szinte teljesen új hadsereget kellett teremteniük. Stratégiájukat, akárcsak Lincoln politikáját, határozatlanság jellemezte. A parancsnokság leváltása és a törzskarnak az árulóktól való megtisztítása után a Lincoln-kormány továbbra is határozatlanul, „alkotmányosan" folytatta a háborút. Határozatlanságában az északkeleti ipari és kereskedelmi burzsoázia békülékeny álláspontja tükröződött; ez a burzsoázia nem akart teljesen szakítani a déli rabszolgatartókkal, inkább megbékéltetésükre törekedett. Észak vezető körei nem tudták rászánni magukat a nagy néptömegek harcba hívására, nem akarták kielégíteni létfontosságú követeléseiket: földet a farmereknek, szabadságot a néger rabszolgáknak.

Mindennek következményeként a háború első időszakában a rabszolgatartók értek el sikereket. 1861 végén az északiak vereségei fenyegető jelleget öltöttek. Veszélybe került az Egyesült Államok fővárosa.

A rabszolgatartók sikerei azonban átmenetieknek bizonyultak.

Az északiak társadalmi és gazdasági tekintetben jelentős fölényben voltak. Északon volt csaknem az egész kohóipar és fegyvergyártás. Itt összpontosult a közlekedési eszközök zöme. Az északiak nagyobb élelmiszer-tartalékokkal és iparcikk-készletekkel rendelkeztek a hadsereg és a lakosság ellátásához. Legfőbb előnyük az volt, hogy a lázadók elleni harcban a Lincoln-kormány számíthatott a tömegek támogatására.

A homestead-törvény. A rabszolgaság megszüntetése. Fordulat a hadműveletekben

Az északiak vereségei elégedetlenséget keltettek az északi néptömegekben a kormány és a parancsnokság ténykedéseivel szemben. A Lincoln-kormánynak a petíciók tömegét nyújtották be, s ezekben erélyes intézkedéseket követeltek a lázadó rabszolgatartók leverésére. New Yorkban tiltakozó tömegtüntetések zajlottak le. Követelték a vagyontalan farmerek földhöz juttatását, a farmok elárverezésének megtiltását, a reakciós elemeknek a hadseregből és a kormányapparátusból való eltávolítását, a négerek haladéktalan felszabadítását. A demokratikus és különösen a munkás- és farmermozgalom erősödése arra késztette a Lincoln-kormányt, hogy tegyen több erélyes lépést és térjen át a valóban forradalmi háború viselésére.

A kormány két törvényt léptetett életbe, amelyeknek igen nagy jelentőségük volt a polgárháború és az Egyesült Államok történetében.

1862. május 27-én Lincoln elnök aláírta az úgynevezett homestead-törvényt, amely az agrárkérdést a farmerek javára oldotta meg. E törvény értelmében 1863. január 1-től minden farmer kaphatott ingyen 160 acre, vagyis körülbelül 65 hektár földet, ha befizette a 10 dollár földbirtokrendezési illetéket. Ha a farmer öt évig nem hagyta el a földet, az személyi tulajdonába ment át.

1862. szeptember 22-én proklamálták a lázadó ültetvényesek tulajdonában levő néger rabszolgák felszabadítását. A Lincoln-kormány 1863. január 1-én életbe lépett e rendeletének óriási politikai jelentősége volt. A déli államokban megkezdődtek a néger rabszolgák felkelései az elnyomó rabszolgatartók ellen. 1864-ben a Lincoln-kormány hadseregében már csaknem 186 000 néger szolgált. A déli rabszolgatartó államokban a néger felkelők nagyarányú partizánháborúja bontakozott ki. Néger partizáncsoportok komoly károkat okoztak a rabszolgatartók csapatainak.

A néger katonáknak és partizánoknak jelentős szerepük volt az északiak győzelmében: 198 csatában vettek részt, több mint 68 000 néger áldozta életét Észak győzelméért. Az amerikai burzsoázia azonban már a polgárháború éveiben gyalázatos faji megkülönböztetést alkalmazott a néger katonákkal szemben. A hadseregben való szolgálatért a néger katonák kevesebb illetményt kaptak, mint a fehérek. A hadműveletekben való részvétel mellett a néger katonáknak mindenféle nehéz munkát kellett végezniük. Csak kivételes esetekben kaptak őrmesteri vagy altiszti beosztást. Ám ezeknek a burzsoá vezető körök által alkalmazott faji korlátozásoknak ellenére a négerek a polgárháború befejezéséig önfeláldozóan harcoltak a rabszolgatartók ellen.

A hadműveletek során bekövetkezett fordulatban nagy szerepük volt a Lincoln-kormány egyéb intézkedéseinek is. Ilyen volt például a hadkötelezettség bevezetése, a hadseregnek az árulóktól való megtisztítása, a déliekkel kapcsolatban álló nagytőkések letartóztatása, külön munkásezredek alakítása, amelyek saját körükből maguk választhatták parancsnokaikat. A hadműveletek során az északi hadseregben kiváló parancsnokok tűntek fel a munkások és a farmerek köréből (Sherman, Grant, Butler tábornok stb.), voltak közöttük olyanok is, akik részt vettek Európában a 48-as forradalomban (mint például Weydemeyer, Willich, a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja, Cluseret, a párizsi kommün későbbi tagja stb.).

A Lincoln-kormánynak ezek az intézkedései gyökeres fordulatot idéztek elő a háború menetében. Az északiak hadserege kezdte egyre-másra aratni a katonai sikereket és szorongatni a déli rabszolgatartókat.

Anglia és Franciaország ekkor ürügyet keresett az Egyesült Államok elleni háborúra: érdekük fűződött a rabszolgatartó Dél győzelméhez. Az északiak veresége félreállította volna az angol burzsoázia ipari konkurrensét, és megszilárdította volna külföldi kereskedelmi és ipari pozícióit a déli államok területén. Az angol beavatkozást azonban megakadályozták a brit proletariátus erélyes háborúellenes megmozdulásai.

Az I. Internacionálé élénk figyelemmel kísérte az amerikai polgárháborút. Amikor 1864-ben Lincolnt másodszor is elnökké választották, az Internacionálé Főtanácsa a következő Marx által fogalmazott üdvözletet küldte: „Európa munkásai biztosak

abban, hogy miként az amerikai függetlenségi háború a felemelkedés új korszakát nyitotta meg a burzsoázia számára, az amerikai rabszolgaellenes háború ugyanezt eredményezi majd a munkásosztály számára."[6]

A munkások nemzetközi szövetsége támogatta az amerikai munkásoknak és farmereknek azt a törekvését, hogy kiharcolják az Egyesült Államok államrendszerének maximális demokratizálását, a rabszolgaság megszüntetését és az agrárkérdésnek a farmerek javára történő megoldását.

A polgárháború második szakasza (1863—1865) az északiak számára kedvezően folyt le.

1863-ban az északi hadsereg új főparancsnokának, Grant tábornoknak a csapatai csaknem a Mississippi egész hosszában visszavetették az ellenség erőit. 1863. július 4-én Grant tábornok súlyos vereséget mért Vicksburgnál a déliek csapataira. Majdnem ezzel egyidejűleg Meade tábornok Gettysburgnál döntő ütközetben szétverte Lee tábornok hadseregét. A déliek főerői ezután kénytelenek voltak déli irányban visszavonulni. 1864 végén és 1865 elején az északi hadsereg Sherman tábornok vezetésével általános támadást indított a Mississippitől kiindulva az Atlanti-óceán irányában. A hadjáratot Atlantánál kezdték és Savannah elfoglalásával fejezték be. A déliek seregét különálló csoportokra szaggatták. 1865. április 3-án Grant tábornoknak, az északi hadsereg főparancsnokának csapatai elfoglalták Richmondot, a lázadók fővárosát, és hat nap múlva Lee tábornok, miután az Appomattoxnál vívott csatában vereséget szenvedett, megadta magát. 1865. április 28-án a déliek hadseregének maradványai is letették a fegyvert.

A polgárháború eredményei és jelentősége

Az amerikai polgárháború a déli rabszolgatartó ültetvényesek vereségével, az északi haladó erők győzelmével végződött. Ennek a győzelemnek az Egyesült Államok egész további története szempontjából óriási jelentősége volt.

Az amerikai polgárháború forradalmi módon oldott meg számos igen fontos kérdést, például az agrárkérdést és a rabszolgaság megszüntetését. E kérdések megoldása gyökeres fordulatot

[6] *Marx—Engels—Lenin—Sztálin:* Proletár nemzetköziség és hazafiság. Szikra 1952. 29. old.

indított el az Egyesült Államok gazdasági és politikai fejlődésében. Véglegesen megszilárdult az országban a tőkés társadalmi rend, kedvező feltételek jöttek létre a kapitalizmus intenzív fejlődéséhez.

A polgárháborúban a vezető szerepét az északi ipari burzsoázia töltötte be. Ám a háború kimenetelét eldöntő főerőt a nagy néptömegek, a farmerek, a négerek és a munkások tömegei alkották. Ez a polgári demokratikus forradalom jellegét kölcsönözte a polgárháborúnak.

A forradalmi átalakulásokat betetőzte, hogy a Kongresszus elfogadta az Egyesült Államok alkotmányának 13-as és 14-es módosítását. A 13-as alkotmánymódosítás, amelyet a Kongresszus 1865-ben fogadott el, az egész Egyesült Államok területén megtiltotta a rabszolgaságot. A Kongresszusnak ez a döntése törvényesítette a rabszolgatartó ültetvényesek magántulajdona egy részének — 4 millió rabszolgának — ellenszolgáltatás nélküli elkobzását. Az 1866-ban elfogadott 14-es alkotmánymódosítás megtiltotta a választójognak a bőr színe miatt való megvonását, vagyis megadta a választójogot a néger lakosságnak.

Ezek az intézkedések azonban minden forradalmiságuk ellenére lényegében mégiscsak burzsoá intézkedések voltak. A négereket föld nélkül szabadították fel. A négerek volt gazdáiknak gazdaságilag teljesen kiszolgáltatott nincstelenekké váltak. A déli államokban tehát a kizsákmányolásnak csak formái változtak. A felszabadulás természetesen lehetővé tette a négereknek, hogy „szabadon" keressenek maguknak megélhetést, de ehhez csak egyetlen eszköz állt rendelkezésükre: a munkaerejük. Ennek az lett a következménye, hogy a négerek zöme ugyanazon az ültetvényen dolgozott tovább, kegyetlenül kizsákmányolva régi gazdájától.

A négerek felszabadításának ez a felemás megoldása volt az első, igen fontos engedmény, melyet az amerikai burzsoázia az ültetvényeseknek tett. A következő években a burzsoázia további kompromisszumokat kötött az ültetvényesekkel. Ahogy W. Foster mondja: „az északi ipari tőkések cinikusan elárulták néger háborús szövetségeseiket"[7]. Látjuk tehát, hogy amikor a burzsoázia

7 *William Z. Foster:* Az amerikai földrész rövid politikai története. Szikra 1952. 351. old.

elérte fő célját, újra visszatért előző politikájához, a reakcióval való megegyezés politikájához.

A reakció megpróbált ellentámadásba átmenni. 1865. április 14-én Lincoln Ábrahámot a washingtoni Ford-színházban Booth, az ültetvényesek ügynöke halálosan megsebesítette. Jeladás volt ez a reakció tevékenységének fokozására. A következő évek annak a jegyében teltek el, hogy a déli ültetvényesek heves harcot folytattak az északi burzsoáziával régi jogaik helyreállításáért. A burzsoázia természetesen nem volt hajlandó lemondani kiharcolt pozícióiról. A politikai harc az Egyesült Államokban gyakran igen éles formákat öltött, de az volt a sajátossága, hogy a kölcsönös engedmények vonalán haladt.

Ez az időszak „Dél rekonstrukciójaként" ismeretes. Lényege az volt, hogy a déli ültetvényes gazdálkodást az ország tőkés fejlődésének érdekeihez alkalmazza. Ezekben az években alakították ki a kizsákmányoló osztályok blokkjukat, azzal a céllal, hogy erőiket konszolidálják és uralmukat megszilárdítsák.

Óriási jelentőségűek voltak a polgárháború eredményei az amerikai munkásosztály szempontjából is. A háború alatt az Egyesült Államok munkásosztálya számszerűleg csaknem háromszorosára növekedett. Szervezettebbé vált és növekedett politikai aktivitása. A legfőbb eredmény azonban az volt, hogy kedvezőbb feltételek jöttek létre az önálló munkásmozgalom kialakulásához. A déli rabszolgarendszer korlátozta a munkások tevékenységét. Mint Marx írta: „Az Észak-amerikai Egyesült Államokban minden önálló munkásmozgalom béna maradt addig, amíg a köztársaság egy részét a rabszolgaság éktelenítette. A munka fehér bőrben nem szabadíthatja fel magát ott, ahol fekete bőrben bélyeget visel."[8]

Így tehát a polgárháború után az amerikai munkásmozgalom fejlődésének új szakaszába lépett.

[8] *Marx:* A tőke. I. köt. Budapest 1961. 283. old.

AZ I. INTERNACIONÁLÉ (1864—1870)

A kapitalizmus fejlődése és a munkásosztály helyzete a XIX. század ötvenes és hatvanas éveiben

Az Internacionálé annak a világtörténelmi korszaknak a végén jött létre, amely az angol ipari forradalom megindulásával és az 1789-es nagy francia polgári forradalommal kezdődött és az 1871. évi francia—porosz háborúval fejeződött be. „Ez — a burzsoázia felfelé ívelő vonala, általában a burzsoá demokratikus mozgalmak, különösen pedig a burzsoá-nemzeti mozgalmak korszaka, az elkorhadt hűbéri-abszolutisztikus intézmények gyors összetörésének korszaka"[1] — írta Lenin.

A tőkés világgazdaság fejlődésével, a világgazdasági kapcsolatok bővülésével és a proletariátus erőinek és osztályöntudatának növekedésével párhuzamosan létrejöttek a feltételek a proletariátus nemzetközi egyesüléséhez.

Az 1850-től 1870-ig terjedő időszakban a legfontosabb ipari termékek termelése világviszonylatban 2—3-szorosára növekedett. A világ az újfajta közlekedési és hírközlési eszközök fejlődése terén óriási változásoknak lehetett tanúja. A kapitalizmus megszerezte az uralkodó pozíciókat a mezőgazdaságban is. A gazdasági ágak fejlesztésében elért sikerek alapján kialakult a világpiac, erősödtek és fejlődtek a gazdasági, a tudományos és a kulturális kapcsolatok a világ különféle országai között.

Nagy változások mentek végbe a társadalmi és politikai viszonyok terén. A legfejlettebb országokban az ipari burzsoázia végleg elfoglalta az uralkodó helyet, jóllehet némelyikükben még megosztotta a politikai hatalmat a földbirtokos arisztokráciával.

[1] *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 139. old.

De maga ez az arisztokrácia is egyre inkább a kapitalista viszonyok közé sodródott.

Az ipar és különösen a nehézipar fejlődése magával hozta az üzemi proletariátus gyors növekedését és nagy gyárakban való tömörülését. Nagy városok fejlődtek ki, melyekben a munkások száma tíz- és százezrekre rúgott. Franciaországban a hatvanas évek végén egyedül Párizsban 450 000 munkás élt. Angliában az ipari munkások száma meghaladta a 2 milliót. Gyorsan növekedett a proletariátus Németországban is.

A munkásosztály összetétele jelentős minőségi változásokon ment át: csökkent a kisüzemi munkások száma, növekedett a nagyüzemi munkások részaránya. A proletariátus egyre inkább felvette azokat a vonásokat, amelyek a tőkés termelési mód szülte osztályt jellemzik, s miután elkülönült a kispolgári demokráciától, önálló útra lépett.[2] Mindez szükségképpen érettebbé tette és magasabb színvonalra emelte a munkásmozgalmat.

Ám az 1848—1849. évi forradalmak bukása után bekövetkezett kíméletlen politikai reakció béklyóba verte a munkások mozgalmát. Az ötvenes években kegyetlenül üldözték a munkásosztályt és szervezeteit. A munkásmozgalom vezetőinek egy része vagy börtönben volt, vagy száműzetésben. A munkásszervezeteket feloszlatták, a munkássajtót megsemmisítették. A munkásosztály legaktívabb képviselői a kontinentális Európán túlra emigráltak. Az 1848—1849-es forradalom után kezdődő gazdasági fellendülés tompította a harcot.

A kapitalizmus fejlődése azonban megteremtette az alapot a kapitalizmus belső ellentmondásainak egyre fokozódó növekedéséhez. A nagyiparosok, a bankárok, a földbirtokos arisztokrácia a munkások fokozott kizsákmányolása révén hallatlanul meggazdagodtak, a parasztság és a kispolgári rétegek pedig elszegényedtek. Angliában a nemzeti jövedelem 36,5 százaléka a lakosság nem egészen 2 százalékát képező nagyiparosoknak, bankároknak és földbirtokosoknak jutott. Meggyorsult a proletariátus viszonylagos és abszolút elnyomorodásának folyamata, ami a nemzeti jövedelem rá eső részének csökkenésében s a munkások zömének rendkívül alacsony reálbérszínvonalában fejeződött ki. A burzsoázia kihasználta a munkásosztály pozícióinak

[2] Lásd *Lenin* Művei. 19. köt. Szikra 1955. 289. old.

az 1848—1849-es forradalmak bukása utáni meggyengülését, és támadást indított a munkabérek ellen. Például Németországban az 1850-től 1856-ig terjedő időszakban a reálbér 32 százalékkal, Franciaországban 24 százalékkal csökkent. A legtöbb európai államban nem voltak munkavédelmi törvények, amelyek legalább némileg korlátozták volna a munkások kizsákmányolását. Ott pedig, ahol voltak ilyen törvények, nem hajtották végre őket. A munkások, különösen a nők és a gyermekek kegyetlen kizsákmányolása és a proletariátus hallatlanul alacsony életszínvonala következtében a városi dolgozó lakosság körében igen magas volt a halálozási arányszám.

Ilyen körülmények között az 1848—1849-es forradalmakat követő reakció csak átmenetileg tudta feltartóztatni a munkásmozgalom fejlődését.

A munkásmozgalom újabb fellendülése a XIX. század ötvenes éveinek végén és hatvanas éveinek elején

A XIX. század ötvenes éveinek végén kialakulnak az új forradalmi fellendülés feltételei. 1857-ben számos európai országban túltermelési válság kezdődött, és nemsokára az első gazdasági világválsággá fejlődött, amely a munkanélküliség növekedéséhez és a munkásosztály gazdasági helyzetének erős romlásához vezetett. A válság a mezőgazdaságra is kiterjedt. Mindez szükségképpen az osztályharc kiéleződését és a forradalmi érzelmek erősödését vonta maga után. Nagyarányú sztrájkmozgalom bontakozott ki, s a polgári demokratikus mozgalom is megélénkült. Az ötvenes évek végén több európai államban ismét forradalmi helyzet volt kialakulóban. Poroszországban, Olaszországban és Franciaországban a forradalmi mozgalom újabb fellendülése indult meg. Az Egyesült Államokban heves harc lángolt fel az északi és a déli államok között, és polgárháborúhoz vezetett.

A munkásosztály a 48-as forradalmak tapasztalatainak birtokában határozottabban szállt harcba a kíméletlen kapitalista kizsákmányolás ellen. A proletariátus politikai öntudatának növekedése kifejeződött a burzsoá kormányok reakciós külpolitikája elleni megmozdulásaiban is. A reakció időszaka lejárt, megkezdődött a forradalmi mozgalom újabb fellendülése. Erről tanúskodott a legfejlettebb országok munkásmozgalmában kialakult helyzet.

Franciaországban a munkásosztály egy része fokozatosan az önálló politikai tevékenység útjára lépett, annak ellenére, hogy a francia proletariátus körében igen el voltak terjedve azok a proudhonista nézetek, melyek ellenzik a politikai harcban való részvételt.

A munkások politikai aktivitásának növekedése, továbbá az erősödő sztrájkmozgalom lényeges engedményekre késztette III. Napóleon kormányát. 1864-ben hatályon kívül helyezték az 1791 óta érvényben levő Le Chapelier-féle törvényt, amely megtiltotta a sztrájkokat. Nem lehetett többé a sztrájkot bűncselekménynek nyilvánítani.

Megélénkült a munkásmozgalom *Németországban* is. A reakció éveiben a német munkásmozgalom főként szövetkezetek, segélypénztárak, művelődési egyletek alakítása útján haladt. Az osztályellentétek éleződésével a leghaladottabb német munkások egyre határozottabban vetették fel egy saját, a burzsoáziától független politikai szervezet, a proletariátus körében politikai propaganda folytatására hivatott szervezet megteremtésének kérdését. Több városban a munkások megpendítették azt a gondolatot, hogy hívjanak össze egy általános német munkáskongresszust, amely megvetné egy ilyen szervezet alapját.

1863-ban, a leghaladottabb munkások kezdeményezése alapján, Lipcsében megalakult az Általános Német Munkásegylet, melynek elnöke Ferdinand Lassalle publicista lett.

Lassalle a német munkások körében „A dolgozók programja" című brosúrájának és „Nyílt válasz" című könyvének megjelenése után lett ismertté. Fellépésének pozitív jelentősége abban van, hogy egy burzsoáziától független munkásszervezet megteremtésére törekedett. Marx azt mondotta, hogy Lassalle tizenöt évi álmából ébresztette fel a németországi munkásmozgalmat. Lassalle azonban nem volt proletár forradalmár, és nem lett következetes harcosa egy valóban *önálló* proletárpárt megteremtésének. „... Minél többen lesznek a jó burzsoák közül a »Munkásegylet« tagjává, annál jobb" — írta.

A proletariátus harci formáiról és módszereiről vallott nézeteiben Lassalle az úgynevezett „vasbértörvényből"[3] indult ki. Lassalle azt igyekezett bebizonyítani a munkásoknak, hogy a tő-

[3] Lassalle „vasbértörvénye" lényegében Malthus reakciós népesedési elméletén alapult.

kés kizsákmányolás ellen, a bérek emeléséért és a munkanap csökkentéséért folytatott harcuk hiábavaló, mert a kapitalizmus természetében rejlő „vasbértörvény" szabályozza a bérek színvonalát. Ha a munkásoknak sikerülne anyagi helyzetük némi javulását kiharcolniuk, akkor életkörülményeik javulása folytán növekedne a munkások száma, ami a munkások közötti verseny fokozódásához vezetne, és lehetővé tenné a munkaadók számára, hogy ismét csökkentsék a munkabért. Végeredményben — állapította meg Lassalle — a munkások anyagi helyzete még súlyosabbá válna.

Lassalle tehát áltudományos elméletéből kiindulva azt a munkásosztály szempontjából káros következtetést vonta le, hogy a munkások ne folytassanak sztrájkharcot gazdasági helyzetük javítása érdekében, hogy nincs szükség szakszervezetek létrehozására. Elvetette a munkásosztály valóban proletár, a gyakorlatban kipróbált harci módszereit és szervezeteit, s utópisztikus terveket javasolt a kapitalista kizsákmányolás megszüntetésére.

Megismételve Louis Blanc opportunista utópiáit, Lassalle termelő társulások létesítését javasolta a munkásoknak. Szervezésükhöz a támogatást a porosz-junker államtól remélte, amelyet — szerinte — az általános választójog bevezetésének kivívásával demokratizálni lehetne. Így tehát a munkásoknak a kormány által támogatott szövetkezetek hálózatának kiépítésére kell törekedniük, e szövetkezetek aztán majd fokozatosan helyettesítik a kapitalista rendszert. Lassalle, aki különleges reményeket fűzött az általános választójoghoz, tévesen azt feltételezte, hogy az általános választójog bevezetése lehetővé teszi a munkásoknak a parlamenti mandátumok 90 százalékának megszerzését. Az általános választójogért folytatott harcban a lassalleánusok tagadták a munkások és a parasztok szövetségének lehetőségét; véleményük szerint a proletariátuson kívül a társadalom valamennyi rétege merőben reakciós tömeg. Ez a parasztság reakciós voltát hangoztató, politikailag ártalmas következtetés később erősen elterjedt a II. Internacionálé szociáldemokrata pártjaiban, és nemegyszer a proletariátusra nézve végzetes következményekkel járt.

A német munkásosztály számára abban az időben az egyik legfontosabb kérdés Németország újraegyesítésének módja volt. Tudvalevőleg akkor Németország egyesítéséhez két út kínálko-

zott. A lassalleánusok elvetették az ország forradalmi demokratikus úton való egyesítésének lehetőségét, s azt állították, hogy a német demokratikus köröknek nincs ehhez elég erejük. Alkalmazkodtak — mint Lenin írta — a junker Bismarck hegemóniájához, akinek politikája Németország „tűzzel-vassal" — háborúval és erőszakkal való egyesítésére irányult. Lassalle titkos tárgyalásokba bocsátkozott Bismarckkal, és felajánlotta neki a munkások támogatását, ha hozzájárul az általános választójog bevezetéséhez. Ezért a később kétségtelen ténynek bizonyult alkuért Marx Lassalle-t a munkásügy árulójának bélyegezte.

Marx és Engels érdeme szerint méltatta Lassalle-nak a német munkásszervezet megteremtéséért vívott harcban végzett tevékenységét, de ugyanakkor élesen bírálta opportunista nézeteit, és támogatta az Általános Német Munkásegylet Bebel és Liebknecht vezette forradalmi szárnyát, amely harcolt a lassalleánizmus ellen. Ezt a harcot azonban nem koronázta gyors siker. Az Általános Német Munkásegylet, melynek élére Lassalle halála (1864) után Schweitzer került, volt az egyetlen nagy munkásszervezet, amely nem volt hajlandó belépni az I. Internacionáléba.

Némi megélénkülés volt tapasztalható az *angol* munkásmozgalomban is. 1858-ban Londonban építőmunkás-sztrájk zajlott le; a munkások követelték a nyolcórás munkanap bevezetését. A sztrájk hozzájárult a szakszervezeti mozgalom továbbfejlődéséhez. 1861-ben Londonban megalakult az első nagy szakszervezeti egyesülés, a Szakszervezetek Londoni Tanácsa, amely lényegében az egész angol szakszervezeti mozgalmat irányította. A Tanács nemsokára megindította az első szakszervezeti lap, a „Beehive" (Méhkas) kiadását.

Az angol munkások határozottan felléptek azellen, hogy az angol kormány beavatkozzék az amerikai polgárháborúba a déli rabszolgatartók oldalán, s ezzel meghiúsították az intervenciós terveket. Emellett aktívan részt vettek az angol választójog reformjáért folytatott harcban. Egészében azonban az angol munkásmozgalom, amely a liberális burzsoázia befolyása alatt állt, nem lépte túl a trade-unionizmus kereteit.

Az angol burzsoáziának, amely monopolhelyzetben volt a gyarmatokon és a világpiacon, már a XIX. század ötvenes-hatvanas éveiben sikerült a munkásosztály legfelsőbb rétegének megvá-

sárlásával megosztania az angol proletariátust. Lényegében az angol proletariátusnak éppen ez a része volt a trade-unionokba szervezve. Engels az angol trade-unionista szervezeteket jellemezve azt írta, hogy „arisztokráciát alkotnak a munkásosztályban; aránylag kényelmes helyzetet vívtak ki maguknak, és ezt a helyzetet véglegesnek tekintik"[4].

Az angol szakszervezeti vezetők kizárólag olyan gazdasági célkitűzésekre akarták korlátozni a munkások harcát, amelyek elfogadhatók a munkaadók számára, s gyakran nyíltan hirdették az osztályegyüttműködés gondolatát. A szakszervezetek rendeztek sztrájkokat, de emellett nagyarányú propaganda folyt a munkások és a munkaadók közötti nézeteltérések egyeztető bizottságok útján való megoldására. A szakszervezeti tagok magas belépési és tagsági díjakat fizettek, és a szakszervezeti pénztárakban gyakran nagy pénzösszegek halmozódtak fel. Ezeket az összegeket főként segélyekre, de nem a sztrájkoló munkások támogatására fordították. A trade-unionizmus segítségével az angol burzsoázia igyekezett a munkásmozgalmat teljesen saját befolyása alá vonni, és a munkásokat a liberális burzsoázia tartalékává tenni. S ezen a téren már akkor jelentős sikereket ért el.

A vezető tőkésországok munkásmozgalma tehát a megfigyelhető fellendülés ellenére továbbra is a burzsoá ideológia befolyása alatt volt. A munkásmozgalomban a marxizmussal ellenségesen szemben álló különféle „szocialista" áramlatok uralkodtak. Lenin megjegyezte, hogy „... a marxizmus korántsem szilárdította meg egy csapásra helyzetét"[5]. Az európai munkásmozgalomban a különféle szektás szervezetek, Angliában pedig a trade-unionizmus akadályozták, hogy az egyes országokban valóban forradalmi pártok alakuljanak, a nemzetközi küzdőtéren pedig megszűnjön a proletariátus erőinek elszigeteltsége.

„Amíg a szekták (történelmileg) jogosultak — írta Marx —, addig a munkásosztály még nem érett meg önálló történelmi mozgalomra. De mihelyt ezt az érettséget eléri, minden szekta lényegében reakcióssá válik."[6] A munkásmozgalom továbbfejlődése megkövetelte a szektásság gyökeres kiirtását, a munkásoknak a tudományos szocializmus alapján való egyesítését és

[4] *Marx—Engels:* Válogatott művek. II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 377. old.
[5] *Lenin* Művei. 15. köt. Szikra 1955. 19—20. old.
[6] *Marx—Engels:* Válogatott művek. II. köt. 446. old.

valóban forradalmi pártok megteremtéséhez szükséges feltételek létrehozását. A hatvanas évek körül a munkásosztály számszerű növekedése, a soraiban végbement minőségi változások és a nemzetközi küzdőtéren tapasztalható egyre aktívabb fellépése arról tanúskodott, hogy kialakultak a feltételek a szektásságnak és az álszocialista tanok befolyásának sikeres leküzdéséhez. De ezek a tanok továbbra is útjában voltak a marxizmus terjedésének, meg kellett őket semmisíteni elméletileg, ki kellett szabadítani ideológiai és szervezeti befolyásuk alól és új, magasabb fokra kellett emelni a munkásmozgalmat. Az akkori történelmi feltételek között ezt a feladatot a legjobban a proletariátus nemzetközi osztályszervezete végezhette el. Így tehát magában a munkásmozgalomban merült fel halaszthatatlan szükségességként a munkásosztály nemzetközi politikai szervezetének megteremtése.

E nemzetközi szervezet mintaképéül a Kommunisták Szövetsége szolgált. Az akkori helyzetben „A Kommunista Párt kiáltványá"-nak Marx és Engels által megfogalmazott jelszava — „Világ proletárjai, egyesüljetek!" — különösen aktuális jelentőségű lett.

A munkásosztályra váró feladatok megoldását elősegítették az 1848—1849. évi politikai harcban szerzett tapasztalatok. Marx és Engels, a proletariátus vezérei elemezték és általánosították ezeket a tapasztalatokat.

Ebben a történelmi helyzetben vált lehetővé és szükségessé a Nemzetközi Munkásszövetség létrehozása.

Az I. Internacionálé megalakulása

A XIX. század hatvanas éveinek elején létrejöttek a közvetlen feltételek a proletariátus nemzetközi szervezetének megteremtéséhez. Az államok közötti gazdasági kapcsolatok erősödése elősegítette a munkások közeledését. Jelentős szerepük volt ebben a nemzetközi ipari kiállításoknak, amelyekre egyes európai országok cégei olykor munkásmegbízottakat is elküldtek. Például az 1862. évi londoni kiállítás lehetővé tette közvetlen kapcsolat megteremtését a német, a francia és az angol munkások között. Ugyancsak nagy szerepe volt a kapcsolatok létesítésében az 1863-ban Londonban összehívott nemzetközi tiltakozó nagygyűlésnek, amelyen elítélték az orosz cárizmus lengyelországi rémtetteit. A nagygyűlésen kifejezésre jutott az a kívánság,

hogy létre kell hozni a proletariátus állandó nemzetközi szervezetét. Egyre nyilvánvalóbbá vált a proletariátus számára, hogy elengedhetetlenül szükség van az egyes országok munkásainak közös akciójára a burzsoázia reakciós bel- és külpolitikája elleni harcban. A munkások felismerték, hogy a burzsoázia kihasználja a nemzetközi munkásegység hiányát. Ismeretesek voltak olyan esetek, hogy az egyik ország vállalkozói a sztrájk letörése céljából más országokból hoztak be sztrájktörőket. Világossá vált, hogy nemzetközi szolidaritás nélkül a munkások nem tudnak szembeszállni a burzsoázia reakciós politikájával.

Az I. Internacionálé megalakulását bevezető esemény az angol, francia, német és olasz munkások képviselőinek 1864. szeptember 28-án tartott londoni nemzetközi nagygyűlése volt. A nagygyűlést az angol szakszervezeti vezetők szervezték, és igen nagy aktivitást fejtettek ki. A nemzetközi szervezetben nem is annyira a munkások felszabadításának eszközét látták, mint inkább azt az eszközt, amely segíti az angol trade-unionokat, különösen az európai kontinensről behozott sztrájktörők elleni harcban.

Ezen a nagygyűlésen elhatározták egy nemzetközi munkásszervezet létrehozását, s ezt a szervezetet nevezték később Nemzetközi Munkásszövetségnek vagy I. Internacionálénak.

Csakis Marx és Engels tevékenységének és a proletariátus egységéért vívott fáradhatatlan harcuknak köszönhető, hogy az Internacionálé létrejött és a munkásosztály harci szervezetévé vált. A XIX. század hatvanas éveiben, amikor megértek az objektív feltételek a proletariátus nemzetközi politikai szervezetének megalakításához, Marx hozzálátott egy ilyen szervezet megteremtéséhez.

Ahhoz, hogy az új nemzetközi szervezet valóban forradalmi úton haladjon, olyan programokmányokat kellett kidolgozni, amelyek kezdettől fogva helyesen határozzák meg az Internacionálé harcának céljait és eszközeit. Ugyanakkor ügyelni kellett arra, hogy a program ne zárja el az Internacionáléba vezető utat az angol trade-unionisták, a francia proudhonisták, a német lassalleánusok és más olyan munkásszervezetek előtt, amelyek még a kispolgári szocialista elméletek befolyása alatt állottak. Megállapíthatjuk tehát, hogy az I. Internacionálé olyan nemzetközi szervezet volt, amely befogadta soraiba a legkülönbözőbb irányzatokhoz tartozó munkásokat, és a gyakorlatban segítette

őket abban, hogy megszabaduljanak a különféle utópista szekták befolyásától.

Az 1864. szeptember 28-i nagygyűlésen megválasztották az Ideiglenes Bizottságot, amelyet megbíztak a Nemzetközi Munkásszövetség megalakításának előkészítő munkájával. 1864 októberében ez a bizottság több ülést tartott. Ezeken meghatározták a Főtanácsnak — a Nemzetközi Munkásszövetség vezető szervének — összetételét, és kidolgozták programokmányait. Az okmányok eredeti tervezeteit az olasz Wolff, az angol Weston és a francia Le Lubez nyújtotta be. Marx, miután meggyőződött e tervezetek alkalmatlanságáról, kiharcolta, hogy adják át neki őket szerkesztésre. A Marx által újrafogalmazott Alapító Üzenetet és szervezeti szabályzatot az Ideiglenes Bizottság ülésén nagy lelkesedéssel elfogadták programokmánynak. Egyben az Ideiglenes Bizottság külön elismerését fejezte ki Marxnak a „nagyszerű üzenet megfogalmazásában tanúsított gondosságáért".

A Nemzetközi Munkásszövetség Alapító Üzenete és szervezeti szabályzata

Az Alapító Üzenet ismertette az Internacionálé fő programelveit, melyeknek alapját a tudományos kommunizmusnak „A Kommunista Párt kiáltványá"-ban kifejtett tételei alkották. A marxizmus forradalmi eszméit oly módon fejtette ki az Üzenet, hogy ne zárja el az Internacionáléhoz vezető utat azok elől a munkások elől, akik a kispolgári szocialisták befolyása alatt álltak.

Az Alapító Üzenetben Marx elemezte azokat a változásokat, amelyek az utóbbi 20 év alatt a munkások helyzetében végbementek. Anglia és más tőkésországok gazdasági helyzetét vizsgálva Marx megjegyezte: „1848 óta mindegyikben soha nem látott ipari fejlődés és a behozatal és kivitel soha nem álmodott kiterjedése tapasztalható."[7] Ugyanakkor Marx leleplezte azt a burzsoá ideológusok által kitalált mesét, hogy a tőkés társadalomban a vagyonok felhalmozódásával egyenes arányban a munkásosztály helyzete lényegesen javul. Marx kimutatta, hogy a gazdasági fellendülésből csak a vagyonos osztályoknak volt hasznuk, hogy a munkásosztálynak csak a kisebbsége tudott némi béremelést kivívni, míg a munkások nagy tömege egyre mélyebbre süllyedt. A gazdagság mind nagyobb arányú felhal-

[7] *Marx—Engels:* Válogatott művek. I. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 384. old.

mozódása a nagytőkések és a nagybirtokosok maroknyi csoportjának a kezében és a dolgozók széles rétegeinek fokozott elnyomorodása a tőkés felhalmozás általános törvényének szükségszerű következménye — mondta Marx. Sem a termelési technika fejlődése, sem a gépek alkalmazása a mezőgazdaságban, sem a közlekedési és hírközlési eszközök tökéletesedése, sem az új nyersanyag-piacok és felvevő piacok meghódítása nem javíthat lényegesen a munkásosztály helyzetén, állapította meg Marx, mert a kapitalizmusban „... a munka termelőerőinek minden új fejlődése el kell hogy mélyítse a társadalmi ellentéteket és ki kell hogy élezze a társadalmi antagonizmusokat"[8]. Ebből Marx azt a következtetést vonta le, hogy maga az élet adja a proletariátusnak azt a feladatot, hogy harcoljon a munkafeltételek megjavításáért, például a munkanap megrövidítéséért. Nagyra értékeli azt a tényt, hogy az angol munkások kiharcolták a kormánytól a tízórás munkanapról szóló törvény elfogadását.

A szövetkezeti mozgalom sikerei megmutatták, hogy a nagyarányú, a modern tudomány követelményeivel összhangban álló termelés megvalósítható a bérmunkások munkáját igénybe vevő munkáltatók osztálya nélkül is. Ám ezek a sikerek nem oldhatják meg a tőkés elnyomástól szenvedő dolgozók felszabadításának problémáját, minthogy a burzsoá társadalomban a munkásszövetkezetek szükségképpen szűk keretek közé szorulnak. Az uralkodó osztályok, mondotta Marx, politikai hatalmukat mindig fel fogják használni a tőkés rendszer védelmére. „Ezért a politikai hatalom meghódítása a munkásosztály nagy kötelessége."[9] Így fejtette ki Marx a proletárdiktatúra eszméjét, a tudományos kommunizmus fő eszméjét.

Még egy fontos feladatot tűzött az Alapító Üzenet a munkásosztályok elé; kötelességükké tette, hogy „behatoljanak a nemzetközi politika misztériumaiba, hogy szemmel tartsák kormányuk diplomáciai tevékenységét, hogy szükség esetén azt minden hatalmukban álló eszközzel meghiúsítsák", harcoljanak a hódító háborúk ellen. „Az ilyen külpolitikáért vívott harc része a munkásosztály felszabadításáért folyó általános küzdelemnek" hangsúlyozta Marx.

[8] Ugyanott.
[9] Ugyanott, 387. old.

Az Alapító Üzenet a proletár nemzetköziség nagyszerű jelszavával fejeződött be: „Világ proletárjai, egyesüljetek!"[10]

Nem kevésbé fontos az Internacionálé másik alapító okmányának, a szervezeti szabályzatnak a tartalma. Az Internacionálé szervezeti szabályzata leszögezte, hogy a proletariátus az egyetlen olyan aktív forradalmi erő, amely képes megsemmisíteni a tőkés kizsákmányoló társadalmat. A szervezeti szabályzat megállapítja: „...a munkásosztály felszabadítását magának a munkásosztálynak kell kiharcolnia..."[11] A továbbiakban a szabályzat pontosan megfogalmazza Marxnak és Engelsnek azt a már ismert igen fontos megállapítását, hogy a politikai harc nem öncél, csupán eszköz a nagy célnak — a proletariátus gazdasági felszabadításának — eléréséhez.

A szervezeti szabályzat hangsúlyozza, hogy a munkásmozgalom sikere attól függ, hogy mennyire szervezett ez a mozgalom minden egyes országban; ezért a feladat: a szétforgácsolt munkásegyesületeket nemzeti központi szervek által képviselt nemzeti szervezetekbe egyesíteni.

A szabályzat meghatározza a szervezet politikai elveit, céljait, s leszögezi: „A Szövetség azért alakult, hogy a különböző országokban fennálló és ugyanarra a célra, tudniillik a munkásosztály védelmére, haladására és teljes felszabadítására törekvő munkásegyesületek érintkezésének és együttműködésének központi szerve legyen."[12]

A szabályzat értelmében az új szervezet a Nemzetközi Munkásszövetség elnevezést vette fel.

A szabályzat meghatározza a Nemzetközi Munkásszövetség szervezeti felépítését is. Legfelsőbb szerve az évenként egybehívott kongresszus volt. A kongresszus megválasztotta a Főtanácsot, amely két kongresszus között az egész mozgalmat politikailag irányította. A Főtanács saját tagjai sorából elnököt, pénztárnokot, főtitkárt, az egyes országok részére levelező titkárt választott. A Szövetség minden szerve és tisztségviselője választott volt, s az őket megválasztó szervezeteknek tartoztak felelősséggel.

A szabályzat feladatul tűzte ki a „munkásegyesületek" össze-

[10] Ugyanott, 388. old.
[11] Ugyanott, 389. old.
[12] Ugyanott, 390. old.

fogását, azaz a munkásosztály valamennyi akkor létező szervezetei — a szakszervezetek, a művelődési egyesületek és egyéb munkásegyesületek — tagjai lehettek az Internacionálénak. Emellett az egyéni tagságot is engedélyezték. Az Internacionáléhoz csatlakozott szervezetek szekciókban egyesültek. Egy bizonyos ország szekciói nemzeti szövetséget alkottak, élükön a szövetségi tanácsokkal. A szekciók szövetségbe tömörülése nem csorbította a szekciók jogait. Minden szekció saját tevékenységét illetően autonóm volt, és közvetlen összeköttetésbe léphetett a Főtanáccsal, de kötelezők voltak rá nézve az Internacionálénak azok az általános alapelvei, melyek az Üzenetben, a szervezeti szabályzatban és a kongresszusi határozatokban voltak lefektetve. A Főtanácsnak viszont joga volt a szövetségek útján összeköttetésbe lépni a szekciókkal, továbbá az Internacionálé minden egyes tagjával. Később, a bázeli kongresszuson (1869) hozott határozat értelmében a Főtanács jogkörét kiterjesztették. Attól kezdve a Főtanács dönthetett egyes tagoknak és egész szervezeteknek a Nemzetközi Munkásszövetségből való kizárásáról.

Az Internacionálé alapító okmányai arról tanúskodnak, hogy Marx a tudományos kommunizmus ideológiai, taktikai és szervezeti elvei alapján teremtette meg a proletariátus nemzetközi szervezetét. Ennek a szervezetnek lelke és irányítója, felhívásainak, határozatainak, nyilatkozatainak szerzője Marx volt. Az ő irányításának köszönhető, hogy az Internacionálé a proletariátus valóban forradalmi szervezeteként alakult meg és fejlődött tovább. Formálisan azonban Marx a Főtanács egyik levelező titkári tisztségét töltötte be (Németország részéről, aztán Hollandia, később pedig Oroszország részéről is).

Engels, aki akkoriban Manchesterben élt, élénk levelezésben állt Marxszal; a Nemzetközi Munkásszövetség tevékenységével kapcsolatos minden kérdést megvitattak. 1870-ben, Londonba költözése után Engelst az Internacionálé Főtanácsának tagjává választották és megbízták számos szekció ügyeinek vitelével.

Az I. Internacionálé genfi kongresszusa

Marx és Engels az Internacionálé működésének első napjaitól kezdve ádáz harcot folytatott a különféle kispolgári, reakciós irányzatokkal, amelyeknek képviselői meg akarták szerezni a vezetést a Nemzetközi Munkásszövetségben.

A harc elsősorban a francia és belga szocialisták által képviselt proudhonisták ellen indult meg. Proudhon és követői, minthogy képtelenek voltak felemelkedni a kapitalista fejlődés törvényeinek megértéséhez, ellenséges magatartást tanúsítottak az önálló munkásmozgalommal szemben. A proudhonisták ellenezték a proletariátus politikai harcát, tagadták a proletárpárt és a szakszervezetek létrehozásának szükségességét, elvetették a munkavédelmi törvényekért, s végső soron a munkáshatalomért folytatott harcot. Marx szavaival élve, elvetettek mindennemű forradalmi, vagyis magából az osztályharcból következő taktikát, mindennemű koncentrált társadalmi és következésképpen politikai eszközökkel folytatható mozgalmat, például a munkanap törvényhozás útján való csökkentését.

Proudhon és követői — Tolain, Fribourg és Malon közülük a legismertebbek — a társadalmi kérdést nem a proletariátus, hanem a kistulajdonos, a kézműves szempontjából közelítették meg. Békés eszközökkel akarták azt megoldani, kizárólag olyan gazdasági intézkedésekre szorítkoztak, amelyek nem mennek túl a kisüzemi termelés és a kisméretű csere határain. A proudhonisták felvetették az ingyenes hitelt nyújtó „népbankok" szervezésének és az elszigetelt termelők között, pénz közvetítése nélkül történő, „igazságos" termékcserének gondolatát.

Az I. Internacionálé megalakulása idején a proudhonisták széltében-hosszában hirdették a „nemzetközi hitellel" kapcsolatos utópisztikus terveiket, s azt a reakciós, kispolgári felfogást igyekeztek a munkásokba beoltani, hogy belőlük is lehet kistulajdonos.

Franciaország és több más ország munkásmozgalmában a marxizmus győzelmének fő feltételeként meg kellett semmisíteni a proudhonizmust, amely gátolta a proletariátust abban, hogy hozzálásson erőinek megszervezéséhez és egy forradalmi politikai párt megteremtéséhez. Ezért a proudhonizmus elleni harc elsőrendű jelentőségű volt, s az Internacionálé tevékenységének különösen első éveiben igen éles formákat öltött.

Az Internacionálé szervezeti szabályzata előírta a kongresszus évenkénti összehívását. 1865-ben az Internacionálé kongresszusát nem tudták megtartani, de összeült ebben az évben Londonban az Internacionálé első konferenciája, amelyen részt vettek Svájc, Anglia, Belgium, Franciaország különféle szekcióinak küldöttei

— Tolain, Varlin, Fribourg, De Paepe, Becker és a Főtanács tagjai.

Részt vett a konferencia munkájában az akkor Londonban élő Marx is. Nagy vitát váltott ki a konferencián, hogy milyen magatartást tanúsítson az Internacionálé az elnyomott Lengyelország kérdésében. A proudhonisták, akik általában ellenezték az Internacionálénak a politikai harcban való részvételét, ellene voltak annak, hogy az Internacionálé Lengyelország védelmére keljen, de alulmaradtak. A vitákban kialakult az a problémakör, amelyet a legközelebbi kongresszuson meg kellett vitatni. A konferencia elhatározta, hogy az Internacionálé kongresszusát 1866-ban, Genfben tartják meg.

A Nemzetközi Munkásszövetség *első kongresszusa Genfben,* 1866 szeptemberében zajlott le. A kongresszus munkájában 40 küldött vett részt; 26 a szekciók részéről, 14 az Internacionálé kötelékébe tartozó egyesületektől, főként az angol trade-unionoktól és a svájci szakszervezetektől.

Marx nem vehetett részt a kongresszuson, de részletes instrukciót készített a Főtanács tagjai számára. „Szándékosan olyan pontokra korlátoztam — írta Marx —, amelyek a munkások közvetlen egyetértését és együttműködését lehetővé teszik, s közvetlenül tápot és lökést adnak az osztályharc szükségleteinek és a munkások osztállyá szerveződésének."[13] Ez a program volt a kongresszus egész tevékenységének alapja.

A genfi kongresszusnak jóvá kellett hagynia az Alapító Üzenetet és a szervezeti szabályzatot, továbbá meg kellett vizsgálnia néhány olyan kérdést, amelyeknek elsőrendű jelentőségük volt a nemzetközi munkásmozgalom fejlődése szempontjából. Ezek közé tartozott a proletariátus harca a munkaügyi törvényekért, a nyolcórás munkanapért és a munkavédelemért (különösen a női és gyermekmunkát illetően), a munkásosztály harcának formái és módszerei (szakszervezeti és szövetkezeti mozgalom, sztrájkok stb.), valamennyi ország proletariátusának együttműködése a gazdasági harcban. Az európai burzsoá kormányok hódító politikájával kapcsolatban a genfi kongresszuson felvetődött, hogy valamennyi ország munkásainak közösen kellene harcolniuk a kormányok reakciós külpolitikája ellen.

[13] *Marx—Engels:* Válogatott művek. II. köt. 432. old.

Ezeknek a kérdéseknek a megvitatása során a francia küldöttség többségét képező proudhonisták Marx hívei ellen foglaltak állást. Az alapító okmányok megvitatásakor a proudhonisták azt javasolták, hogy az Internacionálé ne a proletariátus nemzetközi politikai szervezete, hanem olyan nemzetközi szövetkezeti egyesület legyen, amelynek tevékenysége irodák és üzletek létesítésére szorítkozna, ahol a tagok kicserélik majd áruikat.

Kispolgári nézeteket hangoztattak a proudhonisták társadalmi és gazdasági kérdésekben is. Ellenezték a nyolcórás munkanap követelését, azt bizonygatva, hogy a szabadság elve értelmében minden munkás maga határozza meg munkaidejének tartamát. A munkanap törvényes korlátozásával szembehelyezkedve azt állították, hogy a szerződések (a munkások és a munkáltatók közötti munkaügyi szerződésekről van szó) és a szerződő felek szabadsága értelmében a nemzetközi kongresszusnak nem szabad beavatkoznia a munkáltatók és a munkások magánkapcsolataiba, csupán tanácsot adhat. Az efféle nézetek kiszolgáltatták a munkást a tőkés kíméletlen kizsákmányolásának, minthogy figyelmen kívül hagyták azt a tényt, hogy a szerződő felek egyáltalán nem voltak gazdaságilag egyenjogúak, és ezért a munkásosztály nem tudott szabadon szerződésre lépni a termelési eszközökkel rendelkező tőkésekkel.

Heves összecsapásokra került sor a női és gyermekmunka védelmének megvitatásakor is. A Főtanács írásbeli jelentése a modern iparnak azt a tendenciáját, hogy a nőket, a serdülőket és a gyermekeket bevonja a termelési folyamatba, egészséges, célszerű és haladó jelenségnek minősítette, de megbélyegezte e tendenciának a kapitalizmusban érvényesülő visszataszító formáját, és leszögezte, hogy olyan törvényeket kell kivívni, amelyek védik a női munkát és kedvező feltételeket teremtenek a gyermekek sokoldalú fejlődése számára. A proudhonisták ezekben a kérdésekben is reakciós, nyárspolgári álláspontot foglaltak el. Elítélték a nőknek a termelésben való részvételét, s kijelentették, hogy a nő „a házi tűzhely őrzője", s hogy tevékenységének a gyermekek gondozására, az otthon csinosítására és a háztartás vezetésére kell szorítkoznia.

A proudhonisták ellenezték a szakszervezetek és a sztrájkharc szervezését, s azt bizonygatták, hogy a tőkére a társadalomnak éppen úgy szüksége van, mint a munkára, és hogy a munkások

sztrájkjai a munkáltatók munkáskizárásaihoz hasonlóan az egész társadalomnak kárt okoznak. A proudhonisták tehát le akarták téríteni a munkásokat a forradalmi útról, a burzsoázia érdekeinek védelmében léptek fel.

Az említett kérdések körül folytatott harc a genfi kongresszuson a proudhonisták vereségével végződött. Az Alapító Üzenetet és a szervezeti szabályzatot az Internacionálé programokmányává nyilvánították.

A genfi kongresszusnak a társadalmi és gazdasági kérdésekre vonatkozó határozatai helyesen döntötték el a nemzetközi munkásmozgalom számos igen fontos problémáját. A kongresszus állást foglalt a munkanap törvényes csökkentéséért folytatandó agitáció (a nyolcórás munkanap követelése), a munkások — férfiak, nők és gyermekek — munkavédelme mellett. Forradalmi programot dolgoztak ki a gyermekek és a serdülő korúak „integrális", azaz fizikai, szakmai és intellektuális nevelésére. E rendszer értelmében a munkát szorosan össze kell kapcsolni a gyermekek fizikai és szellemi fejlesztésével.

Nagy jelentőségűek voltak a genfi kongresszusnak a szövetkezetekre és a szakszervezetekre vonatkozó határozatai. A kongresszus leszögezte, hogy igen nagy jelentősége van a szövetkezeti mozgalomnak, amely a gyakorlatban bizonyította be, hogy a munkások meg tudják szervezni és el tudják vezetni a gazdaságot kapitalisták nélkül. Ugyanakkor a genfi kongresszus megállapította, hogy a szövetkezet egymaga képtelen a kapitalista társadalom átalakítására; hogy ennek elengedhetetlen feltétele, hogy az államhatalom a proletariátus kezébe kerüljön.

Helyesen határozta meg a kongresszus azt a szerepet, amelyet a szakszervezetek a proletariátus szabadságharcában betöltenek. A kongresszusi határozat a szakszervezetek létesítését a proudhonisták ellenére nemcsak helyesnek, hanem a kapitalistákkal folytatott mindennapi harcban a munkások szempontjából igen nagy fontosságúnak nyilvánította. Megállapította azonban, hogy mindeddig a szakszervezetek nem értették meg teljesen tevékenységük jelentőségét, s nem kapcsolódnak be az általános társadalmi és politikai mozgalomba. A kongresszus felhívta a szakszervezeteket, hogy támogassanak minden haladó társadalmi és politikai mozgalmat, töltsék be a munkásosztály aktív élharcosainak szerepét.

A határozat rámutatott arra, hogy szükség van olyan szakszervezetek létrehozására, amelyek egyesítik soraikban a szakképzettséggel nem bíró munkásokat és a mezőgazdasági munkásokat. Ez a határozat kifejezetten az angol trade-unionisták ellen irányult, akik csak a munkásosztály „arisztokratikus" felső rétegét szervezték meg.

Külön határozatban hívta fel a kongresszus a munkásokat arra, hogy harcoljanak a cári kormány reakciós lengyelországi politikája ellen, és állást foglalt egy szabad, önálló demokratikus lengyel állam megalakítása mellett. A kongresszus határozatot hozott arra is, hogy harcolni kell az állandó hadseregnek, az agresszív külpolitika eszközének megszüntetéséért és a nép általános felfegyverzésével való helyettesítéséért.

A genfi határozatok súlyos csapást mértek a proudhonistákra, és óriási jelentőségük volt a nemzetközi munkásmozgalom szempontjából. A genfi kongresszus munkájának eredményeit értékelve Marx nagy megelégedéssel állapította meg: „. . . Az első genfi kongresszus miatt nagyon aggódtam. Egészében azonban várakozásomon felül jól sikerült. A hatás Franciaországban, Angliában és Amerikában váratlanul nagy volt."[14]

Az Internacionálénak arra irányuló tevékenysége, hogy egyesítse valamennyi ország munkásainak erőfeszítéseit a tőke elleni harcban, magával hozta a munkásmozgalom újabb fellendülését. 1866-ban gazdasági válság robbant ki Európában. A burzsoázia ismét a munkásosztályra próbálta hárítani a válság következményeit. Ezúttal azonban a leghaladottabb országok proletárjai nem engedtek a tőke nyomásának. 1866 tavaszán kirobbant Londonban a vasrácsokat gyártó munkások védelmi sztrájkja. A vállalkozóknak az a kísérlete, hogy a sztrájk letörésére Franciaországból hívjanak munkásokat, kudarcot vallott, mert az ügybe beleszólt az Internacionálé Főtanácsa. Még nagyobb szerepe volt az Internacionálénak a bronzöntő munkások 1867. évi párizsi sztrájkja idején: a sztrájk azért tört ki, mert a vállalkozók meg akarták semmisíteni a bronzöntő munkások nemrég alakított szakszervezetét, s a szakszervezet 1500 tagját el akarták bocsátani. A párizsi munkások az Internacionálé Főtanácsához fordultak, mire a sztrájkolók pénzsegélyt kaptak. A Nemzetközi

[14] Ugyanott.

Munkásszövetség támogatása óriási hatást tett Párizsban. Az üzemtulajdonosok kénytelenek voltak meghátrálni: visszavették az elbocsátott munkásokat, és megnyitották a műhelyeket. A párizsi sztrájkkal kapcsolatos események jelentősége óriási volt. Az Internacionálé tekintélye nagyott nőtt az egész világ munkásainak szemében.

A genfi kongresszus határozata és az a tény, hogy az Internacionálé aktívan támogatta a sztrájkmozgalmat, hozzájárult ahhoz, hogy az Internacionálé a munkásosztály nemzetközi politikai tömegszervezetévé váljék. Már nemcsak az angol munkások voltak az Internacionálé támaszai, hanem Németország, Franciaország, Olaszország, Belgium, az Egyesült Államok, Svájc és egyéb országok leghaladottabb munkásai is. Az Internacionálé egész tevékenysége fejlesztette a munkásokban a proletár nemzetköziség érzését. A proudhonizmus elleni harc azonban a marxizmus jelentős sikerei ellenére folytatódott.

A marxisták harca a proudhonisták ellen a lausanne-i és a brüsszeli kongresszuson

Az 1867 szeptemberében, *Lausanne-ban* egybegyűlt *második kongresszuson* 64 küldött vett részt. A küldöttek között még mindig jelentős számmal voltak proudhonisták, akiknek sikerült elfogadtatniuk több tudománytalan, forradalomellenes határozatot, többek közt a tönkrement kistulajdonosok megsegítését szolgáló hitelről és népbankokról szóló határozatot.

Ám a legfontosabb kérdésekben ezúttal is a marxisták győztek. A lausanne-i kongresszus a gazdasági harcot előtérbe helyező proudhonisták ellenére határozatot hozott a munkásosztály politikai feladatairól, s ebben leszögezte, hogy a munkások társadalmi felszabadítása elválaszthatatlan politikai felszabadításuktól, és hogy a politikai szabadságjogok kivívása minden nemzet számára elsőrendű és elengedhetetlen szükségesség.

A marxisták ellen foglaltak állást a proudhonisták a lausanne-i kongresszuson a termelési eszközök magántulajdonának kérdésében is.

Marx hívei a kongresszuson felvetették a termelési eszközök társadalmi tulajdonának kérdését. A kongresszus határozatot hozott a hírközlési és közlekedési eszközök államosításáról. Ezzel megtörtént az első lépés a tulajdon kérdésének szocialista szellemben való megoldása felé. Amikor azonban a föld társadalmi

tulajdonba vételének kérdése került szóba, a proudhonisták ellenezték, hogy az erre vonatkozó pont bekerüljön a határozatba, és sikerült megszerezniük a többséget. A proudhonisták ismételten megmutatták, hogy a kispolgárság ideológusai és a polgári tulajdon védelmezői. Azt állították, hogy a föld a tulajdonnak abba a kategóriájába tartozik, amelynek már természeténél fogva egyéninek kell lennie. A termelési eszközök társadalmasításáért folytatandó harc szükségességének megvitatását a következő kongresszusra halasztották. Ennek előkészítésével különbizottságot bíztak meg.

Az Internacionálé *harmadik kongresszusa* 1868 szeptemberében zajlott le *Brüsszelben* 99 küldött részvételével. A fő kérdés a termelési eszközök tulajdona, különösen a föld államosítása volt.

Az előadói beszéd, amelyet a belga De Paepe tartott, és Marx híveinek a hozzászólásai tudományos alapossággal támasztották alá a nagyüzemi ipari termelés haladó jellegét a kisüzemi termeléssel szemben, s hangsúlyozták, hogy a föld társadalmi tulajdonba vétele alapján át kell térni a nagyüzemi mezőgazdaságra. A küldöttek rámutattak arra, hogy csakis a nagyüzemi kollektív gazdaság teszi lehetővé a modern technika kihasználását, biztosítja a termékek bőségét és szabadítja meg a parasztot az elnyomástól és a szegénységtől.

A brüsszeli kongresszuson ebben a kérdésben hozott határozat kimondta, hogy harcolni kell a bányák, a vasutak, a csatornák, a távíróvonalak és egyéb közlekedési eszközök, továbbá az összes erdőbirtokok és földbirtokok társadalmi tulajdonba vételéért. A határozat megállapította, hogy a társadalom gazdasági fejlődése elkerülhetetlenül a föld kollektív tulajdonná válásához vezet, s hogy az állam át kell hogy adja a földet a mezőgazdasági szövetkezeteknek. Bár az „agrárkommunizmus" eszméje ellen harcoló proudhonisták kisebbségben maradtak, a határozat körül kibontakozó zajos viták miatt elhatározták, hogy ezt a kérdést a következő kongresszuson újból megvitatják.

A brüsszeli kongresszus igen feszült nemzetközi légkörben zajlott le. Európát új háború veszélye fenyegette. Alighogy véget ért Ausztria és Poroszország háborúja, máris új háború volt készülőben Franciaország és Poroszország között. Ezért a kongresszus egyik napirendi pontja, a háború kérdése, igen nagy jelen-

tőségű volt. Az erről szóló határozat felhívta a munkásokat, hogy minden erőt vessenek latba az új háború elkerülése érdekében.

A sztrájkokra vonatkozó határozat ismételten hangsúlyozta a sztrájkok jelentőségét és helyét a munka és a tőke közötti harcban. A brüsszeli kongresszuson hozott minden határozat a proudhonisták eszmei vereségéről tanúskodott.

Az Internacionáléban elszenvedett vereségük erősen meggyengítette pozícióikat. A hatvanas évek végén a francia proudhonisták között kialakult egy balszárny, amely egyes kérdésekben közeledett a marxistákhoz. Az ortodox proudhonistáktól eltérőleg a balszárny elismerte a termelési eszközök kollektív tulajdonának elvét, és szükségesnek látta a tömegekkel való szoros kapcsolat megteremtését. Ennek a szárnynak az élén E. Varlin könyvkötő állt. A franciaországi proudhonisták befolyásának gyengülésében jelentős szerepe volt a francia munkások sikeres sztrájkharcának is, amely az 1866. évi gazdasági válság során bontakozott ki.

Az Internacionálé lankadatlanul harcolt az angol liberális trade-unionizmus ellen is, benne a marxisták a munkásmozgalom egyik legveszélyesebb ellenségét látták.

Marx igen nagy fontosságot tulajdonított az abban az időben legbefolyásosabb és legszervezettebb mozgalomnak: az angol munkásmozgalomnak. Ezért abban az időben üdvözölte azt a kezdeményezést, amelyet az angol szakszervezeti vezetők az Internacionálé megteremtésében felmutattak. A hatvanas évek vége felé azonban a választási reform végrehajtásával és az angol vezető körök liberális politikájával összefüggésben a szakszervezeti vezetők — Odger, Potter és mások — az angol munkásokat egyre inkább a polgári radikálisokkal való szövetség felé terelték. Erről szólva Marx megállapította, hogy az angol proletariátus vezetői új és az Internacionálé feladataitól távol álló álláspontot foglaltak el. Ez annál is inkább veszélyes volt, mert Odger, mint az Internacionálé Főtanácsának elnöke, igyekezett az uszálypolitika taktikáját átvinni az Internacionáléba. Az a veszély keletkezett, hogy a proletariátusnak ez a nemzetközi szervezete a burzsoá politika eszközévé lesz. Emiatt Marx és Odger között kemény harc bontakozott ki és azzal végződött, hogy Odgert eltávolították az Internacionálé vezetőségéből. De az

angol szakszervezeti vezetők opportunizmusa elleni harc az Internacionálé fennállásának későbbi éveiben, sőt az Internacionálé feloszlatása után is folytatódott.

Nagy jelentőségű volt az Internacionálénak az a tevékenysége is, amely arra irányult, hogy megszabadítsa a német munkásmozgalmat a nemzetközi munkásmozgalom kettészakításának útjára tért lassalleánusok befolyásától. A Lassalle-féle Általános Német Munkásegylet volt az egyetlen nagy nemzeti munkásszervezet, amely nem volt hajlandó belépni az Internacionáléba. Akkor, 1869-ben a német munkásosztály legforradalmibb elemei, élükön August Bebellel és Wilhelm Liebknechttel az eisenachi kongresszuson Marx és Engels támogatásával megalakították a Németországi Szociáldemokrata Munkáspártot, amelyet Lenin a marxisták első nemzeti pártjának nevezett. Az eisenachisták kijelentették, hogy elismerik az Internacionálé alapelveit és programját, és harcot indítottak Németország demokratikus, forradalmi egyesítéséért.

Az Internacionálé tehát működésének első napjaitól kezdve a nemzetközi munkásmozgalom irányító központja volt. A hatvanas évek végére az Internacionálénak Európa csaknem valamennyi országában és az Egyesült Államokban is voltak szekciói. A dolgozó tömegek érdekeiért vívott harcban az Internacionálé támogatta a kor minden haladó, demokratikus mozgalmát. Az amerikai polgárháború idején aktívan harcolt az angol kormány intervenciós kísérletei ellen. Tüntetéseket szervezett a leigázott négerek védelmében, és lelkesen üdvözölte az amerikai népnek a rabszolgatartókon aratott győzelmét. A Nemzetközi Munkásszövetség tevékenyen részt vett az angol munkásoknak a választójog kiterjesztéséért vívott harcában. A Főtanács és az Internacionálé kongresszusai nemegyszer hívták fel a munkásokat arra, hogy harcoljanak az európai hatalmak gyarmatosító politikája ellen, s hogy támogassák a kínai, indiai, írországi és lengyelországi nemzeti felszabadító mozgalmat.

Annak a kérdésnek eldöntésében, hogy milyen álláspontot foglaljon el az Internacionálé az írországi nemzeti felszabadító mozgalommal kapcsolatban, Marx és Engels példát mutatott a nemzeti kérdésnek tudományos, alkotó módon való megközelítésére. A nemzeti felszabadító mozgalmat a nemzetközi forradalmi proletármozgalommal elszakíthatatlan összefüggésben vizs-

gálva, kitartottak amellett, hogy Írországnak meg kell adni az önrendelkezési jogot, beleértve a teljes elszakadás jogát is.

Az Internacionálé Főtanácsa továbbra is jelentős szerepet vitt a proletariátus sztrájkharcának irányításában, s kellő időben anyagi segítséget nyújtott a sztrájkoló munkásoknak, ami hozzájárult ahhoz, hogy a különféle országok munkásai számos sztrájkban győzzenek és visszaverjék a burzsoázia támadásait.

1868-ban az Internacionálé támogatásával győzött a genfi építőmunkások sztrájkja. Az építőmunkások kivívták a munkanap 1—2 órával való csökkentését és a munkabérek 10 százalékos emelését. Amikor Belgiumban a kormány belelövetett a sztrájkoló munkásokba, a Főtanács erélyesen tiltakozott a belga burzsoázia véres kegyetlenkedései ellen. Az Internacionálé Angliában pénzt gyűjtött a megölt és megnyomorított belga munkások családtagjai részére. Tevékenysége erősen növelte tekintélyét az egész világ munkásai körében.

Az Internacionálé nemcsak a nemzetközi munkásmozgalom vezérkara volt, hanem nemzetközi szószék is, ahonnan a tudományos szocializmus eszméit hirdették. 1867-ben kiadták a „Tőke" első kötetét. E zseniális mű megjelenése a nemzetközi munkásmozgalom igen nagy eseménye volt. Marx a „Tőké"-ben megalapozta a proletárforradalom elméletét, amelynek kidolgozását „A Kommunista Párt kiáltványá"-ban, „Louis Bonaperte brumaire tizennyolcadikája" című művében és egyéb munkáiban kezdte el.

Az I. Internacionálé harca a bakunyinizmus ellen

A hatvanas évek végén az I. Internacionálénak és vezetőinek, Marxnak és Engelsnek kemény harcot kellett vívniuk a marxizmusnak a nemzetközi munkásmozgalomban jelentkező másik ellensége, a bakunyinizmus ellen.

Bakunyin mint az anarchizmus eszmei vezére a XIX. század hatvanas éveinek második felében tűnt fel a nemzetközi munkásmozgalomban. A legfontosabb kérdésekben vallott nézetei homlokegyenest ellenkeztek a marxizmussal, s összességük eklektikus keveréke volt a legkülönbözőbb elméleteknek, köztük a proudhonizmusnak is.

Mint Marx írta: „Programja egy jobbról-balról felületesen összekapkodott zagyvalék volt — *az osztályok (!) egyenlősége, az örökösödési jog eltörlése* mint a szocialista mozgalom *kiinduló-*

pontja (saint-simonista badarság), az *ateizmus* mint *dogma* előírva a tagok számára stb. és mint fő dogma *(Proudhon módjára) tartózkodás a politikai mozgalomtól."*[15]

A legfőbb rossznak, amit meg kell szüntetni, Bakunyin nem a tőkét, nem is a termelési eszközök magántulajdonának — a burzsoá társadalom gazdasági alapjának — megszüntetését tekintette, hanem az államot. Nemcsak a burzsoá állam ellen szállt síkra, hanem általában minden politikai hatalom, minden politikai tevékenység ellen. Ellenezte a munkásosztály politikai pártjának megszervezését és a proletariátus diktatúráját is. Proletárforradalom helyett a „szociális likvidáció" homályos eszméjével hozakodott elő, a politikai hatalom kiharcolása és proletárállam megteremtése helyett mindennemű állam lerombolását javasolta. A teljes anarchia bevezetésére, mindenfajta tekintély likvidálására szólította fel híveit. Az egyéniség teljes autonómiáját követelő hangzatos frázisokba és spontán lázadásra való felhívásokba burkolta lényegében reakciós programját, amelynek valódi tartalma a munkásosztály dezorganizálása és ideológiai lefegyverzése volt.

A bakunyinizmus az elszegényedett kézműveseknek és a városi kispolgárság egyéb képviselőinek, továbbá a proletárok és a lumpenproletárok soraiba került parasztoknak lázongó hangulatát tükrözte. Éppen a tegnapi kistulajdonosoknak ez a rétege volt az anarchizmus táptalaja a munkásmozgalomban. Ezért a bakunyinizmus leginkább olyan országokban terjedt el, mint Olaszország, Spanyolország, Svájc és részben Dél-Franciaország, ahol az ipari proletariátus vagy nagyon gyenge volt, vagy még egyáltalán nem is létezett.

Bakunyin 1868-ban belépett az Internacionáléba, s később a Főtanács követelésére beleegyezett abba, hogy feloszlatja anarchista szervezetét, a Szocialista Demokrácia Szövetségét (Alliance). Ígéretét azonban nem váltotta be. Az Alliance titkos szervezetként tovább működött az Internacionálén belül, Bakunyin intrikákba kezdett és az Internacionálé irányításának megszerzésére törekedett.

Marx és Engels határozottan fellépett Bakunyin ambícióival és azokkal a próbálkozásaival szemben, melyek a politikai harcot

[15] Ugyanott, 447. old.

folytató Internacionálét holmi anarchista egyesületté akarták tenni.

Az I. Internacionálé *negyedik kongresszusán,* amelyet 1869 szeptemberében tartottak meg *Baselban,* a marxizmus hívei rámérték a bakunyinizmusra az első csapást.

A harc az örökösödési jog kérdése körül fejlődött ki. A kongresszuson felszólaló Bakunyin ragaszkodott ahhoz, hogy hozzanak határozatot az örökösödési jogra vonatkozó polgári törvények eltörlésének szükségességéről. Azt bizonygatta, hogy az örökösödési jog eltörlése az egész kapitalizmus megszűnéséhez vezet. Bakunyin nézete szerint a kapitalizmust magántulajdonával együtt nem a burzsoázia politikai uralmának megdöntése és a proletárdiktatúra megteremtésének útján lehet megsemmisíteni, hanem csupán egyetlen, az örökösödési jogot eltörlő törvény segítségével.

Marx erről a kérdésről jelentést írt a kongresszusnak, s ebben kimutatta, hogy az örökösödési jogról szóló törvény nem oka a kapitalista társadalom bajainak, csupán a fennálló gazdasági rendszer jogi következménye. Rámutatott arra, hogy a harcot mindenekelőtt a kapitalista társadalom alapjai ellen, vagyis a termelési eszközök magántulajdona ellen kell összpontosítani. Marx bírálatának köszönhető, hogy a bakunyinistáknak nem sikerült elfogadtatniuk az örökösödési jog eltörlésére vonatkozó határozatukat.

Bakunyin, amikor a baseli kongresszuson vereséget szenvedett, és látta, hogy az Internacionálé Főtanácsában a vezetés megszerzésére irányuló próbálkozásai nem vezetnek eredményre, egységbontó tevékenységének központját az Internacionálé svájci szekciójába helyezte át, ahol nézeteinek sok híve volt. A Latin Föderáció[16] 1870-ben tartott kongresszusán Bakunyin igyekezett kezébe kaparintani a svájci szekciók irányítását, de amikor ez nem sikerült, megalakította saját föderációját, amely nem volt hajlandó alávetni magát a Főtanács határozatainak. Bakunyin bomlasztó tevékenysége azonban nem tudta aláásni az Internacionálé tekintélyét.

1870-ben megalakult az Internacionálé orosz szekciója. Az Internacionálé Főtanácsának Oroszország ügyeivel foglalkozó

[16] Így nevezték az Internacionálé svájci szervezetét.

tiszteletbeli levelező titkárává Marxot választották, aki élénk figyelemmel kísérte az orosz szocialista mozgalom fejlődését. Az Internacionálé orosz szekciójának vezetői határozottan visszaverték a bakunyinistáknak a szekció megszerzésére irányuló kísérleteit, és nagy segítségére voltak Marxnak a bakunyinizmus megsemmisítésében.

Bartyenyev, Utyin és Truszov orosz szocialisták, az orosz szekció bizottságának vezetői leleplezték Bakunyin diktátori allűrjeit, intrikáit és nagyravágyását.

Az Internacionálé 1864—1870. évi tevékenységének mindenekelőtt abban van a jelentősége, hogy a szocialista szekták, főként a proudhonizmus és a bakunyinizmus, elleni elkeseredett eszmei harcban megtisztította az utat az igazi forradalmi ideológiának — a marxizmusnak — a munkásosztályba való behatolásához, és előkészítette a talajt ahhoz, hogy a marxizmus eszméi uralkodóvá váljanak a nemzetközi munkásmozgalomban.

Az Internacionálé szervezte a munkástömegek mindennapi harcát, és vezérkara volt a forradalmi szocializmus — a marxizmus — hirdetésének. Az Internacionálé e korszakának története meggyőzően mutatja, hogy a marxizmus a forradalmi harcban terjedt és fomálódott. Ékesszólóan tanúsítja ezt a Főtanácsnak, az Internacionálé kongresszusainak és vezéreinek — Marxnak és Engelsnek — 1864—1870. évi tevékenysége. Az Internacionálé legtöbb hivatalos okmányát Marx maga írta vagy részt vett előkészítésükben. Ezek az okmányok óriási szerepet töltöttek be a tudományos szocializmus elméletének, a nemzetközi kommunista mozgalom stratégiájának és taktikájának kidolgozásában. A tudományos szocializmusnak a munkásosztály nagy tömegei között való elterjedésében jelentős szerepe volt annak, hogy Marx és Engels személyesen érintkezett a leghaladottabb munkásokkal, a forradalmi érzelmű értelmiség képviselőivel. Ezek az Internacionálé által nevelt erők vitték a legfontosabb szerepet a nemzeti proletárpártok megteremtéséért folytatott későbbi harcban.

MÁSODIK RÉSZ

A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM ÉS A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOM A KAPITALIZMUSBÓL AZ IMPERIALIZMUSBA VALÓ ÁTMENETNEK ÉS AZ IMPERIALIZMUS MEGSZILÁRDULÁSÁNAK KORSZAKÁBAN

AZ 1871. ÉVI PÁRIZSI KOMMÜN

A proletariátus és a burzsoázia osztályellentéteinek kiéleződése a második császárság és a francia—porosz háború évelben

Franciaországban a második császárság éveiben ellenforradalmi, burzsoá bonapartista diktatúra alakult ki. Rendőrterror dühöngött országszerte, az 1848. évi forradalmi harcok résztvevőit üldözték, valóságos hajtóvadászat folyt ellenük. De bármilyen sötét és kíméletlen volt is a reakció, a történelem kerekét nem lehetett visszafelé forgatni. A mélyreható gazdasági és társadalmi folyamatok, a történelmi fejlődés általános tendenciája Franciaországban és a világon mindenütt új, hatalmas változások közeledtét jelezték. A történelemnek ez a haladó mozgása abból következett, hogy a fejlődő kapitalizmus még a szabad verseny korszakát élte, s együtt járt az új osztálycsatákra felkészülő proletárerők kialakulásával és izmosodásával.

Az ötvenes és hatvanas években ipari forradalom zajlott le Franciaországban, a kapitalizmus rohamos fejlődésnek indult. A vastermelés ezekben az években háromszorosára, az acélgyártás tízszeresére növekedett.

Az ipari fejlődés a gépi technika fejlődése alapján ment végbe. Húsz év alatt (1850-től 1870-ig) az iparban és a közlekedésben használt gőzgépek száma 2996-ról 33 701-re, teljesítőképességük pedig 59 972 lóerőről 884 516 lóerőre növekedett.

Bővült a vasúthálózat. 1855-től 1870-ig a vasútvonalak hossza háromszorosára, 19 924 kilométerre növekedett. A vasútvonalak majdnem kivétel nélkül 6 részvénytársaság tulajdonában voltak.

A második császárság idején Franciaországban, különösen Párizsban nagyszámú közép- és kisvállalat maradt fenn. A Keres-

kedelmi Kamara adatai szerint 1860-ban Párizsban 191 171 iparvállalat közül 61,52 százalék csak egy munkással dolgozott, 31,08 százalék 2—10 munkással, s csupán a vállalatok 7,4 százalékában dolgozott több mint tíz munkás.

A párizsi munkások és kézművesek fő csoportjait az építők, a fényűzési és ruházati cikkeket előállító munkások, cipészek, szabók, kalaposok stb. alkották. A stabil gyári munkások rétege jelentéktelen volt.

A mezőgazdaságban számszerűleg szintén a kisparaszti gazdaságok voltak túlsúlyban, ezeknek pedig nem voltak meg a szükséges anyagi eszközeik a föld korszerű gépekkel való megműveléséhez. Az 1862. évi összeírás adatai szerint a nagygazdaságok, amelyek már akkor áttértek a gépesített termelésre, Franciaország földterületének 24,52 százalékával rendelkeztek.

Az ipar, a kereskedelem, a bankok fejlődése óriási jövedelmet hozott a burzsoáziának, s együtt járt a nagy munkástömegek gazdasági helyzetének további romlásával. A napi munkaidő 11—13 óra, egyes kategóriákban pedig 17—18 óra volt. Az élelmiszerárak emelkedése folytán csökkent a munkások reálbére, amelyet még a sokféle pénzbírságokkal is jelentősen megnyirbáltak. A férfi munkások többségének átlagosan napi 3 frank volt a keresete, a nőké körülbelül 1 frank. Ugyanakkor egy négytagú munkáscsalád napi kiadása élelmiszerre, lakásra, fűtésre és világításra — a ruhát és cipőt nem is számítva — 4—5 frankra rúgott. Seine megye prefektusának beismerése szerint 1862-ben Párizsban 1 073 061 ember tengődött a nyomor határán, s közülük 121 330-an voltak hivatalosan kolduskénti nyilvántartva. A francia dolgozó tömegek nyomora különösen akkor szembeszökő, ha szembeállítjuk a tőzsdések, az ipari és kereskedelmi nagyburzsoázia mérhetetlen gazdagodásával.

III. Napóleon kormánya a tőzsdespekulánsok és a pénzfejedelmek kedvéért gyarmati rablóhadjáratot indított Kína, Dél-Vietnam, Algéria, Szíria, Mexikó és más országok ellen.

Az 1857. évi és az 1866—1867. évi gazdasági válság újabb csapásokat zúdított a francia munkásokra: egyesekre munkanélküliséget, másokra a munkafeltételek romlását, a termelési folyamat intenzitásának fokozását. Így tehát a második császárság éveiben kiéleződtek az ellentétek a munka és a tőke között, és létrejöttek az újabb osztályösszeütközések feltételei.

Az elszegényedett középpolgárság számottevő rétegei ellenzékbe vonultak és csatlakoztak a polgári republikánusok pártjához.

Az ellenzék nyomására III. Napóleon tett némi engedményeket: megszüntette a cenzúrát és engedélyezte a gyűléseket rendőri felügyelet mellett. A polgári republikánusok és a szocialisták kihasználták ezeket az engedményeket. 1869 decemberében megindult a „Marseillaise" című lap. Sok tekintélyes szocialista és baloldali polgári republikánus tartozott a lap munkatársai közé. A „Marseillaise"-ben számos cikk jelent meg a munkásmozgalomról, a sztrájkharcról és a Nemzetközi Munkásszövetség tevékenységéről.

A legnagyobb aggodalmat a kormányban a munkásmozgalom fellendülése keltette. A francia munkásosztály számszerű növekedésével párhuzamosan a munkásság osztályszerkezete is megváltozott. Valamelyest növekedett a nagyüzemi proletariátus részaránya. Az ipari proletariátuson belül kiváltak a kohászok és a vasúti műhelyek munkásai. A francia proletariátus osztályöntudatának növekedése elsősorban a gazdasági helyzetük javításáért való fokozott harcban és a proletariátusnak abban a mind jobban erősödő törekvésében fejeződött ki, hogy politikailag elhatárolja magát a burzsoáziától.

A bonapartista kormány, hogy maga mellé állítsa a proletariátust és megkönnyítse a munkások fölötti politikai felügyeletet, kacérkodni kezdett velük, és saját ellenőrzése alatt úgynevezett „munkásegyesületeket" hozott létre. 1862-ben a kormány engedélyezte, hogy a londoni világkiállításra munkásküldöttséget válasszanak. Bár a munkások bizalmatlanul néztek minden bonapartista vállalkozást, mégis több mint 200 000 munkás vett részt e küldöttség megválasztásában. A választások idején tartott gyűléseken a kormány kívánsága ellenére megvitatták a számukra létfontosságú kérdéseket, követeléseket támasztottak a kormánnyal szemben, követelték például a munkásegyesületek ellen, a szakszervezetek szervezésének szabadsága ellen hozott törvények hatálytalanítását, a tízórás munkanap bevezetését.

A választási hadjárat tetőfokán a proudhonisták egy csoportja nyilvánosságra hozta az úgynevezett „Hatvanak Kiáltványát". A kiáltvány főleg azt akarta bizonyítani, hogy a munkásoknak joguk van önállóan képviseltetni magukat a törvényhozó testü-

letben. Ez haladó követelés volt, egyébként azonban a „Hatvanak Kiáltványát" teljesen áthatotta az osztályok szolidaritását hirdető proudhonizmus. „A munka szabadsága, a hitel, a szolidaritás — ez az, amiről álmodozunk — állapítja meg a kiáltvány —, azon a napon, amikor ezek valóra válnak..., nem lesz többé sem burzsoá, sem proletár, sem munkáltató, sem munkás."

A francia munkásosztály politikai tevékenysége megélénkült. A munkásokban egyre szilárdabbá vált az a meggyőződés, hogy meg kell változtatni a Franciaországban fennálló rendet, és köztársasági rendet kell teremteni.

Munkáspárt hiányában a francia proletariátus a polgári köztársasági pártra adta szavazatát. A köztársasági párt szívesen vette a munkások szavazatát, de a legkevésbé sem szándékozott eltűrni a munkásosztály önállóságának növekedését. A polgári republikánusok a munkások érdeklődését művelődési egyesületek és szövetkezetek létesítésének irányába terelték. Ám a munkások nem érték be az efféle szervezetekkel, és hozzáláttak illegális szakszervezetek alakításához.

1867 őszén Párizs és Lyon munkásnegyedeiben kormányellenes falragaszok jelentek meg, és harcra szólították fel a népet III. Napóleon ellen. 1867. november 2-án és 4-én nagy utcai tüntetések zajlottak le Párizsban amiatt, hogy francia csapatok támadást indítottak a Róma felszabadítására törekvő garibaldisták ellen. Marx akkor ezt írta Engelsnek: „'... Franciaországban a jelenlegi kenyérárak, üzleti válság és elégedetlenség mellett egy szép napon forradalom törhet ki."[1]

Ebben a helyzetben a kormány 1868-ban kénytelen volt engedményeket tenni és hozzájárulni ahhoz, hogy rendőri felügyelet mellett szakszervezeti kamarák (szövetségek) működjenek.

A francia munkásosztály politikai tevékenységének megélénkülésére jelentős befolyást gyakorolt az I. Internacionálé. Bár fennállásának első éveiben (1868 előtt) az Internacionálé francia szekcióiban Tolain vezetésével jobboldali proudhonisták voltak a hangadók, s ez fékezte a munkásmozgalom fejlődését, 1868 után több szekcióban, köztük a párizsi szekciókban is, növekedni kezdett a baloldali proudhonisták befolyása. A legnevesebb proudhonisták, köztük Varlin, kezdtek eltávolodni a proudhoniz-

[1] Marx levele Engelshez, 1867. november 2.

mustól, és számos kérdésben közeledtek a tudományos szocializmus eszméinek megértéséhez. Varlin élére állt a baloldali proudhonistáknak, akik a jobboldaliaktól eltérőleg elfogadták a kollektív tulajdon elvét, aktívan részt vettek a munkássztrájkok szervezésében, és politikai harcra hívták fel a munkásokat. Az Internacionálé tagjai messzemenőleg kihasználták a gyülekezésre vonatkozó 1868. évi törvényt. Tömeggyűléseket kezdtek szervezni, s ezeken megvitatták a francia munkásokat érdeklő aktuális kérdéseket.

A francia munkások a polgári republikánusokkal együtt harcoltak a második császárság monarchikus rendszere ellen, s ugyanakkor fokozták a sztrájkharcot.

Az Internacionálé befolyása növekedett Franciaországban. A munkások tömegesen léptek be az Internacionáléba. Ennek megakadályozása végett a kormány háromszor is bíróság elé állította az Internacionálé párizsi irodáját. Az 1868. évi perben Varlin, az Internacionálé irodájának vád alá helyezett tagja, ragyogó beszédet tartott. Kimutatta, hogy a proletariátust embertelenül kizsákmányolják, és felszólította a munkásokat, hogy egyesüljenek a kapitalizmus elleni harcra. Varlin erőfeszítéseinek eredményeként 1870 márciusában sikerült megalakítani az Internacionálé 16 párizsi szekciójának föderációját, amely április 18-án elfogadta a szervezeti szabályzatot, és szorosabb kapcsolat megteremtésére törekedett a Főtanáccsal. Ebben az időben Franciaországban az I. Internacionáléhoz már 4 föderáció tartozott: a párizsi, a roueni, a marseille-i és a lyoni. Hátráltatta az Internacionálé francia szekcióinak tevékenységét az, hogy hiányzott egy egységes országos központ és hogy proudhonisták voltak a vezető szervekben. A munkásszervezetek izmosodása elősegítette a köztársasági hangulat erősödését. A gyűlések, a tüntetések, a sztrájkok tömeges jellegűvé váltak.

Növekedett az elviselhetetlen állami adóterhek alatt roskadozó és a földesurak, a gazdag parasztok meg az uzsorások kíméletlen kizsákmányolásában sínylődő francia parasztság elégedetlensége is.

A politikai harc útjára lépett francia munkásosztály aktivitása nyugtalanította III. Napóleon kormányát, amely a szocialisták üldözésével és a munkásmozgalom kíméletlen elfojtásával remélte elhárítani az érlelődő politikai válságot. 1870 június végén

Párizsban megkezdődött a párizsi föderáció tagjainak harmadik pere. Július 6-án a föderáció vezetőit különféle időtartamú börtönbüntetésre ítélték. Készültek a lyoni föderáció szétzúzására is.

Ezzel egyidejűleg a bonapartista vezető klikk elhatározta, hogy egy Poroszország elleni győzelmes háború révén emeli a dinasztia tekintélyét. De a Bismarck vezette porosz kormány is fölöttébb kihívóan viselkedett.

A bonapartisták gőgje nem ismert határt: a hadügyminiszter kijelentette, hogy a francia hadsereg kész a háborúra „a katonák lábszárvédőjének utolsó gombjáig". III. Napóleon pedig úgy tüntette fel a helyzetet, hogy Franciaország számíthat Ausztria és Olaszország támogatására.

A második császárság kormánya 1870. július 19-én hadat üzent Poroszországnak. A háború megindulásakor Marx az I. Internacionálé Főtanácsának nevében július 23-án üzenettel fordult a világ munkásaihoz. Az üzenet rámutat arra, hogy a háború Németország részéről történelmileg progresszív, minthogy III. Napóleon európai politikája hosszú évekig akadályozta Németország egyesítését, és ezzel késleltette az ország gazdasági és kulturális fejlődését. A német munkások fő feladata, hogy ne engedjék meg ennek a háborúnak rabló, hódító háborúvá fajulását — állapította meg az üzenet. III. Napóleont tönkre kell verni, meg kell dönteni, de meg kell akadályozni, hogy Poroszország kifossza Franciaországot, a francia és a német népnek tisztességes békét kell kötnie — csakis így szabad végződnie a háborúnak, mondotta Marx.

Az Internacionálé Főtanácsának utasítása értelmében a Németországi Szociáldemokrata Munkáspárt braunschweigi bizottsága felhívta a német munkásokat, hogy tiltakozzanak a háború ellen, és követelte, hogy a német kormány kössön tisztességes békét Franciaországgal. A nemzetközi munkásszolidaritás e megnyilvánulásáért a braunschweigi bizottság tagjait letartóztatták és börtönbe vetették. 1870 decemberében letartóztatták és várbörtönbe zárták A. Bebelt és W. Liebknechtet, a német munkásmozgalom vezetőit azért, mert mint az észak-németországi birodalmi gyűlés küldöttei tartózkodtak a hadihitelek megszavazásától.

Már a háború első napjaiban kiderült, hogy Franciaország nincs felkészülve a háborúra, sőt még haditerve sincs; a had-

sereg ellátása rosszul volt megszervezve; „... és a megpróbáltatás órájában — írta Engels — ez a hadsereg semmit sem tudott szembeállítani az ellenséggel a dicső hagyományokon és a katonák veleszületett vitézségén kívül..."[2] Poroszországnak viszont nagy, idejében mozgósított, jól felfegyverzett hadserege és pontosan kidolgozott támadási tervei voltak. A franciák egyik vereséget a másik után szenvedték el. A porosz csapatoknak rögtön sikerült két részre szakítaniuk a francia hadsereget: a Bazaine tábornagy parancsnoksága alatt álló egyik részt visszavetették Metz erődjéig, s ott körülzárták, a MacMahon marsall és maga a császár parancsnoksága alatt álló másik rész a porosz hadsereg nyomására Sedanig vonult vissza. 1870. szeptember 1-én Sedannál a 84 000 főnyi francia hadsereg a császárral együtt fogságba esett.

A sedani katasztrófa betetőzte III. Napóleon politikájának elkerülhetetlen csődjét. A második császárság kártyavárként omlott össze. A sedani vereség hírére, 1870. szeptember 4-én Párizsban felkelés tört ki, és a napóleoni rezsim összeomlott. Kikiáltották a köztársaságot, a hatalmat a burzsoázia ragadta magához.

A köztársaság kikiáltása után, 1870. szeptember 9-én Marx megírta az Internacionálé Főtanácsának második üzenetét a világ munkásaihoz, s ebben felhívta a német munkásokat, kényszerítsék a porosz kormányt, hogy kössön annexió és hadisarc nélküli békét a francia köztársasággal, mert különben Poroszország győzelmének végzetes következményei lesznek az egész világ munkásosztályának ügyére nézve. A francia munkásoknak Marx megmagyarázta, hogy a „nemzeti védelem" kormánya a francia nép ellenségeinek kormánya, figyelmeztette azonban őket arra, hogy „... amikor az ellenség már csaknem Párizs kapuit döngeti, az új kormány megbuktatásának minden kísérlete kétségbeesett őrültség volna"[3]. Arra tanította őket, hogy fel kell készülniük a burzsoázia elleni harcra, s hogy ehhez a proletariátusnak saját, erős politikai szervezetre van szüksége.

A porosz hadsereg folytatta támadását az ország belseje felé. A háború Poroszország részéről hódító háborúvá vált. Szeptember 17-én a porosz csapatok eljutottak Párizsig, és ostrom alá

[2] *Marx—Engels* Művei. 17. köt. Berlin 1962. 100. old. (németül).

[3] *Marx—Engels:* Válogatott művek. I. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 494. old.

vették a várost. Az ország sorsáért aggódó francia munkások a nép felfegyverzését követelték a kormánytól.

A munkások határozott követelésének engedve a kormány kénytelen volt megalakítani a nemzetőrség 200 új zászlóalját annak a már meglevő 60 zászlóaljnak a kiegészítésére, mely még III. Napóleon császárságának éveiben polgári elemekből alakult. A nemzetőrség munkásokból, kézművesekből és kistisztviselőkből álló új zászlóaljai szívvel-lélekkel Párizs védelmére keltek.

Országszerte folyt önkéntes partizánosztagok szervezése. Különösen sok volt az önkéntes Párizsban. Franciaország minden megszállt területén tevékenykedtek partizánosztagok.

A néptömegek hazafias lelkesedése nyugtalanította a francia burzsoáziát, s a kormánynál sem talált támogatásra. A „nemzeti védelem kormánya" félt, hogy a munkások megverik a poroszokat, és a fegyvert saját burzsoáziájuk ellen fordítják. Jules Favre külügyminiszter titkos béketárgyalásokat kezdett Bismarckkal. A kormányt a nép a „nemzeti árulás kormányának" kezdte csúfolni, s az árulásról szóló hírek gyorsan a munkások fülébe jutottak.

A munkások és kézművesek Párizs 20 kerületének gyűlésén „éberségi bizottságokat" választottak. Minden bizottságból négy embert küldtek a 20 kerület központi bizottságába. Így alakult meg a párizsi tömegek forradalmi szerve, amely ellenőrzést kezdett gyakorolni a kormány tevékenysége felett.[4] A 20 kerület központi bizottságát támogatták az Internacionálé párizsi föderációja és a Párizsban létrejött népi klubok. Ilyképpen a „nemzeti védelem kormánya" mellett megszületett a munkások és a kispolgárok politikai szervezete, melyben a munkások voltak túlsúlyban.

Szeptemberben a 20 kerület központi bizottsága kidolgozta a közbiztonság megszilárdítására és a tartományok védelmének megszervezésére, az élelmezési politikára és a lakáspolitikára vonatkozó népi követelések programját. A program követelte a rendőrség megszüntetését és funkcióinak választott községi önkormányzati testületekre való átruházását, a hivatalnokok választhatóságát, a szólás-, sajtó-, gyülekezési és szervezkedési

[4] A 20 kerület központi bizottsága 1871. február végéig—március elejéig, vagyis a nemzetőrség központi bizottságának Párizsban való megszervezéséig a nép mozgalmának fő irányító szerve volt.

szabadságot korlátozó törvények hatálytalanítását. A program javasolta az élelmiszer-készleteknek és az elsőrendű közszükségleti cikkek készleteinek lefoglalását azzal, hogy értéküket a háború után megtérítik. A javaslat szerint a községi önkormányzatoknak gondoskodniuk kell a rászorulók számára lakásról.

Eközben a kormány folytatta áruló politikáját. Októberben Bazaine tábornagy szándékosan átadta a poroszoknak Metz erődjét 170 000 főnyi seregével együtt. Bazaine árulása haragra gerjesztette a néptömegeket. Október 31-én Párizs munkásai és kézművesei a blanquisták aktív részvételével a következő jelszavakat hangoztatva vonultak a városháza elé: „Le Trochuvel!", „Éljen a Kommün!". A tömeg behatolt a városházára, és a kormányt lemondottnak nyilvánította. A felkelést azonban sikerült a kormánynak elfojtania.

Párizs lakossága szilárdan kitartott az ellenséges csapatok gyűrűjében, s visszaverte a németek dühödt rohamait. Január közepe táján a városban kifogyóban voltak a lisztkészletek. A kereskedők elrejtették az élelmiszereket, a munkások és családtagjaik éheztek. A kenyéradagot napi 30 grammra csökkentették. Az élelmiszerárak példátlanul felszöktek. A városnak nem volt tüzelője. Az ipar pangása és a nagyarányú munkanélküliség következtében a városi szegény nép nem tudta fizetni a lakbért, a háztulajdonosok pedig kilakoltatták a nemfizetőket.

A munkások körében egyre jobban érlelődött az a meggyőződés, hogy a kormányra nem lehet támaszkodni, s a szorult helyzetből csak forradalmi kommün szervezése útján lehet kijutni. Január 6-án a 20 kerület központi bizottsága nevében Párizsszerte kiragasztották a „Vörös plakátot", a „Párizs népéhez!" című felhívást, amely „az élelmiszerek általános lefoglalását, ingyenes és egyenlő elosztását, a nép általános felfegyverzését" követelte, és a következő szavakkal fejeződött be: „Szeptember 4. politikája, stratégiája és közigazgatása megbukott. Helyet a népnek! Helyet a kommünnek!" Ez azt jelentette, hogy a burzsoá kormányt a kommünnek kell felváltania. Párizsban növekedett a feszültség.

A blanquisták 1871. január 22-én ismét megkísérelték a felkelést, a kormánycsapatok azonban ezt is elfojtották. A felkelésnek több halottja és sebesültje volt. A felkelők közül sokakat letar-

tóztattak és börtönbe vetettek. A január 22-i felkelés ismételten megmutatta a blanquisták taktikájának gyenge oldalát, azt, hogy nincs kapcsolatuk a tömegekkel.

A burzsoá kormány, félve a munkások megmozdulásaitól, a nyílt árulás útjára lépett. 1871. január 28-án a kormány megegyezett Bismarckkal Párizs feladásáról és fegyverszüneti egyezményt kötött vele. A fegyverszünet megkötése után a burzsoázia sietve hozzálátott hatalmának megszilárdításához a nép elleni harc végett. Szó szerint két hét alatt lebonyolították a nemzetgyűlési választásokat. A monarchisták provokációs híreket terjesztettek, azt állították, hogy a munkások nem akarnak dolgozni, s ezért foglalnak állást a németek elleni háború folytatása mellett. Elhitették a parasztokkal, hogy a szocialisták a föld általános újrafelosztását akarják. Ennek az agitációnak és félrevezetésnek az eredményeként a nemzetgyűlésbe csak földesurak, a jobboldali polgári pártok és a papság képviselői jutottak be. A nemzetgyűlés már az első ülésén megtagadta a francia köztársaság elismerését. A kormány élére Thiers, a nép ádáz ellensége került.

A reakció elleni harcban, a nemzetőrség lefegyverzésére irányuló esetleges kísérletek megakadályozása végett megalakult a nemzetőrség köztársasági szövetsége, élén a nemzetőrség központi bizottságával. Március 18-án a nemzetőrség központi bizottsága 42 tagot számlált, közöttük a szocialisták képviselői, egyebek közt az I. Internacionálé tagjai is. Ez olyan demokratikus szervezet volt, amelyet szoros kapcsolat fűzött a munkásosztályhoz.

Február 24-én a nemzetőrség központi bizottsága hatalmas köztársasági tüntetést szervezett, hogy megakadályozza az ellenforradalmi erők akcióját.

A párizsi néptömegek február 24-én elkezdődött tüntetései és forrongásai tíz napon át tartottak. Ez volt a március 18-i felkelés előjátéka.

A nemzetgyűlés nem a forradalmi Párizsban, hanem Bordeauxban ülésezett, később pedig Versailles-ba költözött.

Rövidesen a nagyburzsoázia támadásba ment át a párizsi munkások és a nemzetőrség ellen, akik gyakorlatilag a kezükben tartották a fővárost. Február 15-én rendelet jelent meg a nemzetőrök illetményének megszüntetéséről. A burzsoá kormány nem

volt hajlandó meghosszabbítani a párizsiak lakbérfizetési haladékát. A párizsi lakosság csaknem háromnegyed részét, nemcsak a munkásokat, hanem a kispolgárságot is, kilakoltatás fenyegette. Március elején rendelet jelent meg arról, hogy két héten belül be kell váltani a háború idején lejárt váltókat. Ez a rendelet különösen a kispolgárokat és középpolgárokat sújtotta; igen sok kisvállalkozó jutott csődbe. Betiltották a demokratikus lapokat, megkezdődött a forradalmi vezetők letartóztatása. 1871. március 17-én letartóztatták és bebörtönözték a már régebben halálra ítélt Auguste Blanquit.

A kormány csapatokat vont össze Párizs közelében. Március közepén a nemzetgyűlés határozatot hozott a nemzetőrség feloszlatására.

Az 1871. március 18-i proletárforradalom

A kormány nemzetellenes és népellenes politikája aggodalmat keltett a néptömegekben Franciaország sorsa iránt. Lenin az 1871 elején kialakult franciaországi helyzetet értékelve, a kommün kikiáltásának 40. évfordulójára írt cikkében rámutatott azokra a körülményekre, amelyek az 1871. március 18-i forradalomhoz vezettek: „A sikertelen német háború, az ostrom idején elszenvedett gyötrelmek, a proletariátust sújtó munkanélküliség, a kispolgárság anyagi romlása; a tömegek dühe a felsőbb osztályok és általában a felsőbbség ellen, amely teljesen tehetetlennek bizonyult, az erjedő nyugtalanság a munkásosztály soraiban, amely elégedetlen volt helyzetével és más társadalmi rendre törekedett; a reakciós nemzetgyűlés, mely aggodalommal töltötte el azokat, akik féltették a köztársaság sorsát — mindez és még sok egyéb, március 18-án forradalomba kergette Párizs lakosságát, forradalomba, mely váratlanul a nemzetőrség kezébe, a munkásosztály és a hozzá csatlakozó kispolgárság kezébe adta a hatalmat."[5]

A közvetlen ok, amely a párizsi munkásokat és kézműveseket arra indította, hogy fegyvert ragadjanak jogaik és a nemzet érdekei védelmében, az volt, hogy a kormánycsapatok megtámadták a nemzetőrséget és le akarták fegyverezni.

1871. március 18-ára virradóra kormánycsapatokat irányítottak a montmartre-i dombokra, hogy elvontassák a nemzetőrségnek

[5] *Lenin* Művei. 17. köt. Szikra 1955. 122. old.

azokat az ágyúit, amelyeket a párizsi munkások által gyűjtött pénzen öntöttek. Az éjszaka leple alatt egy osztag megtámadta az ágyúk mellé állított őrséget. Többen elestek a harcban, de az ágyúkat nem sikerült elvontatni. Párizs népe megmozdult. A nemzetőrség idejében közbelépett, megkezdődött a katonák barátkozása, sokan átálltak a nép oldalára. Thiers-nek azok a reményei, hogy sikerül a párizsi munkások ellen fordítani a nemzetőrség burzsoá zászlóaljait, szertefoszlottak.

Párizs munkásai fokozatosan fölénybe kerültek Thiers csapataival szemben. Március 18-án délben a nemzetőrség központi bizottsága parancsot adott a nemzetőrség zászlóaljainak, hogy vonuljanak be a főváros központjába. Két óra körül a felkelők az öntőmunkás Duval vezetésével elfoglalták az Orléans-i pályaudvart, a Botanikus-kertet és a Vámhivatalt. A nemzetőrök egyik zászlóalját a városháza megrohamozására vezényelték. Nemsokára elfoglalták a főváros számos kerületének polgármesteri hivatalait, kaszárnyák, kormányépületek kerültek a nemzetőrök kezébe. A felkelők ellen kivezényelt csendőrosztagokat szétverték. A kormány Thiers vezetésével halálra rémülten, titokban Versailles-ba menekült, ahová sietve visszavonták a sorkatonaság maradványait.

Március 18-án estére a nemzetőrség már az összes kormányintézményeket elfoglalta. A városházán és a kormányépületeken vörös zászlók lengtek.

A március 18-i felkelés a proletártömegek spontán válasza volt a burzsoázia támadására, de később, a harc folyamán a nemzetőrség központi bizottsága kezébe vette a mozgalom irányítását.

Március 18. az első proletárforradalom napja: a történelem során ekkor döntötték meg először a burzsoázia hatalmát. A nemzetőrség központi bizottsága ideiglenes kormánnyá alakult, létrejött a proletariátus diktatúrája.

A munkások hatalomátvétele azt mutatta, hogy elkezdődött a polgárháború a proletariátus és a burzsoázia között. A harcnak már az első lépéseinél érezhető volt, hogy a francia proletariátusnak nincs egységes forradalmi pártja, amely helyesen irányítja tevékenységét. Mindenekelőtt, a nemzetőrség központi bizottsága nem tudta kihasználni a március 18-i győzelmet. Hagyta, hogy Thiers kivonja a sorkatonaságot Párizsból. A központi bizottság emellett még egy nagyobb hibát is elkövetett: nem indított tá-

madást Versailles ellen, és nem taposta szét az ellenforradalom fészkét, mielőtt még Thiers-nek sikerült helyreállítania a fegyelmet a katonák között. Jóllehet a nemzetőrség központi bizottsága ideiglenes forradalmi kormányként működött, ténykedését gyengítette, hogy tagjai közt nem volt egységes vélemény a központi bizottság szerepét és jogkörét illetően.

Csak néhány nap múlva ruházták a katonai hatalmat három blanquistára, akiknek egyike a rendíthetetlen harcos Duval volt.

Március 26-án tartották meg a kommün tanácsának küldöttválasztásait, amelyeken Párizs lakosságának többsége részt vett. A megválasztott 85 tag közül 28 munkás, 21 pedig a különféle burzsoá rétegek képviselője volt; az utóbbiak zöme már a választást követő első napokban lemondott. A fennmaradó rész többsége értelmiségi: orvos, tanító, újságíró. A tanács tagjai közül körülbelül harmincan tartoztak az Internacionáléhoz. A kommün tehát egyesítette soraiban Párizs dolgozóinak képviselőit. A munkások, bár nem voltak többségben, a vezető, a fő erőt képviselték, mert Párizsban a hatalom a felfegyverzett proletariátus, a nemzetőrség kezében volt. A kispolgárság is mögöttük zárkózott fel. Március 28-án óriási embertömeg jelenlétében zajlott le a kommün ünnepélyes kikiáltása.

A kommün tanácsa különféle politikai irányzatok képviselőiből állott. Tagságának körülbelül egyharmada — főleg proudhonisták — tartozott a „kisebbséghez". A jobboldali proudhonisták közül sokan tagadták a politikai harcnak és a szilárd forradalmi hatalom — a proletárdiktatúra — megszervezésének szükségességét. A baloldali, kollektivista proudhonisták Proudhon tanítása ellenére szükségesnek tartották a termelési eszközök köztulajdonba vételét. De gazdasági programjukban még a baloldali proudhonisták is helytelen nézeteket vallottak; követelték, hogy a munkásszövetkezeteknek nyújtott olcsó hitel segítségével szabályozzák az előállított termékek cseréjét. Sok baloldali proudhonista aktív tagja volt az Internacionálénak.

Varlinon kívül a „kisebbséghez" tartozott Frankel Leó, magyar munkás, az Internacionálé tagja, a párizsi szakszervezeti mozgalom szervezője is.

A kommün tanácsának „többsége" — körülbelül kétharmada — kispolgári demokratákból, „új jakobinusokból" és blanquista szocialistákból állott.

A „többségben" a vezető szerepet a blanquisták töltötték be. Ők vezették Párizs védelmét és irányították a harcot az ellenforradalommal szemben, de a kommün társadalmi és gazdasági tevékenységében szinte egyáltalán nem vettek részt. A blanquisták az erős központi hatalom — a munkásosztály forradalmi diktatúrája — mellett foglaltak állást. Köztük kiemelkedő szerepet töltött be Raoul Rigault, a kommün ügyésze.

A párizsi kommün az állam új típusa

Amíg a választások folytak, Thiers reakciós csapatokat összpontosított Versailles-ban, és áprilisban megindította a háborút a kommün ellen; ostrom alá vette a forradalmi Párizst. A kommün előőrseinek megtámadásával a versailles-iak véres polgárháborút kényszerítettek a népre. A foglyul ejtett nemzetőröket meggyalázták és kivégezték. A versailles-iak támadására és terrorjára válaszul a kommün rendeletet hozott, melynek értelmében minden kommünár kivégzése háromszor annyi versailles-ista túsz kivégzését vonja maga után. A kommün azonban nagylelkű volt a nép ellenségeivel szemben, és a rendelet ellenére sem lövetett agyon egyetlen túszt sem. A versailles-iak viszont folytatták a kommünárok tömeges kivégzését. Ebben a rendkívül súlyos helyzetben kellett a kommünnek, a proletariátus diktatúrájának megteremtenie az államhatalom apparátusát. Nem használhatta a régi, burzsoá államapparátust, mert annak minden hivatala, minden hivatalnoka a kizsákmányolás és az elnyomás céljára szolgált, s biztosította a gyárosok számára a munkások kizsákmányolását, a földesurak számára pedig a parasztok szolgaságban tartását.

Marx még az 1848-as forradalom tapasztalatai alapján, a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" című munkájában azt írta, hogy a munkásoknak, ha kezükbe vették a hatalmat, meg kell semmisíteniük, szét kell zúzniuk a burzsoá államapparátust, és meg kell teremteniük az újat, a sajátjukat.

A proletárállam védelme, a tőkések és a földesurak ellenállásának megtörése, a versailles-iak katonai erői elleni harc megszervezése céljából a kommünnek fel kellett fegyvereznie a népet. A kommün első dekrétuma elrendelte az állandó hadsereg megszüntetését és a felfegyverzett néppel való helyettesítését. A párizsi nemzetőrség ilyen hadsereg volt.

A párizsi kommün megszüntette a régi rendőrséget, s a felfegyverzett népre bízta a közrend védelmét meg az ellenforradalom

elleni harcot. Tehát a párizsi proletariátus megteremtette a proletárforradalom legfontosabb feltételeit: megszervezte és felfegyverezte „a lakosság *valamennyi* szegény, kizsákmányolt részét, hogy közvetlenül ezek *maguk* vegyék kezükbe az államhatalmi szerveket, *maguk alkossák* ennek a hatalomnak intézményeit"[6].

Az államapparátus régi, polgári parlamentáris típusát a kommün új típusú politikai szervezettel cserélte fel. „A kommünnek — írta Marx — nem parlamentáris, hanem dolgozó testületnek kellett lennie, amely végrehajtó és egyszersmind törvényhozó is."[7] A kommün tanácsa hozta a törvényeket, a tanács tagjai hajtották végre őket, s beszámoltak a tanácsnak és a népnek.

Lenin rámutat arra, hogy a kommünben: „A képviseleti intézmények megmaradnak, de *nem* marad meg a parlamentarizmus mint külön rendszer, mint a törvényhozó és végrehajtó tevékenység különválasztása, mint a képviselők kiváltságos helyzete."[8]

A kommün megszüntette a hivatalnokok kategóriáját kiváltságaival és kasztszerű zártságával együtt. A kommün minden állami tisztviselőt leválthatott vagy visszahívhatott. Az állami tisztviselők a munkások átlagos munkabérének megfelelő fizetést kaptak. A kommün elválasztotta az egyházat az államtól.

A proletariátus ellenségei be akarták bizonyítani, hogy a párizsi kommün egyet jelentett mindennemű központi hatalom felszámolásával, a francia nemzet egységének megbontásával. Marx kimutatta, hogy a kommünárok voltak a francia nemzet integritásának és egységének egyedüli és végig következetes védelmezői. A párizsi kommün egyáltalán nem jelentette azt, hogy az állam széthull különálló, egymással semmi kapcsolatban nem levő kommünökre, hanem ellenkezőleg, központi hatalommal rendelkező, szigorúan összehangolt államrendszert feltételezett. Ezt a kommün egész gyakorlati politikai tevékenysége igazolja. Mint Marx írja, „a nemzeti szervezetre vonatkozó rövid vázlatban, amelynek kidolgozására a kommünnek már nem volt ideje, világosan az áll, hogy még a legkisebb falucskának is a kommün legyen a politikai formája... Egy-egy kerület falusi kommünjei közös ügyeiket a kerület székhelyén ülésező küldöttgyűlés útján

[6] *Lenin* Művei. 23. köt. Szikra 1951. 354. old.
[7] *Marx—Engels:* Válogatott művek. I. köt. 514. old.
[8] *Lenin* Művei. 25. köt. Szikra 1952. 455. old.

intézzék, ezek a kerületi gyűlések viszont küldjenek képviselőket Párizsba, a Nemzeti Delegációba . . ."[9]

Marx hangsúlyozta, hogy egy ilyen államrendszernek biztosítania kell a városi munkásosztály és a falusi dolgozó tömegek szövetségét, s ebben a szövetségben a munkásosztály tölti be a vezető szerepet. „. . . A kommunális alkotmány valójában a falusi termelőket a kerületi székhelyek szellemi vezetése alá utalta, s ott a munkások személyében biztosította számukra érdekeik természetes képviselőit"[10].

A kommün vezetői nem értették meg a parasztsággal való szövetség nagy jelentőségét, mindazonáltal tettek egyes lépéseket a parasztság megnyerésére. Az ellenségtől minden oldalról körülzárt párizsi kommün kísérletet tett arra, hogy közvetlen érintkezésbe lépjen a parasztsággal. Így például a forradalom győzelme után két nappal a kommün hivatalos lapjában megjelent egyik felhívásában kifejezésre juttatta azt a meggyőződését, hogy „a vidék csatlakozik a fővároshoz".

A kommün 100 000 példányban nyomtatta ki a parasztsághoz intézett felhívását „Párizsi munkások" aláírással. A röpcédulákat egy léggömbről dobták le a falvakra. Más mód nem volt arra, hogy a parasztsággal kapcsolatot teremtsenek, mert Párizst a versailles-i és a porosz csapatok körülzárva tartották.

A párizsi kommün tevékenységében a tömegek óriási kezdeményező készségére támaszkodott. A széles körű demokratizmus centralizmussal párosult. A kommün tanácsa felkarolta s rendeletekbe foglalta a néptömegek kezdeményezését.

A néptömegek alkotó kezdeményezése világosan kifejezésre jutott a párizsi kommün idején létrejött rengeteg társadalmi szervezet tevékenységében. Elsősorban 1871. március 18. után jelentősen növekedett az Internacionálé szekcióinak taglétszáma, s megélénkült tevékenységük. Ezek a lényegében párt jellegű szervezetek szoros kapcsolatban voltak a kommünnel és intézményeivel. A szekciók tagjainak munkája minden területre kiterjedt.

Az Internacionálé szekciói kapcsolatban voltak a tömegszervezetekkel, a szindikátusokkal (a szakszervezetekkel) és a termelőszövetkezetekkel. A néphez szóló sok felhívást és kiáltványt gyakran együtt írták alá az Internacionálé képviselői és a mun-

[9] *Marx—Engels:* Válogatott művek. I. köt. 515. old.

[10] Ugyanott, 517. old.

kásszindikátusok szervezeteinek képviselői. Az Internacionálé szekcióinak ülésein, csakúgy mint a szindikátusok gyűlésein, gyakran vitatták meg a kommün tanácsa által kidolgozott rendelettervezeteket.

A kommün tevékenységére gyakorolt befolyásának erejét, valamint a kommün aktív védelmezőinek harcában betöltött irányító szerepét tekintve a következő szervezet a nemzetőrség központi bizottsága volt. Aktív tevékenységet fejtettek ki a nemzetőrséget képviselő körzeti tanácsok.

Március 18. után kibontakozott a klubok tevékenysége. A klubok a párizsi polgárok tízezreit vonzották gyűléseikre. A kommün számos tagja kapcsolatban volt a klubokkal, és aktívan részt vett üléseiken.

Igen aktív szerepet töltöttek be a klubok életében és a kommün más szervezeteinek életében a párizsi nők. Tevékenyen részt vettek az ellenséggel való harcban is. Louise Michel tanítónő zászlóalja egyáltalán nem maradt el harckészség tekintetében a nemzetőrség más zászlóaljai mögött. Az aktívan tevékenykedő nők főleg munkásnők voltak. Erről tanúskodnak a kommün bukása után bíróság elé állított nőkre vonatkozó adatok is: az 1051 elítélt nő közül 800 munkásnő volt.

A társadalmi tömegszervezetek a kommün támaszai voltak: egyesítették a párizsi dolgozó tömegek széles rétegeit, társadalmi ellenőrzést gyakoroltak a kommün tényked̈ései felett, sajátos színhelyei voltak az első proletárkormány önkritikájának.

A társadalmi tömegszervezeteken kívül nagy szerepe volt a dolgozók nevelésében és szervezésében a kommün sajtójának. A kommün lapjai szoros kapcsolatban voltak a munkásokkal. A munkáslevelezők a lapok útján közölték javaslataikat, értékelték a kommün rendeleteit, gyakran bírálták a kommün egyes vezetőit az ellenséggel való harcban tanúsított határozatlanságuk miatt. Az újságok útján leplezték le Versailles álcázott ügynökeinek ellenséges tevékenységét.

Így, a tömegekre támaszkodva vitte véghez történelmi tetteit a kommün. Elrendelte, hogy a nép Párizsból elmenekült ellenségeinek gyárait és műhelyeit át kell adni a munkásszövetkezeteknek. Ezekben az üzemekben a termelés irányítására tanácsot választottak, amelynek tagjai voltak az üzem választott vezetői és az üzemrészek választott küldöttei. A tanács megvizsgálta és

jóváhagyta a termelési terveket, s beszámolt a dolgozóknak. Az üzemek munkáját a munkások ellenőrizték.

A kommün törvényt hozott a munkabérek emelésére, de ugyanakkor csökkentette a túl magas fizetésű alkalmazottak keresetét, és emelte az alacsony fizetésű munkások és tisztviselők bérét. A munkabért a szakképzettség figyelembevételével állapították meg. Májusban törvényt hoztak a kenyérárakról, ugyanakkor törvényben biztosították a nők állampolgári jogait.

A kommün lakáspolitikája a munkások lakáskörülményeinek javítását célozta: az arisztokraták és a burzsoák magánvilláiba munkásokat telepítettek. Rendeletileg haladékot adtak a lakbérek és a váltók kifizetésére, s kötelezték a zálogházakat a 20 frankon aluli zálogtárgyak ingyenes kiadására.

A kommün tanácsa mellett bizottságok alakultak különféle hivatalok igazgatására. Ilyen volt például a blanquista Vaillant vezetése alatt működő oktatásügyi bizottság, amely a dolgozó tömegek kívánságára egységes oktatási rendszert létesített Párizsban, és április 28-ától bevezette a világi oktatást. Ugyanez a bizottság végezte a tanítók kiválasztását annak a régi tanítói karnak a felváltására, amely zömében papokból, szerzetesekből és apácákból állott. Május 21-én a kommün rendeletet hozott a tanítói fizetéseknek átlagosan 2—3-szorosára való emelésére.

Májusban megnyíltak az első szakmai iskolák, az önkormányzati testületeket utasították, hogy a nem rendeltetésszerűen felhasznált tantermeket tegyék szabaddá.

Jelentős munkát végzett a kommün könyvtárak és olvasótermek szervezése tekintetében. Az oktatásügyi bizottság foglalkozott a művészeti kérdésekkel is. A március 18-i forradalom után hamarosan megalakultak a különféle művészeti egyesületek. Május 21-én rendelet mondta ki a színházi magánvállalkozás megszüntetését; a színházakat a színházi dolgozók egyesületének igazgatása alá helyezték. A közönség megváltozott összetételére való tekintettel a színházak jelentősen leszállították a helyárakat. A kommün becsben tartotta a múlt művészeti értékeit, és a képzőművészek szövetsége útján hozzákezdett múzeumok berendezéséhez és kiállítások szervezéséhez.

Mindezek az intézkedések azt mutatják, hogy a párizsi kommün szocialista jellegű proletárköztársaság volt. Intézkedéseiben azonban a kommün nem volt végig határozott és következetes.

Az 1871. évi márciusi, áprilisi és májusi párizsi eseményeket forradalomnak, a proletariátus és a burzsoázia közötti heves polgárháborúnak kell tekinteni. Forradalom idején pedig forradalmi módon kell cselekedni is. „Állam és forradalom" című munkájában Lenin feltette a kérdést: „... nem kellett volna-e a kommünnek *jobban* kihasználnia az *állam,* vagyis a felfegyverzett, uralkodó osztállyá szervezett proletariátus *forradalmi* hatalmát?"[13]

A kommün tanácsának határozatlansága és a felfegyverzett nép erejének ki nem használása a proudhoni eszmék jelentős befolyásából következett.

A szabadság elveinek hamis értelmezése következtében a kommün tudatos ellenségei büntetlenül szervezhették összeesküvéseiket.

Különösen gyengítette a kommünt az új-jakobinus—blanquista többség és a proudhonista kisebbség közötti belső harc. Így például, amikor májusban a kommün létrehozta a Közjóléti Bizottságot, és azt az ellenséggel való harc érdekében diktatorikus teljhatalommal ruházta fel, a kisebbség ellenezte ezt az intézkedést, azzal, hogy „csorbítja" a nép jogait. De mert a szakadásról terjengő híreket a munkások körében kedvezőtlenül fogadták, a kisebbség sietett megtalálni a megegyezés útjait.

A nemzetőrségben laza volt a forradalmi fegyelem. Míg a nemzetőrök egy része megszakítás nélkül az első sorokban harcolt, mások, a kispolgári rétegekből kikerült haszonlesők és gyávák büntetlenül tétlenkedtek a front mögött.

A katonai vezetés nem volt kellőképpen központosítva; részben a kommün katonai bizottságának, részben a nemzetőrség központi bizottságának a kezében volt.

1871 májusában Frankfurtban Franciaország és Németország aláírta a békeszerződést, melynek értelmében Franciaország átengedte Németországnak Elzászt és Lotaringia felét. Ráadásul Franciaország kötelezettséget vállalt 5 milliárd frank hadisarc fizetésére. Thiers és Bismarck azonnal megtalálták a közös nyelvet, s megállapodtak abban, hogyan harcoljanak a kommün ellen. Bismarck sürgősen hazaengedett a fogságból 100 000 francia katonát, akiket Thiers a kommünárok ellen vetett be. A porosz

[13] *Lenin* Művei. 25. köt. 470. old.

Egyebek között szinte egyáltalán nem nyúlt hozzá a Francia Bank vagyonához még akkor sem, amikor pénzre volt szüksége. A néppel ellenségesen szemben álló banktisztviselők titokban nagy pénzösszegeket juttattak a bankból a versailles-i kormánynak. A versailles-iak 257 millió frankot kaptak a banktól. Ezért elsősorban a proudhonistákat terheli a felelősség. Engels ezt írta: „Az egyetlen szociális rendszabály, amelyet a proudhonisták hajtottak végre, az volt, hogy — a Francia Bankot *nem* foglalták le, és a kommün részben ezen bukott meg."[11] A kommün tanácsa minden szocialista jellegű intézkedést a proudhoni elméletek ellenére a munkásszervezetekkel és a néptömegekkel szoros együttműködésben foganatosított.

A kommün a francia nemzet többségének érdekeit képviselte; egész tevékenységével az ország köztársasági rendjének megszilárdításán munkálkodott. De nagy volt a kommün tevékenységének nemzetközi jelentősége is, mert a kommün az egész világ dolgozóinak felszabadításáért harcolt. Nyíltan hirdette a népek közötti békét és testvériséget. A kommün tanácsának határozatára döntötték le Párizsban az I. Napóleon katonai győzelmeinek tiszteletére emelt és a militarizmust szimbolizáló Vendôme-oszlopot.

A kommünárok soraiban sok ország képviselői harcoltak; köztük orosz forradalmárok: Pjotr Lavrov, Jelizaveta Dmitrijeva, Anna Vasziljevna Korvin-Krukovszkaja. Aktív harcosa volt a kommünnek a lengyel Jarosław Dąbrowski és Walery Wróblewski. A kommün tanácsának tagja volt a magyar Frankel Leó.

A párizsi kommün bukásának okai, a kommün tanulságai és történelmi jelentősége

A párizsi kommün széles körű demokráciát biztosított a nép számára, „... valóban demokratikus intézmények bázisát szolgáltatta a köztársaságnak"[12]. De ugyanakkor igen kevéssé és túl későn alkalmazott korlátozásokat az ellenforradalmi burzsoáziával szemben. A nemzetőrség zászlóaljaiba burzsoá elemek kerültek be, és csökkentették harcképességüket. Nagyon későn tiltották be a reakciós burzsoá lapokat és folyóiratokat, amelyek ellenforradalmi propagandát folytattak, bizonytalanságot keltettek és bomlasztották a kommün harcosainak sorait.

[11] *Marx—Engels:* Válogatott művek. I. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 602. old.

[12] *Marx—Engels:* Válogatott művek. I. köt. 517. old.

csapatok Párizs falai alatt maradtak, s ezzel támogatták a versailles-iakat a párizsi kommünárok elleni ostromban.

Egyre szűkült a versailles-i hadak gyűrűje a forradalmi Párizs körül. Május 21-én a versailles-iaknak sikerült betörniük Párizsba. Makacs és kíméletlen harc kezdődött. A jól felfegyverzett versailles-iak megkezdték előnyomulásukat a város központja felé. A kommünároknak kevés ágyújuk volt, egyes frontszakaszokra pedig egyáltalán nem jutott ágyú. A hős kommünárok elestek az egyenlőtlen harcban, de nem adták meg magukat. A hősiesség csodáját művelte Dąbrowski lengyel forradalmár, az első hadsereg parancsnoka. Delescluze a csatában halálos sebet kapott, s utána a főparancsnokságot Varlin vette át, aki minden erejét, energiáját és tehetségét az ellenállás megszervezésére összpontosította. Különösen erős ellenállást tanúsítottak a kommünárok Párizs munkásnegyedeiben, ahol asszonyaik és gyermekeik is támogatták őket. Körülbelül 10 000 munkásnő vett részt a barikádharcokban. Barikádokat építettek, harcoltak a barikádokon, kötözték és etették a sebesülteket.

Egy héten át a párizsi munkások hősiesen védtek minden utcát, minden egyes házat. Május 27-én a versailles-iak elfoglalták Belleville magaslatait. A Père Lachaise temetőbe bevette magát körülbelül 200 kommünár. A versailles-iak ágyútűzzel zúzták szét a temető kapuját, s véres csata bontakozott ki; a kommünárok a síremlékek mögül válaszoltak a tüzelésre. Május 28-án elesett a proletárnegyed utolsó barikádja is a Ramponneau utcában. A versailles-i ellenforradalom győzött; MacMahon marsall, Gallifet tábornok és Thiers irányította a véres leszámolást. Varlint, a kommün hősét egy pap feljelentése alapján fogták el. „Egy teljes órán át vezették Varlint a Montmartre meredek utcáin. Kezét hátracsavarva szórták rá a sértéseket, a csúfolódó, megalázó megjegyzéseket. Mély gondolkozásra való, a testvériség eszméit sugárzó homlokát, arcát kardvágásokkal annyira összeszabdalták, hogy a feje már csak egy véres húsdarabhoz hasonlított... Valahogy elvánszorgott a Rosier utcáig, de tovább már nem tudott menni, vinni kellett. Leültették, hogy agyonlőhessék." Így beszélte el egy szemtanú. Csaknem 30 000 embert végeztek ki, tízezreket vetettek börtönbe, s küldtek távoli gyarmatokra kényszermunkára. Legtöbbjük ott is halt meg az elviselhetetlen munkától vagy betegségben. Kivégeztek nőket és gyer-

mekeket is. A letartóztatottak között 600 gyermek volt. Burzsoá asszonyok elmentek a börtönbe, hogy csúfot űzzenek a bebörtönzöttekből, hogy tanúi legyenek a hős kommünárok kivégzésének; arra is volt példa, hogy kiszúrták a kommün sebesült és megölt védőinek a szemét.

Csak keveseknek sikerült megmenekülniük a hóhérok elől, s túljutniuk hazájuk határain. Az emigráns kommünárok között volt Eugène Pottier francia munkás, a kommün harcosa, az ihletett forradalmi költő, a proletariátus himnuszának, az Internacionálénak a szerzője is.

A párizsi kommün mindössze 72 napig állt fenn, de hősi tetteit a proletariátus sohasem felejti el. A párizsi munkások évről évre összegyűlnek a Père Lachaise temetőben, a „kommünárok falánál", ahol a kommün hős védőinek utolsó maroknyi csoportját kivégezték, s koszorúkat helyeznek a kommünárok sírjára.

Lenin részletesen rávilágított a kommün bukásának okaira. „A győzelmes szociális forradalomhoz — mondotta Lenin — legalábbis két feltétel szükséges: a termelőerők magas fejlettsége és a proletariátus felkészültsége. De 1871-ben ez a két feltétel hiányzott. A francia kapitalizmus még nem volt elég fejlett, és az akkori Franciaország főleg a kispolgárság (kézművesek, parasztok, kiskereskedők stb.) országa volt. Másrészt nem volt munkáspárt, nem volt felkészült és hosszú harcokban megedzett munkásosztály, amelynek zöme még feladatait és teljesítésük módjait sem látta világosan. A proletariátusnak nem volt komoly politikai szervezete, nem voltak nagy tömegeket átfogó szakszervezetek és szövetkezetek . . ."[14]

A francia munkásosztály és parasztság közötti szövetség hiánya egyik fő oka volt a párizsi kommün vereségének, jóllehet a kommünárok megpróbáltak szövetséget létrehozni a város és a falu dolgozói között. Ezenkívül, mint már rámutattunk, a kommün számos hibát követett el a társadalmi és a gazdasági intézkedések végrehajtása során és a katonai taktika területén.

Marx, a párizsi kommünárok harcait értékelve, azt írta, hogy ha a kommünt leverték is, „elvei halhatatlanok és elpusztíthatatlanok; újból és újból napirendre kerülnek mindaddig, míg a munkásosztály ki nem harcolja felszabadulását".

[14] *Lenin* Művei. 17. köt. 124. old.

Marx lelkesedett a mozgalmat új, magasabb színvonalra emelő, az „eget ostromló" párizsiak hősiessége láttán. Rámutatott arra, hogy a proletariátusnak a diktatúráért folytatott harca hosszú folyamat, hogy a proletariátusnak hosszú harcot kell végigküzdenie, számos történelmi folyamaton kell átmennie, amelyek egészen megváltoztatják az embereket és a körülményeket egyaránt.

A kommün történelmi jelentősége óriási. A kommün volt az első proletárforradalom, amely súlyos csapást mért a kapitalizmusra. A kizsákmányolókkal szemben a kizsákmányolt többség érdekét szolgáló proletárdemokrácia alapján megteremtette a hatalom új formáját. A kommün megmutatta „a burzsoá parlamentarizmus és a burzsoá demokrácia történeti feltételek által megszabott jellegét és korlátozott értékét..."[15], és ugyanakkor szemléltetően bebizonyította, hogy a proletárdiktatúra a demokrácia magasabb rendű típusa, a többség demokráciája. A kommün „ragyogó példája volt annak, milyen egyetértően tudja a proletariátus megvalósítani azokat a demokratikus feladatokat, melyeket a burzsoázia csak proklamálni tudott"[16].

A kommün tapasztalatait és hibáit a munkásosztály későbbi harca során figyelembe vette. A kommün a proletárdiktatúra első kísérlete volt, megmutatta, hogy a proletariátus, amikor hatalomra kerül, nem használhatja fel a maga céljaira a burzsoá államot és intézményeit, s ezért szétzúzta őket. Létrehozta saját új, proletár államintézményeit: a kommün tanácsát, az új hadsereget, az új bíróságot, az új iskolákat. Amikor az orosz munkásosztály a nagy Lenin vezetésével a proletárdiktatúra államformájaként megteremtette a szovjethatalmat, felhasználta a párizsi kommün tapasztalatait. A kommün teljesen új típusú állam volt: a szovjethatalom mintaképe.

Világtörténelmi jelentőségű a párizsi kommün egyik legfontosabb tapasztalata: a hódító háború átváltoztatása polgárháborúvá a proletárhatalom kivívása céljából. Az első világháború kezdetén Lenin az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt Központi Bizottságának kiáltványában a következőket írta: „A mostani imperialista háború átváltoztatása polgárháborúvá

[15] *Lenin* Művei. 28. köt. Szikra 1952. 483. old.
[16] *Lenin* Művei. 13. köt. Szikra 1954. 493. old.

— ez az egyetlen helyes proletár jelszó, erre mutat rá a kommün tapasztalata . . .“[17]

A kommün gazdagította a proletariátus forradalmi tapasztalatait. „. . . A kommün minden hibája ellenére a XIX. század nagyszerű proletármozgalmának nagyszerű példája — írta Lenin. — . . . Bármilyen nagyok is a kommün veszteségei, ellensúlyozza őket a kommün jelentősége az egész proletárharc szempontjából: lángra lobbantotta Európában a szocialista mozgalmat, megmutatta a polgárháború erejét, szétfoszlatta a hazafias illúziókat és szétzúzta a burzsoázia általános nemzeti törekvéseibe vetett naiv hitet. A kommün megtanította az európai proletariátust arra, hogy konkrétan vesse fel a szocialista forradalom feladatait.“[18]

[17] *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 20. old.
[18] *Lenin* Művei. 13. köt. 494. old.

AZ I. INTERNACIONÁLÉ A PÁRIZSI KOMMÜN UTÁN

Az Internacionálé és a kommün

A párizsi kommün létrejöttében óriási szerepe volt az I. Internacionálé egész múltbeli tevékenységének. Engels megállapította, hogy a kommün kétségtelenül az I. Internacionálé szellemi gyermeke.

A párizsi kommün heves forradalmi harcainak tüzében az összes politikai áramlatok és csoportok nehéz vizsgán mentek át. Csak a marxizmus állta ki a forradalom próbatételét, a proudhonisták és a blanquisták elméletei megdőltek, s híveik a gyakorlati politikai munkában kénytelenek voltak saját álszocialista dogmáikkal ellentétben cselekedni.

A párizsi kommün napjaiban zajló forradalmi harc gyakorlata és az új, proletárállam építésének tapasztalata választóvíz volt az Internacionálé soraiban: a jobboldali proudhonisták, az opportunista szakszervezeti vezetők és a többi megalkuvó elemek az I. Internacionálé ellenségeinek táborába kerültek. Az Internacionálé programpontjait, szervezeti elveit és a kommün hősi tettekedéseit nemcsak a londoni Főtanács, hanem az egész világ proletariátusa is támogatta.

Tömeggyűléseket tartottak a munkások Berlinben, Hamburgban, Brémában, Hannoverben, Elberfeldben, Drezdában, Lipcsében, Chemnitzben és együttérzésüket fejezték ki a franciaországi proletárforradalommal, amelyet a kommün indított el. A német szociáldemokrata párt vezetői — August Bebel és Wilhelm Liebknecht — a kommün védelmére keltek. Bebel az első német birodalmi gyűlésen elhangzott beszédében a következőket mondotta: „Legyenek meggyőződve róla, hogy az egész európai proletariátus és mindenki, aki még őriz a lelkében szeretetet a szabadság és a függetlenség iránt, Párizsra tekint. És ha ez

idő szerint Párizst legyőzték is, jól jegyezzék meg, hogy a Párizsban folyó harc csak kicsiny előcsatározás..."

Bebelt az össznémet birodalmi gyűlésen mondott hasonló beszédei miatt hazaárulással vádolták és börtönbe vetették. Börtönbüntetésre ítélték Wilhelm Liebknechtet is.

Az I. Internacionálé liège-i szekciója a belga munkások nevében ezt írta a kommünnek: „A munkások szívvel-lélekkel veletek vannak!", a belgiumi munkáskongresszus pedig kifejezte azt a meggyőződését, hogy „a kommün győztesként támad fel hamvaiból".

Svájcban, 1871. április 15-én munkásgyűlés üdvözölte a párizsi kommünt és hős védőit.

Az I. Internacionálé orosz szekciójának képviselői nem elégedtek meg azzal, hogy nyilvánosan kifejezzék együttérzésüket a párizsi kommünnel, hanem 1871 tavaszán elküldték Párizsba a szekció több tagját: Jelizaveta Dmitrijevát és Anna Korvin-Krukovszkaját.

Hriszto Botev bolgár szocialista sietett táviratban üdvözölni a párizsi kommünt.

Olaszországban a demokratikus mozgalom híveinek körében a párizsi kommünről érkező hírek szintén kedvező visszhangot keltettek. Így volt ez a világ más országaiban is. Ekként nyilvánult meg a testvéri, proletár internacionalista szolidaritás.

A párizsi kommün bukása után Marx kiállt a kommün és a Franciaországból emigrált kommünárok mellett. Ő fogalmazta a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának üzenetét az 1871. évi franciaországi polgárháborúról (1871. május 30.). Ebben az üzenetben Marx kiválóan elemezte a párizsi kommün tevékenységét, világtörténelmi jelentőségét. Befejezésül megállapította, hogy a kommün mártírjait a munkásosztály az egész világon szívébe zárta, hogy a kommün veresége csak későbbre halasztotta a harcot. A munkásosztály újból és újból harcra kel, amíg ki nem vívja felszabadulását.

Mivel Marx védelmébe vette a kommün ügyét, és felhívta a munkásokat, hogy kövessék a kommünárok példáját, világszerte hajszát indítottak ellene és az Internacionálé tagjai ellen. A rendőrség besúgókkal és provokátorokkal árasztotta el a munkásszervezeteket. Az Internacionálé szekcióit betiltották, tagjai közül sokat letartóztattak. Az anarchisták segítettek a reakció-

soknak, kapcsolatot tartottak a rendőrséggel, és beárulták a munkásforradalmárokat, rágalmazták Marxot és bomlasztó tevékenységet fejtettek ki az Internacionáléban.

Az 1871. évi londoni konferencia

A forradalmárok ellen indított hajtóvadászat közepette 1871 szeptemberében Londonban összehívták az Internacionálé konferenciáját, amelyen megvitatták, hogyan működjön az Internacionálé a reakció támadásának feltételei között. A kommün tanulságait értékelve a konferencia megállapította, hogy a kommün vereségének fő oka az, hogy a francia proletariátusnak nem volt a harc vezetésére alkalmas, valóban forradalmi pártja.

A konferencia minden ország proletariátusának feladatává tette, hogy alakítson önálló politikai pártot. „A vagyonos osztályok kollektív hatalmával szemben a proletariátus csak úgy léphet fel osztályként, ha politikai párttá szerveződik, olyanná, amely eltér a vagyonos osztályok által alakított minden régi párttól, és szemben áll velük" — szögezte le a konferencia.

Az a tény, hogy az Internacionálé londoni konferenciája feladatul tűzte ki a proletariátus politikai párttá szervezését a szocialista forradalom győzelmének és fő céljának — az osztályok megszüntetésének — biztosítása végett, különös félelmet és gyűlöletet keltett a burzsoáziában. A burzsoá sajtó, írta Marx, Párizstól Moszkváig és Londontól New Yorkig azt hangoztatta, hogy a munkásosztály politikájáról szóló határozat veszedelmes elgondolásokat tartalmaz, s hogy sürgősen törvényen kívül kell helyezni az Internacionálét. A londoni konferencia és a Főtanács határozataival szemben foglaltak állást a bakunyinisták is.

1871 őszén az anarchisták kongresszust hívtak össze Sonvilierben (Svájc). A kongresszuson mindössze 16 küldött vett részt. Az anarchisták a proletárdiktatúra ellen, a munkásosztály politikai harca ellen léptek fel. Különösen rágalmazóak voltak a Marx elleni felszólalások.

A frakcióharc logikája a bakunyinistákat a proletariátus ellenségeinek táborába vitte. Ezért Marx szükségesnek tartotta az anarchisták bomlasztó tevékenységének leleplezését. 1871. március 5-én a Főtanács ülésére Marx az Internacionálé szervezeti elveit és politikáját jellemezve a következőket írta: „Az Internacionálé minden ország proletárosztályának egymással kapcso-

latban álló valóságos és harcos szervezete, abban a közös harcban, amelyet a tőkések ellen, a földbirtokosok ellen és állammá szervezett osztályuralmuk ellen vívnak."[1] Marx továbbá rámutatott arra, hogy az Internacionálé azokat a munkásszervezeteket egyesíti, amelyeknek egységes programjuk van, s ez a program a proletármozgalomnak csak fő vonalait jelölte meg. Az Internacionálé szervezeti szabályzata az egyes föderációk számára jogot és lehetőséget ad arra, hogy a maguk országában folyó proletárharc szükségleteit és körülményeit figyelembe véve megváltoztassák és konkretizálják ezt a programot. A Főtanács egyetértett Marx megállapításaival, s ez az Internacionálé minden nemzeti szövetségének megküldött okmány óriási szerepet játszott az anarchisták bomlasztó tevékenysége elleni harcban. A marxisták súlyos csapásokat mértek az anarchistákra még olyan országokban is, mint Olaszország és Spanyolország, ahol az anarchisták befolyása igen jelentős volt.

A kritika tüzét a Főtanács, Marx vezetésével a nemzetközi munkásmozgalomban jelentkező fő veszély — az anarchizmus — ellen irányította, de nem szüntette be a harcot az egyéb opportunista és megalkuvó elemekkel szemben sem. Minthogy a párizsi kommün után az Internacionálé népszerűsége megnőtt, a munkások mellett megjelentek soraiban burzsoá elemek is, és a Főtanács politikai irányvonalát a proletariátussal szemben ellenséges politikával igyekeztek felváltani. Az opportunisták elleni harcot tükrözi a Főtanács határozata a 12-es számú New York-i szekciónak az Internacionáléból való kizárásáról. Ez a szekció burzsoá kalandorok kezébe került, akik a szekciók autonómiájának, a Főtanács „diktatúrája" elleni harcnak jelszavát hangoztatták. Különösen nagy figyelmet fordított a Főtanács az angol föderációra. Odger és Lucraft, az angol szakszervezetek opportunista vezetői, még 1871 júniusában felléptek a Főtanács párizsi kommünre vonatkozó üzenetének fő megállapításai ellen, és kiléptek a Főtanács tagjai sorából. Az Internacionálé angol föderációja az opportunista Hales kezébe került, aki egyben az Internacionálé főtitkári tisztségét is betöltötte. Helyzetét kihasználva Hales szembeállította az angol föderációt a Főtanács politikai irányvonalával. A Főtanács erre felmentette Halest

[1] Az I. Internacionálé. Dokumentumgyűjtemény. Genf 1962. 284. old. (franciául).

a főtitkári tisztség alól. Bár az angol föderáció nottinghami kongresszusa nem helyeselte Hales politikai vonalát, a föderációban levő opportunisták befolyása sokat ártott az angol munkásmozgalomnak.

Az I. Internacionálé hágai kongresszusa (1872)

Marx már az Internacionálé 1871. évi londoni konferenciáján tartott megnyitó beszédében felhívta a küldöttek figyelmét arra, hogy a párizsi kommün után, amikor a proletariátus számára elengedhetetlenül szükségessé vált az önálló proletárpártok megteremtése, a szervezeti kérdések különösen nagy jelentőségűvé váltak. Marx akkor rámutatott arra, hogy hozzá kell látni a helyzet követelményeinek megfelelő új szervezet megteremtéséhez, mert ezt diktálja az Internacionálé megerősítésének elengedhetetlen szükségessége. A nemzetközi proletárszervezet szervezettségétől és fegyelmezettségétől függött a proletariátussal szemben ellenséges politikai áramlatok elleni harc sikere.

A Főtanács, miután hozzálátott a hágai kongresszus összehívásával kapcsolatos előkészítő munkához, figyelembe véve több nemzeti föderáció javaslatait, azt ajánlotta a kongresszusnak, hogy fő kérdésként vitassák meg az Internacionálé szervezeti elveit és szervezeti szabályzatát.

Bár az anarchisták mindent elkövettek, hogy az ő küldötteik jussanak el Hágába, mégis Marxnak és az Internacionálé Főtanácsának hívei voltak többségben a kongresszuson. A kongresszus 1872. szeptember 2-án nyílt meg 15 ország 67 küldöttének a részvételével. A Főtanács Marx által felolvasott beszámolóját a kongresszus egyhangúlag jóváhagyta. Élénk vitát váltott ki az Internacionálé szervezeti elveinek kérdése. Az anarchisták ellenezték, hogy az Internacionálében szigorú pártfegyelem legyen, s igyekeztek rátukmálni a kongresszus küldötteire a szekciók „autonómiájának" elméletét és gyakorlatát. A Főtanácsnak nem az irányító központ szerepét szánták, hanem csupán egy közönséges tájékoztató iroda szerepét. A kongresszus nagy szavazattöbbséggel elvetette az anarchisták javaslatát, és határozatában külön hangsúlyozta a Főtanács irányító szerepét, amit az Internacionálé szervezeti szabályzata is leszögezett. Jóváhagyta a kongresszus a londoni konferenciának a munkásosztály politikai tevékenységéről szóló határozatát, s ez széles és világos

perspektívát nyújtott a munkásosztálynak osztályharcához. A kongresszus rámutatott arra, hogy a sikeres harc szempontjából elengedhetetlen, hogy a proletariátusnak saját forradalmi politikai munkáspártja legyen. A munkásosztálynak nem szabad elfelejtenie, hogy a gazdasági mozgalom és a politikai tevékenység elválaszthatatlanul összefügg egymással.

Engels javaslatára a kongresszus határozatot hozott a Főtanács székhelyének Londonból New Yorkba való áthelyezéséről. Erre azért volt szükség, mert a párizsi kommün bukása után Európában reakciós korszak kezdődött. Ezenkívül a kongresszus szükségesnek tartotta mentesíteni a Főtanácsot a bakunyinisták és az opportunista szakszervezeti vezetők intrikáinak veszélyétől.

A kongresszus valamennyi határozata a marxizmusnak az anarchizmuson aratott győzelmét tükrözte. A döntő vereséget azonban a kongresszus utolsó ülésén, 1872. szeptember 7-én szenvedték az anarchisták, amikor Theodor Cuno, a kongresszus különbizottságának elnöke bejelentette a kongresszusnak, hogy a bakunyinista „Alliance" aknamunkát folytat az Internacionáléban. A kongresszus kizárta az Internacionáléból Bakunyint és elvbarátját, Guillaume-ot.

A hágai kongresszus után Marx és Engels különös figyelmet fordítottak az egyes nemzeti szocialista pártok építésére és összefogására. Élénk levelezést folytattak az európai és amerikai szocialista mozgalom vezetőivel, tanácsokkal látták el és tanították őket, hogyan kell gyakorlati módon harcolni a dogmatizmus és a szektásság ellen, hogyan kell megnyerni a tömegeket.

A hetvenes évek derekán már egész határozottan megmutatkozott, hogy az egyes nemzeti szocialista és munkáspártok kialakultak. Az Internacionálé előkészítette ehhez a kedvező talajt. Marx kezdeményezésére az 1876-ban Philadelphiában összehívott nemzetközi konferencián határozatot hoztak az Internacionálé tevékenységének beszüntetéséről. „Az I. Internacionálé betöltötte történelmi szerepét — írta Lenin —, olyan korszak következett, amikor a világ minden országában hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben növekedett a munkásmozgalom, az a korszak, amelyben a munkásmozgalom *szélességben* nőtt, amelyben az egyes nemzeti államok talaján megteremtették a szocialista *tömeg*pártokat."[2]

[2] *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 38. old.

Az I. Internacionálé történelmi jelentősége

Az I. Internacionálé igyekezett egyesíteni a nemzetközi munkásmozgalom elszigetelt osztagait.

Az I. Internacionálé a tudományos kommunizmus elvein alapuló óriási történelmi jelentőségű nemzetközi munkásszervezet volt. Megtanította a munkásokat arra, hogyan kell egyesíteni a gazdasági harcot a politikaival, lefektette a szocializmusért folytatott nemzetközi proletárharc alapjait.

A trade-unionisták, a proudhonisták, a blanquisták, a lassalleánusok és az anarchisták elleni harcban az Internacionálé kidolgozta a proletárpárt programjának és taktikájának kérdéseit. Elősegítette, hogy a nemzetközi munkásmozgalom magasabb fokra lépjen, s megkezdje a munkás tömegszervezetek megteremtését.

Az Internacionálé soraiban Marx és Engels vezetése alatt olyan káderek fejlődtek és nevelődtek ki, akik később a proletariátus tömegpártjainak szervezőivé és vezetőivé váltak.

Azok a harcok, amelyeket az I. Internacionálé, s elsősorban Marx és Engels folytatott, szétzúzták a marxizmus előtti szocializmust, és megtisztították az utat a munkáspártok megteremtése előtt, mégpedig már egy valóban tudományos elmélet, a forradalmi marxizmus alapján.

*

Az I. Internacionálé tevékenységével befejeződik a nemzetközi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom történetének első korszaka. Az I. Internacionálé, akárcsak a párizsi kommün, a XIX. századbeli munkásmozgalom fejlődésének és a marxizmussal való egyesülésének az eredménye. A párizsi kommün súlyos csapást mért a kapitalizmusra, megindította a kapitalizmus hanyatlásának korszakát, amelyet a monopóliumok előtti kapitalizmusnak imperializmussá fejlődése jellemez.

A párizsi kommün új korszakot nyitott a nemzetközi munkásmozgalom történetében. Ebben az új, második korszakban a nemzetközi proletariátus új történelmi feltételek között és új módszerekkel folytatta harcát.

XII. fejezet

A MUNKÁSMOZGALOM NÉMETORSZÁGBAN 1871-TŐL 1900-IG

A munkásosztály gazdasági és politikai helyzete

Németország gazdasági és politikai fejlődésének történetében fordulópont volt az országnak a francia—porosz háború eredményeként végrehajtott egyesítése. 1871-ben létrejött a Német Birodalom, élén a reakciós Poroszországgal. A Német Birodalom abszolutisztikus jellegű, bürokratikus rendőrállam volt, erős császári és gyenge parlamenti hatalommal. A birodalom szociális támaszai a porosz junkerok és a nagyburzsoázia voltak.

Jóllehet Németország egyesítése nem forradalmi úton ment végbe, ahogyan az ország haladó erői akarták, hanem dinasztikus háborúk útján, mégis már az ország egyesítésének puszta ténye is elősegítette a kapitalizmus gyors fejlődését. Az egyesülés eredményeként egységes belső piac alakult ki, egységes pénzrendszert, egységes mértékrendszert vezettek be. Németország mint egységes gazdasági és politikai egész bekerült a világkereskedelembe.

A német kapitalizmus gyors növekedését elősegítette Elzász és Lotaringia — a francia—porosz háború következtében Franciaországtól erőszakkal elszakított e két nagy ipari terület — gazdag nyersanyagkincseinek kihasználása, az 5 milliárd frank hadisarc és a német ipar jelentős technikai fejlődése.

Németország gyors gazdasági fejlődésében nagy szerepe volt a német munkásosztály és a német dolgozó tömegek fokozott kizsákmányolásának, valamint a lengyel parasztok és munkások kifosztásának és elnyomásának.

A XIX. század hetvenes éveiben Németország a vas- és acélgyártás tekintetében a harmadik volt a világon, a század végén

pedig a második helyre nyomult előre; csak az Egyesült Államok előzte meg. 1874-től 1895-ig szén- és érctermelése 2,2-szeresére, nyersvastermelése pedig 2,9-szeresére növekedett. Vasútvonalainak hossza az 1871. évi 21 471 km-ről 1900-ig 49 878 km-re növekedett. Ebben az időszakban zajlott le a megkésett ipari forradalom. Ennek során a német iparosok hasznosíthatták más országok iparosítási tapasztalatait, s a tudomány és a technika legújabb vívmányait az ipari termelésben.

A Franciaországtól kapott 5 milliárd frank hozzájárult a kormányhitelekben részesülő részvénytársaságok gyors felvirágzásához. Például 1871—1873-ban 928 új részvénytársaság jött létre Németországban összesen 2,7 milliárd márka tőkével. A részvénytársaságok gyarapodása a termelés és a tőke koncentrációjának és centralizációjának megindult folyamatát tükrözte.

1873 tavaszán súlyos ipari válság robbant ki Németországban, ami az ipari termelés rohamos csökkenéséhez és sok vállalat bukásához vezetett. A válság pangásba ment át, amely 1879-ig tartott, s utána a gazdasági konjunktúra nagyon lassú javulása kezdődött. A válság idején tömegesen bocsátották el a vállalatok a munkásokat, a megmaradottaknak pedig csökkentették a munkabérét. A munkásosztály helyzetének romlása sztrájkhullámot idézett elő. Az osztályellentétek és osztályharcok éleződése elősegítette a szakszervezetek számszerű erősödését.

A XIX. század végén, a tőkés iparral párhuzamosan gyors ütemben fejlődött a mezőgazdaság is Németországban. Ám a kapitalizmus fejlődése a mezőgazdaságban sajátos, „porosz" úton ment végbe. A XIX. század első felében számos német államban porosz mintára végrehajtott agrárreformok a feudális kötelezettségeknek nem a megszüntetését, hanem a megváltását írták elő. A parasztgazdaságok a megváltás fejében fizetett terhek súlya alatt — a részleteket egészen a hetvenes évek közepéig kellett fizetniük — hanyatlásnak indultak és tönkrementek, míg a földesurak tőkéletesítették gazdaságukat, gépeket alkalmaztak, és kihasználták a tönkrement parasztok olcsó munkaerejét. A junker-nagygazdaságok kezében volt a megművelhető földterület körülbelül 50 százaléka. Ugyanakkor Németországban 3 millió volt azoknak a szegényparasztoknak a száma, akik 2 hektárnál kisebb parcellával rendelkeztek. A földesurak a parasztokkal szemben a kizsákmányolás félfeudális formáit alkalmazták, töb-

bek között a jedolgozási járadékot; birtokaik és a szomszédos falvak lakossága felett bírói és rendőri funkciókat gyakoroltak.

A mezőgazdaság fejlődése bizonyos mértékben elősegítette a belső piac tágulását. Az iparcikkek tömeges értékesítését azonban megnehezítette a nyomorúságban tengődő parasztság alacsony vásárlóképessége.

Németország gyors ütemű ipari fejlődése a XIX. század utolsó harmadában együtt járt a városi lakosság jelentős növekedésével. 1871-ben a városok lakossága 14 790 000 volt, ezzel szemben 1875-ben 16 657 000. A városi lakosság növekedése lényegében a falusi munkaerő városba áramlásából adódott.

Jelentősen megnőtt az iparban foglalkoztatott munkások száma. Így például az 1882-től 1895-ig terjedő időszakban az iparban foglalkoztatottak száma 7,3 millióról 10,2 millióra, vagyis csaknem 40 százalékkal növekedett. Különösen a nehéziparban dolgozó munkások száma emelkedett. A legnagyobb, több mint 1000 munkást foglalkoztató üzemek munkásainak összlétszáma 213 000-ről 448 000-re, vagyis több mint kétszeresére növekedett. A kisüzemekben mégis több munkás dolgozott. Például az 1—5 munkással dolgozó üzemek 4,7 millió munkást foglalkoztattak.

A kapitalizmus fejlődése Németországban együtt járt a munkásosztály kizsákmányolásának fokozódásával, abszolút és relatív elnyomorodásának növekedésével. A hetvenes években a napi munkaidő átlag 11½ óra volt, de egyes iparágakban — az élelmiszeriparban és a textiliparban, ahol zömében nők dolgoztak — a napi munkaidő 16—18 órára nyúlott. Noha egy törvény a 12—14 éves gyermekek munkaidejét 6 órára korlátozta, a gyermekek 10—12 órát dolgoztak, a serdülők pedig még ennél is többet.

A XIX. század végén és a XX. század elején némileg emelkedett a német munkások bére, de ugyanakkor az élelmiszerárak is emelkedtek. Egy munkáscsalád csak kenyérre jövedelmének 25—30 százalékát volt kénytelen költeni. A városi lakosság legszegényebb rétegei keresetüknek mintegy 25 százalékát költötték lakbérre. A kenyér, a lakbér és a közlekedési költségek felemésztették a munkások bérének oroszlánrészét. Ruhára, gyógykezelésre, kulturális szükségletekre sohasem volt egy munkáscsaládnak elég pénze. A termelési folyamat egyre intenzívebbé válása következtében a munkás erőtartalékai gyorsabban kimerültek.

Ilyképpen a névleges munkabér emelkedése korántsem jelentette a reálbér emelkedését. Lenin ezt írta: „Hivatalos forrásokra támaszkodó *polgári* szociálpolitikusok adatai szerint Németországban a munkások munkabére az utóbbi 30 év folyamán átlagosan 25 százalékkal emelkedett. Ugyanezen idő alatt a megélhetési költségek *legalább* 40 százalékkal növekedtek!!

Az élelmiszerek, a ruházat, a tüzelő ára és a lakbér egyaránt emelkedett. A munkás *abszolút* elnyomorodik, vagyis ténylegesen szegényebbé válik, mint korábban volt, kénytelen rosszabbul élni, szűkösebben táplálkozni, többet koplalni, pincékben és padlásokon meghúzni magát."[1]

A munkásosztály abszolút elnyomorodása mellett viszonylagosan is elnyomorodott; szüntelenül csökkent a dolgozó tömegek részesedése a nemzeti jövedelemből, a vagyonos osztályok részesedése pedig óriási mértékben megnőtt.

Különösen súlyos volt a munkások helyzete a háziiparban, ahol a XIX. század nyolcvanas éveiben körülbelül 500 000 munkás dolgozott. A kis földecskéjükhöz kötött háziipari munkások igen alkalmasak voltak a kizsákmányolásra, mert nagyon alacsony munkabérrel beérték. Az ilyen munkásoknak rendszerint az egész családját kizsákmányolták. A háziipari munkások olcsó munkáját kihasználva a német tőkések növelték versenyképességüket a külföldi piacokon, Németországban pedig, szembeállítva a bedolgozó munkások bérét a gyári munkások bérével, lenyomták az utóbbiakét.

A munkás- és szocialista mozgalom Németországban a XIX. század hatvanas évetnek végén és hetvenes évetnek elején

Az ország egyesítésével és a meggyorsult iparosítással egyidejűleg növekedett a német proletariátus szervezettsége és ereje; lehetővé vált, hogy a proletariátus országos viszonylatban megindítsa a harcot a tőkések ellen. Az eredményes osztályharcot azonban gátolta a munkásmozgalom elaprózottsága. A XIX. század hetvenes éveiben Németországban nemcsak két, ideológiai és politikai irányzatuk tekintetében különböző munkáspárt keletkezett — a lassalleánusok és az eisenachiak —, de még a szakszervezetek sem voltak egységesek.

[1] *Lenin* Művei. 18. köt. Szikra 1955. 439—440. old.

1868-ban Max Hirsch és Franz Duncker kezdeményezésére létrejöttek az úgynevezett Hirsch—Duncker-féle szakszervezetek. Ezek főként a magas szakképzettséggel rendelkező fémipari munkásokat egyesítették, s tevékenységük arra korlátozódott, hogy munkaképtelenné vált tagjaiknak segélyt nyújtsanak. Vezetőik gondosan óvták szervezetük tagjait a munkáltatókkal való összetűzésektől. Az „osztálybéke" elvét hirdették, harcoltak a marxista eszmék ellen, és kiszolgáltatták a munkásokat a burzsoá ideológia befolyásának.

A lassalleánusok, bár elvi ellenzői voltak a szakszervezetbe tömörülésnek, a munkások fokozódó egyesülési törekvésének hatására, egyre inkább részt vettek a szakszervezetek szervezésében, hogy el ne szigetelődjenek a munkástömegektől. A XIX. század hatvanas éveinek végén megalakultak az első lassalleánus szakszervezetek, s ezek zöme 1870-ben az Általános Segélyegyletben egyesült. Ez az egylet valójában az Általános Német Munkásegylet függvénye volt. Szűk látókörű, szektás szakszervezetek voltak ezek; antidemokratikus elvekre és a legszigorúbb centralizációra épültek. A lassalleánus szakszervezetek nem jutottak el odáig, hogy felöleljék a széles munkásrétegeket. 1874-ben az Általános Segélyegyletnek valamivel több mint 6000 tagja volt.

Nagyon ártottak a munkásmozgalomnak a keresztény szakszervezetek, amelyek hatékony eszközül szolgáltak a burzsoázia kezében a munkásmozgalom megosztására, s következésképpen harci erejének gyengítésére.

A keresztény szakszervezetekhez főképpen háziipari munkások, kézművesek és dél- meg nyugat-németországi katolikus munkások tartoztak. Nagyarányú szociális demagógiával a keresztény szakszervezetek a kézművesek és az elmaradott munkások meglehetősen jelentős rétegeit tudták soraikba vonni. 1879-ben 52 katolikus szakszervezet volt Németországban összesen 9500 taggal. A katolikus egyház befolyása alatt álló szakszervezeteken kívül a XIX. század hetvenes-nyolcvanas éveiben megjelentek Németországban azok a szakszervezetek, amelyek főként a vesztfáliai, a Rajna-vidéki stb. protestáns munkásokat egyesítették.

Az eisenachiak vezetői, August Bebel és Wilhelm Liebknecht a lassalleánusokkal ellentétben aktívan részt vettek a szakszer-

vezetek szervezésében. Az általuk létrehozott szakszervezetek a demokratizmus elvén alapultak s a proletariátus osztályharcának szolgálatában álltak. Nemzetközi szakszervezeti szövetségeknek nevezték őket, ami az I. Internacionáléval való kapcsolatukról tanúskodott. Ezek a szakszervezetek a Szociáldemokrata Munkáspárt (eisenachiak) ideológiai és politikai befolyása alatt állottak. Tevékenységüket és harcukat a Német Birodalom rendőri és hivatalnoki uralmának igen nehéz körülményei között folytatták. Megalakulásuk elé bőven gördítettek akadályokat a lassalleánusok. Eleinte a nemzetközi szakszervezeti szövetségek el voltak szigetelve egymástól. 1872 végén a Szociáldemokrata Munkáspárt közreműködésével megtartották ezeknek a szakszervezeteknek a kongresszusát, ami megvetette az általános német szakszervezeti egyesülés alapját. A kongresszuson körülbelül 10 000 szervezett munkás képviseltette magát.

A gazdasági helyzet romlása következtében növekedett a német proletariátus aktivitása, fokozódott a tőkések elleni harca. 1871 nyarán megmozdultak Berlin alacsony fizetésű építőmunkásai, s a napi munkaidő csökkentését és a munkabér emelését követelték. Ennek az évnek az őszén kitört a szászországi ipari munkások sztrájkja, amely körülbelül három hónapig tartott. A szászországi gépipari munkások követelték a tízórás munkanap bevezetését és a túlóráért járó bér emelését.

1872 nyarán harcba szálltak a Ruhr-vidéki bányászok. 30 000 bányász követelte a munkabérek 25 százalékos emelését és a nyolcórás munkanap bevezetését. De minthogy a bányászoknak akkor még nem volt saját szakmai szervezetük, vereséget szenvedtek.

Németország munkásai kezdték megérteni, hogy a tőkések szervezett erejének csak a maguk osztályszervezeteibe tömörült munkások egysége tud ellenállni. Ez világosan kifejeződött a berlini nyomdászok sztrájkjában 1873 tavaszán, amikor a nyomdák munkásai egy szívvel-lélekkel síkraszálltak szakszervezetük jogainak védelmében. A lezajlott sztrájkok eredményeképpen a szakszervezetekben egyesült munkások száma jelentősen megnőtt.

Válaszul a munkásmozgalom és a szocialista mozgalom növekedésére a junker-burzsoá kormány a megtorló intézkedések záporát zúdította a munkásszervezetek és vezetőik ellen.

1872 márciusában a kormány hűtlenség vádjával törvény elé idézte a Szociáldemokrata Munkáspárt vezetőit. August Bebelt és Wilhelm Liebknechtet az alaptalan vád ellenére megfosztották képviselői mandátumuktól és kétévi börtönbüntetésre ítélték.

Az 1875. évi egyesítő kongresszus. A gothai program marxi kritikája

A kormány megtorló intézkedései nem tudták elnyomni a munkásoknak a reakció együttes visszaverésére irányuló törekvéseit. A munkások tömeggyűlésein határozatokat hoztak, amelyek elítélték a lassalleánus vezetők szakadár tevékenységét, és követelték az eisenachiak és a lassalleánusok egyesülését.

Marx és Engels síkraszálltak a munkásosztály erőinek egyesítéséért, és a két munkáspárt egyesülését hasznosnak tekintették, de óva intették az eisenachiak vezetőségét attól, hogy elsietve, elvtelenül egyesüljenek a csődbe jutott lassalleánus vezetőkkel, és azt javasolták, hogy a lassalleánus szervezetben tömörült munkásokkal való egyesülésre törekedjenek.

A lassalleánusok befolyása a munkásmozgalomban észrevehetően csökkent. Az 1874. évi birodalmi gyűlési választásokon a lassalleánusok mindössze három mandátumot kaptak, míg az eisenachiak hatot. Az egységes párt megteremtését megkönnyítette, hogy ekkorára az eisenachiak és a lassalleánusok között fennálló legvitatottabb kérdés, Németország egyesítésének kérdése, már megoldódott.

1875 májusában tartották meg az Általános Német Munkásegylet és a Szociáldemokrata Munkáspárt kongresszusát Gothában. Ezen a kongresszuson a lassalleánusok és az eisenachiak egy pártban — a Németországi Szocialista Munkáspártban — egyesültek. Nem sokkal ez előtt nyilvánosságra hozták az egyesült munkáspárt programtervezetét, a gothai programot, amely merőben reformista okmány volt. Marx haladéktalanul megírta a széljegyzeteket a német munkáspárt programjához („A gothai program kritikája"). Az eisenachiak azonban nem vették figyelembe Marx kritikáját, sőt a párt vezetői el is titkolták a párt nagy tömegei előtt, és Engelsnek csak 1891-ben sikerült a szociáldemokrata párt vezetőségének kívánsága ellenére nyilvánosságra hoznia ezt az okmányt. Az egyesülés tehát reformista alapon ment végbe, az eisenachiak a lassalleánusok kedvéért lemondtak igen fontos marxi tételekről.

A program fő lassalleánus tételeihez kell számítanunk mindenekelőtt a tudománytalan és káros „vasbértörvényt", amelyre hivatkozva tagadták a munkabérek emeléséért folytatott harc és a szakszervezetek szükségességét.

A lassalleánusok a sztrájkharcok szerepét is lebecsülték. Engels 1875 márciusában a következőket írta Bebelnek a programtervezetről: „... a munkásosztálynak mint osztálynak a szakszervezetek útján való szervezéséről egyáltalán nincs szó. Pedig ez igen lényeges pont, mert ez a proletariátus tulajdonképpeni osztályszervezete, amelyben napi harcait a tőke ellen megvívja, amelyben iskolázza magát..."[2]

Egy másik lassalleánus tétel, amelyet felvettek a gothai programba, állami segély követelése a „munkások termelőszövetkezetei" számára, amelyek, úgymond, a szocialista társadalom szociális megrázkódtatások nélküli megteremtésének módszerévé válhatnak. A pénzt ezeknek a szövetkezeteknek a megszervezéséhez a lassalleánusok a német junker-burzsoá államtól remélték megkapni.

Marx ezt a tételt bírálva a következőket írta: „Nem a társadalom forradalmi átalakulási folyamatából »jön létre« az »összmunka szocialista szervezete«, hanem az »államsegélyből«, amelyben az állam azokat a termelőszövetkezeteket részesíti, amelyeket *ő*, s nem a munkás »hív életre«. Ez méltó Lassalle képzelgéséhez, hogy államkölcsönökkel éppúgy lehet új társadalmat építeni, mint új vasutat!"[3]

Reformista, tudománytalan megállapítás a gothai programban az úgynevezett „egységes reakciós tömeg" tétele, amely a munkásosztályon kívül a társadalom valamennyi rétegét a reakciós erőkhöz számítja.

Marx kimutatta, hogy a munkásosztály számára a burzsoá társadalomnak korántsem minden osztálya reakciós tömeg, legkevésbé a parasztság. Marx már 1852-ben, a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" című munkájában megállapította, hogy a munkásosztálynak és a parasztságnak szövetségre kell lépniük, s hogy a proletariátusnak kell irányítania a parasztság harcát.

A legkeményebben Marx a „szabad államról" szóló tanítást

[2] *Marx—Engels:* Válogatott művek. II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 31. old.
[3] Ugyanott, 20—21. old.

bírálta; ezzel helyettesítette Lassalle a proletárdiktatúráért való harc feladatát. Marx, amikor „A gothai program kritikájá"-ban megsemmisítő csapást mért a lassalleanizmusra, kifejtette nézetét a tudományos szocializmus elméletének és a proletár osztályharc taktikájának számos alapvető kérdéséről: a szocialista forradalomról, a proletárdiktatúráról, a kommunista társadalom két szakaszáról: a szocializmusról és a kommunizmusról. Először itt fogalmazta meg alapos részletességgel az átmeneti időszak szükségességét.

„A tőkés és a kommunista társadalom között van egy időszak, melyben a tőkés társadalom forradalmi úton kommunista társadalommá alakul át — írta Marx. — Ennek megfelel egy politikai átmeneti időszak is, amelynek az állama nem lehet egyéb, mint a *proletariátus forradalmi diktatúrája.*"[4] A gothai program elemzéséből láthatjuk, hogy az az eisenachi programhoz viszonyítva egy lépés volt visszafelé. A szocialista munkáspárt lemondott azokról a nemzetközi kapcsolatokról, amelyeket az I. Internacionáléhoz csatlakozott eisenachiak teremtettek. A gothai program kritikája igen fontos dokumentum, amelyben, mint Lenin írta, Marx összegezte a proletárdiktatúráról szóló egész forradalmi tanítását.

A Gothában kötött rothadt kompromisszum negatívan hatott a párt további munkájára. A gothai kongresszus után megnövekedett a pártban az opportunista, kispolgári elemek befolyása. A szociáldemokraták körében kezdtek elterjedni a legkülönbözőbb antimarxista, idealista elméletek.

Eugen Dühring, a mechanika és a filozófia német professzora számos cikket írt Marx és Engels materialista dialektikája ellen. Dühring filozófiai nézeteit, az idealizmusnak és a vulgáris materializmusnak ezt az eklektikus keverékét a burzsoá sajtó és a szociáldemokraták soraiban levő jobboldali opportunista elemek lelkesen fogadták.

Engels leleplező cikkekben szállt szembe Dühringgel, s ezekből alakult ki az „Anti-Dühring" című klasszikus mű. Dühring nézeteinek bírálata mellett a mű kifejti és alátámasztja a marxista filozófia, politikai gazdaságtan és a tudományos kommunizmus legfontosabb tételeit. Az „Anti-Dühring" megsemmisítő csapást

[4] Ugyanott, 23. old.

mért a szociáldemokrata pártba befurakodott kispolgári elemekre.

Jóllehet az eisenachiak és a lassalleánusok egyesülése opportunista platformon történt, az egységes szocialista párt megteremtésének ténye bizonyos fokig pozitív jelentőségű volt. A párt befolyása a nagy ipari központok munkásai körében rendkívül megnőtt. Az 1877. évi választásokon a szocialisták félmillió szavazatot kaptak, és tizenkét képviselőjük jutott be a birodalmi gyűlésbe. Növekedett a tömegek aktivitása. Emelkedett a szakszervezetekbe tömörült munkások száma. A gothai kongresszus idején a lassalleánus szakszervezetek egyesültek az „internacionalista" szakszervezetekkel. 1877-ben Németországban összesen mintegy 50 000 szakszervezeti tagot tömörítő 25 központi szakszervezet volt.

Marx és Engels „tanácsok, útmutatások, módosítások, fenyegetések és rendreutasítások"[5] útján sokat és rendszeresen segítette a német szociáldemokrata párt vezetőségét a nyárspolgári reformizmus elleni harcban, megtanította a német szociáldemokratákat, hogyan erősítsék pozícióikat a munkásosztályban; Lenin rámutatott arra, hogy Bebel és Liebknecht „az egységes pártban biztosítani tudta a marxizmus hegemóniáját"[6].

A német szociáldemokrata párt és a munkásmozgalom a „kivételes törvény" éveiben (1878—1890)

A szocialista mozgalom és a munkásmozgalom sikerei súlyos aggodalmat keltettek a vezető körökben, különösen pedig Bismarckban, aki elhatározta, hogy határozott frontális csapással vet véget a növekvő veszélynek. A munkás- és a szocialista mozgalom elleni támadás ürügyéül az 1878 nyarán I. Vilmos ellen terroristák által elkövetett merényletek szolgáltak. Bár a német szociáldemokráciának semmi köze sem volt ezekhez a merényletekhez, Bismarck felhasználta őket a szocialisták elleni határozott akciók megindításához. Sürgetésére 1878. október 21-én a birodalmi gyűlés megszavazta a szocialisták elleni „kivételes törvényt", amely 1890-ig volt érvényben.

Ennek a törvénynek az alapján betiltották a szociáldemokrata párt valamennyi szervezetét, feloszlatták a munkások tömegszervezeteit, betiltották lapjaikat és folyóirataikat. A nagy közpon-

[5] *Lenin* Művei. 12. köt. Szikra 1954. 365. old.

[6] *Lenin* Művei. 19. köt. Szikra 1955. 292. old.

tokban „kis ostromállapotot" vezettek be, megkezdődött a szociáldemokrata párttagok tömeges letartóztatása és kiutasítása.

A „kivételes törvény" meglepetésszerűen érte a pártot; eleinte még legjobb vezetői is elvesztették fejüket. Ahelyett, hogy megváltoztatták volna taktikájukat, s tüstént hozzáláttak volna illegális szervezetek létrehozásához, a Központi Bizottság és a reichstag-frakció határozatot hozott, mely szerint a párt feloszlatja magát.

Sokkal nagyobb szilárdságról és kitartásról tettek tanúságot a párt tömegei; azok önállóan hozzákezdtek a kapcsolatok helyreállításához, az illegális szervezetek megteremtéséhez. A német munkások leghaladottabb része a „kivételes törvény" körülményei között is aktívan harcolt a dolgozók érdekeinek védelmében.

A „kivételes törvény" megjelenése után a szociáldemokrata pártban megindult az áramlatok harca. A jobboldali opportunisták a „Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik"-ban cikket közöltek „Visszapillantások a németországi szocialista mozgalomra" címmel. A cikk szerzői — Höchberg, Schramm és Bernstein — követelték az illegális pártmunka beszüntetését, az osztályharcról való lemondást, és azt ajánlották, hogy a szociáldemokraták a törvényesség alapján „küzdjék le" a „kivételes törvényt", és alkalmazkodjanak az „idők szeléhez". A „zürichi triumvirátus" azt bizonygatta, hogy a munkásoknak nincs közük a párt végcéljához, hogy csak a legközvetlenebb gyakorlati feladatok érdeklik őket, s ezért nem kell a mozgalom végcéljáról beszélni. A Bernstein által később meghirdetett opportunista jelszó — „a mozgalom minden, a végcél semmi" — lényegében már ebben a cikkben kifejezésre jutott.

Marx és Engels 1879 szeptemberében körlevelet írtak Bebelhez, Liebknechthez, Brackéhoz és másokhoz, amelyben leleplezték a „zürichi triumvirátus" jobboldali opportunista nézeteit. Bírálatukban keményen ostorozták a zürichi bizottság három tagjának opportunista nézeteit, ultimátumszerűen követelték, hogy a párt folytasson könyörtelen harcot a zürichi „urak" és a hasonszőrűek ellen, s ha kell, zárják ki őket a pártból. Ennek aztán megvolt a hatása: a jobboldaliakat visszaszorították.

A szociáldemokrata pártban jelentkező jobboldali opportunizmus elleni harccal egyidejűleg Marx és Engels harcolt a „baloldali" opportunisták ellen is. A „baloldali" opportunisták Johann

Most vezetésével, aki a „Die Freiheit" című lap szerkesztője volt, a terrort hirdették és azt javasolták a szociáldemokratáknak, hogy mondjanak le a legális harci módszerekről, s ne vegyenek részt a birodalmi gyűlési választásokon és ne használják fel szószékként a birodalmi gyűlést. Forradalmi frázisokkal takaródzva Most dühödt hadjáratot indított lapjában a szociáldemokrata párt vezetői ellen, és odáig ment, hogy új párt szervezését javasolta.

Marx és Engels leleplezték Mostnak és híveinek anarchista eszméit. Szüntelenül harcoltak a két fronton jelentkező opportunizmus ellen, továbbá a pártvezetőség opportunista hibái iránt tanúsított békülékenység ellen. Ennek eredményeként Marxnak és Engelsnek sikerült helyesbíteni a párt és a vezetőség irányvonalát. „Bebel valódi pártvezérnek bizonyult. Idejében észrevette a veszélyt, megértette Marx és Engels kritikájának helyes voltát, a meg nem alkuvó harc helyes útjára tudta terelni a pártot."[7] A párt kezdte helyesen összekapcsolni a harc legális és illegális formáit. Megszervezték a „Sozial-Demokrat" című illegális pártlap kiadását. Berlinben és más városokban illegális nyomdákat szerveztek röpiratok nyomtatásához.

A párt módosította programját. Az 1880-ban Svájcban megtartott illegális kongresszuson azt a programpontot, amely leszögezte, hogy a párt legális eszközökkel törekszik céljainak elérésére, megváltoztatták: „A párt céljainak elérésére minden rendelkezésére álló eszközt felhasznál." Ez a kongresszus kizárta a pártból Mostot és Hasselmannt.

Így tehát a párt a kormány megtorló intézkedései ellenére is nagy sikereket ért el. 1884-ben a szociáldemokraták 24 mandátumot szereztek a birodalmi gyűlésben. Jelentős eredmények mutatkoztak a szakszervezeti mozgalomban is. A szakszervezetek, noha a törvény betiltotta őket, továbbra is fennálltak mint különféle legális szervezetek: segélyegyletek, társadalombiztosító pénztárak, művelődési klubok stb. 1879-ben a szociáldemokrácia befolyása alatt álló szakszervezeteknek összesen 50 000 tagjuk volt, 1887-ben már 250 000. Országszerte fokozódott a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek irányítása alatt álló sztrájkmozgalom.

[7] *Lenin* Művei. 19. köt. 293. old.

A német kormány a megtorlás politikáját (a „korbácspolitikát") a szociális törvényhozás (a „mézes madzag") politikájával egészítette ki. Ily módon igyekezett visszatartani a proletariátust a forradalmi harctól, csökkenteni a szociáldemokraták befolyását a munkástömegekre. Az 1878. évi törvény korlátozta a gyermekmunka kihasználásának lehetőségét.

1883-ban bevezették a betegség esetére szóló biztosítást, de a biztosítási járulékok kétharmadát maguktól a munkásoktól szedték be, s csupán egyharmadát a munkáltatóktól. Számos balesetbiztosítási törvényt léptettek életbe. A munkás azonban csak akkor tarthatott igényt kártérítésre, ha teljesen munkaképtelenné vált.

A Bismarck-kormány még ezeket az igen szerény kezdeményezéseket is csak a növekvő munkásmozgalom nyomására vállalta. A munkástömegekben erősödött a harcos forradalmi hangulat, gyakoribbakká váltak a rendőrséggel való összecsapások. Valahányszor egy-egy börtönben elhunyt elvtársat temettek vagy egy-egy kiutasított szociáldemokratát búcsúztattak, az összejövetel kormányellenes tüntetéssé változott. A „kivételes törvény" megjelenésének 10. évfordulóján a megtorló intézkedések ellenére Berlin sok épületére kitűzték a vörös zászlót. A német szociáldemokrata párt történetének hősi szakasza volt ez.

Az időközönként ismétlődő gazdasági válságok (súlyos válság volt 1873-ban, 1882-ben pedig már a következő válság kezdődött) együtt jártak a munkanélküliség növekedésével és a munkások életszínvonala ellen intézett további támadásokkal. Ennek következtében a nyolcvanas években erősödött a sztrájkmozgalom. A munkásosztály legjelentősebb megmozdulása a 90 000 bányász részvételével lezajlott 1889. évi Ruhr-vidéki bányászsztrájk volt, amely a rendőrséggel való nagyarányú összecsapással végződött. A bányászok a bérek emelését és a nyolcórás munkanap bevezetését követelték. A sztrájkot támogatták a szászországi, a Saar-vidéki és a felső-szilézíai bányászok. 1889-ben összesen 134 000 volt a sztrájkolók száma.

1890-ben birodalmi gyűlési választások voltak. A munkások nagy aktivitást tanúsítottak. A szocialisták a birodalmi gyűlésben 35-re növelték képviselőik számát. A szociáldemokratákra csaknem másfél millió ember, vagyis a választók 20 százaléka szavazott.

A sztrájkmozgalom erősödése és a szociáldemokraták választási sikerei arról tanúskodtak, hogy Bismarck „munkáspolitikája" csődöt mondott. A burzsoázia széles körei egyre elégedetlenebbek voltak Bismarckkal s egyre jobban csalódtak benne a szociáldemokraták ellen alkalmazott harci módszerei miatt. A nagyburzsoázia emellett határozottabb gyarmati politikát követelt. 1890 márciusában Bismarck kénytelen volt lemondani. Távozásával egyidejűleg érvényét vesztette a szocialistaellenes „kivételes törvény".

A német munkásmozgalom a XIX. század végén. Az opportunizmus erősödése a szociáldemokrata pártban

A „kivételes törvény" hatálytalanítása után a német munkásosztálynak lett a feladata, hogy erősítse és tömörítse sorait a burzsoázia támadásával szemben. 1890-ben Németországban újabb gazdasági válság robbant ki, amelyet követett a munkáltatók támadása a munkásosztály ellen. Az országban éleződtek az osztályellentétek, egyre nőtt a proletariátus politikai aktivitása. A bérharcok gyakran már túllépték egyetlen vállalat, vagy akár egy város kereteit. A szakszervezetek mind gyakrabban léptek fel a kollektív szerződések megkötésének követelésével. Az első előnyös kollektív szerződések növelték a szakszervezetek tekintélyét. Ugyanakkor a szakszervezetek folytatták a harcot a munkásvédelem megjavításáért, a társadalombiztosítási segélyek emeléséért, a napi munkaidő megrövidítéséért. Ebben az időben az egyik fő követelés a nyolcórás munkanap bevezetése volt. Így 1890-ben a németországi május 1-i tüntetés, amely az erősödő proletár nemzetköziség megnyilvánulása volt, először zajlott le a „Nyolcórás munkanapot!", „Munkásvédelmi törvényeket!" jelszavak jegyében.

Az osztályharc fejlődése során növekedett a munkásosztály szervezettsége. 1890-ben a szociáldemokrácia befolyása alatt álló szakszervezeteknek kb. 300 000 tagjuk volt, 1900-ban pedig már 700 000. A szakszervezetek mindinkább az osztályharc iskolájává váltak.

Igen jelentős esemény volt a német munkásosztály életében a szabad szakszervezetek 1892. évi halberstadti országos kongresszusa. Ez a kongresszus határozatot hozott a nem szervezett munkások bevonására. A kongresszus elhatározta, hogy a nőket teljes jogú tagként felveszik a szakszervezetekbe. Ugyancsak

1892-ben alakult meg a szociáldemokraták befolyása alatt álló szakszervezetek országos vezetősége.

A „kivételes törvény" hatálytalanításával gyökeresen megváltoztak a német szociáldemokrácia tevékenységének feltételei. Erről az időszakról Lenin a következőket írta: „Megkezdődött az a szakasz, amikor a párt mind szélességében, mind mélységében gyorsan növekedett, amikor a proletariátus erőinek nemcsak politikai, hanem szakmai, szövetkezeti, kulturális stb. szervezete is fejlődésnek indult."[8] És valóban, a párt az 1893. évi választásokon 1 787 000 szavazatot szerzett, és 44 képviselőt küldött a birodalmi gyűlésbe.

A „kivételes törvény" hatályának utolsó éveiben a párt tömegeiben már érlelődött az a meggyőződés, hogy a gothai program nem felel meg a proletár osztályharc céljainak. Az 1890. évi hallei pártkongresszuson Wilhelm Liebknecht a gothai program marxi kritikája szellemében tartott beszámolójában kifejtette, hogy új pártprogramra van szükség. A sajtóban és a gyűléseken kialakult viták résztvevői bírálták a gothai program lassalleánus tételeit.

Óriási jelentősége volt a német és a nemzetközi szocialista mozgalom szempontjából annak, hogy Engels sürgetésére megjelent Marx műve, „A gothai program kritikája".

„A gothai program kritikájá"-nak megjelenése a párt számára elméleti alapokat nyújtott egy marxista program kidolgozásához. A párt tömegei egy Marx szellemében kidolgozott programot követeltek. A vita eredményeképpen a párt 1891. évi erfurti kongresszusa előtt a „Vorwärts"-ben közzétették az új program tervezetét.

A párt programtervezetére még a kongresszus előtt megérkeztek Engels kritikai megjegyzései, amelyeket a történelem „Az 1891. évi szociáldemokrata programtervezet bírálatához" néven tart számon. Ám Engels kritikai megjegyzései ismeretlenek maradtak a párt széles tömegei előtt.

Azt a tényt, hogy a programtervezetből hiányzott a köztársaság és különösen a proletárdiktatúra követelése, Engels opportunizmusnak, a kapitalizmus szocializmusba való békés belenövését hirdető ártalmas illúzió iránti elnézésnek minősítette. Az efféle

[8] *Lenin* Művei. 19. köt. 294. old.

politika csak tévútra vezetheti a pártot, írta Engels. Ennek az lesz a következménye, hogy a párt a döntő pillanatban tehetetlennek bizonyul, hogy a legfontosabb kérdésekben bizonytalanság fog uralkodni, és nem lesz egység. „A nagy főszempontoknak ez az elfeledése pillanatnyi napi érdekek miatt... a mozgalom jövőjének ez a feláldozása a mozgalom jelene kedvéért talán becsületes szándékkal történik, de mégis opportunizmus és az is marad, a »becsületes« opportunizmus pedig talán a legveszedelmesebb valamennyi közül."[9]

Elemezve Németország állami és politikai rendszerét, amely megőrizte félig abszolutisztikus jellegét, Engels méltatlankodva jegyezte meg: „... ilyen alapon arra gondolni, hogy »minden munkaeszköz közös tulajdonná változtatása« megvalósítható, ez nyilvánvaló értelmetlenség."[10]

A gothai programhoz viszonyítva az erfurti program egy lépésnyi haladás volt. Eltűntek a különféle lassalleánus tételek, a program megállapította, hogy a kapitalizmus fejlődése az osztályharc éleződését vonja maga után, hogy a proletariátus és a burzsoázia közötti harc elkerülhetetlenül a kapitalizmusnak szocializmussal való felváltásához vezet; követelte a harcot az általános választójogért, a nyolcórás munkanapért, a szervezkedési és sztrájkjogért stb. Volt azonban a programban engedmény is az opportunizmusnak. Nem volt szó benne a monarchia ellen, a demokratikus köztársaságért folytatandó harcról, s teljesen figyelmen kívül hagyta az agrárkérdést.

Az erfurti kongresszus visszaállította a párt régi nevét: Németországi Szociáldemokrata Munkáspárt.

Engels kitartóan harcolt a proletárdiktatúra eszméjéért. Marxnak „A polgárháború Franciaországban" című művéhez írt előszavában (1891) Engels tovább mélyítette az állam és a proletárdiktatúra marxi elméletét.

Amikor megváltozott az uralkodó osztályok taktikai irányvonala, amikor a megtorló intézkedések politikájáról áttértek a munkásmozgalommal való kacérkodás politikájára, a szociáldemokrata pártban heves vitákra került sor az új feltételek között folytatandó taktikát illetően, és újabb belső válság tört ki.

[9] *Engels:* Az erfurti programtervezet bírálata. Szikra 1954. 21. old.
[10] Ugyanott, 19. old.

A bajor szociáldemokrata Vollmar vezette reformisták és jobboldali opportunisták a pártot a liberális burzsoáziával való szövetség felé vitték. A kormány „új irányzatát" a „munkások iránt valóban baráti kapcsolatok" megnyilvánulásának tekintették, és kijelentették, hogy „el kell vetni a kormánnyal szemben követett engesztelhetetlenség taktikáját", s meg kell békülni II. Vilmos monarchiájával. Sőt, mi több, Vollmar azon a nézeten volt, hogy ha a kormány jóindulattal viseltetik a szociáldemokrácia iránt, akkor a szociáldemokráciának támogatnia kell a hármas szövetséget, s háború esetén meg kell védelmeznie a félig abszolutisztikus császári birodalmat. A párt egész munkáját kizárólag a parlamenti tevékenységre akarta korlátozni, s még azt is burzsoá reformista szellemben kívánta folytatni. Vollmar vezetésével a bajorországi tartományi gyűlés szociáldemokrata frakciója a szociáldemokrácia elveivel ellentétben a burzsoá pártokkal együtt megszavazta a költségvetést.

Engels határozottan szembefordult a párt jobboldali opportunista szárnyával. Leleplezte a jobboldaliak álszocialista mivoltát, kimutatta, hogy nézeteiknek semmi közük a munkásosztály érdekeihez. Határozottan szembeszállt Vollmarral megnyilvánulásaiban August Bebel is.

A leplezetlen opportunisták akciói mellett megélénkült a „baloldali opportunisták", az úgynevezett „fiatalok" (a párt teoretikusainak és vezetőinek szerepére jogot formáló fiatal irodalmárok és diákok csoportja) tevékenysége is. A „baloldaliak" nem értették meg, hogy szükség van a legális lehetőségek, például a parlamenti szószék kihasználására, opportunizmussal vádolták a pártot, minden gyakorlati munka elvetését követelték, ha az nem függ össze a forradalmi robbanás előkészítésével. A „fiatalok" megnyilvánulásait Engels „a diákok és irodalmárok pártütésének" nevezte.

Engels, Liebknecht és Bebel vezetésével sikerült a „baloldali" opportunistákat leleplezni és meghátrálásra kényszeríteni. A „fiatalokat" kizárták a pártból, egy részük később az anarchizmusba süllyedt.

Marx és Engels elméleti és politikai tevékenységében mindenkor rendkívül fontos helyet foglalt el a proletariátus és a parasztság viszonya. A tudományos kommunizmus megalapozói óriási jelentőséget tulajdonítottak annak a kérdésnek, hogy kik

a proletariátus szövetségesei a forradalomban, s a mezőgazdaság tőkés fejlődésének útját vizsgálva meggyőzően bizonyították azt a tételt, mely kimondja, hogy „csak a tőke bukása teszi lehetővé a paraszt felemelkedését, csak egy antikapitalista proletárkormányzat szüntetheti meg gazdasági nyomorát, társadalmi lefokozottságát"[11].

Ám az opportunisták azt igyekeztek bizonygatni, hogy a szocialista forradalom vereségre van kárhoztatva, mert elkerülhetetlenül szembe fog fordulni vele „a velejéig reakciós parasztság".

A kapitalizmus fejlődése a németországi mezőgazdaságban fokozta a parasztság differenciálódását, ami viszont kiélezte a falu osztályellentéteit. Németországban olyan helyzet alakult ki, hogy a földszűkében szenvedő kis- és középparasztok a gazdasági és a politikai fejlődés objektív alakulása folytán belesodródtak az osztályharcba. Megjelent a munkásosztály és a parasztság közti szövetség kialakulásának tendenciája.

Ebben a helyzetben, különösen akkor, amikor a szociáldemokrata párt kikerült az illegalitásból és fokozta befolyását az ipari központokban, a párt vezetőinek egy része hajlandónak mutatkozott a parasztság körében folytatandó agitációra, mégpedig csakis abból a célból, hogy a választási hadjárat idején növelje szavazatainak számát. Különösen a dél-németországi szociáldemokraták folytattak aktív agitációt falun. Azt ígérték a parasztoknak, hogy a „községeknek nyújtandó állami földvásárlási hitel" intézményesítése, az „állami ellenőrzés alá helyezett szövetkezetek" támogatása útján kiharcolják gazdaságuk megerősítését stb. Mindezt a dél-németországi szociáldemokraták a junker-burzsoá állam fennállásának feltételei között gondolták megvalósíthatni.

A német szociáldemokratáknak az agrárkérdésben vallott opportunista nézetei különösen a párt 1894. évi frankfurti kongresszusán kerültek felszínre, ahol az agrárprogram előadója Vollmar volt. Kijelentette, hogy a parasztok megnyerése céljából a szociáldemokratáknak, különösen a képviseleti intézmények választásain, olyan konkrét programkövetelésekkel kell fellépniük, amelyeknek teljesítése erősíti a nagygazdák és a jómódú parasztok helyzetét. Egyetlen szót sem szólt arról, hogy mi lesz

[11] *Marx—Engels:* Válogatott művek. I. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 228. old.

a kisparasztsággal a tőkés társadalom feltételei között, hogy mi a jelentőségük a szocialista artelgazdaságoknak a proletárforradalom győzelme után. Ezzel kapcsolatban a francia szocialista párt agrárprogramjára hivatkozott mint olyanra, amelyet állítólag Engels helyeselt.

Az Engelsre való hamis hivatkozásnak az lett a következménye, hogy a kongresszus többsége csaknem ellenvetés nélkül elfogadta Vollmar javaslatát. A kongresszus bizottságot választott, amelynek a következő kongresszusra elő kellett készítenie az agrárprogram tervezetét.

Engels, aki régebben élesen bírálta Vollmar opportunizmusát, most szükségesnek tartotta, hogy nyilvánosan szót emeljen mind a francia szocialisták agrárprogramja, mind pedig Vollmar ellen. A „Vorwärts" szerkesztőségének írt levelében, később pedig „A parasztkérdés Franciaországban és Németországban" című cikkében élesen megbírálta a francia szocialistákat és Vollmart, akik a proletárpárt programját a parasztság kistulajdonosi illúzióihoz akarták idomítani. Egyben leleplezte Vollmar hazugságát, s kijelentette, hogy nem helyeselte, hanem éppenséggel elítélte a francia szocialista párt agrárprogramját. Engels megnyilatkozását az egyszerű párttagok élénk helyesléssel fogadták.

A szociáldemokrata párt 1895-ben megtartott breslaui kongresszusa szavazattöbbséggel elvetette a jobboldali szociáldemokraták agrárprogram-tervezetét. A kongresszus határozatot hozott a mezőgazdaság fejlődését irányító törvények további tanulmányozásának szükségességéről.

Ilyenformán az agrárkérdésnek a frankfurti és a breslaui kongresszuson történt kétszeri megvitatása után a német szociáldemokrata párt végül is agrárprogram nélkül maradt, amelyre pedig elengedhetetlenül szüksége volt egy olyan ország munkáspártjának, mint Németország, ahol az agrárkérdés még nem volt megoldva, s ahol a mezőgazdaságban még éltek a félfeudális viszonyok csökevényei.

*

A német munkásmozgalom és szociáldemokrata párt történetében az 1870-től 1900-ig terjedő szakaszt két tendencia — a forradalmi és az opportunista tendencia — harca jellemezte. Ebben

az időszakban kerekedett felül a forradalmi tendencia. A szociáldemokrata pártban jelentkező opportunizmust Marx és Engels élesen bírálta, s a munkástömegek határozott forradalmi megmozdulásai is semlegesítették. A német szociáldemokrata párt harci tapasztalatai, különösen a „kivételes törvény" idején, nagy nemzetközi jelentőségűek voltak.

A MUNKÁSMOZGALOM FRANCIAORSZÁGBAN 1871-TŐL 1900-IG

A gazdasági fejlődés és a munkásosztály növekedése

1871 és 1900 között Franciaországban folytatódott a nagyipar fejlődése. Jelentős sikereket ért el a nehézipar. 1870-ben Franciaország nyersvastermelése 1,8 millió tonna, széntermelése 13,2 millió tonna volt, 1913-ban pedig 5,3 millió, illetőleg 40 millió tonna.

Észrevehetően növekedett a gépek alkalmazása. 1881-ben Franciaországban 35 700 volt a gőzgéppel dolgozó vállalatok száma, 1907-ben már 61 700. A gőzgépek teljesítőképessége 1881-ben 576 000, 1907-ben pedig már 2 774 000 lóerő.

A legsikeresebben a gépeket a nagy kohóüzemekben, a bányákban, az elektrotechnikai iparban alkalmazták. Hasonló irányban fejlődött a lyoni selyemipar, amely fokozatosan gyáripari termeléssé vált.

Az iparban nagyüzemek jöttek létre, új ipari központok alakultak ki: északkeleten Ardennes, Meurthe-et-Moselle megyében, északon Nord megyében, Lille központtal. Itt tömörült a francia proletariátus zöme, ők fejtették ki a legnagyobb aktivitást a létérdekeikért folytatott harcban.

Ámde Franciaországban az iparosodás folyamata lassú ütemű volt, aminek következtében Franciaország elmaradt más tőkésországok mögött. Így például a XIX. század utolsó évtizedében Németország 3,5-szer, Anglia pedig 4,5-szer annyi nyersvasat termelt, mint Franciaország.

Az ipar fejlődési ütemének lassúsága a következő okokkal magyarázható: először, a szűk belföldi piaccal, mert a jelzáloggal terhelt kisparcellás parasztgazdaságok kevés iparcikket vásároltak; másodszor azzal, hogy a vasércben és szénben általában szű-

kölködő Franciaország elvesztette az éppen e természeti kincsekben gazdag Elzász-Lotaringiát, s ez fékezte a nehézipar fejlődését, harmadszor, a francia kapitalizmus már a monopolista szakasz előtt kezdte magára ölteni az uzsoraimperializmus vonásait, ami fokozott erővel nyilvánult meg a XX. század elején. A francia burzsoázia a hatalmas extraprofitért való hajszában szívesebben vitte ki tőkéit más országokba, s kivitt tőkéjének jelentős részét gazdaságilag elmaradott és félig függő országok államkölcsöneibe fektette. Ennek következtében a bányaipar, a kohóipar, a gépgyártás és általában az egész nehézipar a könnyűiparnál lassabban fejlődött; viszonylag lassú ütemben ment végbe a termelés koncentrációjának folyamata is.

Éppen ez magyarázza azt a tényt, hogy a XIX. század kilencvenes éveinek végén a francia iparvállalatok túlnyomó többsége az 1—10 munkással dolgozó kisüzemek kategóriájába tartozott (egy vállalkozóra átlagosan négy munkás jutott). Tehát Franciaországban alacsony színvonalon volt a munkaerő koncentrációja.

A mezőgazdaságban a nagyüzemű tőkés gazdaságok növekedtek, s elnyelték az elszegényedett kistulajdonosokat. A francia mezőgazdaság egyik fejlődési sajátossága a nyomorúságosan tengődő kisparcellás gazdaságok túlsúlya volt. Az 1892. évi összeírás szerint az összes gazdaságok csaknem 39 százalékát alkotó 1 hektárnál nem nagyobb parcellagazdaságok területe mindössze 2,88 százalékát érte el a gazdaságok egész területének; az 1—10 hektár földdel rendelkező kisparasztoké volt az összes gazdaságok 46 százaléka, a földterületnek pedig körülbelül 24 százaléka. Ugyanakkor a középparaszti gazdaságok egy része és a kulákgazdaságok zöme (10-től 50 hektárig) alkotta az összes gazdaságok 13,5 százalékát, és rendelkezett a földterület 30 százalékával, végül pedig az 50 hektárnál nagyobb birtoknak, azaz a gazdaságok mindössze 1,5 százalékának a tulajdonában a földterület 43,05 százaléka volt. A mezőgazdaságban a differenciálódás a következő években is folytatódott.

Az iparosodás vontatott üteme következtében tehát Franciaország gazdaságában egészen az első világháborúig a kis- és középipar, falun pedig a kisparcellás és a középparaszti gazdaság volt túlsúlyban. A munkásosztály sorait az elszegényedett városi és falusi kistulajdonosok töltötték fel. Mindennek együttvéve az volt a következménye, hogy a lakosság kispolgári, politikailag

ingadozó rétegei rányomták bélyegüket a munkásosztályra és szervezeteire, s elősegítették soraikban az opportunizmus kifejlődését.

A városi és a falusi szegénynép nagy tömegei és a lumpenproletariátus kedvező feltételül szolgáltak ahhoz, hogy a munkásosztályban anarchista és anarcho-szindikalista kispolgári eszmék fejlődjenek ki.

A munkás- és szocialista mozgalom Franciaországban a párizsi kommün után. A Munkáspárt megalakulása

A XIX. század utolsó három évtizedében a nagyüzemekben dolgozó ipari proletariátus számszerűleg növekedett ugyan, de még mindig csak kisebbik részét alkotta a munkásosztálynak. A hivatalos statisztika szerint 1896-ban a francia proletariátus kis-, közép- és nagyüzemek szerinti megoszlása a következő volt: 3 304 000 ipari munkás közül 1 112 000 dolgozott 100-nál több munkást foglalkoztató üzemben, 861 000 10—100 munkással dolgozó és 1 331 000 1—10 munkással dolgozó üzemben. A félig-meddig kézműipar jellegű kisüzemek alkották az összes üzemek 85 százalékát; ezekben a munkások 36 százaléka dolgozott. A falusi proletariátus körülbelül 2,5—3 milliót számlált.

A francia dolgozók gazdasági helyzete nehéz volt. A munkások zömének, különösen a nőknek a munkáját a létminimumnál jóval alacsonyabban díjazták. Jobb helyzetben volt a munkásoknak akkoriban kialakuló rétege: a munkásarisztokrácia.

A napi munkaidő hosszabb volt, mint Angliában. Például a bányászok napi 9 órát dolgoztak, de a bányaigazgatóság 10 órás napi munkára is kényszeríthette őket. Tíz óránál hosszabb napi munkaidővel dolgoztak a kohóiparban, a fémfeldolgozó iparban és a textiliparban; a franciaországi vállalatok 27 százalékában a napi munkaidő 12 óra volt, a bedolgozó munkásoké pedig 15—16 óra.

A proletariátus harcának politikai feltételei a párizsi kommün veresége következtében nagyon megromlottak. Thiers kormánya 1872. május 14-én törvényt bocsátott ki, melynek értelmében azokat, akik részt vettek a munkásegyletek szervezésében, ötévi börtönbüntetésre, öttől tíz évig terjedő rendőri felügyelet alá helyezésre és 2000 frank pénzbüntetésre kell ítélni; ugyanez a törvény a munkásszervezetekhez való tartozást három hónaptól két évig terjedő börtönbüntetéssel sújtotta.

A munkások mégis harcoltak, és sztrájkkal kivívták a munkabérek némi emelését. 1872 elején sztrájkok zajlottak le Ronchamp-ban, Saint-Étienne-ben és Castres-ban. Méreteit tekintve a legjelentősebb az 1873. évi gazdasági válság következtében az északi és a pas-de-calais-i szénmedencékben kirobbant sztrájk volt.

Ilyen körülmények között fokozódott a francia munkások egyesülési törekvése. Szüntelenül növekedett a féllegális szakszervezeti kamarák (így nevezték a szakszervezeteket) tagjainak száma. Létrejöttek a bútoripari munkások és az öntők, a szajnai gépészek, a limoges-i fazekasok, valamint a roubaix-i takácsok szakmai szervezetei. 1875-ben 135 szakszervezeti kamara volt Franciaországban. A különálló szakszervezetek országos szövetségekben egyesültek. Az első ilyen szövetséget 21 szakszervezet egyesítésével 1879-ben a sapkakészítők hozták létre. 1880-ban szakszervezeti szövetségek létesültek a bányászok és az öntők körében is.

1876-ban Párizsban sikerült összehívni az első munkáskongresszust.

Ezekben az években sok munkásszervezet volt burzsoá befolyás alatt. A burzsoázia ügynökei, élükön Barberet újságíróval, arra törekedtek, hogy a munkásokat a burzsoáziával való egyezkedés útjára vigyék. Az osztályharcról és a politikai tevékenységről való lemondást hirdették, és azt ajánlották a munkásoknak, hogy érjék be kölcsönös segélyegyletek alakításával és termelőszövetkezetek szervezésével. A barberet-isták azt bizonygatták, hogy mindennek eredményeképpen nem maradhat el a munka és a tőke virágzása. De ennek a burzsoá propagandának nem lehetett sikere a munkások között; az osztályharc kiéleződése, a sztrájkok erősödése világosan mutatták a barberet-izmus tarthatatlanságát. Fokozatosan elvesztették a munkásokra gyakorolt befolyásukat a proudhonisták is.

1878-ban, a második lyoni munkáskongresszuson már megjelent a kollektivista szocialisták csoportja, s javasolta, hogy határozatban követeljék a föld és a termelési eszközök köztulajdonba vételét. Franciaország ekkortájt a Jules Guesde[1] által 1877 novemberében alapított „Égalité" című hetilap hirdette széles

[1] *Jules Guesde* (1845—1922) eleinte republikánus volt, később csatlakozott az I. Internacionáléhoz, egy ideig az anarchisták befolyása alatt állott, és csak a hetvenes években helyezkedett a marxizmus álláspontjára.

körben a szocialista eszméket. A lap leszögezte, hogy a szocialista elveket követi. Már az első számban Guesde azt írta, hogy a munkásosztálynak önálló politikát kell folytatnia ahelyett, hogy néhány politikus számára kikaparja a gesztenyét a tűzből.

A hetvenes évek második felében az országban kialakult gazdasági és politikai helyzet elősegítette a kollektivisták befolyásának növekedését. Az 1873-ban kirobbant súlyos gazdasági válság, s az ezt követő depresszió, mely 1880-ig tartott, a munkanélküliség növekedését, a munkásosztály anyagi helyzetének rosszabbodását és a sztrájkmozgalom erősödését vonta maga után. Különösen nagy méreteket öltöttek a sztrájkok 1879-ben, sztrájkoltak a kohóipari munkások, a szénbányászok, a takácsok, az építőipari munkások.

A kormány megtorló intézkedései, a katonaság bevetése csak még hevesebb tiltakozásra késztették a munkásokat. A hatóságok betiltották az „Égalité"-t, s ez megnehezítette a guesde-isták tevékenységét, de ők találtak más módot nézeteik hirdetésére.

Az 1879 végén Marseille-ben összehívott harmadik munkáskongresszus határozatot hozott egy önálló proletárpárt, a Munkáspárt megalakítására. A Munkáspárt megalakulásától kezdve Guesde volt a párt elismert vezetője. Engels Guesde-et „a legvilágosabb fejű párizsinak" nevezte, de ugyanakkor bírálta szektásságát, kifogásolta, hogy nem elég rugalmas és nem tudja a proletariátus osztályharca érdekében kihasználni a burzsoázia különféle frakciói között fennálló ellentéteket. Guesde legközelebbi harcostársa Paul Lafargue (1824—1911), a nemzetközi munkásmozgalom kiváló vezetője volt. Lenin Lafargue-ot a marxista eszmék egyik legtehetségesebb hirdetőjének nevezte.

A marseille-i munkáskongresszus után Guesde és Lafargue kidolgozták a párt új programját. Alapvető elméleti részének megfogalmazásában Marx is részt vett. Ezzel kapcsolatban Engels azt írta, hogy Marx diktálta Guesde-nek a program indoklási részét, nevezetesen azt, hogy: „... a munkás csak akkor szabad, amikor munkaeszközének birtokosává válik; ez egyéni vagy kollektív formában mehet végbe; az egyéni birtoklás formáját a gazdasági fejlődés túlhaladta és napról napra jobban túlhaladja; marad tehát egyedül a közös birtoklás formája". „Olyan mesterműve ez a hatásos, a tömegeknek kevés szóval mindent megmagyarázó bizonyításnak — folytatta Engels —, amilyent csak keveset isme-

rek, és amely ebben a tömör fogalmazásban magamat is bámulatba ejtett."[2]

A program szólt a proletárpárt megszervezésének, a tőkésosztály kisajátításának szükségességéről, rámutatott arra, hogy a munkásosztály kollektív tulajdona forradalmi cselekvésének eredménye lesz. A program második része a proletariátus legközvetlenebb politikai és gazdasági követeléseiről szólt. A programot a Munkáspárt 1880. évi Le Havre-i kongresszusán fogadták el.

Az önálló munkáspárt megszervezése, a párt marxista programjának elfogadása igen nagy jelentőségű volt a francia szocialista mozgalom történetében. Határozott szakítás volt ez a proudhonisták és a blanquisták káros kispolgári utópiáival, és politikailag elhatárolta a munkásosztályt a radikális burzsoáziától.

Ám az újonnan megalakult pártban nemsokára megkezdődött az irányzatok harca. Brousse, volt baloldali proudhonista és Malon, a bakunyinista titkos „Alliance" egyik alapítója harcot indított a Munkáspárt programelvei, a program fő gondolata, a proletárforradalom gondolata ellen. A leghatékonyabb lépésnek azt tekintették, ha a munkásképviselők meghódítják a városi önkormányzatokat. Brousse és Malon nézete szerint, amilyen mértékben az önkormányzati szervekben növekedni és sokasodni fog a munkás tanácsnokok száma, olyan mértékben válnak ezek a szervek a szocialista intézkedések központjává. Tehát szerintük lehetséges volt a társadalmi probléma fokozatos békés megoldása a társadalom átformálása. Az alkalmazkodás e jobboldali opportunista taktikájának Brousse a „lehetőségek politikája" nevet adta, s ezért Guesde Brousse-t, Malont és társait „posszibilistáknak"[3] nevezte.

A posszibilisták ideológiai, elméleti és politikai nézeteivel összhangban voltak a Munkáspárt szervezeti felépítésére vonatkozó nézeteik is. Jóformán még véget sem ért a Le Havre-i kongresszus, a posszibilisták máris nyíltan szembefordultak az egységes, harcos, centralizált párttal.

A párt 1881. évi reimsi kongresszusán a posszibilisták kiharcolták a következő határozatok elfogadását: 1) némileg meg kell változtatni a párt struktúráját, de nem szabad túllépni azoknak az általános elveknek a kereteit, amelyeket a marseille-i kongresszus szögezett le, és ugyanakkor sértetlenül meg kell hagyni az *egyes*

[2] *Marx—Engels:* Válogatott levelek. Szikra 1350. 410. old.

[3] A francia „possible" (lehetséges) szóból.

föderációk autonómiáját; 2) ki kell bővíteni a párt programját oly módon, hogy minden egyes föderáció szabadon választhassa meg saját programját.

A posszibilisták, miután Reimsben a szervezeti és taktikai kérdésekben győztek, áttértek a guesde-isták elleni nyílt harcra. A lakosság kispolgári rétegeinek hangulatát fejezték ki, elsősorban a kisipari, különösen a párizsi proletariátusra gyakoroltak befolyást. A Munkáspárt következő kongresszusának előkészítése a posszibilisták féktelen rágalmazásainak és visszaéléseinek körülményei között ment végbe. Ezért nem lehet csodálkozni azon, hogy az 1882. évi saint-étienne-i kongresszuson a posszibilisták voltak többségben (112 küldött közül 86).

A kongresszus munkájának kezdetekor, a mandátumvizsgáló bizottság összetételének megvitatása során a marxisták nem tudtak helyes elvi döntést kiharcolni, kisebbségben maradtak, s Guesde vezetésével elhagyták a kongresszust. Innen Roanne-ba mentek, ahol megnyitották saját pártkongresszusukat. Engels üdvözölte a guesde-istáknak a posszibilistáktól való elhatárolódását és a Munkáspártnak az opportunistáktól való megtisztítását.

„Franciaországban — írta Engels — bekövetkezett a régen várt szakadás... Az egység nagyon jó, amíg mód van rá, de vannak dolgok, amelyek becsesebbek az egységnél. És ha valaki, mint Marx és én, egész életében többet küzdött az állítólagos szocialisták ellen, mint akárki más ellen..., az nem nagyon bánkódhatik azon, hogy az elkerülhetetlen harc kitört."[4]

Engels a posszibilistákat igen negatívan értékelte, a radikális burzsoá párt uszályának aposztrofálta őket, s tevékenységüket kifejezett árulásnak nevezte.

Nem sokkal később (1900) a posszibilistáktól levált egy csoport élén Jean Allemane-nal. Az allemane-isták ideológiai és taktikai elvei a posszibilizmus és az anarcho-szindikalizmus eklektikus egyesítéséből jöttek létre. Az allemane-isták a posszibilistákhoz hasonlóan a hatalomra jutást csak a párt propagandatevékenységétől várták; nagy jelentőséget tulajdonítottak az önkormányzati szervek meghódításának. Az anarcho-szindikalizmustól az általános gazdasági sztrájk eszméjét vették át, továbbá a szakszervezeteket ők is úgy értékelték, mint a szocialista társadalom sejtjeit

[4] *Marx—Engels:* Válogatott levelek. 420. old.

a kapitalizmuson belül; szervezeti tekintetben makacsul védték az autonomizmus elvét. Az allemane-isták az elszegényedett kisiparosokból és kereskedőkből rekrutálódott, elmaradott munkások hangulatát tükrözték.

A nyolcvanas években a francia munkásmozgalomban újra feltűntek a blanquisták, akik közül az 1879. és az 1880. évi amnesztia után sokan visszatértek hazájukba. A blanquisták (Blanqui 1881-ben elhunyt) Vaillant vezetésével megalakították szervezetüket — a Központi Forradalmi Bizottságot, s kezdték nagyobb figyelemre méltatni a munkásosztályt, de továbbra is az összeesküvő taktika hívei maradtak. Egyébként a blanquisták forradalmi frazeológiája békésen megfért gyakorlati tevékenységükkel, azzal, hogy szövetségre léptek a burzsoá radikálisokkal. Mindez kedvezőtlenül hatott a munkásmozgalomra.

A szakadás után a Munkáspárt egységesebbé és szilárdabbá vált. Nagy befolyása volt Franciaország ipari megyéiben — Pas-de-Calais-ban és Loire-ban. Itt jöttek létre a legerősebb helyi pártszervezetek, itt alakult meg a szakszervezeti mozgalom vezetősége. A guesde-isták részvételével 1886-ban megszervezték a Szakszervezetek Országos Szövetségét.

A munkások fokozott kizsákmányolása és a munkanélküliség növekedése, különösen az 1882—1883. évi válság idején, a montceau-les-mines-i szénvidéken és a textilipari központokban új sztrájkhullámot idézett elő.

1886-ban, a déli Aveyron megyében, Decazeville-ben szénbányász-sztrájk robbant ki, amely több hétig tartott és országszerte nagy hatást tett. A sztrájk az igazgatóság önkényeskedése miatt tört ki: különféle ürügyekkel lépten-nyomon levontak a munkabérből, és azt is gyakran az üzemi bolt áruival fizették, s minduntalan megrövidítették a munkásokat. Decazeville-be katonaságot vezényeltek. Guesde és Lafargue határozottan felléptek a gazdasági terror ellen, a munkások védelmében.

Az osztályellentétek éleződése a kilencvenes években. A szocialista mozgalom

A nyolcvanas évek végét és a kilencvenes évek elejét Franciaországban az elégedetlenség növekedése jellemezte nemcsak a munkások, hanem a kispolgárság körében is. A kézművesek, kisiparosok és kiskereskedők ezrei mentek tönkre a nagyüzemek és az áruházak konkurrenciája, valamint a külföldi áruk beözönlése következtében.

Az 1879 óta hatalmon levő mérsékelt köztársasági párt, amely a nagyburzsoázia érdekeit képviselte, belpolitikájában kisebb engedményekre szorítkozott (1884-ben törvényt hoztak a szakszervezetek legális működéséről és amnesztiát kaptak a párizsi kommün résztvevői), külpolitikájában gyarmati hódításokra törekedett Afrikában (Tunisz, Niger, Kongó stb.) és Ázsiában (Indokína). A nagy árat követelő indokínai gyarmatpolitika (Tonkini expedíció) és a fegyverkezés ezzel kapcsolatos növekedése a francia nép széles rétegeire nehezedő adóterhek súlyosbodásához vezetett, még jobban aláásta a kormány tekintélyét, és erősítette a parlamentben a radikális ellenzéket, amely szintén burzsoá párt volt. A radikálisok a kispolgári tömegekre s részben a középpolgárokra, az értelmiségre támaszkodtak, s némi befolyásuk volt a munkások egy részére. E körülmény folytán a radikálisok kénytelenek voltak társadalmi és gazdasági reformprogrammal fellépni; követelték például az egyház és az állam különválasztását, a tőke progresszív megadóztatását, a napi munkaidő csökkentését stb. A programot áthatotta a demagógia, de korántsem hatotta át az a törekvés, hogy megvalósítsák a tervezett intézkedéseket.

A francia proletariátus igen súlyos helyzetben volt. A francia munkások bére ebben az időben jelentősen elmaradt az angol munkásokétól.

A „vörös kísértettől" való rettegésükben a reakciós erők támadást indítottak a szocialista munkásszervezetek ellen. Amikor 1890. május 1-én a munkások kivonultak az utcára megünnepelni a proletárok ünnepét, kormánycsapatokkal kerültek szembe. Párizsban a rendőrség sokakat letartóztatott.

Ez azonban nem ijesztette meg a munkásokat. Egyre népszerűbbé váltak a tömegmegmozdulások. 1891-ben sikeres bányászsztrájk zajlott le Északon és Pas-de-Calais-ban, ami azzal végződött, hogy létrejött az egyik első franciaországi kollektív szerződés a vállalkozók és a bányászszakszervezet között. A szerződés némi béremelést irányzott elő. Ugyancsak 1891-ben, május 1-én sztrájkok és tüntetések zajlottak le Franciaország számos városában és ipari központjában. A legsúlyosabb eseményekre Fourmiesban, Nord megye egyik ipari központjában került sor, ahol a katonaság szétkergette a békés május 1-i felvonulást és belelőtt a tömegbe. Fourmies vértől pirosló utcáin sok halott, megnyomo-

rított és súlyos sebesült maradt, közöttük számos asszony, öreg és gyerek volt, akik éppen a felvonulást nézték.

A kormány megkezdte a szocialistákkal való leszámolást, azzal vádolva őket, hogy ők szervezték a felvonulást. Fourmies szocialista szervezetének titkárát, Culine-t és Paul Lafargue-ot letartóztatták, és börtönbüntetésre ítélték. Ezekre a letartóztatásokra a munkások a legközelebbi választásokon azzal válaszoltak, hogy Lafargue-ot beválasztották a képviselőházba. Lafargue kiszabadult a börtönből. A fourmies-i események hozzájárultak ahhoz, hogy tovább csökkent a polgári radikálisok befolyása a munkásokra. Kedvezően hatottak ebben az irányban a vidéken lezajlott események is.

A kilencvenes évek elején válságban volt a mezőgazdaság. A gabona ára esett az Európába irányuló amerikai gabonaexport hatására, a szőlőtermelés súlyos helyzetben volt, az olcsó műbor széles körű elterjedése és a filoxéra miatt. Mindez igen kedvezőtlenül hatott a parasztság helyzetére. Az a körülmény, hogy 1892-ben a nagybirtokosok és az ipari burzsoázia érdekében magas védővámokat vezettek be, a munkások, a kisiparosok, a falusi proletárok és félproletárok létfenntartási költségeinek emelkedéséhez vezetett, fokozta elégedetlenségüket, és ellenzékbe kergette a városi kispolgárságot.

Ezekben az években a francia közvéleményt erősen megrázta a kirobbant Panama-botrány. Még a nyolcvanas években megalakult a Panama-csatorna részvénytársaság, s a hiszékeny francia kispolgárság gyorsan összevásárolta a társaság részvényeit. Az építkezés elhúzódott, a munkások tömegesen pusztultak el malériában. A csatorna nem épült meg. A részvénytársaság, hogy újabb anyagi eszközökre tegyen szert, a kormány engedélyével sorsjegyeket bocsátott ki. A dolgok azonban ezután sem mentek jobban, a részvénytársaság felszámolt, s a kis részvénytulajdonosok százezrei mentek tönkre.

Négy év múlva kiderült, hogy részvényeinek elhelyezése érdekében a részvénytársaság egyre-másra vesztegette meg a minisztereket, képviselőket, állami hivatalnokokat. Csaknem 200 képviselő ellen emeltek vádat megvesztegetés miatt. Nemcsak a mérsékelt republikánusok vezető csoportja kompromittálta magát, hanem a radikálisok nagy része is. Hogy a nagy tömegek felháborodását mérsékeljék, bírósági pert rendeztek. A per során feltárult

korrupció tényei a burzsoá parlamentarizmus növekvő válságáról és a köztársasági párt bomlásáról tanúskodtak.

A munkásosztály, a parasztság és a városi kispolgárság széles rétegeinek érdekeit érintő ezen események következményeképpen kedvező helyzet alakult ki a szocialista mozgalom sikeres alakulásához.

Már 1891-ben sikerült a Munkáspártnak első képviselőjét, Lafargue-ot bejuttatni a parlamentbe. A carmaux-i szénbányászok nagy politikai sztrájkja 1892-ben szintén megmozgatta a munkástömegeket. A carmaux-i bányászok kiálltak a soraikban nagy népszerűségnek örvendő, polgármesterré választott Calvinhac gépész mellett, akit azzal az ürüggyel bocsátottak el a munkából, hogy nem tud egyszerre mind a két kötelezettségének eleget tenni: ellátni a polgármesteri teendőket és a bányában dolgozni. A munkások ebben támadást láttak politikai jogaik ellen. A sztrájk elhúzódott, és országszerte felkorbácsolta a kedélyeket. A sztrájkolók ellen katonaságot vezényeltek ki. Ez a sztrájk a francia munkások nagyarányú politikai megmozdulása volt.

Az 1892. évi községi választásokon több önkormányzati szerv — a roubaix-i, a montluçoni, a narbonne-i stb. — került a párt kezébe. Az 1893. évi képviselő-választásokon a Munkáspárt jelentős sikert ért el: 12 képviselőjét juttatta be a parlamentbe, köztük Guesde-et is. Ugyanakkor más szocialista csoportosulások is szereztek 12 mandátumot. Ezenkívül, Millerand-nal az élen még 25 „független szocialista" került be a parlamentbe.[5]

Abban az időszakban, amikor a Munkáspártnak nagy lehetősége nyílott arra, hogy növelje a munkásmozgalomra gyakorolt befolyását, a súlyos hibák egész sorát követte el. A guesde-isták, hogy minél nagyobb létszámú parlamenti csoportot szervezzenek, rá álltak a „független szocialistákkal" való egyesülésre. Ennek eredményeképpen a szocialista frakció létszáma csaknem 50-re növekedett, de a marxisták kisebbségben voltak, a vezetés pedig a nemrég még burzsoá radikális Millerand kezébe került.

Az egyesülés a Millerand által fogalmazott opportunista platform alapján történt, amelyhez Guesde is csatlakozott. Ebben az okmányban a szocialisták programját úgy fogalmazták meg, hogy

[5] A radikális párt befolyásának hanyatlása folytán a radikálisok egy része Millerand ügyvéd vezetésével külön csoporttá alakult; tagjai „független szocialistáknak" nevezték magukat.

az a tőkés tulajdon „fokozatos" felváltása „társadalmi tulajdonnal", s ezért ez a platform a Munkáspárt programjához viszonyítva egy lépés volt hátra. A parlamenti sikerek a munkáspárti vezetőkben a parlamenti többség megszerzése lehetőségének opportunista illúzióját keltették.

Súlyos opportunista hibákat követett el a párt az agrárkérdésben is. A francia marxisták egyik legfontosabb feladata az volt, hogy a falvakban befolyásra tegyenek szert. Ezért a Munkáspárt 1892. évi marseille-i és 1894. évi nantes-i agrárprogramjának elfogadása igen fontos lépés volt. A guesde-isták azonban a parasztok szavazatainak hajszolása során a programban számos olyan súlyos elvi hibát követtek el, amelyek egyértelműek voltak a marxi elmélettől való eltávolodással. Az egyik legfontosabb kérdést — a kistulajdonhoz való viszony kérdését — illetően a program leszögezte, hogy a szocializmus elvei magukban foglalják a paraszti kistulajdonnak a pusztulástól való megóvását a kapitalizmus körülményei közt, jóllehet köztudomású, hogy a kisárutermelés nem bírja el a nagyüzemi termeléssel való versenyt, és elkerülhetetlenül tönkremegy. A programnak egy másik tételében a következőket olvashatjuk: „Célszerű ezt a védelmet azokra a termelőkre is kiterjeszteni, akik bérlői minőségben idegen földet művelnek meg... és bérmunkásokat alkalmaznak."

Engels „A parasztkérdés Franciaországban és Németországban" című munkájában élesen bírálja ezt az agrárprogramot, és rámutat a következőkre: „A fődolog mindebben most és a jövőben is az, hogy a paraszttal megértessük, hogy házának és földjének birtokát csak úgy tudjuk megmenteni, csak úgy tudjuk fenntartani, ha szövetkezeti birtokká és üzemmé változtatjuk át. Hiszen éppen az egyedi birtok feltételeihez kötött gazdaság kergeti pusztulásba a parasztot."[6]

A programnak azzal a pontjával kapcsolatban, amely kötelezettséget vállal a bérmunkát alkalmazó parasztok védelmére, Engels kijelentette, hogy ez egyszerűen a szocializmus elárulásával határos. A Munkáspárt (a guesde-isták) tehát fokozatosan letért a marxizmus útjáról.

A szocialisták sikerei nyugtalanították a francia burzsoáziát. Ilyen körülmények közt a klerikális, konzervatív rétegekben és

[6] *Marx—Engels:* Válogatott művek. II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 397. old.

a jobboldali republikánusok körében az erők bizonyos átcsoportosulása ment végbe. A konzervatív, klerikális körök a Harmadik Köztársasággal való kiegyezés útjára léptek. A republikánusok egy része viszont a klerikálisok iránt folytatott békülékenyebb politikát. A klerikálisokhoz való közeledés legtekintélyesebb hívei Poincaré, Barthou, Hanotaux stb. voltak. A monopoltőkével összefonódott burzsoázia „kemény" hatalmat követelt. Így jött létre a reakciósok szövetsége a mérsékelt köztársaság zászlaja alatt és „a szocializmus az ellenség" jelszóval.

Az anarchista merényleteket kihasználva a reakciós erők, amelyek a „vörös kísértettől" való rémületükben összefogtak, támadást indítottak a munkásszervezetek ellen. 1893-ban törvényt hoztak a sajtószabadság korlátozására. Ez után az első „orv"-törvény után, ahogyan azt a szocialisták nevezték, s miután Lyonban 1894-ben az anarchista Caserio meggyilkolta Sadi Carnot köztársasági elnököt, újabb, igazi „orv"-törvény következett, amely az „anarchista agitáció elfojtását" tűzte ki célul. Ez a törvény tulajdonképpen hadjárat volt a szabadságjogok ellen és korlátozta a szocialisták tevékenységét, noha a szocialistáknak nemcsak hogy semmi közük sem volt az anarchista merényletekhez, de mindenkor nyíltan felléptek az egyéni terror ellen. Az országban megkezdődtek a tömeges házkutatások, letartóztatások és peres eljárások. A szocialista és munkásszervezetek tevékenysége igen megnehezült.

A szakszervezeti mozgalom Franciaországban. Az Általános Munkásszövetség (CGT)

Franciaországban a munkásmozgalom gyengeségét jelentős mértékben az okozta, hogy nem volt megfelelő forradalmi vezetése. A Munkáspárt szemlátomást túlbecsülte a parlamentáris harci módszereket, és egyre mélyebben süllyedt az opportunizmusba. A guesde-isták pozíciói a szakszervezetekben is észrevehetően meggyengültek.

A szakszervezeteket legalizáló 1884. évi törvény után a kormány engedélye nélkül alakulhattak szakszervezetek. 1886-ban Lyonban összehívták a szakszervezetek országos kongresszusát, amely síkraszállt a nyolcórás munkanapért és a Szakszervezetek Országos Szövetségének megteremtéséért. Eleinte a guesde-istáknak meglehetősen nagy befolyásuk volt a Szakszervezeti Szövetségben.

1887-ben a Szakszervezeti Szövetséggel párhuzamosan a félanarchisták befolyása alatt munkabörze (bourse du travail) néven

munkásegyesülések kezdtek alakulni[7]. 1894-ben már 40 munkabörze működött, és 975, összesen több mint 345 000 munkást képviselő szakszervezetet egyesített. A munkabörzék jelentős része támogatást kapott a városi önkormányzatoktól és az államtól. Minden börzéhez munkaközvetítő hivatal tartozott. A börzék leveleztek egymással, segítették a munkanélkülieket, újabb szakszervezeteket létesítettek, vezették a sztrájkokat, a munkások részére szakoktatási tanfolyamokat szerveztek. Eleinte a kormány arra számított, hogy a munkabörzék meghozzák a „társadalmi békét", de hamarosan csalódott, és harcot indított a börzék befolyásának növekedése ellen.

1892-ben Saint-Étienne-ben a munkabörzék kongresszusra ültek össze, és megalakították országos szervezetüket, a Fédération des Bourses du Travailt, határozatban tiltakoztak a kormányszerveknek a börzék tevékenységébe való beavatkozása ellen.

1894-ben a szakszervezetek nantes-i kongresszusán a guesdeisták az általános gazdasági sztrájk ellen foglaltak állást, és minthogy kisebbségben maradtak, elhagyták a kongresszust. A guesdeisták ahelyett, hogy a szakszervezetekben keményen küzdöttek volna a marxizmussal szemben álló irányzatok ellen, távozásukkal tulajdonképpen kiszolgáltatták a szakszervezeteket az anarcho-szindikalistáknak. A régebben guesde-ista vezetés alatt álló Szakszervezeti Szövetség megszűnt. 1895-ben a szakszervezetek limoges-i kongresszusán újabb szakszervezeti egyesülés alakult: az Általános Munkásszövetség (CGT), amely 1902-ben egyesült a Fédération des Bourses du Travailjal.

Maga az a tény, hogy Franciországban egységes szakszervezeti központ jött létre, pozitív dolog volt, s egy lépés előre a munkásmozgalom egysége felé. Ám a guesde-isták kilépése és a félanarchisták túlsúlya a szakszervezetek vezető központjaiban nagy kárt okozott a munkásmozgalomnak.

Megnyilvánult a guesde-isták szektássága a Dreyfus-ügyben is, melynek lényege a következő volt: Dreyfus, a francia hadsereg zsidó származású vezérkari tisztje ellen azt a hamis vádat emelték, hogy titkos katonai okmányokat szolgáltatott ki Németországnak. 1894-ben Dreyfust letartóztatták, és életfogytig tartó kény-

[7] Bourse du travailnak nevezték egy helység különféle szakszervezeteinek területi egyesüléseit.

szermunkára ítélték. A Dreyfus védelmében indított mozgalom megmutatta, hogy nemcsak egy ártatlanul elítélt becsületének a helyreállításáról volt szó, hanem a demokrácia és a reakció rendkívül éles harcáról is. Az ország a polgárháború szélén állott.

A Guesde vezetése alatt álló Munkáspárt azonban lebecsülte a Dreyfus-ügy politikai jelentőségét. A guesde-isták szektás hibát követtek el, amikor távol tartották magukat a Dreyfus védelmében indított mozgalomtól. A Munkáspártnak, megőrizve teljes önállóságát, együtt kellett volna haladnia azokkal, akik harcoltak a reakció ellen.

A Munkáspárt a kilencvenes évek végén egyesülni készült valamennyi francia szocialista áramlattal, de az egyesülésre a Millerand-ügy folytán nem került sor. A dolog lényege az, hogy a jobboldali szocialista Millerand 1899-ben Gallifet tábornokkal, a párizsi kommün hóhérával együtt bekerült a burzsoá kormányba. Ez a kormány volt felelős azért, hogy 1900-ban Chalon-sur-Saône-ban belelőttek a sztrájkoló munkásokba.

Millerand árulása éles harcot idézett elő a francia szocialisták között és az egész II. Internacionáléban. Guesde és Lafargue élesen bírálta Millerand magatartását. Ezzel teljesen ellentétes álláspontra helyezkedett Jean Jaurès[8]: hevesen védelmébe vette Millerand-t.

A millerand-izmusról Lenin megállapította, hogy annak a politikának volt a gyakorlati alkalmazása, amelyet a forradalmi marxizmus elméleti alapjai, stratégiája és taktikája ellen támadó nemzetközi revizionizmus képviselt.

*

A XIX. század végén világosan kirajzolódtak a francia munkásmozgalom sajátosságai. Egyrészt a munkásosztály harcos megmozdulásai, amelyek időnként a rendőrséggel és a katonasággal való fegyveres összetűzésekbe csaptak át, másrészt az ipari proletariátus törzsgárdájának gyengesége miatt a munkásosztályban érvényesülő erős kispolgári befolyás, mely számos olyan apró politi-

[8] *Jean Jaurès* (1859—1914) a nemzetközi szocialista mozgalom kiemelkedő alakja, a Francia Szocialista Párt jobboldali reformista szárnyának vezetője, jelentős történész, publicista, szenvedélyesen harcolt a militarizmus és a háború ellen.

kai szervezet keletkezésére vezetett, amely mind a munkásosztály képviselőjeként akart fellépni. Ezeknek a szervezeteknek a programja többnyire reformista program volt. A kilencvenes években fokozatosan opportunista álláspontra süllyedtek még a guesdeisták is — az egyetlen francia proletárpárt, amely marxista pártként keletkezett. A munkások tömegszervezetei, a szakszervezetek fokozatosan az anarcho-szindikalizmus befolyása alá kerültek, és helytelen irányban haladtak.

A MUNKÁSMOZGALOM ANGLIÁBAN 1871-TŐL 1900-IG

Anglia ipari monopóliumának megszűnése és a munkásosztály helyzetében bekövetkezett változás

A chartizmus veresége után az angol munkásmozgalomban a hanyatlás hosszú időszaka következett. A munkásmozgalom e viszonylagos pangási időszaka közvetlen következménye volt annak, hogy az imperializmus egyes vonásai Angliában korán kialakultak, ami abban fejeződött ki, hogy a burzsoázia megvásárolta a munkásosztály felső rétegét és kialakult a viszonylag kiterjedt munkásarisztokrácia.

Marx és Engels nemegyszer mutatott rá erre az összefüggésre. A proletariátusnak a XIX. század hatvanas-hetvenes éveiben fennálló helyzetét elemezve megállapították, hogy a szocialista mozgalom Angliában csak akkor fog fejlődni, amikor az angol burzsoáziának már nem lesz lehetősége a munkásosztály jelentős rétegeinek megvásárlására.

A XIX. század hetvenes éveinek végétől kezdve Anglia fokozatosan elvesztette ipari monopolhelyzetét. Ebben világosan megmutatkozott a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésére vonatkozó törvény érvényesülése. Anglia elsősorban az ipari fejlődés ütemében kezdett lemaradni, később pedig színvonal és a világ termelésében elfoglalt hely tekintetében is. A brit kapitalizmus átadta elsőségét az Egyesült Államoknak és Németországnak: az angol ipar nem bírta a versenyt a fiatalabb tőkésországokkal, és részaránya a világ termelésében csökkenni kezdett.[1] A XX. század elején Anglia továbbra is az első helyet foglalta el a világon az ipari ter-

[1] Így például Anglia 1860-ban a világ széntermelésének 56,7%-át adta, 1880-ban 43,2%-át, 1900-ban pedig csak 29,7%-át.

mékek exportjában, de az export növekedési üteme tekintetében az Egyesült Államok és Németország túlszárnyalta Angliát.

Anglia világpiaci helyzetének változása kifejezésre jutott az angol ipar állapotában is. A hetvenes évek derekán fontos iparágak, nevezetesen a szénbányászat, a textilipar és a kohászat, a krónikus pangás állapotába kerültek.

A termelés csökkenése a munkanélküliek számának növekedéséhez vezetett. Az angol burzsoázia, amelyet az amerikai és a német tőkések kezdtek kiszorítani a világpiacról, a külföldi piacok bővítésével, valamint saját munkásosztályának fokozott kizsákmányolásával igyekezett „veszteségeit pótolni". Még nagyobb lett a különbség a szakképzett munkások és a szakképzettség nélküli proletártömegek helyzete között. Anglia, noha elvesztette az iparban a világelsőséget, egészen 1914-ig vezető helyet foglalt el a világgazdaságban, ami óriási gyarmatbirtokaival, valamint azzal magyarázható, hogy Anglia volt a világ legnagyobb pénzügyi központja.

A gyarmatokból kiszipolyozott extraprofitból a burzsoázia továbbra is megvásárolta a munkásosztály felső rétegét. A munkásarisztokrácia bére a XIX. század második felében szüntelenül emelkedett: 30 év alatt 13 százalékkal, a munkások zömének bére viszont mindössze 3 százalékkal.

A legsúlyosabb időszak az 1880-tól 1895-ig terjedő szakasz volt, amikor is a szakképzettséggel nem rendelkező munkások bére 7 százalékkal csökkent. A kiváló szakképzettségű munkások (gépészek, nyomdaipari munkások, ácsok, asztalosok stb.) 55—60 órát dolgoztak egy héten, ezzel szemben a szakképzettséggel nem rendelkező munkások heti munkaideje elérte a 82—84 órát.

A proletártömegek zöme igen súlyos helyzetben volt. Mint Engels írta: „... ami a munkások nagy tömegét illeti, ma is éppoly nyomorban élnek, megélhetésük ma is éppoly bizonytalan, ha ugyan nem rosszabb, mint valaha. A londoni East End[2] a munkanélküliség idején a stagnáló nyomornak, kétségbeesésnek és éhínségnek, a munka idején pedig a fizikai és morális lealacsonyodásnak állandóan terjeszkedő mocsara. És így van ez valamennyi többi nagyvárosban is, kivétel csak a munkások kiváltságos kisebbsége."[3]

[2] Az East End London szegénynegyede.

[3] *Marx—Engels:* Válogatott művek. II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 378. old.

A Szociáldemokrata Szövetség megalakulása. Az „új trade-unionizmus". A Független Munkáspárt

A nyolcvanas évek társadalmi mozgalmának új vonása a szocialista eszmék elterjedése az angol munkásosztályban. A munkásmozgalom fellendülése és az a körülmény, hogy a tömegekben felébredt a szocialista eszmék iránti érdeklődés, megélénkítették az angol városokban működő különféle radikális és munkáskörök tevékenységét. Számos félig polgári, félig proletár jellegű klub foglalkozott köztársasági nézetek és különféle szocialista eszmék hirdetésével, amelyek azonban többnyire igen távol álltak az igazi tudományos szocializmustól. Fokozta a marxista eszmék hirdetését a szocialisták egy kisebb csoportja is, amely közvetlen kapcsolatban volt Engelsszel.

A szocialista propaganda megélénkülése folytán erősödött a törekvés az elszigetelt erőfeszítések egyesítésére. 1884-ben a Londonban működő Demokrata Szövetség köré tömörültek a köztársasági egyesületek és a munkásklubok, s megalakították a Szociáldemokrata Szövetséget (SDF), amely szocialista programot fogadott el. A szövetség balszárnyát azok a szocialisták alkották, akik már évek óta propagandát folytattak a londoni nincstelen munkások között. Közéjük tartozott Tom Mann, William Morris, Eleanor Marx-Aveling — Marx lánya —, Edward Aveling, E. B. Bax és mások. Az SDF programjában kimondta, hogy a marxizmus elveit követi.

Az SDF célul tűzte ki a bányák, a vasutak és a föld államosítása útján „a munka teljes felszabadítását". Programjában feladatul tűzte ki, hogy a parlament útján számos demokratikus reformot hajt végre: bevezeti az általános ingyenes oktatást, a progresszív adózást, a munkáslakás-építés állami támogatását, a munkanélküliek számára gondoskodik munkáról.

Az SDF vezetése a polgári értelmiség kezében volt, amelynek tipikus képviselője Hyndman, a szövetség vezetője. Lenin Hyndmant burzsoá filiszternek nevezi, aki igyekezett utat törni magának a szocializmushoz, de „sohasem szabadult meg teljesen a burzsoá hagyományoktól, a burzsoá nézetektől és előítéletektől"[4].

A Szociáldemokrata Szövetség vezetősége szektás álláspontot foglalt el a munkás-tömegmozgalommal szemben, és nyíltan hir-

[4] *Lenin* Művei. 17. köt. Szikra 1955. 298. old.

dette, hogy szemben áll a trade-unionokkal, mert nem képviselik a „tiszta szocialista mozgalmat". Az SDF ennek alapján nem volt hajlandó kapcsolatot tartani a szakszervezetekhez tartozó munkásokkal. Ez az álláspont elszigetelte az SDF-et a nagy proletártömegektől. A szövetség tagjainak zöme, minthogy minden megmozdulást annak „közvetlen forradalmi és szocialista jellege" szempontjából értékelt, nem támogatta a nyolcórás munkanapért folytatott harcot, és nem volt hajlandó részt venni a sztrájkmozgalomban azzal az indokkal, hogy a sztrájkolók nem folytatnak „nyílt foradalmi harcot". Szektásságukat az „igazi marxizmus" elveihez való hűség szólamaival leplezték.

Engels az SDF-et így jellemezte: „szekta a maga tiszta formájában", amely a „marxizmust megcsontosodott dogmává változtatta", és „elfordul *minden* nem ortodox marxista munkásmozgalomtól, (miközben saját marxizmusa tele van hibákkal), vagyis pontosan az ellenkezőjét teszi annak, amit a Kommunista Kiáltvány javasol"[5].

Az SDF vezetőségének szektás politikája a szövetség fennállásának már az első évében éles belső harcra vezetett, és szakadást idézett elő; 1884 decemberében a baloldali szocialisták csoportja (Eleanor Marx, Aveling, Morris, Bax stb.) kivált a Szociáldemokrata Szövetségből, és megalakította az önálló Szocialista Ligát. A liga egyik első lépése az volt, hogy szembefordult az angol imperialisták szudáni hódító háborújával.

Ámde a Szocialista Liga sem vált proletár tömegpárttá. Nem sikerült leküzdenie a régi szektás hibákat, és számszerűleg kicsiny szervezet maradt. A nyolcvanas évek legvégén vezetését anarchisták kaparintották a kezükbe, s végül 1890-ben széthullott.

A burzsoáziában a szocialista mozgalomnak már az első lépései és a munkástömegek öntudatra ébredése láttán kialakult az a törekvés, hogy elvonja a munkásokat a szocialista eszméktől. Az erősödő munkásmozgalomtól való félelem arra késztette, hogy szocialista cégér alatt különféle egyesületeket hozzon létre. A legbefolyásosabb ilyen egyesület a Fábiánus Társaság volt, amely, akárcsak az SDF, szintén 1884-ben alakult meg. Tagjai az angol polgári értelmiség képviselői voltak. A fábiánusok közül a legismertebbek Bernard Shaw, a Webb-házaspár (Sidney és Beatrice

[5] Engels levele Kautskyhoz, 1892. augusztus 12.

Webb), később pedig Philipp Snowden. Már a társaságnak a nevéből is fogalmat alkothatunk politikájáról és taktikájáról.[6]

A fábiánusok élesen támadták Marxnak az osztályharcról szóló tanítását. „Társadalmi békét", „osztálybékét" hirdettek, s a szocializmusba való reformista, fokozatos átmenetnek már egyáltalán nem új eszméjével hozakodtak elő. Ezt az átmenetet az úgynevezett „municipális szocializmus" segítségével remélték megvalósítani. Ennek lényege az, hogy a helyi önkormányzat (municipality) szervei útján, fokozatos reformok segítségével kollektív tulajdont (fürdőket, kenyérgyárakat, közkönyvtárakat, mosodákat, közlekedési vállalatokat) hoznak létre, s ily módon „alakítják át a kapitalista társadalmat szocialistává". Azt állították, hogy a meglevő önkormányzati intézmények már nem kapitalista, hanem szocialista intézmények. A fábiánusok tehát arra törekedtek, hogy „a társadalom figyelmét a gazdasági rend és az egész *államrend* létkérdéseiről a helyi *önkormányzat* kis kérdéseire"[7] tereljék. A Fábiánus Társaság csekély taglétszáma ellenére jelentős befolyást gyakorolt az angol munkásmozgalomra. Eszméi igen elterjedtté váltak a polgári értelmiség és a munkásarisztokrácia körében, továbbá azok között a fiatal munkások között, akiket a Szociáldemokrata Szövetség szektásságával eltaszított magától.

Az 1884—1886. évi gazdasági válság a munkanélküliség gyors növekedéséhez vezetett. Egyedül a hajógyártásban a munkások 25 százaléka volt munka nélkül. Egyes munkáskategóriák, például a dokkmunkások csak néhány órát dolgoztak egy héten. Anglia ipari monopóliumának elvesztése következtében romlott a nagy munkástömegek helyzete és növekedett a munkanélküliség, az pedig a nyolcvanas évek végén a munkásmozgalom újabb fellendülését vonta maga után.

A londoni, manchesteri, glasgow-i stb. munkanélküliek számos nagygyűlésen és tüntetésen követelték, hogy a kormány tegyen sürgős segélyintézkedéseket. Szinte valamennyi nagygyűlés és tüntetés a rendőrséggel való összetűzésekkel végződött.

1887. november 13-án Londonban, a Trafalgar téren a szocialisták a kormány tilalma ellenére tömeggyűlést hívtak össze, amelyen

[6] Nevét Fabius római hadvezértől kapta, akit Cunctatornak (habozónak, tétovázónak) neveztek, mert az volt a taktikája, hogy az ellenség kifárasztása céljából kitért a döntő ütközetek elől.

[7] *Lenin* Művei. 13. köt. Szikra 1954. 368. old.

igen sokan vettek részt. A rendőrség és a katonaság szétzavarta az egybegyűlteket; több száz ember megsebesült, egy munkás meghalt. A londoni munkások 1887. november 13-át „véres vasárnapnak" nevezték.

A nyolcvanas évek végén erősödni kezdett a sztrájkmozgalom. 1888-ban a sztrájkolók száma 119 000, 1889-ben 360 000, 1890-ben pedig 393 000 volt. A sztrájkokban főként a trade-unionokhoz nem tartozó, nem szakképzett munkások vettek részt. A munkásmozgalom 1889—1890-ben lendült a legmagasabbra. Először az 1888-ban sztrájkoló gyufagyári munkásnők értek el némi béremelést. Utánuk a napi 14—15 órát dolgozó gázgyári munkások következtek, akik 1889. március 31-i nagygyűlésükön követelték a nyolcórás munkanap bevezetését.

Ezen a nagygyűlésen alakították meg a szakképzettséggel nem rendelkező munkásoknak az angol munkásmozgalomban első szakszervezetét — a Gázgyári Munkások Országos Szövetségét, amely egy év alatt Anglia és Észak-Írország 70 000 munkását egyesítette. A gáztársaságok megijedtek az esetleges sztrájktól, s kielégítették a munkások fő követelését: majdnem minden gázgyárban bevezették a nyolcórás munkanapot.

Az igazi fordulópont azonban a XIX. század végi angol munkásmozgalom történetében a dokkmunkások 1889-es sztrájkja, amelyet Engels „Anglia egyik legnagyobb eseményének", az „East End teljes forradalma kezdetének" nevezett. A dokkmunkások, „ezek a kitaszítottak között is kitaszítottak", akik számára „az éhezés foglalkozássá vált", nehéz és veszélyes munkájuk ellenére a munkások legalacsonyabban fizetett kategóriájához tartoztak. Emellett a vállalkozók még a túlórákért járó pénzt sem akarták kifizetni.

Ez történt 1889 augusztusában is, amikor a londoni kikötő dokkmunkásainak az elszámoláskor nem fizették ki a túlórapénzt. A szocialisták (köztük volt Tom Mann is) azt javasolták, hogy lépjenek sztrájkba. A gyufagyári munkásnők és a gázgyári munkások sikerén felbuzdulva a kikötőmunkások a sztrájk mellett döntöttek. A sztrájkban több mint 30 000 munkás vett részt, többségük nem volt tagja a trade-unionoknak. A sztrájkolók az órabér 6 pennyre, és a túlórabér 8 pennyre emelését követelték. Az angol munkások, az ausztráliai dokkmunkások és sok más európai kikötő dokkmunkásai pénzzel támogatták a sztrájkolókat. Négyhetes harc után a sztrájkolók elfogadtatták követeléseiket. A sztrájk

folyamán megalakult a dokkmunkások első szakszervezete, mely Anglia, később pedig Észak-Írország valamennyi nagyobb kikötőjében létesített alosztályokat.

Új trade-unionok alakultak a legkülönbözőbb termelési ágakban, és 1889—1890 folyamán körülbelül 200 000 munkást tömörítettek soraikban. Megalakult a tengerészek, a kazánfűtők, a vasúti munkások stb. szakszervezete. Nagy jelentőségű esemény volt a mezőgazdasági munkások szövetségének megalakulása. Az új szakszervezetekben csekély összegű tagsági díjakat állapítottak meg, s az összegyűlt összeget főleg a sztrájkoló munkások segélyezésére fordították. A régi, arisztokratikus, elsősorban a munkásarisztokráciát képviselő szakszervezetektől a sztrájkharcok során megalakult „új trade-unionok" abban különböztek, hogy soraikban a tanulatlan vagy alacsony szakképzettségű munkások legjobban kizsákmányolt kategóriáit tömörítették. Az „új trade-unionokat" harcos, támadó szellem jellemezte, nem a vállalkozókkal kötött kompromisszumok útján akartak a munkások helyzetén javítani, hanem sztrájkokkal. E szakszervezeteknek a megjelenésével megkezdődött az angol munkásmozgalomban az „új trade-unionizmus" — a szakképzettséggel nem rendelkező munkások önálló szakszervezeteinek megalakulása. Az „új trade-unionizmus" azt a szociális válságot tükrözte, amelybe Anglia került, miután elvesztette ipari monopóliumát, s arról tanúskodott, hogy „a munkásmozgalom végre elmozdult a holtpontról" (Engels). Ez még nem volt szocialista mozgalom. A munkások még nem voltak tisztában sem a végcéllal, sem a harc módszereivel és eszközeivel, mégis jelentős lépés volt ez az önálló proletármozgalom fejlődésének útján.

Az „új trade-unionok" megalakításában nagy szerepük volt az angol szocialistáknak, akiket Engels a legközvetlenebb módon segített. Az ő támogatásával a „szocializmus úttörői" — William Morris, Tom Mann, Eleanor Marx, Edward Aveling és mások — éveken keresztül fáradhatatlanul hirdették a szocializmus eszméit a londoni East End, Manchester, Glasgow és más iparvárosok munkásai között, és elősegítették a munkásosztály legkizsákmányoltabb rétegeinek a mozgalomba való bevonását. Aktívan részt vettek az 1889. évi sztrájkokban, s őket választották meg az első „új trade-unionok" vezetőivé. Gyakorlatilag Eleanor Marx volt a gázgyári munkások szakszervezetének, Tom Mann pedig a dokkmunkások szakszervezetének vezetője. Engels, amellett, hogy tá-

mogatta a fiatal szocialista szervezeteket, élesen bírálta őket, mert elszakadtak a proletariátustól, és nem tudtak összeforrni a munkások tömegmozgalmával. Ostorozta a Szociáldemokrata Szövetség szektás és doktrinér magatartását, s többször rámutatott arra, hogy a szövetség által hirdetett „marxizmusnak" semmi köze sincs Marx forradalmi tanításához. Engels támogatta az SDF balszárnyát az opportunizmus elleni harcban, feladatul tűzte az angol szocialisták elé, hogy „lássanak hozzá saját munkáspártjuk megalakításához, és fokozatosan vezessék el a tömegeket a tudatos szocializmushoz"[8].

Engels életének utolsó éveiben aktívan részt vett a nyolcórás munkanapért harcoló angol proletariátus mozgalmában. Teljes erővel támogatta az „új trade-unionizmust", óriási jelentőséget tulajdonított annak, hogy a munkásosztály tanulatlan rétegeit bevonják a harcba, s ezt új szakasznak tekintette az angol munkásmozgalom fejlődésében.

Az „új trade-unionok" tevékenységében 1890-től kezdve központi helyet foglalt el a nyolcórás munkanap törvénybe iktatásáért folytatott harc. A gázgyári munkások szakszervezetének kezdeményezésére 1890. május 4-én Londonban megrendezték az első májusi felvonulást, amelyen körülbelül 200 000 munkás vett részt; a munkások követelték a kormánytól a nyolcórás munkanap valamennyi iparágban való bevezetését. A felvonulás a londoni Hyde Parkban megtartott hatalmas nagygyűléssel fejeződött be, ahol 15 szónoki emelvényről az „új trade-unionok", a szocialista társaságok és a radikális klubok képviselői tartottak beszédet.[9] Hasonló sikerrel zajlottak le az 1891. május 3-i felvonulások is, amelyeket már az ország más ipari centrumaiban is megrendeztek.

Az „új trade-unionok" nyomására a brit szakszervezeti kongresszus, a régi szakszervezetek vezetőinek ellenállása dacára, 1890-ben határozatot hozott, melyben követelte a nyolcórás munkanap törvénybe iktatását; egy 1894-ben hozott határozat az ipar államosítását követelte.

[8] Engels levele Domela Nieuwenhuishoz, 1888. február 23.

[9] Az angliai tömeggyűléseknek az volt a sajátosságuk, hogy minden szervezetnek engedélyt kellett szereznie a kormánybiztostól bizonyos számú (összesen 15—20) szónoki emelvény felállítására, amelyekről a különféle szervezetek képviselői beszédet tartottak. Néha a dolog azzal végződött, hogy a szónoki emelvényeket a szó szoros értelmében erőszakkal kellett elfoglalni.

A tömeges munkásmozgalom és az „új trade-unionok" megalakulása nagy lépés volt előre, jóllehet még az „új trade-unionizmus" sem érintette a polgári társadalom alapjait, s megelégedett azzal, hogy a fennálló tőkés rend keretei között harcoljon a munkásosztály helyzetének részleges megjavításáért. Ebben különbözött a trade-unionista politika egy marxista párt következetesen forradalmi politikájától.

Ez azonban a legkevésbé sem igazolhatta a Szociáldemokrata Szövetség vezetőinek szektásságát, akik megtagadták az „új trade-unionok" támogatását is, s ezt azzal indokolták, hogy azok „nem tiszta szocialista szervezetek".

A munkásmozgalom erősödése és az osztályharc éleződése szükségszerűen rávezették a munkásokat arra a gondolatra, hogy a burzsoá politikai pártoktól független, önálló proletárpártot kell alakítani. Egymás után jelentek meg a független munkásszervezetek, és 1893-ban az „új trade-unionok" több vezetőjének kezdeményezéséből megszületett a Független Munkáspárt. Azt a javaslatot, hogy a pártot nevezzék szocialista pártnak, a kongresszus elvetette. A párt programjába bevették, hogy a párt célja a termelési, elosztási és csereeszközök feletti kollektív birtoklás biztosítása, a nyolcórás munkanap bevezetése, a gyermekmunka megtiltása, a munkanélküli-segély és a társadalombiztosítás bevezetése.

A Független Munkáspárthoz csatlakoztak az „új trade unionok" és számos régi szakszervezet tagjai, a Fábiánus Társasághoz tartozó kispolgárság és értelmiség. A párt elnökévé Keir Hardie bányamunkást választották. Engels üdvözölte a Független Munkáspárt megalakulását, s azt remélte, hogy az új párt el tudja majd kerülni az SDF szektásságát és a munkásosztály igazi tömegpártjává lesz. Ám a párt már megalakulása kezdetén elutasította a marxizmust, elvetette az osztályharc eszméjét, és a polgári reformizmus álláspontjára helyezkedett. A fábiánusok eszmei befolyása alatt álló Független Munkáspárt azt vallotta, hogy a szocializmushoz a burzsoá parlament által megvalósítandó fokozatos reformokon át visz az út. A harc fő formájának a parlamenti tevékenységet tekintette. A párt, hogy jelöltjeinek az alsóházba való beválasztását biztosítsa, a burzsoá liberális párttal való egyezség útjára lépett.

Lenin azt írta, hogy „A »Független Munkáspárt« a liberális munkáspolitika pártja . . . ez a párt csak a szocializmustól »független«,

a liberalizmustól nagyon is függ."[10] 1895-ben Engels értékelte a munkásmozgalom helyzetét, és megállapította, hogy Angliában nincs munkáspárt, csak szekták vannak, amelyek feldarabolják egymás között a proletariátust és a munkásmozgalmat.

A reakció támadása. A munkásmozgalom lanyhulása a XIX. század kilencvenes éveiben

Az angol burzsoázia, amikor látta, mekkora veszélyt jelent számára a tanulatlan munkástömegek megmozdulása, a gazdasági válságot felhasználva a kilencvenes évek elején ellentámadásba ment át a gyorsan erősödő munkásmozgalom ellen. Elősegítette ezt a proletariátus kellő szervezettségének hiánya, szétforgácsoltsága és a munkásarisztokrácia befolyása. A pamutiparban, a gépgyártásban és a széniparban lezajlott nagy sztrájkok vereséggel végződtek. A vállalkozók munkáskizárást alkalmaztak, s 1897-ben elbocsátották a gépgyári munkások 25 százalékát, a proletariátus ezen osztagának legaktívabb részét. A tőkések a szakszervezeti vezetőkkel történt megállapodás alapján különleges „egyeztető kamarákat" kényszerítettek a munkásokra. Ezeknek az volt a feladatuk, hogy megvizsgálják a munkások és a munkáltatók közötti összeütközéseket.

A burzsoázia támadása és számos sztrájk sikertelensége hatással volt a munkásmozgalom alakulására: a kilencvenes évek derekától fokozatosan csökkent a sztrájkoló munkások száma. A munkásosztály elmaradott rétegei, amelyeket letört a sztrájkok sikertelensége és a munkásarisztokrácia akadékoskodása, lassanként elfordultak a mozgalomtól. Az „új trade-unionok" összeolvadtak a régiekkel, és a régi szakszervezetek vezetőinek uralma alá kerültek.

A kilencvenes évek közepén az angol munkásmozgalomban újabb szélcsend állt be, de ez már nem volt tartós.

[10] *Lenin* Művei. 18. köt. Szikra 1955. 360. old.

A MUNKÁSMOZGALOM AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN 1871-TŐL 1900-IG

A proletariátus gazdasági és politikai helyzete a XIX. század végén

Az 1861—1865. évi észak-amerikai polgárháború sikeres befejezése kedvező feltételeket teremtett a termelőerők gyors fejlődéséhez. Az ipari burzsoázia gazdaságilag és politikailag uralkodó erővé vált. A tőkés viszonyok kiterjedtek a hatalmas, gazdag természeti erőforrásokkal rendelkező ország egész területére. A mezőgazdasági árutermelés gyors növekedése, az új iparvidékek kialakulása Nyugaton és Délen a közlekedés példátlan fejlődését vonta maga után. Mindezek a körülmények együttvéve hozzájárultak ahhoz, hogy mielőbb kialakuljon a kapitalizmus fejlődésének legfontosabb feltétele: a felvevőképes belső piac.

Az a körülmény, hogy az ország nyugati részében még voltak szabad földek, továbbá az ipar megnövekedett munkaerőigénye a kivándorlók tömegét vonzotta az Egyesült Államokba Európából és más világrészekből. Mint Lenin mondta, Amerika akkoriban a munkásokat importáló országok élén állt. Az amerikai burzsoázia kihasználhatta az emigránsok olcsó munkaerejét, s az emigránsok állandó beáramlása elősegítette egy hatalmas munkaerőtartaléksereg kialakulását. Az amerikai kapitalizmus gyors fejlődését elősegítette, hogy az amerikai ipar más tőkésországok — főként Anglia, Franciaország és Németország — legújabb technikájának bázisára épült. A külföldi tőke állandó beáramlása is előmozdította a kapitalizmus gyors fejlődését ebben az országban.

E tényezők folytán az Egyesült Államok a XX. század elején már túlszárnyalta az élenjáró európai országokat az ipar fejlettsége tekintetében. Különösen gyors ütemben fejlődött a nehézipar. A kitermelt szénmennyiség 1870-ben 33 millió, 1900-ban pedig

mintegy 270 millió tonna volt. Az Egyesült Államok Angliát is elhagyta, s világviszonylatban az első helyre került a szénkitermelésben. A vas- és acéltermelés az 1870. évi 2,3 millió tonnáról 1900-ig 29,8 millió tonnára növekedett. A XX. század elején a világ acéltermelésének már mintegy fele származott az Egyesült Államokból. Az amerikai ipari termékek együttes értéke a XIX. század utolsó 30 esztendejében körülbelül 6—7-szeresére növekedett. Ez volt az az időszak, amikor az Egyesült Államokban az ipar a kapitalizmusban elképzelhető leggyorsabb ütemben fejlődött.

A XIX. század végén a mezőgazdaság is igen fejletté válik az Egyesült Államokban. A világ búzatermésének negyedrészét, gyapottermésének kilenctized részét az Egyesült Államok szolgáltatta.

Az ipar és a mezőgazdaság gyors fejlődésével együtt járt a kereskedelem fejlődése. Az Egyesült Államok áruexportja gyorsabb ütemben növekedett, mint az import. 1870 és 1903 között az export több mint 3,5-szeresére növekedett. 1900-ban az Egyesült Államok a világ ipari termékeinek 30 százalékát gyártotta, s a legnagyobb tőkésország lett.

Az ország iparának rohamos fejlődése elősegítette az ipari proletariátus gyors növekedését. Az amerikai munkásosztály létszáma, amely a hatvanas években 1,5 millió fő volt, a század végére 7,5 millió főre emelkedett. Ebből több mint 5 milliót a feldolgozó ipar, mintegy 1 milliót az építőipar, 1 milliónál lényegesen többet a közlekedés, több mint félmilliót pedig a kitermelő ipar foglalkoztatott. A polgárháború utáni gyors kapitalista fejlődés világosabban mutatta meg a burzsoázia és a proletariátus közti ellentét antagonisztikus jellegét. Befejeződött az ipari proletariátus kialakulásának folyamata, a proletariátus kivált a lakosság demokratikus tömegeiből, s az önálló osztálytevékenység útjára lépett.

Az amerikai burzsoázia igyekezett megakadályozni, hogy a proletariátus önálló politikai erőként az osztályharc küzdőterére lépjen, s megalakítsa önálló politikai pártját. A munkásmozgalomban mutatkozó új jelenségekkel folytatott harca során az amerikai burzsoázia a legkülönfélébb eszközöket alkalmazta, az erőszaktól kezdve egyes munkásrétegek megvesztegetéséig és lezüllesztéséig. Ügyesen használta ki azokat az illúziókat is,

amelyeket a polgárháború után kialakult polgári demokratikus rend keltett a dolgozók körében. A félrevezetés eszköze volt a kétpártrendszer is. A Demokrata Párt és a Köztársasági Párt, amelyek az északiak és a déliek harca során alakultak, a nagyburzsoázia két, egymással versengő csoportjának érdekeit fejezték ki. A két párt közti állandó, nagy zenebonától kísért politikai harcnak megvolt a maga politikai célja: elvonni a dolgozó tömegek figyelmét létfontosságú feladataik megoldásától. Lenin azt írta, hogy „ez az úgynevezett »kétpártrendszer«, amely Amerikában és Angliában uralkodott, az egyik legerősebb eszköz volt annak megakadályozására, hogy létrejöjjön egy önálló munkáspárt, vagyis egy valóban szocialista párt"[1].

Az amerikai munkásosztály kizsákmányolása volt a legfőbb forrása az amerikai burzsoázia meggazdagodásának. Marx azt írta, hogy az Egyesült Államokban „a tőkés gazdálkodás és a munkásosztály velejáró elnyomása *gyorsabban* és *szemérmetlenebbül* fejlődött ki, mint bármelyik más országban!"[2]

A hivatalos statisztika csak az állandóan foglalkoztatott munkásoknál — a munkásosztály legfelsőbb rétegénél — mutat ki reálbér-emelkedést. A munkások zömének reálbére még a válságmentes években is csökkenő tendenciát mutatott, az ipari válságok éveiben pedig erősen zuhant. Az amerikai munkás átlagos évi reálbére csupán tíz esztendő alatt (1870-től 1880-ig) 31 dollárral csökkent. A nők és a gyermekek a férfiak bérének felét, illetőleg harmadrészét kapták. Így például 1900-ban a férfiak átlagos évi munkabére 490, a nőké 273, a gyermekeké 152 dollár volt.

A 7—10 évenként ismétlődő válságok tömeges munkanélküliséget idéztek elő, amely borzalmas nélkülözéseket hozott az egész munkásosztályra.

Súlyosbította a helyzetet az is, hogy az Egyesült Államokban nem voltak az egész országra kiterjedő munkavédelmi törvények, s a munkások teljesen ki voltak szolgáltatva a tőkés vállalkozónak. A napi munkaidőt az egyes államokban és iparágakban gyakorlatilag semmi sem korlátozta. Számos iparágban megszokott jelenség volt a tizenkét órás munkanap. Sok munkáskate-

[1] *Lenin* Művei. 18. köt. Szikra 1955. 404. old.
[2] *Marx—Engels:* Válogatott levelek. Szikra 1950. 403. old.

górlában nem is volt vasárnapi pihenőnap. A nők és a gyermekek munkaideje sem volt korlátozva.

Munkavédelem hiányában a gyári munka elcsigázta a munkást és aláásta az egészségét, sőt sok esetben még az életét is veszélyeztette. A XIX. század végén évenként minden hetedik bányász halt meg bányaszerencsétlenség következtében. A nagyipar fejlődése arra vezetett, hogy a lakosság hatalmas tömegei a városokban összpontosultak. De sem a kormány, sem a helyi hatóságok nem tettek semmit új lakások építése érdekében. A munkások rozoga viskókban tengődtek. A városok munkásnegyedei a szörnyű nyomor képét mutatták.

Különösen súlyos körülmények között éltek és dolgoztak a négerek, akik Délen többségben voltak. A négereket elsősorban a mezőgazdaságban alkalmazták, mint napszámosokat vagy részes bérlőket. A néger munkások bére 30 százalékkal alatta maradt az Egyesült Államok átlagos bérszintjének. Ugyancsak kegyetlenül kizsákmányolták nemzetiségre való tekintet nélkül a bevándorolt munkásokat, különösen az ázsiaiakat.

A proletariátus kegyetlen kizsákmányolása és rendkívül súlyos helyzete volt az oka annak, hogy az osztályellentétek az Egyesült Államokban óriási mértékben kiéleződtek a XIX. század utolsó harmadában.

Az osztályellentétek kiéleződése az Egyesült Államokban a XIX. század hetvenes évelben. A munkásosztály első országos szervezetei

Az 1873-tól 1877-ig tartó válság és az ezt követő depresszió rendkívüli mértékben súlyosbította a munkások helyzetét és a munkások tiltakozásának erősödésére vezetett. A termelés csökkenése üzemek bezárásával, s a munkanélküliség növekedésével járt. Az Egyesült Államok 40 millió lakosából 3 millió volt munka nélkül; ez a családtagokkal együtt a lakosság negyedrésze. A burzsoázia a kizsákmányolás fokozásával igyekezett fenntartani jövedelmét, s ezért támadást indított a munkásosztály ellen.

A munkabért számos iparágban erősen csökkentették, a napi munkaidőt pedig 18 órára növelték. Ezzel egyidejűleg a burzsoázia fokozta a harcot a munkásosztály szakszervezetei ellen. 1872-ben szétkergették az Országos Munkásszövetséget, amely már a XIX. század hatvanas éveiben alakult, s amelynek nagy szerepe volt a munkanap megrövidítéséért, a nők és a gyermekek mun-

kakörülményeinek megjavításáért, valamint a négerek jogfosztottsága és kizsákmányolása ellen vívott harcban. Az 1873-ban működő 30 szakszervezetből a válság végén legfeljebb 8—9 maradt meg mintegy 50 000-es taglétszámmal.

Ilyen körülmények között a munkásszervezetek egy részének illegalitásba kellett vonulnia. A burzsoázia különösen kegyetlenül számolt le a munkásosztály legforradalmibb osztagaival. Az egyik ilyen osztag a pennsylvaniai antracitbányászok osztaga volt. A pennsylvaniai munkások különösen súlyos körülmények között éltek és dolgoztak. Az alacsony munkabér és a társaság tulajdonában levő bolt áruival való természetbeni fizetés rendszere elviselhetetlen helyzetbe hozta a pennsylvaniai bányászokat.

A pennsylvaniai bányákban a legelemibb biztonsági szabályokat sem tartották szem előtt. 1871-ben Pennsylvania állam egyik körzetében 112 munkás pusztult el és 339 vált rokkanttá úgynevezett „balesetek" következtében.

A vállalkozók lépten-nyomon szétkergették a bányászok szakszervezeteit. Ekkor a bányászok — köztük sok ír munkás — féllegális tömegszervezetet alakítottak, amelynek tagjai elszánt harcot folytattak a szénmedencében érvényben levő nyomorúságos munkabér és a rabszolgarendszer ellen. Ez volt az egyetlen szervezett erő, amely harcba szállt a bányatulajdonosokkal, akik ezért minden eszközt felhasználtak megsemmisítésére.

A szervezet vezetői ellen bűnözők közül toborzott spiclik, provokátorok és hamis tanúk segítségével pert rendeztek, amelyen 14 vádlottat különféle időtartamú börtönbüntetésre, tízet pedig kötél általi halálra ítéltek. A halálos ítéleteket 1877. június 21-én végrehajtották.

A pennsylvaniai bányászokkal való kegyetlen leszámolás nem törte meg az amerikai munkásosztály harci szellemét. A sztrájkmozgalom tovább növekedett. Különösen nagy esemény volt a pennsylvaniai vasutasok 1877 nyári grandiózus sztrájkja. A válság idején a vasutasok — akárcsak az iparban dolgozó munkások — helyzete erősen rosszabbodott; bérüket 25 százalékkal csökkentették. De a vasúti mágnások nem érték be ezzel. 1877 nyarán újabb 10 százalékos bércsökkentést jelentettek be. Ezzel csordultig telt a pohár. A nyomban ezután kitört vasutassztrájk volt a proletariátus első hatalmas tömegakciója a polgár-

háborút követő esztendőkben. Az akció rendkívül egységes volt. Valóságos harc folyt le a sztrájkolók és az ellenük vezényelt katonaság között.

A sztrájkmozgalom kiterjedt Pittsburgh-re, New Yorkra, New Jerseyre, Chicagóra, Philadelphiára és más városokra is. Az országban feszült helyzet alakult ki. A mozgalom lendületétől megijedt kormány harci készenlétbe helyezte a hadsereget és a flottát, s mintegy 10 000 főnyi katonaságot vezényelt Pittsburgh-be. A büntetőosztagok kíméletlenül leszámoltak a sztrájkolókkal. A sztrájkot elfojtották.

A hetvenes és az utána következő évek sztrájkmozgalma az amerikai munkásosztály magas fokú forradalmi aktivitásáról tanúskodott. A munkásosztály azonban ennek ellenére súlyos vereségeket szenvedett, s ez ideológiai és politikai éretlenségében lelte magyarázatát. Az amerikai kapitalizmus fejlődésének körülményei egyrészt kedvező feltételeket teremtettek a kapitalizmus gyors terebélyesedéséhez és az amerikai burzsoázia gazdagodásához, másrészt fékezték a proletariátus politikai és osztályöntudatának kifejlődését.

Az amerikai munkásmozgalom gyengeségét a monopóliumok előtti kapitalizmus korszakában főképpen az okozta, hogy a munkásosztálynak nem volt állandó magva. Csak a XIX. század végén alakult ki az Egyesült Államokban az állandó munkások jelentős törzsgárdája.

A proletariátus kialakulása olyan időszakban ment végbe, amikor Nyugaton nagy mennyiségben voltak parlagföldek, amelyek nemcsak a bevándorlókat és a farmereket vonzották, hanem a bennszülött lakosság városi rétegeit, köztük a munkásokat is. A farmalapítás gondolata különösen a bevándorlók körében terjedt el, akik akkoriban az amerikai munkásoknak több mint 50 százalékát alkották. Ezek csak azért helyezkedtek el gyárban, hogy valami pénzt keressenek, majd átvándoroljanak Nyugatra.

A munkások többsége nem tudta megvalósítani a Nyugatra település tervét. Nemhogy egy gazdaság vezetésére (lovakra, mezőgazdasági szerszámokra, házépítésre stb.), de még az utazásra sem tudtak pénzt gyűjteni. Ezért sok bevándorló a nyugati földek helyett visszatért Európába vagy átment Dél-Amerikába. Mindez munkaerő-vándorlást idézett elő, amely fékezte az állandó munkások gárdájának kialakulását, az elterjedt farmalapítási

ambíciók pedig továbbra is akadályozták a munkásokat abban, hogy részt vegyenek a burzsoázia elleni szervezett harcban.

A másik fontos okot, amely fékezte a proletariátus erőinek megszervezését és konszolidálását, a munkásosztály tarka nemzetiségi összetételében kell látnunk. 1860-ban 2,2, 1880-ban pedig már 6,6 millió volt az Egyesült Államokba bevándoroltak száma. A burzsoázia ellenségeskedést szított a különböző nemzetiségű munkások között, igyekezett beleplántálni a bennszülött amerikai munkásokba azt a meggyőződést, hogy ők fajilag magasabb rendűek a külföldieknél és a „színes" munkásoknál. Igyekezett elhitetni velük, hogy a bevándorlók konkurrenciája csökkenti munkabérük színvonalát.

Másfelől, a bevándorlók és a négerek kegyetlen kizsákmányolásának segítségével a burzsoázia jobban fizette a bennszülött amerikai munkások bizonyos részét. Ezekből a jobb anyagi helyzetbe juttatott és trade-unionokba tömörült munkásokból alakult ki később a munkásarisztokrácia.

E gátló tényezők ellenére a XIX. század hetvenes éveiben mégis észrevehetően megélénkül a szocialista propaganda az Egyesült Államokban. A propaganda központjai az I. Internacionálé szekciói lettek. 1876-ban az I. Internacionálé szekcióiból, valamint a szocialista körökből megalakult a Munkáspárt, amely 1877-ben a Szocialista Munkáspárt nevet vette fel. A párt egyik szervezője és vezetője Sorge, az I. Internacionálé neves vezető személyisége lett. A Szocialista Munkáspártnak jelentős szerepe volt a marxizmus elterjesztésében és propagandájában. De a párt csak kis szekta maradt az amerikai munkásmozgalomban. A párttagság 90 százaléka német volt, s a párt tevékenysége abban merült ki, hogy egyesítette az Egyesült Államokba települt német nemzetiségű munkásokat. Engels úgy jellemezte a Szocialista Munkáspártot, hogy az egy idegen törzs hajtása, s lényegében nem is párt. A Szocialista Munkáspárt legnagyobb hibája az volt, hogy nem közeledett a proletártömegekhez és a szélesebb körű demokratikus mozgalomhoz.

Az Egyesült Államok akkori munkásmozgalmában jelentős szerepet töltött be a „Munka Lovagjainak Rendje", amely 1869-ben alakult. Ez a jobbára nem szakképzett munkásokból álló szervezet csakhamar tömegszervezetté vált, s taglétszáma 1886-ban 600—700 000-re rúgott.

1878-ig a rend titkos társaságként működött, de azután kilépett az illegalitásból, s közzétette lassalleánus szellemű programját. A két legfőbb feladat, amit a program a munkások elé tűzött, szövetkezetek létesítése és az „igazságos munkafeltételekért" való harc volt. E feladatok teljesítéséhez a program szerint a burzsoá állam segítségét kellett megszerezni. A rend vezetője az opportunista Powderly[3] volt, aki tagadta az osztályharcot és a sztrájkok ellen fejtett ki propagandát, azt ajánlotta, hogy a konfliktusokat sztrájkok helyett békés döntőbíróság útján intézzék el. Noha a rend élén opportunisták álltak, Engels mégis nagy jelentőséget tulajdonított neki, mert ez volt az első proletár tömegszervezet, melyet az amerikai munkásosztály mint egész hozott létre.

A rend alsóbb szervei az opportunista felső vezetés akarata ellenére igen tevékenyen részt vettek a sztrájkharcokban. Ámde Powderly áruló taktikája, különösen az az 1886-ban kiadott utasítása, hogy a szervezet tagjai ne támogassák a munkásoknak a nyolcórás munkanapért folytatott harcát, lejáratta a rendet a dolgozó tömegek szemében. A szervezet, miután tekintélye jelentős csorbát szenvedett, a kilencvenes évek elején gyakorlatilag megszűnt.

1881-ben az Egyesült Államokban megalakult a szakszervezeteket egyesítő Amerikai Munkásszövetség (AFL).

Az AFL megalakulásának pillanatától kezdve opportunista, az „osztályegyüttműködés" elve alapján működő szervezet volt. A megalakulás idején közzétett felhívás azt hangoztatta, hogy az összes elszigetelt trade-unionokat egyetlen szövetségbe kell tömöríteni, amelynek az lesz a célja, hogy „valamennyi ipari osztály javára dolgozzon". Az AFL azokat a szakszervezeteket egyesítette, amelyek az úgynevezett „szakmai elv" szerint épültek fel; ennek értelmében minden egyes szakma munkásai külön szakszervezetet alakítottak. Ez jellegzetes opportunista elv volt, mert lazította a munkásosztály egységét, s gátolta különféle harci formák, például a sztrájk alkalmazását.

1883-ban Gompers, az Egyesült Államok egyik legtekintélyesebb szakszervezeti bürokratája lett az AFL elnöke. A szervezet másik vezetője Strasser volt. Ezek a vezérek a szocializmus hí-

[3] Powderly később nyíltan elárulta a proletariátust, a kormány szolgálatába szegődött.

veinek mondták magukat, közben pedig nyíltan szembeszálltak a proletariátus forradalmi harci módszereivel, s kijelentették, hogy a munkásosztály harcának egyetlen eszköze a törvényes talajon folytatott harc. Gompers az „osztálybékét" prédikálta, azt bizonygatva, hogy tőke és munka kiegészítik egymást. Opportunista jelszót adott ki: „igazságos munkáért igazságos bért a munkásnak, igazságos profitot a tőkésnek". Az AFL vezetői legfontosabbnak a burzsoá rend alapjait nem érintő részkövetelésekét tartották, s elhanyagolták a burzsoá rend gyökeres átalakításáért, a szocializmusért való harcot. Az AFL abban az időben több olyan közvetlen feladatot foglalt bele programjába, amelyet a munkásosztály tűzött ki. Követelte, hogy a vállalkozók ismerjék el a szakszervezeteket, követelte a nyolcórás munkanap törvénybe iktatását, a gyermekek kötelező iskolai oktatását, a gyermekmunka megtiltását. Ez vonzotta a munkásokat az AFL soraiba, s lehetővé tette a szervezet számára, hogy maga mögé állítsa a proletariátus jelentékeny részét.

A XIX. század két utolsó évtizedének tömegmozgalmai

A nyolcvanas években hatalmas mozgalom fejlődött ki az Egyesült Államokban a nyolcórás munkanapért. Az AFL 1884-ben általános sztrájkról szóló felhívást tett közzé. A sztrájk legfőbb követelése a nyolcórás munkanap volt.

A sztrájkot 1886 május elsejére hirdették meg, s a jelzett napon országszerte megindultak az akciók. Több mint 400 000 munkás vett részt a megmozdulásban. Különösen aktívan léptek fel a munkások Chicagóban, az ország akkori legnagyobb ipari központjában. A chicagói sztrájk május elsején kezdődött, s igen szervezetten zajlott le. A munkások gyűléseket és tüntetéseket rendeztek. Május 3-án, amikor a sztrájkoló chicagói munkások újra kivonultak tüntetni, rendőrök támadtak rájuk. Néhány tüntetőt megöltek, sokat megsebesítettek. Május 4-én a chicagói munkások grandiózus nagygyűlésen tiltakoztak a bestiális mészárlás ellen. Este, amikor a nagygyűlés résztvevői már szétoszlóban voltak, egy (feltehetően a rendőrség által felbérelt) provokátor bombát dobott a közelben tartózkodó rendőrosztagra. A bomba több rendőrt megölt. Erre a rendőrök tüzet nyitottak a fegyvertelen munkásokra. Több mint kétszázan megsebesültek, egy részük halálosan.

A sztrájk számos résztvevőjét letartóztatták és börtönbe ve-

tették, legfőbb szervezőit (Parsonst, Fischert, Spiest és Engelt) pedig kivégezték. Az amerikai burzsoáziának a kíméletlen megtorlással sikerült megállítania a nyolcórás munkanapért indított mozgalmat.

Az amerikai munkások azért nem tudtak sikert elérni ebben a harcban, mert nem volt egységes, valóban forradalmi vezetésük. Bár a nyolcórás munkanapért indított mozgalom egészében vereséget szenvedett, a munkások 1886. évi ezzel kapcsolatos tömegmegmozdulásainak óriási jelentőségük volt. Az amerikai proletariátus ezekben a napokban osztályérdekeiért harcoló félelmetes társadalmi erőként lépett színre. A chicagói munkások 1886. évi hősi harcának nagy nemzetközi jelentősége is volt. A II. Internacionálé párizsi alakuló kongresszusa az amerikai küldöttség javaslatára határozatot hozott, amely május elsejét a nemzetközi munkásszolidaritás ünnepének nyilvánította.

A munkásosztály következő nagyarányú mozgalma a tömeges munkanélküliséget előidéző 1893—1894. évi gazdasági válság közepette bontakozott ki. A munkanélküliek nagy tömegei gyalogszerrel és erőszakos úton megkaparintott vasúti szerelvényeken indultak az ország minden részéből Washingtonba, hogy közmunkák megindítását követeljék a Kongresszustól. A burzsoáziának a rendőrség segítségével sikerült elfojtania ezeket az akciókat.

A válság előtt és alatt nagyszabású sztrájkmozgalom bontakozott ki. Különösen erőteljesek voltak a homesteadi (Pittsburgh közelében) kohászok és a chicagói vagongyári munkások akciói.

1892-ben az egyik legnagyobb homesteadi acélöntödében öt hónapig elkeseredett küzdelem folyt a munkások és a vállalkozók között. A Carnegie társaság, amelynek tulajdonában az ország legnagyobb acélöntödéi voltak, munkabércsökkentést hajtott végre üzemeiben. Egyes munkáskategóriák bére 28 százalékkal csökkent.

Válaszul a munkások sztrájkot hirdettek, s a sztrájktörők távoltartása végett sztrájkőrséget állítottak a gyárkapuk elé. Homestead a sztrájkbizottság kezén volt és elkeseredett harc színtere lett. A kormány 4000 rendőrt és 8000 nemzeti gárdistát vezényelt a városba. Megkezdődtek a letartóztatások, az üldözések, s a sztrájkot elfojtották. A homesteadi eseményekről szóló hírek lázba hozták az egész országot.

A sztrájkmozgalom még nagyobb fellendülése volt tapasztalható 1894-ben. A munkások harca ezúttal a Pullman Művekben, Chicago déli peremén indult meg. A Pullman Művek egyik üzemében a munkabért 1893 szeptembere és 1894 május elseje között 25—40 százalékkal csökkentették.

1894 tavaszán az üzem munkásai bizottságot választottak, amely követelte Pullmantól az eredeti bérszínvonal visszaállítását. Válaszul Pullman elbocsátotta a bizottság három tagját. Ez jeladás volt az akcióra. Május 10-én kezdődött meg a sztrájk, és csaknem három hónapig tartott.

A Pullman-vagongyár munkásait a legnagyobb szakszervezet, a 150 000 tagot egyesítő Amerikai Vasutasszövetség támogatta. Országos méreteket öltő vasutassztrájk kezdődött. Tizenegy nagy vasútvonalon csaknem teljesen megbénult a forgalom. A sztrájkolókat még további 12 vonal vasutasai is támogatták.

A kormány nagyszámú katonaságot vont össze Chicagóban; a város valóságos katonai tábor lett. A katonaság és a rendőrség megszállta a csomópontokat. Több államban kihirdették a hadiállapotot. A burzsoáziának terrorintézkedésekkel és az AFL vezetőinek áruló magatartása folytán a munkásosztálynak ezt az akcióját is sikerült elfojtania.

Ámde a munkások nagyarányú megmozdulása, noha vereséget szenvedett, pozitív eredményekkel is járt. Sok munkás szabadult meg azoktól az illúzióktól, amelyeket a polgári demokrácia keltett a tömegekben. A munkások egyre inkább közeledtek a szocializmus felé. Eugene Debs, volt fűtő, az amerikai munkásmozgalom kiváló vezetője, a Vasutasszövetség alapítója is határozottan hitet tett a szocializmus mellett. 1898-ban az ő vezetésével alakult meg az az új szocialista szervezet, amely a Szociáldemokrata Párt nevet viselte.

A XIX. század kilencvenes éveiben tömegméretű farmermozgalom bontakozott ki az Egyesült Államokban, és szorosan összefonódott a munkásosztály mozgalmával. A növekvő farmermozgalom oka a farmerek helyzetének nagymértékű rosszabbodása volt. A XIX. század végére a nagy trösztök és monopóliumok kezébe került annak a földterületnek jelentős része, amelyet a farmerek a polgárháború után a homestead-törvény értelmében kaptak. Észrevehetően csökkent a kisbirtokos farmerek, s növekedett a bérlő farmerek száma. A kisbirtokosok fokozatosan

függő helyzetbe kerültek a nagybankokkal szemben, amelyek jelzálogkölcsönöket folyósítottak nekik, rendkívül magas kamat mellett. Még rosszabb volt a földbérlő farmerek helyzete. Ezeket bármely pillanatban elűzhették a földről, ha nem fizették meg idejében a kölcsönkamatot, vagy a bérleti díjat. Rossz termésű években az országutakat ellepték a vándorló farmerek, akik szánalmas cókmókjukkal családostul indultak munkát keresni.

Valóságos átok volt az egyszerű farmer számára a magas vasúti díjszabás. A vasúttársaságok szövetkeztek a farmerek kiszipolyozására gabonaraktárak, vágóhidak stb. tulajdonosaival. Sokszor állt elő olyan helyzet, hogy az a farmer, aki gabonát vagy állatot vitt ki a vasútállomásra, a magas tarifa miatt nem tudta elszállítani portékáját, s ezért eladta a gabonát a gabonaraktár tulajdonosának, vagy az állatokat a húsipari trösztök képviselőjének, mégpedig a vevők által diktált áron. Ezen a talajon erősödött a kilencvenes években a populista mozgalomnak[4] nevezett farmermozgalom.

Az 1890. évi választásokon a populisták tíz képviselőházi és két szenátusi mandátumot szereztek; három kormányzói posztot is populisták töltöttek be.

1892-ben a farmerszövetségek kongresszusán megalakították a populista farmerpártot. Csatlakoztak a párthoz a „Munka Lovagjaihoz" tartozó munkások és az AFL legradikálisabb elemei, akik elégedetlenek voltak vezetőik opportunista politikájával. A populista párt nagyszabású programot hirdetett meg, amely követelte a vasutak ellenőrzését, a nyolcórás munkanap bevezetését, a gyermekmunka betiltását, a nők munkavédelmét stb. A populisták mozgalma csakhamar tömegméretűvé vált. A párt számos sikert ért el a kongresszusi választásokon, illetve az államok törvényhozó testületeinek választásain.

Az 1892. évi elnökválasztásokon a párt jelöltje több mint egymillió szavazatot kapott. Ám a vezetés csakhamar burzsoá politikai kalandorok kezébe került, s a XX. század elején a párt felbomlott.

A Szocialista Munkáspárt más párt volt. Vezetője a kilencvenes években Daniel De Leon — az amerikai munkásmozgalom egyik kiemelkedő egyénisége — lett. Daniel De Leon (1852—1914),

[4] Az elnevezés a latin „populus" (nép) szóból származik.

egy ideig a Columbia Egyetem nemzetközi jogi tanszékének docense volt, majd teljes egészében a munkásmozgalom szolgálatába állt. Osztályharcos álláspontot képviselt, magyarázta a munkásoknak, hogy önálló osztálypolitikát kell folytatniuk, elszánt harcot vívott a Szocialista Munkáspárt opportunistái ellen. Később De Leon félanarchista álláspontra helyezkedett.

A De Leon vezette Szocialista Munkáspárt többször is megpróbálta eltéríteni az AFL-t attól, hogy a választási kampány idején együttműködjön burzsoá pártokkal, s rávenni az önálló politikai tevékenységre, továbbá előkészíteni a talajt a munkásosztály politikai tömegpártjának megalakításához.[5] A pártot több olyan nagyobb szakszervezet is támogatta, amely az AFL-hez tartozott (a bányászok, a kohászok, a famunkások szervezetei stb.).

Az AFL egész vezetősége, Gompersszal az élén, határozottan szembeszállt De Leon javaslataival. Az AFL opportunista vezetősége azzal, hogy harcolt a proletariátus politikai tömegpártjának megalakítása ellen, felbecsülhetetlen szolgálatot tett az amerikai burzsoáziának, amely mindent elkövetett, hogy megakadályozza az Egyesült Államokban egy harmadik politikai párt, egy munkáspárt megalakulását. Az AFL 1894. évi kongresszusán igen elkeseredett harc tört ki a szocialisták javaslatai körül. Erről tanúskodik az a tény, hogy a szocialisták, miután megegyeztek az Egyesült Bányász Szövetség küldötteivel, megakadályozták Gompers jelölését az AFL elnöki posztjára.[6] Egészében azonban a szocialisták vereséget szenvedtek.

A balsikerek helytelen útra taszították a szocialistákat. Olyan tevékenységbe kezdtek, amelynek célja egy önálló, az AFL-től független, „tisztán forradalmi" szakszervezeti szerv megteremtése volt. 1895-ben De Leon megalakította a „Szakmunkások és Segédmunkások Szocialista Szövetségét", amelynek mindössze 20 000 tagja volt. A szövetség nem sokáig működött. Az úgynevezett „tiszta forradalmi" szakszervezetek létesítésének taktikája velejéig hibás, szektás taktika volt, s arra vezetett, hogy a Szo-

[5] Az volt a cél, hogy az AFL, amely az állami szervek megválasztásakor a burzsoá pártok jelöltjeit támogatta, az angol trade-unionok példája nyomán saját jelölteket indítson, s ily módon önálló parlamenti politikai harcot folytasson.

[6] Az AFL elnökét évenként választották újra, s ez volt az egyetlen eset az AFL megalakulásától számított 40 év alatt, amikor Gomperst nem választották meg az AFL elnökévé.

cialista Munkáspárt még jobban elszigetelődött a szervezett munkásság zömétől. Ezenkívül ez a taktika lehetővé tette, hogy a Gompers- és Strasser-féle opportunisták teljesen befolyásuk alá vonják a trade-unionokat.

Ugyanezt a szektás politikát folytatta a Szocialista Munkáspárt a farmermozgalom vonatkozásában is. Itt a pártot az a lassalleánus elv vezérelte, hogy a proletariátus az egyetlen forradalmi osztály, míg a tőkés társadalom valamennyi többi osztálya reakciós tömeg. Ezért a Szocialista Munkáspárt nem vett részt a populisták mozgalmában. Mindennek az lett a következménye, hogy a XIX. század végén, csaknem 25 esztendős fennállása után a pártnak csupán 5000—6000 tagja volt 26 államban szétszórva.

XVI. fejezet

A MUNKÁSMOZGALOM OLASZORSZÁGBAN 1871-TŐL 1900-IG

Olaszország gazdasági fejlődése. A munkásosztály kialakulásának sajátosságai

1870-ben befejeződött Olaszország politikai egyesítése. Ez a történelmileg nagy fontosságú esemény a néptömegek hosszú harcának eredménye volt. Ámde a győzelem babérjait főképpen az északi nagyburzsoá csoportok és a latifundiumok tulajdonosai aratták le. E két osztály kompromisszumot kötött egymással, és ez volt az oka annak, hogy Olaszországban nem oldották meg következetesen, forradalmi módon a polgári demokratikus forradalom feladatait. Feudális maradványként fennmaradt a monarchia és a földesúri nagybirtok, különösen az ország déli részén és a szigeteken.

Olaszország a történelmi fejlődés új szakaszába lépett, abba a szakaszba, amelyben győz az ipari forradalom, s befejeződik a tőkés társadalom osztályainak kialakulása. Ennek az időszaknak a legfontosabb folyamata az olasz munkásosztály viszonylag gyors fejlődése volt.

Az olasz munkásosztály kialakulása és a kialakulás sajátosságai szorosan összefüggnek a tőkés nagyipar fejlődésével. Az ipari forradalom Olaszországban jóval később ment végbe, mint Angliában és Franciaországban; a XIX. század negyvenes éveiben éppen csak megkezdődött, de intenzívebben 1871 és 1900 között zajlott le, mégpedig először a könnyűipar ágaiban, elsősorban a textiliparban.

Az ország egyesítése után a nehézipar is gyors fejlődésnek indult. A kohászat fejlődését az alábbi adatok jellemzik (ezer tonnában):

Év	Nyersvas	Acéltermékek	Vastermékek
1861	27	94	3,6
1913	426	142	846

Fejlődött az országban a fémfeldolgozó ipar és a hajógyártás is. Nagy figyelmet szenteltek a vízi erőművek építésének.

Gyors ütemben bővítették a vasúti hálózatot. Az állam kedvezményeket és segélyeket biztosított a vasúti társaságoknak. A XIX. század végére a vasútvonalak hossza az 1870. évi 6070 kilométerről 15 880 kilométerre növekedett. A vasútépítés elősegítette a nehézipar fejlődését.

A tőkés nagyipar mellett a kisárutermelés is sokáig fennmaradt Olaszországban.

A tőkés nagyipar elkésett és lassúbb fejlődésének megfelelően Olaszországban Angliánál és Franciaországnál valamivel később, csak a XIX. század utolsó harmadában alakult ki és vált önálló politikai erővé az ipari proletariátus. A proletariátus kialakulásának folyamata a XX. század elején is tartott.

Az olasz munkásosztály sorait tönkrement parasztok, kisiparosok és más kistulajdonosok bővítették. A fiatal olasz proletariátus kispolgári tulajdonosok környezetében volt, állandóan ezekkel érintkezett. Ez megmagyarázza, miért éltek oly elevenen a kispolgári nézetek, a nem proletár ideológia keletkezésének forrásai, s miért fejlődött ki az opportunizmus annyiféle formájában az olasz munkásmozgalomban. A sok millió tönkremenésre ítélt paraszt, kisiparos és egyéb kistulajdonos és a nagyszámú lumpenproletár alkalmas közeg volt az anarchista és anarchoszindikalista hangulat elterjesztésére.

Az olasz munkásosztály kialakulásának sajátosságai és az olasz osztály-erőviszonyok szorosan összefüggtek az ipar egyenlőtlen elhelyezkedésével. Északon (Lombardiában, Piemontban és részben Toscanában) az ipar lényegesen gyorsabban fejlődött, mint Délen. A munkásosztály zöme Északon összpontosult. Az ország déli területei és a szigetek (Szicília, Szardínia) elsősorban mezőgazdasági vidékek maradtak.

Az egységes olasz állam létrejötte elősegítette az ország egyes

területei közti gazdasági kapcsolatok terebélyesedését. A belső piac azonban még nem volt elég felvevőképes, mert a parasztság — az olasz társadalom legnépesebb osztálya — nyakán érezte a feudális maradványokat és nyomorultan tengette életét.

A kapitalizmus az ország különböző területeinek mezőgazdaságában egyenlőtlenül fejlődött. Intenzívebb volt a fejlődés az ország északi részén, mégpedig Lombardiában, különösen a Po völgyében, ahol tőkés nagyüzemi gazdaságok voltak túlsúlyban. Fejlődött a kapitalista mezőgazdaság Piemontban is.

Másképpen ment végbe a mezőgazdaság fejlődése Dél-Olaszországban, különösen Szicíliában, ahol a legjobban volt elterjedve a nagybirtok és a kisparcellás földhasználat. Itt a kizsákmányolás félfeudális formái uralkodtak. A latifundiumok méretei Délen 200 hektártól 6000-ig terjedtek. Ugyanakkor a parasztgazdaságok 20 százalékának legfeljebb egy hektárnyi parcellája volt, s ezért a paraszt kénytelen volt rendkívül súlyos félfeudális feltételek mellett földet bérelni a nagybirtokostól. Rossz termés vagy más baj esetén a bérlő nem tudott eleget tenni fizetési kötelezettségeinek, s így szolgai függőségbe került a nagybirtokossal szemben.

Az olasz parasztság zöme nyomorra és tönkremenésre volt ítélve, csak egy kis csoport tudott kapitalista módon gazdálkodni.

A feudális viszonyok maradványai rányomták az elmaradottság bélyegét az ország egész gazdaságára, fékezték az ipar belső piacának megteremtését.

Az északi nagyburzsoázia fokozottan zsákmányolta ki a déli dolgozókat; az ország déli részét, mint gyarmati jellegű piacot használta fel arra, hogy ott ipari termékeit értékesítse, s cserébe — nem azonos, hanem jóval nagyobb értékű — nyersanyagot kapjon. A munkások hatalmas tartalékserege az olcsó munkaerőnek és e munkaerő kegyetlen kizsákmányolásának forrása volt.

A déli szegényparasztságnak és napszámosoknak ez a helyzete okozta a parasztok gyakori akcióit. Az akciók résztvevői számos esetben követelték az őrlési adó eltörlését, malmokat és közhivatalokat dúltak fel. 1871-ben parasztfelkelések törtek ki amiatt, hogy a földbirtokosok kezükbe kaparintották a közösségi földterületeket. A falusi zavargások a hetvenes évek folyamán állandóan ismétlődtek.

Az a körülmény, hogy Dél-Olaszországban és Szicíliában feudális maradványok uralkodtak, valamint — ami ezzel szorosan összefüggött — a dél-olaszországi parasztság zömének nyomora rendkívüli mértékben fékezte az ország gazdasági és társadalmi előrehaladását. Napirendre került az úgynevezett „déli probléma", amelynek forradalmi megoldásául a dél-olaszországi feudális maradványok megsemmisítése és a paraszti tömegek nyomorának megszüntetése kínálkozott. E feladat csak úgy volt megoldható, hogy az északi munkásosztály vezeti a déli parasztság harcát.

A munkásosztály gazdasági helyzete

A XIX. század utolsó évtizedeiben 12—16 óra volt a napi munkaidő. A munkások és a napszámosok zömének munkabére rendkívül alacsony volt. Lombardiában a munkások átlagosan napi két lírát kerestek. Como és Milano tartományokban például a selyemszövő és a gyapotfonó munkásnők napibére 90 centesimótól 1,5 líráig terjedt. Egy kiló kenyér ára 40 és 50 centesimo között ingadozott.

A női és a gyermekmunkát nem védte törvény. A már gyermekkorukban munkába állított munkások embertelen kizsákmányolása tömeges megbetegedésekre, korai megrokkanásra, sőt korai halálra vezetett.

Még súlyosabb volt a mezőgazdasági munkások és a napszámosok helyzete. Ezek egy lírát kaptak egy napra. A silány és egyoldalú táplálkozás következtében számosan betegedtek meg pellagrában.

Az olasz királyság központosított államapparátusának megteremtése és fenntartása, az államadósság intenzív növekedése, a vasúti társaságok és a nagyiparosok szubvencionálása hatalmas összegeket emésztett fel. E kiadások fedezésére az állam emelte az egyenes és a közvetett adókat, amelyeknek terhe főképpen a dolgozókra hárult. A közvetett adók az összes adóbevételek 65 százalékát alkották.

A munkások tömegmozgalmának megindulása

Az a körülmény, hogy a vállalkozók fokozták a munkások kizsákmányolását, a hetvenes és a nyolcvanas években az ipari és a mezőgazdasági proletariátus tömeges tiltakozó mozgalmát vonta maga után.

A hetvenes évek olasz munkásmozgalmát az jellemezte, hogy

sok-sok, a legkülönfélébb eszmei hatások alatt álló helyi jelentőségű szervezet működött. Ezzel kapcsolatban Engels a következőt írta 1872-ben Wilhelm Liebknechtnek: „Az egyik kör Macerátában (Romagnában) három tiszteletbeli elnököt választott: Garibaldit, Marxot és Mazzinit. Ebből a zűrzavarból pontosan elképzelheted, milyen az olasz munkásközvélemény. Csak Bakunyin hiányzik a teljességhez."[1]

A munkások egyre sűrűbben folyamodtak sztrájkhoz, amelyek során kialakultak a munkásszervezetek. Így 1871-ben 26, 1873-ban pedig 103 sztrájk zajlott le. Ugyanebben az időben vetették meg az első szakmai egyesülés alapját. 1872-ben ülésezett Rómában a betűszedők társaságának — az Olasz Nyomdászok Szövetségének — kongresszusa.

1871-ben Mantovában és Parma tartomány rizsföldjein a mezőgazdasági proletariátus szervezett mozgalmat. A munkások béremelést követeltek. Olykor győztesen kerültek ki a sztrájkból, számos esetben azonban vereséget szenvedtek.

Az ország egyesítése után megélénkült a gazdasági helyzetük megjavításáért küzdő munkások sztrájkharca; a mazzinisták ellenezték ezt a harcot. A munkások kezdték megérteni, hogy nem tarthatnak Mazzinival. Mazzini befolyásának befellegzett a munkások körében, de ezzel az olasz proletariátus még korántsem szabadult meg a kispolgári ideológia hatásától. Bakunyinnak bizonyos ideig még volt sikere az olasz munkásmozgalomban. Az I. Internacionálé 1872. évi hágai kongresszusán, nem sokkal az Internacionáléból való kizárása előtt Bakunyin megalakította a Nemzetközi Munkásszövetség anarchista olasz föderációját. Ez a szervezet 1873. évi bolognai kongresszusán programot fogadott el, amely leszögezte, hogy az anarchisták harcának célja szövetségbe tömöríteni azokat a szabad társaságokat vagy kommunákat, amelyek majd a fennálló államhatalom helyébe lépnek. A bakunyinisták a kispolgári spontaneitás és az apolitikusság szellemében próbálták nevelni az olasz munkásokat, amivel eszmeileg és szervezetileg lefegyverezték őket a burzsoázia előtt.

Marx és Engels szüntelen harcot folytattak az anarchisták ellen a nemzetközi porondon, s nagy figyelmet fordítottak arra, hogy bírálják olaszországi tevékenységüket. Az I. Internacionálé

[1] *Marx—Engels:* Levelek A. Bebelhez, W. Liebknechthez, K. Kautskyhoz és másokhoz. Moszkva—Leningrád 1933. 48. old. (németül).

londoni konferenciájának (1871) és hágai kongresszusának határozatai leleplezték a bakunyinizmust, kispolgári áramlatnak minősítették, amely reakciós utópista szekták befolyása alá akarja helyezni a munkásmozgalmat.

Az olasz munkásmozgalom állandóan növekedett és erősödött. Az a kemény bírálat, amellyel Marx és Engels a bakunyinizmust illette, élénk visszhangra talált a munkások körében. Több bakunyinista szekció kezdett érdeklődést tanúsítani a szocialista propaganda iránt. A bakunyinisták befolyása fokozatosan csökkent. A bakunyinizmus válságba került, amihez hozzájárult az is, hogy a bakunyinisták semmibe vették az igazi proletár harci módszereket és a munkások politikai szervezeteit, s hogy kalandor módon minduntalan puccsokat szerveztek, amelyek rendre kudarcba fulladtak.

A munkások és a haladó értelmiségiek lépésről lépésre elpártoltak a bakunyinizmustól. 1878-ban az olaszországi bakunyinista szervezet feloszlott. Elhagyta a bakunyinistákat Andrea Costa, az olasz munkásmozgalom ismert vezéralakja is. 1881-ben ő alapította Cesenában az „Avanti" című lapot, amely 1896-ban az Olasz Szocialista Párt központi lapja lett.

A legkedvezőbb feltételek egy munkáspárt megalakításához Északon alakultak ki. A hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején szocialista körök keletkeztek. Így például Milánóban az Engelsszel kapcsolatot tartó Bignami vezetésével megalakult a „Plebe" csoport, amely tanulókört szervezett társadalmi és gazdasági problémák tanulmányozására. 1876-ban ez a csoport kezdeményezte a „Dolgozók Szövetségének Felső-olaszországi Föderációja" nevű szervezet megalakítását. A szervezet második kongresszusán a küldöttek kijelentették, hogy támogatják az I. Internacionálé szervezeti szabályzatát.

Az élenjáró munkások képviselői körében új törekvés volt megfigyelhető: olyan szervezeteket akartak létesíteni, amelyeknek csak fizikai munkával foglalkozó személyek lehetnek a tagjai, és vezetésükben sem vehetnek részt értelmiségiek. Ezt a mozgalmat Olaszországban operaizmusnak[2] nevezték. Éppen ebből az új mozgalomból jött létre 1882-ben Milánóban az Olasz Munkáspárt, amely a munkások gazdasági követeléseit helyezte

[2] Az „operaio" (munkás) szóból.

előtérbe, védelmezte a munkások sztrájkjogát és támogatta harcukat a munkaidő csökkentéséért. Végső célként azt a feladatot tűzte maga elé, hogy kiszabadítsa az összes dolgozókat a tőkés rabságból.

A program demokratikus jellegű követeléseket is magában foglalt, mégpedig: az általános választójogot, a sajtószabadságot, a szervezkedési és gyülekezési szabadságot és így tovább. A munkáspárt azonban nem támaszkodott marxista elvekre. Programja nem tartalmazta a proletárforradalom és a proletárdiktatúra eszméjének elismerését. A párt lényegében különféle munkásszervezetek szövetsége volt, munkáskörök és szakmai szervezetek tartoztak hozzá, egyéni tagság nem volt.

Programjának súlyos hiányosságai és szervezeti struktúrájának tökéletlensége ellenére az Olasz Munkáspárt megalakulása és tevékenysége az olasz munkásmozgalom nagy sikere volt, amely arról tanúskodott, hogy a munkásmozgalom határozott lépést tett a burzsoá és a kispolgári befolyás megszüntetése felé. A párt első sikerei, amelyek a parlamenti választásokon születtek (1882-ben a párt több mint 17 000 szavazatot kapott), továbbá aktív részvétele a munkások sztrájkharcában, nyugtalansággal töltötte el a kormányzó köröket. 1886. június 23-án elrendelték az Olasz Munkáspárt vezetőinek letartóztatását. Egy részüket átadták a bíróságnak. 1890-ben a párt feloszlott, de tevékenysége nem múlt el nyomtalanul. A köré tömörült munkások később az Olasz Szocialista Párt tagjai lettek.

Az Olasz Szocialista Párt megalakulása. Az első nagy forradalmi tömegakciók

A XIX. század kilencvenes évei fordulópontot jelentettek az olasz munkásmozgalom történetében. A mozgalom ekkor már lényegesen nagyobb tömegeket ölelt fel és szervezettebb volt. Ennek az évtizednek a legfontosabb eseménye a szocialista párt megalakulása volt. A munka és a tőke közti harc kiéleződése szorosan összefüggött Olaszország gazdasági helyzetének romlásával. Az olasz ipar, kereskedelem és államháztartás a nyolcvanas évek végén, de különösen a kilencvenes évek elején súlyos válságba került. A munkások tömegével kerültek az utcára és szörnyű nyomorban éltek. A működő üzemekben csökkentek a bérek. Súlyosbította az ország belső helyzetét az, hogy az említett gazdasági válság hosszadalmas agrárválsággal

esett egybe, amelyet az idézett elő, hogy olcsó amerikai gabonát szállítottak Európába. Az agrárválság a parasztgazdaságok további sorvadására, a földműves napszámosok fokozott kizsákmányolására vezetett. Válaszul a napszámosok kegyetlen kizsákmányolására, a szegényparasztság elnyomorodására, a növekvő munkanélküliségre és a kíméletlen megtorló rendszabályokra, a falvakban tömegszervezetek kezdtek alakulni. A kilencvenes évek elején Szicíliában létrejöttek a „fasci" nevű új proletárszervezetek. Ezekben a szervezetekben a mezőgazdasági munkások és a parasztság legszegényebb rétegei tömörültek, akikhez bányászok és más szakmákban dolgozó munkások is csatlakoztak. 1893 végén ezeknek a szervezeteknek már mintegy 300 000 tagjuk volt. A szervezetek az alábbi követelésekkel léptek fel: töröljék el a közvetett adókat és a községi vámokat, a földbirtokosok adják vissza a parasztoknak a közösségi földeket, könnyítsenek a földbérleti feltételeken. A fascik, követeléseik védelmében sztrájkokhoz folyamodtak, sőt felkeléseket is kirobbantottak.

A kilencvenes évek elején az ipari munkások szervezettsége is megnőtt. Tovább fejlődtek a szakszervezetek, megalakultak a területi szakszervezeti szövetségek, majd az országos szövetségek is.

1891-ben kezdtek megalakulni a munkakamarák (Milánóban, Torinóban, Rómában, Bolognában és Firenzében). 1893-ban a munkakamarák első kongresszusa úgy határozott, hogy megalakítja a Munkakamarák Országos Szövetségét. A kongresszus programot fogadott el, amely szerint „a munkakamaráknak az a feladatuk, hogy közvetítők legyenek a munkaerő kereslete és kínálata között, s minden körülmények között védjék a dolgozók érdekeit".

Megnövekedett az olasz munkások osztályöntudata. A gazdasági harc mind gyakrabban fejlődött politikai harccá. Híre ment, hogy a nyugat-európai országokban munkáspártok alakultak a forradalmi marxizmus bázisán. Az élenjáró olasz munkások szintén vonzódtak a forradalmi marxizmushoz, és egyre határozottabb volt az a kívánságuk, hogy megteremtsék a maguk munkáspártját. 1891-ben Bettini nyomdaipari dolgozó lefordította olasz nyelvre „A Kommunista Párt kiáltványá"-t.

A munkásosztály politikai harcának megélénkülése folytán differenciálódási folyamat indult meg az olasz társadalom radiká-

lis demokratikus rétegeiben. Ismert írók és egyéb értelmiségiek (például Edmondo De Amicis, Giovanni Pascoli) szocialistáknak vallották magukat.

Az értelmiség képviselőinek jelentős csoportja — Turati, Prampolini, Bissolati stb. — bekapcsolódott a szocialista proletárszervezetek munkájába. Ezek az értelmiségiek azonban távol álltak a marxizmustól. 1889-ben Milánóban megalakult a Milánói Szocialista Liga, amelynek munkájában tevékeny részt vett Filippo Turati és Constantino Lazzari. 1891-ben Turati a szocialista eszmék propagálása végett megindította a „Társadalomkritika" című folyóiratot.

Szoros kapcsolatot tartott a Milánói Szocialista Ligával Antonio Labriola filozófia-professzor is (1843—1904), aki régebben a hegeliánizmusnak hódolt, de később a forradalmi marxizmus álláspontját képviselte.

Labriola tevékenységének az volt a gyengéje, hogy a professzor nem értette meg, mi a szerepe a marxista pártnak a forradalmi harcban. Labriola helyesen állapította meg például azt, hogy a kommunista párt „nem gyárt forradalmakat". De a helyes megállapítások mellett úgy próbálja feltüntetni a proletárforradalmat, mint valami spontán folyamatot, amelyben a párt nem szervező erő, hanem szerepe csupán a megfigyelésre, vagy legjobb esetben az agitációra és a propagandára szorítkozik.

Ez a le nem becsülhető hiányosság azonban nem homályosíthatja el azt, ami Labriola munkásságában a legfontosabb: azt, hogy propagálta a forradalmi marxizmust, s harcolt az olasz és a nemzetközi munkásmozgalomban a revizionizmus, az osztályegyüttműködés eszméje ellen.

A kilencvenes évek elején gyakorlati feladatként vetődött fel az olasz szocialista párt megalakításának kérdése. Országszerte, Milánótól Palermóig folytak az értekezletek és a kongresszusok, amelyeken a munkásszervezetek képviselői megtárgyalták a szocialista párt megalakításának kérdését. Nagy aktivitást fejtett ki ezen a téren a Milánói Szocialista Liga és „Társadalomkritika" című folyóirata.

A párt alakuló kongresszusát 1892 augusztusában tartották meg Genovában. A kongresszuson mintegy 400 küldött volt jelen az olasz munkás- és szocialista mozgalom valamennyi áramlatának képviseletében.

Az anarchisták megpróbálták dezorganizálni a kongresszus munkáját, mire a szocialista küldöttek kivonultak a kongresszusról és másik helyiségben üléseztek tovább. Ezzel bekövetkezett a nagy fontosságú esemény, a határozott elkülönülés az anarchistáktól.

A kongresszus programot fogadott el, amely kimondta, hogy a dolgozók csak a termelési eszközök (a föld, a bányák, a gyárak, a közlekedési eszközök stb.) társadalmasítása révén szabadulhatnak fel, s hogy a végső cél csak úgy érhető el, ha megalakul a proletariátusnak minden más párttól független osztálypártja.

A program leszögezte, hogy a munkásosztály felszabadításának módja az államhatalom megragadása azzal a céllal, hogy az államhatalom ne legyen többé eszköz az uralkodó osztály kezében, hanem a dolgozók eszközéül szolgáljon az uralkodó osztály gazdasági és politikai kisajátítására. A program azonban nem mutatott rá arra, milyen úton kell ennek végbemennie, megkerülte a forradalom, a fegyveres felkelés, a proletárdiktatúra kérdését. Ugyanígy hiányzott a minimális program is, aminek következtében nem tükröződtek olyan fontos feladatok, mint a monarchia forradalmi úton való megdöntése és a demokratikus köztársaság megteremtése, továbbá a mezőgazdaságban meglevő feudális maradványok felszámolása. Ez a program lényegében megismételte a német szociáldemokrata párt erfurti programjának hibáit, amelyeket Engels megbírált.

A kongresszuson elfogadott szervezeti szabályzat magán viselte az operaizmus nyomait. Az olasz dolgozók nem egyéni tagság alapján tartoztak a párthoz, mely különféle munkásegyesületeket és munkásszervezeteket egyesített, s ily módon sajátos föderáció volt. A párt, amelyet eredetileg „Olasz Dolgozók Pártjá"-nak neveztek, lényegében azonos típusú volt a nyugat-európai szocialista pártokkal.

Önmagában annak a ténynek, hogy a szocialisták elhatárolták magukat az anarchistáktól és a burzsoá radikálisoktól, s megalakították az egységes munkáspártot, a program és a szervezeti szabályzat minden hiányossága mellett is nagy történelmi jelentősége volt.

A fiatal párt nagy történelmi érdeme, hogy azonnal gyakorlatilag kapcsolódott bele a munkásosztály harcának irányításába,

s igen cselekvőképesnek bizonyult. A párt nemcsak a városi munkások, hanem a falusi napszámosok között is fejtett ki tevékenységet. 1893 május elsejét a genovai pártkongresszus határozatának megfelelően országszerte megünnepelték. A párt csakhamar újabb, minden addiginál nagyobb lendületű és ádázabb osztályütközetekben vett részt.

1893 végén és 1894 elején Szicíliában szegényparaszt-felkelés zajlott le, amely részben a városi szegényrétegekre is kiterjedt. A felkelők elfoglalták a községházákat, adókönyveket és okmányokat semmisítettek meg; a fascik megszervezték a parlagföldek elfoglalását. A Crispi-kormány véres megtorlással fojtotta el a felkelést.

A munkásosztály aktivizálódásától megijedt uralkodó osztályok leplezetlen reakciós diktatúrát próbáltak bevezetni. 1894-ben a Crispi-kormány elérte a parlamentben az anarchistaellenes törvény elfogadását. Lényegében ez „szocialistaellenes kivételes törvény" volt, akárcsak Németországban. A munkásligákat és a munkakamarákat feloszlatták, vezetőiket száműzték. E törvény alapján többször is kihirdették az országban az ostromállapotot. A felkelők ellen büntető expedíciókat vezényeltek. Az 1890-től 1900-ig terjedő időszak „véres évtizedként" vonult be az olasz történelembe.

Az új, igen súlyos körülmények között a párt központi bizottsága némi ingadozás után kiáltványt bocsátott ki, amely kifejtette, hogy a párt nem pusztul el, hanem újjászületik. „Legyetek szilárdak, s foglaljátok el helyeteket a harcban!"

1895 januárjában, a forradalmi mozgalom növekedése közepette a pártvezetés a nehézségek ellenére megtartotta a párt illegális kongresszusát. A kongresszus határozatot hozott, hogy a pártot az egyéni tagság alapján szervezi újjá. A kongresszus határozata alapján a párt felvette az Olasz Szocialista Párt nevet.

1897-ben Bolognában összeült a szocialista párt kongresszusa, amely határozatot fogadott el „A párt feladatai a szakszervezetekkel kapcsolatban" címmel.

E kongresszusi határozat pozitív vonása volt, hogy rámutatott a proletár tömegszervezetek megteremtésének és a szakszervezetek pártirányításának szükségességére. A határozat hibái közé kell sorolnunk a gazdasági harc túlbecsülését, azt, hogy a határozat a gazdasági harcot tekinti az „egyetlen" olyan tényezőnek,

amely forradalmi osztályjelleget ad a pártnak. Ez azt mutatta, hogy a párt trade-unionista vágányra siklott.

A parasztkérdésben hozott kongresszusi határozat ideológiai és politikai tekintetben gyenge alapokon állt. Nem tett említést a parasztság minden bajának legfőbb okáról — a falusi félfeudális állapotokról.

De bármilyen komoly fogyatékosságok voltak is a bolognai határozatokban, a kongresszus összehívása, valamint a munkások és a parasztok tömegmozgalmának vezetésére vonatkozó kongresszusi felhívások pozitív jelentőségűek voltak; bebizonyosodott, hogy a reakciónak nem sikerült megsemmisítenie az olasz munkásosztály pártját.

A munkások tömegmozgalma a kilencvenes években sikeresen fejlődött. A május elsejei tüntetések nagy méreteket öltöttek. 1895 elején az olasz dolgozók aktívan szembeszálltak azzal a kolonialista kalanddal, amelyre a Crispi-kormány Abesszínia leigázása végett vállalkozott. Még nagyobb méreteket öltött az olaszországi háborúellenes harc 1896-ban, amikor az olasz expedíciós csapatok katasztrofális vereséget szenvedtek Aduánál. A dolgozók „Ki Afrikából!" jelszóval vonultak ki az utcára. Helyenként fegyveres összetűzésekre is sor került. Ilyen körülmények között a kormányzó körök kénytelenek voltak visszavonulni. Crispi lemondott. A helyébe lépő Rudini kénytelen volt beszüntetni az Abesszínia elleni háborút, s bizonyos fokig enyhíteni a „kivételes törvény" rendszerét.

A sztrájkmozgalom gyors ütemben növekedett. 1895-től 1900-ig 333 000 munkás vett részt a sztrájkokban. 1898 tavaszán az országban hatalmas felkelés zajlott le, amely „májusi események" néven vonult be a történelembe. A felkelés oka az volt, hogy a munkások és a szegényparasztok helyzete tovább rosszabbodott a közvetett adók — köztük a sóra, a lisztre, a gabonára kivetett adó — emelkedése miatt. A spontán fegyveres felkelések eleinte Dél-Olaszországban és Szicíliában törtek ki, később pedig az egész országra kiterjedtek. A mozgalom a „Munkát, kenyeret!" jelszót írta zászlajára. Így például Baribán 2000 tüntető követelte az élelmiszerek árának leszállítását. Miután elutasító választ kaptak, elfoglalták a városházát, a városi vámhivatalt, valamint az élelmiszerraktárakat.

Az iparvárosokban (Firenzében, Milánóban) a munkások

sztrájkokat hirdettek. A gazdasági követeléseken kívül politikai követeléseket is támasztottak: követelték a sajtószabadságot, a sztrájkjogot, a munkások és a parasztok üldözésének megszüntetését. A kormány mindenütt erőszakot alkalmazott az akciók résztvevőivel szemben. Észak-Olaszországban, Milánóban barikádharcokra, fegyveres tömegfelkelésre is sor került, s ennek során mintegy négyszázan haltak meg. Ilyenformán az északi munkások mozgalma spontán módon egybeesett a déli parasztok akcióival.

A Rudini helyébe lépő Pelloux miniszterelnök, félve a dolgozók növekvő tömegmozgalmától, megpróbálta visszaállítani az országban a „kivételes törvény" rendszerét, s törvényjavaslatokat terjesztett a parlament elé a munkásgyűlések, munkásszövetségek és -kiadványok betiltásáról.

Mik voltak az eredményei annak a harcnak, amelyet a munkásosztály és az Olasz Szocialista Párt a XIX. század végén a terroruralom közepette folytatott?

Nem váltak valóra az uralkodó osztályok ama reményei, hogy sikerül elfojtaniuk a munkásmozgalmat és szétzúzniuk szervezeteit. A szocialista párt a megtorló rendszabályok ellenére is sikerrel folytatta munkáját: kongresszusokat hívott össze, irányította a munkások tömegmozgalmát. A párt a parlamenti választásokon is sikereket ért el: 1889-ben a szocialisták parlamenti frakciója már 33 képviselőből állt, és sok szocialistát választottak be a helyi önkormányzati testületekbe is.

A szocialisták a parlamentben az obstrukció módszerét alkalmazták, a parlamenten kívül pedig tömegakciókat szerveztek Pelloux kivételes törvényei ellen, a munkások és általában a dolgozók politikai jogaiért. Aktív harcukat siker koronázta. A kormányzó körök kénytelenek voltak hatályon kívül helyezni a kivételes törvényeket.

A MUNKÁSMOZGALOM AUSZTRIA—MAGYARORSZÁGON 1871-TŐL 1900-IG

Ausztria—Magyarország gazdasági fejlődése

1867-ben létrejött a soknemzetiségű osztrák—magyar állam, élén a nagybirtokosok és a tőkések képviselőivel. Ausztria uralkodó osztályai kompromisszumot kötöttek a magyar mágnásokkal, hogy a kiváltságos nemzetekre, az osztrákokra és a magyarokra támaszkodva elnyomhassák az országban élő, többnyire szláv népeket.

Ausztria—Magyarország ekkori társadalmi és gazdasági viszonyai, amelyek meghatározták a munkásmozgalom fejlődésének sajátosságait, két fő tényezővel jellemezhetők: először, Ausztria—Magyarország tarka nemzetiségi összetételével[1], minek következtében az ország politikai életének tengelyébe a nemzetiségi kérdés került, a dolgozók nemzetiségi harca pedig fokozatosan azonosult a földesurak és a burzsoázia elleni osztályharccal; másodszor, a proletariátus gyengeségével, ami lehetővé tette, hogy a földesurak és a burzsoázia „a munkásokra nézve *leghátrányosabb* formában hajtsák végre az átalakulást, fenntartva emellett a monarchiát is, a nemesség kiváltságait is, a falu jogfosztottságát is, és a középkor számos más maradványát is"[2].

Az ország gazdaságában meglevő feudális maradványok gátolták a kapitalizmus kifejlődését, és Ausztria—Magyarországot elmaradott európai állammá tették.

Ennek ellenére a kapitalista viszonyok itt is fejlődtek. A gaz-

[1] Az 1910. évi népszámlálás szerint Ausztria—Magyarországot 12 millió német, 10 millió magyar, 6,5 millió cseh, 2 millió szlovák, 5 millió lengyel, 4 millió ukrán, 1,2 millió szlovén, 5,5 millió szerb és horvát, 750 000 olasz, 3,2 millió román és 500 000 egyéb nemzetiségű lakta.

[2] *Lenin* Művei. 17. köt. Szikra 1955. 222. old.

dasági fejlődés nyomán erősödött a vasútépítés. Növekedett a nyersvastermelés, a szénbányászat, megindult a gépgyártás. Eredményesen fejlődött a könnyűipar is: a textilipar, az élelmiszeripar stb.

Ausztria—Magyarország egyes területei gazdaságilag rendkívül egyenlőtlenül fejlődtek. Ausztria egészében iparilag viszonylag fejlettebb volt, mint a gazdaságilag tőle függő Magyarország. De egyenlőtlenül fejlődtek az egyes osztrák országrészek is. Az ipari forradalom Csehországban és a tulajdonképpeni osztrák területeken alapjában a XIX. század hetvenes éveiben befejeződött. A cseh területek nagyipara, akárcsak az egész osztrák nagyipar, a XIX. század közepén osztrák tőkések kezében volt.

A XIX. század végére a cseh burzsoázia ereje jelentősen megnőtt. A cseh burzsoázia szüntelenül csatázott az osztrák burzsoáziával pozícióinak szélesítéséért és erősítéséért, ugyanakkor azonban az osztrák burzsoáziával együtt aknázta ki az ukrán-, szerb—horvát-, szlovénlakta, gazdaságilag elmaradott nemzetiségi területek természeti kincseit, és közös erővel zsákmányolták ki a dolgozó tömegeket.

Ausztria—Magyarország mezőgazdasága alapjában a „porosz" úton fejlődött. Fennmaradtak a földesúri nagybirtokok, amelyeken a félfeudális kizsákmányolás dívott, de mezőgazdasági munkásokat is alkalmaztak. A XIX. század végén és a XX. század elején néhány ezer nagybirtokos kezén volt Ausztria egész földterületének 29 százaléka. Csehországban, Morvaországban és Szilézíában az összes gazdaság 0,03 százalékát képviselő, ezer hektárnál nagyobb gazdaságoké volt a megművelhető földek 30,81 százaléka. A cseh területeken többnyire osztrákok voltak a nagybirtokosok, a legjelentősebb birtokok pedig a Habsburgok kezén voltak.

Magyarországon a gépi erővel működő ipar kialakulása és az ipari fordulat tulajdonképpeni befejeződése csupán a XIX. század kilencvenes éveinek végén és a XX. század első éveiben következett be. Az 1900. évi ipari összeírás 465 559 ipari üzemet mutat ki; ezek közül a legtöbb kis kézműves műhely, bár a kilencvenes években megnőtt a húsznál több munkást foglalkoztató üzemek száma is.

A XX. század elején 4000 magyar mágnásnak volt egyenként több mint ezer hektár földje; 24 000 földesúr tulajdonában volt

a megművelhető földterület fele. „Magyarország — írta Lenin — tudvalevően nemcsak földrajzilag áll a legközelebb Oroszországhoz, hanem a reakciós földbirtokosok mindenhatósága tekintetében is, akik óriási kiterjedésű földbirtokaikat átmentették a középkorból."[3] A magyar földbirtokosok az osztrák földesurakhoz hasonlóan kegyetlenül kizsákmányolták a magyar parasztokat, de az ukrán, a szlovák, a szerb, a horvát és a román parasztokat is. A parasztság rétegeződése és proletarizálódása Magyarországon rendkívül gyors ütemben haladt előre. Sok millió paraszt csupán talpalatnyi földecskének volt tulajdonosa vagy bérlője.

Ausztria—Magyarországon az ipar fejlődése és a kapitalizmus behatolása a mezőgazdaságba kialakította a burzsoá társadalom alapvető osztályait — a burzsoáziát és a proletariátust.

A munkásosztály gazdasági helyzete

A XX. század legelején Ausztria ipara és kereskedelme 1,6 millió, Magyarország nagyipara pedig (1898-ban) 232 000 munkást foglalkoztatott. Ausztria mezőgazdaságában a XX. század elején 1,25 millió bérmunkás, Magyarországon (1890-ben) 3,5 millió bérmunkás dolgozott. Az osztrák—magyar ipar és mezőgazdaság igen sok nőt és gyermeket foglalkoztatott. A nők munkabére körülbelül csak a fele, a gyermekeké és a serdülőké pedig csupán az egyharmada-egynegyede volt a férfiak munkabérének. A nagyüzemek szakmunkásai sem éltek kielégítő viszonyok között. A gépgyári munkások munkabére a létminimumnak csupán 65 százalékát fedezte, más iparágak munkásai még ennél is kevesebbet kerestek. Rendkívül rosszul fizették a mezőgazdasági munkásokat: még a legjobbak is a családi létminimumnak csupán körülbelül a 40 százalékát keresték meg. A napi munkaidő 10, 11, sőt 16 óra volt. A nehéz életkörülmények következtében erősen elterjedtek a munkások között a társadalmi betegségek (például a tuberkulózis). A társadalmi és a nemzetiségi elnyomás összefonódása különösen súlyossá tette a munkások helyzetét, és jelentős méretű kivándorlást okozott.

Nemzetiségi elnyomás

Ausztria—Magyarországon a társadalmi elnyomást nemzetiségi elnyomás súlyosbította. Hirdették ugyan, hogy minden nemzetiség egyenlő, de valójában az elnyomott nemzetiségekkel szemben szégyen-

[3] *Lenin* Művei. 19. köt. Szikra 1955. 305. old.

telen közigazgatási önkény érvényesült, gazdaságilag és politikailag elnyomták őket, akadályozták nemzeti kultúrájuk fejlődését, helyette az osztrák, a magyar és részben (Galíciában) a lengyel kultúrát terjesztették erőszakkal.

A nemzeti elnyomás következtében az elnyomott nemzetek uralkodó osztályai harcot indítottak a kiváltságos nemzetek uralkodó osztályai ellen. A XIX. század végén Ausztria—Magyarország minden részében kiéleződött a nemzetiségi küzdelem.

Az országos politikai helyzet bonyolultságát tükrözte a sok párt. Minden nemzetnek több pártja is volt, amelyek mind egy-egy társadalmi csoport érdekeit fejezték ki. A parlamentben és a parlamenten kívül gyakran került sor éles összecsapásokra, s ez krónikus politikai válságot idézett elő.

A munkásmozgalom nehezen tudott elkülönülni az általános demokratikus mozgalomtól, mert a burzsoázia a nemzeti felszabadítás jelszavát hangoztatta. A harc folyamán azonban a munkások fokozatosan ráébredtek arra, hogy az elnyomott nemzetek burzsoáziája nem a teljes nemzeti önrendelkezésre törekszik, hanem csupán olyan reformokra, amelyek megszilárdítják és kiszélesítik osztályhelyzetét és politikai pozícióit Ausztria—Magyarországon. A nemzeti felszabadító harc igazi erői a dolgozó tömegek voltak, élükön a proletariátussal. E harc folyamán a munkásosztály különvált a liberális burzsoáziától.

Ebben a történelmi szakaszban a szocialista pártok feladata az volt, hogy a széles körű demokratikus mozgalmat a maguk vezetése alatt egyesítsék.

Tömegméretű munkásmozgalom a XIX. század hetvenes-nyolcvanas éveiben

Ausztria—Magyarország munkásainak gazdasági és politikai munkaviszonyai, életfeltételei arra ösztönözték a munkásokat, hogy ne csupán saját proletárköveteléseikért harcoljanak, hanem az egész nép demokratikus jogaiért is. Ez tükröződött a munkásosztálynak már az első tömegmegmozdulásaiban és a munkásosztály első szervezeteinek tevékenységében. A hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején Ausztria—Magyarország több városában törtek ki sztrájkok, kezdetben gazdasági jelleggel. A munkások a harc folyamán egyre inkább érezték, hogy meg kell alakítaniuk a maguk osztályszervezetét.

1867-ben Bécsben megalakították a munkások felvilágosító

szövetségét. Hasonló szövetségek alakultak hamarosan Alsó- és Felső-Ausztria sok városában, Prágában, Brünnben, Északnyugat-Csehországban. Ugyanebben az esztendőben munkásszövetségek jönnek létre Budapesten, 1869-ben pedig Pozsonyban. A felvilágosító szövetségek egy része lassalleánusok befolyása alatt állt, akik készek voltak együttműködni a reakciós állammal. A legöntudatosabb munkások egymás után hagyták ott őket és a marxi eszmék iránt kezdtek érdeklődni. 1869-ben Brünnben és Aschban megalakultak az I. Internacionálé szekciói. 1869 márciusában Pozsonyban megtartották a magyarországi munkáskörök első konferenciáját, s a résztvevők szolidaritást vállaltak a szocialista elvekkel.

A hetvenes évek elején Ausztriában már 273 különféle munkásszervezet működött, köztük 70 munkásfelvilágosító szövetség 10 000 taggal, jelentős számú segélypénztár és szakszervezet. A munkások legöntudatosabb része felismerte, hogy a követeléseket tömegméretű megmozdulásokkal kell alátámasztani. 1870 elején a munkásosztály demokratikus jogainak és gazdasági követeléseinek védelmében országszerte sztrájkok és tüntetések voltak. A megmozdulásokban különösen nagy tömegek vettek részt a cseh területeken.

A munkásmozgalom fellendült, s így létrejöttek a feltételek a szocialista párt megalakításához. 1874 májusában Neudörflben a munkásszervezetek kongresszust tartottak, amelyen Ausztria, Csehország, Szlovákia, Magyarország 74 küldötte vett részt. A kongresszus az I. Internacionálé elveire alapozott programot fogadott el, amely kimondotta, hogy a munkásmozgalom célja a tőkések hatalmának megdöntése, az osztálytársadalom megszüntetése, a társadalmi termelés megszervezése. A program kinyilvánította Ausztria—Magyarország népeinek önrendelkezési jogát. A neudörfli kongresszus jelentősége az, hogy összefogta az addig szétaprózott munkásmozgalmat, és forradalmi elvek alapján egységes szocialista pártot hozott létre.

1872—1873-ban Ausztria—Magyarországon hosszan tartó gazdasági válság kezdődött, amit a burzsoázia arra használt fel, hogy eltávolítsa az üzemekből a legaktívabb munkásokat, és tovább rontsa a munkafeltételeket. A munkások megpróbáltak védekezni a burzsoázia támadásával szemben, de a kormány és a helyi közigazgatás irgalmatlanul elnyomta a próbálkozásokat.

A munkásmozgalom vezetőit egymás után állították bíróság elé. A szocialisták legális tevékenysége rendkívül nehézzé vált, az osztrák munkásmozgalom súlyos válságba került. Az egyesült párt és sok helyi szervezete felbomlott, és erősödött a munkásosztályra gyakorolt burzsoá ideológiai hatás. Két irányzat jelentkezett a munkásszervezetekben: mérsékelt és radikális.

A mérsékeltek azt vallották, hogy a munkásosztálynak csupán mindennapi igényeiért és a politikai rendszer demokratizálásáért (a választójogi reformért) kell harcolnia, s elvetették az illegális munkát, lemondtak a harc forradalmi módszereiről.

A mérsékeltekkel szemben a radikálisok forradalmi harcot hirdettek. A radikálisok között voltak azok, akik később megszervezték Ausztria forradalmi szociáldemokrata pártját: Scheu, Pecka, Hybeš és mások. Akkoriban azonban nem értették még teljesen világosan a forradalmi szocializmus elveit és a forradalmi harc taktikáját, s így behatolhattak közéjük anarchisták (mint például Most), akik tagadták a legális harcot, s azt hirdették, hogy a közvetlen cselekvés taktikájára van szükség, el kell pusztítani az államot, minden baj forrását.

A rendőrség provokátorok beépítésére használta ki a munkásszervezetek gyengülését. Terrorcselekmények szervezésére provokálta az anarchistákat. Az elkövetett terrorcselekmények ürügyén aztán a reakciós kormány 1884-ben „kivételes törvényeket" léptetett életbe a munkásszervezetek ellen.

A munkásszervezeteket betiltották, a munkásmozgalom vezetőit pedig bíróság elé állították, és hűtlenség címén börtönbüntetésekkel sújtották.

Harc a szociáldemokrata párt megalakításáért

Az üldözés nem tudta megtörni a munkásmozgalmat. Éppen ellenkezőleg, hozzájárult ahhoz, hogy a szocialista szervezetekben megszűnjön a szakadás. A „Gleichheit" („Egyenlőség") címmel Brünnben és Bécsben megindult két újság lett a marxizmus propagandistája és a szociáldemokrata párt szervezője. A brünni lap szerkesztője Josef Hybeš, a cseh munkásmozgalom kiváló alakja, a bécsi lapé Viktor Adler volt.

1887 decemberében ült össze az első cseh-szláv szociáldemokrata kongresszus. Lényegében marxista programot és határozatot fogadtak el a nemzetiségi kérdésre vonatkozólag. Hang-

súlyozták, hogy a munkásosztályra történelmi szerep vár a nemzetiségi kérdés megoldásában, és követelték az önrendelkezési jog elismerését. A kongresszus állást foglalt Ausztria valamennyi szociáldemokrata munkásának egyesülése mellett.

Sok küzdelmes esztendő után tehát létrejöttek az előfeltételek ahhoz, hogy megalakuljon Ausztriában az egyesült szociáldemokrata párt. 1888. december 30-tól 1889. január 1-ig ülésezett az egyesítő kongresszus egy alsó-ausztriai falucskában, Hainfeldben. A részt vevő 110 küldött csaknem az összes osztrák tartományok sokféle nemzetiségű szocialistáit képviselte. A kongresszus kimondta Ausztria marxista szociáldemokrata munkáspártjának megalakulását, s lényegében a Kommunista Kiáltvány tételei alapján „Elvi deklaráció"-t fogadott el, amely kimondta, hogy a párt célja megszabadítani az egész népet — nemzetiségi, faji és nemi megkülönböztetés nélkül — a gazdasági függés béklyóitól, társadalmasítani a termelési eszközöket, megszüntetni a politikai jogfosztottságot.

A deklaráció követelte a dolgozók anyagi helyzetének javítását, meghirdette a proletár nemzetköziség elveit, de noha alapjaiban marxista volt, tartalmazott több opportunista hibát is. Nem tért ki a monarchia megdöntésének és a köztársaság megteremtésének, az agrárkérdés megoldásának szükségességére. Ezek a fogyatékosságok arról tanúskodtak, hogy Ausztria szociáldemokráciája még legjobb időszakában sem volt következetesen forradalmi párt.

A kongresszus egy helyes határozatban tanácsolta a párt tagjainak, hogy hozzanak létre szakszervezeteket, s vonjanak be ezekbe minél több szakképzett munkást is. A kongresszusi vita folyamán kitűnt, hogy a fiatal párt vezetői nem értik a sztrájkok munkásmozgalmi jelentőségét. V. Adler kijelentette: „A sztrájknak semmi köze pártelveinkhez."

A hainfeldi kongresszus — határozatainak említett hibái ellenére — igen pozitív szerepet töltött be az osztrák munkásmozgalom fejlődésében, mert lerakta a munkáspárt alapjait.

A hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején megerősödött a magyar munkásmozgalom is. Frankel Leó, az I. Internacionálé aktív tagja, a párizsi kommün egyik vezetője, nagy munkát végzett a marxista párt megteremtése érdekében. Az ő aktív részvételével került sor 1878-ban a munkáskörök kongresszusára, amely megalakította az úgynevezett „Nemválasztók Pártját".

1880-ban a magyarországi szocialista szervezetek egyesültek és megalapították az Általános Munkáspártot. Az egyesítő kongresszuson 152 szervezet képviselői vettek részt. A pártprogram alapjául a német szociáldemokrata párt erősen lassalleánus gothai programja szolgált. Az Általános Munkáspártot rövid idő alatt szétzúzták. Frankel a rendőri üldözés miatt kénytelen volt Franciaországba emigrálni. A szocialista propaganda mégis tovább folyt Magyarországon, Szlovákiában és Horvátországban. 1890 decemberében pedig, amikor a munkásmozgalom ismét fellendült, az osztrák szociáldemokrácia aktív részvétele mellett a munkásszervezetek képviselői kongresszust tartottak. A kongresszuson, amely lerakta a magyar szociáldemokrata párt alapjait, a hainfeldi kongresszuséhoz hasonló programot fogadtak el.

Az osztályharc élesződése Ausztria—Magyarországon a XIX. század kilencvenes éveiben

Ausztria egyesült szociáldemokrata munkáspártjának megalakulása és fokozatos megerősödése hozzájárult ahhoz, hogy tömegméretű munkásmozgalom bontakozzék ki az országban. A párt taglétszáma két év alatt 15 000-ről 50 000-re emelkedett. A párt sokat tett a marxizmus propagandájának terén. Csehországban például 1898-ban megjelent cseh nyelven „A Kommunista Párt kiáltványa".

A szociáldemokrata párt aktív részvételével folyt a szakszervezetek szervezése. A szakszervezetek egész Ausztriában iparágak szerint alakultak meg. 1893-ban a bécsi kongresszus létrehozta az ausztriai szakszervezetek központi szervét. Ebben az időben a cseh szakszervezetek az ausztriai szakszervezetek szerves részei. 1896-ban a szociáldemokrata párthoz kapcsolódó szakszervezetek 98 669 tagot egyesítettek.

Engels a legszorosabb kapcsolatot tartotta az osztrák és a magyar szociáldemokrácia vezetőségével. Rendszeresen levelezett a pártvezetőkkel, cikkeket írt Ausztria—Magyarország munkásmozgalmának kérdéseiről, az osztrák pártot anyagi támogatásban részesítette. Több ízben is rámutatott arra, hogy Ausztria—Magyarország társadalmi életének elsőrendű feladata küzdeni a polgári demokratikus átalakulásokért, hogy a munkásosztály az egyedüli olyan erő az országban, amely az általános demokratikus mozgalom vezetője lehet.

Engels ugyanakkor felhívta a figyelmet a proletárharc végső

céljára is, a proletárforradalomra, a szocializmusra. A pártnak tevékenysége folyamán össze kell egyeztetni az illegális munkát a legális harc minden lehetőségének kihasználásával. Engels többször hangoztatta, mennyire fontos Ausztria—Magyarország munkásosztályának internacionalista egysége.

A kilencvenes években hatalmas proletár- és demokratikus mozgalom bontakozott ki. A párt vezetésével minden év május elsején tüntetéseket szerveztek, a munkások nemcsak gazdasági igényeiket hangoztatták, hanem szembefordultak az uralkodó reakcióval is, és követelték a politikai rendszer demokratizálását, az általános választójog bevezetését. Ausztriában 1896-ban 160 sztrájk zajlott le, ezek közül 90 sikeresen ért véget. 1899-ben a vasmunkások és a textilipari munkások vívták a legnagyobb sztrájkharcokat. A cseh proletariátus sztrájkharcai egész Ausztria proletár osztályharcának rendkívül fontos és szerves részét alkották. A sztrájkoló munkások 82 százaléka részleges vagy teljes sikert vívott ki.

Ezekben az esztendőkben a munkásosztály és pártja számottevő társadalmi és politikai erőnek bizonyult. Az osztrák szociáldemokrácia vezetősége azonban ebben az időszakban is súlyos opportunista hibákat követett el. Parlamenti illúzióik miatt feláldozták a marxizmus alapeszméit. A pártot a választókörzeteknek megfelelően szervezték át, és egyre inkább a parlamenti tevékenységhez idomították. Megnyilvánult az opportunizmus a szervezeti szeparálódásra való törekvésben is. Az osztrák szociáldemokrata párt részekre tagolódása meglehetősen gyorsan kezdődött. Már a České Budějovicében 1893 decemberében megtartott szociáldemokrata kongresszuson létrejött az autonóm csehszlovák szociáldemokrata szervezet.

Az 1897. évi pártkongresszuson be is fejeződött a párt nemzetek szerinti megosztódása. Az új szervezeti szabályzat hat nemzeti szociáldemokrata csoportot különböztet meg a pártban: osztrák, cseh, lengyel, ukrán, olasz, délszláv csoportot. A csoportokat a nemzeti szociáldemokrata pártok képviselőiből álló végrehajtó bizottság, illetőleg a közös programbeli és szervezeti kérdésekben döntő ausztriai kongresszus fogta össze. A kongresszuson elfogadott szervezeti szabályzat elvei szerint végrehajtott pártszervezés következtében az azonos területen élő, sőt gyakran ugyanannál a vállalatnál dolgozó munkások különböző szervezetek tagjai let-

tek. Ez a pártszervezés károsan hatott a munkásmozgalom irányítására, aláásta a proletariátus nemzetközi egységét, s egyszersmind megkönnyítette a burzsoázia számára, hogy a különféle társadalmi csoportok nemzeti ismérvek szerinti egyesülését propagálja.

A pártnak a nemzeti ismérv alapján való megbontása módot adott a szeparatistáknak arra, hogy követeljék a szakszervezetek hasonló megbontását. 1897 januárjában Prágában összeült a csehországi szakszervezetek kongresszusa, és megalakította a nemzeti szakszervezeti szervezetet.

A kilencvenes években Magyarországon is megélénkült a munkásmozgalom. Az ország iparosodásának megfelelően nőtt az ipari proletariátus, erősödött a sztrájkharc, izmosodott a szociáldemokrata szervezet. 1898-ban véglegesen megalakult az általános magyarországi szakszervezetek tanácsa. Ezekben az években a mezőgazdasági proletariátus és a szegényparasztság tömegmozgalmat indított a földért, az elviselhetetlen bérleti formák ellen, a hallatlan adók ellen, a falusi közigazgatás fenntartásával kapcsolatos szörnyű terhek ellen.

A magyar szociáldemokraták a kilencvenes évek első felében kapcsolatot tartottak a parasztmozgalommal. A szegényparasztok mozgalmának támogatását a legerélyesebben a Várkonyi vezette szociáldemokrata csoport követelte. Várkonyi maga is tevékenyen részt vett a kilencvenes évek parasztmozgalmában, de rövid idő múlva eltávolodott a munkásmozgalomtól.

Gyengesége és az opportunista elemek megerősödése következtében a párt nem tudott a munkásmozgalom élére állni. A magyar szociáldemokrácia soraiban a munkásosztályra gyakorolt erős kispolgári hatás következtében megerősödött a reformizmus. A magyarországi munkások zöme ugyanis ebben az időben nem nagyiparban, hanem kézműves kisiparban és a mezőgazdaságban dolgozott.

Hozzájárult az opportunizmus növekedéséhez az is, hogy elmosódott a határ a szociáldemokrata párt és a kollektív tagság révén a párt kötelékébe tartozó szakszervezetek között. A pártkongresszusok küldötteit rendszerint az egyes szakszervezetek központi bizottsága nevezte ki. Óriási befolyást gyakoroltak a szociáldemokrata vezetésre a biztosítópénztári bürokraták, akik féltve a pénzállományt, ellenezték a sztrájkokat.

A szakszervezetek szervezése is sajátságos volt. A magyar törvények felvilágosító és közvetítő funkcióik ellátására korlátozták a szakszervezetek tevékenységét. Nem volt joguk sztrájkalap létesítésére és sztrájkharcra, ezért a legális szakszervezetekkel párhuzamosan illegális szervezetek jöttek létre a sztrájkok irányítására, az úgynevezett „szabad szervezetek". A legális szervezet minden tagja a szabad szervezetnek is tagja volt. Ez azonban kedvező talajt teremtett a provokációkhoz és ahhoz a hazug propagandához, mely szerint a legális szervezetek megóvása érdekében tartózkodni kell a határozott akcióktól.

A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOM ÉS A MUNKÁSMOZGALOM BULGÁRIÁBAN ÉS SZERBIÁBAN 1871-TŐL 1900-IG

A balkáni népek nemzeti felszabadító harca a török elnyomás ellen

Az öt évszázadon át tartó török elnyomás hosszú időre visszavetette a balkáni népek nemzeti fejlődését.

A XVIII. század végén, amikor a török birodalom meggyengült, napirendre került az úgynevezett keleti kérdés: kinek a befolyása alá kerül Törökország birtokaival együtt, ki fogja ellenőrizni a Kelet felé vivő legfontosabb útvonalakat, ki lesz az úr a fekete-tengeri szorosokban. A keleti kérdés másik, nem kevésbé fontos oldala a balkáni népek nemzeti felszabadító harca volt.

Az európai hatalmak között ádáz harc tört ki a keleti kérdés miatt. Az orosz cárizmus a török birodalom felosztására törekedett, s agresszív céljai érdekében felhasználta a balkáni népek nemzeti felszabadító harcát. Ezzel párhuzamosan Anglia, Franciaország, Ausztria, majd később Németország is — attól tartva, hogy Oroszország megerősödik a Balkánon és megkaparintja a fekete-tengeri szorosokat — hosszú időn át a rothadó török birodalom konzerválásának politikáját folytatta.

Oroszországnak a keleti kérdésben folytatott politikája objektíve segítette a balkáni nemzeti felszabadító mozgalmat, a nyugateurópai hatalmak viszont gátolták. A XIX. század első felében Oroszország aktív támogatása mellett több népfelkelés zajlott le, melyeknek következtében Görögország kivívta függetlenségét, Szerbia pedig autonómiát kapott. Ugyancsak kivívta az autonómiát Moldva és a Havasalföld is, mely később az egységes román fejedelemségben egyesült. A balkáni népek nagyobb része azonban továbbra is török iga alatt maradt.

A kapitalizmusnak az új társadalmi osztályok fokozatos kiala-

kulásától kísért fejlődése következtében a XIX. század hetvenes éveiben a balkáni népek nemzeti felszabadító harca is új szakaszba lépett.

Bulgáriában érlelődött a polgári demokratikus forradalom, melynek fő feladata a nemzeti felszabadítás, a feudális viszonyok felszámolása és az ország demokratizálása volt. A forradalmat főképpen a parasztság és a kézművesség vitte előre. Vaszil Levszki, forradalmi demokrata vezetésével létrejött a helyi forradalmi bizottságok kiterjedt hálózata, amelynek alapján 1870-ben Bukarestben megalakult a Bolgár Központi Forradalmi Bizottság. Programja kimondta, hogy Bulgáriát meg kell szabadítani a török igától „forradalom útján, fegyver és más eszközök felhasználásával".

A forradalmi bizottságnak a forradalmi demokratikus szárny mellett volt polgári demokratikus szárnya is (L. Karavelov és mások). A polgári demokratikus szárny hatására a bizottság programja lényegében a nemzeti függetlenségért folyó harcra szorítkozott. A program még a földkérdést sem vetette fel, pedig ez a parasztság szempontjából döntő jelentőségű volt. Nyitva maradt a jövendőbeli független Bulgária államrendszerének kérdése is.

A forradalmi bizottság hozzákezdett a fegyveres felkelés közvetlen előkészítéséhez. Vaszil Levszkit a törökök egy kudarcba fulladt akció után elfogták, de tragikus halála nem állította meg a mozgalmat. Bekerült a bizottságba Hriszto Botev, a nagy bolgár költő és forradalmár.

1875-ben a törökök új adókat léptettek életbe, mire népfelkelés tört ki Boszniában és Hercegovinában. Ez meggyorsította a bolgár nép fegyveres megmozdulásának kitörését. A felkelés 1875. szeptember 16-án kezdődött el Sztara Zagorában, de vereséget szenvedett, mert nem volt megfelelően előkészítve. A forradalmi bizottság a giurgiui tanácskozás után elkezdte az új felkelés előkészítését.

A bolgár nép hősi felkelése 1876. április 20-án robbant ki. A parasztság, a kézművesek, a kispolgárság és a kispolgári értelmiség nagy tömegei vettek részt benne. Lángja legmagasabbra Panagjuriste környékén csapott fel, ahol a forradalmi demokrata G. Benkovszki vezette a harcot. Benkovszki életét áldozta népének felszabadításáért. Romániából több partizánalakulat érkezett Bulgáriába — az egyiknek a parancsnoka a harcok során hősi halált halt Hriszto Botev volt.

Az 1876 áprilisi felkelés nem terjedt ki az egész országra, a körzetek nem egyszerre indították meg a harcot, és kevés volt a fegyver. A felkelésnek nem volt egységes vezetése; ezt csak súlyosbította, hogy egyes vezetők a harc folyamán ingadoztak. Megjegyzendő az is, hogy a nyugat-európai hatalmak, különösen Anglia, diplomáciai támogatást nyújtottak a török kormánynak a bolgár nép elleni harchoz. Végül is a török hadsereg irgalmatlanul leverte a felkelést.

A balkáni válság tetőfokán a szerb hadsereg, körülbelül 4000 orosz önkéntessel együtt, hadműveleteket indított Törökország ellen. Szerbia azonban nem tudott eredményesen szembeszállni a török haderőkkel. Felmerült az a konkrét veszély, hogy elvész a szerb autonómia, s Szerbia területén is megismétlődnek a török kegyetlenkedések.

Az 1875—1876. évi balkáni események ismét kiélezték a keleti kérdést. Anglia szerette volna a maga javára fordítani az eseményeket, s tervet javasolt a konfliktus „békés" rendezésére, azzal a feltétellel, hogy Konstantinápolyt „Anglia védelme alatt álló" szabad kikötővé változtatják. Németország minden rendelkezésére álló eszközzel szította a harcot, hogy élezze Oroszország és Anglia, illetve Oroszország és Ausztria—Magyarország viszonyát. A délszlávok egyedül Oroszországtól kaptak kézzelfogható segítséget. Oroszország követelte Törökországtól a hadműveletek beszüntetését, majd később elérte azt, hogy Konstantinápolyban nemzetközi konferenciát tartottak Bulgária, Bosznia és Hercegovina helyzetének megoldásáról. A török szultán azonban Anglia támogatásában bízva elutasította a konferencia javaslatait. Erre Oroszország 1877. április 24-én hadat üzent Törökországnak.

Oroszország lépését az orosz nép is, a balkáni népek is óriási lelkesedéssel fogadták. Az orosz hadsereg soraiban bolgár népfelkelők is küzdöttek (23 000 harcos), valamint önkéntes román, szerb, montenegrói, albán egységek is. Az orosz csapatok rövid idő alatt szétverték a török hadsereget. 1878. március 3-án San Stefanóban megkötötték az előzetes békeszerződést, mely kilátásba helyezte, hogy Bulgária — Trákiával és Macedóniával —, továbbá Szerbia, Montenegró és Románia elnyeri függetlenségét.

Angliát, Ausztria—Magyarországot és Németországot nyugtalanította Oroszország balkáni pozícióinak megerősödése, s ezért követelték a San Stefanó-i döntések felülvizsgálását. Az 1878. évi

berlini kongresszus csupán Észak-Bulgária számára adott függetlenséget; Dél-Bulgária (Kelet-Rumélia) a török birodalom része maradt mint autonóm tartomány (csupán 1885-ben egyesült Bulgáriával); Macedónia és Trákia semmilyen jogot sem kapott. A berlini kongresszus tudomásul vette, hogy Anglia elfoglalta Ciprus szigetét, és hogy Ausztria—Magyarország okkupálta Bosznia-Hercegovinát.

Így tehát Anglia, Ausztria—Magyarország és Németország ismét állást foglaltak a balkáni népek nemzeti felszabadító mozgalmával szemben, de az orosz—török háború progresszív következményeit nem tudták teljesen megszüntetni. Bulgária egy részének függetlenségét, továbbá Szerbia, Montenegró és Románia függetlenségét elismerték.

Az 1877—1878. évi orosz—török háborúnak progresszív történelmi szerepe volt. Lenin azt írta, hogy ez a háború a XIX. század második felének olyan háborúi közé tartozik, amelyeknek fő, objektív tartalmát „burzsoá-nemzeti mozgalmak vagy a feudalizmus különböző formáitól megszabaduló burzsoá társadalom »görcsös vonaglásai«"[1] alkották. Az orosz—török háború nyomán a Balkánon több önálló nemzeti állam alakult, a balkáni népek jelentős része azonban továbbra is török igában maradt.

Bulgária és Szerbia gazdasági és politikai fejlődése a felszabadulás után

A török elnyomás megszűnése a Balkánon azt jelentette, hogy megoldódott a polgári forradalom egyik legfontosabb feladata, a balkáni népek nemzeti felszabadításának feladata. Az a tény azonban, hogy a felszabadulás főleg a háború, nem pedig egy győzelmes népi forradalom eredménye volt, rányomta bélyegét a balkáni országok gazdasági és politikai fejlődésére. A Balkán új nemzeti államait nyomban célba vette az európai hatalmak agresszív politikája. Ezek a hatalmak — mutatott rá Lenin — „a rothadás és a pangás fenntartásán kívül, a szabadság bürokratikus korlátain kívül semmi egyebet"[2] nem adtak a Balkánnak. Ezért aztán a polgári forradalom sok feladatát befejezetlenül, következetlenül oldották meg, vagy egyáltalán meg sem oldották. Így nem oldódott meg teljesen a balkáni népek nemzeti függetlenségének kérdése sem: megszabadultak ugyan a török igától, de gazdaságilag és

[1] *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 140. old.

[2] *Lenin* Művei. 18. köt. Szikra 1955. 348. old.

politikailag csakhamar függő helyzetbe kerültek az európai országokkal szemben. A Balkán többnyire külföldi eredetű uralkodó dinasztiái a balkáni hegemóniáért marakodó erős európai hatalmak bábfigurái voltak. Ezt tükrözte a legtöbb balkáni ország belpolitikai ingatagsága. Az uralkodó osztályok különféle csoportjai külföldi hatalmak támogatásával áldáz harcot vívtak, egyik puccs a másikat követte, a dinasztiák váltogatták egymást, s így sűrűn változott a balkáni országok külpolitikai orientációja is.

A török igából való kiszabadulás hatalmas csapást mért a balkáni országok gazdasági életében uralkodó feudális viszonyokra. A török feudális földbirtoklás megsemmisült. Az uralkodó osztályok viszont mindent megtettek, ami erejükből tellett, hogy az agrárkérdés következetes, demokratikus megoldását megakadályozzák.

Bulgáriában a parasztság már az 1877—1878. évi orosz—török háború folyamán lefoglalta a török földesurak földjeit, ami a földesúri földtulajdon felszámolásához vezetett. A parasztság azonban nem térítésmentesen jutott a földhöz. A bolgár burzsoázia a felszabadulás után az egykori földtulajdonosok kártalanítása címén óriási megváltási összegeket követelt a parasztoktól. Mivel az erre a célra nyújtott állami kölcsön nem volt elegendő, a parasztok kénytelenek voltak uzsorakölcsönöket kérni. Az eredmény az lett, hogy a parasztok évről évre jobban eladósodtak az államkincstárral, de különösen az uzsorásokkal szemben.

Hasonlóképpen alakultak a szerbiai agrárviszonyok is. A szerb parasztság is az uzsorások hálójába került. A bolgár és a szerb parasztság szakadatlanul küzdött a jogaiért, s több ízben is fegyvert fogott, de ezeket az ösztönös és szervezetlen megmozdulásokat kegyetlenül leverték.

A török feudális földbirtoklás megszűnése meggyorsította a kapitalizmus kifejlődését. A kézműipar és az ipar feudális korlátait felszámolták, s ez meggyorsította a balkáni országok ipari fejlődését. Például Bulgáriában a felszabadulást megelőző ötven év alatt mindössze 20 ipari üzem létesült, 1880—1884 között már 23, 1885—1890 között 33, 1893 és 1901 között pedig, nem teljes adatok szerint, 69. Szerbiában 1900-ig az állami támogatásban részesített iparvállalatok (könnyűipari kis- és középüzemek) száma 45-re emelkedett.

A balkáni országok ipari fejlesztését a dolgozók súlyos megadóz-

tatásából, valamint külföldi kölcsönökből fedezték. Bulgáriában a felszabadulást követő 30 év alatt a közvetett adók, amelyek főleg a dolgozó tömegeket sújtják, a tizenkétszeresükre növekedtek.

Gyorsan emelkedtek az egyenes adók is, különösképpen a parasztság adói. Szerbiában is szakadatlanul emelkedett az állami költségvetésen belül a közvetett adók részaránya. Ugyanebben az időszakban Bulgária külföldi adóssága a tizenháromszorosára, Szerbiáé a tizennyolcszorosára nőtt.

A külföldi tőke behatolása eltorzította, egyoldalúvá tette a balkáni országok gazdaságát. A külföldi monopóliumok csupán azokba az iparágakba fektettek tőkét, amelyekben érdekeltek voltak (például az ércbányászat). A feldolgozó ipar rendkívül lassú ütemben fejlődött, különösen Szerbiában, amely egészen a XX. század elejéig az osztrák—magyar ipar korlátlan felvevőpiaca maradt.

A munkásosztály helyzete Bulgáriában

Bulgáriában az ország felszabadulása után, s különösen a XX. század elején meggyorsuló kapitalista fejlődést a parasztság szociális differenciálódása, a kézművesek elszegényedése és a munkásosztály kialakulása kísérte. 1892-ben a proletariátus létszáma a mezőgazdasági munkásokkal és a kézművesekkel együtt körülbelül 275 000, ebből körülbelül 20 000 a kisebb üzemekben és műhelyekben dolgozó ipari munkás.

Bulgáriában egészen 1905-ig nem volt semmiféle munkásvédelmi törvény. A munkanap 14—16 órás vagy még ennél is hosszabb volt. A legtöbb gyári munkás 1—2 levát kapott naponta; ebből megélni nem lehetett.

A szocialista és a munkásmozgalom kezdete Bulgáriában

A súlyos helyzet rászorította a bolgár munkásokat, hogy harcoljanak politikai és gazdasági jogaikért. A gazdaságilag elmaradott Bulgáriában viszonylag korán kibontakozott a szocialista és munkásmozgalom.

Már a múlt század nyolcvanas éveiben fellángolnak az első nyomdászsztrájkok. 1883-ban megalakul az első szakmai egyesülés, a Bolgár Nyomdász Egylet, 1887-ben pedig a Bolgár Nyomdászok Munkásegylete, amely lapot is adott ki, s kapcsolatot tartott a Nemzetközi Nyomdász Szövetséggel.

A marxizmus a XIX. század nyolcvanas éveiben kezdett tért

hódítani Bulgáriában (addig az utópista szocializmus eszméi terjedtek). A forradalmi eszmék főleg Oroszországból kerültek Bulgáriába, Dimitar Blagoevnek, a bolgár forradalmi marxista párt megteremtőjének és vezetőjének közvetítésével.

Blagoev öt éven át volt a pétervári egyetem hallgatója. Itt ismerkedett meg a marxizmussal, itt szerezte első tapasztalatait a forradalmi munkában. 1883-ban Pétervárott megalakította az egyik első oroszországi szociáldemokrata szervezetet, mely „Blagoev-kör" néven vált ismertté. 1885-ben a cári rendőrség letartóztatta és hazájába toloncoltatta.

Blagoev otthon 1885-ben folyóiratot alapított, amely szocialista eszméket propagált, bár ezek az eszmék nem voltak mentesek az utópista szocializmus, a narodnyikság és a lassalleánizmus hatásától. A folyóiratnak nagy szerepe volt a bolgár szocialisták egyesítésében és a bolgár munkáspárt megalakításának előkészítésében.

A nyolcvanas évek második felében és a kilencvenes évek elején egymás után jelennek meg Marx és Engels írásainak első fordításai: a „Bérmunka és tőke", „A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig", „A Kommunista Párt kiáltványa", a „Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása". Lefordították Plehanov, Bebel, Luxemburg sok munkáját is. Bulgária a XX. század elején a megjelentetett marxista irodalom mennyiségét tekintve Oroszország, Németország és Franciaország mögött világviszonylatban a negyedik helyen állt.

A szociáldemokrata párt megalakulása Bulgáriában

A nyolcvanas évek végén Blagoev vezetésével megindult a harc a bolgár szociáldemokrata párt létrehozásáért. Megalakulnak az első szocialista csoportok: Tirnovóban, Gabrovóban, Drjanovóban, Szevlievóban, Kazanlakban stb.

1891 nyarán a Buzludzsa-hegyen a szocialista csoportok képviselői illegális konferenciát tartottak. Ez a konferencia lett a bolgár szociáldemokrata párt alapító kongresszusa. Az 1892. évi plovdivi kongresszus hozta létre Bulgáriában az önálló szociáldemokrata pártot.

A munkásosztály pártját a bolgár narodnyikokkal vívott harcban kellett megteremteni, a narodnyikok ugyanis azt hangoztatták, hogy Bulgáriában nincs talaja a munkásmozgalom fejlődésének. Blagoev „Mi a szocializmus és van-e nálunk talaja?" című könyvében kimutatta, hogy Bulgária már rég rálépett a kapitalista

fejlődés útjára, hogy az országban ádáz harc dúl a burzsoázia és a munkásosztály között, hogy Bulgáriában a szocializmusnak kétségtelenül van talaja. Blagoev kifejtette Marx és Engels tanításának alapjait, és elsőként kísérelte meg a marxista tanítást a bolgár valósághoz alkalmazni. A narodnyikok a következő évek folyamán teljes vereséget szenvedtek, s a narodnyikság mint önálló irányzat hamarosan eltűnt Bulgária politikai életéből.

Ezzel egy időben folyt a harc a bolgár szocialista mozgalom kispolgári elemei — Rakovszki, Balabanov, később Szakazov stb. — ellen, akik ellenezték a párt megalakítását. Ezek a kispolgári elemek 1892-ben megalakították az úgynevezett Bolgár Szociáldemokrata Szövetséget — egy szervezetileg és ideológiailag szétesző szervezetet —, amely tagjaitól még a marxizmus elismerését sem igényelte. A szövetség hívei ellenezték, hogy a munkások részt vegyenek a politikai harcban. Kizárólag gazdasági harcot hirdettek, szerintük a politikai harc a burzsoázia dolga.

A párt hívei 1892 novemberében megindították a „Rabotnik" („Munkás") című lapot, amely energikusan harcolt a szövetség hívei ellen. Az 1893. évi tirnovói kongresszus jóváhagyta a szervezeti szabályzatot és a német szociáldemokraták erfurti programja alapján készített, marxista elveken nyugvó pártprogramot. A program tükrözte az erfurti program gyengeségeit is: nem említette a proletariátus diktatúráját, nem tűzte ki feladatul a köztársaságért való harcot, elhanyagolta az agrárkérdést. E fogyatékosságok ellenére a szociáldemokrata párt megalakítása nagy történelmi esemény volt a bolgár munkásmozgalom fejlődésében — új, magasabb szintre emelkedett a munkásmozgalom.

1893 és 1896 között a nyomdászok, dohányipari munkások, textilesek, szabók, famunkások, vasutasok sztrájkjainak hulláma söpört végig az országon. Ugyanezekben az években Bulgária sok városában számos szakszervezet alakult (1891 és 1900 között 55). A bolgár munkások egyre jobban bekapcsolódtak a politikai küzdelembe. 1893-ban ünnepelték meg először május elsejét. A szociáldemokrata párt ugyanebben az esztendőben önálló platformmal fellépett a nemzetgyűlési választásokon.

Ebben a helyzetben a szövetség hívei úgy döntöttek, hogy behatolnak a pártba, s a pártot opportunista szervezetté változtatják, amely a burzsoázia ügynökségeként működik majd a munkásmozgalomban. Blagoev hívei nem ismerték fel ezt a veszélyt,

s 1894 februárjában az egyesülés megtörtént. Ez egy lépés volt hátrafelé a bolgár szociáldemokrata mozgalom fejlődésében.

A Bolgár Szociáldemokrata Munkáspárt néven egyesült párt a proletár és a kispolgári elemek blokkjának pártja, tipikus II. Internacionálé-beli párt lett. Szociális összetétele gyorsan változott, s 1900-ban a munkások részaránya már 28 százalékra csökkent. Az opportunisták arra törekedtek, hogy a párt egész tevékenységét a választási harcnak, a képviselői mandátumok szerzésének szolgálatába állítsák. A kispolgári elemek a választók szavazataiért folytatott versenyfutásban azt hirdették, hogy le kell mondani a párt „egyoldalú osztályszemléletéről", s minden figyelmet a parasztság, a kézművesek és az értelmiség körében folytatandó agitációra kell összpontosítani. A munkásosztály érdekei háttérbe szorultak, a sztrájkokat a harc „legvégső eszközévé" nyilvánították.

A kispolgári elemek túlsúlya azonban rövid ideig tartott. Blagoev hívei kitartóan harcoltak az opportunisták túlerejével szemben, s megvédték a párt proletárjellegét. A IV. kongresszus (1897) a párt marxista irányzatának megerősödése jegyében folyt le. A kongresszus elfogadta a marxisták javaslatát, s G. Kirkov szerkesztésében megindult a „Rabotnicseszki Vesztnik" („Munkás Híradó"), amely nagy szerepet töltött be a párt erősítéséért vívott harcban.

A munkásosztály helyzete Szerbiában

Szerbia elmaradott agrárország volt, amikor felszabadult a török elnyomás alól. A kapitalizmus fejlődése, amely Szerbiában csak a XIX. század végén és a XX. század elején gyorsult meg, együtt járt a szerb falu differenciálódásával és a proletariátus kialakulásával. A proletariátus ebben az időben főleg kézművesekből és napszámosokból állt. 1900-ban a gyári munkások száma csak 2365 volt.

Szerbiában a kapitalizmus fejlődését a dolgozók helyzetének gyors ütemű rosszabbodása kísérte. Szerbiában a gyári munkafeltételek jóval rosszabbak voltak, mint a nyugat-európai országokban. A munkaidőt semmi sem korlátozta, a munkások átlag 14 óránál is többet dolgoztak. Sok üzem igen nagy számú női és gyermek munkaerőt alkalmazott.

A szerb munkások a nehéz és kimerítő munkáért hihetetlenül alacsony munkabért kaptak. Például 1898-ban az átlag munkabér

napi 1,45—2 dinár volt a férfiaknak, a nők 0,6—1 dinárt, a tanoncok 0,3—0,5 dinárt kaptak. Ugyanebben az évben egy kilogramm kenyér 0,2 dinárba került.

A kapitalizmus fejlődésével párhuzamosan ment végbe a munkások abszolút és relatív elnyomorodásának gyors folyamata. 1862-től 1906-ig a létfenntartási költségek 60,7 százalékkal emelkedtek, az átlag munkabér pedig mindössze 14,7 százalékkal nőtt.

A munkások sok vállalatnál nem is készpénzben kapták bérüket, hanem utalványokban, amelyekkel csakis a tulajdonos üzletében vásárolhattak, de magasabb árakon. Ezenkívül virágzott a büntetéspénzek rendszere is. Súlyos teherként nehezedtek a dolgozó tömegekre az állami adók.

A szocialista mozgalom keletkezése Szerbiában

Szerbiában a szocialista eszmék — igaz, narodnyik színezetben — a XIX. század hetvenes éveiben kezdenek elterjedni, amikor szerb proletariátus még nem volt. Ezekben az években kiváló szerepet töltött be a szocializmus propagandájában Svetozar Marković. Marković világnézete az orosz forradalmi demokraták hatása alatt alakult ki. Ismerte Marx és Engels műveit. Bizonyos ideig az I. Internacionálé orosz szekciójának megbízott levelezője volt, és dolgozott az orosz szekció „Narodnoje Gyelo" („Népügy") című folyóiratában. S bár Marković nem marxista, hanem utópista szocialista, tevékenysége jelentős nyomot hagyott a szerb forradalmi mozgalom történetében. 1871-ben Szerbiában megjelenik „A Kommunista Párt kiáltványa", a Markovićcsal vállvetve küzdő V. Letić fordításában. Marković híveinek csoportja adta ki az első szerb szocialista irányzatú újságot is „Radenik" („Munkás") címmel.

A szerb szocialista mozgalom fejlődésének hatalmas eseménye 1895-ben a „Socialdemokrat", majd 1897-ben a „Radničke Novine" („Munkáshírek") című lap megindulása. Ezek az újságok lelkesen propagálták a marxizmust, a tudományos szocializmust. Tevékenységükkel előkészítették Szerbia első szakszervezeti és politikai szervezeteinek létrehozását.

A XX. század elején tehát a munkáspárt és a szakszervezetek megalakításához szükséges előfeltételek még csak érlelődtek.

A MUNKÁSMOZGALOM JAPÁNBAN 1871-TŐL 1900-IG

Japán az 1867—1868. évi befejezetlen polgári forradalom után

Az 1867—1868. évi japán fordulat befejezetlen, felemás polgári forradalom volt; a japán történelemben a „Meiji-restauráció"[1] elnevezést kapta. Különleges eredménye a sogunok (a fővezérek dinasztiájának) megdöntése és a császári hatalom helyreállítása volt. 1868-ig a császárnak nem volt reális hatalom a kezében.

Lenin az 1870 utáni fontosabb világtörténelmi adatokkal foglalkozó egyik vázlatában az 1867—1868. évi eseményeket forradalomnak értékeli, mert ha nem zajlott is le befejezett polgári forradalom, létrejöttek a feltételek a burzsoá termelési viszonyok kifejlődéséhez. A hatvanas évek eseményei után megkezdődött az ipari forradalom, s Japán megindult a kapitalista nemzetté válás útján. A gazdasági és politikai rendszerben fennmaradt feudális csökevények gátolták a gyors kapitalista fejlődést. Az államapparátus és a hadsereg a délnyugati feudális hercegek kezében volt. Az 1867—1868. évi forradalomban létrejött földesúri-burzsoá blokk bizonyos polgári reformok megvalósításába kezdett „felülről".

A hetvenes évek elején törvényt hoztak a rendi megkülönböztetések eltörléséről, közigazgatási reformot hajtottak végre, prefektúrákra osztották az országot, s a prefektúrák élére leváltható kormányzók kerültek.

1871—1873-ban rendeletek jelentek meg, melyeknek értelmében a föld azoknak a magántulajdona lett, akik a rendeletek közzétételének időpontjában tényleges tulajdonosokként bejelenthették

[1] Mucuhito császár (1867—1912) meghirdette az új korszak, a „Meiji-korszak" (a felvilágosodás korszakának) kezdetét.

igényeiket. Ezt megelőzően Japánban a föld nem lehetett adásvétel tárgya. Most, hogy ez a tilalom megszűnt, mivel a föld jelentős része már a hetvenes évek előtt is kulákok, uzsorások, nagykereskedők és szamurájok kezén volt, jogilag is ők lettek a föld tulajdonosai.

Óriási szántóterületek, erdőségek, legelők mentek át a császárnak és környezetének tulajdonába. Igen sok föld a nagybirtokosok kezében maradt. A parasztság kizsákmányolásának feudális módszerei nem változtak.

Az agrárreform következtében a parasztok zöme föld nélkül maradt és mint bérlő siralmas tengődésre kényszerült. A parasztság elszegényedésének folyamata erősödött; a föld egyre inkább a japán falu felső rétegének kezében összpontosult. Az elszegényedett parasztok óriási tömege megindult a városok felé, de ott sem boldogulhattak, hiszen az ipar növekedési üteme a hetvenes és nyolcvanas években jelentős mértékben elmaradt a parasztság pauperizálódásának üteme mögött.

A hetvenes évek elején Japán parasztsága felkelésekkel válaszolt a reformra. A Meiji-kormány új hadseregével, mely a hetvenes években bevezetett általános hadkötelezettség alapján alakult, könyörtelenül leverte ezeket a felkeléseket.

Az 1867—1868 utáni japán polgári reformok tehát kétségtelenül korlátozott jellegűek voltak. Az agrárkérdés forradalmi megoldásáról szó sem volt. A feudális hercegek befolyásos helyzetet foglaltak el a kormányban és a legfontosabb állami intézményekben.

A XIX. század nyolcvanas éveiben indult meg az ipar viszonylag gyors fejlődése. Az uralkodó blokk hasznosította a nyugat-európai kapitalizmus tapasztalatait. Az ország „európaizálásában" látták az egyik legjobb eszközt arra, hogy Japán megszabaduljon függő helyzetétől, azoktól az egyenlőtlen szerződésektől, melyeket az Egyesült Államok és az európai államok még az ötvenes években rákényszerítettek.

A kormányzat az ipar fejlesztésének ösztönzésére hatalmas „minta"-üzemeket épített. Az ipari építkezés pénzügyi forrásául elsősorban a parasztságtól behajtott adók szolgáltak. A falu volt az eredeti tőkefelhalmozás forrása, a tőke „belső gyarmata". A kormány célja a hadsereg korszerűsítése, korszerű fegyverekkel való felszerelése volt, s ezért figyelmét főleg a nagy hadiüzemek

építésére fordította. A nem katonai jellegű új üzemeket a Meiji-kormány bérbe adta, vagy kedvezményes feltételek mellett eladta a földesúri-burzsoá blokkal kapcsolatban álló cégeknek.

Japán kapitalista fejlődését mindezek mellett bonyolulttá tették a jelentős feudális maradványok. A növekvő japán ipar szűk belső piaccal találta magát szembe, mert a lakosság vásárlóképessége alacsony volt.

A japán burzsoázia és a földesurak már a hetvenes-kilencvenes években élénk érdeklődést mutattak a külső piacok iránt, s az ázsiai kontinenshez kapcsolódó expanziós gondolat gyorsan tért hódított. A legszélsőségesebben agresszív elgondolásokat a háborúra vágyó szamurájok képviselték. Törekvéseik egybeestek a földesúri-burzsoá blokk érdekeivel.

A szamuráj-mozgalom

Az 1867—1868. évi események után Japán viszonylag gyorsan rálépett az agresszív külpolitika útjára.

A japánok már 1874-ben elfoglalták a Bonin-szigeteket. Ugyanebben az évben katonai expedíciót szerveztek Tajvan ellen, a kísérlet azonban meghiúsult. 1879-ben elfoglalták a Kínához tartozó Ryukyu-szigetet. Ugyanezekben az években kezdik meg a japán kereskedők és a szamurájok a behatolást a kínai fennhatóság alatt álló Koreába.

A Meiji-kormánynak meg kellett oldania a szamuráj-problémát.[2] A hetvenes években hozott törvények megfosztották a szamurájokat régi rizsfejadagjuktól. Az első időkben csupán egy részük lett állami tisztviselő, kapott tiszti rangot a megreformált japán hadseregben, tudott alkalmazkodni az „új viszonyokhoz", s kezdett ipari tevékenységbe. Többségük nagyszerűen forgatta kardját a feudális belvillongások idején, most azonban az 1867—1868. évi forradalom után, minthogy máshoz nem értettek, felmerült további létük kérdése. Bár a földesurak és a burzsoázia blokkjának kormánya mindenekelőtt a volt szamuráj rendről gondoskodott, amikor jelentős térítést fizetett nekik a „rizs-jog" rekompenzálásaként, a szamurájok az összeg gyors felélése után fegyveres harcot indítottak a kormány ellen. 1877-ben tört ki a felkelés, de a szamurájok vereségével ért véget. A szamurájok

[2] A XIX. század hetvenes-nyolcvanas éveiben Japán 35 milliós lakosságából a szamurájok és családtagjaik száma 2,5 millió.

mozgalma ennek ellenére sem szűnt meg. Szamuráj szervezetek keletkeztek, és követelték a japán külpolitika aktivizálását. Az ázsiai kontinens és a déli tengerek övezete felé irányuló expanzió fokozását tekintették a legsürgősebb feladatnak. A szamuráj nacionalizmus központja az 1879-ben alapított „Fekete Óceán" nevű titkos társaság lett.

A burzsoázia képviselői is bírálták a kormányt. Az ő bírálatuk azonban igencsak óvatos volt, ami azzal magyarázható, hogy a burzsoázia szoros kapcsolatban állt az ipart támogató abszolutizmus államapparátusával.

„Mozgalom a nép jogaiért"

1878-ban megalakult a „Hazafiak Társasága" nevű politikai szervezet, amely az alkotmányos rend kivívását tekintette céljának. A „Hazafiak Társasága" az 1879. novemberében megtartott III. kongresszuson felhívást dolgozott ki, amelyben a néphez fordul és követeli a parlament összehívását. 1880 márciusában a társaság megtartotta IV. kongresszusát. A kongresszus, amely 87 000 tag képviseletében ült össze, megalakította a parlamentért folyó harc bizottságát.

Ebben az időszakban alakult meg a liberális párt, amely alapjában véve a földesurak érdekeit fejezte ki, az ő jövedelmük növeléséért küzdött, amikor a földadó csökkentését követelte. A liberális párt balszárnyát jelentős városi és falusi kispolgári rétegek alkották.

1884 októberében a liberális pártot törvénytelen szervezetnek minősítették és feloszlatták. A parlament összehívásáért küzdő mozgalom azonban a japán hatóságok megtorló intézkedései ellenére sem szűnt meg.

A japán abszolutizmus 1889-ben rákényszerült az alkotmány megadására. Az alkotmány rögzítette a földesúri-burzsoá blokk hatalmát, az abszolút monarchiát, amelynek semmi hátránya sem származott az alkotmány törvénybe iktatásából.

A japán nagyburzsoáziának jelentős érdekei fűződtek a monarchia hatalmának növekedéséhez. Az országban nem volt számottevő felvevőpiac, s ezért a nagyburzsoázia külföldön keresett piacot. Így tehát a katonai hódítások szamuráj eszméjét a japán burzsoázia és a földesurak lelkesedéssel fogadták, mivel a szamurájokban olyan erőt láttak, amely meg tudja oldani a külpolitikai feladatokat.

A burzsoázia és a földesurak közötti kompromisszum megerősödése

Az 1894—1895. évi japán—kínai háború után, amely Kína rovására jelentősen megnövelte Japán területét, megszüntették a XIX. század ötvenes éveiben Japánra kényszerített egyenlőtlen szerződéseket. Japán lépésről lépésre nagyhatalommá vált. Ezt a rangot az 1904—1905. évi orosz—japán háború után nyerte el.

Az 1894—1895. évi japán—kínai háború és az 1904—1905. évi orosz—japán háború közötti időszakban megszilárdult a japán burzsoázia és a feudális elemek kompromisszuma. A japán burzsoázia véglegesen elfogadta a reakciós katonai monarchiát, mint olyan erőt, amely meg tudja védeni érdekeit az ázsiai kontinensen és a déli tengerek övezetében.

A szamurájok az 1894—1895. évi japán—kínai háború után egyre inkább alkalmazkodtak az új viszonyokhoz, vagyis csatlakoztak a földesurak és a burzsoázia blokkjához, amely végérvényesen rálépett az agresszív politika útjára, s felhasználta a szamuráj jelszavakat az expanzió ideológiai eszközeként.

A szamurájok a fejlődő kapitalista viszonyok hatására fokozatosan beolvadtak a lakosság tömegeibe. Egy részük a mezőgazdaságban találta meg a helyét mint földbirtokos, egy másik részükből műszaki értelmiségiek lettek. Nagy számban kerültek be a növekvő államapparátusba, sokból tiszt lett a gyorsan fejlődő hadseregben. Így fokról fokra megoldódott a szamuráj-probléma.

A japánok egész nemzedéke nevelkedett a szamuráj propagandán, mely az „Ázsia az ázsiaiaké", azaz „Ázsia a japánoké" jelszót harsogta, és azt hirdette, hogy Japán csakis agresszió és gyarmati hódítások segítségével szabadulhat meg a félgyarmati béklyóktól. Rendkívül súlyos következményekhez vezetett az a körülmény, hogy a japán nép harcát a nemzeti egyenjogúságért nem az akkor még nagyon gyönge progresszív demokratikus elemek irányították, és nem is a munkásosztály, amely még csak az első lépéseket tette saját önálló mozgalmának kialakítása felé. A japán nép tudatát így hosszú időre megmérgezhették a sovinizmus mérgével.

A munkásmozgalom első lépései

A nyomorgó japán munkások már a hetvenes években harcba kezdenek helyzetük javításáért. A japán proletariátus azonban akkor, történelmének hajnalán még csak a jövő s nem a jelen osztálya volt.

A nyolcvanas évek elején összesen 51 189 munkást tartanak nyilván, ebből 69 százalék nő. A proletárakciók lázadó színezetűek, szervezetlen jellegűek.

Még 1872 novemberében Takasima bányászai harcot indítottak elemi jogaikért, felügyelőik kegyetlenkedései ellen. A dolog odáig jutott, hogy egyes hajthatatlan munkásokat összekötözött kezüknél fogva felakasztottak és megkorbácsoltak. A bányászok spontán harcát a rendőrség fojtotta el. A takasimai bányászok 1878-ban újabb próbálkozással akartak jobb életkörülményeket teremteni maguknak, de ez alkalommal is hiába. Ugyanebben az évben Jamanasi prefektúrában a textilmunkások kezdtek mozgolódni. 1883-ban a tokiói riksák fellázadtak, mert féltek, hogy a villamos bevezetése munkanélkülivé teszi őket. A rendőrség irgalmatlanul elbánt velük és megakadályozta, hogy szövetséget szervezzenek. 1887-ben háromszor sztrájkoltak a takasimai bányászok.

A munkásmozgalom ebben az időben nem volt önálló jellegű. Liberális vállalkozók befolyása érvényesült a munkások körében, többek között Sakuma Teyitié, aki 1876-ban nyomdát alapított, s akit a „japán Robert Owennak" neveztek. Érdeklődött a nyomdájában dolgozó munkások munkakörülményei iránt, és közreműködött az első japán szakszervezetek létrehozásában. 1890-ben Sakuma és hívei megalakították a nyomdászok szövetségét.

A munkásosztály helyzete a XIX. század kilencvenes éveiben

Az 1894—1895. évi japán—kínai háborúig végbement Japánban az ipari forradalom. Az elszegényedő japán falu bőven biztosította a városok számára a szinte ingyen munkaerőt, jórészt nőket és serdülőket. A japán üzemekben a munka valóságos kényszermunka volt, amely néhány év alatt rokkanttá tette a faluból érkezett munkásnőket. A japán burzsoázia állandóan kaphatott „friss" munkaerőt, s az utánpótlásra ugyanez a sors várt.

A japán proletariátus nagy része rendszeresen cserélődött. Ilyen körülmények között, főleg a könnyűiparban és bányászatban dolgozó munkások rendkívül korlátolt osztályellenállást fejthettek csak ki. A hadiüzemekben foglalkoztatott szűk szakmunkásréteg jobban élt, mint a proletárok zöme, s egyelőre tartózkodó magatartást tanúsított az osztályharcban. Egészében véve azonban a japán munkásosztály helyzete rendkívül súlyos volt.

1895-ben a szakképzett japán vasöntő munkabére sokkal ala-

csonyabb, mint a hasonló európai munkásé. 1897-ben egyes munkáskategóriák bére némileg emelkedett, ez azonban az élelmiszerárak emelkedése miatt következett be, s nem fedezhette a munkáscsalád amúgy is alacsony létminimumát. A munkások éheztek, betegségek gyötörték őket, szörnyű odúkban laktak, s különösen súlyos helyzetben voltak a munkásnők. 1897-ben a női munkások a férfiak bérének csupán felét kapták. Hihetetlenül alacsony munkabért kaptak a gyermekek. A napi munkaidő a gyárakban 15, néha 16—17 óra volt. Virágzott a büntetések rendszere, a legkisebb „bűn" miatt is ütötték-verték a munkásokat és munkásnőket. Mindez növelte a munkások felháborodását. 1897-ben 32 munkával kapcsolatos konfliktus volt, 3517 résztvevővel, 1898-ban pedig 43, 6292 résztvevővel.

A kilencvenes évek sztrájkai már magasabb szintet képviselnek a japán munkásmozgalom fejlődésében. Nagy jelentőségű volt az 1898. évi vasutassztrájk, amely az alacsony munkabérek és az elviselhetetlen munkaviszonyok miatt tört ki. A vasutasok a sztrájkkal béremelést vívtak ki s elérték, hogy visszavették munkahelyükre 10 gépésztársukat, akiket a szakszervezetbe való belépés miatt elbocsátottak a vasúttól.

Sen Katayama. „A szakszervezetek megszervezését támogató társaság"

Ahogy növekedett a japán proletariátus osztályöntudata, úgy haladt előre szervezkedésének folyamata. A munkásmozgalom történetében nagy szerepe volt Sen Katayamának, aki fáradhatatlanul küzdött a japán proletariátus ügyéért. Joggal nevezik a népfelszabadító mozgalom atyjának. Parasztcsalád sarja volt, 1859. december 3-án született. A nyomor elől 1884-ben tengerentúlra menekült, az Egyesült Államokba, ahol nagyon sokat kellett nélkülöznie. Volt edénymosogató, szakács, napszámos. Hihetetlen erőfeszítéssel gyűjtötte össze a tanuláshoz szükséges pénzt. A főiskola elvégzése után életét teljesen a munkásosztály ügyének szentelte. 1897-ben visszatért Japánba, s óriási energiával kezdett hozzá a munkásosztály szervezeteinek megteremtéséhez.

Fontos lépése volt „A szakszervezetek megszervezését támogató társaság" megalakítása, mert a társaság hozzálátott a szilárd szakmai munkásegyesületek megteremtéséhez. Katayama lett a társaság titkára. Az ő részvételével szervezték meg a fémmunkások, a gépészek stb. szakszervezetüket. 1898-ban már Katayama

körül csoportosultak a japán értelmiség és a munkásosztály legjobbjai, s megindultak a szocializmus propagálásának útján. „Munkásvilág" címmel újságot jelentettek meg.

„A szocializmus tanulmányozására alakult társaság"

1898. októberében a tekintélyes szocialisták, Katayama, Kotoku, Abe, Kawakami és mások vezetésével létrejött „A szocializmus tanulmányozására alakult társaság". Összetételénél fogva azonban ez még nem volt marxista társaság, mert különféle politikai áramlatokat egyesített. A marxistákon kívül képviselve voltak itt az anarchisták, a keresztényszocialisták, a „legális marxisták".

A társaság vezetői vitákat szerveztek, megismertették tagjaikkal a különféle szocialista tanításokat. „A szocializmus tanulmányozására alakult társaság" érdemeket szerzett azzal, hogy kapcsolatot tartott a munkásmozgalommal, igyekezett kivonni a japán munkásokat a burzsoá vezetők hatása alól, mert ezek azt akarták elhitetni a proletariátussal, hogy harca csak gazdasági jellegű lehet. Sen Katayama a leghatározottabban szembeszállt a munkásmozgalom ilyenfajta politikai befolyásolásával. Katayama befolyása gyorsan növekedett. 1900-ban, a II. Internacionálé párizsi kongresszusán elismerték a japán munkásmozgalom vezetőjének, s beválasztották az Internacionálé Nemzetközi Szocialista Irodájába.

Mindent egybevetve, a XIX. század kilencvenes éveinek végén megkezdődött Japánban a szocialista mozgalom kialakulásának folyamata, de nagyon lassan haladt előre, aminek magyarázata a reform utáni Japán fejlődésének körülményeiben rejlik.

A II. INTERNACIONÁLÉ MEGALAKULÁSA ÉS TEVÉKENYSÉGÉNEK KEZDETE (1889—1896)

A II. Internacionálé megalakulásának történelmi körülményei

A XIX. század utolsó évtizedeit és a XX. század első éveit a kapitalizmus viszonylag békés fejlődése jellemezte. E korszak elején véget ér a polgári demokratikus átalakulások és a progresszív nemzeti háborúk hosszan tartó, évtizedekre elnyúló folyamata. A kapitalista rend végérvényesen győzelmet aratott a feudalizmus erői fölött s *„viszonylag* — a legnyugodtabban és a legsimábban fejlődhetett, »békésen« terjeszkedett a még el nem foglalt földek és a kapitalista örvénybe véglegesen még bele nem sodródott országok óriási területein"[1].

Míg a Nyugat már befejezte polgári forradalmait, csupán még nem érett meg a szocialista forradalmakra, addig Keleten még a nemzeti forradalmak előfeltételei sem alakultak ki. A párizsi kommün és az 1905. évi oroszországi forradalom között nem voltak nagy háborúk, jelentős társadalmi és politikai megrázkódtatások, hatalmas nemzeti mozgalmak. Ezért került szembe a proletariátus akkor objektíve a következő feladatokkal: összes erőinek koncentrálása, a párt-, a szakszervezeti, a szövetkezeti és az egyéb szervezetek szervezeti kialakítása. Ebben az időszakban fokozatosan elő kellett készülni a kapitalizmus erődítményeinek döntő megrohamozására.

A XIX. század utolsó negyedében tovább fejlődött az ipar; több országban ez a folyamat viharos ütemű volt (Egyesült Államok, Németország), nőtt a termelés és a tőke koncentrációja, érlelődtek az egész kapitalista rendszerben az imperializmus előfeltételei,

[1] *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 101. old.

fokozódott a kapitalista országok gazdasági és politikai fejlődésének egyenlőtlensége. A kapitalista termelési módra és a burzsoá társadalomra jellemző szociális ellentmondások nem enyhültek, sőt tovább éleződtek. Ezért a kor társadalmi és politikai békéje módfelett relatív volt.

Ilyen körülmények között a nemzetközi proletariátus sürgető feladata lett, hogy egyesítse erőfeszítéseit a közös ellenség, a burzsoázia elleni harcban. Ehhez fokozatosan létrejöttek a szubjektív előfeltételek is.

A Nemzetközi Munkásszövetség Marx és Engels vezetésével megadta a kegyelemdöfést a Marx előtti szocializmusnak, döntő csapást mért a szektás felfogás ideológiai alapjaira, s megtisztította az utat a munkásosztály tömegei közé behatoló marxizmus előtt. Mindez megteremtette a feltételeket a nemzetközi munkásmozgalom számára a tömegmozgalom új, magasabb szakaszára való átmenethez, a marxizmus ideológiai hegemóniájának megteremtéséhez és a munkásosztály nemzeti politikai pártjainak megalakításához.

A nemzetközi munkásmozgalom nagy eseménye volt, hogy megalakultak a német szociáldemokrata párt, a francia munkáspárt, továbbá Belgium, Anglia, Ausztria, Olaszország, Spanyolország, Dánia, az Egyesült Államok és más országok szocialista szervezetei és pártjai. A szakszervezeti és a szövetkezeti mozgalom is tömegméretűvé vált.

Nagyjából véget ért egy félévszázados folyamat, melynek eredményeként a proletariátus kivált a lakosság általános demokratikus tömegéből. A proletariátus osztályöntudatának növekedése, a proletárerők megszervezésében elért eredmények megteremtették a feltételeket a munkásosztály nemzetközi politikai szervezetének visszaállításához, erősítették a nemzetközi egységre való törekvést.

A II. Internacionálé megalakulása

Már a hetvenes évek végén, tehát szinte nyomban az I. Internacionálé feloszlatása után megindult a mozgalom a munkásosztály új nemzetközi szervezetének megalakításáért.

A nyolcvanas évek végén olyan helyzet állt elő, amelyben már nem lehetett tovább halasztani az Internacionálé megszervezését. Felmerült az a veszély, hogy az új szervezet élére opportunisták kerülnek. Ebben az időpontban két áramlat képviselői küzdöttek

az új nemzetközi szervezet körüli kezdeményezésért és majdani irányításáért. A marxista irányzatot a német szociáldemokraták és vezetőik, August Bebel és Wilhelm Liebknecht, valamint a francia szocialisták képviselték, Guesde és Lafargue vezetésével, az opportunista irányzatot pedig a francia posszibilisták és a Hyndman-típusú angol szociáldemokraták. Engels helyesen állapította meg, hogy ebben a harcban a marxizmusnak szilárdabbak az állásai.

Az eredmény eléréséhez azonban arra volt szükség, hogy a marxisták gyorsan és határozottan cselekedjenek, minden erőt mozgósítsanak egy valóban reprezentatív nemzetközi marxista kongresszus előkészítésére, majd összehívására, s ami a legfontosabb, hogy ne engedjenek teret a marxisták és a posszibilisták közti elvtelen megbékélésnek. E feladatok megoldását az opportunisták erőfeszítésein kívül az is megnehezítette, hogy a marxista táborban nem volt meg a kellő akcióegység. Különösen nagy veszélyt jelentett a német szociáldemokraták békülékenysége. Helytelenül értelmezték a munkásosztály egységével kapcsolatos feladatokat, s arra törekedtek, hogy mindenáron egyesítsék a marxista és posszibilista irányzatot, mindenáron összehívják a közös kongresszust.

Mindezen nehézségek legyőzésében óriási szerepet töltött be Engels rendkívül erélyes tevékenysége. Liebknechtnek, Bebelnek, Lafargue-nak, Sorgénak írt leveleiben kifejtette, hogyan kell megoldani az új Internacionálé szervezésének feladatát, szilárd elviséget, kitartást és szervezettséget követelt. Sokat fáradozott a francia és az angol opportunisták leleplezésén.

Engels erőfeszítései révén az új Internacionálé megalakításának előkészítése a marxisták ellenőrzése alá került. A francia szocialisták troyes-i kongresszusán és a szindikalisták bordeaux-i kongresszusán hozott határozatok értelmében a nemzetközi szocialista kongresszus összehívására a francia marxisták (a guesde-isták) kaptak megbízást, s hozzájuk csatlakoztak a német szociáldemokrácia képviselői. A posszibilisták hasonló kongresszus összehívására kaptak felhatalmazást az 1888. évi londoni szakszervezeti konferenciától.

Mindkét kongresszust 1889. július 14-re hívták össze, *Párizsba.* A posszibilista kongresszus már összetételénél fogva is a francia szocialisták kongresszusának bizonyult: a 606 küldött közül 524

Franciaországot képviselte. Ez a körülmény, továbbá az, hogy a kongresszus határozatai lényegüket tekintve opportunisták voltak és nem feleltek meg a korabeli nemzetközi munkásmozgalom követelményeinek és színvonalának, eleve kudarcra ítélte az opportunistáknak azt a kísérletét, hogy kezükbe vegyék az Internacionálé újjáalakítását.

A II. Internacionálé a marxisták által összehívott kongresszuson alakult meg. Franciaország, Németország, Anglia, Belgium, Ausztria, Magyarország, Hollandia, Oroszország, Svédország, Norvégia, Dánia, Svájc, Lengyelország, Spanyolország, Románia, az Egyesült Államok, Portugália, Csehország, Bulgária, Olaszország, Finnország és Argentína csaknem valamennyi munkásszervezetének képviseletében 393 küldött jelent meg. Ez valóban nemzetközi szocialista kongresszus volt.

A kongresszus munkája és napirendje az akkori nemzetközi munkásmozgalom legégetőbb problémáit tükrözte. A közös fő feladat, amelynek megoldása az új szervezetre várt, az volt, hogy irányítsa a nemzetközi munkásmozgalom erőinek konszolidálásáért és megszervezéséért vívott harcot. Egyszersmind konkrét problémákkal is kellett foglalkoznia: harc a munkásvédelmi törvényekért, az általános választójogért, a szakszervezeti mozgalom szélesítéséért. Ezért a kongresszus napirendje a következő kérdéseket tartalmazta:

1. A munkásosztály gazdasági és politikai harca.
2. A nemzetközi munkavédelmi törvényhozás.
3. Az állandó hadsereg megszüntetése.
4. Május 1. nemzetközi megünneplése.

A kongresszus nem tért rá azonnal a napirendre. Munkáját a posszibilista kongresszussal való egyesülés megvitatásával kezdte. A kérdés körüli vita azzal ért véget, hogy a kongresszus elfogadta W. Liebknechtnek a két kongresszus egyesítésére vonatkozó határozati javaslatát, a posszibilisták azonban olyan feltételeket szabtak, amelyek lényegében az egyesülés elutasítását jelentették. Engels élesen bírálta a két kongresszus elvtelen egyesítésére irányuló próbálkozásokat, s elégedetten vette tudomásul az egyesítési tervek kudarcát.

A kongresszus meghallgatta a legnagyobb munkáspártok képviselőinek beszámolóit. A beszámolók figyelmének központjában a taktika kérdése volt. August Bebel, a német szociáldemokrata

párt küldöttségének vezetője és a francia munkáspárt nevében felszólaló Jules Guesde túlbecsülték pártjaik parlamenti választásokon elért eredményeit.

A kongresszus nagy figyelemmel hallgatta G. V. Plehanovot, aki arról beszélt, hogy közelebb kell hozni egymáshoz az oroszországi forradalmi mozgalmat és az európai szocialista mozgalmat.

A kongresszuson a marxistáknak harcolniuk kellett az anarchisták ellen, akik több ország (Olaszország, Franciaország) szakszervezeteinek küldötteiként vettek részt. A kis anarchista csoport minden kérdésben szembefordult a marxista küldöttekkel.

Nagy helyet foglalt el a kongresszus munkájában a munkásosztály gazdasági és politikai harcáról és a munkásvédelmi törvényhozásról folytatott vita. A kongresszus határozata hangsúlyozta, hogy a munkásosztály felszabadításához nem elegendő csupán a gazdasági szervezkedés, nevezetesen ennek szakszervezeti formája.

A határozat differenciáltan meghatározta azokat a feladatokat, amelyeket a különböző fejlettségi színvonalon álló országok proletárjainak politikai harcukban meg kell oldaniuk. Ezeket a feladatokat az alábbiak szerint fogalmazták meg:

1. A proletároknak mindazokban az országokban, ahol van választójoguk, be kell lépniük a szocialista pártba, és szavazati joguk felhasználásával a fennálló rendszer talaján törekedniük kell a politikai hatalom meghódítására.

2. Azokban az országokban, ahol nincs választójoguk és nincsenek alkotmányos jogaik, harcoljanak minden rendelkezésükre álló eszközzel szavazati jogukért.

Tehát a határozat helyesen állapította meg, hogy a munkásosztály politikai harcát és politikai szervezetét fel kell használni a politikai hatalom megszerzéséhez. Kétségtelen, hogy a korabeli viszonyok között ennek nagy pozitív jelentősége volt, de a határozat gyenge oldaláról sem feledkezhetünk meg. Nem fogalmazták meg világosan, hogy a proletariátus miképpen hódíthatja meg a hatalmat. Lényegében azt ajánlották, hogy a fejlett országok proletárjai a hatalomért vívott harcban csak legális eszközöket alkalmazzanak.

Élénk vita bontakozott ki a munkásvédelmi törvények körül. A marxisták fő opponensei az anarchisták voltak. A munkásvédelmi törvényhozást antiszocialista, burzsoá ötletnek nyilvánítot-

ták. Tagadtak minden néven nevezendő államot, tagadták a politikai tevékenység minden formáját, mindenekelőtt a parlamentarizmust, s ennek megfelelően szembeszálltak minden olyan intézkedéssel, melynek megvalósítása a burzsoá parlamenttel függött össze.

A győztesek a kérdés helyes feltevői lettek, akik lehetségesnek és szükségesnek tartották a polgári állam viszonyai közötti reformokat, ha azok javítanak a munkásosztály anyagi és kulturális helyzetén, ha a végrehajtásukért vívott harc politikai tapasztalatokkal gazdagítja, megedzi a munkásosztályt, és egyre újabb erőket kapcsol be a mozgalomba.

A határozat első részében az általános elveket fogalmazták meg, amelyek kimondották, hogy „csakis az osztályként megszervezett proletariátus nemzetközi erőfeszítésével lehet felszabadítani a munkát és az emberiséget, és csakis az után, hogy a proletariátus birtokába vette a politikai hatalmat, hogy kisajátítsa a tőkésosztály termelési eszközeit és köztulajdonná tegye őket".

A határozat ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy a kapitalizmus keretei között is harcolni kell a munkásosztály kizsákmányolásának fokozására irányuló burzsoá törekvések ellen. Ezért a határozat azt javasolta, hogy mindazokban az országokban, amelyekben kapitalista termelés folyik, a munkások harcoljanak munkásvédelmi törvények bevezetéséért.

Az ilyen törvények alapjai: a nyolcórás munkanap; a tizennégy éven aluli gyermekek dolgoztatásának megtiltása; a tizennyolc éven aluli, mindkét nembeli munkavállalók munkaidejének 6 órára korlátozása; a női szervezetre ártalmas iparágakban a nők foglalkoztatásának megtiltása; a termelés folyamatosságát igénylő bizonyos iparágak kivételével az éjszakai munka megszüntetése; a tizennyolc éven aluli nők és férfiak éjszakai munkájának megszüntetése; hetenként legalább 36 órás megszakítás nélküli pihenő minden dolgozó számára; az „izzasztó rendszer" megszüntetése; az áruban történő bérfizetés, továbbá az üzemi boltok betiltása; felügyelet létesítése minden műhely és iparvállalat fölött, beleértve a háziipart is, államilag fizetett felügyelőkkel, akiknek legalább a felét maguk a munkások választják.

Az „állandó hadseregek" kérdésében a kongresszus állást foglalt „az általános népfelfegyverzés" rendszere mellett, s határoza-

tában rámutatott arra, hogy az állandó hadseregek „puszta létezésükkel is veszélyeztetik a békét, és minden támadó háború okozói". A határozat a következő szavakkal fejeződik be: „A kongresszus kijelenti, hogy a háború — a jelenlegi gazdasági viszonyok elkerülhetetlen terméke — csak magának a tőkés rendszernek az elpusztításával, a munka felszabadításával és a szocializmus nemzetközi győzelmével tűnhetik el véglegesen."

A többi napirendi pontnak jóval kisebb szerepe volt a kongresszus munkájában, de az ezekben a kérdésekben hozott határozatok is nagy jelentőségűek voltak.

Kimagasló történelmi jelentőségű határozatot hozott a kongresszus május 1. megünnepléséről. A határozat kimondja, hogy a proletariátus évenként minden országban és minden városban ugyanazon a napon szervezzen nemzetközi tüntetéseket, s a dolgozók követeljék a hatóságoktól a nyolcórás munkanap törvénybe iktatását. A továbbiakban május elsejét a tömegek kezdeményezése tette a nemzetközi proletárszolidaritás ünnepévé.

Ezzel befejezte munkáját a párizsi kongresszus, melyet joggal nevezhetünk a II. Internacionálé alapító kongresszusának. Igaz, nem hozott létre a kongresszusok közötti időszakban állandóan működő végrehajtó szervet, de egyik határozata kimondja, hogy fel kell állítani egy végrehajtó bizottságot és meg kell bízni azzal, hogy gondoskodjon a kongresszusi határozatok megvalósításáról. A végrehajtó bizottságot felhatalmazták arra, hogy hívja össze a következő nemzetközi kongresszust valamelyik svájci vagy belga városba. A nemzetközi proletárszervezet tehát létrejött időszakonként összehívandó kongresszusok formájában.

A marxisták és az anarchisták harca a II. Internacionáléban

Fennállásának első éveiben a II. Internacionálé munkája a munkásmozgalom újabb fellendülésének és a tömegek egyre növekvő politikai aktivitásának légkörében folyt. Nem kis mértékben járult hozzá ehhez maga az a tény, hogy a munkásosztály nemzetközi szervezete megalakult. A mozgalom régóta megérett feladatainak megoldására vonatkozó párizsi határozatok nagy visszhangra találtak a különféle országok munkásosztályában.

Ilyen körülmények között az Internacionálénak az volt a feladata, hogy akcióit elsősorban az I. kongresszuson megjelölt és elfogadott intézkedések és döntések konkretizálása és megvalósí-

tása köré csoportosítsa. Egyszersmind figyelmet kellett fordítani arra, is, hogy elhárítsa a tevékenységét gátló akadályokat.

Ilyen akadály volt például az anarchizmus. Jóllehet az anarchisták az I. kongresszuson vereséget szenvedtek, továbbra is igyekeztek dezorganizálni a munkásmozgalmat, elvonni a munkásosztályt a politikai küzdelemtől. Az anarchisták, mint szakszervezetek és egyéb munkásszervezetek küldöttei, behatoltak az Internacionáléba, s akcióik nagy veszélyt jelentettek. Megbéníthatták az Internacionálé tevékenységét és felbomlaszthatták az egész nemzetközi munkásmozgalmat.

A II. Internacionálé II. kongresszusa 1891-ben volt *Brüsszelben.* A kongresszuson 337 küldött vett részt. Ez a kongresszus csaknem ugyanazokat a kérdéseket tárgyalta meg, amelyek már a párizsi kongresszus napirendjén is szerepeltek. Az új napirendi kérdések közül legfontosabb a sztrájk és a bojkott volt. Az erre vonatkozó határozat kimondotta: „... a kongresszus azt tanácsolja a világ munkásainak, hogy egyesítsék erőiket a tőkések elleni harcra, ott pedig, ahol a munkásoknak vannak politikai jogaik, tanácsoljuk, hogy használják ki e jogokat a munka felszabadítására".

A német küldöttség képviselői a sztrájk és a bojkott tárgyalásakor kiemelték, hogy ezek az eszközök nagy jelentőségűek ugyan a kapitalista kizsákmányolás elleni harcban, de csak óvatosan és körültekintően szabad alkalmazni őket.

A német szociáldemokraták túlzó aggályoskodása mindig módot adott az anarchistáknak a támadásra. Azzal vádolták a németeket, hogy lemondanak a hatékony harci eszközökről és a parlamentarizmus rabjai. Mindazonáltal az anarchisták csak a militarizmus tárgyalása során voltak aktívak. Ennek a kérdésnek W. Liebknecht volt az előadója. Helyesen fejtette ki, hogy a háború magából a kapitalista rendszerből származó rossz, de sem Liebknecht előadása, sem pedig a határozat nem jelölte meg a militarizmus elleni harc konkrét feladatait és útjait.

A határozat túlságosan általánosságban megfogalmazott befejező része felszólítja a világ munkásait, hogy erélyesen tiltakozzanak a militarizmus, a katonai és a politikai szövetségek ellen, és segítsék elő a szocializmus győzelmét a proletariátus nemzetközi szervezetének állandó tökéletesítésével.

Nieuwenhuis holland anarchista küldött kritizálta ezt a határozatot. Kijelentette, hogy a határozat üres fecsegés, és azt javasolta,

hogy háború esetén a világ szocialistái szólítsák fel népeiket általános háborúellenes sztrájkra. A határozat fogyatékosságai fölött gyakorolt kritika helyes tételeket is tartalmazott, de a javaslatok tipikus anarchista javaslatok voltak. Liebknecht Nieuwenhuisnak adott válaszában helyesen mondotta, hogy a javasolt általános sztrájk puszta frázis, mert nem lehet előre meghirdetni sztrájkot, nem lehet előre proklamálni forradalmat.

Megjegyzendő, hogy a II. Internacionálé vezetői jogosan bírálták ugyan az általános sztrájkra vonatkozó anarchista nézeteket, de ők sem oldották meg helyesen ezt a fontos kérdést. Az általános sztrájk problémája hosszú évekre lekerült a napirendről, és csak az 1905—1907. évi oroszországi forradalom tűzte ismét napirendre.

A brüsszeli kongresszus döntései arról tanúskodtak, hogy a marxizmus győzelmet aratott az anarchizmuson. A kongresszus alapjában véve helyes irányt mutatott a munkásmozgalomnak, a legfontosabb feladatok megoldását tűzte ki célul. Az anarchistákra mért csapások nagy jelentőségűek voltak, de a harc ellenük még alighogy elkezdődött, s 1893—1896-ban érte el tetőfokát.

A brüsszeli kongresszus után erősödött az anarchizmus és az opportunizmus elleni küzdelem.

Ez idő tájt a II. Internacionáléban az opportunizmusnak még csak a csírái éltek. Engels erélyes harca fékezte az opportunizmus kifejlődését. A II. Internacionálé a fő tüzet továbbra is az anarchisták ellen irányította. E célból az 1893. március 26-án tartott nemzetközi szocialista konferencia nagyon fontos határozatot hozott arról, hogy a pártok és szervezetek mely feltételek esetén vehetnek részt a következő kongresszuson. A határozat leszögezte, hogy a kongresszuson csakis olyan munkások, szakszervezetek, szocialista pártok és szervezetek vehetnek részt, akik, illetőleg amelyek szükségesnek tartják a munkáspártok létrehozását és a politikai tevékenységben való részvételt. A konferencia azzal, hogy a következő kongresszuson való részvétel egyik fő feltételéül a politikai tevékenységet szabta meg, elzárta az anarchisták előtt az Internacionáléba vezető utat.

A II. Internacionálé III., *zürichi* kongresszusa 1893. augusztus 6-tól 12-ig tartott, s munkájában 411 küldött vett részt. A kongresszus hosszú napirendet vitatott meg. Három kérdés megvitatásának volt legnagyobb a jelentősége: a szociáldemokraták politikai taktikája (a szocialisták viszonya a parlamenti tevékenységhez);

a proletariátus taktikája háború esetén; május elseje megünneplése.

A kongresszus azzal kezdődött, hogy vita indult a kongresszuson való részvétel feltételeiről. A meglehetősen nagy számban megjelent anarchisták kijelentették, hogy ők is politizálnak, s politikai tevékenységük példájaként II. Sándor meggyilkolására hivatkoztak. Ekkor Bebel javaslatára helyesbítették a zürichi kongresszuson való részvétel feltételeiről előzetesen hozott határozatot, oly módon, hogy „politikai tevékenységen" a munkáspártok nem terrorcselekményeket értenek, hanem a politikai jogoknak és a polgári állam törvényhozási mechanizmusának a proletariátus érdekében, a politikai hatalom megszerzése érdekében való kihasználását. Ennek alapján az anarchisták megbízóleveleit érvénytelennek minősítették, s a kongresszus munkája az anarchisták nélkül folytatódott.

A szociáldemokraták politikai taktikájának megtárgyalásakor nagy vita kerekedett a szocialisták parlamenti tevékenységéről. A határozat alapjában helyesen oldotta meg a kérdést, kifejtette ugyanis az ismert marxista tételt, amely szerint a politikai tevékenység a proletariátus felszabadításának csupán eszköze. A kongresszus azt tanácsolta minden ország munkásainak, hogy vívják ki politikai jogaikat, használják ki ezeket a jogokat minden végrehajtó és törvényhozó intézményben a munkások követeléseinek érvényesítésére és a politikai hatalom meghódítására, hogy aztán a politikai hatalmat a tőkés uralom eszközéből a proletariátus felszabadításának eszközévé tegyék. A kongresszus hangsúlyozta, hogy a politikai és a gazdasági harc formáinak megválasztásakor mindig előtérben kell maradnia a szocialista mozgalom forradalmi céljának: a társadalom teljes gazdasági, politikai és erkölcsi átalakításának. A határozat végezetül rámutatott arra, hogy a politikai tevékenység semmi esetre sem szolgálhat ürügyül olyan kompromisszumokhoz vagy szövetségekhez, amelyek árthatnak a szocialista pártok elveinek és önállóságának.

A háború kitörése esetén követendő szocialista taktikáról W. Liebknecht tartott beszámolót. Az erre vonatkozó határozati javaslat elítélte az uralkodó osztályok militarista, soviniszta törekvéseit és kimondotta, hogy az egyetemes béke csak a kapitalizmus megdöntése után következhet be, amikor megszűnnek a háborút kiváltó okok. A javaslat az általános tételek mellett bizonyos,

a militarizmus elleni harccal kapcsolatos konkrét intézkedéseket is tartalmazott. A munkáspártok parlamenti képviselőinek kötelezően előírta, hogy a katonai kiadások költségvetési tárgyalásakor nemmel szavazzanak. A parlamenti képviselőknek kötelességük volt tiltakozni az állandó hadseregek fenntartása ellen, és követelni a leszerelést.

A május 1. megünneplésének tárgyalása folyamán egyes német szociáldemokrata vezetők opportunista nézeteket hangoztattak. A német szociáldemokraták s velük az angol trade-unionisták amellett kardoskodtak, hogy az ünnep ne feltétlenül május 1-én, hanem május első vasárnapján legyen. Álláspontjukat azzal indokolták, hogy az ünnep hétköznapon való megtartása bizonyos összeütközésekre vezet a munkások és a vállalkozók között.

Ebben a kérdésben a zürichi kongresszus opportunista engedményeket tartalmazó határozatot hozott. A határozat kimondotta, hogy május 1. pihenőnap legyen, hacsak az egyes országok feltételei ezt lehetetlenné nem teszik. Az ünnep politikai céljait megszabó pontban „szociális átalakítással megszüntetni az osztálykülönbségeket" kifejezéssel váltották fel a határozat tervezetében eredetileg szerepelt „szociális forradalommal megszüntetni az osztálykülönbségeket" megfogalmazást. Ez a határozat több párt vezetőségének azt a törekvését tükrözte, hogy a mozgalmat a legalitás keretei közé szorítsák, és elkerüljék a harc forradalmi módszereit: a sztrájkokat és a tüntetéseket.

A zürichi kongresszus záróülésén Engels elnökölt. A kongresszus bezárásakor beszédet mondott, amelyben összegezte a nemzetközi munkásmozgalom fejlődését a marxizmus keletkezésétől kezdve, és felsorolta, hogy milyen eredményeket ért el a II. Internacionálé a munkásosztály erőinek összekovácsolásában.

Marx halála (1883) után Engels egyedül töltötte be a nemzetközi munkásmozgalom tanácsadójának és vezetőjének szerepét. Továbbra is aktív tevékenységet fejtett ki a forradalmi elmélet fejlesztésében és propagálásában. Titáni munkát végzett a „Tőke" II. és III. kötetének végleges megmunkálásában és sajtó alá rendezésében is. Lenin értékelése szerint ezzel „zseniális barátjának nagyszabású emlékművet állított, amelyre, akaratlanul is, kitörölhetetlen betűkkel rávéste saját nevét"[2]. Marx kérésének eleget

[2] *Lenin* Összes Művei. 2. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 11. old.

téve megírta „A család, a magántulajdon és az állam eredete" című nagyszerű könyvét.

Engels élete végéig szenvedélyesen küzdött a forradalmi elmélet tisztaságáért, szembeszállt az anarchisták kalandorpolitikájával, de a jobboldali opportunista megnyilvánulásokkal is. Különösen keményen bírálta opportunizmusuk miatt a német szociáldemokraták és a francia szocialisták vezetőit, akik revízió alá vették a marxizmus alapvető tételeit.

A II. Internacionálé IV. kongresszusára 1896 nyarán került sor *Londonban*. Ezen a kongresszuson zárult le az anarchistákkal vívott hosszú harc. A kongresszus kezdetén hosszan tartó vita után határozatban kimondták, hogy a nyílt anarchistákon kívül Nieuwenhuis csoportjának antiparlamentaristái sem vehetnek részt a kongresszuson. Ezzel a nyílt anarchistákat és az antiparlamentaristákat eltávolították az Internacionáléból, és lényegében kizárták őket a szervezett szocialista mozgalom soraiból.

A londoni kongresszus másik jelentősége az, hogy a II. Internacionálé kongresszusainak hagyományos napirendi kérdésein kívül (a munkásosztály politikai tevékenysége, a háború kérdése) napirendre tűzött új fontos problémákat is, például az agrárkérdést, a munkásosztály politikai tevékenységével összefüggő problémák megvitatásakor pedig érintette a gyarmati kérdést is.

A munkásosztály politikai tevékenységéről szóló határozat ismételten kifejtette, hogy politikai tevékenységen azt a harcot kell érteni, melyet a munkásosztály bármilyen formában megszervez a politikai hatalom meghódítása érdekében, továbbá a törvényhozási és a közigazgatási intézményeknek a munkásosztály felszabadítását célzó kihasználása érdekében.

Ugyanez a határozat helyesen határozza meg a nemzeti és a gyarmati kérdés szocialista alapelvét. A kongresszus állást foglalt minden nemzet önrendelkezési joga mellett, és megállapította, hogy minden néven nevezendő gyarmatosító politika lényegét tekintve nem egyéb, mint a kapitalista kizsákmányolás kiterjesztése a tőkésosztály érdekében.

A háború kérdésében és néhány más kérdésben a határozatok tulajdonképpen csak megismétlik az Internacionálé már meghirdetett elveit.

Mint fentebb említettük, a kongresszus megvitatta az agrárkérdést. Már maga a kérdésfeltevés is pozitív tény volt. A határozat

viszont azt mutatta, hogy a kongresszus lényegében kitért a kérdés megoldása elől. A határozat hangsúlyozza, hogy az egyes országok gazdasági viszonyai olyannyira eltérők, hogy az agrárkérdésben nem lehet minden munkáspárt számára közös formulát találni. A kongresszus minden pártot felhatalmazott arra, hogy e kérdésben maga szabja meg taktikáját és cselekvési módszereit. A továbbiakban a II. Internacionálé egyetlen kongresszusa sem foglalkozott az agrárkérdéssel, ami világosan megmutatta, hogy a II. Internacionálé vezető pártjai lebecsülték az agrárkérdést.

Az opportunizmusnak tett engedmények nem csupán az agrárkérdés lebecsülésében fejeződtek ki. A londoni kongresszus befogadta a francia „független szocialisták" csoportját, élén Jaurès-szal és Millerand-nal, annak ellenére, hogy ők nem képviseltek sem szocialista pártot, sem szakszervezetet, hanem csupán „szocialista" parlamenti képviselők voltak. Ezzel beengedték az Internacionáléba a szocialista mozgalom kispolgári útitársait.

Egészében a londoni kongresszus határozatai igen pozitívak voltak. A kongresszus munkájával lezárult a II. Internacionálé tevékenységének első szakasza, amelyben az Internacionálé, bár bizonyos elméleti és gyakorlati engedményeket tett az opportunizmusnak, alapjában marxista álláspontón maradt.

A NEMZETKÖZI FORRADALMI MOZGALOM KÖZPONTJÁNAK ÁTHELYEZŐDÉSE OROSZORSZÁGBA A XX. SZÁZAD ELEJÉN

Az imperializmus korszaka, és a nemzetközi forradalmi mozgalom központjának áthelyeződése Oroszországba

A munkásmozgalom kezdettől fogva egyenlőtlenül fejlődött a különféle országokban. A XIX. század folyamán a forradalmi mozgalom központja többször is áthelyeződött: Angliából (harmincas—negyvenes évek) Németországba (1844—1849), később Franciországba (1871), majd újra Németországba (a XIX. század utolsó harmada). A magyarázatot az egyes államok gazdasági, politikai és társadalmi viszonyaiban találjuk meg.

A XX. század elején a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom központja Oroszországba helyeződött át.

A XX. század elején a kapitalizmus eléri utolsó, imperialista fejlődési szakaszát. „Az imperializmus — írta Lenin — a kapitalizmus külön történelmi fejlődésszakasza. Hármas sajátossága van: az imperializmus (1) — monopolkapitalizmus; (2) — élősdi vagy rothadó kapitalizmus; (3) — halódó kapitalizmus. Az, hogy a szabad versenyt monopólium váltja fel, az imperializmus alapvető gazdasági jellegzetessége, *lényege*."[1] Az imperializmus fő megkülönböztető vonása az, hogy a szabad versenyt felváltja a monopóliumok uralma. A monopóliumok a kapitalizmusban lehetséges határig társadalmasítják a termelést. Sok ezer embert foglalkoztató nagyüzemek és óriásüzemek szolgáltatják a legfontosabb iparágakban az egész termelés legnagyobb részét.

A termelési eszközök ugyanakkor a tőkések magántulajdonában maradnak. A monopóliumok uralma tehát kiélezi a kapitalizmus alapvető ellentmondását: a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás magántőkés formája közötti ellentmondást.

[1] *Lenin* Művei. 23. köt. Szikra 1951. 107. old.

Az imperializmus korszakában a társadalom termelőerői olyan színvonalra emelkednek, hogy nem férnek el a kapitalista termelési viszonyok szűk keretei között. A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti összhang törvénye megköveteli, hogy új, szocialista termelési viszonyok váltsák fel a kapitalista termelési viszonyokat.

Az imperializmus élősdi és rothadó kapitalizmus. A kapitalizmus rothadása és élősdisége abban fejeződik ki, hogy a monopóliumok fékezik a műszaki fejlődést és a termelőerők növekedését, több burzsoá ország a gyarmatok és a függő országok népeinek kizsákmányolásából élő állammá lesz, tobzódik a militarizmus, növekedik a burzsoázia élősdi jellegű fogyasztása, az imperialista államok reakciós bel- és külpolitikát folytatnak, az imperialista országok burzsoáziája megvásárolja a munkásosztály felső rétegét. A kapitalizmus rothadása és élősdiségének növekedése fokozza a dolgozók elnyomorodását.

Az imperializmus halódó kapitalizmus. Az imperializmus időszakában a kapitalizmus valamennyi ellentmondása a végsőkig kiéleződik.

„Az imperializmus rothadó és halódó kapitalizmus — írja az SZKP programja —, a szocialista forradalom előestéje. *A kapitalista világrendszer egészében véve megérett a proletariátus társadalmi forradalmára.*"[2]

Ilyenformán a forradalmi mozgalmi központ Oroszországba való áthelyeződésének egyik lényeges sajátossága, hogy a folyamat akkor zajlott le, amikor a kapitalista országokban a proletárforradalom objektíve a forradalmi harc napirendjére került.

Az imperializmus időszakában a kapitalista országok gazdasági és politikai fejlődésének egyenlőtlensége ugrásszerű jelleget ölt és rendkívül megnöveli, kiélezi a gazdasági, politikai, osztály- és nemzeti ellentmondásokat.

Elsősorban a burzsoázia és a proletariátus közötti osztályellentétek éleződnek ki. A monopolista burzsoázia extraprofithoz jut a gyarmatok és a függő országok népeinek kizsákmányolása, valamint a közszükségleti cikkek árának állandó emelkedésétől szenvedő anyaországi dolgozók kizsákmányolása révén. Folytatódik a proletariátus relatív és abszolút elnyomorodásának folyamata.

[2] Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1962. 717. old.

Az imperializmust és velejáróját, a monopóliumok uralmát az jellemzi, hogy teljes fordulatot tesz az egész fronton a demokráciától a politikai reakció felé. A monopóliumok szakadatlanul támadják a dolgozók demokratikus és szociális jogait, a burzsoá demokrácia a fináncoligarchia uralmának eszközévé válik. Ez a gazdasági és politikai alapja annak, hogy fokozottan erősödik a munkásmozgalom forradalmi tendenciája.

A munkásosztály a fő ellenség, a tőkés monopóliumok elleni harcban a burzsoá társadalom haladó demokratikus erői, elsősorban a parasztság körében talál szövetségeseket.

A monopolista burzsoázia a maga uralmának biztosítása érdekében felhasználja a munkásosztály és a haladó erők ellen az erőszak módszerét is és a részleges gazdasági és politikai reformok módszerét is. Emellett extraprofitjának egy részével megvásárolja a munkásosztály felső rétegét, amely szembeszáll a harc forradalmi módszereivel, s helyettük a burzsoáziával való opportunista együttműködésbe torkolló reformista módszereket pártfogolja. A munkásarisztokráciából lesz a burzsoázia fő társadalmi támasza a munkásosztályban. Így jönnek létre az előfeltételek a munkásmozgalom opportunista tendenciájának kibontakozásához. Az imperializmus korszakát az jellemzi, hogy kiéleződik a harc a mozgalom forradalmi és opportunista tendenciái között.

Sem a munkásarisztokrácia megvásárlása, sem a politikai reakció nem tudja megakadályozni, hogy tovább éleződjék a proletariátus és a burzsoázia közötti osztályharc, amely számos esetben polgárháborús jelleget ölt. Az imperializmus valósággal belesodorja a munkásosztályt a szocialista forradalomba.

Az imperializmus korszakában kiéleződik egy másik rendkívül fontos ellentmondás is: az imperialista országok kis csoportja s a gyarmati vagy függő helyzetben levő országok óriási lakossága közötti ellentmondás.

A XX. század elejére kialakul az imperializmus gyarmatrendszere, s embertelen kizsákmányolást, politikai elnyomást, nyomort, betegségeket zúdít a gyarmatok és a függő országok lakosságára, növekszik a halálozási arányszám, óriási mértékű lesz a gazdasági, a politikai és a kulturális elmaradottság. A gyarmatosítók társadalmi támaszául a helyi előkelőségek, a feudális urak szolgálnak. Az ázsiai, afrikai és latin-amerikai népmilliók harcra kelnek a gyarmati elnyomás és a helyi feudális urak ellen. Harcuk anti-

imperialista, antifeudális jelleget ölt. A gyarmati és a függő országokban, ha lassan is, de fejlődnek a kapitalista viszonyok, és kialakul a nemzeti ipar; megszületik és fejlődésnek indul a munkásosztály, amelynek végre kell hajtania történelmi küldetését: élére kell állnia az antiimperialista, antifeudális nemzeti felszabadító mozgalomnak. Az általános nemzeti feladatok teljes megoldása csak az imperializmus elleni következetes harc esetén lehetséges. A gyarmatok és a függő országok elnyomott népeinek mozgalma az imperialista uralom ellen folyó harc egységes áradatában egyesül, s a proletár világforradalom tartalékává válik.

A forradalom előfeltételei azonban nem egyszerre jönnek létre minden országban. Ennek az a magyarázata, hogy a kapitalista országok gazdaságilag és politikailag egyenlőtlenül fejlődnek, belső társadalmi ellentmondásaik nem egyformán éleződnek ki. A proletárforradalom nem csupán valamelyik ország belső fejlődésének eredménye, függ attól is, hogy mennyire fejlődtek ki az imperialista világrendszer ellentmondásai. Az imperialista világfront láncolatának áttörése legelőször a leggyengébb láncszemnél következik be.

Ha elemezzük az oroszországi konkrét történelmi helyzetet, s hogy milyen helyet foglalt el Oroszország a kapitalista országok rendszerében a XIX. század végén és a XX. század elején, akkor megértjük, hogy a nemzetközi forradalmi mozgalom központja az imperializmus korszakában miért került át Németországból éppen Oroszországba.

A jobbágyság megszüntetése után a kapitalizmus Oroszországban gyors fejlődésnek indult. A nyolcvanas években és a kilencvenes évek elején befejeződött az ipari forradalom, és kialakultak a kapitalista társadalom alapvető osztályai: a proletariátus és a burzsoázia. A kilencvenes években ipari fellendülés következett be, melynek során létrejöttek az első monopolista egyesülések. Az 1900—1903. évi világgazdasági válság fokozta a termelés és a tőke koncentrációját, és tovább gyorsította a monopolegyesülések szaporodását. A XX. század elején az oroszországi kapitalizmus belépett az imperialista szakaszba.

Az imperializmusnak Oroszországban megvoltak a maga sajátosságai. A rendkívül fejlett kapitalizmus összefonódott az ország gazdasági életében és államrendszerében megmaradt igen erős feudális csökevényekkel.

A gazdasági és politikai rendszerben tovább élő jelentős feudális csökevények miatt a munkások kizsákmányolása hihetetlenül barbár formákban folyt. A munkanap időtartama egyes üzemekben elérte a 16 órát, munkásvédelem nem volt. A munkások nyomorúságos bért kaptak, mely még a puszta megélhetéshez sem volt elég.

Elviselhetetlen helyzetben éltek a nagy paraszti tömegek is. A mezőgazdaságban fennmaradtak a félfeudális viszonyok. Az 1861. évi reform alapján elvették a parasztoktól a lehasított földeket, s ez a nagy összegű megváltással és a számtalan adóval együtt a falusi lakosság jelentős részének elszegényedésére és tökremenésére vezetett.

Sokat szenvedett a cári igától, az oroszországi földesurak és kapitalisták elnyomásától Oroszország számos nem orosz népe, az ország lakosságának 57 százaléka. Ezeknek a népeknek semmiféle joguk sem volt. A cárizmus elnyomta a nemzeti kultúrát, megtiltotta az iskolákban a nemzetiségek anyanyelvén való oktatást, ápolta a tudatlanságot, az analfabetizmust, nemzetiségi ellenségeskedést szított.

Az oroszországi imperializmus legjellemzőbb sajátossága a finánctőke és az önkényuralmi despotizmus összefonódása. Fennmaradt a földbirtokosok politikai uralma a cári önkényuralom formájában, amely csupán az első lépéseket tette meg a burzsoá monarchia felé. A munkásoknak és a parasztoknak semmi néven nevezendő politikai joguk nem volt, de még a burzsoázia sem vett közvetlenül részt az ország politikai irányításában. A feudális, abszolutisztikus rendszer akadályozta az ország termelőerőinek fejlődését, a tudományos, a műszaki és a kulturális haladást.

Emellett Oroszország egyre inkább függő helyzetbe került a külföldi imperializmussal szemben. A XX. század eleje táján az orosz ipar részvénytőkéjének már több mint egyharmada külföldi tőkések és bankok tulajdonában volt. Egyes fontos iparágak, sőt egész ipari körzetek külföldi tőkétől függtek (például a bakui olajkitermelés és feldolgozás, a Donyec-medence bányái és kohóipara, a lénai aranylelőhelyek stb.). A belga, francia, német, angol, amerikai imperialisták hatalmas vagyont szivattyúztak ki Oroszországból a dolgozók kizsákmányolása útján. Az oroszországi cárizmus és a nyugati imperializmus gazdasági és politikai érdekei szorosan összefonódtak.

Így tehát Oroszországban a burzsoázia ellen küzdő munkások osztályharca összekapcsolódott a parasztoknak a földesurak ellen vívott harcával, az elnyomott népek szabadságharcával, s azzal a harccal, melyet a dolgozók a cári önkényuralom ellen és a külföldi tőke iparvállalatainál folyó kegyetlen kizsákmányolás ellen vívtak.

A kapitalista ellentmondások összefonódása és kiéleződése Oroszországot a forradalom tűzfészkévé tette, s ez nem csupán az orosz cárizmust, a földesurakat és a tőkéseket veszélyeztette, hanem az egész világimperializmust is.

Oroszországban minden más országnál inkább a levegőben lógott a forradalom. Az oroszországi forradalmi harc elsősorban az óriási néptömegek szemében gyűlöletes cárizmus ellen folyt. Az országban a XX. század elején a nagyipar rendkívüli mértékben koncentrálódott, erősen kifejlődtek a kapitalista monopóliumok, Oroszország szorosan összefüggött a kapitalista világrendszerrel. E körülmények révén az oroszországi burzsoá demokratikus forradalom a szocialista forradalom előjátékává lehetett.

Ez a lehetőség azonban csak úgy realizálódhatott, ha megérett a szubjektív tényező, ha a munkásosztály alkalmassá vált történelmi küldetésének betöltésére, el tudta látni vezető szerepét mind a polgári demokratikus forradalom időszakában, mind pedig a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá fejlődésének időszakában. Döntő feltétele volt ennek olyan új típusú, marxista—leninista párt megteremtése, amely lelkesíti és szervezi a forradalom erőit. Az orosz proletariátus élenjáró szerepét nem az magyarázza meg, hogy számszerűleg nagyobb vagy szervezettebb volt a nyugat-európai munkásoknál. Az 1897. évi összeírás adatai szerint az iparban, a közlekedésben, a mezőgazdaságban és egyebütt foglalkoztatott bérmunkások száma körülbelül 10 millió volt. Köztük a gyári és a vasúti munkások száma alig valamivel haladta meg a 2 milliót. Angliában, Franciaországban, az Egyesült Államokban, Németországban sokkal több ipari munkás volt, mint Oroszországban. Ezekben az országokban jóval hamarabb megalakultak a munkások tömegszervezetei: a szocialista pártok, a szakszervezetek, a munkabörzék, a szövetkezetek. Oroszországban ezek csak a XX. század elején jöttek létre.

Mindamellett az oroszországi ipari proletariátust már a XIX. század végén és a XX. század elején magas fokú forradalmi érett-

ség jellemezte. Ez azokkal a feltételekkel magyarázható, amelyek közt az oroszországi proletariátus kialakult és fejlődött. Az oroszországi ipari munkások főleg a nagyüzemekben koncentrálódtak. 1905-ben a több mint 500 munkást foglalkoztató ipari nagyüzemekben (az összes üzemek 4,2 százaléka) dolgozott a munkások 52,5 százaléka. Az ipari proletariátus nagyarányú koncentrálódása kedvező feltételeket teremtett a tömeges megmozdulásokhoz és az erők tömörítéséhez.

A jelentős feudális maradványok és a munka óriási tartalékserege miatt az oroszországi proletariátust sokkal erősebben zsákmányolták ki, mint más imperialista államok proletariátusát. Ezenkívül a viszonylag gyenge és a cárizmustól függő burzsoáziának nem voltak akkora lehetőségei a munkások felső rétegének megvásárlására és a munkásarisztokrácia kialakítására, s nem volt olyan gyakorlata a proletariátusnak burzsoá ideológiával való megmételyezésében, mint a nyugat-európai burzsoáziának. Oroszországban a munkásmozgalomnak nem voltak legális lehetőségei, s így nem keletkezhettek a proletariátus körében parlamenti, reformista illúziók. A nyugat-európai imperialista országokban és az Egyesült Államokban kedvező gazdasági és társadalmi bázis volt ahhoz, hogy a munkásmozgalomban megerősödjön az opportunista tendencia; ezzel szemben Oroszországban a gazdasági és társadalmi bázis úgy alakult ki, hogy főleg a forradalmi tendencia indult gyors fejlődésnek.

Oroszország történelmi körülményeit a XX. század elején a földesúri önkényuralmi rendszer súlyos válsága jellemezte. Oroszország polgári demokratikus, népi forradalom előtt állt. Az oroszországi proletariátusnak létérdeke fűződött a forradalom teljes győzelméhez, ami csak akkor volt lehetséges, ha a proletariátus önálló politikai erőként, vezető osztályként vesz részt a forradalmi feladatok megoldásában. „Az a legközelebbi feladat — írta Lenin 1902-ben —, melyet a történelem most elénk tűzött, a *legforradalmibb* minden más ország proletariátusának *legközelebbi* feladatai közül. Ennek a feladatnak a megvalósítása, az európai és (most már mondhatjuk) egyben az ázsiai reakció leghatalmasabb védőbástyájának lerombolása az orosz proletariátust a nemzetközi forradalmi proletariátus élcsapatává tenné."[3]

[3] *Lenin* Művei. 5. köt. Szikra 1953. 384. old.

E történelmi feladatok megoldásához Oroszország munkásosztálya megbízható szövetségest kapott a sokmilliónyi parasztságban. A paraszti tömegeknek érdekük volt a földesúri földbirtoklás megszüntetése, de politikai irányításra volt szükségük ahhoz, hogy küzdhessenek érdekeikért. Ezt az irányítást csakis a proletariátustól kaphatták meg. Az orosz burzsoázia alkalmatlan volt a polgári demokratikus forradalom vezetésére. Csupán jelentéktelen reformok mellett szállt síkra és félt a néptömegek forradalmi mozgalmától. A forradalmi harc vezetőjének és fő mozgatóerejének szerepe tehát az oroszországi proletariátusra hárult. Az orosz proletariátust az is erőssé tette, hogy széles támasza volt a falusi félproletár rétegek között és támogatásban részesült az elnyomott oroszországi nemzetiségek proletariátusának és szegényparasztságának részéről is.

Magas fokú forradalmi érettségről tanúskodtak az osztályharcnak azok az éles formái is, amelyeket a proletariátus a burzsoázia és az önkényuralom elleni harcban alkalmazott. Oroszország munkásosztálya már a XIX. század végén több harcos sztrájkot és tömegméretű politikai megmozdulást szervezett. Még élesebbé vált a harc a XX. század elején, amikor Oroszországot gazdasági válság rázta meg. Az ekkor lezajlott megmozdulásokban az oroszországi proletariátus nagy tapasztalatokat szerzett a tőke és a cári önkényuralom elleni forradalmi harc területén.

Az oroszországi proletariátus további sikerei és nagy történelmi küldetésének teljesítése szervesen összefüggött a forradalmi marxista párt megszervezésével, a marxista elmélet és a tömegméretű munkásmozgalom egyesítésével. Ezek a problémák a leninizmus kialakulásának és a bolsevik párt megteremtésének eredményeként oldódtak meg, ami viszont egyik legfontosabb tanúbizonysága volt annak, hogy a forradalmi világmozgalom központja Oroszországba helyeződött át.

A lenini szakasz kezdete a marxizmus fejlődésében

A marxizmus fejlődésének lenini szakasza az új történelmi körülmények között folyó proletárharc fejlődésének menetéből következett.

Marx és Engels tudományosan bebizonyította, hogy a kapitalizmus forradalmi megdöntése és szocialista rendszerrel való felváltása szükségszerű. Az imperializmus korszaka napirendre tűzte a proletariátus diktatúrájáért indítandó harcot. A nyugat-európai szocialisták azonban képtele-

nek voltak arra, hogy a marxi tanítást az új történelmi feltételekhez alkalmazzák. A nemzetközi munkásmozgalomnak még olyan kimagasló vezetője, mint August Bebel, sem látta meg az imperializmus korszakára jellemző minőségi változásokat, s nem tűzött ki új forradalmi feladatokat a világ proletariátusa elé. A nyugat-európai országok munkásmozgalma ideológiailag elmaradt. A nyugat-európai szociáldemokrata pártokban Engels halála után egyre erősebben támadták a marxizmust, méghozzá nem csupán a burzsoá ideológusok, hanem a legkülönbözőbb opportunisták is.

A II. Internacionálé vezetői nem akarták megszervezni a nemzetközi revizionizmus visszaszorítását. A forradalmi marxizmus zászlaját Oroszország munkásosztálya emelte magasra, azé az országé, amely a nemzetközi forradalmi mozgalom központja, a leninizmus szülőhazája lett.

A marxizmus Oroszországban a XIX. század hetvenes éveiben kezdett terjedni. Az orosz forradalmárok nagy figyelemmel kísérték a forradalmi gondolat európai és amerikai fejlődését. Az oroszországi munkásmozgalom sok kiváló vezetője kényszerült emigrációba. Ennek következtében kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkeztek, lehetőségük nyílott arra, hogy alaposan tanulmányozzák Anglia, Franciaország és más országok forradalmi proletármozgalmának gazdag tapasztalatait.

1883-ban orosz emigránsok Plehanov vezetésével létrehozták az első orosz marxista szervezetet, „A Munka Felszabadítása" csoportot. Ez a csoport csapást mért a narodnyikok kispolgári nézeteire, s megtette az első lépést a munkásmozgalom felé. Oroszországban is alakultak marxista szervezetek. Marxista csoport működött például Pétervárott, Blagoev bolgár diák vezetésével.

Az első kiváló oroszországi marxisták között volt Lenin, aki 1888 őszén lépett be Kazanyban Fedoszejev marxista körébe. A tudományos kommunizmus elméletének azonnal lelkes híve és fáradhatatlan propagandistája lett. Lenin tevékenysége a kilencvenes években jelentősen kiszélesedett. A marxizmus klasszikusainak műveiben megtalálta az oroszországi valóság elemzésének kulcsát, kitűnően alkalmazta a marxi módszert a narodnyikok, a „legális marxisták", az ökonomisták s az oroszországi és a nemzetközi munkásmozgalom egyéb opportunistái ellen vívott harcban.

A marxizmus fejlődésében megkezdődött az új, a lenini szakasz. Lenin halhatatlan műveiben tovább fejlesztette a marxizmus mind-

három alkotórészét: a filozófiát, a politikai gazdaságtant, a tudományos kommunizmus elméletét. A világproletariátus vezére alapos marxista elemzéssel kimutatta, hogy az imperializmus a kapitalizmus utolsó fázisa, kidolgozta a proletárforradalom elméletét az imperializmus korszakára alkalmazva, s levonta azt a következtetést, hogy a szocializmus győzhet először csak néhány vagy akárcsak egy egymagában vett országban. Lenin nevéhez fűződik a proletariátus diktatúrájával, a proletariátus hegemóniájával, a forradalmi marxista párttal, a munkásosztály és a parasztság szövetségével, a szocializmus felépítésének útjaival stb. összefüggő kérdések kidolgozása. A tudományos kommunizmus elméletét Lenin ezzel sokrétűen gazdagította és magasabb szintre emelte. Jogosan nevezzük ezt az elméletet marxizmus—leninizmusnak.

A leninizmus az imperializmus és a proletárforradalmak korszakának, a kapitalizmus megdöntése, a szocializmus és a kommunizmus világméretű győzelme korszakának marxizmusa. A leninizmus létrejötte nemcsak az oroszországi, hanem a nemzetközi forradalmi mozgalomnak is óriási sikeréről tanúskodott.

A leninizmus keletkezése azt jelentette, hogy az orosz proletariátus a világ legkiválóbb forradalmi elméletével, a marxizmus—leninizmus elméletével vértezte föl magát. Óriási jelentőségű dolog volt ez, mert lehetővé tette, hogy az orosz proletariátus betöltse vezető szerepét a nemzetközi munkásmozgalomban.

Az új típusú proletárpárt megalakítása

Az imperializmus korszakának beköszöntése nyomán kialakultak az objektív feltételek a proletárforradalomhoz, amely gyakorlati szükségszerűséggé vált. A kapitalista rendszer azonban nem omolhat össze önmagától. Tudatos, célratörő tevékenység szükséges a régi világ megdöntéséhez, meg kell érnie a szubjektív tényezőnek a proletárforradalom győzelméhez. Más szóval, a munkásosztály ideológiai és szervezeti felkészültségére van szükség a proletariátus diktatúrájáért való harc sikeréhez. A munkásosztály csak a kommunista párt vezetésével hódíthatja meg a hatalmat és építheti fel a szocializmust, a kommunizmust.

Az imperializmust megelőző időszakban ilyen párt nem volt. A XIX. század utolsó harmadában a munkásmozgalom viszonylag békés körülmények között fejlődött. Ez meg is határozta a II. Internacionálé pártjainak jellegét. Ezek a pártok mindenekelőtt

a harc parlamenti formáihoz ragaszkodtak, s parlamenti frakciók függvényeivé degradálódtak, túlnyomó többségük lassanként a burzsoáziával való megalkuvás és kibékülés álláspontjára züllött. A II. Internacionálé szocialista pártjai nem vezethették a proletariátus harcát az új korszakban.

Így tehát maga az élet tűzte ki a munkásosztály elé azt a feladatot, hogy olyan új típusú pártot teremtsen, amely élére tud állni az imperializmus megdöntéséért és a proletárdiktatúra megteremtéséért folyó harcnak.

A világ első új típusú forradalmi proletárpártja, a bolsevikok pártja Oroszországban jött létre. Csírája a Lenin által Pétervárott 1895-ben szervezett „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására" volt, amely Oroszországban elsőként egyesítette a szocializmust a munkásmozgalommal. A pétervári szövetség mintájára keletkeztek szociáldemokrata szervezetek Moszkvában és Oroszország más nagyvárosaiban.

1898 márciusában Minszkben volt az első szociáldemokrata kongresszus, amely kimondta az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt megalakulását, de ez még nem volt új típusú párt, hiszen még nem dolgoztak ki és nem fogadtak el forradalmi programot, nem hoztak létre egységes, centralizált szervezetet. A szociáldemokraták körében aktivizálódtak az opportunista elméletek hívei. Az oroszországi munkásmozgalom egyes vezetői azt hangoztatták, hogy csupán gazdasági, szűk szakmai harcot kell vívni. E taktika hívei — az ökonomisták — a liberális burzsoázia érdekeinek rendelték alá a munkásmozgalmat. Lenin fáradhatatlanul küzdött az ökonomizmus ellen.

Az ökonomizmus a nemzetközi revizionizmus, a bernsteinizmus oroszországi válfaja volt. Lenin szibériai száműzetéséből könyörtelenül leleplezte az ökonomizmus opportunista lényegét, és szembeszállt a forradalmi marxizmus bernsteini revíziójával. A forradalmi marxizmus ellenfeleivel vívott harcban megvédte az új típusú párt, a forradalmi marxista párt elméleti alapjait. 1900-ban külföldön megindította az „Iszkrá"-t, amely fontos szerepet töltött be abban, hogy a forradalmi marxizmus oroszországi hívei egységes pártba tömörültek. Lenin első emigrációs éveiben megírta „Mi a teendő?" című kiváló munkáját, amely 1902 márciusában jelent meg. Ez a mű az orosz ökonomisták és a nemzetközi munkásmozgalom opportunistái ellen irányult. Lenin ebben a művében fejtette

ki azt a gondolatot, hogy *a párt a munkásmozgalom forradalmasító, vezető és szervező ereje.*

A „Mi a teendő?" megjelenése után a bolsevik párt megalakulásának folyamata jelentősen meggyorsult. 1903 július—augusztusában külföldön került sor az OSZDMP történelmi jelentőségű II. kongresszusára. A forradalmi marxisták Lenin vezetésével az opportunista elemekkel vívott elkeseredett harcban győzelmet arattak, s elérték, hogy a kongresszus forradalmi programot fogadott el. Abban az időben ez volt a világon az egyetlen következetesen marxista munkáspárti program.

„A bolsevik párt az 1903-as II. kongresszuson elfogadott *első programjában* harcra szólította Oroszország munkásosztályát és minden dolgozóját, hogy döntsék meg a cári önkényuralmat, majd pedig a burzsoá rendet, s vívják ki a proletárdiktatúrát."[4]

Az OSZDMP II. kongresszusának legfontosabb eredménye a forradalmi marxista párt, a bolsevikok[5] pártjának megalakítása volt. A bolsevik párt az egész nemzetközi forradalmi és munkásmozgalom mintaképe lett. Létrejötte fordulópontot jelent a nemzetközi proletariátus osztályharcában.

A külföldi szociáldemokrácia hivatalos vezérei ideológiai ellenfeleket láttak a bolsevikokban, s nyomban a mensevikek pártjára álltak a leninisták elleni harcukban. Kautsky például kijelentette, hogy ha részt vett volna az OSZDMP II. kongresszusán, Leninnel szemben Martovra szavazott volna.

A II. pártkongresszus után a mensevikek azonnal harcot indítottak a kongresszus marxista határozatainak megváltoztatásáért. Lenin ebben az időszakban minden erejét arra fordította, hogy leleplezze a mensevizmust és megvédje a proletárpárt marxista szervezeti elveit. Ebben a harcban kimagasló szerepet töltött be „Egy lépés előre, két lépés hátra" című munkája, amely 1904 májusában jelent meg Genfben. Lenin ebben a művében tovább fejleszti az új típusú marxista párt szervezeti alapelveit. Kifejti, hogy a párt a munkásosztály élenjáró tudatos, szervezett csapata, a proletariátus osztályszervezetének a demokratikus centralizmus, a vasfegyelem alapjára épült legmagasabb formája, amely szoros kapcsolatot tart a dolgozó tömegekkel, és sorait a párton belüli

[4] Az SZKP XXII. kongresszusa. 712. old.

[5] Lenin hívelt, akik a vezető pártszervek választásakor többséget kaptak, ettől kezdve bolsevikoknak nevezték, ellenfeleiket pedig mensevikeknek.

demokrácia, a kritika és az önkritika fejlesztésével erősíti. „A proletariátusnak — írta Lenin — a hatalomért vívott harcában nincs más fegyvere, mint a szervezet."[6] Ez a tétel a leninizmus egyik alappillére. Ebben a könyvében bírálta meg Lenin a marxizmus történetében elsőként a szervezeti kérdésekben mutatkozó opportunizmust.

A nyugat-európai szociáldemokrata pártok vezetői ellenségesen fogadták Lenin munkáját. Még a baloldali szociáldemokraták körében is akadtak ellenfelei a pártépítés lenini szervezeti elveinek. Rosa Luxemburg szerint ezek az elvek „ultracentralisták", „blanquisták". Ez az álláspont arról tanúskodott, hogy a nyugat-európai szociáldemokraták nem értették meg a párt — a harcos, egységes, fegyelmezett s a tömegekkel összeforrott szervezet — vezető, szervező szerepét.

Leninnek az opportunisták ellen, az új típusú párt megteremtéséért és erősítéséért, ideológiai és szervezeti elveinek védelmében vívott kérlelhetetlen harca óriási nemzetközi jelentőségű volt, hozzájárult a nemzetközi szociáldemokrácia balszárnyának erősödéséhez, előkészítette a feltételeket ahhoz, hogy nyugaton is alakuljanak új típusú pártok. A bolsevik párt megalakulása tanúbizonyságul szolgált arra, hogy a nemzetközi munkásmozgalomban az oroszországi proletariátus tölti be a vezető szerepet. Az oroszországi proletariátus élén új típusú forradalmi párt állt, s ez azt jelentette, hogy Oroszországban kialakultak és erősödtek a szocialista forradalom győzelmének szubjektív előfeltételei.

Az első orosz forradalom nemzetközi jelentősége

Az 1905—1907. évi első orosz forradalom idején szembeszökően megmutatkozott, hogy a nemzetközi forradalmi mozgalom központja Oroszországba került át. A forradalom kitörését meggyorsította Oroszország balszerencsés háborúja Japánnal. Az orosz—japán háború (1904—1905) az imperializmus korszakának egyik első háborúja volt, s annak következtében tört ki, hogy kiéleződtek az imperialista ellentétek a Távol-Keleten. A háború rávilágított az oroszországi cári uralom rothadtságára, és növelte a tömegek elégedetlenségét és felháborodottságát. Oroszországban erős forradalmi válság kezdődött. Ezt mutatta a munkások tömegmozgalmának állandó felfelé ívelése, a háború-

[6] *Lenin* Művei. 7. köt. Szikra 1953. 441. old.

ellenes hangulat erősödése, a kormányzó körökben uralkodó zűrzavar.

1905. január 9-én Pétervárott vadállati kegyetlenséggel tüzet nyitottak a békésen felvonuló munkásokra, akik petíciót akartak átnyújtani II. Miklós cárnak a nép ínsége ügyében. A „véres vasárnap" véglegesen elvette a munkásoknak a cárba vetett hitét, tudatos harcra ösztönözte őket az önkényuralom ellen. Oroszország egész munkássága aktív forradalmi tevékenységbe kezdett. 1905 első hónapjaiban egymást követték a tömegméretű politikai sztrájkok és tüntetések. A sztrájkmozgalom kiterjedt az egész országra. Több kormányzóságban a parasztok is harcra keltek. Bekapcsolódott a forradalmi mozgalomba a tanulóifjúság, a demokratikus értelmiség is. Az első orosz forradalom egy csapásra általános népi jelleget öltött.

Az 1905—1907. évi forradalom kezdettől fogva nemzetközi jelentőségű volt, nem csupán azért, mert az oroszországi önkényuralom elleni harc egyet jelentett a nemzetközi imperializmus elleni harccal, de azért is, mert az oroszországi forradalom fő kérdései a világforradalom alapvető kérdései is voltak. Az orosz forradalom miatt napirendre kerültek a nemzetközi forradalmi mozgalom legfontosabb kérdései, például az imperializmus korszakában lezajló polgári demokratikus forradalom hajtóerői, a proletariátusnak mint a forradalom vezetőjének szerepe, a szövetségesek jelentősége a forradalmi harcban (parasztság, kispolgárság, a gyarmatok és a függő országok népei), a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá fejlődése, az osztályharc taktikai eszközei (általános politikai sztrájk, fegyveres felkelés). Az orosz forradalom választ adott a proletár világforradalomnak ezekre az alapvető kérdéseire.

Az oroszországi forradalom fejlődése megkövetelte, hogy pontosan határozzák meg, milyen stratégiát és taktikát kell követniük a szociáldemokratáknak, milyen feladatokat kell ellátnia a proletariátusnak a forradalmi harcban. Ezért ült össze 1905 áprilisában Londonban az OSZDMP III. kongresszusa, Lenin vezetésével. A mensevikek nem voltak hajlandók részt venni a kongresszus munkájában, s Genfben külön konferenciát tartottak. A kongresszus kidolgozta a párt stratégiai tervét a forradalom első szakaszára: a munkásosztály mint a forradalom vezére az egész parasztsággal szövetségben, elszigetelve a burzsoáziát, harcoljon

a polgári demokratikus forradalom győzelméért, vagyis a cár és a földbirtokosok hatalmának megdöntéséért, a demokratikus köztársaság megteremtéséért és az összes feudális maradványok felszámolásáért. A kongresszuson megszabták a párt forradalmi marxista taktikáját is. Állást foglaltak a politikai tömegsztrájkokról a fegyveres felkelésre való áttérés mellett, felszólították a pártot és a munkásosztályt a felkelés gyakorlati előkészítésére. A kongresszus határozatai rámutattak arra is, hogy a polgári demokratikus forradalmat igyekezni kell nyomban szocialista forradalommá fejleszteni.

A III. pártkongresszuson meghatározott stratégiát és taktikát Lenin „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban" című könyvében (1905) minden oldalról megvilágította. Lenin az első marxista teoretikus, aki kidolgozta az imperializmus korszakában végbemenő polgári demokratikus forradalom sajátosságainak, hajtóerőinek és távlatainak új kérdéseit. Az ő érdeme a forradalommal kapcsolatos mensevik, trockista és egyéb opportunista nézetek leleplezése. Az ő nevéhez fűződik a következő kérdések kidolgozása: a proletariátus hegemóniája a polgári demokratikus forradalomban, a munkásosztály és az egész parasztság szövetsége a polgári demokratikus forradalomban, a munkásosztály, a szegényparasztság, a városi és falusi félproletár tömegek szövetsége a középparasztság semlegesítése mellett a szocialista foradalomban, a fegyveres felkelés mint a cárizmus megdöntésének és a forradalom győzelmének fő eszköze, a munkásosztály és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrája, a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá fejlődése stb. A proletárforradalomnak ez a lenini elmélete óriási jelentőségű volt nemcsak az orosz proletariátus, hanem a nemzetközi proletariátus szempontjából is.

A forradalom fejlődése igazolta Lenin és a bolsevikok stratégiájának és taktikájának helyességét, életképességét. 1905 tavaszán és nyarán a forradalmi mozgalom tovább növekedett. Júniusban robbant ki a „Potyomkin" páncéloshajó tengerészeinek hősi felkelése. 1905 őszén a forradalom kiterjedt az egész országra. Októberben országos sztrájk volt több mint kétmillió munkás részvételével. A sztrájk jelszavai a cárizmus megdöntését és a demokratikus köztársaság megteremtését hirdették. Sok városban megalakult a munkásküldöttek szovjetje, az új, a népi hatalom csírái.

A forradalmi harc a decemberi moszkvai és más ipari központokban bekövetkezett fegyveres felkelés idején érte el tetőpontját. A felkelés azonban vereséget szenvedett, mert nem volt elég jól megszervezve, a felkelőknek kevés volt a fegyverük, védekező taktikát alkalmaztak, elszigetelődtek egymástól, nem tudták maguk mellé állítani az ingadozó katonákat.

A decemberi felkelés veresége után a forradalom hanyatlásnak indult, de a harc egészen 1907-ig folyt. A reakciós erők támadásba mentek át a dolgozó tömegek ellen. Megkezdődött a forradalom résztvevőinek irgalmatlan üldözése.

Az 1905—1907. évi forradalom azért szenvedett vereséget, mert még nem jött létre a munkások és parasztok szilárd szövetsége. A mensevikek szakadár politikája miatt az OSZDMP nem volt egységes, s így a proletariátus szétforgácsoltan működött. A liberális burzsoázia elárulta a forradalmat és megalkudott az önkényuralommal. A cárizmus jelentős támogatást kapott külföldről.

Az 1905—1907. évi forradalom a vereség ellenére is óriási jelentőségű. Ez volt az imperializmus korszakának első népi forradalma. A proletariátus első ízben töltötte be a polgári demokratikus forradalom vezetőjének szerepét. A forradalom megerősítette az oroszországi proletariátus osztályöntudatát, a forradalmi harcok gazdag tapasztalataival vértezte föl a munkásosztályt. 1905 1917 főpróbája volt. A bolsevik párt nagy szervező és politikai munkával tökéletesítette módszereit és tömegpárt lett.

Óriási az első orosz forradalom nemzetközi jelentősége is. Németország, Anglia, Franciaország, Olaszország, Ausztria és más országok öntudatos proletariátusa lelkesen köszöntötte az oroszországi forradalmi harcot. Sok országban a munkások követelték az általános sztrájk és az orosz munkások más bevált harci eszközeinek alkalmazását. A forradalom hatására megingott a szociáldemokrata mozgalom opportunista vezetőinek helyzete, erősödött a baloldali, forradalmi szárny. Különösen nagy hatást gyakorolt az első orosz forradalom az ázsiai országokban. Törökországban, Iránban, Kínában forradalom tört ki. Indiában fellendült a nemzeti felszabadító mozgalom. Beköszöntött „Ázsia ébredésének" korszaka. „Az 1872—1904-es évek »békés« időszaka — írta Lenin — visszavonhatatlanul letűnt."[7]

[7] *Lenin* Művei. 18. köt. Szikra 1955. 598. old.

Az első orosz forradalom meggyőzően bizonyította, hogy a nemzetközi forradalmi mozgalom központja Oroszországba helyeződött át, és hogy az oroszországi proletariátus lett a nemzetközi proletariátus élcsapata. A külföldi forradalmi tömegek legjobb képviselői reménykedve és elragadtatással tekintettek az oroszországi proletariátusra, mert benne látták a világimperializmus ellen folyó nemzetközi proletárharc előretolt osztagát.

Az első orosz forradalom éveiben teljesen világossá vált, milyen szerepet töltött be Nyugat-Európa és az Egyesült Államok imperialista burzsoáziája. Megmentette a cárizmust a forradalomtól, s ezzel a nemzetközi reakció fő védőbástyája lett. Oroszország viszont a forradalmi gondolatnak és a proletárharc legfejlettebb formáinak országává vált.

Az orosz munkásosztály forradalmi harca súlyos csapást mért a II. Internacionálé opportunizmusára. A forradalom alátámasztotta az alkotó marxizmus hatalmas életerejét, a leninizmus elméletének és gyakorlatának óriási jelentőségét, és megingatta a nemzetközi reformizmus helyzetét. Az oroszországi tapasztalat igazolta a proletariátus hegemóniájáról szóló lenini tanítást, szemben az opportunistákkal, akik szerint a polgári forradalmakban a burzsoázia hegemóniája elkerülhetetlen. Megdőlt egy másik opportunista tézis is, mely szerint a parasztság reakciós, és a proletariátus a parasztsággal szövetségben nem semmisítheti meg a földesúri-kapitalista rendszert. A bolsevikok megcáfolták azt az opportunista dogmát is, hogy a burzsoá és a szocialista forradalom között hosszan tartó burzsoá uralomnak kell lennie. Az orosz forradalom bebizonyította, hogy a proletárpárt vezető szerepének döntő jelentősége van a forradalmi harcban, és csapást mért az opportunistákra, akik a pártot a parlamenti frakció függvényének tekintették.

A néptömegek a forradalomban életre hívták a munkásküldöttek szovjetjeit, amelyekben a bolsevikok meglátták az új, forradalmi hatalom csíráját. Ez is súlyosan érintette az opportunistákat, akik idealizálták a demokratikus parlamentáris köztársaságot. Az oroszországi proletariátus megmutatta az osztályharc harcos, forradalmi eszközeinek — az általános politikai sztrájknak, a fegyveres felkelésnek — hatalmas jelentőségét. Így tehát az opportunisták — akik kizárólag a békés, parlamentáris harci eszközök, a reformok mellett foglaltak állást — a taktikai kérdésekben is

vereséget szenvedtek. Az első orosz forradalom és Oroszország munkásosztálya a forradalmi világmozgalom valamennyi alapvető kérdésére világos választ adott a nemzetközi proletariátusnak.

Forradalmi fellendülés Oroszországban az első világháború előestéjén

A világ valamennyi országának opportunistái arra használták ki az első orosz forradalom vereségét, hogy ócsárolják a bolsevikok forradalmi taktikáját. A burzsoá ideológusok és a revizionisták új hadjáratot indítottak a marxizmus ellen, a marxizmus dialektikus materialista világnézetének filozófiai, elméleti alapjai ellen. Az oroszországi és a nyugat-európai szociáldemokraták körében Mach osztrák polgári filozófus követőinek tudományellenes, antimarxista nézetei kezdtek terjedni. Bernstein, David és a többi revizionista újult erővel támadta a marxizmust. A II. Internacionálé vezetősége nem verte vissza a marxizmusnak ezeket a „kritikusait".

A bolsevikok Lenin vezetésével most is élére álltak a forradalmi marxizmus ellenfeleivel vívott harcnak. Lenin 1909-ben megjelent „Materializmus és empiriokriticizmus" című művében keményen bírálta az akkori polgári idealista filozófiát, megvédte és tovább fejlesztette a marxizmus filozófiáját. Általánosította a természettudomány legújabb eredményeit, és tovább fejlesztette a marxista ismeretelméletet. Feltárta, hogy mi a gyakorlat szerepe a megismerés folyamatában. Lenin e művének roppant nagy szerepe volt a bolsevik párt tevékenységében, különösen a nemzetközi revizionizmus elleni harcban.

A reakció éveiben (1907—1910) a bolsevikoknak nehéz harcot kellett vívniuk a különféle opportunisták — likvidátorok, otzovisták, trockisták — ellen, akik a marxista párt szétzúzására törekedtek. A bolsevikok ebben az időszakban megtanulták, hogyan kell helyesen visszavonulni ahhoz, hogy az erőket megőrizzék s felkészüljenek az újabb támadásra.

1910 nyarán — amint a bolsevikok előre látták — megkezdődött az újabb forradalmi fellendülés, amely különösen gyors ütemben növekedett az 1912. évi lénai sortűz után. Újabb forradalom kezdett érlelődni. A gazdasági és a politikai sztrájkok száma gyorsabban nőtt, mint a többi kapitalista országban. A bolsevikok ebben az időszakban nagy győzelmet arattak a mensevikek elleni harcban. 1912 januárjában az OSZDMP Prágában

megtartott VI. konferenciája végérvényesen kiűzte a mensevikeket a párt soraiból. Ebben az időben a bolsevikok mintaszerűen folytatták azt a taktikát, hogy „az illegális munkát egybekapcsolták a »legális lehetőségek« feltétlen kihasználásával. A legnagyobb mértékben reakciós Dumában a bolsevikok meghódították az egész munkáskúriát."[8] 1912-ben Pétervárott Lenin megalapította a „Pravdá"-t, mely mint legális marxista újság jelent meg.

A bolsevik párt megalakulásától az első világháborúig roppant nagy és sokrétű forradalmi harci tapasztalatokat szerzett. Szilárd egység, vasfegyelem, szoros és kiterjedt kapcsolat a dolgozó tömegekkel, a marxizmus alapos elsajátítása jellemezte elsősorban a bolsevikok pártját. A bolsevikok Lenin vezetésével elszántan védelmezték a nemzetközi szocialista mozgalomban a forradalmi marxizmus elveit. Az OSZDMP a nemzetközi munkásmozgalom előrevetett osztaga lett. Tapasztalatai valóságos kincsestárul szolgáltak más országok forradalmi proletárpártjai számára. „. . . A bolsevizmus — írta Lenin — *alkalmas arra, hogy mindenki számára a taktika mintája legyen.*"[9]

[8] *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 13. old.
[9] *Lenin* Művei. 28. köt. Szikra 1952. 301. old.

A MUNKÁSMOZGALOM NÉMETORSZÁGBAN 1900-TÓL 1914-IG

A német imperializmus és a munkásosztály helyzete

A német kapitalizmus a századforduló körül fejlődésének imperialista szakaszába lépett. Az akkori Németország társadalmi és gazdasági életének lényegbevágó megkülönböztető vonása az volt, hogy gazdaságilag gyorsabban fejlődött, mint Anglia és Franciaország.

Az első világháborút megelőzően a német nehézipar, többek között a kohászat, kapacitását tekintve már túlszárnyalta az angol és a francia ipart együttvéve. A német acéltermelés az 1870. évi 0,1 millió tonnáról 1905-ig 9,6 millió tonnára nőtt, a nyersvastermelés ugyanebben az időszakban 1,2 millióról 9,5 millióra emelkedett. Németország a XX. század elejére az egy főre jutó iparcikktermelés tekintetében már csaknem utolérte az Egyesült Államokat.

A német ipari termelésnek e kolosszális növekedése azon alapult, hogy a termelés viszonylag kevés mammutüzemben koncentrálódott.

Az ipar koncentrációja alapján ment végbe a monopolegyesülések szervezésének és növekedésének folyamata. A német imperializmus sajátossága az volt, hogy a monopóliumok a gazdaság óriási területét ölelték fel. Az egész német szénbányászat és kohászat mintegy harminc konszern kezében összpontosult. A legnagyobb a Krupp- és a Thyssen-konszern volt.

A kartellek és a szindikátusok szorosan összefonódtak a mögöttük álló bankokkal. 1909-ben kilenc berlini bank rendelkezett a németországi banktőke 83 százalékával. A pénzmágnások a miniszterekre, a parlamenti képviselőkre, a sajtóra, a burzsoá pártvezérekre gyakorolt közvetlen gazdasági nyomással befolyásolták

az egész népgazdaságot, és a maguk vonalát érvényesítették a bel- és külpolitikában.

A német imperializmus a többi nyugat-európai országnál később lépett ki a „világpolitika" porondjára, akkor, amikor a világot lényegében már felosztották. A német imperialista burzsoázia „rászedettnek" érezte magát, s a már felosztott világ újrafelosztására törekedett. A porosz junkerok fenntartás nélkül támogatták a német imperializmus hódító terveit. Ez tovább erősítette a német imperializmus amúgy is agresszív, militarista vonásait.

A német imperializmus egyik legjellemzőbb vonása a junker—burzsoá jelleg volt. A XX. század elején a német, különösen a porosz junkerok rendkívül nagy hatást gyakoroltak az ország gazdasági és politikai életére. 1907-ben 22 730 junkernak volt 100 hektárnál nagyobb földbirtoka, s az ő kezükben összpontosult a megművelhető földterületnek csaknem egyharmada.

A földesúri gazdaságok egyre inkább kapitalista gazdaságokká lettek, bár jó néhány feudális vonást is megőriztek. Nagybirtokosokká váltak a pénzmágnások is. A nagybirtokok növekedése egészen az első világháborúig tartott. A földbirtokos mágnások gazdasági ereje azonban lassanként teret engedett az imperialista burzsoázia hatalmának. Az imperialista burzsoáziának mégis számolnia kellett a konzervatív junkerokkal, mert igen nagy befolyásuk volt az országban.

A junkerok gazdasági és politikai érdekei szorosan összefonódtak az imperialista burzsoázia érdekeivel. Egyesítette őket a közös osztályérdek, a munkásmozgalom elleni harc. Mindkét osztálynak érdeke volt a hadsereg és a hajóhad növelése, új felvevőpiacok és gyarmatok szerzése a német birodalom számára.

Németország egész kül- és belpolitikája a junkerok és a nagyburzsoázia érdekeit szolgálta.

Amint a német kapitalizmus fejlődésének imperialista szakaszába lépett, a munkásosztály helyzetében is jelentős változások mentek végbe. Huszonöt esztendő alatt, 1882-től 1907-ig az iparvállalatoknál foglalkoztatott munkások száma 7,3 millióról 14,3 millióra nőtt, vagyis csaknem megkétszereződött.

A német proletariátus zömét az ipari munkások alkották. Legtöbbjük — több mint 9 millió ember — 500-nál kevesebb munkást foglalkoztató kis- és középüzemekben dolgozott. Az

1000-nél több munkást foglalkoztató nagyüzemek dolgozóinak száma 1,4 millió volt. A német munkásosztály nemcsak az Egyesült Államok munkásosztályánál, de Oroszországénál is kevésbé koncentrálódott nagyüzemekben. Ez káros hatással volt a németországi forradalmi munkásmozgalom fejlődésére.

Az imperialista korszak hallatlan szenvedéseket és nyomort zúdított Németország dolgozóira éppúgy, mint más országok dolgozóira. A junker—burzsoá blokk politikájával könyörtelenül támadta az egész német nép, különösen a munkásosztály életszínvonalát és politikai jogait. A XX. század elején a német munkások életszínvonala a névleges munkabér növekedése ellenére süllyedt, mert a reálbér elmaradt az árak emelkedése mögött.

A kormánynak a junkerok érdekeit szolgáló protekcionista vámpolitikája miatt az élelmiszerárak állandóan emelkedtek. 1899-től 1904-ig a búza ára 14 százalékkal, a burgonyáé 28 százalékkal emelkedett. A gabonavám felemelése és a húsbehozatal tilalma révén a junkerok óriási többletjövedelemhez jutottak a dolgozó tömegek rovására. Nem maradtak el a junkerok mögött az iparbárók sem, akik termékeiket belföldön jóval magasabb áron értékesítették, mint külföldön. Például a Rajna-Vesztfáliai Kőszénszindikátus Németországban 17 márkáért adta a szén tonnáját, külföldön pedig, az osztrák piacon 8,1 márkáért.

A nagy profit egyik forrása az olcsó női és gyermekmunka kizsákmányolása volt. 1893-tól 1913-ig a német iparban foglalkoztatott nők és gyermekek száma a 2,3-szeresére nőtt; közvetlenül a háború előtt az ipari munkások 25 százaléka nő volt. A munkabérük persze csak fele volt a férfiak munkabérének.

Jellemző vonása volt a német proletariátus szociális összetételének a rosszul fizetett munkáscsoportok nagy száma. A XIX. század végén a munkásosztálynak körülbelül a fele dolgozott alacsonyan fizetett iparágakban. A legrosszabbul a külföldi munkásokat fizették. 1907-ben hozzávetőlegesen 450 000 külföldi munkás (főleg lengyel és olasz) dolgozott Németországban.

A német munkások szívós harccal kivívták a XX. század elején a tizenegy órás munkanapot, bár jó néhány iparágban, például a kohászatban, 17 vagy még több óra volt a napi munkaidő. A XIX. század végén és a XX. század elején erősen megnőtt a munka intenzitása. 1882-től 1907-ig a német munkás termelékenysége csaknem 50 százalékkal emelkedett.

A német proletariátus életének romlása kifejeződött a munkanélküliség növekedésében, a rendkívül rossz lakásviszonyokban, az egyre növekvő adóterhekben is. A munkásosztály helyzetében az imperializmus korszakában bekövetkezett rosszabbodás következtében éleződött az osztályharc, és erősödött a forradalmi tendencia a munkásmozgalomban.

A munkásosztályból kivált a munkásarisztokrácia, mely mind gazdasági helyzete, mind ideológiája tekintetében erősen elütött a munkástömegektől. Az imperializmus korszakában óriásira növekvő extraprofitból lehetővé vált a munkások felső rétegének megvásárlása. „Az imperializmus — mondotta Lenin —, amely a világ felosztását és nem csupán Kína kizsákmányolását jelenti, amely a maroknyi leggazdagabb ország részére magas monopolista profitot jelent, megteremti a gazdasági lehetőségét annak, hogy a proletariátus felsőbb rétegeit megvásárolják, s ezzel táplálja, kialakítja és erősíti az opportunizmust."[1]

Ebben a szűk munkásrétegben önálló ideológia alakult ki — a kapitalista rendszerrel való megbékülés ideológiája. A tűrhető életmód, a munkástömegekéhez képest magasabb életszínvonal az imperializmus szekeréhez láncolta a munkásarisztokráciát. Meghajolt a burzsoázia előtt, gyáván elárulta a munkásosztályt, a „társadalmi béke" mellett, a forradalmi mozgalom ellen foglalt állást, nyílt szövetséget kötött a burzsoáziával, mert rettegett attól, hogy a „társadalmi megrázkódtatások", az osztálycsaták megzavarják nyugalmát és felborítják anyagi helyzetét.

A német monopoltőke fő támasza a munkásosztályon belül a termelésben közvetlenül részt vevő munkásarisztokrácia, mindenekelőtt a szakmunkások felső rétege volt. A munkásarisztokrácia általában kétszer annyit keresett, mint a szakmunkások, és csaknem háromszor annyit, mint a proletariátus zöme.

Az imperialista burzsoázia támaszának szerepét töltötték be a munkásszervezetek (szakszervezetek, párt, szövetkezetek stb.) munkásbürokratái is. Ezekben a szervezetekben kialakult egy hivatalnoki réteg, amely kiváltságos helyzetben volt a munkások tömegéhez, a szervezetek egyszerű tagjaihoz képest. A XX. század elején Németországban több mint 15 000 volt a szakszervezeti, a szövetkezeti és a párthivatalnokok száma. Ezek az egykori

[1] *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 292. old.

munkások, akik a munkásszervezetek apparátusába kerültek, a sokéves elmozdíthatatlanság körülményei közt elszakadtak szakmájuktól, elszakadtak a munkásoktól. A szakszervezeti bürokrácia is szembefordult a növekvő forradalmi mozgalommal, s a társadalmi béke fenntartása mellett foglalt állást. Különösen kiemelkedtek e tekintetben a szakszervezeti vezetők, akik a szakszervezetek „semlegességéért", valójában azonban a burzsoá politika szolgálatába állításáért küzdöttek.

Az opportunizmus erősödése a német munkásmozgalomban. A revizionizmus

Az említett okokból kifolyólag a XIX. század kilencvenes éveinek végén és a XX. század elején a német szociáldemokráciában feltűnően megerősödött az opportunizmus.

Az első részletes revizionista program Eduard Bernstein német szociáldemokrata nevéhez fűződik. Bernstein a XIX. század végén több cikkében, majd később „A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladatai" című 1899-ben megjelent brosúrájában kifejtette a revizionizmus alapjait. Főleg a marxizmus filozófiai alapját, a dialektikus materializmust támadta. Felülvizsgálta Marx közgazdasági elméletét is.

Bernstein tévesnek tartotta a tőke koncentrációjáról szóló marxi elméletet, s a koncetrálódási folyamat lassúságát és a kisüzemi termelés életképességét akarta bebizonyítani; szerinte a részvénytársaságok a tőke „demokratizálódásához" vezetnek, mert minden munkás vásárolhat részvényeket és tőkéssé válhat; szerinte a tőkés társadalom válságai, hála a trösztöknek és a kartelleknek, elvesztik korábbi éles és általános jellegüket, a munkások anyagi és jogi helyzete egyre inkább javul, mivel fejlődik a gyári törvényhozás, bevezetik a társadalombiztosítást, a munkások megkapják a választójogot.

Mindezekből a hamis tételekből azt a következtetést vonta le, hogy a munkásosztály nem „revolúció", hanem „evolúció" útján jut el a szocializmushoz, vagyis úgy, hogy kapitalizmus fokozatosan, lassanként belenő a szocializmusba. Ezt a „belenövést" vélte felfedezni a szakszervezetek, a szövetkezetek erősödésében, a munkásosztály parlamenti képviseletének növekedésében. Nézete szerint ha a munkások 51 százalékos többséghez jutnak a parlamentben, máris érvényt szerezhetnek követeléseiknek.

Bernstein hírhedt szállóigéjéből a revizionizmus jelszava lett: „A mozgalom minden, a végcél semmi." Bernstein felhívta a prole-

tariátust, hogy alakítson blokkot a liberális burzsoáziával a választási és a parlamenti sikerek érdekében. A szociáldemokrata pártot forradalmi munkáspártból a kapitalista rendszer keretein belül maradó reformok pártjává akarta átalakítani.

Tevékenységével Bernstein belülről akarta robbantani a marxizmust, ki akarta ölni Marx tanításából a forradalmi tartalmat, és burzsoá befolyás alá akarta helyezni a munkásmozgalmat. Bernstein nézetei heves vitát váltottak ki a szociáldemokrácia soraiban.

1899-ben a német szociáldemokrácia hannoveri kongresszusa elítélte a revizionizmust. A bernsteinizmusról szóló kongresszusi határozat kimondta, hogy a pártnak semmi oka sincs arra, hogy programját, taktikáját vagy elnevezését megváltoztassa, vagyis hogy a szociáldemokrata pártból a demokratikus és szociális reformok pártjává alakuljon át. A revizionizmus elítélése ellenére azonban sem Bernsteint, sem barátait nem zárták ki a pártból, Bebel kongresszusi felszólalásában leleplezte a bernsteinizmus revizionista lényegét, de mivel nem értette meg a bernsteinizmus társadalmi alapját, helytelenül azt állította, hogy Bernstein egyedül van, s így nem különösebben veszélyes a proletárpártra.

Kautsky „Anti-Bernstein" című könyvében baráti hangnemben bírálta Bernsteint, sőt maga is eltorzította a marxizmus több rendkívül fontos tételét. Megkerülte a proletárdiktatúra kérdését, és azt próbálta bebizonyítani, hogy a kapitalizmusban szó sincs a proletariátus abszolút elnyomorodásáról.

Erélyesebben bírálta a bernsteinizmust Rosa Luxemburg. A hannoveri kongresszuson követelte Bernstein kizárását, bár a kongresszus után elállt követelésétől.

A revizionizmus valóban marxista, harcos kritikája Lenin nevéhez fűződik. A bernsteini alaptételek megismerése után Lenin így írt távoli szibériai száműzetéséből: „A hírhedt bernsteinizmus... a marxista elmélet összeszűkítésének és a forradalmi munkáspárt reformpárttá való átváltoztatásának a kísérlete..."[2]

1902-ben, „Mi a teendő?" című munkájában Lenin kimutatta, hogy Bernstein együtt halad a liberális burzsoáziával, hogy ellensége a marxizmusnak. Támadta az orosz és a nemzetközi szociáldemokrácia opportunistáit, akik szerint Bernstein megmaradhat

[2] *Lenin* Művei. 4. köt. Szikra 1953. 177. old.

a pártban. Feltárta az opportunizmus eszmei forrásait, s kimutatta, hogy ezek a források mindenekelőtt a munkásmozgalom ösztönösségét hirdető tétel elismeréséből és a szocialista tudat munkásmozgalmi szerepének lebecsüléséből fakadnak.

Németország munkásosztályának súlyos betegsége volt, hogy szervezetileg és ideológiailag még a XX. század elején is megosztott maradt: a munkások egy része a keresztény szakszervezetekben, másik része a Hirsch—Duncker-féle szakszervezetekben, harmadik része az úgyvezett szabad szociáldemokrata szakszervezetekben tömörült.

A szociáldemokrata szakszervezetek taglétszáma a XX. század elején — a XIX. század utolsó negyedéhez képest — jelentősen megnőtt, és 1906-ban elérte az 1 344 000-et. A vezérek opportunista tevékenysége azonban lefékezte a szabad szakszervezetek taglétszámának növekedését, megbénította harci erejüket.

A német imperialista burzsoázia minden rendelkezésére álló eszközzel támogatta és propagálta a keresztény és a Hirsch—Duncker-féle szakszervezeteket. 1905-ben taglétszámuk meghaladta a 300 000-et. Ezek a szakszervezetek a „társadalmi béke" hirdetésével szédítették a munkásokat, visszatartották őket az osztályharctól. A német imperializmus, mely lázasan készült a világ újrafelosztásáért indítandó háborúra, úgy számolt, hogy háború esetén felhasználja ezeket a szervezeteket egy szilárd hátország megteremtésére. Németország gazdasági és politikai fejlődésének objektív alakulása azonban — a munkásmozgalom megosztottsága ellenére — elkerülhetetlenül az osztályharc élesződéséhez vezetett.

A forradalmi és az opportunista tendencia harcának kiéleződése

A XX. század elején mind erősebbé vált a harc a német munkásmozgalom forradalmi és opportunista tendenciája közt. A társadalmi és a politikai elnyomás növekedése és a munkások gazdasági helyzetének az 1901—1903. évi ipari válság miatt bekövetkezett romlása kiélezte az ellentéteket Németország munkásosztálya és burzsoáziája között. A proletariátus harca az imperialista korszakban fokozódott, egyre nagyobb tömegekre terjedt ki és mindinkább parlamenten kívüli politikai jelleget öltött. Nagyon gyakran a vállalkozókkal való összeütközésekbe csapott át és maga után vonta az állam beavatkozását; az állam pedig erélyes eszközökkel

kiállt a tulajdonosok védelmében, még a fegyverek alkalmazásától sem riadt vissza. A német munkásmozgalom jellemző vonása volt, hogy a harc az alsó rétegekből kiindulva növekedett és gyakran túlment a szakszervezeti ellenőrzés határain.

1903-ban és 1904-ben 2907 összetűzésre, illetve sztrájkra került sor, amelyekben — korántsem teljes adatok szerint — több mint 257 000-en vettek részt. A legnagyobb megmozdulás a crimmitschaui szász textilmunkások 1903 augusztusi nagyszabású sztrájkja volt. A munkások tízórás munkanapot és 10 százalékos béremelést követeltek. A kormány csendőrséget küldött Szászországba, ostromállapotot hirdetett, de a munkások hat hónapon át hősiesen tartották magukat. A szabad szakszervezetek elnöke, az opportunista Legien elárulta a munkásokat: megegyezett a gyárosokkal, s a sztrájk a munkások vereségével ért véget.

A munkásmozgalom terebélyesedése közepette, 1903 júniusában került sor a reichstag-választásokra. A szociáldemokrata párt bekapcsolódott a választási hadjáratba, és nagy sikert ért el. Jelöltjei több mint 3 millió szavazatot kaptak. A reichstag szociáldemokrata frakciójának létszáma 57-ről 81-re emelkedett.

A szociáldemokrata párt választási sikerét a párt különféle áramlatai és csoportjai különbözőképpen ítélték meg. A baloldali szociáldemokraták szerint a választási hadjáratban elért sikert arra kellett kihasználni, hogy a parlament szószékéről leleplezzék a kormány reakciós politikáját, és ezzel is elősegítsék a parlamenten kívül harcoló tömegek forradalmi energiájának kibontakozását. A Bernstein—Vollmar típusú opportunisták a választások sikeres kimenetelében azt látták, hogy beköszöntött a „szociális reformok" és a szocializmusba való tervszerű átmenet korszaka.

Bebel a párt proletár részére támaszkodva szüntelenül küzdött az opportunisták ellen és forradalmi taktikát hirdetett. Az 1903 szeptemberi drezdai szociáldemokrata kongresszuson a párt taktikájáról tartott előadásában élesen bírálta a revizionistákat, megalkuvó, burzsoá-liberális álláspontjukat. A kongresszusi küldöttek túlnyomó többsége (288 szavazat 11-gyel szemben) megszavazta azt a határozatot, amely többek között kimondta: „A pártkongresszus erélyesen elítéli azokat a revizionista törekvéseket, amelyeknek célja megváltoztatni eddigi, győzelmekkel koronázott és az osztályharc elveire épült taktikánkat."

Bírálta Bebel a kongresszuson azt az álláspontot is, amelyre akkor Karl Kautsky és társai helyezkedtek, akik igyekeztek elkenni a párton belül jelentkező nézeteltéréseket és ellentéteket.

A párttagok tömegei megelégedéssel vették tudomásul, hogy a drezdai pártkongresszuson hozott határozatok elítélték a revizionistákat és opportunista taktikájukat. A nagygyűléseken hozott határozatok helyeselték Bebel álláspontját, akinek beszéde úgy hatott a kongresszuson, „mint tisztító vihar . . .".

Lenin igen nagyra becsülte azt az elvi harcot, amelyet Bebel a revizionisták és a centristák ellen folytatott, de emellett nagy sajnálattal állapította meg, hogy a pártvezetőség nem vitte végig a revizionisták elleni harcot — az opportunisták bent maradtak a pártban. Ez érthető is, hiszen Bebel mellett olyanok voltak a pártvezetőségben, mint például Kautsky, akik elkenték a párton belüli ellentéteket és azon fáradoztak, hogy összebékítsék a baloldali és jobboldali szociáldemokratákat, pontosabban, hogy a baloldaliak hódoljanak be a jobboldaliaknak. Ugyanakkor Bebel, Luxemburg, Mehring, noha látták a revizionizmus súlyos veszélyét, a pártegység minden áron való megóvása érdekében mégsem vitték végig elvi harcukat, nem kívánták kizárni a revizionistákat a pártból. Lenin úgy magyarázta ezt a jelenséget, hogy a német szociáldemokrata pártban „gyakran »elhajlásnak«, »szélsőségnek«, de mégis a szociáldemokrata párt szerves részének tartották az opportunizmust"[3].

Az 1905—1907. évi orosz forradalom és a német munkásmozgalom

Nagy hatást gyakorolt a német munkásmozgalomra az 1905. évi orosz forradalom. A január 9-i pétervári munkásgyilkolás után Németországban mindenütt gyűléseken tiltakoztak a cárizmus vadállati kegyetlensége ellen. A német munkások kijelentették, hogy az orosz munkások példája nyomán készek ők is a politikai tömegharc útjára lépni.

Nagy politikai jelentősége volt 250 000 Ruhr-vidéki bányász 1905. január—februári sztrájkjának. A sztrájk azért tört ki, mert a Ruhr-vidéki tőkések meghosszabbították egy órával a munkaidőt, de a továbbiakban az oroszországi forradalmi eseményeket visszhangozta hatalmas erővel. A sztrájk általános sztrájkká nőtt,

[3] *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 314. old.

kiterjedt szinte minden Ruhr-vidéki bányára és üzemre. Németország legfontosabb szénvidékén az élet megbénult. A sztrájkban szervezett és szervezetlen munkások, a keresztény és szociáldemokrata szakszervezetek tagjai, német és külföldi (cseh, olasz stb.) munkások vettek részt az egész német proletariátus lelkes támogatása mellett. A munkások mindenfelé gyűléseket tartottak, és szolidaritást vállaltak a sztrájkoló bányászokkal. Sok városban gyűjtöttek a sztrájkolók részére. A kormány megrettent a bányászok félelmetes erejétől és hajlandó volt némi engedményre. A szakszervezeti vezérek azonban a Ruhr-vidéki mágnások segítségére siettek, elárulták a bányászok érdekeit, és befejezettnek nyilvánították a sztrájkot.

1904 telén az orosz forradalom közvetlen hatására sztrájkmozgalom indult a felső-szilériai, mannheimi és ludwigshafeni bányászok között. Ez a sztrájkmozgalom azt mutatta, hogy nagy forradalmi fellendülés kezdődött Németországban.

Az oroszországi forradalom példáján a német munkásosztály világosan láthatta, hogy alkalmaznia kellene az általános politikai sztrájkot, mert az a proletariátus harcának egyik leghatékonyabb eszköze. Az általános sztrájk gondolata mind több hívet szerzett a német munkások között. A reformista szakszervezeti vezérek és sok szociáldemokrata pártvezető azonban a politikai tömegsztrájk ellen foglalt állást. A szakszervezetek 1905 májusi kölni kongresszusán a szakszervezeti vezetők elzárkóztak az általános sztrájk gondolata elől. A kongresszusi határozat kereken ki is mondta, hogy „fölöslegesnek tartják az általános sztrájk gondolatának megvitatását".

A szociáldemokráciának mégis számolnia kellett a tömegek egyre harcosabb hangulatával. A szociáldemokrata párt 1905 szeptemberi jénai kongresszusa hosszú és éles vita után elismerte, hogy lehetséges Németországban az általános sztrájk, s hogy az „a munkásosztály egyik leghathatósabb harci eszköze a felszabaduláshoz szükséges fontos, alapvető jogok kivívásához". A határozat kimondta, hogy a politikai tömegsztrájk nemcsak a védekezés eszköze, hanem a támadásé is a választási rendszer demokratizálásáért vívott harcban.

Rosa Luxemburg lelkesen síkraszállt az általános sztrájk gondolata mellett és sürgette az orosz példa követését. A későbbiekben az 1905 decemberi moszkvai fegyveres felkelés tapasz-

talatainak hatására túljutott azon a szociáldemokrata körökben elterjedt nézeten, mely szerint a sztrájk a harc „végső eszköze". Ekkor már szükségesnek, sőt elkerülhetetlennek tartotta a forradalom folyamán a fegyveres felkelést, jóllehet nem tekintette művészetnek, hangsúlyozta ösztönös jellegét és tagadta szervezeti és technikai előkészítésének szükségességét.

Az opportunista szakszervezeti vezérek a jénai kongresszus után veszett agitációt indítottak a politikai sztrájkkal kapcsolatos határozat ellen.

A német proletariátus forradalmi harcának fejlődését azonban semmiféle opportunista agitáció sem állíthatta meg. 1905 őszén Németországban az osztályharcok újult erővel lángoltak fel. Ebben az időszakban a munkásosztály egyik legnagyobb megmozdulása a berlini villamosipari üzemek munkásainak sztrájkja volt. 1905 szeptemberében a vállalkozók visszautasították a béremelési követeléseket, mire a Siemens villamossági monopólium munkásai meghirdették a sztrájkot. A vállalkozók tömeges kizárással válaszoltak: körülbelül 10 000 embert tettek ki az utcára. A villamosipari mágnások kíméletlen eljárása óriási felháborodást keltett a munkások körében. Újabb és újabb munkáscsoportok kapcsolódtak be a harcba. Október elején már mintegy 50 000 ember sztrájkolt. Október 2-án Berlin villanyvilágítás nélkül maradt. Egész Németországon végigsöpört a szolidaritási sztrájkok hulláma, gyűjtés indult a villamosipari munkások részére. A sztrájkolókat harcos hangulat töltötte el, mindenre készen álltak a győzelem érdekében. A szakszervezeti vezérek azonban nagy sietve kiegyeztek a vállalkozókkal, és 1905 október közepén, anélkül hogy sikerült volna eredményt elérni, kényszerítették a munkásokat a munka fölvételére.

Egyáltalában nem teljes adatok szerint 1905 folyamán Németországban 2323 sztrájk zajlott le, hozzávetőleg 508 000 résztvevővel, ami több mint háromszorosa az 1904-ben sztrájkolók számának.

Megmutatkozott a forradalmi föllendülés abban is, hogy a munkásosztály és a dolgozó tömegek erélyesebben küzdöttek az általános választójogért. Az oroszországi októberi politikai sztrájk és a decemberi moszkvai fegyveres felkelés hatására 1905-ben több német városban viharos tömegtüntetésekre került sor, amelyeken követelték az általános választójog bevezetését.

A politikai rendszer demokratizálásáért vívott harcban a legnagyobb forradalmi aktivitást a hamburgi munkások tanúsították. 1906 elején tömeggyűléseken tiltakoztak a készülő törvényjavaslat ellen, amely érintette a választási rendszert, s voltaképpen megfosztotta a munkásokat választójoguktól. A hamburgi munkások követelték a szociáldemokrata vezérektől a politikai tömegsztrájk haladéktalan kimondását.

A szenátus 1906. január 17-re tűzte ki a törvényjavaslat megvitatását. A szociáldemokrata szervezet helyi vezetői szerették volna a törvényjavaslat elleni megmozdulást néhány tiltakozó munkásgyűlés összehívására korlátozni. A munkások azonban már nem engedelmeskedtek a szociáldemokrata vezéreknek. Január 17-én délben mindenütt leállt a munka, s a munkások megindították a német munkásmozgalom első politikai tömegsztrájkját. Aznap Hamburgban több tömeggyűlésen tiltakoztak a munkások a politikai jogaik korlátozására irányuló reakciós kísérletek ellen. A gyűlésekről a munkások szervezetten a szenátus épülete elé vonultak. A tüntetésnek körülbelül 100 000 résztvevője volt. A hamburgi városi vezetők nagy rendőri alakulatokat vezényeltek ki a tüntetők szétzavarására. A rendőrök korbáccsal és fegyverrel támadtak a tüntetőkre, de erélyes ellenállásba ütköztek. A város két pontján barikádok épültek, megindult a harc. Hamburg utcáit vér öntözte. A hamburgi munkások megmozdulása a vereség ellenére az első orosz forradalom hatására kifejlődött németországi forradalmi harc tetőpontja volt.

Az uralkodó körök megrémültek a mozgalom lendületétől. A reichstag reakciós képviselői erélyes rendszabályokat követeltek a németországi munkások harcának „orosz módszerei" ellen. Berlinben és más városokban a rendőrség és a hadsereg szétverte a tüntetéseket, megkezdődtek a letartóztatások. Ugyanakkor a német kormány soviniszta propagandahadjáratot indított Franciaország ellen a marokkói kérdés miatt. A hangos nacionalista propaganda közepette 1905 novemberében a kormány törvényjavaslatot terjesztett a reichstag elé a hadiflotta további növelése ügyében. Egyidejűleg 1905 őszén a német kormány csapatokat vont össze az orosz határ mentén, készen arra, hogy fegyveres segítséget nyújtson a cárizmusnak a forradalom leveréséhez.

Az OSZDMP Központi Bizottsága felhívta a Nemzetközi Szocialista Iroda és a német szociáldemokrata vezetőség figyelmét

a készülő intervencióra, s kifejezte azt a reményét, hogy a párt aktív harcra szólítja Németország munkásosztályát az intervenció meghiúsítása érdekében. A német szociáldemokrata vezetőség és a szakszervezeti főbizottság együttes ülésén azonban a szakszervezeti vezetők elzárkóztak minden olyan hatékony harc elől, amely gátolta volna a kormányt az oroszországi fegyveres intervenció megvalósításában.

Az opportunistáktól eltérően Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, August Bebel erélyesen felléptek a soviniszta, militarista propaganda ellen. Bebel a reichstag emelvényéről határozottan és bátran leleplezte a kormány intervenciós politikáját.

Az 1905 decemberi oroszországi fegyveres felkelés veresége után, 1906 szeptemberében a német szociáldemokrácia mannheimi kongresszusa olyan határozatot hozott, amely a politikai tömegsztrájk előkészítését a szakszervezeti vezetőség, vagyis a Legien-féle szenvedélyes opportunisták beleegyezésétől tette függővé. A szociáldemokrata párt vezetősége a párton belüli „béke" érdekében valójában kapitulált a szakszervezeti vezérek előtt, s elállt a jénai határozatoktól. Az a nézet győzött, hogy a szakszervezetek „semlegesek", „függetlenek" a párttól, s ezt világosan ki is mondta a mannheimi pártkongresszus határozata: „A szakszervezetek nem kevésbé fontosak, mint a párt."

A német szociáldemokrácia három áramlata

A XX. század elején véglegesen kialakult a német szociáldemokrácia három áramlata: a revizionista, a centrista és a baloldali radikális áramlat. Egyre élesebbé vált a harc az orosz forradalom által felvetett kérdések körül.

A szociáldemokraták politikai arculatát abból lehetett legjobban felismerni, hogy milyen álláspontra helyezkedtek olyan fontos politikai és taktikai kérdésekben, mint az általános politikai sztrájk, a fegyveres felkelés, a hatalom forradalom útján való meghódítása és a proletárdiktatúra megteremtése, a párt szerepe a forradalmi harcban. Ezek körül a problémák körül ment végbe az elkülönülés a szociáldemokraták soraiban. Megerősödött a jobboldali, opportunista és kialakult a centrista áramlat. Mindkettő a munkásmozgalom opportunista irányzatát tükrözte. A forradalmi irányzat a munkásosztály tömeges sztrájkmozgalmában, a baloldali áramlat létrejöttében fejeződött ki.

A revizionizmus legaktívabb képviselője Eduard Bernstein,

Vollmar bajor szociáldemokrata és Legien szakszervezeti vezér volt. Bernstein és hívei túlbecsülték az imperializmus erőit, nem vették tudomásul a kapitalista rendszer rothadásának és bomlásának tényeit. Ahogy az osztályellentétek éleződtek az országban, úgy közeledtek a szociálreformisták a burzsoá liberalizmushoz. A revizionizmus volt hivatva felváltani a burzsoá liberalizmust, amelynek már semmi hatása sem volt a tömegekre.

„A történelem dialektikája olyan — írta Lenin —, hogy a marxizmus elméleti győzelme rákényszeríti a marxizmus ellenségeit, hogy marxista köntösbe *öltözzenek*. A velejéig megrothadt liberalizmus új életre próbál kelni a szocialista *opportunizmus* formájában. A nagy harcokra való erőgyűjtés időszakát úgy értelmezik, mint lemondást e harcokról. A rabszolgák helyzetének a bérrabszolgaság elleni harc érdekében való javítását oly értelemben magyarázzák, hogy ezzel a rabszolgák garasokért lemondanak szabadságra való jogukról. Gyáván »társadalmi békét« (vagyis a rabszolgasággal való megbékélést), az osztályharcról való lemondást stb. hirdetnek."[4] A párt vezérei egyre ritkábban szálltak szembe a nyílt szociálreformizmussal.

A pártvezetőség a kilencvenes évek végén még elítélte a jobboldaliakat, akik örvendeztek, amikor a németek elfoglalták Csiaocsout, de már néhány évvel később, amikor a kormány hitelt követelt a fellázadt afrikai herero törzs elnyomásához, a szociáldemokrata frakció kétszer is tartózkodott a szavazástól és csak a harmadik alkalommal szavazott a hitel megadása ellen. Később pedig, a II. Internacionálé 1907. évi stuttgarti kongresszusán a német küldöttség olyan határozatra szavazott, amely egyenesen szükségesnek minősítette a gyarmati politikát.

A német szociáldemokrácia második áramlata a *centrista* áramlat burkolt, gyáva opportunizmus, amely szavakban védelmezte, de valójában elárulta a marxizmust. A németországi centrizmus képviselője Karl Kautsky (a pártvezetőség tagja), H. Haase stb. voltak. A centristák politikájukban minduntalan engedményeket tettek az opportunistáknak és keresték az egységet velük.

Lenin feltárta a centrizmus hamisítatlan opportunista jellegét, és kimutatta, hogy a kautskyizmus nem önálló áramlat,

[4] *Lenin* Művei. 18. köt. Szikra 1955. 597. old.

hanem az opportunizmussal közös társadalmi bázisra épült. Kautsky és a centristák nem tudták és nem is akarták észrevenni az imperialista korszak új jelenségeit. Kautsky tagadta a kapitalizmus legfelső fokára, az imperializmusra jellemző vonásokat. Szerinte az imperializmus nem új szakasza a kapitalizmusnak, hanem csupán a finánccburzsoázia *politikája*. Ez az „elmélet" azt jelentette, hogy a szociáldemokráciának más politikára, a burzsoá reformok és a pacifizmus politikájára kell törekednie.

Kautsky a nyílt opportunistákhoz hasonlóan elutasította az imperializmus elleni forradalmi harcot. Minthogy a nagy monopolista egyesülések ténnyé váltak, azt igyekezett bebizonyítani, hogy fejlődésük a világ imperialistáinak megegyezéséhez, egységes világtröszt létrejöttéhez vezethet. Kautsky és a többi centrista még csak meg sem próbált harcolni az imperialista háború fokozódó veszélye ellen. Hogy előkészítse a közvéleményt a küszöbönálló nyílt árulásra, Kautsky 1912-ben kijelentette, hogy a szociáldemokraták között aligha lesznek olyanok, akik nem kelnek hazájuk védelmére. 1913-ban a szociáldemokrata frakció megszavazta a katonai többletkiadások fedezésére szolgáló adókat.

Így értek el a centristák lépésről lépésre útjuk végére, amikor is az első világháború elején nyíltan átálltak a szociálimperialisták táborába.

A párt egyik legnemesebb hagyománya az volt, hogy megtagadta a burzsoáziával való szövetségkötést; kudarcot vallott minden próbálkozás, amely a nemzeti liberálisokkal való blokkalakítást célozta. Amikor azonban a párt áttért a burzsoá politika támogatására (például a gyarmati kérdésben), a következmény az lett, hogy az 1911. évi jénai pártkongresszus olyan határozatot hozott, amely lehetségesnek tartotta a nemzeti liberálisokkal való választási blokkot. Kautsky nyíltan kijelentette, hogy az egész politikai fejlődés súlypontja a reichstag. Az osztályharc hatékony eszközének csak a „parlamenti csatákat" ismerték el. Megszerezni a többséget a reichstagban, ha kompromisszumok, egyezségek árán is — ez volt a német szociáldemokrácia egész politikai tevékenységének vezérelve. Kautsky politikai tevékenységére a forradalomról való lemondás tette fel a koronát. Azelőtt Kautsky agyonhallgatta a proletárdiktatúra elkerülhetetlenségéről szóló marxi tételt, most viszont cinikusan azt bizonygatta,

hogy „a proletárdiktatúra problémájának megoldását nyugodtan rábízhatjuk a jövőre", s a proletariátusnak általában semmi szüksége sincs a burzsoá államapparátus szétzúzására.

Kautsky és a centristák opportunista álláspontra helyezkedtek a politikai tömegsztrájk kérdésében is. Kautsky szerint a sztrájk csak olyan eszközként engedhető meg, amellyel a kormányt valamely kérdésben engedékenységre lehet kényszeríteni. A politikai tömegsztrájkkal kapcsolatosan odáig jutott, hogy a sztrájk csak az Oroszországhoz hasonló elmaradott országokban lehet a proletárharc sajátos eszköze. Németországban viszont — ahol rendkívül fejlett a politikai és a szakszervezeti mozgalom — ez a harci mód ártalmas.

Lenin így jellemezte a centrizmus munkásmozgalmi szerepét: „A nyílt opportunizmus, mely rögtön eltaszítja magától a munkástömeget, nem olyan veszedelmes és ártalmas, mint ez az aranyközépút elmélet, amely marxista kifejezésekkel igazolja az opportunista gyakorlatot és szofizmákkal bizonyítgatja a forradalmi akciók időszerűtlenségét stb."[5]

A szociáldemokrata párt a centrista vezetés alatt fokozatosan elvesztette proletár jellegét, s a kispolgárság és a proletariátus szövetségének pártja lett.

Ezzel egy időben a tömeges munkásmozgalom fellendülésének bázisán, az erősödő nyílt opportunizmus és centrizmus ellensúlyozásaképpen kialakult a *baloldali szociáldemokraták* csoportja is, amely a munkásmozgalom forradalmi tendenciájának erősödését tükrözte. A legnevesebb baloldali szociáldemokraták Clara Zetkin, Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Franz Mehring, Wilhelm Pieck stb. voltak. A német baloldali szociáldemokraták nagy forradalmi érdemeket szereztek.

Nagy jelentőségű volt a belpolitikai kérdésekben (választási harc, általános sztrájk, a női és gyermekmunka védelme, antimilitarista harc stb.) kifejtett forradalmi propagandájuk. Igen nagy érdemük, hogy következetesen síkraszálltak az 1905—1907. évi orosz forradalom védelmében. Határozottan szembeszálltak a reformista vezérekkel, akik tagadták, hogy az orosz forradalom tapasztalatai, főleg a politikai tömegsztrájk, alkalmazhatók, olyan „élenjáró", „civilizált" országban, mint Németország.

[5] *Lenin* Művei. 21. köt. 255. old.

Karl Liebknecht, a német baloldali szociáldemokraták kimagasló vezére (1871—1919), lelkesen üdvözölte az 1905. évi orosz forradalmat. A forradalom veresége után pedig nagy optimizmussal nyilatkozott az orosz munkásmozgalom fejlődésének útjáról.

Liebknecht rettenthetetlenül küzdött a militarizmus ellen. Cikkeiben és felszólalásaiban könyörtelenül leleplezte a háborús uszítókat. Meggyőződése volt, hogy a militarizmus elleni rendszeres harc a néptömegek forradalmi szellemének éltető forrása. A munkásosztály ellenségei gyűlölték Liebknechtet. 1907-ben a német burzsoá—junker bíróság másfél évi kényszermunkára ítélte. Válaszul a német kormány terrorlépésére 1908-ban a berlini proletariátus beválasztotta Liebknechtet a porosz landtagba. 1912-ben Liebknecht reichstag-képviselő lett. Még nagyobb energiával és kitartással folytatta antimilitarista tevékenységét a reichstag szószékéről és a reichstagon kívül egyaránt. Vádolta a kormányt és a hadiiparosokat, hogy világháborút készítenek elő. Dokumentumokkal leplezte le Kruppot, az „ágyúkirályt" és a többi monopolistát, akiknek a háború csupán a nyerészkedés és a szédületes meggazdagodás eszköze. Mint proletár internacionalista, nemzetközi szolidaritásra szólította fel a munkásosztályt, mert ezt tartotta a militarizmus és a háború elleni harc legjobb eszközének.

Rosa Luxemburg (1871—1919) Liebknechtnek fáradhatatlan harcostársa volt. Kitűnő szónok, tekintélyes teoretikus, tehetséges tömegszervező — energikus, éles eszű, a munkástömegek szeretett vezetője. Szenvedéllyel teli beszédeiben feltárta az imperializmus fekélyeit. Szívből gyűlölte a munkásosztály ellenségeit. Lángoló felhívásai nyomán a munkások összeforrtak a militarizmus elleni harcban, a munkásosztály nyílt és burkolt ellenségei, a revizionisták és a centristák elleni küzdelemben.

Óriási népszerűségnek örvendett a munkásosztály körében Clara Zetkin (1857—1933). A nemzetközi nőmunkás-mozgalom szervezője volt, huszonöt éven át szerkesztette a „Gleichheit" című folyóiratot, a német nőmunkások folyóiratát. Olyan beszédeket tartott a munkásosztály ellenségei ellen, hogy rettegésbe ejtette a burzsoáziát.

A német szociáldemokraták balszárnyának egyik teoretikusa volt Franz Mehring (1846—1919). Mint tehetséges publicista, történelmi, filozófiai, irodalmi tárgyú munkáiban és a „Leipziger

Volkszeitung" című szociáldemokrata újság szerkesztőjeként nagyon sokat tett azért, hogy a tömegek megszabaduljanak a burzsoá ideológia hatásától, és összekovácsolódjanak a militarizmus elleni harcban.

A német és a nemzetközi munkásmozgalom kiváló vezetője volt Wilhelm Pieck (1876—1960). Az első világháború kitörése előtt végzett gyakorlati tevékenysége során és pártkongresszusi felszólalásaiban erélyesen bírálta a német szociáldemokrata párt centrista vezetőségének opportunista politikáját.

A baloldaliak igen nagy és jelentős forradalmi tetteik mellett azonban több súlyos politikai és elméleti hibát is elkövettek. Tagadták a párt vezető és szervező szerepét a forradalomban. Luxemburg szerint „a párt a proletariátus történelmi küldetésének hordozója, de nem vezére és szervezője a forradalomnak". A baloldali szociáldemokraták vallották ugyan, hogy szét kell zúzni a burzsoá államapparátust, de nem vetették fel lenini módon azt a kérdést, hogy mivel kell helyettesíteni a megsemmisített burzsoá államapparátust. Nagyon hibás álláspontra helyezkedtek a német baloldaliak a parasztkérdésben: tagadták, hogy a parasztság a proletariátus szövetségese lehet a forradalomban. A baloldali radikálisok szerint a kapitalizmusban, illetve a kapitalizmus legfelső fokán, az imperializmusban, nem valósítható meg a nemzetek önrendelkezése. Rosa Luxemburg erre vonatkozó álláspontja téves imperializmus-elméletéből eredt. Rosa Luxemburggal együtt sok baloldali radikális hibát követett el Karl Liebknecht is. Ennek ellenére Luxemburg, Liebknecht és más baloldali radikálisok a német szociáldemokrácia ama kevés vezetője közé tartoztak, akik híven szolgálták a népet, küzdöttek népük igazi érdekeiért.

A német szociáldemokrata párt kimagasló alakja volt August Bebel (1840—1913), a német munkásosztály vezére. Mint a szociáldemokrata párt egyik szervezője, irányította a pártot a szocialistaellenes „kivételes törvény" nehéz éveiben.

Életének utolsó évtizede az imperializmus korszakára esik, amikor új harci módszereket igénylő új feladatok kerültek napirendre. Ezek az új mozzanatok nem mindig egyeztek Bebel régi elképzeléseivel, vagyis azzal, amit ő marxistának és sokéves harci tapasztalatában kipróbáltnak tartott. Bebel nem értette meg az új körülményeket, nem tudott eligazodni közöttük, akaratla-

nul is centrista álláspontra csúszott, s nem tudta megvédeni a pártot az opportunisták hatásától.

A munkásmozgalom az első világháború előestéjén

Németországban az első világháború előestéjén politikai válság érlelődött, igen kiéleződtek az osztályellentétek, egyre több sztrájk robbant ki, erősödött a munkások forradalmi hangulata. A német proletariátus az osztálycsaták folyamán nagy tapasztalatokat gyűjtött, s készült a forradalomra. A munkások harcoltak a monarchista elnyomás ellen, a demokrácia szélesítéséért, a poroszországi általános választójog bevezetéséért. Tüntettek és sztrájkoltak, harcoltak a rendőrséggel, miközben a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek vezetői igyekeztek a legalitás keretei közé szorítani a mozgalmat. 1910 márciusában hatalmas tüntetés volt Berlinben. A lovasrendőrök karddal támadtak a tüntetőkre és sok embert letartóztattak.

Az osztályharc jelentős kiéleződését mutatták az 1910 őszén Berlin Moabit kerületében lezajlott események is. A Kupfer-cég szénbányászai órabéremelést követeltek és sztrájkba léptek. A közeli üzemek munkásai támogatták őket. A mozgalom magával ragadta Wedding munkáskerületet is. Berlin utcáin napokon át folyt a harc a rendőrséggel. A nők is részt vettek a harcokban.

A sztrájkok közül ki kell emelni 250 000 Ruhr-vidéki bányász 1912. évi sztrájkját. A sztrájkolók nyolcórás munkanapot, béremelést követeltek, s követelték a tulajdonosok kezelésében levő munkaközvetítők megszüntetését. A Ruhr-vidéket megszállták a rendőrök és a csendőrök; az összetűzések halálos és sebesült áldozatokat követeltek.

Az országban érlelődött a forradalom.

A német kormány a forradalom megelőzése céljából meggyorsította a világháború kirobbantását.

Németország munkásosztálya — akárcsak más európai országoké — nem tudta megakadályozni, hogy az imperialisták kirobbantsák a háborút. Ennek oka elsősorban a munkásosztály megosztottsága és az opportunisták egyre nagyobb túlsúlya volt. A német munkásmozgalomnak a sikerhez a proletárharc magasabb szakaszába kellett volna lépnie. A legöntudatosabb munkások a gyűlésekről, a tüntetésekről, az egyes sztrájkokról ösztönösen áttértek az általános sztrájkra, a forradalmi harcra, de sem a szakszervezeti vezérek, sem a német szociáldemokrata párt

vezetői nem álltak a tömegek mozgalmának élére, sőt mindent elkövettek, hogy lelohasszák a munkások harci kedvét.

A háború előtt a német szociáldemokrácia jelentősen megnőtt. 1912-ben 970 000 tagja volt. Körülbelül másfél millió előfizetője volt a pártlapnak, két és félmillióra rúgott a szociáldemokrata szakszervezetek taglétszáma. A párt e látszólagos ereje mögött azonban politikai erőtlenség rejlett, mert kizárólag legális módszerekkel nem lehetett harcolni az imperializmus és a közelgő világháború ellen.

A német szociáldemokrácia vezetősége a Marokkó miatt kiéleződött francia—német viszonnyal kapcsolatban azzal a kéréssel fordult a Nemzetközi Szocialista Irodához, hogy halasszák el a marokkói kérdés megvitatására hivatott konferenciát. A pártvezetőség nem mert határozottan fellépni a német kormány imperialista politikája ellen, mert attól félt, hogy ezzel elriasztja a küszöbönálló reichstag-választások (1912) szempontjából fontos kispolgári útitársakat. A párt kiadta azt a jelszót, hogy minden államnak egyenlő joga van a gyarmatokhoz; a választásokon 4,5 millió szavazatot és 110 mandátumot kapott. Ez világosan mutatta, hogy a német szociáldemokráciában növekedett az opportunizmus. A chemnitzi pártkongresszus jóváhagyta ezt az opportunista taktikát.

1913-ban a reichstag elfogadtatta a hadsereg és a flotta növeléséről szóló törvényt. A szociáldemokrata frakció megszavazta az új egyenes adókat, amelyek a haditengerészet költségeit voltak hivatva fedezni.

Ahogy közeledett az első világháború, úgy távolodott a német szociáldemokrácia vezetősége mind nyíltabban a szocialista forradalom gondolatától és a forradalmi harci módszerektől. Az első világháború előestéjén a szociáldemokrata párt taktikájának eszmei alapja a burzsoá nacionalizmushoz való alkalmazkodás, a burzsoá legalitás fetisizálása, az osztályálláspont és az osztályharc feladása volt.

A MUNKÁSMOZGALOM FRANCIAORSZÁGBAN 1900-TÓL 1914-IG

A francia imperializmus sajátossága. A munkásosztály helyzete

1900 és 1914 között tovább haladt előre Franciaország iparosodásának folyamata. Nagy fejlődésen ment át a kohászat, valamint a gépkocsigyártás, amely a termelés mennyisége tekintetében világviszonylatban a második helyen állt, és a villamosgép-ipar is.

A termelés és a tőke koncentrációja alapján tőkés monopóliumok jöttek létre, s uralkodó helyzetet foglaltak el az ország gazdasági életében. Különösképpen előrehaladt a banktőke koncentrációja. Három francia óriásbank (Crédit Lyonnais, Comptoir National, Société Générale) saját és ellenőrzött tőkéje meghaladta az 5 milliárd frankot. Az ipar- és pénzmágnások 200 családból álló maroknyi csoportja döntő szerepet vitt az ország gazdasági és politikai életében.

Franciaország a XX. század elején belépett az imperializmus szakaszába, a monopoltőke országa lett. „Az angol gyarmati imperializmustól eltérően — írta Lenin — a francia imperializmust uzsoraimperializmusnak nevezhetjük."[1] 1914-ben 60 milliárd franknyi francia tőkét fektettek be külföldön. A francia tőke közismerten elsősorban *„kölcsön"tőke*, állami kölcsönökbe és nem ipari vállalatokba befektetett tőke"[2]. A francia kölcsöntőkét főleg Európában, mindenekelőtt Oroszországban (legalább 10 milliárd frankot), a balkáni országokban és Törökországban fektették be. A monopolista uzsoratőke uralma Franciaországban szükségszerűen életre hívta a pangás és a rothadás tendenciáját, létrejött „a technikai haladás mesterséges feltartóztatásának *gazdasági*

[1] *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 251. old.
[2] Ugyanott.

lehetősége"[3]. 1908-ban francia kötvényekbe és külföldi értékekbe 104,4 milliárd frankot, az iparba és a kereskedelembe viszont mindössze 9,5 milliárdot fektettek be.

Az ipari termelés növekedése és koncentrációja megnövelte az ipari munkások létszámát. Növekedett a törzsökös proletárok részaránya. Az ipari munkások száma 1906-ban 3 763 000 volt, ezek közül félmillió 1000-nél több munkást foglalkoztató nagyüzemekben dolgozott. Még mindig túlsúlyban voltak azonban a kis- és középüzemek. A munkások mintegy 58 százalékát 100-nál kisebb létszámú üzemek foglalkoztatták. Igen sok volt még a kézműves és a kisiparos. Tehát a munkásosztály és szervezetei a háború előtti imperializmus időszakában is jelentős kispolgári befolyás alatt álltak.

Az imperialista korszak beköszöntésével a munkások kizsákmányolása fokozódott, a munkafeltételek nehezebbé váltak. Egy 1900-ban megjelent törvény bevezette a tízórás munkanapot, a vállalkozók szövetségei mégis a maguk belátása szerint szabták meg a munkanap időtartamát, s 12—14 órán át dolgoztatták munkásaikat. A vállalkozók nem gondoskodtak a legelemibb munkavédelmi előírások megtartásáról sem, s így a növekvő munkaintenzitás nyomán felszökött a balesetek száma.

Az imperialista Franciaországban könyörtelenül érvényesült a munkásosztály abszolút és relatív elnyomorodásának törvénye. Akárcsak a többi imperialista országban, a XX. század első évtizedének Franciaországában is emelkedett némileg a névleges bér, de a reálbér színvonala jelentősen elmaradt a munkás létminimumától. A francia munkásokat átlagosan rosszabbul fizették, mint az angolokat. Ha az angol munkás bérének indexét 100-nak vesszük, Franciaországban 1906-tól 1911-ig ez az index mindössze 56.

A növekvő katonai kiadások súlyos teherként nehezedtek a dolgozó tömegek vállára. Az egyenes és a közvetett adók évről évre emelkedtek. Ugyanakkor a gyarmatok és a függő országok felé irányuló tőkekivitel óriási extraprofitot hozott a vállalkozóknak, amiből megvásárolták a munkásosztály felső rétegét, kialakították a munkásarisztokrácia rétegét, a munkásosztály burzsoá befolyásolásának közvetítőjét.

[3] Ugyanott, 287. old.

Nem voltak rózsás helyzetben a parasztok sem, akik a XX. század elején Franciaország lakosságának mintegy 40 százalékát képviselték. A mezőgazdaságban a parcellagazdálkodás volt túlsúlyban. A kisgazdaságok nem alkalmazhatták az új technikát. A földművelés kultúrája alacsony színvonalon állt, a terméshozamok gyengék voltak. A kisparasztok, különösen a szőlőtermelők, az uzsorások és a felvásárlók karmai közé kerültek.

A francia városi és falusi dolgozók általános alacsony életszínvonala megmutatkozott a lakosság számának alakulásában is. Az első világháborút megelőző majdnem fél évszázad alatt Franciaország lakosságának száma nem változott: 38—39 millió maradt.

A munkásosztály helyzetének rosszabbodása az osztályharc éleződésére vezetett. Mutatja ezt az is, hogy míg a XIX. század utolsó öt esztendejében 423 000 munkás sztrájkolt, addig a XX. század első öt évében a sztrájkolók száma több mint kétszeresére, 941 000-re emelkedett. A munkásmegmozdulások hatására az Általános Munkásszövetség (CGT) 1904-ben Bourges-ban megtartott kongresszusa határozatban mondta ki, hogy meg kell indítani a harcot a nyolcórás munkanapért. A francia munkások kitörő örömmel fogadták ezt a határozatot.

A munkások nagy gyakorlati eredményeket nem értek el a harccal, a sztrájkok gyakran vereséggel végződtek, csak némelyikük hozott részleges sikert. A magyarázatot elsősorban a munkásosztály megosztottságában, az egységes vezetés hiányában kell keresnünk, de volt szerepe annak is, hogy erősödött az opportunizmus a munkásosztály párt- és szakszervezeteiben.

Az ország politikai életére bomlasztó hatást gyakoroltak a Schroeder-, a Rothschild- stb. -monopóliumok, amelyek a kormányzati apparátus, a sajtó, a művészet, az egyház, a különféle szervezetek útján és a korrupt munkásvezérek megvásárlásával fékezni igyekeztek a tömegek harci kedvét.

Az anarcho-szindikalizmus

A XX. század elején a tömeges munkásmozgalomnak sok kárt okoztak a szektás guesdeisták, akik távol tartották magukat az Általános Munkásszövetségbe tartozó szakszervezetek vezetésétől, s így nem tudtak gátat vetni a kispolgári befolyás erősödésének. Ennek következtében a CGT az anarcho-szindikalisták kezébe került.

1906-ban a CGT amiens-i kongresszusán elfogadott program-

charta meghatározta a francia anarcho-szindikalisták politikai vonalát és taktikáját. Eszerint a munkásosztály harcának célja a bérmunka-rendszer megszüntetése. E rendkívül ködösen megfogalmazott feladat megvalósításához az anarcho-szindikalisták alkalmatlan eszközöket kívántak igénybe venni. Kiinduló tételük az volt, hogy egyedül a szindikátusok proletár szervezetek, ezért tagadták a politikai harc minden formáját, a parlamenti tevékenységtől kezdve a szocialista forradalomig, s tagadták a proletárpárt szükségességét is. Deklarációjuk kimondta, hogy a szindikátus, amely jelenleg egyesülés az ellenállás érdekében, a jövőben a termelést és az elosztást szolgáló egyesüléssé, a társadalom újjászervezésének alapjává válik. Az anarcho-szindikalisták úgy vélték, hogy a szindikátusok formájában már a kapitalizmus keretei között létrejött a jövő szocialista társadalmának kész termelési apparátusa, hogy a szocialista társadalomba való átmenet úgy fog végbemenni, hogy a termelés közvetlen irányítása a „termelők szindikátusainak" kezébe kerül. A szocializmusba való átmenetnek ez a tudományellenes elmélete abból a reakciós alaptételből indult ki, hogy az osztály nélküli társadalom az osztályok kiegyenlítődése útján fog megvalósulni. Ennek alapján az anarcho-szindikalisták tagadták, hogy a proletariátusnak ki kell vívnia a hatalmat, és következetesen harcoltak a proletárdiktatúra eszméje ellen.

A harc hatékony eszközeinek kizárólag a sztrájkot, a bojkottot, a szabotázst, az árurongálást tekintették. Ezt a taktikát a „közvetlen cselekvés" taktikájának nevezték. De hiába tartották az általános gazdasági sztrájkot a burzsoá uralom megsemmisítését szolgáló legfontosabb módszernek, ezt sem tudták megfelelően lebonyolítani, mert úgy vélték, hogy az általános sztrájk nem készíthető elő, spontán módon kell kinőnie a tömegek mozgalmából. Az anarcho-szindikalista nézetek azért voltak helytelenek, mert spontaneitásra és passzivitásra ítélték a munkásmozgalmat. Az anarcho-szindikalisták azt állították, hogy a döntő szerep a forradalmi mozgalomban a „kezdeményező kisebbségé". Taktikájuk oda vezetett, hogy Franciaországban a XX. század elején a munkásoknak csak 10 százaléka volt szakszervezeti tag. Lenin „baloldali revizionizmusnak" nevezte az anarcho-szindikalizmust — a szindikalisták ugyanis „baloldali" frázisokkal dobálózva bírálták a marxizmust.

Az 1905—1907. évi orosz forradalom hatása a francia munkásmozgalomra

Az éleződő osztályharc légkörében érkeztek meg a hírek az 1905-ös első orosz forradalomról, és nyomban élénk visszhangra találtak a francia proletariátus és az egész francia társadalom progresszív köreiben. A francia munkások gyűléseiken szolidaritást vállaltak a cárizmus ellen felkelt orosz munkásokkal. Seine megye munkásainak szakszervezete 1905. január 24-én lángoló szavakkal üdvözölte az orosz munkásokat, és kijelentette, hogy számíthatnak baráti támogatására a cári zsarnokság elleni szabadságharc nemes ügyében. A gyűléseken gyűjtöttek is a cári terrortól szenvedő családok megsegítésére.

A haladó értelmiség széles körei is bekapcsolódtak a harcoló oroszországi proletariátus támogatására indított mozgalomba. A mozgalom aktív résztvevői között találjuk Anatole France, Octave Mirbeau írókat, Élisée Reclus tudóst stb. Megalakult Franciaországban az Orosz Nép Barátainak Társasága, amely nagy erkölcsi és anyagi támogatást nyújtott a cárizmus ellen küzdő orosz népnek. Propagandamunkája során a társaság leleplezte az oroszországi intervencióra készülő francia és nemzetközi ellenforradalom cselszövéseit.

A XX. század első éveiben kedvező feltételek alakultak ki a két önálló francia szocialista pártnak — a guesde-isták és a jaurèsisták szocialista pártjának — egyesüléséhez. A munkásosztályban erősen élt a törekvés az egységre, egységes szervezetek létrehozására. Az oroszországi forradalmi események hozzájárultak ennek a tendenciának az erősödéséhez.

Az egyszerű szocialista munkások — a két párt tagjai — egy szívvel-lélekkel álltak ki gyűléseiken az orosz forradalom mellett, s ez az egyöntetűség előkészítette a talajt a szervezeti megosztottság felszámolásához. A párt vezetői a munkások nyomására gyakran rendeztek közös gyűléseket, felszólaltak, együttes határozatokat hoztak. Ennek következtében a francia szocialisták széles körei élénk helyesléssel fogadták a II. Internacionálé amszterdami kongresszusának határozatát, amely egységes nemzeti szocialista pártok alakítását javasolta. A két szocialista párt képviselőiből rövid idő múlva egyeztető bizottságot alakítottak, s ez 1904 decemberében kidolgozta az egyesülés alapelveit.

1905 április végén Párizsban tartották meg az egyesítő kongresszust, amely végleg eldöntötte az egyesült párt megalakításának kérdését. Az egységes Francia Szocialista Pártba a guesdeistákon kívül beléptek a blanquisták, az allemane-isták, Jaurès hívei, a posszibilisták és más jobboldali elemek is. A legszélsőségesebb szociálreformisták egy része (Briand, Millerand stb.) nem lépett be az egyesült szocialista pártba.

A párt egyesülésekor kidolgozták az „Egység-chartát", amely kimondotta: „A szocialista párt nem a reformok, hanem az osztályharc pártja." Ugyanebben a chartában olvasható, hogy a szocialisták elítélik azokat, akik belépnek a polgári kormányba. A kongresszuson elfogadott program azonban nem volt következetesen marxista, megkerülte a forradalmi marxizmus alapkérdéseit: a burzsoá uralom fegyveres megdöntését, a proletárdiktatúra létrehozását, a régi, polgári államgépezet szétzúzását és párizsi kommünhöz hasonló új típusú állam megteremtését.

Az egyesítő kongresszus elfogadta a párt szervezeti szabályzatát, amely kötelezett minden párttagot, hogy lépjen be a foglalkozása szerinti szakszervezetbe. Ez helyesen feladatává tette a szocialistáknak, hogy állandóan és aktívan dolgozzanak a szakszervezetekben. A kongresszus elhatározta a „Socialiste" című központi pártlap megindítását.

Határozatot hozott a kongresszus a 8 órás munkanapért való harcról is. Az egységes Francia Szocialista Párt megalakulása nagy lépés volt a munkás- és szocialista mozgalom fejlődésében.

Az egyesült szocialista párt azonban nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, nem tett eleget vállalt kötelezettségeinek. A párt vezetése fokozatosan átcsúszott a Jean Jaurès vezette reformisták kezébe. Jaurès sajátos helyet foglalt el a francia szocialista mozgalomban. Mint már említettük, pozitív és negatív vonások egyesültek benne, szolgálatot is tett, meg ártott is a munkásosztálynak. Őszintén védte a dolgozók érdekeit, de elméleti téren gyenge volt, s ezért nem tudta következetesen és hatékonyan végrehajtani a kitűzött feladatokat. A proletár forradalmi mozgalom legfontosabb stratégiai és taktikai kérdéseit illetően reformista álláspontra helyezkedett. Mint a forradalmi mozgalom aktív résztvevője, elismerte az osztályharcot, de mint opportunista a polgári parlamentáris rendszer keretei közé szorította s nem kötötte össze a burzsoá rendszer felszámolásával.

A franciaországi sztrájkharc rohamos erősödése, az orosz forradalom gazdag tapasztalatai rákényszerítették Jaurèst, hogy kiálljon az általános sztrájk mellett. A jaurèsisták azonban csak szerény szerepet szántak az általános sztrájknak; szerintük végső esetben igénybe vehető, mint a kormány kényszerítésének kiegészítő eszköze, reformok kicsikarása céljából.

Jaurès ellenezte a háborút, harcolt a békéért, s ezért a reakciósok és az imperialisták gyűlölték. 1904-ben az ő szerkesztésében indult meg az „Humanité", amely jelenleg a Francia Kommunista Párt központi lapja. Jaurès őszintén harcolt a békéért, de tévedett, amikor azt hitte, hogy ha az antant létrejön, el lehet kerülni a háborút. Nem ismerte a marxista módszert, s így nem értette meg az antant államainak imperialista természetét, a közelgő háború jellegét.

Jaurès és hívei a szocialista párt jobboldali, opportunista szárnyát alkották, s támogatták az ország baloldali radikális polgári kormányait. Természetes, hogy a szocialista párt főleg jaurèsistákból álló vezetőségében uralomra jutott az opportunizmus.

A jaurèsisták sikerét előmozdította az egyesült szocialista párt *centrista* irányzata, azaz a *guesde-isták,* akik marxista frazeológiába burkolták opportunizmusukat.

Guesde és a guesde-isták skolasztikusan kezelték a forradalmi elméletet, dogmát csináltak az alkotó marxizmusból. Képtelenek voltak megérteni az imperialista korszak bekövetkezésével végbement gyökeres változásokat, nem tudtak eligazodni közöttük. Harcoltak a jaurèsisták opportunizmusa ellen, támadták kispolgári „municipális szocializmus"-elméletüket, bírálták azt az állításukat, hogy a kapitalista társadalomban a szövetkezet „szocializálja a termelés és a csere eszközeit", szembeszálltak a parlamentarizmus túlbecsülésével, bírálták Millerand-t a polgári kormányban való részvétele miatt. A guesde-isták ugyanakkor maguk is feltételezték, hogy a kapitalista társadalom a parlamenti többség megszerzése útján átalakítható szocialista társadalommá, s ezzel lemondtak a politikai hatalom meghódításának forradalmi taktikájáról.

A guesde-isták harcoltak ugyan az anarcho-szindikalisták ellen és támadták a szakszervezetek reformista „semlegességét", mégsem tudták maguk mellé állítani a proletariátust, mert voltaképpen tagadták a harc parlamenten kívüli formáit.

A guesde-isták elméleti és politikai tehetetlensége mutatkozott meg, amikor megvitatták az antimilitarista tevékenység kérdéseit. Szükségtelennek tartottak bármilyen harcot is a közelgő világháborús veszély ellen, abból a tételből kiindulva, hogy kapitalista társadalom fennállása esetén a háborúk elkerülhetetlenek. Szerintük csupán általában kell harcolni a kapitalizmus ellen. Lenin a II. Internacionálé 1907. évi stuttgarti kongresszusán kialakult hasonló álláspontot bírálva azt írta, hogy ennek az álláspontnak fő fogyatékossága az, hogy egyáltalán nem tartalmaz semmiféle utalást a proletariátus aktív feladataira. Lenin úgy értékelte Guesde-nek és híveinek a háború előtti időszakban végzett politikai tevékenységét, hogy az egykor forradalmi guesde-izmus mindenki szeme láttára kimúlt: centrizmussá fajult.

Amikor az imperialista országok fokozottan készülődtek a világháborúra, az egyesült szocialista pártban külön álláspontra helyezkedett egy kisebb áramlat, amely az anarcho-szindikalista hatás alatt álló Gustave Hervé körül csoportosult. Hervé a háborús veszély ellen anarchista frazeológiával harcolt, s ez ártott a munkásmozgalomnak. Azt hangoztatta, hogy mindenfajta háborúra sztrájkkal és felkeléssel kell reagálni.

„Hervé terve — mondotta Lenin — »nagyon egyszerű«: a hadüzenet napján a szocialista katonák dezertálnak, a tartalékosok pedig sztrájkba lépnek, és otthon maradnak."[4]

Lenin „félanarchistának" nevezte ezt az álláspontot. Hervé nem értette meg, hogy általában beszélni a háborúról helytelen, mert a proletariátus nem mondhat le a forradalmi háborúkról. Nem vette számításba, hogy nem a sztrájk az egyedüli harci eszköz a háború ellen, s nem értette meg azt sem, hogy az imperializmus korszakában a proletariátus háborúellenes harcát szorosan össze kell kapcsolni a kapitalizmus szocializmussal való forradalmi felváltásáért vívott harccal.

A reformizmus diadalmaskodott az egyesült szocialista pártban, s ez azt mutatta, hogy az opportunista tendencia igen erős a francia munkásmozgalomban.

Ugyanakkor erősödött a forradalmi tendencia is, mely a sztrájkharc fokozódásában tükröződött. Például 1905-ben sztrájkoltak a kikötőmunkások, továbbá az egyesülési jogukért küzdő munká-

[4] *Lenin* Művei. 15. köt. Szikra 1955. 134. old.

sok és alkalmazottak. Tömegmozgalmat indítottak a postások és a tanítók is szakszervezeteik legalizálásáért. Az 1884. évi törvény megtiltotta, hogy az állami intézmények és vállalatok munkásai és alkalmazottai szakszervezetet alakítsanak. A sztrájkolók tehát politikai követeléseket támasztottak.

1906-ban újult erővel lángolt fel a francia dolgozók tömeges sztrájkmozgalma. Az esztendő folyamán a sztrájkolók száma elérte az 507 000-et. Sztrájkoltak a bányászok, a kohászok, a villamos erőművek dolgozói, a takácsok, az építőmunkások, a bőrösök, a szállítómunkások és sokan mások. Különösen nagy sztrájk volt a pas-de-calais-i bányászoké, amelyben több mint 50 000-en vettek részt. A sztrájk azért tört ki, mert egy sújtólég-robbanás következtében 1200 bányász elpusztult. A bányászok követelték a megfelelő munkavédelmi intézkedések megtételét, a nyolcórás munkanapot és bérük felemelését.

A munkásokat harcos hangulat töltötte el, a sztrájkolók szilárdan tartották magukat, egymást követték a viharos tüntetések, az általános sztrájkot sürgető felhívások. A bányavidékeket katonaság és csendőrség szállta meg. A vállalkozók a sárga szakszervezetek segítségével sztrájktörőket toboroztak. A bányászszakszervezet vezetője kiegyezett a vállalkozókkal. Megkezdődött a sztrájkolók bántalmazása, a legaktívabb bányászok letartóztatása. A kormány csak terrorral és a sárga szakszervezetek árulásának segítségével tudta megtörni a bányászok ellenállását. A bányászok 52 napos kimerítő harc után, amellyel csupán tízszázalékos béremelést sikerült kivívniuk, beszüntették a harcot.

Az 1906 márciusi és áprilisi bányászsztrájk a munkástömegek forradalmi hangulatának érlelődését mutatta, a harc kimenetele azonban azt bizonyította, hogy a szakszervezeti vezérek között burzsoá ügynökök, reformisták vannak, akik elárulták a munkások érdekeit.

Az osztályharc éleződése az első világháború küszöbén. A szocialista párt válsága

A szocialista párt vezetőségének opportunizmusa, és az anarcho-szindikalisták dezorganizáló tevékenysége ellenére a franciaországi osztályharc éleződése közvetlenül a háború előtt viharos, helyenként egyenesen forradalmi kitörésekben nyilvánult meg. Újabb és újabb munkáscsoportok kapcsolódtak be a harcba. 1908-ban Draveilban, Párizs elővárosában kubikos-idénymunkások

sztrájkba léptek, követelték bérük felemelését és egy pihenőnap megadását. A munkások szívós kitartása után a csendőrség és a katonaság beavatkozása letörte a sztrájkot.

Az építőmunkások szövetsége a draveili sortűz miatt június 30-án tiltakozó tüntetést szervezett. Párizs egyik elővárosának, Villeneuve-St-Georges-nak utcáin a tüntetőket váratlanul katonai alakulatok rohanták meg. A fegyvertelen munkások és a katonák között megindult a harc, amely azzal végződött, hogy az építőmunkások tüntetését szétszórták, az utcákon pedig halottak és sebesültek maradtak. A draveili és a villeneuve-st-georges-i események arról tanúskodtak, hogy a franciaországi osztályharc rendkívül kiéleződött, hogy „a parlamenti harc »békés« légkörét az igazi polgárháború jelenetei váltják fel"[5].

A munkásokkal csaknem egyszerre indítottak harcot a parasztok.

Különösen súlyos helyzetben voltak a déli megyék szőlőtermelő kisparasztjai. Több százezer paraszt jött össze különféle gyűléseken, és mind kijelentették, hogy nem hajlandók adót fizetni. 1907. június 8-án egy dél-franciaországi városban gyűlést tartottak, amelyen körülbelül félmillió paraszt jelent meg. A hangulat izzó volt. A parasztok zászlói harcos jelszavakat hirdettek: „A dél megmozdult!", „Párizs vigyázz!".

Clemenceau, radikális párti miniszterelnök csapatokat küldött a parasztok megfékezésére. Az egyik ezred azonban, a 17., amelyben sok helybeli paraszt szolgált, megtagadta az engedelmességet, s átállt a felkelők oldalára. A kormány csak nagy üggyel-bajjal tudott elbánni a lázadó katonákkal. Az aktív résztvevők közül sokat szigorúan megbüntettek, s az egész ezredet átvezényelték Afrikába. A francia nép sohasem felejti el a 17. ezred katonáinak forradalmi, hazafias cselekedetét.

A szőlőtermelő parasztok és a 17. ezredben szolgáló katonák megmozdulása óriási hatással volt egész Franciaország dolgozóira. A megmozdulás arról tett tanúbizonyságot, hogy a francia proletariátus szövetségesre talált a parasztságban.

Súlyos volt az alacsony beosztású alkalmazottak helyzete is. A tanítók, a távírdászok, a postai kézbesítők szinte éhbérért dolgoztak. 1909-ben robbant ki a párizsi postai alkalmazottak

[5] Ugyanott, 184. old.

sztrájkja. 1910-ben sztrájkba léptek a vasutasok. 1911-ben újult erővel lángolt fel a champagne-i szőlőtermelő parasztok mozgalma. 1912-ben a bányászok léptek sztrájkba.

A hatalmassá terebélyesedett tömegméretű proletár- és parasztmozgalom nem kapott támogatást a szocialista párttól, mely ebben az időben már a II. Internacionáléra jellemző tipikus reformista párt volt.

A szocialista párt a képviselői mandátumokért folytatott versenyfutásban egyre inkább hajhászta a kispolgári választók kegyeit, s mindinkább függő helyzetbe került velük szemben. Falun a párt nem a mezőgazdasági proletariátus és a falusi szegénynép, hanem a tulajdonosi rétegek szócsöve lett. A városban a boltosokat, fogadósokat stb. igyekezett maga mögé sorakoztatni. A párthoz csatlakozott a kispolgári értelmiség jelentős számú csoportja, melynek képviselői népszerűvé váltak a pártban, bekerültek a képviselőházba, s ilyenformán politikai karriert csináltak.

A Francia Szocialista Párt revizionizmusának és centrizmusának osztályalapja a munkásarisztokrácia, a városi és falusi kispolgári, tulajdonosi réteg és a kispolgári értelmiség volt. Ezért természetes, hogy a párt vezérei nem álltak a proletariátus forradalmi mozgalmának élére, hanem távol tartották magukat tőle. A párt nem vette kezébe a munkás- és tisztviselősztrájkok, a parasztmegmozdulások irányítását. A pártban az opportunisták voltak az urak.

Az 1906. évi limoges-i pártkongresszus határozatot hozott a szakszervezetek autonómiájáról. A párt ezzel lemondott a szakszervezetek irányításáról, s kiszolgáltatta őket az anarcho-szindikalistáknak.

A háború előestéjén, 1914-ben a Francia Szocialista Pártnak mintegy 90 000 tagja volt. 1906-tól 1914-ig a szocialista párt jelöltjeire szavazók száma 278 000-ről 1 400 000-re emelkedett; 1914-ben a képviselőházban tekintélyes szocialista frakció volt (162 képviselő), de ez főleg a kispolgári útitársak szavazatai révén alakult így. Ilyen párt nem is lehetett a proletártömegek vezetője.

A háború előtt válságba került az anarcho-szindikalizmus is. A pártvezetéstől függetlenedett szindikátusok és vezetőik egyik végletből a másikba estek. Elvük a „kezdeményező kisebbség"

volt, s ezt követve többnyire a körülmények kellő figyelembevétele nélkül általános sztrájkokat hirdettek, s gyakran vereséget szenvedtek. Ez eltaszította a munkásokat, és erősítette az opportunista szárnyat a szakszervezetekben, amelyek fokozatosan trade-unionista álláspontra csúsztak, taglétszámuk pedig jelentősen visszaesett.

Franciaországban az imperialista háború előestéjén az osztályellentétek elmélyültek. A burzsoá csoportosulások közeledtek egymáshoz, fokozódtak a bírói és a rendőri represszíók. A burzsoázia erőt gyűjtött a megnövekedett forradalmi mozgalom elleni harchoz.

A tömegméretű harcokban növekedett a francia proletariátus osztályöntudata, megerősödött a forradalmi tendencia. A tömegek forradalmi tendenciáját tükrözte a szocialista párt baloldali, forradalmi kisebbségének feltűnése (Vaillant-Couturier, Marcel Cachin stb.). A francia munkásmozgalom a forradalmi és az opportunista tendencia harcának tüzében fejlődött.

A franciaországi tömegmozgalom lendülete és mélysége világosan megmutatta, hogy az országban óriási mennyiségű „gyúlékony anyag" halmozódott fel egy igazi polgárháborúhoz.

Lenin rámutatott arra, hogy minél közelebb a háború, annál világosabban jelentkezik a burzsoázia — a radikális burzsoáziától a reakciós burzsoáziáig az egész burzsoázia — tömörülésének tendenciája. „Ez a tömörülés biztos jele az osztályellentétek rendkívüli kiéleződésének."[6] Különösen szembeszökően mutatkozott meg ez az 1913. évi elnökválasztásokon, amikor a jobboldaliak s részben a radikálisok szavazataival a reakciós Raymond Poincarét, a háború elvakult hívét választották elnökké. A munkások Vaillant-t, az öreg kommünárt jelölték az elnöki tisztségre.

Ebben a helyzetben a szocialista párt tett bizonyos lépéseket a militaristák leplezetlen aktivizálódása ellen. Politikai hadjáratot indított a hároméves katonai szolgálat bevezetésére vonatkozó törvényjavaslat ellen, amely azonban mégis törvényerőre emelkedett. A szocialista párt javasolta a II. Internacionálénak, hogy háború kitörése esetén hirdessen általános sztrájkot. Csakhogy a szocialista párt vezetősége ezeket az epizódszerű lépéseket nem támasztotta alá a revansista hangulat elleni rendszeres és

[6] *Lenin* Művei. 18. köt. Szikra 1955. 494. old.

mélyreható küzdelemmel, nem tisztázta a közelgő háború imperialista jellegét. Sőt, a párt jobbszárnyán és a centristák (guesdeisták) körében felülkerekedett az a hangulat, hogy háború esetén a haza védelme az első, bár a küszöbönálló háború mindkét fél részéről kétségtelenül imperialista háborúnak ígérkezett.

A néptömegek felvették a harcot a háborús veszéllyel szemben. A megmozdulások hatást gyakoroltak a radikális beállítottságú értelmiség egyes képviselőire. Jaurès, bár változatlanul polgári pacifista nézeteket vallott, ennek ellenére a nyilvános gyűléseken mondott beszédeiben támadta a háborúra uszító militaristákat. 1914. július 31-én a soviniszta Villain lelőtte Jaurèst. A burzsoá bíróság felmentette a gyilkost. Jaurès galád meggyilkolása országszerte óriási felháborodást keltett. A tömegek bosszút követeltek: tudták, hogy a gyilkos kezét a monopolista burzsoázia képviselői irányították. Jaurès temetésén több tízezer párizsi dolgozó vett részt.

1914 augusztusában a franciák millióit küldték a vágóhídra. A Francia Szocialista Párt elárulta a munkásosztály érdekeit, opportunista vezérei pedig nyíltan kiálltak a francia imperialista burzsoázia védelmében.

A MUNKÁSMOZGALOM ANGLIÁBAN 1900-TÓL 1914-IG

Anglia az imperializmus szakaszában. A proletariátus helyzete

Angliában az imperializmus egyes vonásai megmutatkoztak már a XIX. század ötvenes-hatvanas éveiben az ipari monopólium és az óriási gyarmatbirtokok formájában. A XIX. század utolsó harmadában gyorsan haladt előre a „szabad" kapitalizmus monopolkapitalizmussá fejlődésének folyamata, gyorsan fokozódott a tőke koncentrációja, megjelentek a hatalmas monopolegyesülések, elsősorban azokban az iparágakban, amelyek exportra dolgoztak, s közvetlen kapcsolatban voltak a gyarmatok kizsákmányolásával (textilipar, vegyipar, hajózás, vaskohászat, aranybányászat).

Az angol kapitalizmus az extraprofitért folytatott harcában fokozta a tőkekivitelt a gyarmati és a függő országokba, s egyre több gyarmatot szerzett. 1914-ben a brit gyarmatbirodalom területe 46-szor akkora volt, mint az anyaországé.

Anglia a világháborúig világviszonylatban az első helyen állt a tőkekivitel, főleg a gyarmatok felé irányuló tőkekivitel területén. Míg a monopolkapitalizmust megelőző időszakban az extraprofit fő forrása az volt, hogy Anglia a kereskedelemben és az iparban egyaránt monopolhelyzetet foglalt el a világpiacokon, addig az imperializmus viszonyai között ilyen forrásul a gyarmati monopólium és maga a tőke monopolista szervezése szolgált. Egyidejűleg az angol burzsoázia csökkentette az angol iparba és mezőgazdaságba eszközölt befektetéseket, s ez mindkét termelési ág pangására vezetett.

Az ország polgári demokratikus feladatai alapjában véve megoldódtak, s a proletariátusra objektíve már a szocialista forradalom feladata, a kapitalista rendszer megsemmisítése várt.

Anglia volt az egyetlen európai ország, amelyben teljesen eltűnt a parasztság, és 15 milliós munkásosztály állt szemben a burzsoáziával. A burzsoázia minden erejével arra törekedett, hogy elvonja a munkásosztályt a forradalmi harctól, s a hagyományos kétpártrendszer keretei között tartsa. A hatalmon egymást váltogató burzsoá pártok, a konzervatívok és a liberálisok[1] kicsinyes konfliktusaikkal és vitáikkal elvonták a munkásosztály figyelmét az igazi munkáspárt megteremtésének szükségességétől. A konzervatívok és a liberálisok kizárólag másodrendű kérdések körül viaskodtak, s harcuk sohasem érintette a kapitalista rend fő problémáit. A kétpártrendszer azonban lehetővé tette, hogy a liberális párt sok-sok éven át befolyása alatt tartsa a munkásosztályt, vagyis hogy elvonja a forradalmi harctól, megakadályozza az igazi munkáspárt megalakítását. Különös jelentőségűvé vált a munkásarisztokrácia, nélküle nem lehetett volna a burzsoá liberális politika járszalagján vezetni a munkásokat. Emiatt az angol munkásosztály felső rétegének megvásárlása még nagyobb méreteket öltött.

Az extraprofit keletkezésének és gyors növekedésének körülményei között a megvásárlás egyik legnyilvánvalóbb formája a munkásarisztokrácia szembeszökően magas keresete volt. Angliában a XX. század első évtizedében a munkásosztály kiváltságos rétege az ipari férfimunkások mintegy 25 százalékát, az egész munkásosztálynak mintegy 15 százalékát foglalta magában — körülbelül 2 millió embert.

A XX. század elejétől kezdve bizonyos változás figyelhető meg a munkásarisztokrácia összetételében is. Ide számítanak a szakszervezeti bürokrácia, a szövetkezetek jól fizetett tisztviselői, a parlamenti képviselők stb. Ezek valójában elfogadták a burzsoá ideológiát, s egyre jobban elkülönültek a proletariátus zömétől. A munkásosztály elpolgáriasodott részének fő célja az volt, hogy bármi áron is megtartsa kiváltságos helyzetét.[2]

Ugyanakkor az imperializmusra való átmenet a gyarmatok kizsákmányolásának fokozódásán kívül, szükségszerűen maga

[1] A konzervatívok társadalmi bázisát a földesurak, a bankárok, a nehézipari mágnások, a papság alkották. A liberálisok a nagy textilgyárosokra és hajógyárosokra, a nagykereskedőkre, a polgári értelmiségre támaszkodtak.

[2] Például szolgálhat John Burns, aki 1889-ben a dokkmunkások sztrájkját vezette, 1906-ban pedig tagja lett a liberális kormánynak.

után vonta az anyaországi munkásosztály zömének egyre nagyobb mérvű kizsákmányolását is — ez is növelte az angol burzsoázia jövedelmét. Az angol proletariátus a XX. század elején relatíve és abszolúte is szegényebbé vált. Az ország nemzeti jövedelmének fele a lakosság egykilenced részének kezébe került.[3]

Az 1900-tól 1910-ig tartó időszakban a munkások reálbére 10 százalékkal csökkent, s a csökkenés egészen 1914-ig folytatódott. Oka elsősorban a főbb élelmezési cikkek árának emelkedése volt. Egy munkáscsalád táplálkozási költsége 1895-től 1915-ig 25 százalékkal emelkedett, a vásárlóképesség viszont 33 százalékkal csökkent. A vállalkozók kihasználták, hogy a munkásmozgalom lanyhult, és folytatták a munkabér leszorítását.[4]

Mindennek következtében éleződtek az osztályellentétek, s a munkásmozgalom ismét fellendült. Hozzájárult ehhez az is, hogy a reakció támadólag lépett fel az ország belpolitikai életében, amire példaként idézhető az úgynevezett „Taff-ügy". 1900 nyarán sztrájkba léptek a Taff-völgyi vasút munkásai és alkalmazottai, hogy kivívják munkafeltételeik megjavítását. A vasút tulajdonosai a bírósághoz fordultak, követelték, hogy a vasutasok szakszervezete térítse meg a sztrájk okozta károkat — s a bíróság meg is ítélte nekik a kártérítést.

1901 júliusában a lordok háza megerősítette a bíróság döntését, amely „az okozott kár megtérítésére" és 35 000 font sterling büntetés megfizetésére kötelezte a szakszervezetet. A vállalkozóknak az a joga, hogy a sztrájk okozta veszteségeket bírósági úton behajtsák, gyakorlatilag a sztrájkok betiltását jelentette, s a szakszervezeti alapok kimerüléséhez vezetett. A „Taff-ügyet" még több hasonló per követte. A munkások körében általános felháborodást keltett, hogy cinikusan lábbal tiporják jogaikat, amelyeket még a XIX. században vívtak ki. A „Taff-ügyben" született döntés nyugtalanította a szakszervezeti vezetőket is, mert attól tartottak, hogy a sztrájkokkal kapcsolatos bírói felelősségre vonások tönkreteszik a szakszervezeteket. A szakszervezetek vezetősége a parlament útján igyekezett hatálytalanítani a szóban forgó döntést. A „Taff-ügy" azt mutatta, hogy a vállal-

[3] Míg a tőkések profitja 8 év alatt (1900-tól 1908-ig) 12 százalékkal emelkedett, az egész munkásosztály névleges bére mindössze 1 százalékkal nőtt.

[4] 1901-ben 489 000, 1902-ben 789 000, 1903-ban pedig 874 000 munkás bérét csökkentették.

kozók támadásba mentek át a szakszervezetek ellen. Tulajdonképpen az a kérdés került napirendre, hogy egyáltalán megmaradhatnak-e a szakszervezetek.

A „Taff-ügy" azt is megmutatta, hogy a monopolista burzsoázia egyre inkább hatalmába kerítette az államapparátust, hiszen felhasználta a „munkások megfékezésére"[5].

A Munkáspárt (Labour Party) megalakítása

1899-ben a munkásszervezetek ellen indított reakciós támadás közepette a szakszervezetek kongresszusa határozatot hozott, hogy minden munkásegyesületnek (szövetkezetek, szocialista egyletek, szakszervezetek) szervezetten együtt kell működnie, hogy „felkutassák, milyen utakon és milyen eszközökkel lehet növelni a következő parlament munkásképviselőinek számát".

1900 februárjában több szakszervezet, szövetkezet és szocialista szervezet képviselői megalakították a Munkásképviseleti Bizottságot, amely körülbelül 500 000 embert egyesített. A szakszervezeteken kívül ide tartoztak a Független Munkáspárt, a Szociáldemokrata Szövetség (hamarosan kilépett), a Fábiánus Társaság, a szövetkezetek stb. A bizottság első titkára Ramsay MacDonald, a tipikus reformista lett. 1906-ban a Munkásképviseleti Bizottság nevét Munkáspártra (Labour Party) változtatták.

Szervezeti felépítését tekintve a Munkáspárt föderáció volt, különféle munkásszervezeteket egyesített. Egyéni párttagság egészen 1918-ig nem létezett. Lenin megjegyzése szerint ez a „nem szocialista szakszervezeteknek és a szélsőségesen opportunista »Független Munkáspártnak« a *szövetsége*"[6] volt. A párt vezetése kezdettől fogva burzsoá elemek: a fábiánusok és a Független Munkáspárt-beli reformisták kezében volt. A Munkáspárt vezetői elismerték ugyan, hogy a munkásosztály politikai tevékenységére szükség van, de kategorikusan elvetették az osztályharcot, s a párt hivatalos politikájává a munkások és a polgári liberálisok „osztály-együttműködését" nyilvánították. A párt dokumentumaiban még csak elő sem fordul a „szocializmus" szó.

A pártvezérek azzal indokolták a szocializmusért való harc megfogalmazásának mellőzését, hogy az árthat a liberálisokkal való szövetségnek. A pártvezetőség egyetlen feladatot tartott

[5] Néhány évvel később sikerült hatálytalaníttatni a „Taff-ügyben" hozott ítéletet.

[6] *Lenin* Művei. 19. köt. Szikra 1955. 207. old.

fontosnak, azt, hogy minél több munkásképviselőt juttasson be a parlamentbe. Evégett a Munkáspárt blokkba lépett a burzsoá liberális párttal, helyesebben annak függvényévé vált.

A munkáspárti vezetőség elzárkózott mindenféle parlamenten kívüli tevékenység elől. A párt szervezetileg úgyis csak annak szem előtt tartásával épült fel, hogy alkalmas legyen a parlamenti választásokon való részvételre, a parlamenti frakció a liberálisok minden törvényjavaslatának tárgyalásakor együtt szavazott a liberálisokkal. A munkáspártiak jelszava az volt, hogy óvni kell a liberális kormányt, s nem szabad hatalomra engedni a konzervatívokat. Jóllehet a Munkáspárt a háború előtt több mint 1 millió munkást egyesített, Lenin meghatározása szerint ez volt „a legopportunistább és a liberális munkáspolitika szellemétől leginkább áthatott munkásszervezet"[7].

A párt jobbszárnya nyíltan soviniszta álláspontot foglalt el, helyeselte a fegyverkezési versenyt, és megszavazta a katonai kiadások növelését.

A pártvezetőség teljes egészében magáévá tette az angol imperializmus bel- és külpolitikáját, s azt hirdette, hogy a kapitalista társadalmon belül kell reformokat kivívni. Ugyanakkor az egyszerű párttagok ösztönösen a társadalom gyökeres átalakítására törekedtek, s ez világosan meg is mutatkozott az éles osztályharc időszakában, az első világháború előestéjén. Lenin 1908-ban azt mondta a Munkáspártról, hogy az a szakszervezetek parlamenti képviselete, de ugyanakkor hangsúlyozta, hogy ez a párt „Anglia valóban proletár szervezeteinek első lépése az öntudatos osztálypolitika és a *szocialista* munkáspárt irányában"[8].

A munkásmozgalom két tendenciája közötti harc éleződése. A Brit Szocialista Párt megalakulása

1905-re véget ért a munkásmozgalomnak a kilencvenes évek második felében kezdődött időleges hanyatlása. A nyomorúság fokozódása, az életkörülmények romlása és a növekvő drágaság nyomán a munkásosztály még elégedetlenebb lett, és még nagyobb energiával törekedett munkaviszonyainak megjavítására. Ez igen nagy lendületet adott a munkások gazdasági harcának. Az új fellendülés első je-

[7] Ugyanott, 35. old.
[8] *Lenin* Művei. 15. köt. Szikra 1955. 236. old.

lel 1905-ben mutatkoztak meg, egyrészt a munkanélküliek mozgalmában, másrészt abban, hogy a munkások nem voltak hajlandók az „egyeztető kamarákhoz" fordulni. 1907-ben hét hónapon át sztrájkoltak a gépgyári munkások, öt hónapon át az asztalosok és a hajóácsok. 1908-ban — 15 éves szünet után — sztrájkba léptek a béremelésért küzdő pamutipari munkások; követeléseiket nem voltak hajlandók átadni az „egyeztető kamaráknak".

Az angliai munkásmozgalom fellendülését jelentős mértékben elősegítette az 1905—1907. évi orosz forradalom. A szakszervezetek egyszerű tagjai vezetőik politikája ellenére nyíltan hangoztatták, hogy együtt éreznek Oroszország forradalmi munkásaival, s felháborítják őket a cárizmus kegyetlenkedései. 1905. január 24-én Londonban tiltakozó tömeggyűlést tartottak a január 9-i vérengzés miatt. Az ország más nagy városaiban is hasonló gyűléseket szerveztek. Az 1905. évi forradalom meggyorsította az angol sztrájkmozgalom fellendülését, és elősegítette az angliai proletariátus balratolódását. Az angliai proletárok a szakszervezeti vezetőség és a jobboldali labouristák erőfeszítései ellenére mind gyakrabban folyamodtak a sztrájk fegyveréhez.

A fellendülés egyik megnyilvánulása volt, hogy a több mint tíz éve hatalmon levő Konzervatív Párt a parlamenti választásokon vereséget szenvedett. 1906-ban a Munkáspártra támaszkodó Liberális Párt jutott hatalomra. A liberális kormány az apró engedmények politikájával és szociális demagógiájával („leleplezte" a konzervatívokat, különféle reformokat ígért stb.) el akarta vonni a munkásokat a forradalmi harctól. E politika mestere Lloyd George liberális miniszter volt. Róla nevezték el az effajta politikát Lloyd George-izmusnak.

Lloyd George törvényjavaslatot terjesztett elő a 70. életévüket betöltő munkások nyugdíjáról (Angliában igen kevés munkás érte el ezt a kort). A nyugdíj összegét heti 5 shillingre korlátozták; ez egyhatoda volt a tengődéssel egyértelmű létminimumnak. A betegség és a munkanélküliség esetére szóló biztosításról is készült törvényjavaslat.[9] Mindehhez a pénzt valójában a munkásosztály szolgáltatta, hiszen az egyenes és közvetett adók nagy részét a munkásosztályból préselték ki.

A liberális kormány, hogy elterelje a dolgozók figyelmét az

[9] Az erre vonatkozó törvény 1911-ben lépett életbe.

égető kérdésekről, látszatháborút üzent a lordok házának, amely tiltakozott a kormány „szocialista költségvetése" ellen. Ugyanakkor a szakszervezeti vezetőkre támaszkodva igyekezett minden iparágban meghonosítani az „egyeztető kamarák" rendszerét.

Ezek az intézkedések azt mutatták, hogy az angol burzsoázia demagógiával, manőverezéssel és ígérgetésekkel igyekezett meggátolni, hogy a munkásosztály a forradalmi harc felé forduljon, hogy kiszabadítsa magát a liberális burzsoá befolyás alól. A liberális pártnak ez a politikája közvetett bizonyítéka volt annak, hogy erősödött a forradalmi hangulat az angol proletariátus soraiban. A parlamentben a munkáspárti képviselők fenntartás nélkül támogatták a liberális kormány politikáját.

1908-ban a szakszervezetek vezetősége meghiúsította a vasutasok már előkészített országos sztrájkját. Lloyd George javaslatára a vezetőség átadta a munkások béremelési követelését az „egyeztető kamarának". Ez egyértelmű volt a munkásérdekek elárulásával.

A szakszervezetek vezetőségének osztály-együttműködési politikája abban fejeződött ki, hogy a szakszervezeti vezérek beléptek az „Ipari Tanácsba", amelyet a kormány 1911-ben állított fel azzal a céllal, hogy legfelső fórumként döntsön az ipari konfliktusokban, s kiküszöbölje a sztrájkokat.

Sem a Lloyd George-izmus, sem a munkásosztály szervezeteire mért csapások nem akadályozhatták meg azonban az osztályharc további fejlődését. 1908-tól egészen az első világháborúig minden iparágban fokozódott a munkások tömeges sztrájkharca, sőt egyes esetekben politikai harcba csapott át. 1908-ban 300 000, 1910-ben több mint 500 000 munkás sztrájkolt, 1911-ben 903 konfliktus tört ki és csaknem 1 millió munkás vett részt bennük, 1912-ben 857 konfliktus volt, másfél millió résztvevővel.

Akárcsak a XIX. század nyolcvanas éveiben, a harcot most is a munkásosztály legkíméletlenebbül kizsákmányolt rétegei — a dokkmunkások — kezdték. Tízszázalékos béremelést követeltek. A dokkmunkások támogatására szolidaritási sztrájkot hirdettek a fuvarosok, a villamosvasút dolgozói, a kazánfűtők, a hajószakácsok és más szakmák munkásai. 1911 nyarán csak Londonban 120 000-ren sztrájkoltak. Ezzel egy időben Anglia különféle vidékein spontán vasutassztrájkok lobbantak fel. A vasutasok azt követelték, hogy töröljék el az 1908-ban rájuk

kényszerített „egyeztető kamarák" rendszerét. Sztrájkjaikban 200 000-en vettek részt.

Ezeknek az éveknek legkimagaslóbb eseménye a — Lenin szavával élve — „korszakalkotó" bányászsztrájk volt. 1912 februárjában a dél-walesi bányászszövetség vezetősége bérminimum megállapítását követelte a vállalkozóktól[10], s minthogy elutasító választ kapott, felhívta a munkásokat, hogy lépjenek sztrájkba. A sztrájk február 20-án megkezdődött. A harcba más angol vidékek bányászai is bekapcsolódtak. A bányászszövetség a tömegek nyomására kihirdette az általános sztrájkot. 1912. március 1-én 1 millió bányász lépett sztrájkba. A sztrájkolók követelték az elbocsátott bányászok visszavételét, a bérminimum megállapítását, és pótbért követeltek a különösen nehéz munkáért. A sztrájk körülbelül hat hétig tartott, s ezalatt megbénult az ország egész gazdasági élete. A munkásokat olyan harcos szellem töltötte el, hogy a bányatulajdonosok nem mertek sztrájktörőket alkalmazni. A harc lendületétől megrettent kormány öt nap alatt keresztülhajszolta a parlamentben azt a törvényt, amely megállapította a bányászok bérminimumát (körzetektől függően). A Munkáspárt és a bányászszövetség vezetői, nehogy teljes erővel kibontakozzon a sztrájk, támogatták a törvényt.

Lenin figyelemmel kísérte az angliai harcot, s rámutatott arra, hogy ez a törvény is, mint minden burzsoá reform, szánalmas félrendszabály, a munkások egyszerű becsapása, de a sztrájk mégis nagy jelentőségű, mert „a munkások megtanultak harcolni"[11].

1911—1912 csaknem minden iparágra kiterjedő sztrájkjai az angol proletariátus osztályöntudatának erősödését mutatták. A szakszervezetek és a Munkáspárt opportunista vezetősége nem szoríthatta be többé a munkásokat a legális trade-unionizmus keretei közé. Anglia proletariátusa ösztönösen az opportunista vezetőség akarata ellenére a nyílt osztályharcok útját választotta. Ilyen tömegméretű megmozdulások Angliában a chartizmus kora óta nem voltak. Új jelenség volt a munkásmozgalomban az 1911

[10] A bányászok harca még 1910-ben indult meg a dél-walesi bányákban. A tulajdonosok elbocsátották a sztrájkolókat; erre más vidékek bányászai szolidaritási sztrájkba léptek, követelték, hogy emeljék fel bérüket, s vegyék vissza munkahelyükre az elbocsátott bányászokat.

[11] *Lenin* Művei. 18. köt. Szikra 1955. 473. old.

óta széles körben alkalmazott szolidaritási sztrájk és a nők részvétele a sztrájkharcban.

A sztrájkmozgalom fellendülése arról tanúskodott, hogy az angol munkásosztályban szívós harc bontakozott ki a két tendencia — a munkásarisztokrácia opportunista tendenciája és a forradalmi tendencia — között, s ez a harc az angol proletariátus legfontosabb rétegeit felölelő tömeges sztrájkharcban nyilvánult meg. Az angol munkásmozgalom forradalmi tendenciájának gyengeségét jelezte, hogy az angol munkásosztálynak még nem volt meg a maga marxista—leninista pártja, amely megszervezhette, tudatossá tehette és a szocializmus medrébe terelhette volna a tömegek harcát.

Az imperialista korszakban folyó osztályharc éleződése szükségszerűen elégedetlenné tette a legöntudatosabb munkásokat és a szocialista mozgalomban részt vevő értelmiséget a labouristák opportunista politikájával és a Szociáldemokrata Szövetség[12] vezetőinek szektásságával. Magában a Szociáldemokrata Szövetségben élesen elhatárolódott a balszárny. A Szociáldemokrata Szövetség balszárnyának kialakulásában jelentős szerepe volt annak a harcnak, melyet Lenin vezetésével a bolsevikok vívtak a II. Internacionáléban a revizionisták és a centristák ellen.

A Független Munkáspárt tömegei körében is egyre nagyobb lett a vezetőség osztályegyüttműködő politikájával szemben érzett elégedetlenség. Erősödött az a törekvés, hogy a különféle szocialista csoportok egy egységes szocialista pártban egyesüljenek. Az osztályharc éleződése szükségszerűen erősítette a szocialista mozgalom balszárnyát. 1911-ben a baloldaliak követelésére a Szociáldemokrata Szövetség egyesült más szocialista szervezetekkel, többek között a Független Munkáspárt baloldali tagjaival. Megalakult a Brit Szocialista Párt (BSZP), s céljául a szocializmus kivívását tűzte ki. A BSZP aktívan részt vett az angol proletariátus sztrájkharcában. A pártban azonban ismét csak nagy szerepet vittek a Hyndman-típusú opportunisták. Különösképpen megmutatkozott ez a közelgő világháborúval kapcsolatos állásfoglalásban. A pártvezetőség, élén Hyndmannal, szociálsoviniszta álláspontra helyezkedett, és igyekezett igazolni

[12] 1908 áprilisától a Szociáldemokrata Szövetséget Anglia Szociáldemokrata Pártjának kezdték nevezni.

az angol fegyverkezési hajszát. Az 1913. évi pártkonferencián a baloldaliak arattak győzelmet. Szavazattöbbséggel olyan határozatot hoztak, amely kötelezte a pártot a II. Internacionálé stuttgarti (1907) és baseli (1912) kongresszusán az imperialista háború veszélye elleni harcról hozott határozatok végrehajtására. A pártvezetés háromnegyed részét leváltották. Hyndmant 30 évi „kormányzás" után kibuktatták a vezetőségből.

A baloldali elemek önálló szervezetbe tömörülése azt fejezte ki, hogy növekszik a forradalmi tendencia az angol munkásosztályban, s hogy az osztályharc erősödése kezdi aláásni az opportunizmus uralmát. Tanúsította továbbá, hogy a proletariátus legjobbjai igyekeznek elhatárolódni a labouristák opportunizmusától, s önálló pártot alakítani.

A BSZP azonban nem tudott a következetes forradalmi harc útjára lépni. A pártvezetőségben maradtak még békülékeny, centrista elemek. A Brit Szocialista Párt, melynek soraiban viszonylag kevés volt a munkás, nem tudott tömegpárttá válni, nem tudott élére állni a háború előtti évek rohamosan növekvő sztrájkmozgalmának. Mint más angliai szocialista szervezetek, a BSZP sem tudott kigyógyulni a szektásság betegségéből, nem értette meg, hogy dolgozni kell a szakszervezetekben és a szövetkezeti szervezetekben is, s hogy részt kell venni a parlamenti választásokban. Nem tudta kihasználni az Angliában meglevő legális lehetőségeket.

Az osztályellentétek élesződése Angliában az első világháború küszöbén

1913—1914-ben sem szűntek meg a sztrájkok. Csaknem minden iparágban hatalmas munkástömegek mozdultak meg, s ez megmutatkozott a szakszervezetek taglétszámának növekedésében is: 1910-ben 2,5 millió, 1914-ben már 4 millió volt a tagok száma.

A munkásmozgalom ezekben az években is gazdasági jellegű volt, de a gazdasági követelések mellett egyre világosabban fogalmaznak politikai követeléseket is. Felvetették a vasutak és a szénbányák államosításának követelését. Az angol munkások elméleti felkészületlenségét mutatta, hogy szocialista intézkedésnek tekintették volna, ha a termelési eszközök a burzsoá állam kezébe kerülnek. A jobboldali labouristák buzgón támogatták ezt a téves felfogást.

1914-ben a bányászok, a vasutasok és a szállítómunkások

szakszervezete egyezményt kötött („hármas szövetség") a vállalkozók elleni közös akciókra vonatkozóan. Az angol proletariátus általános sztrájkja egyesülhetett az ír nemzeti felszabadító mozgalommal is. Írországban ebben az időpontban súlyos osztálycsaták dúltak.

1913 nyarán Dublinben 80 000 munkás sztrájkolt, mert elbocsátották állásukból a munkafeltételeik megjavításáért küzdő villamosvasúti dolgozókat. Ez volt az ír proletariátus első nagyarányú megmozdulása. Az ír szállító- és segédmunkások szakszervezete felhívással fordult tagjaihoz, hogy indítsanak szolidaritási sztrájkot, s követeljék az elbocsátottak visszavételét és a munkabér felemelését. Más szakmák munkásai is támogatták az ír szakszervezetet. A sztrájkok átterjedtek sok angol városra is.

Az angol szakszervezetek egyszerű tagjaik követelésére hozzájárultak a sztrájkalaphoz. Sok angol munkás felajánlotta, hogy a sztrájk ideje alatt vállalja sztrájkolók gyermekeinek eltartását. A brit szakszervezetek kongresszusán javaslatok hangzottak el, hogy a kongresszus ülését helyezzék át Dublinbe, és szervezzenek Angliában általános szolidaritási sztrájkot. Az angol munkásmozgalom történetében első ízben fordult elő, hogy Anglia proletárjai nyíltan támogatták az írek harcát. 1913-ban reális lehetőség nyílott arra, hogy Anglia és Írország munkásai együttesen lépjenek fel. Ez is az angol munkások osztályöntudatának erősödését bizonyította.

Az angol kormány utasítására a rendőrség ütötte-verte a sztrájkoló ír munkásokat. 400 embert súlyosan megsebesítettek, kettőt holtra vertek. 50 000 dublini proletár vett részt temetésükön. Jóllehet a sztrájk nem érte el a kitűzött célokat, a dublini eseményeknek mégis óriási jelentőségük volt, megmutatták, hogy az ír nemzeti felszabadító mozgalom, élén immár a munkásosztállyal, összefonódott a proletariátus burzsoáziaellenes harcával.

Anglia liberális kormányának helyzetét megingatták a jelentős belpolitikai nehézségek is. Az uralkodó osztályok legreakciósabb része ugyanis nem volt hajlandó elismerni azt az alsóház által elfogadott törvényt, mely megadta Írországnak az önkormányzatot (home rule).[13]

[13] A home rule-törvénytervezet szerint Írországban bevezették volna a parlamenti rendszert, fennmaradt volna az angol királyi hatalom és az angol parlamentnek az a joga, hogy az ír parlament bármely határozatát hatálytalanítsa.

A reakciósok Ulsternak (Észak-Írország) Írország iparilag legfejlettebb részének Angliához csatolását követelték. Észak-Írországban leplezetlenül szervezték a fegyveres ellenállást a home rule bevezetésének esetére, és büntető hadjáratra készültek a munkásszervezetek ellen. Az ír munkásosztály ezért fegyveres önvédelmi osztagokat szervezett. Az angol uralkodó körök helyzete tehát rendkívül ingatag volt. Ráadásul Egyiptomban és Indiában fellángolt a nemzeti felszabadító mozgalom.

Lloyd George 1914. július 17-én kijelentette, hogy ha az angol munkások az ír válság idején felkeltek volna, „akkor olyan súlyos helyzet alakult volna ki, amilyennel az évszázadok során még egyetlen angol kormánynak sem kellett megbirkóznia".

Az angliai tömegméretű sztrájkharc lendülete és a kezdődő írországi polgárháború megrémítette az angol burzsoáziát. Úgy látszott, hogy Anglia a forradalom küszöbén áll. Az angol imperializmus kiútja az első világháború volt. Az angol diplomácia nem csupán azért igyekezett kirobbantani a háborút Németországgal, hogy szétzúzza konkurrensét, de azért is, hogy átterelje a munkásosztály figyelmét a belpolitikai problémákról a külpolitikai kérdésekre, s elvonja a forradalmi harctól. A burzsoázia ebben a tekintetben is nagy reményeket fűzött a jobboldali labouristákhoz és a szakszervezeti vezetőkhöz.

1914. augusztus 4-én Anglia belépett az első világháborúba, s ez megtörte a munkásmozgalom fejlődését. A szakszervezetek és a Munkáspárt opportunista vezetősége teljes egészében szociálsoviniszta álláspontra helyezkedett: felszólította a munkásokat, hogy védjék meg Angliát a német támadással szemben. A Munkáspárt több vezetője belépett a kormányba. A soviniszta hullám elöntötte még a munkásosztály egyes rétegeit is.

Egyedül a szocialisták balszárnya maradt hű a proletár internacionalizmushoz.

XXV. fejezet

A MUNKÁSMOZGALOM AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN 1900-TÓL 1914-IG

Az Egyesült Államok az imperializmus szakaszában. A munkásosztály helyzete

Az Egyesült Államok a XX. század elején az imperializmus szakaszába lépett. Lenin a XX. század eleji kapitalizmus gazdasági helyzetét jellemezve rámutatott arra, hogy az Egyesült Államok a modern kapitalizmus legfejlettebb országa, mert termelésének koncentrációja még gyorsabban növekszik, mint az igen fejlett Németországban.

Az Egyesült Államok XX. század eleji gazdasági és politikai fejlődése arról tanúskodik, hogy a kapitalizmus imperialista szakaszában az Egyesült Államok a klasszikus kapitalista ország, ahogyan a kapitalizmus fejlődésének ipari szakaszában Anglia volt. A monopóliumok gyors kifejlődése — mely azzal járt, hogy a tőke a pénzmágnások maroknyi csoportjának kezében koncentrálódott — világosan mutatta, hogy a tőkés felhalmozás törvénye különleges erővel érvényesül az Egyesült Államokban az imperializmus korszakában. A XX. század elején az Egyesült Államok a legélesebb osztály- és társadalmi ellentétek országa, a milliárdosok és a koldusok országa lett.

A monopolista szövetségek kialakulása lehetővé tette a burzsoázia számára, hogy hallatlan mértékben növelje a dolgozók kizsákmányolását, és fokozza a maga jövedelmét. Így például az egyik legnagyobb amerikai bankár, Rockefeller által alapított „Standard Oil" olajtröszt az ország csaknem egész olajtermelését összpontosította, s évente 40—45 százalékos osztalékot fizetett a részvénytulajdonosoknak befektetett tőkéjük után. Már 1915-ben a lakosságnak mindössze 2 százalékáé volt az ország egész gazdagságának 60 százaléka.

Az ország gazdasági és politikai életében a fináncoligarchia egy kis csoportja, a Morgan, a Rockefeller, Jay Gould, a Harriman családok képviselői osztatlanul uralkodtak, s ez a körülmény már a XX. század elején különösen reakcióssá és agresszívvá tette az Egyesült Államok bel- és külpolitikáját.

Az Egyesült Államok imperialista politikájának egyik legszenvedélyesebb képviselője Theodore Roosevelt elnök volt. A kormány szélsőséges demagógiába bújtatta reakciós belpolitikáját. T. Roosevelt félt a munkások és a farmerek erősödő mozgalmától, és rengeteg energiát fordított arra, hogy a néptömegekben olyan benyomást keltsen, mintha a burzsoá kormány az egész amerikai nép érdekeit védené. Roosevelt a nyilvánosság előtt elmondott beszédeiben gyakran támadta a gazdagokat, vádolta őket, hogy a munkások becsapásával és különféle szélhámos tőzsdei spekulációkkal óriási vagyonokat gyűjtöttek. Éppen ezzel a nagy hűhóval leplezte, hogy közvetlen támogatást nyújt a trösztöknek, állami alapokból pénzeli őket.

Roosevelt az Egyesült Államok munkásosztályának esküdt ellensége volt. Gyakran beavatkozott a munkások és a vállalkozók nagyobb összecsapásaiba, a döntőbíró szerepét játszotta, s ehhez felhasználta az AFL áruló vezetőségét, elsősorban Gomperst. Ily módon több sztrájkot is meghiúsított. Amikor pedig nem sikerült becsapnia a munkásokat, fegyveres erő alkalmazásával irgalmatlanul elbánt velük.

A XX. század elején az amerikai burzsoázia speciális vállalkozói szervezeteket alakított a munkásmozgalom elleni harchoz. Így alakult meg 1901-ben az Országos Állampolgári Szövetség, 1903-ban pedig az Amerikai Állampolgárok Ipari Egyesülete. A burzsoázia szövetségeseként járt el az AFL, képviselői ugyanis beléptek az Országos Állampolgári Szövetségbe. Ily módon egységes tömör harci front jött létre a munkásosztály ellen, s egyesítette soraiban az ország összes reakciós erőit, a kormánytól kezdve a monopolista burzsoázia szervezetein át egészen az opportunista szakszervezetekig.

A monopóliumok uralomra jutásával fokozódott a dolgozó rétegek, elsősorban a munkásosztály és a farmerek elnyomorodásának folyamata. 1900-tól 1910-ig a monopóliumok által diktált élelmiszerárak 51 százalékkal, a munkabér azonban csupán 21 százalékkal emelkedett, vagyis a reálbér jelentősen csökkent.

Az Egyesült Államokban a XX. század elején még nem volt országos munkaügyi törvényhozás, csupán egyes államokban hoztak törvényt a nyolcórás munkanapról, a nők munkaidejének korlátozásáról, a gyermekmunka alkalmazásának tilalmáról stb. Ezeket a törvényeket azonban rendszerint nem tartották meg. A munkavédelem hiánya és a szinte korlátlan kizsákmányolás következtében 1900-tól 1915-ig 120 százalékkal emelkedett az üzemi balesetek folytán meghaltak és sérültek száma. Ugyanebben az időszakban az amerikai munkások átlagos élettartama 45 évről 40 évre csökkent.

Különösen kegyetlen kizsákmányolást kellett elviselniük a bevándorlóknak és a négereknek, akik zömükben a munkások szakképzettséggel nem rendelkező rétegét alkották. A legnagyobb iparágak munkásainak több mint 60 százaléka bevándorló volt.

A négerek életkörülményei különösképpen súlyosak voltak. Őket alkalmazták utolsóként munkára, s válság idején őket bocsátották el elsősorban, „alacsony rendű fajként" kezelték őket, nélkülözték a legelemibb állampolgári és emberi jogokat is. A lincseléseknek nem volt se szeri se száma. 1900 és 1914 között 1079 négert gyilkoltak meg vadállati kegyetlenséggel a fegyveres fajgyűlölő bandák.

A proletariátus osztályszervezkedésének folyamatát továbbra is akadályozta az Egyesült Államok burzsoáziájának politikája: a munkásarisztokrácia megvásárlásának, a faji terrornak, a munkásosztály nemzeti ismérv szerinti széttagolásának politikája. Mindez azonban kevés volt ahhoz, hogy gyengítse a proletariátusnak a monopóliumok elviselhetetlen igája ellen tiltakozó spontán megmozdulásait.

A sztrájkmozgalom növekedése a XX. század elején

A XX. század elején az amerikai munkásmozgalom erősödő forradalmi tendenciájának közvetlen kifejeződése volt a sztrájkmozgalom növekedése. A század első öt évében 3 millió munkás sztrájkolt; — a kor viszonyai között hihetetlenül magas szám ez. A sztrájkmozgalom 1902-ben és 1903-ban érte el tetőfokát. Ezekben az években mintegy 1,5 millió munkás vett részt a sztrájkokban.

Különösen nagy sztrájkot indítottak a bányászok 1902-ben a pennsylvaniai antracitbányákban. Az Egyesült Bányászszövetség azt követelte a vállalkozóktól, hogy emeljék a munkabért 20

százalékkal, a munkanap időtartamát csökkentsék 10-ről 8 órára, s a kibányászott szénért járó bért súly és szigorúan meghatározott tarifa alapján fizessék.

A vállalkozók visszautasították a szakszervezet követeléseit. 1902 májusában a bányászok kimondták a sztrájkot, és 150 000 szénbányász otthagyta a bányákat. A kőszénbányák munkásai és az egész országból más iparágak munkásai is önként felajánlottak heti 1 dollárt, s körülbelül 2 millió dollárt gyűjtöttek össze a sztrájkalaphoz. Az AFL vezetősége azonban, pontosabban John Mitchell, az Országos Bányász Szakszervezet elnöke nem volt hajlandó támogatni az antracitvidékek bányászainak szakszervezetét. Katonai alakulatok és rendőrosztagok özönlötték el az antracitbányák területét. Különböző manőverekkel, nyílt erőszakkal, valamint árulás segítségével végül sikerült letörni a sztrájkot.

Ugyanilyen áruló szerepet töltött be Mitchell a coloradói bányászok 1903. évi sztrájkja idején. A sztrájk a fémfeldolgozó társaságok bányáiból indult ki. Oka a bányászok súlyos helyzete volt. A sztrájkoló ércbányászok támogatásban részesültek a coloradói szénvidékek bányászai, valamint a szomszédos New Mexico és Utah állam bányászai részéről, akik szolidaritási sztrájkba léptek a bányászszakszervezet opportunista vezetőinek tudta nélkül. Mitchell követelte a szolidaritási sztrájk azonnali megszüntetését, s célját el is érte.

Colorado, New Mexico és Utah bányászai sok-sok éven át nem tudták kiheverni azt a csapást, melyet a burzsoázia mért rájuk az AFL-vezetőség árulóinak segítségével.

A szakszervezeti mozgalom az Egyesült Államokban a XX. század elején

A XX. század elején az amerikai munkások tömegmozgalma még nem volt megfelelő kapcsolatban a szocialista mozgalommal. A munkásmozgalom elmaradottságát főleg az okozta, hogy az amerikai burzsoázia a munkások, elsősorban a törzsökös amerikai munkások felső rétegének megvásárlásával a munkásosztály egységének megbontására törekedett.

Ehhez nagy segítséget nyújtott a burzsoáziának az AFL. Vezetői közönséges burzsoá ügynökökké züllöttek. Gompers azelőtt legalább szocialista frázisok mögé búját, most viszont még csak ki sem ejtette a „szocializmus" szót, hanem a „tiszta és egyszerű"

trade-unionizmus gondolatát hirdette, vagyis azt ajánlotta a munkásoknak, hogy érjék be a gazdasági harccal és ne avatkozzanak bele a politikába. Ezzel azonban gyakorlatilag még a gazdasági sztrájkokat is meghiúsította. Az AFL vezetői a nagyszabású összecsapások idején gyakran a kulisszák mögötti manőverek politikáját folytatták, s gyakorlatilag a vállalkozók és a kormány oldalára álltak.

Gompers továbbra is kitartott az AFL-be tartozó szakszervezetek szakmai szervezkedésének elve mellett. Ez a munkásosztály mesterséges megosztásának politikája volt, akadályozta sorainak egyesülését, szétforgácsolta a munkások erejét, és megnehezítette a sztrájkharcot. Gompers ádáz ellensége volt a termelési elv alapján felépülő szakszervezeteknek. William Foster az AFL-nek és vezetőinek ideológiáját jobboldali opportunista ideológiának minősítette, azt írta, hogy 1900-ra ez a jobboldali opportunizmus teljesen kifejlődött és fő akadályként állt az erős és progresszív munkásmozgalom fejlődésének útjában.

A XX. század elején az AFL olyan szakszervezeteket egyesítő szervezetté vált, amelyeknek kizárólag szakképzett, jól fizetett munkások voltak a tagjai. Számos ilyen szakszervezet nagy összegű — egy átlagos szakképzettségű munkás havi keresetét is elérő — belépési díjat szedett. Az AFL azzal, hogy csakis a szakmunkásokat fogta össze, és harcolt a szakszervezetek felépítésének termelési elve ellen, megakadályozta, hogy a munkások zöme bekapcsolódjék a szakszervezeti mozgalomba.

Súlyos kárt okozott az Egyesült Államok munkásmozgalmának az AFL-nek a néger munkásokkal szemben folytatott diszkriminációs politikája. Ez még inkább megnehezítette az Egyesült Államok munkásosztályának egységéért való harcot és a fajvédő pogromlovagok, lincselők megfékezését.

A legöntudatosabb munkásokat felháborította az AFL-nek és vezetőinek áruló viselkedése, s ezért új szervezeti formákat kerestek. Ilyen új formának tekintették a termelési elv alapján felépült szakszervezeteket, jóllehet már a XIX. század végén alakult néhány az Egyesült Államokban. A legnagyobb ilyen szakszervezeti egyesülés a Nyugati Bányászszövetség volt, amely több hatalmas sztrájkot irányított, s az AFL-től eltérően különféle szakképzettségű munkásokat egyesített. A bányászszövetség vezetői közül kerültek ki később a munkásosztály ügyének leghí-

vebb harcosai. Az iparági szakszervezetek azonban csak korlátozott befolyással rendelkeztek.

Az Egyesült Államok munkásmozgalmában az AFL-é volt a vezető szerep, s az AFL a burzsoá politika szekerét tolta. Közben a munkásosztály soraiban egyre nagyobb ellenállás bontakozott ki az AFL reformizmusával szemben.

A munkásmozgalom két tendenciájának harca s a proletariátusnak az a törekvése, hogy a tömeges forradalmi osztályakciók útjára lépjen, legvilágosabban a Világ Ipari Munkásai (Industrial Workers of the World) nevű szervezet megalakulásában mutatkozott meg. A munkások harcos tiltakozása volt ez az AFL tradeunionista szakszervezeti bürokratáinak reakciós és korrupt politikája ellen. A Világ Ipari Munkásainak szervezői és vezetői Eugene Debs, William Haywood és Daniel De Leon — a szocialista mozgalom balszárnyának vezetői — voltak. Ebbe a szakszervezeti központba — amelyet a termelési elv alapján hoztak létre — olyan szakszervezetek tartoztak, amelyek főleg szakképzettséggel nem rendelkező munkásokat, építőmunkásokat, fakitermelő munkásokat, kubikosokat egyesítettek.

Haywood vezetésével a szervezet több sikeres sztrájkot vívott meg. Különösen jól volt megszervezve a goldfieldi munkások és alkalmazottak 1907. évi általános sztrájkja, amely győzelemmel ért véget: a munkások kivívták a nyolcórás munkanapot és munkabérük felemelését.

A burzsoázia mindent elkövetett, hogy szétverje ezt a szervezetet. Haywoodot sokszor letartóztatták és szakadatlanul üldözték. Ámde a Világ Ipari Munkásai és Haywood tevékenységében is hamarosan megmutatkozott az anarcho-szindikalizmusra való hajlam. A vezetőség elfordult a politikai harctól, s a gazdasági harc kizárólagossága mellett foglalt állást.

A szocialista mozgalom az Egyesült Államokban a XX. század elején

Az Egyesült Államok munkásmozgalmát a XX. század elején nemcsak a jobboldali opportunizmus igen erős befolyása jellemezte, hanem az anarcho-szindikalizmus elterjedése is. Ebbe az irányba tolta a munkásokat az AFL szemérmetlen reformizmusa, vezetőinek árulása és a burzsoáziának a munkásosztállyal szemben elkövetett számos gonosztette, melyekkel tele van az Egyesült Államok XIX. század végi és XX. század eleji története. A munkások megvetették az

opportunisták politikai mesterkedéseit, s ezért fokozatosan elfordultak mindenféle politikai tevékenységtől, s általában a politikától.

Az anarcho-szindikalizmus terjedését az is elősegítette, hogy a munkásosztály soraiban igen sok volt a bevándorló. A XX. század elején ugyanis főleg Dél- és Délkelet-Európa elmaradott országaiból származó parasztok vándoroltak be, s azok fogékonyak voltak a kispolgári ideológia iránt.

Hajlott az anarchista nézetek felé a nem szakképzett munkások egy része is, a favágók, a kisebb fűrészüzemek munkásai, a mezőgazdasági munkások és az úgynevezett vándormunkások, akik állandóan járták az országot és alkalmi munkákból éltek.

A helyzet úgy alakult, hogy az Egyesült Államokban az anarcho-szindikalizmus a munkásosztály legaktívabb elemeit vonzotta, akik az opportunizmus túlsúlya és a forradalmi szocializmus gyengesége miatt nem tudtak rátalálni a helyes útra az osztályfeladataik megoldásáért folytatott harcban.

Így tehát a XX. század elején az Egyesült Államok munkásmozgalma nem volt egységes. A szakszervezeti mozgalom jórészt az AFL ellenőrzése alatt állt, az AFL pedig elvonta, elhatárolta a szakszervezeteket a szocializmustól s a burzsoá politika érdekkörébe szorította őket. A szakképzettséggel nem rendelkező munkások zöme továbbra is szervezetlen volt. Két szocialista párt működött az országban, de egyik sem volt marxista, egyik sem volt tömegpárt.

A Szocialista Munkáspárt, mely jelentős szerepet töltött be a marxizmus terjesztésében, a XX. század elején mindinkább anarcho-szindikalista álláspontra helyezkedett. De Leon, a párt vezetője elkeseredett harcot vívott a jobboldali reformisták ellen. Helyesen bizonyította a munkásoknak, hogy az opportunista szakszervezeti vezetők a burzsoázia kiszolgálói, szakszervezeteik pedig villámhárítók, amelyek megvédik a kapitalizmust a forradalomtól.

De Leon azonban — mint már említettük — gyakorlati tevékenységében és az elméleti kérdésekben egyaránt szektás hibákat követett el, amelyek miatt a Szocialista Munkáspárt elszigetelődött a tömeges munkásmozgalomtól. Fölöslegesnek tartotta a reformokért, a részkövetelésekért való harcot, mert ez szerinte elvonja a munkásokat a fő céltól, a szocialista forradalomtól.

Ezzel kivonta a pártot abból a harcból, melyet a munkásosztály tömegei folytattak helyzetük javításáért, elszigetelte a pártot a tömegektől.

De Leon elméleti nézetei is velejéig hibásak voltak. Az általa hirdetett „indusztrializmus-elmélet" szerint a kapitalizmus megdöntésének előkészítésében és az Egyesült Államok új társadalmának felépítésében a vezető szerepet a munkások gazdasági vagy „ipari" szervezetének[1] kell betöltenie, nem pedig a munkásosztály politikai pártjának. Ez az elmélet azt mutatta, hogy De Leon lényegében anarcho-szindikalista álláspontra tért át. Tagadta, hogy a proletárdiktatúra szükséges átmenet a kapitalista és a kommunista társadalom között, s azt állította, hogy az Egyesült Államokban a forradalom másnapján létrejön az „ipari állam", vagyis a burzsoá államot *azonnal* felváltja az új „gazdasági" társadalmi rend, amelynek nincs szüksége államra.

Ezekkel az anarcho-szindikalista nézeteivel volt szoros kapcsolatban az a téves elmélete is, mely szerint az Egyesült Államokban a hatalom békésen átkerülhet a burzsoázia kezéből a proletariátus kezébe. Azt tartotta, hogy mivel az Egyesült Államokban a proletariátus a lakosság többsége, az osztályharc alapján álló iparági szakszervezetek révén a proletariátus fegyveres felkelés nélkül megszerezheti a hatalmat.

Az Egyesült Államok kapitalista fejlődésének „sajátos körülményeiről" szóló tételén alapult az amerikai kapitalizmus „kivételességének" opportunista elmélete, amely nagyon sokat ártott és még ma is árt az amerikai munkásmozgalomnak.

De Leon helytelenül közelítette meg a proletariátus szövetségeseinek kérdését is. Úgy vélte, hogy veszélyes együttműködni a parasztsággal a kapitalizmus elleni harcban, mert ez a proletariátus kispolgári elfajulásához vezethet.

A De Leon vezetése alatt álló Szocialista Munkáspárt hibákat követett el a négerkérdésben is. A hiba mindenekelőtt abban rejlett, hogy nem értették meg a kérdés sajátos jellegét. A négerben csupán a bérmunkást látták, az elnyomott nemzetiséghez való tartozást nem vették figyelembe. Ezért a párt nem vette fel a harcot a faji megkülönböztetés rendszere ellen. A szocialisták úgy gondolkodtak, hogy ezek a problémák, akárcsak a proleta-

[1] „Ipari" szervezeten De Leon a munkásosztály szakszervezet típusú szervezetét értette.

riátus legközvetlenebb gazdasági szükségletei, a szocializmus beköszöntésével önmaguktól megoldódnak.

De Leon hibás elméletei és nézetei nagy kárt okoztak az amerikai munkásmozgalomnak, különösen ha számításba vesszük, hogy De Leon egyéni becsületességével és a jobboldali opportunisták ellen folytatott határozott harcával az amerikai munkásmozgalom balszárnyának szinte minden tekintélyes vezetőjét maga mellé állította. A Szocialista Munkáspárt helytelen, szektás taktikája csaknem teljesen elszakította a pártot a munkástömegektől, s az első világháború küszöbén a pártnak már csak alig néhány ezer tagja volt. Elszakadtak tőle a forradalmi elemek, akik egy új párt megalakítására törekedtek.

1901. június 29-én Indianapolisban meg is alakult a Szocialista Párt Eugene Debs néhány évvel azelőtt létrehozott Szociáldemokrata Pártja és a De Leon-féle pártból kilépett szocialisták jelentős csoportjának egyesülése útján. Ez hozzájárult a szocialista mozgalom tömegessé tételéhez, mert a párt kezdettől fogva szembeszállt a közvetlen követelésekért vívott harc lebecsülésének szektás politikájával. A párt kidolgozta programját, amely nagy jelentőséget tulajdonított a közvetlen követeléseknek, és síkraszállt a szakszervezetekben való részvétel mellett. Így lehetővé vált a szakszervezeti mozgalomhoz való közeledés.

A szocialisták bekapcsolódtak az AFL szakszervezeteinek munkájába, s csakhamar jelentős befolyásra tettek szert. Az AFL 1902. évi, New Orleans-i konferenciáján a szocialisták határozati javaslatot terjesztettek elő, melyben felszólították a szervezet munkástagjait, hogy a feladatok megoldásáért folyó harcban ne csak gazdasági, hanem politikai eszközöket is használjanak fel. A határozati javaslat, ha elvetették is, megkapta a szavazatoknak csaknem a felét. A párt maga bekapcsolódott a politikai harcba, s az 1904. évi elnökválasztáson jelöltje, Eugene Debs, 402 312 szavazatot kapott. 1910-ben beválasztották az Egyesült Államok Kongresszusába a párt egyik vezetőjét, Victor Bergert. A párt ebben az időben 13 napilapot, 300 hetilapot és 12 havi folyóiratot adott ki. Taglétszáma 1909-ben 50 000, 1912-ben 118 000 volt.

Ez a párt sem tudott azonban a munkásosztály valóban forradalmi politikai szervezetévé válni. Nem sokkal a Szocialista Párt megalakulása után ádáz belső harc indult meg a jobbszárny és a balszárny között.

A párt vezetése az opportunista Morris Hillquit és Victor Berger kezébe került, s ők reformista útra vitték a pártot. A fő cél a részkövetelésekért való harc lett. A párt tevékenysége kimerült a választási hadjáratokban való részvételben. Az opportunista pártvezetőség igen szoros kapcsolatot épített ki az AFL-lel. Kizárólag opportunista meggondolások alapján fogadta el a szakszervezetekben végzendő munka szükségességének elvét. A jobboldaliak azt akarták, hogy a szakszervezetek pénzügyi támogatásban részesítsék őket, s a választások idején rájuk szavazzanak.

Politikájában a párt lényegében elhanyagolta a négerkérdést, mint specifikus, nemzetiségi kérdést, mert abból indult ki, hogy a kizsákmányolás nem tesz különbséget a bőr színe szerint. Sőt, mi több, a jobboldali opportunista pártvezetést lényegében megfertőzte a fehér sovinizmus, s ez gyakran nyílt és hallatlanul visszataszító formát öltött.

Elég erős balszárnya is volt azonban a pártnak, s ez harcolt a jobboldali vezérek opportunizmusa ellen. Eugene Debs, a balszárny vezetője, erélyesen szembeszállt azzal, hogy a párt tevékenységének súlypontját a részkövetelésekért folyó harcra helyezik, hogy megfeledkeznek a mozgalom végső céljairól, leleplezte az opportunizmust, és harcolt Hillquit ellen, akinek elvtelen politikája a jobboldali AFL-vezérekkel való blokk alakítására irányult. Az elmélet területén viszont már sokkal gyengébb volt, mint a gyakorlati tevékenységben. De Leon igen nagy hatással volt világnézetére.

A Szocialista Párt balszárnyának vezetői kiforratlanok és következetlenek voltak ugyan, a párt jobb- és baloldali elemei közt folyó harc mégis egyre élesebb jelleget öltött. A Szocialista Párt 1912. évi konferenciáján a jobboldaliak határozatot fogadtattak el a szakszervezetekhez való semleges viszonyról, vagyis arról, hogy nem szabad beleavatkozni az AFL és az iparági szakszervezetek dolgaiba, ami előnyös volt a gompersisták szempontjából. A konferencia elfogadta a szervezeti szabályzat kiegészítését is, amely a következőképpen hangzott: „Kizárandó a pártból minden olyan párttag, aki a politikai tevékenység ellen agitál, vagy aki a bűncselekményt, a szabotázst vagy bármilyen más erőszakot a munkásosztály felszabadításának eszközeként védi. A politikai tevékenységnek abban kell állnia, hogy minden párttag részt vesz a Szocialista Párt platformjának megfelelően az állami tör-

vényhozói funkciók választásain."[2] Ezzel a Szocialista Párt végképpen nyílt opportunista szervezetté lett.

Az említett kérdések körül dúló harc végül is a párt kettészakadásához vezetett. 1912-ben kivált a pártból a baloldali vezetők csoportja, köztük a munkásosztály hű fiai: William Haywood, William Foster, Charles Ruthenberg. Később az Egyesült Államok Kommunista Pártjának megszervezésében ez a csoport vitte a fő szerepet.

Az osztályellentétek élesződése az Egyesült Államokban az első világháború küszöbén

Az első világháború küszöbén az Egyesült Államok gazdasági és politikai életében súlyosan kiéleződtek az ellentétek. Mint több más kapitalista országban, az Egyesült Államokban is mutatkoztak a tőkés rendszer közelgő válságának jelei.

1910-től kezdve az Egyesült Államokban jelentősen lelassult a termelés növekedésének üteme. Ilyenformán az ország már ekkor az ipari pangás perspektívája előtt állt. Az Egyesült Államok tőkései mindenekelőtt a munkásosztály kizsákmányolásának fokozásával próbáltak kiutat keresni, s ez szükségszerűen az osztályellentétek további élesződéséhez vezetett. A sztrájkmozgalom ismét fellendült.

1912-ben és 1913-ban sok sztrájk volt a coloradói bányavidéken, ahol a vállalkozók lábbal tiporták még az alkotmányban rögzített korlátozott jogokat is. A munkások helyzetét súlyosbította az is, hogy a bányatársaság tulajdonában levő házakban laktak. A tiltakozásnak még a kísérlete esetén is nyomban elbocsátották és kilakoltatták őket. A társaság eljárását bíráló munkások nevét a spionrendszer segítségével kinyomozták és feketelistára írták.

A munkások türelmének vége szakadt. 1913 szeptemberében Ludlow bányászai kimondták a sztrájkot. Mintegy 10 000 bányász családostul, minden ingóságát összeszedve elhagyta a bányatársaság lakótelepeit és tábort ütött a Colorado folyó völgyében.

A vállalkozók kivezényeltették a rendőrséget az egyik legnagyobb tábor ellen. A rendőrök minden ok nélkül gépfegyver- és puskatüzet nyitottak, majd felgyújtották a tábort. Akik nem tudtak idejekorán elmenekülni, ottvesztek.

A ludlowi vérfürdő után a munkások fegyverkezni kezdtek és

[2] *A. Bimba:* Az amerikai munkásosztály története. 1930. 179. old. (oroszul).

szembeszálltak a rendőrséggel. Coloradóban több mint egy éven át tartó, úgynevezett kis polgárháború tört ki. A banditák és a kormánycsapatok coloradói kegyetlenkedései világszerte óriási felháborodást keltettek.

Az osztályellentétek kiéleződése azt bizonyította, hogy az Egyesült Államok a súlyos és a burzsoázia uralma szempontjából veszélyes forradalmi válság szakaszába érkezett. Az Egyesült Államok imperialistái, mint a többi nagy kapitalista ország uralkodó körei is, a közeledő világháborúban látták a válságból kivezető utat.

A MUNKÁSMOZGALOM OLASZORSZÁGBAN 1900-TÓL 1914-IG

Az olasz imperializmus sajátosságai. A munkások helyzete

1900 és 1914 között jelentősen meggyorsult az iparosodás folyamata. Feltűnően eredményesen fejlődött a nehézipar kohászati, gépgyártási, gépkocsiipari és vegyi ágazata. Létrejöttek és megszilárdultak az olasz tőkés monopóliumok. Az ország kapitalista iparosítása, a termelés és a tőke koncentrációja, a nagyüzemek megjelenése együtt járt a törzsökös munkások számának növekedésével.

Az olasz gazdaság az ipari fejlődésben elért eredmények ellenére sem tudta felszámolni elmaradottságát a világ gazdaságilag legfejlettebb országaihoz képest. Így például 1909 és 1914 között Olaszországban évente körülbelül 1 millió tonna acélt gyártottak, Németországban viszont 18,3 millió tonnát, az Egyesült Államokban pedig 31,3 millió tonnát. Németország negyvenszer annyi nyersvasat gyártott, mint Olaszország.

Az olasz ipari fejlődés — akárcsak az előző szakaszban — egyenlőtlenül ment végbe. Továbbra is Lombardia, Piemont és bizonyos fokig Toscana volt iparilag a legfejlettebb.

Lenin így határozta meg az olasz imperializmus sajátosságait: „Az olasz imperializmust, Olaszország szegénységére és az olasz kivándorlók tömegének kétségbeejtő nyomorára való tekintettel a »szegények imperializmusának« ... nevezték."[1]

A XX. század elejére vonatkozó alábbi adatok jól szemléltetik, hogyan aránylott egymáshoz egyes olasz, francia és angol munkáskategóriák bére:

[1] *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 363—364. old.

Átlagos napi munkabér (frankban)[2]

	Olaszország	Franciaország	Anglia
Rézművesek (kazánkovácsok)	3,75	4,85	7,9
Kőművesek	2,75	4,3	7,9
Ácsok	3,0	4,0	7,65
Ércbányászok	2,15	3,75	—
Fonómunkások	1,1	2,1	2,5

A táblázat mutatja, hogy az angol munkások az olasz munkásoknál két, két és félszer többet kerestek. Ehhez hozzáteendő, hogy a munkanap időtartama a legtöbb iparágban 9—12,5 óra, egyes ágakban pedig, például a fonóiparban, 14—16 óra volt. A mezőgazdasági munkások még ennél is rosszabb viszonyok között éltek.

Az olasz burzsoázia azonban még ezt a nyomorúságos szintet sem tudta biztosítani minden munkás számára, sem a tönkrement parasztok és kézművesek számára. Ennek közvetlen következménye volt a viszonylagos túlnépesedés és a tömeges kivándorlás.

A kormány a néptömegek harcának nyomására kénytelen volt taktikát változtatni. A burzsoázia a munkásosztály elleni frontális támadás helyett manőverezéshez folyamodott, s ehhez felhasználta a munkásmozgalom opportunista elemeit.

Giolitti, aki 1903-ban lett miniszterelnök, a jobboldali szocialistákra támaszkodva „liberális irányvonallal" próbálkozott. Feloldotta a munkakamarák alakításának tilalmát. Bizonyos kedvezményeket kaptak a munkásszövetkezetek, törvény intézkedett a munkások biztosításáról, döntőbíróságok felállításáról, jelentősen kiszélesítették a választójogot.

Tömegméretű munkásmozgalom a XX. század elején

Az engedmények politikája nem javított számottevően a néptömegek gazdasági helyzetén, ezért a munkásmozgalom erősödése nem szűnt meg.

A háborút megelőző imperialista korszakban az olasz gazdasági élet rendkívül egyenetlenül fejlődött, a gyakori válságok

[2] *Arturo Labriola:* A munkásosztály helyzete Olaszországban. Szentpétervár. 15. old. (oroszul).

(1900—1903 és 1907—1908) csak súlyosbították a munkások zömének amúgy is nehéz helyzetét. Megnövekedett a munkanélküliek száma. Ráadásul rendszeresen emelkedett az élelmiszerek és a közszükségleti cikkek ára. Fokozódott a sztrájkmozgalom: 1895 és 1900 között 1525 sztrájkra került sor, 1901-ben pedig egyetlen év alatt 1671 sztrájk tört ki, 1042 az iparban, 190 500 résztvevővel és 629 a mezőgazdaságban 229 900 résztvevővel. A sztrájkok többnyire támadó jellegűek voltak, bár általában gazdasági követelések jegyében zajlottak le. A munkások béremelést, munkaidőcsökkentést követeltek. A legtöbb sztrájk a munkások teljes vagy részleges győzelmével fejeződött be.

A munkások gazdasági harca több esetben politikai harccá fejlődött, mint például az 1904. évi általános szolidaritási sztrájk, melyre az adott okot, hogy az ország számos helyén, főleg Szardíniában és Szicíliában tüzet nyitottak a sztrájkolókra. A tiltakozási mozgalomhoz csatlakoztak az észak- és közép-olaszországi nagy ipari központok munkásai. A sztrájkot azonban rosszul szervezték meg, s néhány nap múlva el is lanyhult, anélkül hogy eredményt hozott volna. Ennek ellenére ez a sztrájk is megmutatta, hogy a munkásosztály kész az ellenállásra.

Az olasz munkásosztály aktívabban harcolt, s ezzel párhuzamosan szervezettebbé is vált. Emelkedett a munkakamarák száma, tovább haladt előre a szakszervezetek szövetségekbe tömörülésének folyamata. 1901-ben megalakult a földművesek, a famunkások, a textilmunkások, a vegyipari munkások, a villamosvasúti dolgozók, a kórházi ápolók, a tengerhajózási munkások országos szövetsége.

1902-ben, Milánóban a munkakamarák és az országos szakszervezeti szövetségek képviselői kongresszust tartottak, amelyen elhatározták, hogy megalakítják közös országos szervüket, a Központi Ellenállási Titkárságot. Ennek a szervnek az volt a feladata, hogy országos méretekben koordinálja a dolgozók akcióit; hangolja össze a munkakamarák és a szövetségek akcióit; segítse elő új országos szakszervezeti szövetségek létrehozását.

1906-ban Milánóban tartották kongresszusukat az országos szakszervezeti szövetségek képviselői, és megalakították az Általános Munkásszövetséget.

A kongresszuson a szociál-reformisták többségben voltak az anarcho-szindikalistákkal szemben. A reformista többség szerve-

zeti szabályzat-tervezetét fogadták el. A szabályzat trade-unionista jellegű volt, mert az Általános Munkásszövetség főleg olyan részkövetelésekért harcolt, amelyek nem érintették a kapitalista rendszer alapjait. A szövetség vezetői lehetőleg kerülték a sztrájkot, szívesebben választották a megegyezéseknek, a választott bíróság igénybevételének taktikáját.

Az anarcho-szindikalisták, miután vereséget szenvedtek az Általános Munkásszövetségben, igyekeztek legalább egyes munkáskamarákban fenntartani befolyásukat. Az olasz anarcho-szindikalizmus alaptételeit Arturo Labriola fogalmazta meg, Proudhon és Bakunyin alapján.

Arturo Labriola és az anarcho-szindikalisták tagadták a politikai tevékenység mindenféle formáját, tagadták, hogy küzdeni kell a hatalomért, a proletariátus diktatúrájának megteremtéséért. Nézetük szerint a harc fő módszere az általános gazdasági sztrájk, a proletariátus fő szervezete pedig a szindikátus; tagadták a marxista párt szervező és vezető szerepét.

Minthogy nem volt tudományos elméleti alapjuk, egyik végletből a másikba estek. 1911-ben az olasz—török háború idején Arturo Labriola vérbeli soviniszta ként tört lándzsát Tripolitánia meghódítása mellett.

A katolikus reakció is megtett minden tőle telhetőt, csakhogy letérítse az olasz munkásokat a forradalmi útról. Annak idején IX. Pius pápa „fogolynak" nyilvánította magát, tiltakozásul a pápai állam megszüntetése ellen, s megtiltotta a katolikusoknak, hogy részt vegyenek a parlamenti választásokon. A munkásosztály azonban erősödött, a tömegmozgalom fejlődött, s így maga az élet kényszerítette a pápát arra, hogy lemondjon a politikai ügyektől való tartózkodásról. 1891-ben XIII. Leó pápa kiadta a „Rerum novarum" enciklikát. Ez a dokumentum mindenekelőtt a munkásosztály és a szocializmus ellen irányult. Jókora adag demagógia volt benne, például beszélt a proletariátus megsegítésének szükségességéről. Buzgón védelmezte a magántulajdon és a fennálló társadalmi viszonyok sérthetetlenségének elvét.

A Vatikán és a katolikus papság hozzákezdett a katolikus szakszervezetek megalakításához. E szakszervezetek tagjai és vezető szervei nem foglalkozhattak az osztályharc és a szocializmus kérdéseivel, tevékenységüknek a kölcsönös segítésre, a szövetkezetek, a biztosítás, a vállalkozók és a szakszervezetek kö-

zötti kollektív szerződések kérdéseire kellett szorítkoznia. A Vatikán szándéka az volt, hogy a munkásokat az engedelmesség, a vállalkozókkal való együttműködés szellemében nevelje. A katolikus szakszervezeteket „fehér" szakszervezeteknek nevezték, megkülönböztetésül a szocialista párttal kapcsolatban levő „vörös" szakszervezetektől. 1910-ben 104 500 tagjuk volt a „fehér" szakszervezeteknek.

Az Olasz Szocialista Párt a „kivételes törvény" hatálytalanítása után

Az Olasz Szocialista Párt kiállta a „kivételes törvény" időszakának megpróbáltatásait. A párt 1900-tól szabadabban tevékenykedhetett, megnyílt előtte a legális működés lehetősége. Igen sok új tag lépett be a pártba.

1900 szeptemberében a munkásmozgalom fellendülése és a szocialisták eredményes működése közepette Rómában tartották meg az Olasz Szocialista Párt kongresszusát. A kongresszus meghallgatta és jóváhagyta a párt központi lapjának, az „Avanti"-nak és a parlamenti frakciónak a tevékenységéről szóló beszámolókat.

A kongresszus minimális programot fogadott el:

1. általános, közvetlen, egyenlő választójog titkos szavazással;
2. szólás-, sajtó-, gyülekezési, egyesülési szabadság, sztrájkjog; a tömegszervezetek — szakszervezetek, munkáskamarák, szövetkezetek — működési jogának garantálása;
3. a bérmunkások stb. munkafeltételeinek társadalmi védelme.

A minimális programnak jelentős fogyatékosságai is voltak, például megkerülte a monarchia megdöntésének és a demokratikus köztársaság megteremtésének kérdését.

A minimális program súlyos fogyatékossága volt, hogy nem tartalmazta a párt elméletileg megindokolt agrárfeladatait. Az említett negatívumok ellenére ez a program hasznos szerepet töltött be, előmozdította a kapcsolat létesítését a tömegekkel a létszükségleteikért folytatott harc alapján. A kongresszus a párt választási taktikájának kérdésében olyan határozatot fogadott el, amely teljes önállóságot adott a helyi pártszervezeteknek a radikális és demokratikus irányzatú polgári pártokkal való összefogás tekintetében, s ez kedvező talajt teremtett ahhoz, hogy opportunista gyakorlat alakuljon ki kezdetben a választások idején, később pedig a hétköznapi, mindennapi tevékenységben is.

A kongresszus határozatai azt mutatták, hogy az Olasz Szocialista Pártban megkezdődött a reformista tendencia térhódítása. A következő évek folyamán három áramlat alakult ki a pártban: a jobboldali (reformista), az integralista (centrista) és a baloldali (anarcho-szindikalista). A jobbszárny — a reformisták — jobboldali és „baloldali" reformistákból állt. A különbség köztük teljesen külsőleges. A jobbszárny élén Bissolati, Bonomi és hozzájuk hasonló tőrőlmetszett opportunisták álltak, s készek voltak nyíltan szövetkezni a burzsoáziával.

A „baloldali" reformisták elvileg nem különböztek a jobboldaliaktól. Vezetőjük, Turati, a körülmények figyelembevételével néha ügyesen tartózkodott opportunizmusának nyílt kimutatásától, jóllehet valójában a nyílt revizionizmus álláspontját képviselte.

Az osztályharc, a forradalom és az állam kérdéseiben az olasz revizionisták bernsteini, posszibilista dogmákat alkalmaztak, ellenezték a kapitalista társadalomnak forradalmi úton való szocialista társadalommá változtatását, s azt a nézetet propagálták, hogy a kapitalizmus békésen belenő a szocializmusba. Turati úgy vélekedett, hogy nem szabad megkockáztatni az erőszakos fordulattal járó szörnyűségeket. A gyakorlatban a reformisták a burzsoá pártokkal való együttműködés útját járták. Lenin jogosan nevezte Turatit az olasz Millerand-nak.[3]

Az integralisták (Ferri, Morgari) szemére vetették a reformistáknak és az anarcho-szindikalistáknak, hogy eltávolodnak a doktrínától, a marxizmust értve rajta, de az integralisták sem képviselték a forradalmi marxizmus álláspontját. Ideológiai alapjuk a pozitivizmus volt. A pozitivisták úgy vélték, hogy a fejlődés belső törvényszerűségei nem ismerhetők meg, s objektív jellegük tagadásával idealista álláspontra csúsztak.

Az integralisták az alapkérdésben — a hatalom forradalmi megszerzésének és a proletárdiktatúra megteremtésének kérdésében — távolodtak el a marxizmustól, s azt állították, hogy a társadalmi forradalmak az általános választójogért vívott harccal kapcsolatban fognak végbemenni. A forradalmi frazeológia mögött az az integralista, lényegében opportunista „eszme" állt, hogy a kapitalizmus békésen belenőhet a szocializmusba.

[3] Lásd *Lenin* Művei. 8. köt. Szikra 1954. 479. old.

A szocialista párt „baloldali" áramlatához számíthatók fenntartással az anarcho-szindikalisták. Időnként igen élesen bírálták a reformisták nyílt és az integralisták álcázott opportunizmusát, de bírálatuk anarcho-szindikalista álláspontból indult ki, amely tudvalevően tagadja a marxizmus alaptételeit: a proletariátus diktatúráját, a marxista párt vezető szerepét stb. Kritikájuk nem lehetett következetes és alapos. Az anarcho-szindikalisták a revizionizmus „baloldali" válfajának tekinthetők.

Az Olasz Szocialista Párt valóban baloldali alakja Antonio Labriola volt. 1904-ben bekövetkezett halála után az Olasz Szocialista Párt egészen az első világháború kitöréséig egyetlen jelentős marxista teoretikust sem tudott felmutatni.

Így tehát a nyílt reformistákat, centristákat és anarcho-szindikalistákat egyesítő szocialista pártban nem volt ideológiai, s így politikai egység sem.

Az Olasz Szocialista Párt bolognai kongresszusa (1904)

A XX. század első éveit a proletariátus sztrájkharca, a parasztok elégedetlenségének kitörései, a munkások fokozódó szervezkedése jellemzik. Emelkedett a szakszervezetek, az országos szakszervezeti szövetségek, a munkáskamarák taglétszáma. A kormány manőverezésre kényszerült, kisebb engedményeket tett a szocialistáknak. A szocialista pártnak meg kellett határoznia, milyen álláspontra helyezkedjék a kormány politikájával szemben. 1903-ra a párt vezetésében megerősödött a centrista befolyás. Az integralista Enrico Ferri lett az „Avanti" szerkesztője.

1904 nyarán, Bolognában tartották meg a szocialista párt kongresszusát. A kongresszus figyelmének középpontjában a kormányhoz való viszony kérdése volt. A központi bizottság beszámolója után azonnal ezt a kérdést kezdték tárgyalni. A kérdés vitájában részt vettek a reformisták, az integralisták és az anarcho-szindikalisták. A szenvedélyek lángja oly magasra csapott, hogy már-már szakadástól kellett tartani. Az integralista Ferri azonban olyan határozati javaslatot terjesztett elő, amely kibékítette az ellenfeleket.

A határozati javaslat az elején kimondja, hogy a szocialisták nem támogathatják a burzsoá kormányokat, később pedig az a kétértelmű megfogalmazás található, hogy a párt mindennapi akcióinak különböző formái lehetnek. Ezt a határozatot hasz-

nálták fel az opportunisták arra, hogy igazolják a burzsoáziával való megalkuvásnak és a Sonnino-kormány támogatásának politikáját.

Az 1905—1907. évi oroszországi forradalom hatása az olasz munkásmozgalomra. Az Olasz Szocialista Párt római kongresszusa (1906)

Az olasz munkások élénken érdeklődtek az Oroszországban zajló forradalmi események iránt. Egész Olaszországon hatalmas tiltakozási hullám vonult végig az 1905. január 9-i békés pétervári tüntetés véres szétverése miatt.

Az Olasz Szocialista Pártban és sajtójában eleven vita folyt az orosz forradalom jellegéről, fejlődésének perspektíváiról.

1906 októberében tartotta meg az Olasz Szocialista Párt római kongresszusát. A kongresszus azzal kezdte munkáját, hogy melegen üdvözölte az első orosz forradalmat.

A kongresszus napirendjének egyik első pontja a párt politikai irányvonalának megvitatása volt. Ezt az tette szükségessé, hogy az integralista pártvezetőség az „Avanti" szerkesztőségével együtt botrányos módon, elvtelenül támogatta Sonnino imperialista kormányát.

Az integralista Morgari felszólalásában a következőképpen definiálta az integralizmus taktikáját: „Engesztelhetetlen álláspont a lényeget illetően, békülékeny álláspont a formát illetően." Programnyilatkozatát terjengősen fejtette ki, s alaposan megtűzdelte forradalmi frázisokkal. A szindikalista Arturo Labriola élesen szembeszállt az integralista nézetekkel.

A kongresszus határozata végül is megtiltotta a burzsoá kormánnyal való együttműködést és a burzsoá pártokkal való rendszeres szövetkezést, de megtiltotta az erőszak alkalmazására történő felhívásokat is, azzal, hogy ez keresztezi a proletárszervezetek normális gyakorlati munkáját. Ezenkívül a határozat kivételes esetekben lehetségesnek tartotta a burzsoázia képviselőivel való megegyezést. A reformisták tehát jelentős sikereket értek el a kongresszuson.

A reformizmus további térhódítását mutatta a szocialista párt 1908. évi firenzei kongresszusa. A reformisták ezen a kongresszuson erélyesen felléptek az integralisták ellen, és felül is kerekedtek. Ettől kezdve a párt irányítása a reformisták kezébe került. Az anarcho-szindikalisták kiléptek a pártból. A szak-

szervezetekben is uralkodóvá vált az opportunizmus. A szakszervezeti vezetők egyre inkább trade-unionista álláspontra helyezkedtek, a szocialista párt vezetősége pedig beletörődött ebbe.

Mi az oka annak, hogy a szocialista pártban és a szakszervezetekben az opportunizmus diadalt aratott? Az opportunizmus elterjedésének egyik leglényegesebb oka a nemzetközi munkásmozgalomban és az olasz mozgalomban is a munkásosztályra gyakorolt kispolgári hatás erősödése. „Egészen természetes — írta Lenin —, hogy a kispolgári világnézet újra meg újra felüti a fejét a nagy létszámú munkáspártok soraiban."[4]

Az olasz burzsoáziának nem voltak gyarmatai, s így megfelelő lehetősége sem volt arra, hogy a gyarmati extraprofitból megvásárolja a munkásosztály felső rétegének szélesebb köreit. A kormány azonban nagy hitelekkel és kedvezményekkel támogatta a nagyiparosokat (a kohászati üzemek tulajdonosait), a vasúti társaságokat, a hajótulajdonosokat stb. A vállalkozóknak az ily módon szerzett extraprofitból már volt lehetőségük arra, hogy megvásárolják a munkásosztály felső rétegét, ha jóval szerényebb keretek között is, mint az Egyesült Államokban, Angliában, Németországban, hogy megteremtsék a munkásarisztokrácia rétegét, s ezáltal tápot adjanak a reformizmusnak.

Az opportunizmus elburjánzásához hozzájárult az is, hogy elméleti szempontból a szocialista párt gyenge volt, tagjai nem folytattak kétfrontos harcot a reformizmus, illetve az anarchoszindikalizmus ellen.

Mindennek ellenére a munkásmozgalom erős forradalmi tendenciája, illetve a munkástömegek nyomása megakadályozta, hogy az olasz reformizmus osztatlanul uralkodjon. Példaképpen megemlíthetjük, hogy ebben az időszakban egyetlen szocialista sem lépett be a burzsoá kormányba.

Az olasz munkásosztály harca az első világháború előtt

Olaszországban a háborút közvetlenül megelőző években tovább fokozódott a munkásosztály és a parasztság harcossága. Az uralkodó körök arra készültek, hogy részt vesznek majd a világ újrafelosztásáért indítandó háborúban. Növelték a katonai kiadásokat s magától értetődően az adóterheket is.

[4] *Lenin* Művei. 15. köt. Szikra 1955. 27. old.

A kormány rálépett a gyarmati hódítás útjára. 1911-ben kitört a háború Törökországgal Tripolitániáért.

Ez a háború Olaszországnak 800 millió lírába került, és súlyos teherként nehezedett a dolgozók vállára, ami újabb elégedetlenséget keltett. Szaporodtak a sztrájkok. Egyedül 1913-ban 613 sztrájk zajlott le. Különösen nagy jelentőségű volt a torinói fémmunkások két sztrájkja: az egyik 1911-ben zajlott le, s a munkások vereségével ért véget, a másik, amely 90 napig tartott, 1912-ben a munkások győzelmével fejeződött be. A második sztrájk, amelyet a fémmunkások szövetsége vezetett, azért tört ki, mert a munkások követelték, hogy emeljék fel bérüket, és csökkentsék a szombati munkaidőt.

1914 nyarán ismét fellendült a forradalmi mozgalom. Ez a fellendülés annak volt a következménye, hogy az 1911—1912. évi olasz—török háború óriási áremelkedést és munkanélküliséget idézett elő. Június 7-én indult meg a küzdelem Anconában antimilitarista tüntetéssel és tömeggyűléssel. A rendőrség belelőtt a tömegbe, halottak és sebesültek maradtak az utcán. Spontán tiltakozási sztrájk söpört végig az egész országon. A harc éles formákat öltött — szinte mindenütt fegyveres összecsapásokra került sor a sztrájkolók és a rendőrség, csendőrség között. A leghevesebb összecsapások Torinóban, Milánóban, Firenzében és Rómában zajlottak le. A munkások helyenként egy-két napra a város urai lettek. Az Általános Munkásszövetség vezetői a tömegek nyomására beleegyeztek az általános sztrájkba, s az időpontot június 9-re tűzték ki. A fegyveres megmozdulásokkal tarkított sztrájk június 13-ig tartott, és „vörös hét" néven került be a történelembe. A szocialista párt központi bizottsága nem állt a mozgalom élére. Az Általános Munkásszövetség vezetői a harc megszüntetésére törekedtek, s ezzel megkönnyítették a kormánynak a tömegmozgalom leverését. A kormány megtorlásainak igen sokan estek áldozatul, százan és százan sebesültek meg, ezreket tartóztattak le, zártak börtönbe vagy száműztek.

Az események a vereség ellenére is a munkások tömeges akciójának erejét mutatták. Lenin így írt erről: „A latin országokban — Olaszországban és különösen Franciaországban — az osztályharc élesedése rendkívül viharos, heves, részint valósággal forradalmi kitörésekben fejeződik ki, amikor a proletariátusnak elnyomói iránt táplált visszafojtott gyűlölete váratlan erővel

felszínre tör és a parlamenti harc »békés« légkörét az igazi polgárháború jelenetei váltják fel."[5]

Így tehát Olaszországban az első világháború küszöbén nagy erővel mutatkozott meg a munkásmozgalom forradalmi tendenciája. Hiába próbálták reformizmussal, nacionalista agitációval mételyezni a munkásokat, ez a tendencia felszínre tört. Az éles osztályharc szemléletesen cáfolta meg azt az opportunista állítást, hogy az adott körülmények között a burzsoá társadalom békésen átalakítható szocialista társadalommá.

1912 júliusában az Olasz Szocialista Párt Reggióban tartott kongresszusán tovább folyt az erők elhatárolódása. Bissolatit és Bonomit kizárták a pártból az olasz imperializmus kolonialista politikájának védelmezése miatt.

Bissolati kizárása után a jobboldali reformisták valamennyien kiléptek a pártból. Önálló szervezetet alakítottak, s az a liberális hatás közvetítőjévé vált. A szocialista pártban a nyílt reformisták (Turati) és a centristák (Lazzari) kerültek többségbe. A párt és a pártpropaganda ideológiai színvonala alacsony maradt. Az Olasz Szocialista Párt vezetői a háborút megelőző időszakban képtelenek voltak arra, hogy önállóan meghatározzák, melyek az olasz munkásosztály feladatai az imperializmus viszonyai között, nem tudták hasznosítani a nemzetközi munkásmozgalom harcának tapasztalatait.

1912 és 1914 között azonban az Olasz Szocialista Párt tevékenységében fordulat következett be, megkezdődött az elhatárolódás az opportunista elemektől. 1912-ben a jobboldali reformistákat kizárták a pártból. 1914 novemberében kizárták a pártból a baloldalinak vélt Mussolinit a munkásosztály ügyének elárulása miatt, az olasz burzsoázia imperialista politikájának nyílt, soviniszta támogatása miatt.

Ezzel párhuzamosan sok olyan munkás, értelmiségi és fiatal lépett be a pártba, akik aktívan részt vettek ugyan a forradalmi harcban, de nem volt megfelelő marxista—leninista elméleti felkészültségük, s helyes politikai irányítást sem kaptak. Fokozatosan új emberek kerültek be a szocialista párt vezetőségébe, olyanok, akik elsajátították a marxizmus—leninizmus elméletét, hasznosították a nemzetközi proletariátus harci tapasztalatait.

[5] Ugyanott, 184. old.

Ausztria—Magyarország társadalmi és gazdasági fejlődése a háborút megelőző imperialista korszakban. A munkásosztály helyzete

Ausztria—Magyarországon a századforduló táján befejeződött az imperializmusra való átmenet. A kapitalizmus fejlődése sajátos körülmények között ment végbe: a monopoltőke igen fejlett formái elmaradott, félfeudális gazdasági formákkal fonódtak össze. Ausztria—Magyarország életében változatlanul rendkívül nagy szerepe volt a nagybirtoknak. A nehézipar főleg fegyvereket gyártott. A gépgyártás igen fejletlen volt. A kartellek (vas-, cukor- stb. kartellek) kormánytámogatással monopolárakat állapítottak meg a belső piacon, ami súlyos teherként nehezedett a fogyasztóra és szűkítette a belső piacot. A belső kapcsolatok fejlődését gátolták a rendkívül magas szállítási árak. Az osztrák burzsoázia igyekezett visszatartani a nem osztrák területek iparosodását, ami élezte a nemzeti ellentéteket.

Az éles belső ellentétek, az osztrák—magyar imperializmus gyengesége megkönnyítették a külföldi tőke behatolását. Közvetlenül az első világháború előtt 9809 millió korona összegű külföldi, körülbelül fele részben német, tőke volt Ausztria—Magyarországon. Az ország soknemzetiségű lakosságát nemcsak az osztrák—magyar burzsoázia zsákmányolta ki, hanem a külföldi vállalkozók is.

Az imperializmusba való átmenet erősítette a reakciós tendenciákat az uralkodó osztályok politikájában. Az osztrák hivatali apparátus, mely régóta összefonódott a félfeudális földbirtokkal, az imperializmus korszakának beköszöntésével a finánccoligarchia szolgálatába szegődött. Ez annak a folyamatnak a része

volt, melynek során a burzsoázia összefogott a proletariátus elleni harc céljából. A nagyburzsoázia nem gondolt a polgári demokratikus forradalom végigvitelére, az agrárkérdés és a nemzetiségi kérdés radikális megoldására, jobbnak tartotta, ha a nyelv, az iskola kérdéseit veti fel (a cseh burzsoázia), vagy olyan kérdéseket tart napirenden, amelyek a maga hasznát szolgálják; a magyar burzsoázia önálló magyar állami bank felállítását, a vámmentes kereskedelem megszüntetését sürgette.

Az ilyen program természetesen nem elégíthette ki a proletariátus és a dolgozó parasztság tömegeit. A nemzetiségi küzdelem többé nem azt jelentette, hogy a harc elsősorban a nemzeti burzsoázia vetélkedő csoportjai között folyik, hanem része lett annak a harcnak, melyet a proletariátus a társadalom demokratikus átalakításáért, majd pedig a kapitalizmus igájától való teljes megszabadulásáért folytatott.

Az ipari termelés növekedésével és a kapitalizmusnak a mezőgazdaságban való térhódításával az ország munkásosztálya számszerűleg gyarapodott. 1912-ben az ipari munkások száma Ausztriában 3 millió, Magyarországon 1 millió volt, e munkásoknak mintegy a fele azonban kisüzemekben dolgozott.

A XX. század elején fokozódott a proletariátus kizsákmányolása különösen a szláv, román, magyar, olasz munkásoké. Reálbérük csökkent. Például Magyarországon a reálbér 15—20 százalékkal alacsonyabb volt az ausztriai átlagnál, de még Magyarországon belül is nagyon jelentős különbségek voltak a magyarlakta területek és az elnyomott nemzetiségek lakta területek között. Erősödött a militarizmus, s ezzel egyidejűleg emelkedtek a dolgozókat sújtó adók. A vállalkozók a maximális profitért folytatott hajszában jelentősen növelték a munka intenzitását, ami a legelemibb munkavédelem hiánya miatt erősen emelte a balesetek számát.

A munkásmozgalom két tendenciájának harca Ausztria—Magyarországon a XX. század elején

Az imperializmus időszakában a többi kapitalista országhoz hasonlóan Ausztria—Magyarországon is kiéleződött a harc a munkásmozgalomban a két tendencia — a forradalmi és az opportunista tendencia — között. A forradalmi tendencia legszembetűnőbben a munkások tömegmozgalmában nyilvánult meg. 1900-ban rekordmagasságra, 3,5 millióra emelkedett a sztrájknapok

száma. Ebben az évben zajlott le a csehországi bányászok hatalmas általános sztrájkja, amely több mint két hónapon át tartott, s amelyben 85 000 munkás vett részt, mégpedig a cseheken kívül lengyelek és németek is. Egész Ausztria munkássága támogatta a csehországi bányászok sztrájkját. Mindenfelé szolidaritási sztrájkokat, tömeggyűléseket és tüntetéseket rendeztek. A sztrájkolók nem érték el ugyan fő célkitűzésüket, a nyolcórás munkanap bevezetését, de ennek a harcnak volt az eredménye az a törvény, amely korlátozta a női és a gyermekmunkát, bevezette a bányákban a kilencórás munkanapot és a bányászok 24 órás vasárnapi pihenőjét. Ez az általános sztrájk politikailag öntudatosabbá tette a munkásokat, módot nyújtott arra, hogy a különféle nemzetiségű dolgozók szolidaritásukat nyilvánítsák.

1901 és 1904 között Ausztria—Magyarországon gazdasági válság volt, amely erősen lerontotta a munkások helyzetét és tovább növelte a sztrájkmozgalmat.

1903-ban Pozsonyban tömegsztrájk tört ki a bérek emeléséért és a munkaidő csökkentéséért, 1904-ben a magyarországi vasutasok mondtak ki általános sztrájkot, melyben a szlovák munkások is nagy számban vettek részt. Fellendült a parasztok és a mezőgazdasági munkások mozgalma.

Ausztria—Magyarország munkásmozgalmának erősödését elősegítette a XX. század elején viharos gyorsasággal fejlődő oroszországi munkásmozgalom, az új típusú párt, a bolsevik párt megalakulása. Ausztria—Magyarország legkiválóbb munkásai ismerték a lenini „Iszkrá"-t, sőt részben az OSZDMP II. kongresszusán elfogadott pártprogramot is.

Fejlődött a munkásosztály szervezettsége is. 1914-ben az osztrák szociáldemokrata pártnak 142 000, a Csehszláv Szociáldemokrata Munkáspártnak (cseh szeparatisták[1]) 170 000, a Cseh Szociáldemokrata Pártnak (centralisták) 14 200, a délszláv szociáldemokrata pártnak 1720 tagja volt.

Ausztria szakszervezetei, amelyek szoros kapcsolatban voltak a szociáldemokráciával, ebben az időben 428 000 tagot egyesítettek. A magyarországi szervezett munkások száma 130 000 volt. Emelkedett az osztrák parlament szociáldemokrata képviselőinek száma: 1897-ben 14, 1907-ben 87.

[1] Szeparatisták — az ausztriai párttól független önálló csehszláv párt hívei.

Az egyszerű szociáldemokraták jelentős számú osztaga volt a munkásoknak az az élenjáró része, amely a sztrájkharcban és más tömegmegmozdulásokban kiállt a dolgozók társadalmi és politikai jogai mellett. Ilyen körülmények között az osztrák szociáldemokrata vezetőség arra kényszerült, hogy opportunizmusát forradalmi marxista terminológiával leplezze, sőt időnként a munkásosztály tömegharcának élére álljon. A munkástömegekkel összeforrott szociáldemokraták közül kerültek ki a párt balszárnyának valóban forradalmár vezetői: B. Šmeral, A. Zápotocký, Hybeš a cseh szociáldemokráciában, Landler és Alpári Magyarországon stb. Szembeszálltak a jobboldali pártvezetőség megalkuvó politikájával, bár szervezetileg nem szakítottak a vezetőkkel, s még nem látták világosan a forradalmi marxista párt ideológiai, szervezeti és taktikai elveit.

Ezekben az esztendőkben az osztrák és a magyar szociáldemokrata pártban tovább erősödött az opportunizmus. Ausztria—Magyarország munkásmozgalmában ugyanazok a társadalmi körülmények segítették elő az opportunizmus erősödését, mint más tőkésországokban: 1) a munkásosztály heterogén összetétele, a városi és a falusi kispolgárok szakadatlan beáramlása; 2) a munkásarisztokrácia és a munkásbürokrácia erősödése. Sajátságos volt azonban az a mód, ahogyan az opportunista ideológiát magukkal vivő társadalmi rétegek kialakultak, és annak a hatásnak a jellege, melyet a munkások tömegére gyakoroltak. Az osztrák—magyar munkásarisztokrácia kialakulásának sajátossága volt, hogy a németül beszélő munkások Ausztriában, a magyar munkások pedig Magyarországon kiváltságos helyzetben voltak, bár a magyar munkások általában az osztrák munkásoknál rosszabb viszonyok között éltek. A munkásarisztokrácia is a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek ausztriai szerveiben főleg osztrákokból, a magyarországiakban magyarokból állt. A párt- és a szakszervezeti szervezeteknek a nemzeti ismérv szerinti tagolódása megintcsak növelte a párt- és a szakszervezeti apparátust. A munkásszervezetek apparátusa az osztrák és a magyar szociáldemokráciában az opportunisták kezében volt.

Az opportunista tendencia erősödése nyilvánult meg a marxizmus alapvető kérdéseinek revíziójában. Az osztrák szociáldemokrácia vezetői feladták a proletár nemzetköziség elvét és szeparatista álláspontra helyezkedtek. Különösen buzgók voltak

ebben a vonatkozásban a cseh szeparatista szociáldemokraták. Közöttük igen szembetűnően megmutatkozott a nyílt revizionizmus. A cseh revizionisták lapja — az „Akadémia" című folyóirat — szembehelyezkedett az osztályharc és a proletárdiktatúra marxi elméletével, s a barikádharcok nélküli, „evolúciós szocializmus" gondolatát hirdette.

Ausztriában kialakult az opportunizmus centrista formája is, az ausztromarxizmus. Az úgynevezett ausztromarxisták — bár marxista terminológiát használtak — félreérthetetlenül szakítottak a forradalmi marxizmussal. A filozófia területén az osztrák szociáldemokrácia vezetői reakciós, idealista iskolák bűvkörébe kerültek. Támadást indítottak Marx filozófiai materializmusa ellen s a materialista dialektikát újkantiánus és machista eklektikus, tudománytalan elméletekkel cserélték fel. Beszéltek ugyan osztályharcról, forradalomról, a hatalom megszerzéséről, de valójában úgy vélekedtek, hogy Ausztria—Magyarországon az imperializmus, a burzsoá-földesúri állam viszonyai között is lehetséges a parlamentarizmus útján „megkapaszkodni és gyökeret verni" a régi, burzsoá társadalomban, s a burzsoá társadalom méhében lépésről lépésre kialakítani a munkásosztály hatalmát.

Az osztályharc és a proletárforradalom elméletével az osztályok együttműködésének, a kapitalizmus evolúciójának és „szanálásának" különféle tervezeteit állították szembe, bár ebben az időszakban még mindezt igen ködös formában tették. Mint általában az opportunisták, az ausztromarxisták is feláldozták a mozgalom végcéljait a mindennapi gyakorlati szükségletek kedvéért, s nem ismerték el, hogy harcolni kell a proletariátus diktatúrájáért, nem vizsgálták, hogy kik a proletariátus szövetségesei a forradalomban, a parasztságot meg éppenséggel reakciós tömegnek tekintették.

Az ausztromarxizmus fő sajátossága a tárgyalt korszakban az volt, hogy Ausztria—Magyarország politikai életének központi kérdésében, a nemzeti kérdésben opportunista módra eltorzította a marxizmust.

„Idegen lobogó alatt" című cikkében Lenin erre vonatkozólag ezt írta: „Az opportunizmus alap*eszméje:* a burzsoáziának és ellenlábasának (antipódusának) szövetsége vagy közeledése (néha megegyezése, blokkja stb.). A szociálnacionalizmus alapeszméje teljesen ugyanaz. Az opportunizmus és a szociálnaciona-

lizmus eszmei-politikai rokonsága, kapcsolata, sőt azonossága — egészen kétségtelen."[2]

A XX. század elején Ausztria—Magyarországon élesen kirajzolódott a nemzetiségi kérdésnek a kapitalista társadalomra jellemző két ellentétes tendenciája: egyfelől a nemzeti mozgalom erősödése és az önállóságra, nemzeti államok alakítására való törekvés, másfelől a nemzetek közti különféle kapcsolatok kifejlődése, a nemzeti válaszfalak ledöntése, a tőke, s általában a gazdasági élet, a politika, a tudomány stb. nemzetközi egységének megteremtése.[3]

Ilyen körülmények között különösen nehézzé, s egyszersmind különösen fontossá vált, hogy az elnyomó és az elnyomott nemzetek munkásai közös osztályharcot folytassanak, hogy megteremtsék a proletariátus hegemóniáját, a nemzeti felszabadító demokratikus mozgalomban. E feladat megvalósítása csupán úgy volt lehetséges, ha a szociáldemokrata párt kiadja a jelszót, hogy a nemzeteket megilleti az önrendelkezési jog, beleértve a különválás jogát is, azt a jelszót, amely megfelel a marxisták ama követelményének, hogy a nemzeti kérdésben a leghatározottabb és a legkövetkezetesebb demokratizmusra van szükség. Ausztria—Magyarország szociáldemokráciája nem tette magáévá ezt a jelszót. A szociáldemokrata párt 1899. évi brünni kongresszusán megvitatták az ausztriai nemzetiségek harcának kérdését, s programot fogadtak el a nemzeti kérdésben. A program rendkívül általános formában leszögezi, hogy a szociáldemokrácia elismeri a nemzetek egyenjogúságát, s hogy elítél mindenfajta megkülönböztetést. Abból indul ki azonban, hogy a Habsburg-monarchia sérthetetlen, s elveti azt az elvet, hogy a nemzeteknek joguk van az önrendelkezésre, beleértve szuverén államok létrehozását. Ezáltal gyengült a proletariátus nemzetközi szolidaritása, s létrejöttek a feltételek ahhoz, hogy a burzsoá nacionalizmus nagyobb hatást gyakoroljon a munkásmozgalomra.

A nemzeti kérdésben elfogadott program még nem fogalmazta meg véglegesen az úgynevezett „kulturális nemzeti autonómia" elméletét, ez az elmélet később Karl Renner és Otto Bauer osztrák szociáldemokrata teoretikusok cikkeiben, könyveiben és beszédeiben alakult ki teljesen. A „kulturális nemzeti autonó-

[2] *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 146—147. old.

[3] Lásd *Lenin* Művei. 20. köt. Szikra 1955. 12. old.

mia" elmélete a nemzetek lényegének idealista felfogásán, az osztályok fölötti állam elképzelésén alapult. Ez a marxizmussal ellenségesen szemben álló elmélet a nemzetet egységes egésznek tekinti, elkeni a nemzeten belüli osztályantagonizmusokat, s az általános nemzeti érdekeket helyezi előtérbe. A „kulturális nemzeti autonómiáról" szóló elmélkedések durva, cinikus nacionalizmust takartak. Kiindulópontjuk egyrészt az osztrák nagyhatalmi sovinizmus volt, mely a Habsburg-monarchiának és benne az osztrákok túlsúlyának védelmében (Renner) fejeződött ki, másrészt az Ausztria és Németország egyesülésére törekvő pángermánok sovinizmusa (Pernerstorfer).

Lenin kidolgozta a proletárpárt forradalmi nemzetiségi programját, s feltárta a „kulturális nemzeti autonómia" elméletének burzsoá jellegét. Kimutatta, hogy ennek az elméletnek eszmei alapja és tartalma nem más, mint törekvés a nacionalizmus rögzítésére, a nemzetek elhatárolására.

1901-ben az osztrák szociáldemokrácia egyesített pártkongresszusa Bécsben felülvizsgálta az 1888—1889. évi hainfeldi programot, s új programot fogadott el. Az új pártprogram azt mutatta, hogy a párt egyre inkább eltávolodik a marxizmustól. A program csupán a legáltalánosabb formában szólt a proletariátus harcának végcéljáról, a termelési eszközök népi tulajdonáról és a politikai hatalom megszerzéséről. Elvetették a hainfeldi programnak azt a tételét, amely kimondotta, hogy egyesíteni kell a marxizmust a munkásmozgalommal, és valamilyen homályos formában felbukkant a munkásmozgalom ösztönösségének elmélete. A program megfogalmazta a munkásosztály részleges követeléseit is (nyolcórás munkanap, általános választójog, egyesülési és szólásszabadság stb.). E követelések érvényesítéséhez a harc nem forradalmi módszerének felhasználását javasolták. A párt tehát opportunista álláspontra helyezkedett.

A XX. század elején Ausztria és Magyarország valamennyi nemzeti szociáldemokrata pártvezetőségében erősödött az opportunizmus.

A cseh revizionisták „Akadémia" című folyóiratukban olyan cikkeket közöltek, amelyek az „evolúciós szocializmus" gondolatát hirdették. Ezek a cikkek sok rokonvonást mutattak Masaryknak, a cseh liberális burzsoá „Realista Párt" vezérének megnyilatkozásaival. Němec, a cseh opportunisták vezére magát és

híveit mentegetve azt mondotta, hogy a harc feltételeinek megváltozása módot ad arra, hogy a barikádokat szervezéssel, a fegyveres harcot pedig a párt és a pártsajtó anyagi eszközeinek harcával váltsák fel. A cseh szociáldemokrácia és a cseh szakszervezeti mozgalom opportunizmusa legszemléletesebben a szeparatizmusban nyilvánult meg, amely gátolta a nemzetközi munkásmozgalom egységét.

Erősödött az opportunista tendencia a XX. század elején a magyar munkásmozgalomban is. Ez kifejeződött a szakszervezeti bürokrácia befolyásának erősödésében. A szakszervezeti bürokraták biztosítópénztári állásuk védelmében igyekeztek korlátozni a sztrájkmozgalmat és készek voltak az „osztálybéke" kedvéért feláldozni politikai elveiket. Az opportunizmus erősödését tükrözte az 1903. évi program, amely visszafelé tett lépés volt az 1890. évi programhoz képest. Az új program a harci módszerek megállapításakor a figyelmet a felvilágosító munkára és a szocialista eszmék terjesztésére koncentrálta. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt ebben az időszakban politikai tevékenységének középpontjába az általános választójogért folytatott harcot állította. A párt ily módon az opportunizmus álláspontjára süllyedt.

A munkásosztály egyre erősebben tiltakozott vezetőinek opportunista politikája ellen, s ez elsősorban a tömegmozgalom növekedésében fejeződött ki. A párton belül keletkezett ellenzéket a pártbürokrácia felszámolta oly módon, hogy nemcsak egyes párttagokat, hanem egész szervezeteket is kizárt a pártból. Az ellenzék a pártkongresszusokon sem hallathatta hangját, mert a kongresszust is bürokratikus úton hívták össze; az esetek többségében a szakszervezeti vezetők jelölték ki a kongresszusi küldötteket.

A nemzeti kérdésben mutatkozó opportunizmus elősegítette a szakadást a magyar és a szlovák szociáldemokraták között. 1904 októberében Pozsonyban újság indult meg „Szláv Munkáshírek" címmel.

Az osztrák—magyar munkásmozgalom két tendenciája között a harc akkor érte el tetőfokát, amikor Ausztria—Magyarország munkásmozgalma a leglendületesebben fejlődött a háború előtti imperializmus időszakában, különösen az első orosz forradalom éveiben.

Az osztrák—magyar munkásmozgalom 1905—1906. évi fellendülése. Az 1905—1907. évi orosz forradalom hatása

Ausztria—Magyarország munkástömegeiben lelkes rokonszenvre talált az orosz munkások példája, az a számos új harci forma, amelyet Oroszország proletariátusa az 1905—1907. évi forradalomban kipróbált.

Ausztria—Magyarországon a tömeges munkásmozgalom fellendülése 1905 januárjában kezdődött, az oroszországi forradalom kifejlődésével egyidejűleg. Az 1905. január 9-i oroszországi események megmozgatták Ausztria és Magyarország munkásait. A munkások tiltakoztak a cárizmus kegyetlenkedései ellen, kifejezték szolidaritásukat az orosz munkásokkal.

1905—1906-ban a sztrájkmozgalom elérte tetőfokát. 1905-ben a sztrájkok és a sztrájkolók száma több mint egyharmaddal magasabb, mint 1904-ben volt[4], a sztrájkok miatt kárbaveszett munkanapok száma pedig csaknem megkétszereződött.

Az 1905. évi sztrájkoknak 73,1 százaléka ért véget a sztrájkolók teljes vagy részleges győzelmével.

1905. május 1-én Ausztria—Magyarország valamennyi városában tömegtüntetések voltak. A jelszavak az orosz forradalommal való szolidaritást és az általános választójogért való harcot hangoztatták.

A tömegmozgalom gyors fejlődése közepette 1905. október 29-én az osztrák szociáldemokrácia egyesített kongresszust tartott Bécsben. A kongresszus határozatban fejezte ki szolidaritását az orosz proletariátus forradalmi harcával, és azt a meggyőződését, hogy a nép oroszországi győzelme halálos csapást mér a nyugat-európai reakcióra is.

Október 31-én, amikor megérkezett Oroszországból az októberi általános politikai sztrájk győzelmének és a cári kiáltvány kibocsátásának híre, a kongresszus résztvevői „Éljen az orosz forradalom!" kiáltással üdvözölték a nemzetközi munkásosztály nagy sikerét. Schumacher kongresszusi küldött az általános hangulatot kifejezve kijelentette: „Elég a szavakból! Az oroszországi hírek után az utcán van a helyünk. Az események határozott tettekre szólítanak mindnyájunkat." A kongresszusi jegyzőkönyv tanú-

[4] 1904-ben 414 sztrájk volt, 64 227 résztvevővel; 1905-ben 686 sztrájk 93 591 résztvevővel.

sága szerint: „Az ausztriai választójogi harc új, forradalmi szakaszához érkezett." A kongresszusi határozatok azonban megmutatták, hogy az osztrák szociáldemokrácia nem értette meg az orosz forradalomban felvetődött problémák nemzetközi jelentőségét. A tömegsztrájkról V. Adler tartott beszámolót. Az előadó igyekezett meggyőzni a burzsoáziát és a kormányt, hogy a leghelyesebb, ha önként megadja a követelt politikai jogokat. Az előadó is, és a kongresszus is végső eszköznek minősítette a sztrájkot. A szociáldemokrata párt vezetősége hiába próbálta az általános választójog követelésére korlátozni és békés keretek közé szorítani a munkások harcát, 1905—1906-ban a tömegmozgalom gyorsan erősödött s rendkívül éles, viharos formákat öltött.

Különösen nagy lendületet vett a tömegmozgalom azokon a helyeken, ahol a társadalmi elnyomás nemzeti elnyomással párosult. Az akkori sztrájkoknak mintegy a fele Csehországban és Morvaországban zajlott le. Egyes körzetekben (Kladno, Plzeň, Hradec, Králové stb.) a munkások a parasztokkal és a városi kispolgársággal együtt léptek fel. A politikai rendszer demokratizálásán kívül követelték a független cseh állam megteremtését is. Ezekben az években kezd közeledni egymáshoz a csehek és a szlovákok nemzeti felszabadító mozgalma.

Tömeges munkás- és parasztmozgalom bontakozott ki az akkor Ausztriához tartozó Nyugat-Ukrajnában, illetve a szlovének (Trieszt, Ljubljana stb.) és lengyelek lakta területeken. A szláv dolgozók szolidaritást vállaltak Oroszország harcoló proletariátusával, az orosz proletariátus győzelmében látták felszabadulásuk zálogát. A délszlávok egyre erőteljesebben követelték a horvátok és a szerbek egységes nemzeti államának megalakítását.

A tömegmozgalom és különösen az általános sztrájk veszélye rákényszerítette a parlamentet, hogy iktassa törvénybe az általános választójogot, amelyet 1907. november 26-án ki is hirdettek. E törvénybe iktatott „általános választójog" se általános, se egyenlő nem volt. A nők, a fiatalság jelentős része és az idénymunkások nem kaptak választójogot. De a munkásoknak e fél győzelme is azt eredményezte, hogy a szociáldemokraták az 1907. évi parlamenti választásokon 87 mandátumot szereztek, vagyis Ausztria parlamentjében a mandátumok számát tekintve a második helyre nyomultak elő. Csakhogy a szociáldemokrata vezetők a munkások győzelmét nem arra használták fel, hogy

kiszélesítsék a tömegek forradalmi harcát, hanem arra, hogy a reformista illúziókat növeljék.

Az osztrák szociáldemokrácia a II. Internacionálé más pártjaihoz hasonlóan tevékenységét a parlamenti harcra korlátozta. A vezetőség a párt taktikáját a kispolgári választások soviniszta hangulatához idomította, s nem adta ki a teljes nemzeti önrendelkezésért indítandó forradalmi harc jelszavát.

Magyarországon, éppúgy mint Ausztriában, az 1905. és 1906. éveket a dolgozók gazdasági jogaiért, a politikai rendszer demokratizálásáért, az általános választójogért küzdő munkás- és parasztmozgalom terebélyesedése jellemezte. A magyar nép különféle rétegeiben erősödött a nemzeti felszabadító mozgalom.

A legkitartóbb sztrájkharcokat a vasasok és az építőmunkások vívták. 1905 májusában négy héten át sztrájkoltak a budapesti vasmunkások. Mintegy 30 000 munkás vett részt a sztrájkban.

1905 első hónapjaiban egész Magyarországon gyűlés gyűlést követett, melyeknek résztvevői szolidaritást vállaltak a hős orosz proletariátussal, és követelték az általános választójogot.

A harc folyamán mind világosabban megmutatkozott, hogy egyrészt a tömegek balra tolódnak, másrészt viszont erősödik az opportunizmus a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek vezetőségében. A munkásmozgalom e két tendenciájának harca tükröződött a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1905 áprilisi kongresszusán. Már a kongresszust megelőző vitában jelentkezett az ellenzék, s bírálta a pártvezetőséget, hogy szolgai alázattal hajbókol a német szociáldemokrácia tekintélye előtt, s lemásolja opportunista hibáit. A kongresszusi küldöttek (Szabó Ervin, Dániel Arnold stb.) bírálták a párt nemzetiségi és parasztpolitikáját. Rámutattak arra, hogy a parasztok harca és a nemzetiségi küzdelem óriási jelentőségű a munkásosztály szempontjából. A küldöttek forradalmi hangulatát mutatta, hogy felvetették az általános politikai sztrájk kérdését. A pártvezetőség azonban azzal válaszolt a bírálatra, hogy kizárással fenyegette meg az ellenzékieket, s hogy elkerülje a sztrájk kérdésének elvi, forradalmi felvetését, *egy* határozatba foglalta az általános választójog és az általános sztrájk kérdését, és így fogadtatta el a kongresszussal. Ez a határozat kimondta, hogy a proletariátus csupán abban az esetben folyamodik általános sztrájkhoz, ha a választójogi reform nem lesz kielégítő. A magyar munkások harcát

nem koronázta siker. Magyarország dolgozói nem kapták meg az általános választójogot.

Jelentős mértékben az opportunista szociáldemokrata vezetőség az oka annak, hogy Ausztria—Magyarország munkás- és demokratikus mozgalma fejlődésének tetőpontján csak nagyon szerény eredményeket tudott elérni. Mindazonáltal a mozgalomban a munkásosztály legjobb képviselői elég tapasztalatot szereztek ahhoz, hogy kiszabaduljanak az opportunisták befolyása alól; a baloldali, forradalmi szárny kialakulásának folyamata erősödött.

A munkásmozgalom Ausztria—Magyarországon az első világháború küszöbén

Az első világháborút közvetlenül megelőző esztendőkben tovább mélyült a szakadék a proletariátus legjobb képviselőinek forradalmi hangulata, valamint az osztrák szociáldemokrata és szakszervezeti vezetők opportunizmusa között.

Az osztrák szociáldemokrata párt a választójogi reform megvalósulása és a nagy létszámú szociáldemokrata parlamenti frakció létrejötte után gyors ütemben alakult át jellegzetesen opportunista parlamenti párttá. A szociáldemokrata vezetők arra törekedtek, hogy visszatartsák a munkásokat a támadó jellegű sztrájkoktól, a nemzetiségi mozgalmat pedig a munkásmozgalom akadályozójának tartották. Nem harcoltak Bosznia és Hercegovina okkupálása ellen, nem fejtettek ki antimilitarista propagandát. 1913 szeptemberében a német—osztrák szociáldemokrácia Teplitzben rendkívüli pártkongresszust tartott. A kongreszusi kiáltvány egyetlen szóval sem említette a háborút. V. Adler, Renner és a többi vezető azzal indokolta soviniszta politikáját, hogy feltétlenül fenn kell tartani Ausztria—Magyarországot, s ezzel gátolni az orosz cárizmus további erősödését. Az opportunizmus fokozódása mutatkozott meg a szociáldemokrata párt egyre mélyülő szakadásában is. Az 1905. évi kongresszus volt az ausztriai szociáldemokrácia utolsó egyetemes pártkongresszusa.

A nemzeti pártok teljesen önállóan működtek. A birodalmi tanács szociáldemokrata frakciója is nemzeti csoportokra oszlott, amelyek nemegyszer blokkba tömörültek „saját" nemzeti burzsoáziájukkal más nemzetiségek szociáldemokrata képviselőivel szemben. A pártszakadást követte 1910-ben a szakszervezeti szakadás.

Az osztrák szociáldemokrácia jelentős szerepet töltött be a II. Internacionáléban. Tevékenységének első éveiben, amikor országszerte rohamosan növekedett a munkások szociális jogaiért és a politikai rendszer demokratizálásáért küzdő tömegmozgalom, a szociáldemokrata párt szerepe alapjában véve pozitív volt.

Az imperializmus korszakában az osztrák szociáldemokrácia soraiban felülkerekedett az opportunizmus, és a párt vezetői a II. Internacionáléban a reformizmus élharcosai lettek. A Nemzetközi Szocialista Irodában az osztrák szociáldemokrácia vezetői harcoltak a baloldaliak ellen. Például amikor azt a kérdést vitatták meg, hogy felvegyék-e a holland baloldaliakat, a „tribunistákat" a II. Internacionáléba, V. Adler azt javasolta, hogy adják át a kérdést a II. Internacionálé holland szekciójának, melynek vezetése a holland opportunisták kezében volt.

Az imperialista korszak nemzetközi munkásmozgalmának egyik legfontosabb kérdését, a nemzeti kérdést, az osztrák szociáldemokraták a „kulturális nemzeti autonómia" burzsoá elméletével akarták megoldani, s elvetették a bolsevikok forradalmi jelszavát, mely szerint a nemzeteknek joguk van az önrendelkezésre, beleértve a különválást is. A nemzeti kérdés e reformista, burzsoá elmélete opportunistává tette őket a gyarmati kérdésben is, az osztrák—magyar uralkodó körök annexiós politikájának megítélésében is. Megnyilvánult az osztrák szociáldemokrácia opportunizmusa akkor is, amikor a II. Internacionálé stuttgarti kongresszusa (1907) a gyarmati kérdést tárgyalta. A kongresszuson e tárgyban elhangzott előadói beszéd és előterjesztett határozati javaslat leplezetlenül opportunista volt. El is vetették ezt a határozati javaslatot, de az ellene szavazók között az osztrák szociáldemokráciának mindössze 4 képviselője szerepelt, 16 osztrák küldött ellenezte a határozati javaslat elítélését.

A II. Internacionálé koppenhágai kongresszusán (1910), amikor a szakszervezeti mozgalom egységének és az államok egységes szakszervezeti szervezkedésének kérdését tárgyalták, vita kerekedett a nemzeti szeparatizmusról, amely a XX. század elején győzelmet aratott Ausztria szociáldemokráciájában. Lenin „Az oroszországi szeparatisták és az ausztriai szeparatisták" című cikkében a következőket írta: „A nemzetközi munkásmozgalomban a szeparatizmus kérdését különösen élénken tárgyalták

1910-ben a koppenhágai kongresszuson. Az ausztriai *csehek* szeparatistákként léptek fel, s ezzel megbontották a cseh és a német munkások addigi egységét. A koppenhágai nemzetközi kongresszus *egyhangúlag* elítélte a szeparatizmust, de a csehek, sajnos, mindmáig szeparatisták."[5]

Ausztria opportunistái lefegyverezték a proletariátust, pedig a háború előtti utolsó években az uralkodó osztályok újabb támadást indítottak a proletariátus ellen. A monopolisták készültek a világháborúra, s a katonai kiadások minden terhét a dolgozókra hárították. Emelkedtek az adók és az árak, csökkent a reálbér. A tömegek ugyanakkor egyre hevesebben tiltakoztak a szociális és a nemzetiségi elnyomás ellen.

1911-ben országszerte hatalmas tüntetések voltak a drágaság ellen. 1911. szeptember 17-én 120 000 munkás vonult fel Bécs utcáin és tiltakozott a magas adók és a magas élelmiszerárak miatt. A tüntetés barikádharcba csapott át. Bécsben kihirdették az ostromállapotot. A munkások vereséget szenvedtek. A kudarcért főleg az opportunisták voltak felelősek, mint ahogy miattuk esett vissza a tömeges munkásmozgalom is a háborút közvetlenül megelőző években (1913—1914). A reformizmus elleni tiltakozásként meggyorsult a párton belül a baloldali csoportok kialakulása. Ausztria, de különösen Csehország szociáldemokrata szervezeteiben a baloldaliak (Šmeral, A. Zápotocký, Hybeš) szembeszálltak az ausztriai sovinizmussal és a cseh szeparatizmussal. A baloldaliak egy része, amely arra törekedett, hogy leküzdje a hivatalos pártvezetés szeparatizmusát, megalakította az úgynevezett cseh centralista szociáldemokrata pártot. A baloldalaik bírálták a burzsoáziával való egyezkedés politikáját, követelték, hogy a párt vegyen aktívan részt a munkások tömegmegmozdulásainak szervezésében, antimilitarista propagandát fejtettek ki — de elszigeteltek, ideológiailag gyengék és főleg kevesen voltak.

A magyar szociáldemokrata párt vezetősége nyíltan bernsteini álláspontra helyezkedett. Az opportunizmus diadalt aratott a szakszervezetekben is. Nem volt jobb a helyzet a szlovák szociáldemokrata pártban sem, ahol az opportunizmus félreérthetetlen nacionalista színezetet öltött. Az osztályellentétek éleződése

[5] *Lenin* Művei. 19. köt. Szikra 1955. 70. old.

azonban, ami a háború előtti helyzet következménye volt, arra késztette a munkásokat, hogy a párt központi bizottságának akarata ellenére tömegsztrájkokat, tömegtüntetéseket szervezzenek gazdasági jogaik védelmében és az általános választójogért. Forradalmi politikát követeltek a választójog, az imperialista háború veszélye elleni harc stb. kérdésében.

A mozgalom tetőpontja az 1912. május 23-i magyarországi általános sztrájk volt, melyet a budapesti barikádharcok miatt „Vérvörös csütörtök" néven ismernek. Jelentős katonai alakulatokat vezényeltek ki a harcoló munkások ellen. Az események kellős közepén azonban a szociáldemokrata párt központi bizottsága leállította a sztrájkot, mert lendülete és hevessége megrémítette az opportunistákat.

A magyar munkások forradalmi beállítottsága tükröződött abban, hogy a párt soraiban elkülönült a baloldal, melynek élén Rudas László, Szabó Ervin és a baloldaliak körében nagy tekintélynek örvendő Alpári Gyula állt. A magyar baloldaliak önfeláldozóan harcoltak az opportunisták ellen, eszmeileg közel álltak a németországi baloldaliakhoz, érdemeik és hibáik is hasonlók voltak.

1910-ben a pártvezetőséget élesen bíráló Alpári-csoportot kizárták a pártból. Már akkor felmerült az a gondolat, hogy új, forradalmi munkásszervezetet kellene alapítani, de a baloldaliak gyengesége miatt abban az időpontban nem sikerült megvalósítani ezt a feladatot.

Így tehát a háború előestéjén Ausztria—Magyarország munkásosztályának széles körei elégedetlenek voltak a fennálló rendszerrel, és forradalmi változtatásokra törekedtek az ország társadalmi és politikai rendszerében. Ausztria—Magyarország elnyomott népeinek dolgozói teljes nemzeti függetlenséget követeltek, de a csatákban vereséget szenvedtek, mert a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek vezetősége az uralkodó pártokkal való kiegyezés politikáját folytatta. A szociáldemokrácia nemzetiségi politikája szemben állt a proletár nemzetköziséggel. Ez a politika teljes csődöt mondott az első világháborúban, amely a végletekig kiélezte az összes belső ellentmondásokat a kapitalista országokban, így Ausztria—Magyarországon is, és amely forradalmi válsághoz vezetett.

XXVIII. fejezet

A MUNKÁSMOZGALOM BULGÁRIÁBAN ÉS SZERBIÁBAN 1900-TÓL 1914-IG

Bulgária fejlődése a XX. század elején. A munkásosztály helyzete

A XX. század elején Bulgária kapitalista fejlődése meggyorsult. Fokozódott a tőke koncentrációja és növekedett az ipari proletariátus. 1912 végén Bulgáriában 171 részvénytársaság és 67 bank volt. 1904-től 1911-ig az iparvállalatok száma 166-ról 345-re emelkedett.

Bulgária mégis fejletlen iparral rendelkező elmaradott agrárország maradt. Egyre nagyobb függőségbe került a külföldi tőkével szemben. 1900-tól 1912-ig államadóssága 260 millió leváról 714 millióra szökött fel.

A bolgár ipar fejlődésével párhuzamosan nőtt a proletariátus száma is. 1910-ben a bolgár munkásosztály 480 000 főt számlált, köztük mintegy 130 000 a mezőgazdasági munkás. A munkásosztály és a dolgozó paraszti tömegek helyzete rosszabbodott. A munkások bére jóval alacsonyabb volt, mint a nyugat-európai országokban. Így például 1905-ben a perniki bányászok 1,175 levát kaptak naponta, a pas-de-calais-i (Franciaország) bányászok viszont 4,96 levát.

A két tendencia harcának éleződése a bolgár munkásmozgalomban

A XX. század elején Bulgáriában éleződtek az osztályellentétek, erősödött a munkás- és szocialista mozgalom, s fokozódott a harc a Bolgár Szociáldemokrata Munkáspárt marxista és opportunista áramlata között. A bolgár munkásmozgalomban Szakazov, Rakovszki stb. képviselték az opportunista tendenciát, melynek szociális támasza a Bulgáriában igen nagyszámú kispolgárság volt.

Az opportunizmus bolgár válfaja véglegesen a német revizio-

nizmus közvetlen hatása alatt alakult ki. Szakazov 1900-ban megindította „Obscso Delo" („Közös ügy") című folyóiratát, melynek hasábjain az „osztályok együttműködésének" vagy a „közös ügynek" revizionista eszméit hirdette. Szakazov Blagoev híveit „szűk" vagy sablon-szocialistáknak nevezte, akik szerinte „átaludták" a nyugati marxisták közötti szellemi erjedést, nevezetesen a bernsteinizmust, amelyet a szocializmus „tág" felfogásának tart. Ettől kezdve nevezték Szakazov híveit tág szocialistáknak, vagyis sirokiknak, Blagoev híveit pedig szűk szocialistáknak, vagyis tesznyákoknak. Ez utóbbiak képviselték a bolgár szocialista mozgalom forradalmi irányzatát, melynek társadalmi bázisa a fejlődő ipari proletariátus volt.

A sirokik és a tesznyákok között elkeseredett harc indult meg, elsősorban a parasztkérdésben, amely a paraszti kisbirtokosok fokozódó elszegényedése, illetve tönkremenése miatt igen kiéleződött. A paraszti mozgalom fellendüléséhez az szolgáltatta a közvetlen okot, hogy a kormány kísérletet tett természetbeni adó bevezetésére. Erre megalakultak az első paraszti szervezetek, amelyek később egyesültek a Bolgár Népi Földműves Szövetségben.

A szövetség alakuló kongresszusa 1899. december 28—30-án volt Plevenben. A kongresszuson elfogadott platform követelte az adók csökkentését, hitelszövetkezetek alakítását, az államapparátus fenntartási költségeinek csökkentését stb. A BNFSZ hamarosan a bolgár parasztság politikai szervezetévé vált. Tevékenyen részt vett például az 1900. évi viharos eseményekben, amikor válaszul a természetbeni adó bevezetésére a parasztok az egész országban mindenfelé tömeggyűléseket tartottak, s ezek során gyakran összeütköztek a rendőrséggel és a katonasággal. A mozgalom oly nagy arányokat öltött, hogy 1901 elején a törvényt visszavonták.

A Bolgár Szociáldemokrata Munkáspártot nem hagyhatták hidegen ezek az események. A Szlivenben megtartott VII. pártkongresszuson (1900) a figyelem középpontjában a parasztmozgalomhoz való viszony kérdése állt. A sirokizmus képviselői a kongresszuson azt bizonygatták, hogy a bolgár társadalom legforradalmibb ereje a parasztság, hogy a bolgár szociáldemokrácia köteles minden figyelmét a falusi munkára összpontosítani, oly módon, hogy tevékenységét teljesen a parasztság érdekeinek

szolgálatába állítja, s ezzel biztosítja a maga számára a paraszti szavazatokat a parlamenti választásokon.

A tesznyákok álláspontját G. Kirkov fejtette ki a kongresszuson. Kijelentette, hogy a bulgáriai parasztmozgalom valójában nem forradalmi mozgalom, hangadói a kisbirtokosok, éppen ezért a párt óvatosan kezelje, érje be azzal, hogy politikai nevelőmunkát végez a falvakban. A tesznyákok tehát szembeszálltak a sirokik kispolgári álláspontjával, viszont súlyos hibát követtek el a parasztkérdésben, mert nem értették meg a paraszti mozgalomban rejlő forradalmi lehetőségeket. A kongresszus azt javasolta a párt tagjainak, hogy szorítkozzanak a parasztmozgalom és a Földműves Szövetség tanulmányozására.

A párt forradalmi és opportunista irányzatának harca a BSZDMP következő kongresszusain tovább éleződött. Ezeken a kongresszusokon heves viták folytak néhány sarkalatos kérdésről: a párt jellegéről, a választási harcokban és a parlamentben követendő taktikáról, a pártszervezetek szerepéről és feladatairól, a párttagságról, a kispolgársághoz való viszonyról stb. A tesznyákok erélyesen visszaverték a sirokiknak azokat a kísérleteit, hogy a BSZDMP-t kispolgári radikális párttá változtassák. Szembeszálltak a marxizmus elveinek revizionista eltorzítóival.

A tesznyákok álláspontját erősítette a revizionizmus elleni harcban a lenini „Iszkra", melynek egyes cikkeit lefordították bolgár nyelvre s közzétették a szociáldemokrata sajtóban. Ismerték a tesznyákok Lenin „Mi a teendő?", „A falusi szegénységhez" című és más munkáit.

A tesznyákok és a sirokik közötti harc tovább fokozódott, amikor Blagoev fellépett a revizionisták ellen. 1902-ben kettészakadt a BSZDMP parlamenti frakciója, majd később a szófiai pártszervezet is. 1903. március 22-én a központi bizottság tesznyák többsége felszólította a pártszervezeteket, hogy távolítsák el az opportunista elemeket. A felhívást követően a legtöbb pártszervezet (52 közül 38) kizárta a sirokikat. Az 1903 júliusában, Ruszéban megtartott X. kongresszus véglegessé tette a szakadást. A kongresszus jóváhagyta a központi bizottság többségének irányvonalát, s kizárta Szakazovot és híveit a pártból. A kongresszuson határozatot hoztak a párt taktikájáról, a szakszervezetekhez való viszonyáról és több változtatást eszközöltek a szer-

vezeti szabályzatban. Az új szervezeti szabályzat hangsúlyozta a párt proletár jellegét, szervezeti felépítésének alapjává pedig a demokratikus centralizmus elvét tette.

A bolgár forradalmi mozgalom történetének tesznyák időszaka

Az 1903. évi szakadás azt jelentette, hogy a tesznyákok győzelmet arattak a kispolgári sirokizmus fölött. Ettől kezdve Bulgáriában két szociáldemokrata párt működött: a tesznyákok Bolgár Szociáldemokrata Munkáspártja, s a sirokik pártja. A BSZDMP X. kongresszusa lezárta a párt történetének első korszakát, s megnyitotta az új, a tesznyák korszakot (1903—1919).

A tesznyákok pártja az opportunistákkal való szakítás után ideológiai, politikai és szervezeti tekintetben egyaránt megszilárdult. A demokratikus centralizmus elveinek alapjára helyezkedett, és kizárta soraiból az „anarcho-liberálisok" kispolgári csoportját. Felülvizsgálta programját, hogy megtisztítsa egyes opportunista tételektől. De igen fontos kérdések, mint például a proletariátus diktatúrája, a munkásosztály és a parasztság szövetsége nem szerepeltek a programban. Megváltozott a párt összetétele is: már egy évvel a szakadás után a munkások aránya 51 százalék volt, 1906-ban pedig 60 százalékra emelkedett.

A pártszakadás maga után vonta a szakszervezeti mozgalom kettészakadását is. A tesznyákok 1905-ben megalakították az Általános Szakszervezeti Munkásszövetséget. Ide tartozott a szervezett munkások jelentős része. A sirokik befolyása alatt álló szakszervezetek a későbbiek folyamán önálló központot alakítottak, amely főleg az állami alkalmazottakat, a tanítókat és a vasutasok egy részét egyesítette. A két szakszervezeti központ között éles harc indult meg.

A sirokik, hogy gyengítsék a tesznyákoknak a munkásosztály tömegeire gyakorolt hatását, úton-útfélen terjesztették a „szakszervezeti semlegesség", a „szabad szindikalizmus" elméletét. Az opportunisták ezzel megint csak el akarták vonni a munkásokat a politikai harctól. A tesznyákok erélyesen visszaverték az opportunistákat. Kimutatták, hogy a semlegesség a szakmai szűklátókörűség útjára viszi a szakszervezeteket s a burzsoázia befolyása alá juttatja őket. A tesznyákok és az általuk irányított szakszervezeti központ nagy érdeme volt, hogy aktívan részt vettek a tömeges sztrájkmozgalomban.

Az 1905—1907. évi polgári demokratikus forradalom hatására a bolgár munkásmozgalom jelentősen megelevenedett. A bolgár dolgozók örömmel fogadták az orosz forradalom hírét. 1905 januárjában a „Rabotnicseszki Vesztnik" című lap közzétette a tesznyákok központi bizottságának a harcoló orosz proletariátus megsegítésére vonatkozó felhívását. Sok városban és faluban tömegtüntetéseket tartottak az orosz forradalom védelmében. Erősödött a sztrájkmozgalom is; 1905-ben több volt a sztrájk, mint az előző négy évben együttvéve.

A bolgár munkások egyik legnagyobb megmozdulása a perniki bányászok sztrájkja volt, melyet a tesznyákok szerveztek Georgi Dimitrov[1] közvetlen vezetésével 1906 nyarán. Ez volt a bolgár proletariátus első nagyszabású tömegsztrájkja, valóságos párviadal a munkásosztály és a burzsoázia között. A bányászok követelték az egyesülési szabadságot, a nyolcórás munkanapot, a munkabér felemelését. A sztrájkot 35 napig tartó harc után abbahagyták, mert az ország összes reakciós erői összefogtak a bányászok ellen. A sztrájknak ennek ellenére nagy szerepe volt a bolgár proletariátus osztályöntudatának erősítésében.

A tesznyák párt kitartóan harcolt a munkásvédelmi törvényekért. 1905-ben kivívta, hogy a nemzetgyűlés törvényt hozott a női és a gyermekmunka védelméről. A következő években a tesznyákok kitartóan küzdöttek a munkaügyi törvényhozás kiszélesítéséért. Így a tesznyákok XIX. pártkongresszusa (1912) követelte a nyolcórás munkanapot, a 14 éven aluli gyermekek dolgoztatásának megtiltását, a heti megszakítás nélküli 36 órai pihenés bevezetését, minden iparágban bérminimum megállapítását, az állami társadalombiztosítást, a munkások egyesülési és sztrájkjogának törvénybe iktatását, az alapvető demokratikus szabadságjogok biztosítását.

A tesznyákok nagy érdeme volt az is, hogy a dolgozó tömegeket következetesen a proletár nemzetköziség szellemében nevelték. Támogatták a balkáni nemzeti felszabadító harcot. 1909-ben

[1] Georgi Dimitrov (1882—1949) munkásmozgalmi tevékenysége 1897-ben kezdődött, a nyomdászok szakszervezetében. 1902-től tagja a BSZDMP-nek. Az 1903. évi pártszakadás után beválasztották a tesznyákok szófiai pártszervezetének vezetőségébe. 1909-től tagja a tesznyákok központi bizottságának, és megszakítás nélkül egészen 1923-ig titkára az Általános Szakszervezeti Munkásszövetségnek.

részt vettek a Belgrádban megtartott balkáni szocialista konferencián. Ez a konferencia kijelölte a balkáni nemzetiségi kérdés megoldásának demokratikus útját: a népek teljes egyenjogúságán alapuló Balkáni Szövetségi Köztársaság megalakítását. A tesznyákok állandóan küzdöttek a bolgár nagyhatalmi sovinizmus ellen, a balkáni uralkodó dinasztiák agresszív törekvései ellen.

A tesznyák párt hatalmas forradalmi tevékenysége közepette sem feledkezett meg a sirokik opportunista politikájának következetes leleplezéséről. Kérlelhetetlen volt a centrizmussal szemben is. A tesznyákok nem fogadták el a II. Internacionálé amszterdami kongresszusának az opportunistákkal való egyesülésről hozott határozatát, s erélyesen visszautasították a II. Internacionálé vezetőinek békítgető kísérleteit. 1908-ban a tesznyákok kizárták pártjukból a sirokikkal való egyesülést követelő „progresszisták" centrista csoportját (N. Szakarovot és másokat).

A bolgár tesznyákok tehát nagy forradalmi érdemeket szereztek. Lenin meghatározása szerint ők voltak a forradalmi szociáldemokraták, vagyis a forradalmi szárny a bolgár szocialista mozgalomban.[2]

Emellett a tesznyákokban megvolt mindaz, ami a II. Internacionálé balszárnyának nem bolsevik részét jellemezte.

Így például a tesznyákok nem tekintették a proletárdiktatúra kérdését a proletárforradalom alapkérdésének, s ez nem véletlen. Nem értették meg, hogy az imperializmus a kapitalizmus fejlődésének legfelső, egyben utolsó szakasza, a proletárforradalmak szakasza, s ezért a bulgáriai szocialista forradalmat a távoli jövő kérdésének tekintették.

A tesznyákok pártja üdvözölte ugyan az 1905—1907. évi oroszországi forradalmat, de nem szűrte le legfontosabb tanulságait. Így továbbra is helytelenül ítélte meg a proletariátus hegemóniájának, a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá fejlődésének, a proletariátus és a parasztság szövetségének kérdését.

A tesznyákok a társadalom fejlődéstörvényeinek automatikus érvényesülését bizonygató szociáldemokrata elméletek hatása alatt bizonyos mértékig elfogadták a forradalmi mozgalom spon-

[2] Lásd *Lenin* Művei. 15. köt. Szikra 1955. 241. old.

taneitását. Ebből következett, hogy lebecsülték azt a szerepet, melyet a párt mint a munkásosztály és az összes demokratikus erők harcos élcsapata, mint a forradalmi tömegharc szervezője betölt. Mint Dimitrov kimutatta, a tesznyákok pártja „feladatának azt tartotta, hogy agitációs és propagandatevékenységet folytasson a társadalmi fejlődés objektíven ható törvényeinek magyarázatára és megvilágítására, szocialista szellemben szervezze és nevelje a munkásokat és az összes dolgozókat...“[3]

A tesznyákok erélyesen szembeszálltak az osztályegyüttműködés avagy a „közös ügy“ politikájával, de ugyanakkor az ellenkező végletbe estek: kategorikusan elvetettek mindenféle kompromisszumot, blokkot és megegyezést más demokratikus pártokkal és szervezetekkel. Nem értették meg, hogy a forradalmi kompromisszumok nem gyengítik, hanem erősítik a pártot, lehetővé teszik a más pártok hatása alatt álló tömegek megnyerését.

Helytelen álláspontra helyezkedtek a tesznyákok a parasztmozgalmat illetően. A parasztságot „reakciós tömegnek“ tekintették, nem látták a benne rejlő forradalmi lehetőségeket. Úgy vélték, hogy a forradalmi szociáldemokraták csakis a mezőgazdasági proletariátus támogatására számíthatnak. A dolgozó parasztság tömegei, a tesznyákok véleménye szerint csupán mint „holnapi proletárok“ érdemeltek figyelmet. Ennek következtében a bulgáriai parasztmozgalom, közelebbről a Bolgár Népi Földműves Szövetség, a munkásmozgalomtól külön, a proletariátus érdekeivel ellentétes irányban fejlődött.

Ebben foglalhatók össze a tesznyákok főbb fogyatékosságai és hibái. „Félreérthetetlenül le kell szögezni — mutatott rá Dimitrov a Bolgár (Kommunista) Munkáspárt V. kongresszusán —, hogy a tesznyákizmus nem volt lenini álláspontón egyetlen olyan kérdésben sem, amelyet Lenin kidolgozott, amellyel Lenin gazdagította a marxizmus kincsestárát, és amellyel tovább fejlesztette, s az imperializmus korszakára alkalmazta a marxizmust.“[4] Hosszú és szívós harcra volt szükség, amíg sikerült leküzdeni a hibákat, s a tesznyákok pártjából új típusú párt lett: a Bolgár Kommunista Párt.

[3] *G. M. Dimitrov:* Válogatott cikkek és beszédek. Szikra 1952. 232. old.
[4] Ugyanott, 294. old.

Szerbia ipari fejlődése a XX. század elején, és a munkásmozgalom fellendülése

A XX. század elején Szerbia ipari fejlődése meggyorsult. Előmozdította ezt a hazai ipar fejlődésének ösztönzésére 1898-ban hozott törvény, valamint az Ausztria—Magyarországtól való gazdasági függés gyengülése, mely az 1906—1911. évi vámháború eredményeként következett be. A törvény védelme alatt álló szerb iparvállalatok száma az 1900. évi 45-ről 1910-ben 428-ra, 1914-ben pedig körülbelül 500-ra emelkedett. Ennek megfelelően nőtt az ipari proletariátus létszáma is. Az első világháború küszöbén a szerb vállalatok körülbelül 20 000 munkást foglalkoztattak. A kézműiparban dolgozó bérmunkásokkal együtt a proletárok száma mintegy 90 000 volt. Ezenkívül számításba veendő a több mint 100 000 mezőgazdasági bérmunkát végző, föld nélküli paraszt. A szerb proletariátus változatlanul jogfosztott volt, még munkásvédelmi törvényeket sem sikerült kiharcolnia.

A XX. század elején a munkásmozgalom erősen fellendült. 1901-ben Belgrádban és más városokban a munkások több sztrájkot szerveztek gazdasági, sőt politikai követelések jegyében. Több petícióban követeltek a szkupstinától munkavédelmi törvényeket.

A munkásmozgalom fellendülése nyomán létrejöttek a munkásosztály politikai szervezetei. 1901-ben megalakult a Belgrádi Munkásegyesület, a proletariátus politikai és gazdasági harcának központja. A munkásegyesület elősegítette az első szakmai szervezeteknek, a vasasok, az építőmunkások, a nyomdászok, a famunkások, a kereskedelmi alkalmazottak stb. szakszervezeteinek megalakulását.

A szerb munkásmozgalom fejlődése egyre sürgetőbben követelte az önálló proletárpárt megalakítását. A feladat megoldásában az első lépés az úgynevezett központi bizottság felállítása volt 1902 májusában. Tagjai lettek a szakszervezetek képviselői, a munkásosztály politikai és kulturális szervezeteinek, valamint a „Radničke Novine" című újság szerkesztőségének képviselői. A bizottság fő feladata az volt, hogy meghatározza a munkásmozgalom elméletét és taktikáját, elválassza a mozgalmat a burzsoá pártoktól, s kidolgozza a munkáspárt programtervezetét és felépítésének szervezeti elveit.

E kérdések körül a központi bizottságban elkeseredett harc

indult meg a D. Tucović és R. Dragović vezette marxista szárny és a K. Jovanović, J. Skerlić, M. Popović és mások vezetése alatt álló kispolgári szárny között. A marxista irányzat képviselői az önálló munkáspárt megteremtése mellett foglaltak állást. Az opportunista csoport azt állította, hogy a szerb munkásosztály még nem alkalmas önálló akciókra, s ezért a burzsoá ellenzéki pártokhoz kell csatlakoznia.

Szerbia uralkodó osztályai a munkásmozgalom megélénkülésére a politikai reakció fokozásával válaszoltak. 1901-ben törvénybe iktatták az új szerb alkotmányt, amely kiszélesítette a királyi hatalmat. 1903-ban az uralkodó körök a munkásmozgalom és a demokratikus mozgalom ellen irányuló több reakciós törvény életbe léptetését tervezték. Válaszul 1903. március 23-án (április 5-én) 5000 munkás és diák politikai tömegtüntetést rendezett Belgrádban. A tüntetést D. Tucović vezetésével a szerb szocialisták irányították. A munkások első politikai megmozdulása óriási izgalmat keltett Szerbia uralkodó köreiben. A kormány parancsára fegyveres erővel verték szét a tüntetést. Sokan meghaltak vagy megsebesültek. A reakció terveivel szemben azonban ez a véres megtorlás csak újabb lökést adott a munkásmozgalom fejlődésének és a munkásszervezetek megerősödésének.

A Központi Munkásszövetség és a Szerb Szociáldemokrata Párt megalakulása

1903. április 23-án (május 6-án) a vasmunkások, az építőmunkások, a kereskedelmi alkalmazottak, a famunkások szakszervezete és a Belgrádi Munkásegyesület megállapodtak, hogy létrehozzák az egységes szakszervezeti központot — a Központi Munkásszövetséget. Célját a következőképpen fogalmazták meg: egységes szervezetbe fogja össze a szerb szakszervezeteket, küzd a munkásosztály anyagi és jogi helyzetének javításáért, harcol a dolgozók társadalombiztosításának bevezetéséért stb.

1903. július 20-án (augusztus 2-án) a központi bizottság által egyesített munkásszervezetek képviselői kongresszust tartottak Belgrádban. A kongresszus két feladatot hajtott végre: megalakította az ország egységes szakszervezeti egyesülését, a Központi Munkásszövetséget és a Szerb Szociáldemokrata Pártot.

A szociáldemokrata párt megalakítása nagy lépés volt a szerb munkásmozgalom fejlődésében. Csakhogy az SZSZDP tipikus II. Internacionálé-beli pártként jött létre. Az erfurti mintára ké-

szített szervezeti szabályzat és program alapjában véve marxista volt ugyan, de megvoltak benne a II. Internacionáléra jellemző tipikus fogyatékosságok és hibák.

Az SZSZDP-ben — akárcsak a II. Internacionálé más pártjaiban — nem volt meg az eszmei egység. A szerb opportunisták, akik hosszú időn át akadályozták az önálló munkáspárt megalakítását, a munkásmozgalom fellendülésének láttán taktikát változtattak: részt vettek az alapító kongresszus munkájában, és beléptek a szociáldemokrata pártba, hogy belülről ássák alá egységét. Kezdettől fogva három áramlat alakult ki a pártban: a Jovanović—Skerlić-csoport képviselte a jobbszárnyat; Lapčević, a vezetőség elnöke lényegében centrista álláspontot foglalt el; R. Dragović, a pártvezetőség titkára és D. Tucović képviselte a balszárnyat.

Az áramlatok harca a pártban

A párt megalakulása után azonnal elkeseredett harc indult meg a marxista és az opportunista áramlat között. Az opportunisták arra törekedtek, hogy az SZSZDP-t a burzsoá pártokkal való kiegyezés útjára vezessék, a politikai harctól való teljes tartózkodást hirdették. Azt hajtogatták, hogy a szocialisták elsősorban a szakszervezetek erősítésével foglalkozzanak, tegyék őket a párttól független, semleges szervezetekké.

A párt marxista szárnya következetesen harcolt a nyílt opportunisták ellen. A szerb marxisták bizonyos fokig hasznosították az oroszországi forradalmi harc tapasztalatait, többek között Lenin egyes munkáit. Tucović határozottan síkraszállt a munkáspárt önállósága mellett, harcolt a szakszervezetek osztályjellegéért, a munkásmozgalom egységéért, a párt vezető szerepéért.

Az SZSZDP II. kongresszusán (1904 márciusában) az opportunisták vereséget szenvedtek, de a párton belüli harc nem ért véget, mert egyes vezetőségi tagok ellenezték a Jovanović—Skerlić-csoport kizárását.

A II. kongresszus után az opportunisták nyílt szakadár tevékenységbe kezdtek. A pártvezetőség emiatt külön bizottságot küldött ki, amely megállapította a frakciózás tényét, s a Jovanović—Skerlić-csoportot kizárták a pártból.

Az 1905. évi oroszországi forradalom hatalmas visszhangot keltett a szerb dolgozók körében. A munkássajtó rendszeresen közölt tudósításokat az oroszországi forradalmi eseményekről,

kinyomta az orosz forradalom támogatására rendezett tömeggyűlések határozatait.

Amikor az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt felhívásában kérte az orosz forradalom támogatását, a „Radničke Novine" felszólította a szerb dolgozókat, hogy „segítsék a szabadság ügyét" és gyűjtsenek az orosz forradalom számára. A szerb dolgozók lelkesen tettek eleget a felhívásnak.

Több mint 17 000 ember vett részt az 1905. évi május 1-i tüntetéseken. A tüntetések jelszavai között szerepelt: „Le az orosz cárizmussal!", „Éljen az orosz forradalom!". A munkások követelték a nyolcórás munkanap bevezetését, a munkavédelmi törvényt, az általános választójogot stb.

Az első orosz forradalom hatására fellendült a sztrájkmozgalom. 1905-ben 2500, 1907-ben 3000 munkás vett részt a sztrájkokban. Az 1905—1907. évi sztrájkok általában támadó jellegűek voltak. Gyakran került sor véres összecsapásokra a munkások és a rendőrség között.

A szerb munkások forradalmi harca azonban spontán módon fejlődött, a párt nem biztosította a kellő irányítást. Az SZSZDP-ben az opportunista Jovanović—Skerlić-csoport kizárása után sem szűnt meg a harc, hanem még tovább éleződött. Lapčević, a párt hivatalos vezetője az opportunisták kiűzése elleni tiltakozásul lemondott, és kilépett a vezetőségből. A pártban a helyzet tovább komplikálódott, mert 1905. december 25-én R. Dragović meghalt, Tucovićot pedig behívták katonának. A vezetés válságát a IV. kongresszus megszüntette (1906-ban), de a balszárny gyengülése nem múlt el nyomtalanul. A párt a forradalmi mozgalom fellendülése idején is a legális harci formákra szorítkozott, nem használta fel az orosz forradalom tapasztalatait.

1908-ban Tucović ismét visszatérhetett az aktív pártmunkához. Az ő vezetése alatt az SZSZDP jelentősen megerősödött. A pártban fokozódott a harc az antimarxista áramlatok, többek között S. Marković anarcho-szindikalista csoportja ellen, amely a Jovanović—Skerlić-féle opportunista nézeteket akarta felélesztení. Az anarcho-szindikalisták — elődeik nyomdokain haladva — a párt feloszlatására törekedtek, mert úgy vélték, hogy a munkásosztálynak csupán szakmai szövetségekre van szüksége. A Marković-csoport elleni harc az anarcho-szindikalisták vereségével végződött.

A párt és a szakszervezetek erősödése különösen 1910 után vált észrevehetővé, amikor a szerb munkásmozgalom ismét fellendült. 1911—1912-ben 187 sztrájk zajlott le, s a sztrájkolók száma 150 százalékkal emelkedett. A május 1-i tüntetések is a szerb munkások növekvő erejéről és szervezettségéről tanúskodtak. 1910-ben 8000-en, 1912-ben több mint 18 700-an vettek részt a tüntetéseken.

A szerb szociáldemokrácia a munkásmozgalom újabb fellendülésére támaszkodva fokozta harcát a munkásvédelmi törvényekért, az általános választójogért. 1910 meghozta az első sikert: a Népi Szkupstina megalkotta Szerbia első munkásvédelmi törvényét. A törvény elismerte a munkásoknak azt a jogát, hogy legfeljebb egyesztendős időtartamra kollektív szerződéseket kössenek a vállalkozókkal; legalizálta a sztrájkokat, ha résztvevőinek száma meghaladja az üzem munkáslétszámának a felét; 10 órára, 16 éves korig 8 órára korlátozta az iparban a munkanapot; 14 éven aluli gyermekek dolgoztatását megtiltotta. Ez azonban nem változtatott a szerb munkások helyzetén, mert sem a vállalkozók, sem a kormányzat nem szándékoztak életbe léptetni a törvényt.

A szociáldemokrata párt által szervezett politikai kampányok, tömegtüntetések és sztrájkok kétségtelenül hozzájárultak a munkások osztályöntudatának erősödéséhez. Mutatja ezt a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek létszámbeli gyarapodása is: 1905-ben a pártnak 1080, 1911-ben pedig 2889 tagja volt. Az SZSZDP vezetősége Tucovićcsal az élen nagy jelentőséget tulajdonított a párttagok ideológiai, elméleti nevelésének; ezt bizonyítja, hogy pártfőiskolát szerveztek, és „Borba" címmel elméleti folyóiratot indítottak.

Megnőtt a szakszervezetek taglétszáma is (1907 — 2881, 1911 — 8338). Az SZSZDP eredményesen irányította az ifjúsági és a női szervezet tevékenységét is.

A szerb szociáldemokrácia elért bizonyos eredményeket a nemzetiségi kérdésben is, amely különösen 1908-ban vált élessé, miután Ausztria—Magyarország annektálta Boszniát és Hercegovinát. Az SZSZDP VII. kongresszusa (1909) a gyarmati és a nemzeti kérdésről külön határozatot hozott, amelyben Bosznia és Hercegovina annektálását „a kapitalista gyarmatpolitika lépésének" minősítette. A kongresszus hangsúlyozta, hogy „a szocializmusért küzdő proletariátus nemzetközi politikája az egyedüli eszköz

a népek függetlenségét és szabadságát elrabló gyarmatpolitika ellen, valamint a honi uralkodó osztályok nemzetiségellenes politikája ellen".

Az 1908. évi osztrák—magyar annexióval kapcsolatban a pártvezetőség egyre nagyobb figyelmet fordított az egész Balkán kérdésére. D. Tucović leleplezte a nyugat-európai hatalmak imperialistáinak reakciós szerepét. Kimutatta, hogy gátolják a balkáni népek nemzeti felszabadító harcát. Lerántotta a leplet a nemzeti burzsoázia áruló magatartásáról is.

A szerb szociáldemokraták a balkáni kérdés demokratikus megoldásáért folytatott harcukban támogatást kerestek a II. Internacionálénál. 1908-ban, közvetlenül az osztrák—magyar annexió után Tucović az SZSZDP nevében memorandumot küldött a Nemzetközi Szocialista Irodához, Bosznia és Hercegovina dolgozóinak jogfosztott helyzetéről. A II. Internacionálé azonban nem válaszolt. Az osztrák szociáldemokrácia vezetői nem segítették elő szavazatukkal a megszállt területek dolgozóinak védelmét, Tucović a II. Internacionálé koppenhágai kongresszusán le is leplezte szociálsoviniszta álláspontjukat.

A szerb szociáldemokraták a balkáni kérdés éleződése és a háborús veszély növekedése láttán erélyes harcot indítottak a militarizmus ellen.

A Szerb Szociáldemokrata Párt forradalmi irányban fejlődött. Erről tanúskodik az is, hogy a háborút megelőző években nagyobb érdeklődéssel fordult a parasztkérdés felé. A párt VIII. kongresszusa (1910) külön határozatot hozott az agrárkérdésről, s ebben hangsúlyozta, hogy fokozni kell a falun végzett pártmunkát, többek között meg kell teremteni a falusi pártszervezeteket. Egyetlen év leforgása alatt a falusi pártszervezetek száma 2-ről 72-re emelkedett.

A Szerb Szociáldemokrata Párt elért ugyan bizonyos eredményeket az opportunizmus elleni harcban, de új típusú, forradalmi párt nem lett belőle. Nem sajátította el a leninizmusnak sem szervezeti, sem taktikai, sem elméleti elveit. Összetétele heterogén maradt: forradalmi szárnya mellett centrista szárnya is volt. Az áramlatok között szakadatlan éles harc dúlt, ami súlyosan visszahatott a párt harcképességére.

Súlyos hibák voltak a párt felépítésének szervezeti elveiben is. A szervezeti szabályzat nem a demokratikus centralizmus elvein

alapult. Érvényesült némiképpen a párt és a szakszervezetek egybeolvadásának tendenciája is. Tucović úgy vélte, hogy a szakszervezeti mozgalom nem haladhat „ha *szervezetileg* és eszmeileg nem szerves része a szociáldemokráciának". (Kiemelés tőlem. — *Szerző.)*

A szerb szociáldemokrácia politikai tevékenységében figyelmét továbbra is elsősorban az általános választójog megszerzésére fordította; a forradalmi harc egyéb kérdései háttérbe szorultak. De hiába volt a szerb szociáldemokrácia minden erőfeszítése, mégsem sikerült kivívni Szerbiában az általános választójogot.

A szerb szocialisták a parasztkérdésben sem helyezkedtek lenini álláspontra. A IX. pártkongresszusnak „A falusi munkáról" című határozata is mutatja, hogy a szerb szociáldemokrácia csupán a mezőgazdasági munkásokat és a legszegényebb parasztokat tekintette szövetségesének, nem vette tudomásul a dolgozó paraszti tömegek szerepét a demokratikus és szociális átalakulásokért vívott harcban.

A nemzeti kérdést sem oldották meg lenini szellemben: a szerb szociáldemokraták nem tették magukévá azt a jelszót, hogy a nemzeteknek joguk van önrendelkezésre, beleértve a különválást is.

Így tehát a Szerb Szociáldemokrata Párt, amely tipikus II. Internacionálé-beli pártként jött létre, a későbbi években forradalmi irányban fejlődött. Új típusú párttá, a szerb bolsevikok pártjává válni azonban nem tudott.

A balkáni népek nemzeti felszabadító harcának fellendülése a XX. század elején

Az 1905—1907. évi oroszországi forradalom hatalmas lökést adott a balkáni népek nemzeti felszabadító harcának. A XX. század elején a balkáni népek történelmi feladata az volt, hogy felszámolják a középkor maradványait, végleg lerázzák magukról a török igát és megteremtsék az egységes nemzeti államokat. A külföldi hatalmak beavatkozása és a proletariátus viszonylagos gyengesége miatt azonban e feladatok továbbra sem forradalmi úton oldódtak meg, hanem olyan háborúk útján, amelyek a burzsoázia és a balkáni uralkodó dinasztiák érdekeit szolgálták.

1912-ben Oroszország tevékeny támogatása mellett Bulgária, Szerbia, Montenegró és Görögország törökellenes szövetségre

lépett. Ugyanennek az évnek októberében a szövetségesek megkezdték a hadműveleteket Törökország ellen, és rövid idő alatt legyőzték a törököket. Az első balkáni háború, mely jellegét tekintve nemzeti felszabadító háború volt, felszámolta a balkáni török birtokokat. 1912. november 28-án Vlorëban kikiáltották Albánia függetlenségét, melyet az albán nép kitartó felszabadító háborúban vívott ki. „Bár a Balkánon monarchiák szövetsége, nem pedig köztársaságok szövetsége alakult meg — hangsúlyozta Lenin —, bár ez a szövetség háború, nem pedig forradalom útján valósult meg, mégis egész Kelet-Európában nagy lépéssel közeledtünk a középkori maradványok lerombolásához."[5]

A szövetségesek területi vitái azonban, melyeket Ausztria—Magyarország és Németország szított — a balkáni szövetség széthullásához és a jellegét tekintve hódító második Balkán-háborúhoz vezettek. Szerbia, Görögország, Románia és Törökország egyesült erővel térdre kényszerítette Bulgáriát. Az 1913. augusztus 10-i bukaresti békeszerződés Macedóniát felosztotta Szerbia, Görögország és Bulgária között; Románia megkapta Dél-Dobrudzsát, Törökország pedig Drinápoly körzetét.

A bolgár tesznyákok és a szerb szociáldemokraták következetesen harcoltak a nagybolgár és a nagyszerb sovinizmus ellen, amely oly élesen mutatkozott meg a második Balkán-háborúban. A balkáni nemzeti kérdés megoldásának burzsoá módszerével, a háborús módszerrel a balkáni népek közös harcát és szövetségi köztársaságát állították szembe. A tesznyákok központi bizottságának 1913. április 17-i (30-i) kiáltványa leszögezte: „A balkáni szociáldemokrácia jelszava a balkáni szövetségi köztársaság, mert ez az egyetlen helyes politika a balkáni népek számára, ez vezeti őket a szabadsághoz, a függetlenséghez, a nemzeti egyesüléshez és a társadalmi fejlődéshez." A szerb szociáldemokraták is támogatták ezt a jelszót.

A balkáni háborúk lényegesen megváltoztatták a balkáni erőviszonyokat. Bulgária és Törökország még közelebb került az osztrák—német blokkhoz, Szerbiában, Montenegróban, Romániában és Görögországban viszont az antant befolyása erősödött. A háborúk következményeképpen a balkáni népek felszabadulása lényegében befejeződött. Napirendre került az osztrák—magyar

[5] *Lenin* Művei. 18. köt. Szikra 1955. 370. old.

igában élő szlávok kérdése. Ez elkerülhetetlenül az osztrák—szerb ellentétek kiéleződésére vezetett. Nem véletlen, hogy az első világháború kitörésének ürügyéül éppen egy osztrák—szerb konfliktus szolgált. Ez a konfliktus amiatt robbant ki, hogy 1914. június 28-án Szarajevóban meggyilkolták Ferenc Ferdinánd osztrák főherceget.

XXIX. fejezet

ÁZSIA ÉBREDÉSE. BURZSOÁ FORRADALMAK IRÁNBAN, TÖRÖKORSZÁGBAN ÉS KÍNÁBAN. INDIA ÉS INDONÉZIA NÉPEINEK NEMZETI FELSZABADÍTÓ HARCA A XIX. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A XX. SZÁZAD ELEJÉN

Lenin „Ázsia ébredése" című ismert cikkében a következőket olvassuk: „A világkapitalizmus és az 1905-ös orosz mozgalom végleg felrázta Ázsiát...

Ázsia ébredése és Európa élenjáró proletariátusának a hatalomért meginduló harca azt jelzi, hogy a XX. század elején új szakasz nyílt a világtörténelemben."[1] Az 1905-ös orosz forradalom Keleten száz- és százmilliók mozgalmát váltotta ki.

Az 1905-ös oroszországi események nyomán Ázsián végigszáguldó forradalmi vihar azt mutatta, hogy a forradalomnak óriási tartalékai vannak. 1905 végén indult meg az iráni forradalmi mozgalom. 1906—1908-ban forradalmi harcok törtek ki Kínában. 1906-ban az indiai nemzeti felszabadító mozgalom is tetőfokára hágott, 1907-ben pedig forradalmi harcok robbantak ki Punjabban. 1908-ban a bombayi proletariátus már elég érett volt ahhoz, hogy megértse az általános politikai sztrájk szükségességét. Ugyanebben az évben kitört a forradalom Törökországban. 1906 és 1913 között Korea, Indonézia és Mongólia is bekapcsolódott a nemzeti felszabadító harcba.

1. Az 1905—1911. évi iráni forradalom

Irán a forradalom küszöbén

A XIX. század nyolcvanas—kilencvenes éveiben a félfeudális Irán a fő kapitalista államok expanziójának céltáblája volt. Anglia és a cári Oroszország ádáz harcot vívott, hogy melyikük igázza le Iránt,

[1] *Lenin* Művei. 19. köt. Szikra 1955. 68. old.

mindegyik erősíteni igyekezett a maga befolyását. Az imperialista korszak bekövetkeztével, amikor a tőkekivitel elsőrendű jelentőségűvé vált, az imperialista hatalmak még nagyobb nyomást gyakoroltak a társadalmilag és gazdaságilag elmaradott Iránra. Franciaország, az Egyesült Államok, Ausztria—Magyarország és Németország szintén kinyújtotta imperialista csápjait Irán felé. Irán az imperialista ellentétek ama csomópontjainak egyike lett, amelyek kiváltották az első világháború kirobbanását.

A sah körül csoportosuló klikk nemzetellenes politikája és az imperialisták garázdálkodása miatt Irán rendkívül nyomorúságos helyzetbe került: a nép a feudális urak, a hivatalnokok, az uzsorások és a külföldi monopóliumok igájában nyögött. 1900-ban, 1901-ben és 1904-ben éhínség ütött ki. A városokban a kézművesek, a városi szegénynép, a kialakulóban levő proletariátus spontán megmozdulásai napirenden voltak, s a hatóságok és a külföldiek önkényeskedése ellen irányultak. A legjelentősebb lázongások Tebrizben voltak, ahol a kereskedők követelték az Oroszországgal és Angliával kötött vámegyezmények hatálytalanítását, s a külföldieknek a vámhivataloktól és a postától való elbocsátását.

A külföldi tőke behatolása gátolta a nemzeti burzsoázia kialakulását és fejlődését. A XX. század elején alakultak kisebb ipari üzemek: tégla- és szappangyárak, mezőgazdasági termékeket feldolgozó üzemek, textil- és selyemszövő üzemek. Ezek a nemzeti kapitalista ipar első hajtásai voltak, de még csak igen gyenge hajtások. A külföldi imperializmus gazdasági uralma, a sah helytartóinak önkénye miatt nem tudtak megerősödni.

Az iráni falvakban a kizsákmányolás különféle formái összefonódtak, mert a földbirtokos egyúttal kereskedő, uzsorás is volt, továbbá ő képviselte a sah közigazgatását, de néha még a külföldi cégeket is. A számtalan szolgáltatási kötelezettséggel terhelt parasztok teljesen ki voltak szolgáltatva a földbirtokosoknak.

A XX. század elején kapcsolódott be Irán politikai életébe a kialakulóban levő proletariátus. A hazai ipar fejletlensége miatt az iráni munkások nem találtak hazájukban munkalehetőséget, s külföldre, főleg Oroszországba mentek dolgozni. Csupán Azerbajdzsán iráni részéből évente mintegy 200 000 ember vállalt munkát oroszországi iparvárosokban. Hazatérésük után a feudális önkény elleni harc aktív résztvevői lettek. Irán fiatal munkás-

osztálya azonban akkor még nem tudott a forradalmi harc élére állni.

Az ország haladó nemzeti erőinek antifeudális és antiimperialista törekvéseit az európai képzettségű kicsiny értelmiségi réteg fejezte ki. A XX. század elején e réteg körében titkos forradalmi körök alakultak, amelyek azt hirdették, hogy harcot kell indítani a sah despotizmusa ellen, az ország függetlenségéért, nemzeti fejlődéséért. Az iráni értelmiség az ország polgári fejlődésének ideológusaként tevékenykedett.

Rendkívül erős ellenzéki hangulat töltötte el a papság egy részét, melyet az háborított fel, hogy a sah rátette a kezét az egyház vagyonára és jövedelmére. A papság elégedetlenségének másik oka az volt, hogy az imperialisták működése nyomán terjedt a kereszténység, hogy világi iskolák és bíróságok létesültek. A nép elégedetlenségében nagy szerepe volt az alsópapságnak, különösen a falusi papságnak, amely helyzeténél fogva közel állt a néptömegekhez. A papság abbeli törekvésében, hogy a sah hatalmának rovására a maga pozícióját erősítse, a sah despotizmusa és az európai gyarmatosítók elleni harc ideológiai fegyvereként használta fel az iszlámot.

A földbirtokosok egy része is korlátozni kívánta a sah hatalmát, és tiltakozott azellen, hogy a külföldiek kivételes előjogokhoz jussanak Iránban. 1905 táján a nép abszolút többsége a városokban és a falvakban egyaránt tanújelét adta annak, hogy elégedetlen a sah önkényével, a korrupt közigazgatással és az imperialisták túlsúlyával.

Az iráni forradalom kezdete és lefolyása

Igen nagy szerepet töltött be Irán történetében az 1905. évi orosz forradalom. Az iráni nép az elsők között reagált arra a harcra, melyet az orosz nép a cári önkényuralom ellen vívott. Megmutatkozott, hogy a haladó, forradalmi eszmék milyen nagy hatással voltak azokra az iráni munkásokra, akik Tifliszben, Bakuban, Novorosszijszkban stb. dolgoztak, és az Oroszországban tartózkodó iráni értelmiségiekre.

A tömegek forradalmi megmozdulására az 1905. december 12-i teheráni események adtak okot. A sah miniszterelnökének parancsára több kereskedőt kivégeztek, mire december 13-án Teheránban minden kereskedelmi tevékenység megszűnt. Tiltakozó tüntetések kezdődtek a hatóságok törvénytiprása ellen. 1905.

december 14-én több ezer tüntető vonult Teheránból az Abdul Azim mecsetbe, és ott besztbe kezdtek.[2] Bezártak a bazárok, megszűnt az üzleti élet. A mozgalom az általános politikai sztrájk jellegét öltötte. Ezekkel az eseményekkel indult meg a forradalom.

A mecsetben levők követelték a sah gyűlölt hivatalnokainak letartóztatását, az „igazság házának" vagyis annak a bírósági szervnek a felállítását, amely felelősségre vonja a december 12-én elkövetett törvénysértések vétkeseit. Mozaffar ed-Din sah a forradalmi helyzetben kénytelen volt kijelenteni, hogy eleget tesz a nép követeléseinek. Az ígérettel azonban csak időt akart nyerni, hogy aztán elbánjon a „lázadókkal".

A sah manőverei tovább feszítették a belpolitikai helyzetet. A nép, válaszul a közigazgatási terrorra, 1906 tavaszán és nyarán újult erővel folytatta a forradalmi küzdelmet. 1906 júliusában összecsapásokra került sor a tüntetők és a rendőrség között. Sok tüntető megsebesült. Betelt a pohár — a nép türelme elfogyott. 1906 nyarán Teheránban a politikai sztrájk még nagyobb méreteket öltött, mint 1905 decemberében. A teheráni papság vezetésével hatalmas tüntető tömeg besztbe kezdett, és követelte, hogy távolítsák el a kormány fejét, a korrupt, reakciós Ejn ed-Doulét, váltsanak le több minisztert, hívják össze a medzsliszt (parlamentet) és vezessék be az alkotmányt. Az alkotmányért indított mozgalom tömeges jellegűvé vált. Ebben a helyzetben a sah engedményekre kényszerült. 1906. augusztus 5-én megjelent a medzslisz összehívásáról szóló rendelet, s októberben a medzslisz össze is ült. Jelentős szerephez jutott benne a papság, a nagykereskedők és a földbirtokosok rétege. A medzslisz kidolgozta az alkotmányt, melynek értelmében a sah nem köthet a medzslisz hozzájárulása nélkül hitelre és koncessziókra vonatkozó szerződést a külföldiekkel, s az állami költségvetést is jóvá kell hagynia a medzslisznek.

Az 1906. évi alkotmány és az 1907-ben hozzácsatolt kiegészítő cikkelyek formálisan megadták a szólás-, a gyülekezési és a sajtószabadságot. Az alkotmány azonban a nagyburzsoázia, a föld-

[2] Beszt — a passzív ellenállás módszere. Az üldözöttek vagy elégedetlenek elrejtőznek valamely védett helyen, például mecsetben, ahová hatósági személyek nem hatolhatnak be. A beszt az önkény és az erőszak elleni sajátságos tiltakozásként keletkezett.

birtokosok és a papság érdekeit szolgálta. Megerősítette a magántulajdon sérthetetlenségét, és nem adott reális jogokat a népnek. A hatalom a vagyonos osztályok kezében összpontosult. A medzslisz törvényhozó tevékenységét az alkotmánynak megfelelően a papság ellenőrizte. A néptömegek mindazonáltal a demokratizálás és a nemzeti függetlenség harci zászlaját látták az alkotmányban, hiszen korlátozta a sah hatalmát. Az alkotmány az akkori körülmények között igen jelentős, haladó szerepet töltött be Irán szempontjából.

A lakosság széles rétegei úgy vélekedtek, hogy a forradalom az alkotmány kivívásával nem ért véget, hogy az alkotmány kedvező feltételeket teremt a harc folytatásához. A főpapság, a nagykereskedők és a földbirtokosok, félve a forradalom továbbterjedésétől, igyekeztek minden lehetséges módon megtörni a harc lendületét.

1907 januárjában Mohamed Ali lépett trónra, s azonnal hozzákezdett egy ellenforradalmi puccs előkészítéséhez. A sah összeütközésbe került a medzslisszel, mert a medzslisz elvetette a kormánynak külföldi hitel felvételére vonatkozó javaslatát, követelte, hogy az iráni intézmények külföldi alkalmazottait irániakkal váltsák fel, és megkezdte a munkát az iráni nemzeti bank megteremtésének tervezetén.

Mohamed Ali csupán akkor kényszerült a medzslisz fő követeléseinek kielégítésére, amikor hatalmas tömegmozgalom bontakozott ki a medzslisz védelmében. Közben azonban az angol imperializmus és az orosz cárizmus megegyezett, hogy közös harcot indítanak az iráni forradalom ellen.

1907. augusztus 31-én aláírták a közép-keleti érdekszférák felosztásáról szóló angol—orosz megállapodást. A megállapodás Iránt érintő pontjai szerint az ország északi része Oroszország, Indiával szomszédos délkeleti része pedig Anglia érdekszférájába került.

Az iráni nép körében általános felháborodást keltett az Irán felosztásáról szóló angol—orosz megállapodás. A nagyobb városokban antiimperialista tüntetéseket és gyűléseket rendeztek. A medzslisz tiltakozott Anglia és a cári Oroszország agresszív eljárása ellen.

Az Anglia és Oroszország imperialista politikája elleni mozgalommal párhuzamosan a forradalmi tömegek egyre nagyobb nyo-

mást gyakoroltak a közigazgatásra, minthogy a sah nem szándékozott életbe léptetni a reformokat. A nép mozgalmának erősödésével összefüggésben aktivizálódtak az endzsumenek — a medzslisz-választások alatt keletkezett egyesületek —, amelyek nagy jelentőségűvé váltak mint a helyi burzsoá-földesúri önkormányzat szervei.

Az endzsumenekben a kereskedők, a földbirtokosok, a papság képviselői szerepeltek; a vezetés a burzsoá-földesúri liberálisok kezében volt. Ezek az endzsumenek — mint a földtulajdonnal kapcsolatban levő burzsoázia, továbbá a sahhal szemben álló földbirtokosok érdekeinek kifejezői — nem tűzték ki feladatul a forradalom legfontosabb kérdésének, az agrárkérdésnek a megoldását, teljesen figyelmen kívül hagyták a munkáskérdést, a sah despotizmusa elleni harcban mégis fontos, haladó szerepet töltöttek be. A sah hatóságaival szemben ellenállást és antiimperialista megmozdulásokat szerveztek.

A forradalomban nagy fejlődésen mentek át a mudzsahidok (forradalmi harcosok) forradalmi demokratikus szervezetei. A mudzsahid társaságok 1907-ben elfogadott programja követelte a demokratikus szabadságjogokat: a szólás-, a gyülekezési, a szervezkedési szabadságot, a sztrájkjogot, az általános, közvetlen, egyenlő választójogot titkos szavazással, a nyolcórás munkanapot, a parasztok földhöz juttatása céljából a sah birtokainak elkobzását és a földesúri földek megváltását. A mudzsahidok ezenkívül antiimperialista követeléseket is támasztottak. A mudzsahid társaságok programja forradalmi volt ugyan, de taktikájuk súlyos fogyatékosságban szenvedett: az összeesküvő tevékenységre, az egyéni terrorra épült. Ennek magyarázatát a mudzsahid szervezetek kispolgári összetételében kell keresnünk.

A mudzsahid társaságoknak nagy szerepük volt a sah vezette reakció elleni harcban. A mudzsahidok aktívan részt vettek a fedai egységek, önkéntes harci alakulatok létrehozásában. Ezek voltak a forradalom legszervezettebb fegyveres támaszai. A mudzsahid szervezetek szoros kapcsolatban voltak a forradalom kezdetén létrejött szociáldemokrata csoportokkal. 1904-ben alakult meg a szociáldemokrata „Hummet"-csoport Bakuban, ahol több ezer iráni munkás dolgozott. A „Hummet" létrehozásában aktív része volt Hajdar iráni munkásnak, az 1905—1911-es forradalom

tekintélyes alakjának. Később ő szervezte meg az Iráni Kommunista Pártot.

Szociáldemokrata szervezetek alakultak Teheránban, Enzéliben, Tebrizben és néhány más városban. Ezek a szociáldemokrata szervezetek azonban még kis létszámúak, s ideológiailag gyengék voltak. Ennek az a magyarázata, hogy az iráni proletariátus jóformán még ki sem alakult. A szociáldemokrata szervezetekben többségben voltak a kispolgári elemek. Ez az oka annak, hogy a forradalmi demokratikus mozgalomban a vezető szerepet nem a szociáldemokraták, hanem a mudzsahidok töltötték be.

1908 tavaszán az endzsumenek és a sah udvara között kiéleződött a viszony. Június elején a teheráni endzsumenek követelték a sahtól, hogy távolítsa el több reakciós bizalmi emberét. A sah klikkje erre támadásba ment át.

1908. június 23-án Mohamed Ali Ljahov cári ezredesnek, az iráni kozák dandár parancsnokának segítségével ellenforradalmi puccsot hajtott végre Teheránban, és eltörölte az alkotmányt. A júniusi puccs azonban nem jelentette a forradalom vereségét. A demokratikus erők még nagyobb erővel folytatták a harcot az ellenforradalom ellen.

1908 júliusában Iráni-Azerbajdzsánban volt a legkiterjedtebb és a legélesebb a forradalmi harc. Itt hatott a legerősebben az orosz forradalom. A forradalmi erők központja Tebriz volt.

1908 augusztusában a sah parancsára megindult a támadás a forradalmi Tebriz ellen. A hős fedaik megszervezték a város védelmét. A kaukázusi forradalmárok nagy segítséget nyújtottak nekik. A sah csapatai nem tudták elfoglalni Tebrizt. Iráni-Azerbajdzsán forradalmi tömegeinek ellenállását csak 1909 áprilisában a Tebrizbe behatoló intervenciós cári csapatok tudták megtörni.

Tebriz eleste után a forradalmi mozgalom központja Giljanba, a szomszéd tartományba került át. A kaukázusontúli bolsevik szociáldemokrata szervezetek nagy segítséget nyújtottak a giljani forradalmároknak. Aktív szerepet töltött be ebben Szergo Ordzsonikidze. Restben, ahol az 1909 februári felkelés megdöntötte a sah kormányzójának hatalmát, és más giljani városokban endzsumenek alakultak, kereskedőkkel és földbirtokosokkal az élükön. Ezek a burzsoá-földbirtokos vezetők, ha szembeszálltak is a sahhal, természetesen a maguk osztályérdekeit és egyéni

céljait tartották szem előtt. Mindazonáltal a mozgalom, minthogy a sah ellen irányult, előmozdította a forradalom fejlődését. Az alkotmány visszaállításáért és az új medzslisz összehívásáért folyó küzdelem fokozatosan a déli országrészekbe tevődött át. A sah hatóságai tehetetleneknek bizonyultak a mozgalommal szemben.

1909 áprilisában angol csapatok intervenciót indítottak Irán déli részén. Sikerült is fegyveres erővel leverniük a forradalmi mozgalmat az ország déli városaiban és vidékein. Anglia és a cári Oroszország intervenciója nem jelentette azonban az ellenforradalom győzelmét. A forradalmi lendület országszerte annyira erős volt, hogy a sah 1909 áprilisában kénytelen volt beleegyezni az alkotmány visszaállításába.

Közben dél felől bahtiár törzsek, észak felől pedig giljani fedai alakulatok közeledtek Teherán felé. A fedaik célja az volt, hogy elkergessék Mohamed Ali sahot. Szerdar Aszad kán, a bahtiároknak az angolokkal szoros kapcsolatban levő vezetője az uralkodó Kadzsar-dinasztiát bahtiár dinasztiával szerette volna felváltani.

1909 júliusában a giljani fedaik és a bahtiárok a főváros lakosságának támogatásával elfoglalták Teheránt. Mohamed Ali a cári követségen rejtőzött el, majd Oroszországba menekült. A Kadzsar-dinasztia azonban nem dőlt meg. Éreztették hatásukat a liberális burzsoázia és a földbirtokosok politikai korlátjai. A liberálisok attól tartottak, hogy ha megdöntik a Kadzsarok hatalmát, még nagyobb lendületet vesz a nép harca, s ezért nem szánták rá magukat a monarchia megszüntetésére, sőt még az uralkodó dinasztia megdöntésére sem; Ahmed Mirzát, az elmenekült Mohamed Ali fiát kiáltották ki sahnak. A kormány olyan emberekből alakult meg, akik távol állottak a forradalomtól, ámbár valamikor szemben álltak Mohamed Alival.

A forradalom veresége és történelmi jelentősége

Mohamed Ali sah trónfosztása után 1909 novemberében összeült a földbirtokosokból, magas állású államhivatalnokokból és gazdag kereskedőkből alakult második medzslisz; az új medzslisz mérsékeltebb volt elődjénél. Összetétele a vagyonos osztályok még erősebb összefogását mutatta. A hatalom Szepahdar giljani nagybirtokos és Szerdar Aszad bahtiár kán kezében összpontosult.

Az új kormány, hogy gátolja a demokratikus mozgalmat, haj-

lott a reakciós körökkel való kompromisszum felé. Nem enyhítette a dolgozó tömegek nyomorúságos helyzetét, nem vette fel a harcot az éhínség ellen, a drágaság ellen, sőt, újabb adókat léptetett életbe. A kormányok és a kormányfők egymást váltották, de az uralkodó körök irányvonala nem változott: azt mutatta, hogy a vagyonos osztályok félnek a néptömegektől.

Mivel a helyzet nem javult sem a falvakban, sem a városokban, a dolgozók harcba szálltak az új adók ellen. Egyes tartományokban spontán parasztlázadások törtek ki a feudális elnyomás és az uzsora ellen. A városokban a munkások és az alkalmazottak sztrájkokat szerveztek. A kormány lépéseket tett a népi megmozdulások letörésére.

Az uralkodó körök azt tartották legfontosabbnak, hogy felszámolják az önkéntes fegyveres forradalmi alakulatokat. Még 1909 szeptemberében lefegyverezték és szélnek eresztették a teheráni fedaikat, majd az 1910 tavaszán megszállt Tebrizből érkezett fedaikat, akiket Szattar, a kiváló forradalmár vezetett.

A medzslisz tétlensége, az iráni burzsoázia és a liberális földbirtokosok vezéreinek nyílt árulása meggyengítette a néptömegek forradalmi lendületét. A parasztság, minthogy semmit sem kapott a forradalomtól, fokozatosan elfordult tőle. Az ellenforradalom mindezt felhasználva, fokozta nyomását. A nemzetközi reakció támogatta az ellenforradalmat, s a medzslisz legreakciósabb képviselőinek segítségével puccsot készített elő.

A nemzetközi reakció azt használta fel ürügyül az újabb beavatkozáshoz, hogy a medzslisz pénzügyi tanácsadónak az amerikai Shustert hívta meg, aki az Egyesült Államok kőolajtrösztjeinek, elsősorban a „Standard Oil Company"-nek embere volt. Shuster 1911 májusában érkezett Teheránba. Anglia és Oroszország félve az Egyesült Államok konkurrenciájától, követelte Shuster kiutasítását.

Az egyre éleződő konfliktus közepette 1911 júliusában Mohamed Ali, a volt sah Asterabadban partra szállt, és zsoldos csapatokkal megindult Teherán ellen. Az iráni nép forradalmi megmozdulásokkal válaszolt erre a kalandor kísérletre, s Mohamed Ali próbálkozása kudarcba fulladt.

Anglia és a cári Oroszország 1911 őszén kihasználta a volt sah kalandorvállalkozása miatt kiéleződött belpolitikai helyzetet, és széles körű intervenciót szervezett. Arra törekedtek, hogy vég-

érvényesen elfojtsák a forradalmat, s Irán félgyarmati helyzetben tartsák. Míg a fedai alakulatok harcban álltak a támadó imperialista csapatokkal, Teheránban ellenforradalmi puccs zajlott le. 1911. december 24-én bahtiár kánok csapatai és Jefrem Davidjanc rendőrkülönítményei szétkergették a medzsliszt. Az iráni forradalom vereséget szenvedett.

Az 1905—1911. évi iráni polgári forradalom több fejlődési szakaszon ment át, annak következtében, hogy a forradalom és a reakció erői között hosszú és feszült harc folyt, s hogy a forradalom döntő pillanataiban változások mentek végbe az osztályerőviszonyokban.

A forradalom kezdetén, az első szakaszban (1905 december —1908 június) nagy szerepet vitt a papság és a kereskedői réteg, amelyek a sah ellen vívott harcban felhasználták a néptömegeket. Nyomban eltávolodtak azonban a forradalomtól, mihelyt kivívták az alkotmány bevezetését, a sah hatalmának némi korlátozását, s a maguk politikai és gazdasági pozícióinak megerősödését. A továbbiakban, ahogyan a néptömegek harca fokozódott, úgy mentek át a reakció táborába a harc lendületétől megrettent papok és gazdag kereskedők.

Az 1908 júniusi puccs után következett a forradalom második szakasza (1908 július—1909 július), melyet az jellemzett, hogy a forradalmi mozgalom újra fellendült. A burzsoázia és a földbirtokosok jelentős része ekkor még a forradalom mellett állt. A forradalom hajtóereje a parasztság, a proletariátus, a városi szegénynép és a városi kispolgárság volt. E szakasz fontosabb eseményei a tebrizi fegyveres felkelés, a forradalmi erők resti és enzeli győzelme, s végül a giljani fedaik és a bahtiárok hadművelete Teherán ellen, amely Mohamed Ali sah trónfosztásával végződött.

Itt kezdődött a forradalom harmadik, egyben utolsó szakasza (1909 július második felétől 1911 december végéig). A szakasz kezdetére a forradalmi mozgalom gyengülése jellemző, mert a dolgozó tömegek azt remélték, hogy az új medzslisz kielégíti kívánságaikat. A burzsoá földesúri liberálisok azonban megrettentek a polgárháborús formát öltő forradalmi harctól, s kompromisszumot kötöttek a belső reakcióval.

A papság, a feudális urak, a földbirtokosok, a kereskedők egységfrontba tömörültek a proletariátus, a parasztság, a városi

kispolgárság ellen. Ezen az alapon ment végbe az 1911. december 24-i ellenforradalmi puccs.

Az 1905—1911. évi iráni forradalmat a dolgozó tömegek nagyarányú aktivitása jellemezte. Ez tükröződött az endzsumeneknek, a mudzsahid társaságoknak, a szociáldemokrata szervezeteknek és a fedai egységeknek, a forradalmi nép fegyveres erőinek megalakulásában.

Az iráni nép hősi harcot vívott a demokráciáért és a nemzeti függetlenségért, s bár harca vereséggel ért véget, mégis nagy történelmi jelentőségű volt. A forradalom súlyos csapást mért a középkori állapotokra és a sah despotizmusára.

Az iráni nép vereséget szenvedett, mert nem volt igazi vezetője. A szociáldemokrata párt csak akkor kezdett kialakulni. A túlsúly az imperialista Anglia és a cári Oroszország intervenciója által támogatott belső reakció oldalán volt.

Az iráni népnek továbbra is az volt a feladata, hogy harcoljon a demokráciáért és a nemzeti függetlenségért.

2. Az 1908. évi forradalom Törökországban

Törökország félgyarmattá válása

A XIX. század végén az oszmán birodalom gazdaságilag elmaradott, félfeudális állam volt. A legfelsőbb hatalmat II. Abdul Hamid szultán gyakorolta.

A súlyos osztály- és nemzetiségi ellentétektől marcangolt szultáni Törökország a vezető kapitalista nagyhatalmak harcának célpontja volt. Vonzotta őket a természeti kincsek kiaknázásának, a dolgozó tömegek kizsákmányolásának lehetősége, s a kulcsfontosságú Boszporusszal és Dardanellákkal rendelkező ország stratégiai helyzete.

Anglia, Franciaország, Németország, Ausztria—Magyarország, a cári Oroszország elkeseredett harcot vívtak egymással céljaik eléréséért. A birodalom fő gazdasági pozíciói Anglia és Franciaország kezében voltak. Fontos koncessziókat szereztek, a szultáni kormánynak főleg ők hiteleztek. Törökország államadóssága az 1881. évi 2,5 milliárd frankról a XIX. század végéig 4 milliárd frankra emelkedett.

Igen jelentős tényező volt az ország szolgaságba döntésében,

hogy a vasutakat külföldi cégek építették. A szultán kormánya ehhez rendkívüli kedvezményeket nyújtott. A vasútépítő cégeknek a kormány minden kilométerre évi 10—15 ezer frank jövedelmet biztosított.

Törökország félgyarmattá süllyedt, s emiatt a háziipar, a nemzeti kézműipar és a manufaktúra-ipar súlyos helyzetbe került. A külföldi tőke konkurrenciája visszavetette a török pamut-, gyapjú- és selyemtermelést. A külföldi monopóliumok gátolták a török nemzeti ipar kifejlődését, akadályozták a nemzeti burzsoázia kialakulását.

A külföldi tőke kiterjesztette hatását a falura is, ahol fokozódott a török parasztság feudális kizsákmányolása. A külföldi cégek képviselői potom áron vásárolták fel a termést, maguk szabták meg a feltételeket.

A századforduló táján a török parasztság hihetetlen nyomorban élt. A parasztok egyre-másra vesztették el földjüket. Megnőtt a részes bérlők és a mezőgazdasági munkások száma. A megművelhető földterület kétharmada a falusi lakosság 5 százalékát képviselő földbirtokosok kezén volt.

Az oszmán birodalom börtöne volt a népeknek, amelyek a hatóságok terrorja ellenére szüntelenül harcoltak felszabadulásukért. A XIX. század végén és a XX. század elején megerősödött az örmények, a balkáni népek és az arabok nemzeti felszabadító mozgalma. A hatóságok pogromokat szerveztek. A szultán és klikkje sok ezer ember fizikai megsemmisítésével akarta elfojtani az elnyomott népek nemzeti felszabadító mozgalmát. 1894-ben örménypogromot szerveztek. 1895—1896-ban a reakciósok Erzurumban, Trabzonban, Diyarbakirban, Istanbulban rendeztek mészárlást. Az osztályellentétek, a nemzetiségi és a vallási ellentétek kiéleződtek.

Az ifjútörök forradalom

Csak a népi erők menthették meg Törökországot Abdul Hamid reakciós klikkjének zsarnokságától és az imperialista leigázástól. A dolgozó tömegek gyűlölték Abdul Hamid vérengző rendszerét, harcoltak ellene, harcuk azonban spontán, szervezetlen jellegű volt. A török proletariátus jóformán még ki sem alakult. A XX. század elején mintegy 40—50 000 embert számlált. Ilyen körülmények között a proletariátus még nem irányíthatta a néptömegeket.

A nem török komprádor nagyburzsoázia, melynek érdeke az volt, hogy erősítse a gazdasági kapcsolatokat a külföldi hatalmakkal, az imperialisták ügynökségének szerepét töltötte be. A születőben levő nemzeti burzsoázia a külföldi tőke és a komprádorok nyomása miatt rendkívül erőtlen volt. A buzsoázia bizonyos része belátta, hogy az adott körülmények között lehetetlen még a legcsekélyebb haladás is.

A forradalmi beállítottságú tisztikar, értelmiség és a földbirtokosok egy része szembefordult az imperialisták garázdálkodásával és a szultán despotizmusával. Ezen az alapon polgári nemzeti mozgalom keletkezett, melynek résztvevőit ifjútörököknek nevezték el. 1889-ben Istanbulban megalakították az „Egyesülés és haladás" nevű pártot. Az ifjútörökök fő központja emigrációban alakult ki, Párizsban. A török burzsoázia gyengesége következtében politikai céljaik korlátozottak voltak. Az ifjútörökök kijelentették, hogy törekvésük „nem a rend fenntartásához nélkülözhetetlen ottomán dinasztia megdöntése, hanem a haladó eszmék terjesztése; célunk a haladás, és a rend, s ezért nem kívánunk erőszakkal kicsikart engedményeket".

A XX. század elején súlyos helyzet állt elő az országban. A dolgozó lakosság kizsákmányolása hihetetlen méreteket öltött. Anatóliában lázadozott a parasztság, a városi szegénynép; a lázongás átterjedt az elnyomott népekre is. Különösképpen feszültté vált a helyzet Macedóniában, ahol mohamedán török földbirtokosok gyakorolták a szultáni hatalmat a főleg paraszti, elnyomott, keresztény szláv lakosság fölött.

Az 1905. évi oroszországi forradalom híre lelkes visszhangra talált Törökországban. A „Potyomkin" páncélos lázadásával kapcsolatos fekete-tengeri forradalmi események óriási hatást keltettek a török hadsereg körében.

A törökországi forradalmi fellendülést előmozdította az 1905 végén kezdődő iráni forradalom híre is.

Törökországra az a feladat várt, hogy végrehajtsa a polgári demokratikus forradalmat, mely megoldja az agrár- és a nemzetiségi kérdést, felszámolja a feudális maradványokat, megszabadítja az országot az imperialista függőségtől. Miközben a nép harca fokozódott, a török burzsoázia és a liberális földbirtokosok, valamint az elnyomott népek szabadságáért harcolók forradalmi és ellenzéki köreiben egyesülési törekvés volt megfigyelhető.

1907-ben Párizsban ezek az erők kongresszust tartottak, amelyen az „Egyesülés és haladás" párt, az örmény nacionalisták „Dasnakcutjun" pártja, bolgár, arab, albán nemzeti csoportok vettek részt. A kongresszus résztvevői megállapodtak a harc céljaiban és módszereiben. Célul tűzték ki, hogy lemondatják II. Abdul Hamidot és parlamenti kormányzati formát létesítenek. A cél elérése érdekében a kongresszus azt javasolta, hogy tanúsítsanak ellenállást a szultán kormányával szemben, tagadják meg az adófizetést, fejtsenek ki forradalmi propagandát a hadsereg soraiban, s készítsék elő a felkelést. Ezt a felkelést egyébként a kongresszus a felső rétegekben végbemenő, elsősorban katonai puccsnak képzelte el.

1909 őszére tűzték ki a felkelést, az élet azonban megelőzte az ifjútörököket. Az 1905-ös orosz forradalom és az iráni forradalom hatása egyre erősebben jelentkezett. 1907 végén és 1908 elején Sinopban, Trabzonban, Diyarbakirban, Bitlisben, Izmirben egymást érték a városi szegénynép spontán megmozdulásai. 1908 nyarán egész Macedónia forradalmi lázban égett. Abdul Hamid kegyetlenül letörte a népi megmozdulásokat, a forradalom lángja mégis egyre magasabbra csapott, főleg az elnyomott nemzetiségi területek és a nemzeti kisebbségek parasztsága körében.

1908-ban az imperialista államok törökországi aktivitása fokozódott. Ausztria—Magyarország Szaloniki elfoglalására készült. 1908 júniusában pedig a cári Oroszország és Anglia megállapodást kötött közös macedóniai akciókról. Nyilvánvalóan Törökország felosztása volt készülőben. Az ifjútörökök elhatározták, hogy megelőzik az imperialista államok akcióját, s a tervezett időpontnál előbb akcióba léptek.

1908 július elején Niazi bej és Enver bej vezetésével a macedóniai török katonaság fellázadt. A macedóniai parasztok partizáncsapatai csatlakoztak a lázadókhoz. Július 23-án az ifjútörök bizottság táviratban kérte Abdul Hamidot, hogy állítsa helyre az 1876. évi alkotmányt[3], s ezáltal „őrizze meg alattvalóinak rendíthetetlen hűségét". Az ifjútörökök egyszersmind figyelmeztették a szultánt, hogy ha július 26-ig nem rendeli el a parlament

[3] Az alkotmány az európai burzsoá monarchiák alkotmányainak alapján készült. A szultán az 1877—1878. évi orosz—török háború alatt eltörölte és terroruralmat léptetett életbe.

összehívását, „akkor őfelsége szenpontjából nemkívánatos és kellemetlen események következhetnek be".

Abdul Hamid, minthogy nem volt módjában erőszakkal letörni a forradalmat, manőverezéshez folyamodott. Az 1908. július 24-re virradó éjjel aláírta az alkotmány visszaállításáról szóló rendeletet. Ezzel az ifjútörökök számára feleslegessé vált az erélyesebb akciók megindítása. Ki is jelentették, hogy a forradalom véget ért. Eljárásuk gyengeségüket, a forradalmi harc további kibontakozásától való félelmüket tükrözte.

Az ifjútörökök kitörő örömmel üdvözölték a szultán elhatározását. Szerintük a forradalom már véget is ért, jóllehet a néptömegek csak most kezdtek harcba lendülni. Eskisehirben sztrájkoltak a vasutasok, Izmirben a kikötői rakodómunkások megtagadták a külföldi hajók kirakását. A parasztok földet követeltek. Nem fizettek adót, nem ismerték el a szultáni közigazgatást. A munkások, a parasztok és a városi szegények forradalmi megmozdulásai azonban ösztönös jellegűek voltak.Az ifjútörökök nem álltak e megmozdulások élére, sőt mindent elkövettek, hogy megszüntessék őket. Azon voltak, hogy a forradalmat egy felső rétegekben végbemenő államcsíny keretei közé szorítsák.

Az imperialisták is megpróbálták „ártalmatlanná tenni" a forradalmat. Ausztria—Magyarország Bosznia és Hercegovina annektálásával a Balkán csendőreként járt el. Anglia, Oroszország, Németország és Franciaország is ellenséges álláspontra helyezkedett. Mint Lenin mondta, ez a hatalmak kollektív fellépése volt a forradalmi Törökország ellen.

Az imperialisták félelme azonban fölöslegesnek bizonyult. Az ifjútörökök nem akartak következetes harcot az imperialisták ellen, s a szociális kérdések megoldása sem állt szándékukban. Fegyveres erővel törték le az első munkásmegmozdulásokat. „Megbízható csapatokat" küldtek a parasztok ellen. Érthető, hogy ezek után az imperialisták dicsérni kezdték az ifjútörök forradalmat és az ifjútörököket. Dicsérték a török forradalmat, amiért „békésen zajlott le", „csendben és vértelenül", amiért az ifjútörökök „tiszteletben tartották a rendet" és szembeszálltak „a tömeg szélsőséges túlkapásaival".

Az 1908. évi törökországi forradalom gyenge volt, s így nem oldhatta meg feladatait. Beérte azzal, hogy felszámolta Abdul Hamid uralmát, az oszmán birodalomban azonban semmiféle tár-

sadalmi és gazdasági változások sem mentek végbe. Az ifjútörökök egyetlen ígéretüket sem váltották be. Nem oldották meg az agrárkérdést, nem javították meg a parasztok helyzetét. A földesúri latifundiumok sértetlenek maradtak. Változatlanul a földtulajdonosok 5 százaléka tartotta kezében a megművelhető földterület 65 százalékát, s csupán 35 százalék jutott a 95 százalékot képviselő parasztgazdaságokra.

Nem oldották meg az ifjútörökök a munkáskérdést sem. A forradalom idején még szervezetelen, saját párttal nem rendelkező, kis létszámú török proletariátus nem állhatott a forradalom élére. Aktív megmozdulásaira már csak a forradalom kitörése után került sor. Az ifjútörökök hatalomra jutásuk után nem javítottak a proletariátus helyzetén. Nem állapítottak meg bérminimumot, a munkanapot nem korlátozták, munkásvédelemről szó sem volt, a sztrájkot megtiltották.

Nem oldották meg az ifjútörökök a nemzetiségi kérdést sem, a forradalom egyik legfontosabb kérdését. A soknemzetiségű oszmán birodalom elnyomott népei azt remélték a forradalomtól, hogy megszabadítja őket Abdul Hamid véres uralmától. Az ifjútörökök azonban nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Felállították az oszmánizmus (ottománizmus) elméletét, s azt állították, hogy Törökországban nincsenek különféle nemzetiségek, olyanok, amelyeknek szükségük lenne önrendelkezési jogra, hanem csupán oszmánok vannak, akik a helyreállított 1876. évi alkotmánnyal megkapták jogaikat. Ez is azt mutatta, hogy az uralkodó körök továbbra is hatalmukban kívánták tartani a nem török népeket, fenn akarták tartani a soknemzetiségű oszmán birodalmat, a népek börtönét. Amikor pedig a nemzeti felszabadító mozgalom újult erővel fellángolt, az ifjútörökök Abdul Hamid-féle véres módszerekkel igyekeztek elfojtani a mozgalmat.

Az 1908. évi török forradalom annak a történelmi harcnak volt egy része, melyet az elnyomott keleti népek vívtak a középkori csökevények és az imperialista elnyomás ellen, és azon ellentétek megnyilvánulásának volt az eredménye, amelyek az oszmán birodalmat jellemezték. Kibontakozása az 1905-ös orosz forradalom hatása alatt ment végbe.

Az ifjútörök forradalom nem oldotta meg feladatait. A török nép imperialistaellenes, antifeudális harca a történelmi jövő feladata maradt.

A liberális burzsoázia reformmozgalma a XIX. század kilencvenes éveiben

A XIX. század végén lényegében a külföldi imperializmus tartotta kezében Kína iparát, kereskedelmét és közlekedését. Kína a kapitalista Európa és az Egyesült Államok agrárfüggvénye és nyersanyagszállító függvénye, iparcikkeik felvevőpiaca volt.

A külföldi imperialisták politikája szükségszerűen ellenállásra indította a kínai népet, amely sohasem békélt meg az idegen hódítókkal és honi feudális elnyomóival. Míg a XIX. század negyvenes-ötvenes éveinek ópiumháborúi előtt a kínai társadalomban a parasztok és a feudális földbirtokosok osztályharca dúlt, s ez a harc hajtóereje volt a történelmi fejlődésnek, most az antifeudális harc egyre inkább összeolvadt a külföldi kapitalista elnyomás ellen, a nemzeti felszabadulásért indított népi mozgalommal.

Elégedetlen volt a helyzettel a liberális burzsoázia és a liberális földbirtokosság is. Újból fellendült a reformokért, az államigazgatás átalakításáért folytatott mozgalom. A mozgalmat Kang Ju-vej vezette, aki a liberális burzsoázia, a földbirtokosok, a hivatalnokok és az arisztokrata értelmiség egy részét képviselte.

Kang Ju-vej és hívei olyan reformokat követeltek a mandzsu dinasztiától, amelyek biztosítják Kína önálló nemzeti fejlődését és a szerencsétlenségek elhárítását. Azon voltak, hogy akadálytalanul fejlődjön a nemzeti ipar és kereskedelem, több intézkedést terveztek a közoktatásügy területén, a Nyugat vívmányainak meghonosítása érdekében — hogy ily módon Kína erőssé és függetlenné váljon.

A liberális reformpártiak 1895-ben megalakították a „Tanulj meg erősnek lenni" társaságot. 1898-ban Pekingben új szervezetet hoztak létre, „A haza védelmének társaságát". Megindították „Nemzetközi Közlöny", „Jelenkori Események" stb. című lapjaikat. Kang Ju-vej a császárnak címzett egyik memorandumában kérte „az alkotmányos államrendszer bevezetését, a parlament megnyitása napjának mielőbbi megjelölését és az egész néppel való közlését".

1898 júniusában Kuanghszü, a fiatal kínai császár Kang Ju-vejt és csoportját bízta meg az ország irányításával.

A reformpártiak 102 napig álltak a kínai közigazgatás élén. Ezalatt sok rendelet jelent meg a császár aláírásával, arra vonatkozólag, hogy fejleszteni kell az ipart és a mezőgazdaságot, meg kell szüntetni a régi államvizsga-rendszert, fiatalokat kell államköltségen külföldi tanintézetekbe küldeni, főiskolát kell létesíteni Pekingben stb.

1898 szeptemberében a reformpártiak állami tanácskozást akartak összehívni az alkotmány kidolgozására, de a reakció éles ellenállásába ütköztek.

A reakció vezetője, Ce Hszi, az özvegy anyacsászárnő 1898. szeptember 22-én államcsínyt szervezett. Kuanghszüt elfogták, a reformpártiakat börtönbe vetették. Kang Ju-vej csak nagy üggyel-bajjal tudott elmenekülni. Néhány nappal később Peking egyik főterén a legtekintélyesebb reformpárti vezetőket nyilvánosan kivégezték. Így ért véget a „reformok korszaka".

A XIX. század kilencvenes éveinek reformmozgalma haladó jellegű volt. A liberális reformisták mozgalma a rendkívüli elmaradottság, a feudális despotizmus körülményei között jelentős lépés volt előre.

A kilencvenes évek kínai liberálisai azonban nem mentek túl az alkotmányos monarchikus rendszer eszményein. Tagadták az osztályokat és az osztályharcot, nem ismerték fel az ország igazi függetlenségének útjait. Gyengesége miatt a nemzeti burzsoázia nem tudta számottevően támogatni a reformpártiakat. A liberálisok távol álltak a néptől, és féltek a tömegek forradalmi mozgalmától. Vereségük oka elsősorban ebben keresendő.

Az 1899—1900. évi antiimperialista népfelkelés

A kínai nép tragédiája az, hogy a századforduló idején nem volt olyan osztály, amely vezethette volna a népet a helyes úton, a tudatos demokratikus harc útján. A proletariátus akkor még nem irányíthatta a kínai nép nemzeti felszabadító mozgalmát. A nemzeti burzsoáziának nem volt politikai pártja, sem befolyása. A számát tekintve hatalmas parasztság a proletariátus vezetése nélkül nem tudta kihasználni óriási lehetőségeit.

A kínai nép tömegakciói középkori színezetű, szervezetlen lázongások voltak. Ilyen volt az 1899—1900. évi első antiimperialista népfelkelés is, amely Kína északi részén bontakozott ki. Fő erői a szállítómunkások, a városi kézművesek, a katonák és

a parasztok voltak. Élén a „Ji-ho-csüan" („A béke és az igazságosság ökle") titkos társaság állt. A felkelők felégették azokat a házakat, melyekben külföldiek laktak, megrongálták a vasútvonalakat, a távíróvezetékeket, megölték a misszionáriusokat.

Nyolc imperialista állam (Anglia, Franciaország, Németország, az Egyesült Államok, Japán, a cári Oroszország, Olaszország és Ausztria—Magyarország) csapatai 1900-ban betörtek Kínába, elfoglalták Pekinget és kegyetlenül leszámoltak a felkelőkkel.

Az egész európai és amerikai burzsoá sajtó a kínai nép ellen uszított. Angol, amerikai és más lapok azt harsogták, hogy végezni kell „a sárga veszéllyel", mert fenyegeti az európai kultúrát.

A burzsoá soviniszta őrjöngés napjaiban Lenin az orosz munkásosztály nevében „A kínai háború" címmel cikket írt az „Iszkra" első számában (1900 december), és szenvedélyes hangon tiltakozott az imperialisták kínai rablópolitikája ellen. Felszólított minden öntudatos munkást a kínai nép védelmére.

Az 1899—1900. évi spontán felkelés az imperialista államok egyesült erőinek csapásai alatt vereséget szenvedett. Vereséget szenvedett továbbá azért, mert elárulta a mandzsu dinasztia, amely kezdetben a néptől való félelmében úgy tett, mintha kész volna támogatni a felkelőket.

1900. június 20-án Ce Hszi császárnő hadat üzent a külföldi államoknak, de amikor a nyolc hatalom expedíciós hadteste megérkezett Kínába, a mandzsu udvar azonnal elárulta a felkelőket. Az imperialisták a felkelés leverése után 1901 szeptemberében rákényszerítették Kínára a „záró jegyzőkönyvet", mely Kínát 67,5 millió font sterling jóvátétel fizetésére kötelezte. Az imperialista burzsoázia még kedvezőbb feltételekkel vihette be az országba tőkéjét, és szállíthatta ki az olcsó nyersanyagot és olcsó munkaerőt, a kulikat. Kína a nemzetközi imperializmus félgyarmatává süllyedt.

Szun Jat-szen forradalmi tevékenységének kezdete

A kínai nép az imperialisták által rendezett vérfürdő után sem szüntette meg szabadságharcát. A forradalmi erők összegyűjtésében, a forradalmi harc programjának kidolgozásában Szun Jat-szen töltött be kimagasló szerepet a századforduló táján.

1894-ben, a japán—kínai háború kitörése után a Hawaii-szige-

teken egy maroknyi kínai telepesből — kisboltosokból, kisfarmerekből — megalakította a „Kína Újjászületésének Társasága" (Szingcsunghaj) nevű forradalmi szervezetet, mely szerinte alkalmas volt arra, hogy megmentse Kína nemzeti létét, megdöntse a mandzsu dinasztiát és megteremtse a köztársaságot. Valójában azonban a Szingcsunghaj szűk látókörű szervezet volt, amely nem tűzte ki célul, hogy a széles néprétegeket vigye forradalmi harcba. A társaságban a hangadó a kispolgári értelmiség képviselőinek maroknyi csoportja volt. Szun Jat-szen meggyőződéssel vallotta, hogy az összeesküvő forradalmárok kicsiny csoportja a nép nélkül is végre tudja hajtani a fegyveres forradalmat.

1895. szeptember 9-én a hatóságok nyomára bukkantak Szun Jat-szen szervezetének. A csoport sok tagját kivégezték, Szun Jat-szen Japánba menekült, majd a Fülöp-szigetekre utazott, hogy megszervezze az ott élő kínaiakat a mandzsu dinasztia ellen. Részt vett a Fülöp-szigeti nép függetlenségi harcában. Később az Egyesült Államokba ment. Azt remélte, hogy propagandamunkája eredményes lesz, de kudarc várt rá. Az Egyesült Államokban élő kínaiakat nem sikerült megszerveznie.

Amikor hírül vette, hogy Észak-Kínában népfelkelés tört ki, Japánból (ahová azért utazott, hogy közelebb legyen Kínához) 1900-ban Hsziangkiangba (Hongkongba) ment, s néhány ezer ember felfegyverzésével megkezdte délen a mandzsu dinasztia elleni felkelés előkészítését. A felkelés vereséggel ért véget. Szun Jat-szen azonban kitartott a harc folytatása mellett. 1900 után ellátogatott több európai országba, tanulmányozta a politikai irányítás módszereit, megismerkedett a szocialista eszmékkel.

Szun Jat-szen és a haladó kínai értelmiség más képviselői lázasan keresték a választ az őket legjobban izgató kérdésekre: „Hogyan menthető meg Kína? Milyen úton haladjon a kínai nép?"

Az „Egyesült Forradalmi Liga"

Az 1905—1907. évi orosz forradalom fontos mérföldkő volt a haladó kínai erők küzdelmében. Szárnyakat adott Szun Jat-szennek, segítségére volt abban, hogy kidolgozza a harcos kínai demokrácia platformját, amely immár nem egyes emberek programja volt, hanem a forradalmi tömegekre támaszkodott.

Az ázsiai forradalmi mozgalom további fejlődése igazolta Le-

nin előrelátást. Mint Lenin írta, Kínában „elkerülhetetlen..., hogy a régi kínai lázadások egy tudatos demokratikus mozgalomba nőjenek át"[4]. A kínai nép szabadságharcának ebben a szakaszában mutatkozott meg az 1905—1907. évi orosz forradalom hatása.

1905 augusztusában Szun Jat-szen megalakította „Kína Egyesült Forradalmi Ligáját", amely azt jelezte, hogy a kínai nép a politikai tudat magasabb fokára emelkedett. A „Liga" a polgári és a kispolgári értelmiséget, a tanulóifjúságot, a nemzeti burzsoázia legjobbjait egyesítette.

Az „Egyesült Liga" programjának legharcosabb pontja az volt, melyben követelte a földre vonatkozó egyenlő jogokat (a föld nacionalizálását), ami biztosította számára a sokmilliós parasztság támogatását. Az agrárkérdés megoldása, a feudális kizsákmányolás megszüntetésére vonatkozó program megvalósítása a polgári demokratikus forradalom feladatainak teljesítését jelentette volna. Az „Egyesült Liga" harcot indított a köztársaság megteremtéséért is.

Az „Egyesült Liga" programja mindamellett lebecsülte azt a veszélyt, amely az imperialista államok, a kínai nép kizsákmányolói részéről fenyegette Kínát. A leendő köztársaság külpolitikájának meghatározásában a program abból indult ki, hogy el kell ismerni minden egyenlőtlen szerződést, ki kell egyenlíteni minden külföldi kölcsönt, meg kell védeni a külföldiek minden jogát, azzal az egyetlen feltétellel, hogy a külföldiek nem támogatják a mandzsu kormányt. Az „Egyesült Liga" komolyan hitt abban, hogy a mandzsu dinasztia elleni harcában a külföldi hatalmak támogatni fogják. Ez óriási tévedés volt, mert e hatalmakat érdekeik a mandzsukhoz fűzték. Közben országszerte erősödött a népmozgalom a külföldi elnyomás és a mandzsu dinasztia ellen.

Az 1906—1908. évi forradalmi harcok

1906 őszén a tömegek forradalmi aktivitása a legnagyobb méreteket Csiangszu, Csianghszi, Anhuj, Honan, Hupej, Hunan, Fucsien, Kuangtung és Kuanghszi tartományban érte el, ahol nagyarányú kormányellenes megmozdulásokra került sor. Éreztette hatását az „Egyesült Liga" növekvő befolyása.

[4] *Lenin* Művei. 15. köt. Szikra 1955. 182. old.

A kínai szabadságharc történetének ebben az időszakában kiemelkedő szerepet foglalt el a Csianghszi tartományban levő Pinghsziang bányászainak felkelése. Ezzel megkezdődtek az 1906—1908. évi forradalmi harcok, az 1911. évi forradalom előkészítésének fontos mérföldkövei. 30 000 ember vett részt a felkelésben. A felkelők soraiban harcolt a tanulóifjúság is, az „Egyesült Liga" tagjai. A felkelők silány fegyverzetük ellenére hősiesen verekedtek a 20 000 főnyi, jól felfegyverzett kormánycsapatokkal.

Az „Egyesült Liga" nagyra becsülte a pinghsziangi bányászok hősiességét, s tevékenyen részt vett a felkelés irányításában. A Japánban tartózkodó Szun Jat-szen különbizottságot állított fel a felkelők hatékony támogatása érdekében. A felkelés végül mégis elbukott, a reakció még túlerőben volt.

1907-ben újabb tömegakciók mentek végbe. 1907 februárjában fellázadt a vucsangi katonaság, ami a hupeji csapatok körében nagy rokonszenvet keltett. A katonák nem voltak hajlandók lőni a felkelőkre. A kormány kénytelen volt jelentős engedményeket tenni a katonáknak. Miután megkapták háromhavi zsoldjukat, megnyugodtak, de csak rövid időre.

1907-ben megmozdultak a Kuangtung tartománybeli parasztok és az „Egyesült Liga" képviselőinek vezetésével megalakították forradalmi csapataikat, s májusban elfoglalták Saonianghsziangot és Jaopinget. A kormánycsapatok csak hosszan tartó, véres harcok árán tudták kiűzni a paraszti alakulatokat.

Ebben az időszakban Szun Jat-szen vezetésével folyt a forradalmi csapatok alakítása. Az „Egyesült Liga" ezeket akarta alapjává tenni egy nagy forradalmi hadseregnek, mely majd elfoglalja Kuanghszi és Kuangtung tartományokat, s előrenyomul Közép-Kínába, a Jangce folyóig.

1907 őszén Kuangtung tartomány délnyugati részén parasztfelkelés tört ki az „Egyesült Liga" vezetésével. A kormánycsapatok egy része csatlakozott a felkelőkhöz, s az egyesült erők elfoglalták Fangcsenget. Nem sikerült azonban megvalósítani az „Egyesült Ligának" Kuanghszi és Kuangtung elfoglalására irányuló tervét.

Az „Egyesült Liga" által vezetett tömegmozgalom mellett 1907 és 1908 folyamán kormányellenes akciók zajlottak le Csianghszi és Csecsiang tartományokban is. Ezeknek az élén az „Egye-

sült Ligával" kapcsolatban nem levő különféle titkos társaságok álltak.

Az 1906—1908. évi harcok arról tanúskodtak, hogy erősödik a forradalom, s társadalmi és gazdasági tartalmát tekintve polgári demokratikus forradalommá válhat. Ilyen forradalom akkor ment volna végbe, ha harcosai határozottan megvalósították volna a kínai polgári demokrácia platformját, a kínai forradalmi átalakítások haladó programját. A kínai demokrácia nagy forradalmi tettekre volt képes, őszintén együtt tudott érezni a dolgozókkal, hinni igazukban, „harcolni azokért az ideálokért, amelyekig a Nyugat eljutott"[5].

Szun Jat-szen „három népi elve"

Szun Jat-szen pontosan ilyen platformmal lépett fel. 1907-ben részletesen kifejtette „három népi elvét", s ezek lettek az „Egyesült Liga" programpontjai: 1. nacionalizmus (a kínaiak nemzeti összefogása és az idegen mandzsu monarchia elleni harca); 2. demokratizmus (a kínai demokratikus köztársaság megteremtése); 3. a „népjólét" (Szun Jat-szen „szocialista álma": Kína elkerüli a kapitalista fejlődés szakaszát).

Szun Jat-szen tehát az orosz narodnyikok doktrínájához hasonló elméletet dolgozott ki. Az ő „szocialista álma" azonban radikális agrárreform propagálásával párosult, amely megvalósulása esetén azt jelentette volna, hogy létrejönnek a kapitalizmus gyors fejlődéséhez szükséges feltételek.

Szun Jat-szen narodnyik doktrínája, a kínai kapitalizmus elháríthatóságáról szóló „szocialista elmélete" utópia volt, hiszen amit hirdetett, objektíve csupán a feudális elnyomás felszámolásának programjával, s nem pedig mindenféle kizsákmányolás megszüntetésével volt egyértelmű.

Szun Jat-szen lényegében a föld nacionalizálását követelte. Ennek megvalósítása a kínai forradalom egyik fő feladata volt. Ugyanakkor a kínai forradalmi demokrácia követelésének teljesítése tisztán kapitalista, maximálisan kapitalista agrárprogram végrehajtását jelentette volna. Szun Jat-szen a „népjólét" elvének hirdetésével haladó polgári demokratikus programot hirdetett, melynek megvalósulása biztosította volna Ázsia egyik legelmaradottabb országának progresszív fejlődését, azt, hogy

[5] *Lenin* Művei. 18. köt. Szikra 1955. 156. old.

„lerombolják a feudalizmust minden formájában és megnyilvánulásában"[6].

A forradalmi polgári demokrácia mellett azonban — amely arra törekedett, hogy megvalósítsa a maga agrárprogramját és demokratikus platformját — olyan liberálisok is tevékenykedtek, akik ellenezték a forradalmi átalakításokat. A liberális táborban különböző irányzatú csoportok alakultak ki: a monarchista konzervatív burzsoázia szélsőjobboldali képviselőitől kezdve a „mérsékeltebb" alkotmánypártiakig.

A mandzsu kormány gátolni akarta a kínai forradalom feltartóztathatatlan fejlődését, ezért kihirdette, hogy reformokat léptet életbe. 1906-ban külön szervet állítottak fel az alkotmány kidolgozására, élén Jüan Si-kajjal, a kínai liberalizmus legkonzervatívabb képviselőjével. A liberálisok abban a reményben, hogy részt vehetnek majd az állam igazgatásában, szövetséget kötöttek a feudális reakcióval, a mandzsu kormány mellé álltak.

A „felülről" jövő reformok megvalósítását azonban 1908 novemberében leállították, amikor (Kuanghszü és Ce Hszi halála után) a kétéves Pu-ji került a trónra. A reakciós klikk felrúgta a liberálisokkal kötött szövetséget, és eltávolította Jüan Si-kajt. Ezzel a mandzsu dinasztia „reformtevékenysége" befejeződött.

Az 1911. évi forradalom kezdete

Az 1911. évi kínai forradalom a nép eddigi forradalmi harcának folytatása volt. A népi erők 1911-es forradalmi megmozdulását az robbantotta ki, hogy a mandzsu kormány egyre inkább az imperialista államok diktátumának megfelelően folytatta politikáját.

1911 májusában a kormány rendeletet adott ki, melynek értelmében állami kezelésbe veszik azokat az anyagi eszközöket, amelyeket vasútépítésre gyűjtöttek össze több kínai tartományban. Ezzel egy időben a mandzsu kormány megállapodást kötött egy bankkonzorciummal, melyet angol, amerikai, német és francia bankárok hoztak létre kormányuk támogatásával.

A megállapodás hatmillió font sterling vasútépítési kölcsön felvételét tartalmazta. Minden józan gondolkodású kínai számára világos volt, hogy ezeknek a kormányintézkedéseknek egyetlen céljuk van: külföldi imperialisták ellenőrzése alá helyezni a kínai vasutakat és az egész vasútépítést.

A mandzsu kormánynak ezzel a lépésével betelt a pohár. A ki-

[6] Ugyanott, 160. old.

nai nemzeti burzsoázia hazafias „vasútvédelmi mozgalmat" indított. 1911 augusztusában a mandzsu dinasztia politikájával szemben rendezett tiltakozó gyűlések Szecsuan tartományban kormányellenes felkelésbe csaptak át.

A kínai forradalom mégsem Szecsuanban, hanem a vucsangi eseményekkel kezdődött el. Vucsangban 1911. október 10-én az „Egyesült Liga" helyi szervezete fellázította a helyőrséget, melyhez a lakosság óriási lelkesedéssel csatlakozott. Október 11-én a forradalmi Vucsang képviselői kongresszust rendeztek, s kikiáltották a kínai köztársaságot.

A forradalom Vucsangból kiindulva diadalmaskodott Hankouban, Hanjangban, Sanghajban, Kantonban és más városokban. 1911 októberében a felkelés kiterjedt Hunan, Senhszi, majd pedig még néhány tartományra. A kínai forradalom győzelmet aratott a déli és a központi tartományokban, vagyis az országnak abban a részében, ahol viszonylag fejlett volt az ipar, vagyis ahol a proletariátus, a nemzeti burzsoázia és a kispolgári értelmiség összpontosult. 1913-as adatok szerint Kína 21 713 iparvállalata 630 000 munkást foglalkoztatott. A legtöbb üzem Hankouban, Sanghajban és Kuangcsouban létesült.

Akkor a proletariátus még nem alakította meg önálló osztályszervezeteit. Részben olyan szakmai szövetségekben tömörült, amelyek nemcsak a munkásokat és a tanulókat, hanem az üzemtulajdonosokat is magukban foglalták. Sok proletár belépett a heterogén összetételű titkos társaságokba. A kínai forradalomban a proletariátus még nem vitt önálló szerepet.

A déli országrészben kialakult forradalmi tábor a burzsoá demokrácia vezetése alatt munkásokat, városi szegényeket, kis- és középpolgárokat egyesített. Ezek a forradalmi és haladó erők kétségtelenül számíthattak arra, hogy támogatja őket a sokmilliós parasztság, amely arra vágyott, hogy birtokába vegye a földet és végérvényesen megszabaduljon a feudális szolgaságtól.

A forradalmi hatalmi szervek megteremtése. Szun Jat-szen kiáltványa

A déli városokban a köztársaság kikiáltása után forradalmi hatalmi szerveket állítottak fel, új politikai szervezetek létesültek.

Ez idő tájt kezdtek a déli liberális burzsoázia képviselői beáramlani az „Egyesült Ligába", és fokozatosan megszerezték a forradalmi szervek vezető pozícióit. Az „Egyesült Liga", amely főleg a kis-

és középburzsoázia demokratikus részének képviselőiből állt, rövid idő alatt 300 000 főnyi szervezetté duzzadt, és a forradalom vezetője lett.

A köztársasági hatalmi szervek megteremtése után azonban erősen kiéleződött a harc az „Egyesült Liga" demokratikus irányzatú régi vezetői és a liberálisok között, akik a kínai nagyburzsoázia érdekeit tükröző liberális alkotmánypárt képviselői voltak. A kormányalakítás körül folyó harc rendkívül nagymértékben meggyengítette a forradalom táborát.

1911. december 24-én Szun Jat-szen visszatért emigrációjából Kínába. Öt nap múlva megtartották a déli forradalmi városok képviselőinek kongresszusát, s a kongresszus nemzetgyűléssé nyilvánította magát. A kínai köztársaság fővárosa Nanking lett. Egyhangúlag Szun Jat-szent választották meg ideiglenes köztársasági elnökké.

1912. január 2-án Szun Jat-szen kiáltványt adott ki, melyben hangsúlyozta, hogy a köztársasági kormány nem nyúl hozzá a külföldiek tulajdonához. „A köztársaság érvényeseknek ismeri el lejárásuk időpontjáig mindazokat a szerződéseket, melyeket a forradalom előtt a mandzsu kormány kötött más államokkal... A köztársaság tiszteletben tartja a külföldi államok és egyes állampolgáraik mindazon jogait, amelyeket a forradalom előtt a mandzsu kormánytól kaptak..." Szun Jat-szen célja ezzel a kiáltvánnyal az volt, hogy megszerezze a külföldi államok támogatását, mivel a forradalom fő céljának a mandzsu dinasztia megdöntését tartotta.

Kína belső szociális problémáit, s főleg a parasztkérdést illetően a megoldás a liberálisok erős ellenállásába ütközött. Szun Jat-szen, a forradalmi demokrácia vezetője liberális környezetbe került, s a liberálisok szemében ő csak magányos idealista volt.

Az északi reakciós erők és a forradalmi dél háborúja

A kínai forradalom nemcsak külső ellenséggel — Európa és az Egyesült Államok imperialista burzsoáziájával — találta magát szemben, hanem hatalmas belső ellenséggel — a feudális reakcióval és a liberális monarchista burzsoáziával — is. A reakció központja a konzervatív északon alakult ki, ahol az ellenforradalom táborában egyesültek a feudális vezetők, a magas beosztású állami hivatalnokok, a földbirtokosok és liberálisok, élükön Jüan Si-kaj tábornokkal, aki az

északi militarista klikk egyik vezére, 1911 novemberétől pedig a pekingi kormány feje volt. Az ellenforradalom erőit támogatták az imperialista államok, amelyek mindenképpen meg akarták akadályozni a kínai forradalom győzelmét.

Jüan Si-kaj kormánya háborút indított a köztársasági, forradalmi dél ellen. Az ellenforradalmi erők kihasználták a déli liberálisok ingadozását. A liberálisok ugyanis féltek a polgárháború fokozódásától és a földért küzdő paraszti tömegek aktivitásának növekedésétől.

Lenin nagy figyelemmel kísérte a kínai forradalmat, s 1912-ben a következőket írta: „A kínai szabadságot a paraszti demokrácia és a liberális burzsoázia szövetsége vívta ki. Hogy a parasztok, akiket nem vezet a proletariátus pártja, meg tudják-e tartani demokratikus hadállásaikat a liberálisokkal *szemben,* akik csak a kedvező pillanatot lesik, hogy átvágjanak a jobboldalra — ez majd a közeljövőben elválik."[7] Az 1912—1913. évi események megmutatták, hogy a forradalmi parasztdemokrácia nem tudta megvalósítani platformját a forradalomban, a liberálisok pedig ugyanolyan aljasak és jellemtelenek voltak, mint az európai országokban.

A kínai forradalom veresége

Szun Jat-szen, akire a liberálisok az országnak a polgárháborútól való megmentése jelszavával nyomást gyakoroltak, minthogy nem sikerült megkapnia a külföldi államoktól az elismerést, 1912. február 14-én átengedte az elnöki tisztséget Jüan Si-kajnak, az északi militarista klikk vezetőjének. Ez azután történt, hogy 1912. február 12-én a mandzsu dinasztia kénytelen volt lemondani a trónról.

A Szun Jat-szen vezette forradalmi demokrácia nagy érdeme a feudális monarchia megszüntetése. A demokráciának ez a győzelme azonban Jüan Si-kaj hatalmának megszilárdulásával semmivé lett.

1912. február 17-én a nankingi nemzetgyűlés Szun Jat-szen helyébe Jüan Si-kajt választotta ideiglenes köztársasági elnökké. Jüan Si-kaj a választás után azonnal áthelyezte a nemzetgyűlést Pekingbe, ahol az nyomban az északi reakciós erők ellenőrzése alá került.

[7] Ugyanott, 402. old.

Jelentős engedmény volt a liberálisoknak az „Egyesült Liga" feloszlatása, illetve az egykori „Liga" alapján a Kuomintang párt (nemzeti párt) megalakítása. Ez a párt tulajdonképpen a kispolgári demokrácia és a liberálisok blokkja lett. A Kuomintang programja sok vonatkozásban eltért az „Egyesült Liga" platformjától. A legnagyobb eltérés az volt, hogy a Kuomintang programjából hiányzott a parasztok érdekeivel kapcsolatos pont: a földre vonatkozó egyenlő jogok követelése.

Tehát a forradalom egyik legfontosabb feladata — a feudális földbirtoklás megszüntetése — megoldatlan maradt.

A Szun Jat-szen vezetése alatt álló kínai demokrácia nem tudta mozgósítani és megszervezni a forradalom során a néptömegeket, nem tudott következetes antiimperialista és antifeudális programot kidolgozni, még kevésbé megvalósítani.

Az imperialista hatalmak messzemenő támogatásban részesítették az ellenforradalmat. A nagybirtokosok és a nagyburzsoázia diktatúráját képviselő Jüan Si-kaj személyében látták azt az „erős embert", aki képes a forradalom megfékezésére. Elismerték Jüan Si-kaj „köztársaságát", és nagy kölcsönöket nyújtottak neki.

Az 1911. évi kínai forradalom a legnagyobb ázsiai ország sokmilliós tömegeinek ébredését jelezte.

A bolsevikok 1912. évi prágai konferenciájának Lenin által megfogalmazott határozatában a következőket olvassuk: „A konferencia hangsúlyozza, hogy a kínai nép forradalmi harca, amely felszabadulást hoz Ázsiának és megrendíti az európai burzsoázia uralmát, világjelentőségű . . ."[8]

A kínai forradalmi demokrácia Szun Jat-szen vezetésével ragyogó fejezetet írt a hős kínai nép szabadságharcának történetébe.

A forradalom, bár jellege polgári demokratikus volt, nem semmisítette meg a falun a feudális elnyomást. Nem vetett véget a külföldi imperializmus kínai uralmának. Kínát továbbra is kizsákmányolta a nemzetközi imperializmus.

[8] *Lenin* Művei. 17. köt. Szikra 1955. 475. old.

4. India népeinek nemzeti felszabadító harca a XIX. század végén és a XX. század elején

Az angol monopoltőke szerepe India gyarmati kizsákmányolásában

A századforduló táján, az imperialista korszak beköszöntésével az angol monopoltőke egyre nagyobb szerepet töltött be India gyarmati kizsákmányolásában. A XX. század első éveiben az angol finánctőke tartotta kezében a bankbetétek háromnegyedét. India „társadalmi adóssága" 274 millió font sterlingre emelkedett. Anglia tőkebefektetéseinek összege 450 millió volt. Az angol monopoltőke az ország egész gazdasági életét ellenőrizte. Az angol monopóliumok árgus szemekkel figyelték a nemzeti ipart.

Az indiai nép nyomora elképzelhetetlen méreteket öltött.

India népe gyűlölte az angol imperializmust. A XIX. század végén és a XX. század elején India dolgozói forrongtak, keresték annak módját, hogyan szabadulhatnának meg a gyarmati és a feudális elnyomástól. Erre az időre esnek a proletariátus első megmozdulásai.

India munkásosztályának helyzete

1894-ben 815 vállalat mintegy 350 000 munkást foglalkoztatott. A munkásosztály rendkívül nehéz körülmények között élt. A mezőgazdaságtól még el nem szakadt munkások nyomorúságos bérükből kénytelenek voltak adót fizetni az angol gyarmatosítóknak, bérleti díjat fizetni a földbirtokosoknak, és magas kamatot fizetni az uzsorásoknak a kölcsönök után, mert kölcsönök nélkül élni nem lehetett. India munkásaira tehát nem csupán a tőkések igája nehezedett, hanem a földbirtokosoké és az uzsorásoké is.

A vállalatoknál a napi munkaidő 15—16 órán át tartott. A munkások lakásviszonyai borzalmasak voltak. Egészségtelen, nyomorúságos viskókban 20 vagy még több ember is szorongott. Ennek következtében a dolgozók közt igen magas volt a halálozási arányszám.

India munkásosztálya még nem tömörült egységbe, osztályszervezeteit még nem teremtette meg. A kasztok, a vallási előítéletek erősen akadályozták ezt. Ennek ellenére a XIX. század nyolcvanas-kilencvenes éveiben az indiai proletariátus spontán akciói nagy nyugtalanságot keltettek az angol gyarmatosí-

tók és az indiai nagyburzsoázia berkeiben. Az éppen csak kialakulófélben levő munkásosztály azonban még nem volt tudatában annak, hogy mi a szerepe a nemzeti felszabadító mozgalomban. A nemzeti mozgalmat a burzsoázia vezette.

Az Indiai Nemzeti Kongresszus párt megalakulása és platformja

Az angol kormány megértette, mekkora veszélyt jelent a gyarmati uralom szempontjából a munkás- és parasztmozgalom kifejlődése. Az angol gyarmatosítók világosan látták, hogy indiai uralmuk milyen szűk társadalmi bázisra támaszkodik. Rendkívül fontosnak tartották, hogy a fejedelmek és a földbirtokosok mellett az indiai burzsoázia is szövetségesük legyen. Az angol politikusok körében már a nyolcvanas években kialakult az a meggyőződés, hogy az angol gyarmati uralmat egyszerűbbé teszi, ha elősegítik az indiai burzsoázia politikai szervezetének megalakítását, s ügyelnek rá, hogy ez a szervezet az Angliával való szoros együttműködés szellemében tevékenykedjen.

1885-ben összehívták Bombaybe az Indiai Nemzeti Kongresszust, a burzsoázia és a burzsoá értelmiség befolyásos képviselőinek kongresszusát. A burzsoá politikusokon kívül ott voltak Bengália és Bihar arisztokráciájának tekintélyes képviselői is. Az Indiai Nemzeti Kongresszus már 1885-ben párttá alakult. A párt platformja az volt, hogy Anglia kisebb részhez jusson India kirablásából, az indiai burzsoázia pedig növelje jövedelmének részarányát és nagyobb mértékben vegyen részt az állam igazgatásában. Az indiai burzsoázia követelte, hogy rójanak ki behozatali vámot a pamutszövetekre, léptessenek életbe alkotmányos reformokat, csökkentsék az állami kiadásokat, több indiai kerüljön be az államigazgatási apparátusba és vezessék be a műszaki képzést. Ennél tovább követeléseiben az indiai burzsoázia nem ment.

Tilaknak és csoportjának tevékenysége

A XIX. század végén mind nagyobb mértékben hatol be az Indiai Nemzeti Kongresszusba a kispolgári értelmiség, amely ellenzéket szervez a párt hivatalos vezetőségének taktikájával szemben. Az ellenzék vezetője Bal Gangadhar Tilak, a kispolgári értelmiség képviselője, egy elszegényedett földbirtokos család sarja, a „felsőbbrendű" brahman kaszt tagja.

Tilaknak és követőinek egyik fő taktikai eljárása volt, hogy

a Nemzeti Kongresszuson kívül szervezték meg az indiaiak angolellenes harcát. Tilak rendkívül fontosnak tartotta, hogy az indiai nép tömegesen vegyen részt a szabadságharcban.

Tilak követői szoros kapcsolatot tartottak fenn a bombayi munkásokkal, politikai agitációt fejtettek ki közöttük. A munkások rokonszenvvel fogadták ezt, Tilak tanítványai pedig óriási lelkesedéssel agitáltak. Az agitáció hatására Bombay munkásai 1899-ben angolellenes tüntetést rendeztek. Ez volt a bombayi proletárok első politikai megmozdulása.

Tilak könyörtelenül ostorozta és leleplezte a brit gyarmati rendszer aljasságát, feltárta az indiai néptömegek éhínségének és nyomorának legfőbb okait. Sohasem követelte azonban a harcot a falusi feudális elnyomás ellen, nem szorgalmazta a parasztforradalmat. Az angol uralom ellen folytatott harca ennek ellenére összekovácsolta a demokratikus erőket, Tilakot pedig igen népszerűvé, a szabadságmozgalom kimagasló vezetőjévé tette. Szüntelenül ostorozta Tilak a Nemzeti Kongresszus párt hivatalos vezetőségének megalkuvó taktikáját is.

A XIX. század végén két fő áramlat alakult ki az Indiai Nemzeti Kongresszusban. Tilak vezette a balszárnyat, és igen rövid idő alatt jelentős befolyásra tett szert a nemzeti mozgalom hindu demokratikus rétegeinek körében és a Nemzeti Kongresszus soraiban. Mozgalmát integrális nacionalizmusnak, azaz kerek, következetes nacionalizmusnak nevezte. A jobbszárnyat a párt hivatalos vezető magva alkotta, amely a brit imperializmussal való megegyezés álláspontját hirdette.

A bengáliai nemzeti felszabadító mozgalom

1899-ben a megrögzött reakciós lord Curzont, a brit imperializmus megbízható emberét nevezték ki India alkirályává. Minden indiai politikai szervezetet ellenséges szemmel nézett, „zendülést" szimatolt mindegyikben, s erős gyanakvással figyelte a Nemzeti Kongresszus tevékenységét is, jóllehet a Kongresszus vezetősége lojálisan viselkedett az angol uralommal szemben.

1904-ben Curzon reakciós rendeletet adott ki az egyetemekre vonatkozólag, azzal a céllal, hogy korlátozza a kispolgári ifjúság egyetemi felvételét. A rendelet értelmében a tandíj megkétszereződött, s az egyetemek az angol hivatalnokok valóságos rendőri ellenőrzése alá kerültek.

Curzon tevékenysége nagyarányú tiltakozó mozgalmat váltott

ki. A mozgalom eleinte elsősorban az általános politikai elégedetlenséget tükröző tanulóifjúságra terjedt ki.

A diákságot követve a munkások és a városi szegények kiterjedt rétegei is megmozdultak. Több indiai városban spontán bojkott kezdődött az angol áruk ellen. Az Indiai Nemzeti Kongresszus vezetősége igyekezett hatalmába keríteni a tömegmozgalmat, kézbe venni irányítását, hogy legális jelleget kölcsönözzön neki.

Széltében-hosszában elterjedt ebben az időszakban a „szvades" és a „szvaradzs" jelszó.[9] A Nemzeti Kongresszus vezetősége a „szvades" jelszó propagálásával a belső szükségletek hazai gyártmányokkal való ellátását igyekezett elérni. Az Indiai Nemzeti Kongresszus gyűjtést indított hazai gyárak, főleg textilgyárak építésének céljaira. Ezekben az években, a nemzeti felszabadító harc fellendülése idején (1905—1907) léptek üzembe a nemzeti tőke új vállalatai: juta-, bőr-, szappan- és üveggyárak. Bengáliában nemzeti bankot alapítottak.

Az angol áruk alulról kezdeményezett bojkottja nem volt ugyan teljes értékű fegyver az erős ellenség ellen vívott harcban, de a tömegek egyesítésének egyik eszköze lett. Az angol üzletek és boltok elé állított őrségek miatt összeütközések támadtak a rendőrséggel. A kirendelt katonaság belelőtt a népbe.

1905 októberében Curzon újabb reakciós lépésre vállalkozott, hozzákezdett Bengália felosztásához. A fő cél az volt, hogy szétforgácsolja Bengália lakosságát, elpusztítsa a kialakulóban levő bengáli nemzetet és kultúráját. Az angol imperialista burzsoázia azért koncentrálta figyelmét Bengáliára, mert ott alakultak ki kedvező feltételek a nemzeti felszabadító mozgalom fejlődéséhez. Meglehetősen befolyásos helyi értelmiségi réteg fejlődött ki, s a tartomány burzsoáziája aktív konkurrenciaharcot indított az angolok ellen.

Curzon terve szerint Bengáliától elszakították keleti felét és ahhoz csatolták Assamot. A kettőből önálló közigazgatási egységet hoztak létre. A Bengáliától elszakított körzetek lakosságának zöme muzulmán, szociális összetételét tekintve pedig főleg paraszt volt, míg a földbirtokosok többnyire hinduk voltak.

[9] „Szva" — saját, „des" — ország. A „szvades" jelszó tartalma: „saját ország", „saját termelés". „Radzs" — hatalom, „szvaradzs" — saját hatalom. A „szvaradzs" jelszó az önkormányzatért való harcot jelentette.

Bengália nyugati részéhez — amely szintén önálló közigazgatási egységgé vált — néhány újabb kerületet csatoltak, ami szintén változtatott a hinduk és a muzulmánok számarányán. Bengália felosztása elkerülhetetlenül szembeállította egymással az indiai lakosság két fő vallási csoportját — és ez is volt a fő célja. Az angol gyarmattartó urak régi és kedvelt „oszd meg és uralkodj" politikájukat alkalmazták.

Curzon új rendelete viharos felháborodást keltett Bengáliában, a lakosság jelentős rétegei mozdultak meg.

1906-ban a Nemzeti Kongresszus a kispolgári elemek nyomására határozatban mondta ki, hogy harcolni kell India önrendelkezéséért, és folytatni kell az angol áruk bojkottálását. Néhány tény azonban nyugtalanságot keltett a nagyburzsoáziában és a földbirtokosok körében. Elsősorban az indiai proletariátus aktivitása aggasztotta őket.

A munkásosztály és a parasztság forradalmi aktivitásának növekedése

1906-ban a bengáliai vasutasok általános sztrájkot rendeztek. 1907-ben sztrájkoltak a calcuttai városi alkalmazásban álló munkások, a bombayi, az assami és bengáliai vasutasok, különféle alkalmazotti rétegek. A munkássztrájkok fellendítették a parasztmozgalmat.

1907 májusában Punjabban, Ravalpindi városában felkelés tört ki. A felkelő tömegek — munkások, városi kispolgárok, környékbeli parasztok — hatalmukba kerítették a kormányépületeket. Az angol hatóságok katonai alakulatokat vezényeltek ki a felkelők ellen. Felkelés robbant ki egy másik punjabi városban, Lahorében is. Itt a felkelő munkások, kézművesek, parasztok elfoglalták a vasútállomást.

Az Indiai Nemzeti Kongresszus kettészakadása (1907)

A dolgozók imperialistaellenes, forradalmi akciói aggasztották a nagyburzsoáziát és a földbirtokosokat. Míg eleinte a burzsoázia részt vett az angol áruk bojkottálásának mozgalmában, sőt támogatta a „szvaradzs" jelszavát, addig a tömegek forradalmi aktivitásától való félelem arra késztette a Nemzeti Kongresszus jobbszárnyát, hogy a tömegek mozgalmának megbénítása végett szüntesse meg a bojkottot.

A forradalmi mozgalom fellendülése kiélezte a Nemzeti Kongresszuson belül a harcot a „mérsékeltek" (a párt burzsoá-földesúri jobbszárnya) és a „szélsőségesek" (a párt kispolgári ré-

tegeit képviselő és a tömegmozgalomra támaszkodó baloldaliak) között. 1907-ben a Nemzeti Kongresszus kettészakadt. A szakadást főleg az okozta, hogy a párt jobboldali vezérei úgy értelmezték a „szvaradzs" jelszót, mint a brit birodalom keretein belül megvalósítandó indiai önkormányzatot.

Tilak vezetésével a baloldaliak szembeszálltak ezzel a felfogással. Ellenezték a brit imperializmussal való megegyezés hirdetését, s amellett szálltak síkra, hogy nem erőszakos módszerekkel, de függetlenné kell tenni Indiát. Tilak csoportja amellett foglalt állást, hogy folytatni kell az angol áruk bojkottálását, s a tömeges bojkottot ki kell terjeszteni az angol közigazgatásra is, vagyis a passzív ellenállás taktikáját kell alkalmazni. Miután a Nemzeti Kongresszus 1907-es surati értekezlete a mérsékeltek nyomására határozatot hozott a bojkott megszüntetésére, Tilakot és a baloldaliakat kizárták a pártból. Tilak hívei új pártot alakítottak: a nacionalisták pártját.

A bombayi munkások politikai sztrájkja

Az angol „civilizátorok" mindent elkövettek az indiai forradalmi mozgalom elfojtására. Megindult a leszámolás a demokratikus mozgalom vezetőivel. 1908-ban Tilakot letartóztatták, majd hatévi száműzetésre, illetve kényszermunkára ítélték. A bombayi proletariátus tömegtüntetésekkel és hat napon át tartó általános politikai sztrájkkal tiltakozott a jogtiprás ellen. Ebben a sztrájkban több mint 100 000 ember vett részt (textilgyári munkások, vasutasok, közlekedési munkások, rakodómunkások).

Katonaságot vonultattak fel a munkások ellen. Bombay utcáit proletárvér öntözte. Az angol gyarmatosítók vérbe fojtották az indiai forradalmi mozgalmat. Az indiai proletariátus vereséget szenvedett. A gyarmatosító urak a hindu—muzulmán ellenségeskedés állandó szításával arra törekedtek, hogy megosszák India nemzeti erőit. 1910-ben odáig vitték a dolgot, hogy a muzulmánok és a hinduk valósággal mészárolták egymást. Ilyen módszerekkel és eszközökkel támasztotta alá indiai hatalmát az angol imperialista burzsoázia.

Indonézia a külföldi tőke jármában

Indonézia a XVII. század elején Hollandia gyarmata lett, de amikor a XX. század beköszöntött, már több kapitalista állam befolyása alatt állt. A katonai szempontból gyenge holland gyarmatosítók kénytelenek voltak beletörődni abba, hogy Anglia, az Egyesült Államok, Japán, Franciaország, Olaszország és más államok is részt vegyenek az indonéz nép kirablásában. Indonézia tehát számos imperialista hatalom számára az olcsó nyersanyag forrása, az olcsó munkaerő szállítója, az iparcikkek felvevőpiaca és a tőkebefektetés szférája lett. A külföldi tőke hatalmas kávé-, cukornád-, gumi-, tea-, dohány- stb. ültetvényeket létesített. Fejlődött a bányászat, alapanyag-feldolgozó üzemek létesültek.

Indonéziában a közvetlen hatalmat a holland kapitalisták tartották kézben. Megbízható támaszra találtak a helyi feudális urakban. Ezek a feudális urak a holland hatóságoktól kapták a fizetésüket, és közülük kerültek ki a gyarmati közigazgatás hivatalnokai. A gyarmatosítók és támaszaik hihetetlen nyomorba taszították az indonéz népet, elsősorban a parasztságot. A parasztok többsége koldusbotra jutott és nyomorgott. A mezőgazdasági lakosság jelentős részéből minden jogától megfosztott kuli lett, aki valóságos rabszolgaként függött az uzsorásoktól és az ültetvényesektől.

Az indonéz parasztság szüntelenül lázadozott, a gyarmati hatóságok azonban könyörtelenül leverték a lázadásokat (az 1888. évi jávai felkelést és az 1873-tól 1903-ig tartó atjehi felkelést stb.).

Az indonéziai nemzeti ipar csak lassan és keservesen fejlődhetett, mert a külföldi imperialisták minden erővel gátolták a fejlődést. Az indonéz vállalatokat kalapfonó, kosárfonó és batikoló műhelyek, valamint kisebb cigarettagyárak képviselték. Így kezdett kialakulni (elsősorban Jáván) a nemzeti burzsoázia, mely gazdaságilag igen gyenge volt. Ezzel együtt fejlődött a proletariátus is. A XX. század elején már elég jelentős létszámot ért el, a kikötővárosokban — Surabajában, Semarangban, Djakartában — és több ültetvényen pedig viszonylag magas fokú volt a koncentrációja.

Az indonéz nép nemzeti öntudatra ébredése. A „Budi Utomo"

A XX. század elején minden szükséges előfeltétel kialakult ahhoz, hogy a nemzeti felszabadító mozgalom kifejlődjék Indonéziában. Elsősorban az értelmiség ébredt nemzeti öntudatra. A kiváltságos rétegek európai nevelésben részesült sarjai nem tudták gyümölcsöztetni tudásukat, tehetségüket, mert a gyarmati hatóságok diszkriminációs politikát alkalmaztak a helyi értelmiséggel szemben. A nemzeti értelmiség a jávai központtal kifejlődő indonéz nemzet érdekeinek kifejezője lett. Jáva szigetén érvényesült a legerősebben a gyarmati kizsákmányolás, és fejlődtek a leggyorsabban a kapitalista viszonyok. Az indonéz értelmiség első nemzeti érzelmű vezető képviselői az európaiakkal egyenlő jogokat követeltek az indonézek számára, harcot indítottak a nők felszabadításáért.

Az értelmiségiek egy csoportja alapította 1908 májusában az első nemzeti szervezetet, a „Budi Utomo" („Magas Cél") nevű kulturális felvilágosító társaságot. Egy év múltán már több mint 10 000 tagja volt a társaságnak, elsősorban a jávai arisztokrácia, a hivatalnoki réteg és az értelmiség liberális beállítottságú képviselői.

A „Budi Utomo" vezetői „Jáva és Madura harmonikus fejlesztését" tűzték ki feladatul, céljuknak tekintették, hogy terjesszék a műveltséget az indonéz lakosság körében, fejlesszék a mezőgazdaságot, a technikát és az ipart, újjáélesszék a nemzeti művészetet és irodalmat.

A „Budi Utomo" vezetősége nem kívánt tömegszervezetet teremteni. Tevékenységét arra korlátozta, hogy harcoljon az indonéz tisztviselők és az európai tisztviselők jogegyenlőségéért. Mindazonáltal az első nemzeti szervezet megalakítása és az indonézek nyelvtől és származástól független egyesülésének propagálása nagy jelentőségű volt a nemzeti mozgalom fejlődése szempontjából.

1912-ben az „indoeurópaiak"[10] egy csoportja a holland szociáldemokraták hatására megalakította az „Indiai Pártot". Ez

[10] Az „indoeurópaiak" vegyes házasságából születtek; sajátságos helyzetük volt az indonéz társadalomban. Az indonézeknél jobb, de az európaiaknál rosszabb körülmények között éltek. Az európaiak minden alkalmat felhasználtak arra, hogy megalázzák őket.

a párt volt az első, amely nagyon óvatosan ugyan, de felvetette Indonézia függetlenségének követelését. A gyarmati hatóságok a terror fokozásával válaszoltak. A pártot betiltották, a vezetőket száműzték az országból.

A nemzeti egyesülés gondolata az ország többi nemzetiségének körében is erősödött. Egyre újabb szervezetek alakultak: nevezetesen a „Minahassa Egyesítése", amely Minahassa népének gazdasági fejlődéséért harcolt; a szundai értelmiség szervezete stb. Hollandiában tanuló indonéz diákok megalakították az „Indonézek Egyesülése" nevű társaságot. Mindezek a szervezetek azonban szűkkörűek, helyi jellegűek voltak.

Az indonéz demokratikus mozgalom igazi tömegmozgalommá a „Szarekat Izlam" („Iszlám Szövetség") megalakulása után vált.

A „Szarekat Izlam"

1911-ben a jávai ipari és kereskedelmi burzsoázia képviselői megalakították az „Iszlám kereskedők szövetségét"; a szövetség 1912-ben felvette a „Szarekat Izlam" nevet. A szervezet jelszava a muzulmánok érdekvédelmi egyesítése volt. A 90 százalékban muzulmán néptömegek a „Szarekat Izlam" propagandáját úgy fogadták, mint felhívást a nemzeti egyesülésre. A városi kispolgárság képviselői, a polgári és a kispolgári értelmiség, munkások és parasztok egyre-másra léptek be a „Szarekat Izlam"-ba. Az 1913 januárjában megtartott első kongresszus megmutatta, hogy a szervezetnek jelentős befolyása van a tömegek körében. A „Szarekat Izlam" helyi tagozatai a néptömegek egyesülésének központjaivá lettek.

A „Szarekat Izlam" a vezetőség burzsoá liberális politikája ellenére jelentős szerepet töltött be a demokratikus nemzeti felszabadító tömegmozgalom fejlesztésében. Bizonyos lökést adott a proletariátus aktivizálódásához.

Az első munkásszervezetek

Az új osztályok — a proletariátus és a nemzeti burzsoázia — kialakulásával a forradalmi mozgalomban is új formák keletkeztek.

A munkásosztály kialakulásától kezdve harcolt a kapitalista elnyomás és kizsákmányolás ellen. Kezdetben azonban ez a harc szervezetlenül folyt. A nemzeti felszabadító mozgalom fejlődésével párhuzamosan nőtt a munkásosztály aktivitása is az ország politikai életében. Fejlődött a szakszervezeti mozgalom. Indonézia vasutasai már 1905-ben megalakították az első szakszerve-

zetet. Szakszervezetbe tömörültek az állami zálogházak, a vámhivatalok, az ópium-monopóliumok alkalmazottai, a tanítók stb.

Politikai öntudatra ébredt a munkásosztály is. 1914 májusában Surabajában megalakult az indonéz marxisták első politikai szervezete: az Indiai Szociáldemokrata Szövetség.[11] A szervezet célul tűzte ki a marxizmus terjesztését az indonéz proletariátus és az egész indonéz nép között. A munkásosztály pártjának megalakítása azonban csupán az oroszországi Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után vált lehetségessé.

*

Ázsia ébredésének korszaka tekintélyes helyet foglal el a nemzeti felszabadító mozgalom történetében. A korszak forradalmai nem győztek ugyan, mégis kitörölhetetlen nyomot hagytak az ázsiai népek tudatában.

Lenin 1913-ban „Marx Károly tanításának történelmi sorsa" című cikkében ezt írta e forradalmi korszak történelmi jelentőségéről: „... a világon semmilyen erő sem fogja Ázsiában a régi feudális rendszert visszaállítani, nem söpri el a föld színéről a néptömegek hősies demokratizmusát az ázsiai és félázsiai országokban."[12]

[11] A múltban Indonéziát Holland-Indiának nevezték, ezért lett a szociáldemokraták szövetsége is Indiai Szociáldemokrata Szövetség.

[12] *Lenin* Művei. 18. köt. 597. old.

A MUNKÁSMOZGALOM JAPÁNBAN 1900-TÓL 1914-IG

Az 1894—1895. évi japán—kínai háború után Japán kapitalista fejlődése meggyorsult. A Kínától kapott óriási jóvátétel (több mint 300 millió jen), az új ázsiai piacok megszerzése megnövelte Japán ipari termelését.

A XX. század elején a még nemigen szervezett munkásosztály létszáma 290 000 volt. A japán értelmiség legjobbjai felismerték a munkásosztály egyesített akcióinak fontosságát. 1899-ben megjelent Yokoyama Hennosuke „A japán társadalom alsó rétegei" című könyve, amelyben a szerző többek között a következőket írta: „Munkás elvtársak, önök nem tudják, hogy a mi erőnk az egyesülésben rejlik? ... A munkásnak a társadalom gazdájává kell válnia." Ez a felhívás erősen nyugtalanította a militarista császári kormányzatot. 1900 márciusában a kormány elfogadtatta a japán parlamenttel „A közrend fenntartásáról" szóló, szélsőségesen reakciós törvényt. Az uralkodó osztályok úgy számoltak, hogy e törvény segítségével teljesen megbéníthatják az ország munkásmozgalmát.

A monopolista burzsoázia már a XX. század első éveiben fokozatosan befolyásos erővé vált Japánban, s a reakció legszilárdabb, legmegbízhatóbb támasza lett.

A japán monopoltőke erősödése

A japán monopoltőke kialakulásának folyamata az 1904—1905. évi orosz—japán háború és az első világháború közötti évtizedben fejeződött be. Ebben az időben ment végbe a japán ipar növekedése és koncentrációja, a japán tőke centralizációja. Viszonylag gyorsan növekedtek a nagy monopóliumok, s lassanként vezető helyet foglaltak el az ország gazdaságában. Lépésről lépésre nagyobb befolyást gyakoroltak a militarista kormányra.

Azt a 200 millió jent, amelyet a cári kormány az 1904—1905. évi háború után az orosz hadifoglyok eltartására fordított kiadások megtérítéseként fizetett, a japán kormány a monopóliumok támogatására, az ipar fejlesztésére használta fel. Északkelet-Kína (Mandzsúria) japán kézre került vasutai olyan vállalat tulajdonába mentek át, melyet a kormány alapított, magántőke bevonásával. 1906-ban megszervezték a dél-mandzsúriai vasúti társaságot, melynek közvetítésével a japán tőke egyre gyorsabb ütemben behatolt Kína északkeleti tartományaiba.

Az 1905. évi titkos japán—amerikai megállapodás alapján Korea japán gyarmattá vált. Ezt az erőszakos lépést 1910-ben legalizálták. Tungpej mellett Korea is a japán konszernek tevékenységének színtere lett. Erősen megnövekedett az iparba befektetett részvénytőke: 1903-ban 170 millió jen volt, 1913-ban pedig 814 millió.

1900-tól 1914-ig az ipar részaránya az ország gazdasági életében 19 százalékról 42 százalékra emelkedett. Jelentősen megnőtt a proletariátus létszáma, s 1914-ben már 1 086 000 volt. Az ipari koncentráció folyamatát mutatják a következő adatok: 1909-ben egy japán üzem átlag 28,3 munkást foglalkoztatott, 1914-ben 31-et. A száznál több munkást foglalkoztató vállalatoknál 1909-ben az összes munkások 43,5 százaléka, 1914-ben 48,6 százaléka dolgozott.

A gyors ütemű ipari fejlődés ellenére Japán mezőgazdasági ország maradt, hiszen lakóinak 70 százaléka paraszt volt. A proletariátus továbbra is nélkülözte még az elemi jogokat is. Szervezeteit üldözték. Szakszervezetek, sztrájkok szervezését a legszigorúbban megtiltották.

„Az egyszerű nép mozgalma"

A reakció tobzódása közepette, 1901 májusában Katayama vezetésével megalakult a Japán Szociáldemokrata Párt. Tevékenysége a parlamenti, tehát a legális harci módszerek alkalmazására épült. Az 1901. május 18-i kiáltvány hangsúlyozta: „A gazdagság tényleges termelői, a munkások és a bérlők, minden kétségen kívül roppant fontos helyet töltenek be a jövő társadalmi szervezetében. Ha az őket megillető helyzetbe kerülnek, ez azt jelenti, hogy az egész társadalom boldogabb lesz és jobban él. Tehát pártunk azért született meg, hogy védje a nép többségének érdekeit... Tevékenykedésünk színhelye a parlament lesz; azon a napon, amelyen

pártunk többségre jut a parlamentben, beköszönt az a korszak, melyben megvalósíthatjuk terveinket." Két nappal a kiáltvány közzététele után a kormány betiltotta a pártot.

Nehéz idők következtek a szocialista mozgalomra. A kormány kegyetlenül üldözte a szocialistákat. Egy részük mégis talált megfelelő formát a demokratikus erők szervezéséhez. Az orosz—japán háború előtt és alatt kibontakozott az országban „Az egyszerű nép mozgalma" („Hejmin undo"), amely a városi és a falusi dolgozó tömegek ösztönös szociális tiltakozását fejezte ki. A mozgalomban részt vettek a munkások szakszervezetei, a kispolgári értelmiség. A „Hejmin undo" vezetői a szabadság, az egyenlőség és a testvériség nevében harcra hívtak mindenkit a demokráciáért és a békéért. Szocialistáknak tekintették magukat, marxista platformjuk azonban nem volt. Érdemük kétségtelenül, hogy kapcsolatot kerestek és találtak a néptömegekkel. Népszerű irodalmat adtak ki, politikai köröket szerveztek.

Különösen nagy jelentőségű volt a „Hejmin undo" vezetőinek háborúellenes propagandája. A háborút elítélő álláspontjukat tükrözték Katayama „Ellenzem a kapitalista háborút" című cikke, valamint Kotoku cikkei, amelyek az 1903 novemberében megindított „Néplap"-ban jelentek meg. Egyik cikkében Kotoku a következőket írta: „A háború és a fegyverkezési hajsza szörnyűsége egyre jobban közeledik a távol-keleti országokhoz. Nincs itt vajon a legfőbb ideje, hogy a béke hívei harcra keljenek?! Világ békeharcosai! A háború ellenségei! Miért nem álltok talpra és miért nem tesztek a leghatározottabban hitet békeakaratotokról? ... Ha csupán egyetlen nappal is elodázzuk a háborút, máris jót tettünk az emberiséggel. Ha csak egy részét is megsemmisítjük a fegyvereknek, újabb lépéssel közeledünk az emberiség örök eszményéhez. Aki hozzá kíván járulni a világkultúra fejlődéséhez, tartsa szent kötelességének, hogy felemelje szavát a béke védelmében, szembeszálljon a háborúval!"

A kormány terrorhadjáratot indított a „Hejmin undo" vezetői ellen. 1904 végén megszűnt a „Néplap". A háborúellenes propaganda mégsem maradt abba. 1905. szeptember 5-én és 6-án hatalmas tüntetések voltak Tokióban, s bár a tüntetők egy része a portsmouthi szerződéssel elégedetlen soviniszták hatása alatt állt, a résztvevő dolgozók többsége szolidaritást vállalt az 1905-ös orosz forradalommal.

A szocialista párt

1906-ban Katayama erőfeszítéseinek eredményeképpen megalakult a szocialista párt, 1907-ben azonban már illegalitásba kényszerült.

1907-ben megkezdődött a sztrájkmozgalom fellendülése. Sztrájkba léptek az ashiói rézbányászok, s felgyújtották a bányairodákat. Az Uragi-öböl dokkmunkásai, illetve Hokkaido szigetén a Poronai bánya munkásai még harcosabb sztrájkot indítottak. E sztrájkok során megmutatkozott a japán munkásmozgalomban erősen elterjedt anarcho-szindikalizmus káros hatása.

A szocialista pártban az éles belső harc miatt rendkívül feszült lett a helyzet.

Kotoku Denziro (1871—1911), a párt egyik tekintélyes vezetője szektás álláspontból kiindulva határozottan szembeszállt a legális harci módszerekkel, s „direkt akciókat" követelt. Ugyanakkor kialakult a pártban egy meglehetősen jelentős reformista jobbszárny, melynek képviselői a kormány által megengedett kereteken túl nem lépő, tisztán gazdasági harci formákra kívántak szorítkozni. Végeredményben a párton belüli nézeteltérés a párt széteséséhez vezetett.

Az ok abban keresendő, hogy a japán szocialisták elméletileg gyengék voltak, s tévesen értelmezték a marxi tanítás lényegét. Sen Katayama a japán szocialisták tévelygése és ingadozása közepette azért harcolt, hogy tömörítse a tömegeket a számukra érthető és létfontosságú politikai jelszavak körül. Ez nagy érdeme volt. Ő irányította az általános választójogért vívott harcot, s bírálta Kotokut is, a Tadzoje vezette reformistákat is.

A reakciós kormány újabb kegyetlen hadjáratot indított a szocialisták ellen. 1911 januárjában Kotokut és 11 hívét azzal vádolták meg, hogy merényletet terveztek a császár ellen, és valamennyiüket kivégezték. 1911-ben letartóztatták Katayamát. Kiszabadulása után, 1913-ban emigrációba kényszerült.

A reformista „Barátság Társaságának" tevékenysége

1912. augusztus 1-én kezdte meg tevékenységét a „Barátság Társasága". Vezetője Suzuki Bundzi ügyvéd volt. Megalapítói arra törekedtek, hogy kialakítsák „a munka és a tőke közötti harmóniát".

A „Barátság Társaságának" programja kimondta: „1. Arra törekszünk, hogy baráti viszony, együttműködés és kölcsönös segítés legyen a munkások között; 2. tiszteletben tartjuk a köz-

érdekeket, ismereteket terjesztünk, erkölcsösségre nevelünk, előmozdítjuk a technikai haladást; 3. becsületes módon, együttes erővel kívánjuk javítani a munkások helyzetét."

1916 szeptemberében mintegy 20 000 tagja volt a „Barátság Társaságának", mely mint reformista szervezet azt tűzte ki céljául, hogy elvonja a japán proletariátust az osztályharctól.

A japán munkás- és szocialista mozgalom gyengesége több ok következménye volt. Az egyik ilyen ok, hogy a japán proletariátus tevékenységét nem előzte meg radikális demokratikus mozgalom, melynek hagyományai megkönnyíthették volna a forradalmi munkáspárt megalakítását. A XIX. század kilencvenes éveiben keletkező szocialista körök és szervezetek számottevő tapasztalatok hiányában nagyon hamar megsínylették a japán reakció csapásait. Az orosz—japán háború után a japán szocialista mozgalom a munkásosztállyal szinte semmiféle kapcsolatban nem levő értelmiségiek szűk körű csoportjára korlátozódott.

A tömegmozgalom éretlensége és gyengesége lehetővé tette a monarchista kormánynak, hogy soviniszta, „hazafias" mozgalmat szervezzen és reakciós szervezeteket hozzon létre.

A fiatal japán nemzedéket különféle reakciós társaságok útján a nagyhatalmi sovinizmus szellemében nevelték. Ez volt az egyik következménye a japán demokratikus mozgalom és munkásmozgalom gyengeségének.

NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOM ÉS MUNKÁSMOZGALOM A LATIN-AMERIKAI ORSZÁGOKBAN (1871—1917)

A latin-amerikai országok társadalmi, gazdasági és politikai helyzete

A XIX. század hetvenes éveiben a latin-amerikai országok a kapitalista fejlődésnek még csak kezdeti szakaszában voltak. A feudális, sőt rabszolgatartó viszonyok gátolták a kapitalista fejlődést. Közben azonban a kapitalista nagyhatalmak — különösen Anglia — már jelentős mértékben kiterjesztették befolyásukat a latin-amerikai országok gazdasági életére.

Az európai és az észak-amerikai tőkések arra törekedtek, hogy gyarmataikká, nagyiparuk nyersanyagszállítóivá tegyék Latin-Amerika országait. Ennek következtében a latin-amerikai országok gazdasága a monopóliumok igényei szerint fejlődött, egyoldalúan, az európai és az észak-amerikai piaci konjunktúrának megfelelően.

A közép-amerikai országok gazdaságának alapja az ültetvényes gazdálkodás (kávé-, banán-, cukornád- és iparinövény-termesztés). Brazília gyapotot és kávét termelt; Argentína bőrt és gyapjút szállított Angliába és más európai országokba. Bolívia gazdasága az ezüst, az ón és más fémek kitermelésétől függött.

A latin-amerikai országok gazdaságának monokultúrás jellege akadályozta a könnyűipar és a feldolgozó ipar kifejlődését, s egyben maga után vonta, hogy az illető országok mind nagyobb függőségbe kerültek az iparilag fejlett államokkal szemben.

A legtöbb latin-amerikai ország mezőgazdaságában félfeudális viszonyok uralkodtak. Az 1871-től 1917-ig terjedő időszakban a földbirtokos, a latifundium-tulajdonos, az ültetvényes és az állattenyésztő, vagyis a nagybirtokos állt a latin-amerikai társadalom gazdasági és politikai életének középpontjában.

Egyes közép- és dél-amerikai országokban a földesúri nagybirtok mellett az egyházaknak és a kolostoroknak is voltak földjeik. A nagybirtokosok, főpapok, kolostorok ültetvényein és latifundiumain sok millió elnyomott, eladósodott, nyomorgó föld nélküli paraszt, mezőgazdasági munkás és bérlő dolgozott. A nyomor nemzedékről nemzedékre szállt, az adósságokkal, a szolgai függőséggel együtt.

A legtöbb latin-amerikai országban a félfeudális kizsákmányolási formák mellett fennmaradt a rabszolgaság és a kényszermunka is. A brazíliai négerek rabszolgasága csupán 1888-ban, a kubaiaké 1886-ban szűnt meg, a rabszolgaság csökevényei azonban még hosszú ideig fennmaradtak. Nem sokban különbözött a rabszolgák helyzetétől a mexikói, bolíviai, ecuadori bányák, a perui, argentínai, paraguayi és brazíliai cukornád- és gyapotültetvények indiánjainak helyzete. Az adózáson kívül kötelesek voltak évente bizonyos számú napot ingyen dolgozni az uraságí földbirtokon. Nem fordulhattak jogorvoslásért a bírósághoz vagy a törvényhozó szervekhez, lépten-nyomon megalázták, megsértették, sőt ütötték-verték őket.

A latin-amerikai országok zömében a klerikális-földesúri körök diktátori rendszerei voltak uralmon. A latin-amerikai köztársaságok politikai életének jellegzetes jelensége a barbár kegyetlenséggel kormányzó diktátorok váltakozása. Az uralkodó osztályok felső rétegét szolgáló diktátor hatalma korlátlan volt. Kényük-kedvük szerint változtatgattak az alkotmányon, elherdálták a nemzeti vagyont, az állami földeket és meggazdagodtak az államkincstár rovására. A diktátorok hatalmi vetélkedése miatt oly rengeteg a lázadás, az összeesküvés, az államcsíny a latin-amerikai országok történetében. Gyakran forradalmaknak nevezik ezeket az államcsínyeket és lázadásokat. „A földesurak — írta W. Z. Foster — könnyen túlélték az ilyen »forradalmakat«, s még meg is híztak rajtuk. A számtalan eset közül, amelyben egyik vagy másik »erőskezű férfi« magához ragadta a hatalmat, a legtöbb csupán »palotaforradalom« volt, az államapparátusra egymással vetélkedő klikkek vagy katonatisztek tették rá a kezüket, akik egyáltalán nem álltak szemben az uralkodó földbirtokos osztállyal."[1]

[1] *William Z. Foster:* Az amerikai földrész rövid politikai története. Szikra 1952. 365. old.

Sok diktátor demagóg ígéretekkel szédítette a néptömegeket: azt ígérték, hogy könnyítenek a terheken, örök virágzást és haladást termtenek. Egyesek a nép nyomására életbe is léptettek másodrendű reformokat, hogy elhárítsák a dolgozók nyílt fellépését.

A külföldi tőke a hatalmon levő reakciós klikkekre támaszkodva ellenőrzése alá vette a latin-amerikai országokat. Egyes latin-amerikai (elsősorban dél-amerikai) országok már a hetvenes évek végén erős pénzügyi függőségbe kerültek Angliával szemben, amely nagy tőkét fektetett vasutak és kikötők építésébe, trópusi növények termesztésének fejlesztésébe, a húsiparba és a bankokba.

A XIX. század végétől kezdve az Egyesült Államokból áramlik egyre több tőke Latin-Amerikába, különösképpen Kubába és Mexikóba. Az amerikai imperialisták főleg a kőolajiparba, a bányászatba és a feldolgozó iparba fektették be tőkéjüket.

Az első világháborút közvetlen megelőzően Németország is bekapcsolódott a latin-amerikai gazdasági uralomért és politikai befolyásért folytatott harcba, aminek következtében kiéleződtek az imperialista ellentétek Latin-Amerikában.

Az Egyesült Államok, hogy megelőzze vetélytársait és megszilárdítsa latin-amerikai pozícióit, minden teketória nélkül beleavatkozott a latin-amerikai országoknak nemcsak gazdasági, hanem politikai életébe is. Ehhez a legkülönbözőbb eszközöket használta fel, többek között a pánamerikanizmus propagandájának nagyhatású fegyverét. Előtérbe került Monroe régi doktrínája: „Amerika az amerikaiaké!" Az új viszonyok között ez a jelszó azt jelentette, hogy „Amerika az észak-amerikai imperialistáké!"

1889-ben az Egyesült Államok kezdeményezésére összeült Washingtonban az első pánamerikai konferencia, amely lefektette a pánamerikai rendszer alapjait. A konferencián megalakították az amerikai köztársaságok nemzetközi szövetségét, melyet 1910-ben, a Buenos Airesban megtartott IV. pánamerikai konferencián Pánamerikai Szövetségnek kereszteltek át. E szövetség az amerikai országok közös érdekeinek védelmét hangoztatta, valójában azonban az Egyesült Államok terjeszkedési törekvéseit takarta.

1898-ban az Egyesült Államok külügyminisztériuma a Spanyol-

ország elleni háborúban fel is használta a pánamerikanizmus fegyverét. Ezzel a háborúval az Egyesült Államok megindította a harcot a világ újrafelosztásáért. A spanyol—amerikai háború következtében a gazdag Puerto Rico az Egyesült Államok gyarmata lett, s Kuba észak-amerikai befolyás alá került. 1903-ban az Egyesült Államok „forradalmat" szervezett a panamai földszoros területén, s megalakíttatta a Kolumbiától független Panamai Köztársaság kormányát. A későbbiek folyamán az Egyesült Államok felhasználta panamai uralmát a csatorna megépítéséhez, ami jelentősen megszilárdította latin-amerikai pozícióját.

Theodore Roosevelt, az Egyesült Államok elnöke a leplezetlen erőszak politikájába kezdett gyenge latin-amerikai szomszédaival szemben. Panama után sorozatos intervenciók következtek. 1905-ben az Egyesült Államok szenátusa az adósság megfizetésének elmulasztása ürügyén adószedőket küldött a Dominikai Köztársaságba, semmibe véve a köztársaság szuverenitását. Az amerikai hivatalnokok tevékenysége miatt a dominikai parasztok fellázadtak. Az Egyesült Államok a népi ellenállás letörésére tengerészgyalogságot küldött a Dominikai Köztársaságba és megszállta az országot.

1909-ben Nicaragua jutott a megszállás sorsára; 1911-ben Honduras került ellenőrzés alá, 1914-ben és 1916-ban pedig Mexikó esett kétszer is intervenció áldozatául.

Az Egyesült Államok imperialistái ezzel a fékevesztett agresszióval és gyarmatosító politikával 1917-re már megszerezték a kulcspozíciókat Mexikóban, Kubában, a közép-amerikai országokban és a Karib-tenger térségében. Az Egyesült Államok és Anglia latin-amerikai vetélkedése fokozódott.

Latin-Amerikában az elmaradott társadalmi és gazdasági struktúra és az imperialista uralom ellenére fokozatosan fejlődött a kapitalizmus. A latin-amerikai országok egyre aktívabban bekapcsolódtak a nemzetközi áruforgalomba. Megnövekedett kikötőik és városaik szerepe, kialakulóban volt a helyi feldolgozó ipar, fejlődött a közlekedés és a modern hírszolgálat. A hetvenes években megindult, s a XIX. század végén és a XX. század elején hatalmas méreteket öltött a vasútépítés.

Több országban (Argentína, Brazília, Uruguay, Chile, Mexikó) fejlődött a textil-, pamut-, bőr-, tej- és húsipar. Szélesedett a he-

lyi ipar nyersanyagbázisa. Különösen gyors ütemben fejlődött az állattenyésztés. A mezőgazdaság egyre sokrétűbbé vált.

A XX. század elején megszületett a latin-amerikai országok olajipara. Új ércbányászati ágak is keletkeztek Így például 1913-ban észak-amerikai társaságok megkezdték a chilei réz nagyarányú kitermelését. Bolíviában a század elején hatalmas ónbányákat nyitottak.

A latin-amerikai országok kapitalista viszonyainak fejlődése összefügg az európaiak bevándorlásával is. Argentína, Urugay, Chile, Brazília, Costa Rica, Kuba lakossága 1880 és 1890 között nagyszámú bevándorlóval gyarapodott. Az európai emigránsok általában a városokban telepedtek le, kereskedelemmel és kézműiparral foglalkoztak, s a kialakulóban levő proletariátus jelentős osztagát alkották.

A nyolcvanas évektől kezdve a vezető latin-amerikai országok (Argentína, Chile, Uruguay, Mexikó) elérték az ipari forradalom szakaszát, mely a szóban forgó országok elmaradottsága és az imperializmustól való függése miatt hosszú évtizedekre elhúzódott.

Az ipar fejlődésével és a mezőgazdasági termelés növekedésével párhuzamosan viszonylag gyors ütemben nőtt a burzsoá osztály és súlya a latin-amerikai országok gazdasági és politikai életében.

A burzsoázia mellett a közélet színterére lépett a proletariátus is. Kezdettől fogva követelte az elemi politikai jogokat, munka- és létfeltételeinek javítását. A munkások szervezkedési joguk kivívására törekedtek. A hetvenes években létrejöttek az első szakszervezetek: a nyomdászok, a bőrösök, a kőművesek, az ácsok, a szabók szervezetei. A hetvenes—kilencvenes években Argentínában, Uruguayban, Mexikóban és Chilében sor kerül az első nagy sztrájkokra.

Ugyanebben az időszakban indulnak meg az első marxista irányzatú lapok. Több országban kiváló propagandisták terjesztették a marxizmust és kitűnő szervezők álltak a munkásosztály élére, mint például Recabarren Chilében, Augusto Kuhn Argentínában, Carlos Baliño Kubában stb.

A XX. század elején a latin-amerikai országok munkásai harcot indítottak a nyolcórás munkanapért és a létfeltételek javításáért, a vállalkozók önkénye ellen.

Egyes országokban a XIX. század végén és a XX. század elején szocialista körök, munkáspártok keletkeztek. A korszak munkásmozgalmában azonban kispolgári tanítások domináltak, különösen az anarchizmus és az anarcho-szindikalizmus. Az ipar elmaradottsága és szétforgácsoltsága, a latin-amerikai proletariátus fejletlensége és írástudatlansága, és az erős kispolgári befolyás miatt az anarchizmus különféle áramlatai (a bakunyinizmus, a proudhonizmus) kedvező talajra találtak a latin-amerikai országokban.

Minthogy a latin-amerikai országok fő gazdasági ágazatai külföldi, főleg angol—amerikai monopóliumok kezében voltak, a munkásosztály és a dolgozó tömegek harca a kezdet kezdetétől imperialistaellenes jellegű volt. A harc éle az idegen elnyomás ellen irányult és az imperializmussal összeforrott helyi földesúri-burzsoá felső réteg ellen, amely megőrizte kiváltságait és fenntartotta a félfeudális kizsákmányolási módszereket.

A latin-amerikai népek mindegyik országban egymástól jelentősen eltérő sajátságos viszonyok között harcoltak a kettős elnyomás ellen. A kapitalizmus fejlettségének foka és a termelőerők színvonala tekintetében nem azonosíthatjuk például Argentínát és Chilét Ecuadorral és Hondurasszal. Minden országnak megvoltak a maga belső, megoldatlan problémái, de valamennyien közös, nagy fontosságú feladatokkal álltak szemben, melyeknek megoldása nélkül nem küzdhették le elmaradottságukat, nem szüntethették meg függőségüket: ilyen feladat volt az agrárreform végrehajtása, a feudális csökevények és a feudális kizsákmányolási formák felszámolása, a hazai természeti kincsek megvédése az imperialistákkal szemben, a nemzeti ipar fejlesztése, a rendi kiváltságok és a faji megkülönböztetés megszüntetése, az indián lakosság jogegyenlőségének kivívása, a munkásosztály életkörülményeinek megjavítása.

Argentína

A latin-amerikai országok között leggyorsabban Argentína fejlődött. Az 1870-ben még elmaradott, jelentéktelen (1,7 milliós) lakosságú állattenyésztő ország 1914-ig fejlett árutermelő földműveléssel és állattenyésztéssel rendelkező 8 milliós nagy országgá lett. Buenos Aires, az argentin főváros a világ egyik legnagyobb kikötőjévé fejlődött, lakosságának száma 1,5 millió fölé emelkedett. Könnyű- és feldolgozó ipara minden igényt kielégített.

Argentína az első világháború küszöbén már fontos szerepet töltött be a nemzetközi gazdasági életben és kereskedelemben. Világviszonylatban az első helyen állt kukorica- és nyersbőrexport tekintetében, óriási mennyiségű húst és hústerméket szállított Európába, s ezen az alapon gyorsan fejlődött a helyi hús- és hűtőipar.

1914-ben Argentína ipara több mint 1,2 millió embert foglalkoztatott. Sok százezer munkás dolgozott a közlekedésben, a kikötőkben és az építőiparban.

Argentína jelentős fejlődésen ment át ugyan, gazdasági életének félfeudális alapja azonban — a nagybirtok a maga félfeudális kizsákmányolási módszereivel — érintetlen maradt. Ugyanakkor Argentína egyre erősebben függött az imperializmustól. Iparát és közlekedését a külföldi tőke ellenőrizte. Angol társaságok tulajdonában volt a vasúthálózat, amely 1914-ig több mint 25 000 kilométerre bővült.

A fő élelmiszeripari ágban — a húsiparban — az Egyesült Államok és Anglia egymással versengő trösztjei garázdálkodtak. Anglia tőkebefektetései 1913-ban óriási összeget, másfél milliárd dollárt értek el.

Argentína dolgozó tömegei kettős elnyomás alatt éltek: a külföldi monopolisták és a helyi mágnások elnyomása alatt. Az argentin és a külföldi kizsákmányolók ínségre és jogfosztottságra kárhoztatták a munkásokat. A nyereségért folytatott hajszában fokozták a munka intenzitását, növelték a munkanap időtartamát, s a belső szükséglettel nem törődve exportáltak. Emiatt Argentínában nem volt elegendő élelmiszer, s évről évre emelkedtek az árak. A bevándorlók tömegei megélhetést kerestek, de nem kaptak állandó munkát, s potom pénzért alkalmi munkára szegődtek. A proletariátus helyzete rendkívül súlyos volt. A munkások 12—14 órát dolgoztak, nyomorúságos bérért. A súlyos lét- és munkafeltételek a szervezkedés és a harc útjára terelték a munkásokat.

Argentínában már a hatvanas években létrejöttek kölcsönös segítő egyletek és szakszervezetek. Az egyik első nagy szakszervezet a Buenos Aires-i nyomdaipari munkások szövetsége volt. Ezt követően a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején egymás után alakulnak újabb szövetségek: a kőművesek, az ácsok, a pékek, az építőmunkások stb. szervezetei. A Buenos Aires-i

nyomdaipari munkások szövetsége felvette a kapcsolatot a Nemzetközi Munkásszövetséggel.

1872. január 28-án Buenos Airesban elsősorban Európából bevándorolt munkások megalakították az Internacionálé első szekcióját, melynek 1872 júliusában már 273 tagja volt. 1874-ben négy Internacionálé-szekció működött Argentínában.

1879-ben a nyomdászok, kőművesek stb. sorozatos sztrájkjai után az üldöztetések miatt megszűnt Internacionálé-szekciók volt tagjai megalakították a „Vanguardia" nevű forradalmi társaságot, amely hasonló címmel újságot is megjelentetett. A lap a szocialista eszméket hirdette. A „Vanguardiá"-n kívül működött egy anarchista szervezet is, amely az „Eszme" című újságot adta ki.

1882. január 1-én német szocialisták megalakították Buenos Airesban a „Vorwärts" nevű klubot, amely céljául a szocializmus eszméinek terjesztését tűzte ki. Tizennégy esztendőn át — Argentína Szocialista Pártjának megalakulásáig — ez a klub volt a munkásszervezetek harcát irányító fő központ. 1889-ben a „Vorwärts" felhatalmazta Wilhelm Liebknechtet, a nagy német forradalmárt, hogy képviselje a klubot a II. Internacionálé I. kongresszusán. A kongresszus határozatainak megfelelően 1890 januárjában bizottságot alakítottak Argentínában május 1. megünneplésének megszervezésére. A bizottság kiáltvánnyal fordult a dolgozókhoz, hogy tüntessenek május 1-én és követeljék a nyolcórás munkanapot.

Az 1890. május 1-i tüntetésen 3000 Buenos Aires-i munkás vett részt. Két hónap múlva megalakult az Argentin Dolgozók Szövetsége. 1890 decemberében indult meg az „El Obrero", a szövetség lapja. Az „El Obrero" komoly marxista propagandamunkát végzett, harcolt az utópista szocializmus és az anarchizmus ellen.

1896-ban megalakult a szocialista párt. Sajtószerve a „Vanguardia" című lap volt.

A párt megszervezésében és a lap megindításában mind a következetes marxisták, mind pedig a reformisták részt vettek. A párt vezetője a centrista Juan B. Justo lett.

A szocialista párt eleinte haladó szerepet töltött be: harcolt a nyolcórás munkanapért, a munkások munka- és életkörülményeinek javításáért, az iskolának az egyháztól való elválasztásáért, az egységes progresszív adózás bevezetéséért, a munkások

egyesülési és sztrájkjogáért. De már 1904-ben, a IV. kongresszuson, a pártvezetőség a nemzetközi munkásmozgalomban erősödő opportunizmus hatása alatt a reformizmus és a megalkuvás útjára lépett. A munkások forradalmi politikai harcát időszerűtlennek nyilvánították. A harc fő módszerét a gazdasági sztrájkban és a parlamenti tevékenységben jelölték meg. 1908-ban az argentin szocialisták meghirdették a szakszervezetek politikai semlegességének jelszavát. Az argentin szocialista vezetők opportunista útra léptek, elvesztették kapcsolatukat a munkástömegekkel.

Nagy befolyásuk volt a munkások körében az anarchistáknak és az anarcho-szindikalistáknak. Ők töltötték be a vezető pozíciókat a két nagy szakszervezeti egyesülésben, amelyek 1915-ben alakultak ki véglegesen egy és ugyanazon néven: Federación Obrera Regional Argentína (FORA) — Argentin Munkások Regionális Szövetsége. Az egyik szövetséget kommunista FORA-nak, a másikat szindikalista FORA-nak nevezték. Természetesen az anarchista szakszervezetnek semmi köze sem volt a kommunizmushoz. A kommunista FORA azonban megőrizte harcképességét akkor, amikor a szindikalisták még a sztrájkharctól is tartózkodtak.

1902-től kezdve az argentin proletariátus sztrájkmozgalma gyorsan erősödött. 1906-ban 170 sztrájk zajlott le az országban, több mint 70 000 munkás részvételével, 1907-ben pedig 231 sztrájk, 170 000 résztvevővel. 1909-ben Argentína munkásai hatalmas általános sztrájkot tartottak, amelynek több mint 200 000 résztvevője volt. 1912-ben a sztrájkmozgalom oly nagy arányokat öltött, hogy a kormány jó néhány gazdasági és politikai engedményre kényszerült.

Főleg a munkásmozgalom kényszerítette rá az uralkodó osztályokat, hogy feladják a kormányzás diktátori módszereit, s hogy törvényt hozzanak az általános választójogról, melynek értelmében minden 18 éven felüli férfi részt vehet a titkos szavazással lebonyolítandó választásokon. Ez a reform rendkívül haladó jelentőségű volt.

Számottevő szerepe volt a korszak demokratikus mozgalmában a parasztságnak is. 1909 és 1912 között több mezőgazdasági vidéken fellázadtak a béresek és a parasztok. A parasztmozgalom során alakult meg a legnagyobb parasztszervezet — az Argentí-

nai Agrárszövetség (1912) —, amely követelte az adóteher, a bérleti díj csökkentését, s elsőként adta ki azt a jelszót, hogy harcolni kell az agrárreformért, a föld nélküli parasztok földhöz juttatásáért.

1916-ban, a fellendülő munkás- és parasztmozgalom közepette burzsoá párt jutott hatalomra — a Polgári Radikális Párt. Ez előrelépés volt az argentin oligarchia megelőző klerikális-földesúri rezsimjeihez képest.

Chile

Chilében a hetvenes-nyolcvanas években viszonylag gyorsan fejlődött a kapitalizmus, növekedett a proletariátus létszáma is. Ez annak a következménye volt, hogy a Peru és Bolívia elleni háborúban (1879—1884) aratott győzelem után fejlődtek a termelőerők. Az akkor igen keresett salétromban gazdag területek meghódítása révén Chile gyors ütemű gazdagodásnak és fejlődésnek indult. Chile felvirágzásának korszaka Balmaceda elnökségének időszakára (1886—1891) esik. A virágzás azonban nem tartott sokáig. Balmaceda megpróbálta korlátozni a katolikus reakció és az angol tőke mindenhatóságát, de a maroknyi hazafi alul maradt a túlerővel vívott harcban. Balmaceda öngyilkos lett. A salétromvidékek rövid idő alatt az angol társaságok hatalmába kerültek. 1897-ben az angol imperializmus ellenőrizte a salétromipar 43 százalékát, a francia a 8 százalékát, a spanyol a 10 százalékát, és mindössze 16 százalék állt chilei ellenőrzés alatt.

Az uralkodó burzsoá-földesúri oligarchia fenntartás nélkül kiszolgálta az angol imperializmust, amely a bányákon és a vállalatokon kívül rátette kezét a földekre, a közüzemekre, a vasutakra és a textilgyárakra.

Az amerikai imperializmus az első világháború küszöbén a roppant gazdag rézlelőhelyek kiaknázásának megindításával még csupán az első lépéseket tette meg ahhoz, hogy szolgálatába állítsa a chilei gazdaságot.

A maroknyi földbirtokos uralma a mezőgazdaságban s a külföldi monopolistáké a bányászatban és egyéb gazdasági ágakban szörnyűséges nyomorba döntötte a dolgozókat. A chilei proletárok maguk nevezték el magukat „roto"-nak (ágrólszakadtnak). Rettenetes lakásviszonyok között éltek, rosszul ruházkodtak és táplálkoztak. A bányákban napi 10—14 órát dolgoztak. A munkások nagy többsége analfabéta és teljesen jogfosztott volt.

Az ötvenes-hatvanas években Fourier, Saint-Simon, Owen utópista szocialista eszméi, illetve Proudhon és Louis Blanc kispolgári szocialista eszméi terjedtek el a chilei munkások között.

1896-ban megalakult a Szociális Munkásközpont, mely „A Nép Hangja" címmel lapot indított. A kilencvenes években a Szociális Munkásközponton kívül megalakult a Munkástestvériség, melynek vezetője Luis Olea — az első chilei marxisták egyike — volt. 1897 októberében Olea kezdeményezésére a két szervezet az egységes Szocialista Szövetségben egyesült. A szövetség „Proletár" címmel marxista újságot adott ki. A Szocialista Szövetség programjában kimondta, hogy a szocializmus megvalósításáért harcol.

1897 decemberében került sor a Szocialista Párt alakuló kongresszusára, amelyen 148-an vettek részt. Határozatot hoztak, hogy a Szocialista Szövetségre támaszkodva megalakítják a pártot és „Kalapács" címmel új politikai lapot adnak ki. A Szocialista Párt, akárcsak elődei, kicsiny és labilis szervezet volt. Küzdenie kellett az anarchistákkal, akik bomlasztották a munkásmozgalmat és aknamunkát folytattak a marxista szocialisták ellen. A Szocialista Párt rövid ideig állt fenn, széthullt a reakció és a Santiagóban túlsúlyban levő anarchisták csapásai alatt. 1901 júliusában a szocialista csoportok egészséges elemei összefogtak és Valparaisóban megalakították a Demokratikus Szocialista Pártot. A párt megszervezésében, majd munkájában aktív szerepet töltött be egy fiatal nyomdász, Luis Emilio Recabarren, aki hamarosan a tudományos kommunizmus egyik kiváló dél-amerikai propagandistájává fejlődött.

1906-ban pártszakadás következtében megalakult a Chilei Szociáldemokrata Párt, melyet 1908-ban felvettek a II. Internacionáléba.

Ebben az időszakban indult meg a nagy chilei gazdasági központokban a proletariátus sztrájkharca. 1903-ban sztrájkba léptek a valparaisói kikötőmunkások. Követelték a munkabér felemelését, a munkaidő csökkentését és a vasárnapi munkaszünet bevezetését. Nagyobb arányú volt az az általános munkássztrájk, mely 1907 decemberében ment végbe Iquiquében, a salétromipar gócpontjában, s melyet a katonaság, fegyveres összetűzések után, kegyetlenül vérbe fojtott.

A sztrájkharc fellendülésének következményeképpen 1909 szep-

temberében megalakult a Chilei Munkásszövetség, Latin-Amerika egyik legrégibb szakszervezeti központja. A szövetség heterogén volt, tagjai voltak a szindikalista-anarchista csoportok is, és a Recabarren által vezetett forradalmi munkások is.

A szervezet forradalmi szárnya fokozatosan elkülönült a szövetségtől, és kialakította a munkáspárt magvát. 1912 júliusában a forradalmi munkáscsoportok Recabarren vezetésével megalakították a Szocialista Munkáspártot. A Szocialista Munkáspárt alapító kiáltványában harcba hívott mindenkit a szocializmusért, melynek célja „az emberiség teljes felszabadítása, az osztálykülönbségek megszüntetése, és minden embernek a dolgozók társadalmába, méghozzá olyan dolgozók társadalmába való szervezése, akik igazi gazdái a maguk által végzett munka gyümölcsének".

A Chilei Szocialista Munkáspárt történelmi érdeme, hogy kezdettől fogva elítélte és „véres imperialista mészárlásnak" bélyegezte az 1914-es imperialista háborút.

Brazília

A sokáig fennmaradt rabszolgaság és a monarchikus rendszer akadályozta a kapitalizmus kialakulását, de a XIX. század második felében már nem lehetett feltartóztatni a kapitalista viszonyok fejlődését. Brazília évtizedről évtizedre nagyobb arányokban kapcsolódott be a nemzetközi kereskedelembe, fokozódott az országban a manufakturális és a gyári termelés. A terebélyesedő kapitalista gazdasági rendszer gyors ütemben kiszorította a rabszolgaságot, mely 1888. május 13-án megszűnt, a következő évben, 1889-ben pedig összeomlott a monarchia is, s ez előmozdította az ország kapitalista fejlődését.

1872-ben São Paulo államnak valamivel több, mint 837 000 lakosa volt, a század végén pedig már mintegy 1,8 millió. A lakosság számának gyarapodása főleg a bevándorlás következménye volt. 1827-től 1902-ig több mint 1 075 000 európai érkezett São Paulo államba: olaszok, portugálok, spanyolok, németek, oroszok. Santos brazil kikötő a tengerentúli kereskedelem hatalmas központjává fejlődött. Ezen a kikötőn át bonyolódott le a kávéexport, mely az 1867. évi 30 millió kilogrammról 1887-ig 150 millió kilogrammra növekedett. 1890-től 1906-ig São Paulo államban a kávéültetvények olyannyira kiterjedtek, hogy kávétúltermelési válság lépett fel.

Virágzó gazdasági ág volt a gyapottermesztés, amely gyors fejlődésnek indult az észak-amerikai polgárháború időszakában. 1867-től 1876-ig Brazília évente 7—8 millió kilogramm gyapotot exportált. Fejlődött a textilipar is. 1903-ban már 143 textilgyár működött Brazíliában. Különösen sok volt a gyár Minas Geraisban (37), Rio de Janeiróban (29) és São Paulóban (18).

A többi termelési ágak közül a szőlő- és a dohánytermesztés fejlődött a leggyorsabban.

A hetvenes-kilencvenes években nagyarányú vasútépítés kezdődött. 1880-ban a brazíliai vasútvonalak hossza csupán mintegy 870 kilométer volt, 1890-ben már 10 000, 1916-ban pedig mintegy 25 000 kilométer.

A kapitalizmus fejlődésével megjelent a proletariátus és megjelentek a proletárszervezetek. Az iparban foglalkoztatott munkások száma szakadatlanul emelkedett. 1900-ban több mint 120 000 ipari munkás dolgozott Brazíliában, legtöbbjük tagja volt a különféle szakszervezeteknek, kölcsönös segítő egyleteknek és köröknek. A proletariátus szervezkedésének ez azonban csupán kezdeti szakasza volt. A brazil munkásosztály rendkívül elmaradott, nagy többségében analfabéta volt. Emiatt a szocializmus eszméi nagyon lassan terjedtek soraikban.

A brazil forradalmi mozgalom fő feladata a hetvenes-nyolcvanas években a rabszolgaság megszüntetése és a monarchikus rendszer felszámolása volt. Az abolicionista és az antimonarchista mozgalom vezetői gyakran felhasználták propagandájukban a szocializmus eszméit: azt hirdették, hogy a szociális igazságosságnak, az emberek egyenlőségének, a kizsákmányolás megszüntetésének elvein kell felépülnie a társadalomnak.

A kilencvenes években, amikor a proletariátus száma és szervezettsége megnőtt, amikor az ország rálépett a burzsoá demokratikus átalakítások útjára, a szocialista eszmék a brazil társadalom egyre újabb haladó rétegeibe hatoltak be.

1892-ben Rio de Janeiróban tartották meg a munkások első kongresszusukat, s ott kísérletet tettek egy olyan munkáspárt megalakítására, amely megszervezi a munkások harcát a nyolcórás munkanapért, a társadalombiztosításért és a szakszervezetek létrehozásáért. Ezzel egy időben Santosban megalakult a Szocialista Központ, amely 1895-ben az országban első ízben május 1-i tüntetést szervezett.

A São Pauló-i Szocialista Központ 1896-ban megindította az „O Socialista" című munkáslapot. Ez volt az első brazíliai újság, amely a tudományos szocializmus eszméit hirdette.

1900-ban a Rio de Janeiró-i közlekedési munkások általános sztrájkot szerveztek, amelyben több mint 25 000 ember vett részt. A munkások a „Munka Fiai" névvel klubot alakítottak, melynek vezetésében részt vett Euclides da Cunha, a kiváló brazil forradalmi demokrata. 1905-től kezdve erősödik a sztrájkmozgalom Rio de Janeiróban és São Paulóban.

1906—1908-ban egymást követték a sztrájkok: sztrájkoltak a cipészek, a kalaposok, a textilesek és a vasmunkások. A sztrájkok számának emelkedéséhez bizonyos mértékig hozzájárult a nemzetközi forradalmi mozgalom fellendülése, kiváltképpen az 1905-ös orosz forradalom.

1907 legjelentősebb eseménye a São Pauló-i vasassztrájk volt, amelyben a munkások túlnyomó többsége részt vett, összeforrottan, egységesen küzdött. Elérték, hogy a munkanap 11 óráról 9 órára csökkent, megkapták a sztrájkban eltöltött napokra járó munkabért, a sztrájk néhány résztvevőjének felmondását visszavonatták, és sikerült eltávolíttatniuk a sztrájktörőket.

A világháborús évek, illetve a világháborút megelőző időszak sztrájkjai közül a legnagyobb a „Light" angol—amerikai társaság munkásainak sztrájkja volt. A munkások bérük felemeléséért és a nyolcórás munkanapért léptek sztrájkba.

Az 1905 és 1916 közötti sztrájkoknak rendkívül haladó jelentőségük volt a brazil munkásmozgalom történetében. Ezekben a sztrájkokban születtek meg a szakszervezetek, és indult meg az a harc, melyet a proletárok létfontosságú követeléseik kielégítéséért vívtak.

A XIX. század végén és a XX. század elején a brazil munkásmozgalom kialakulásával majd megerősödésével párhuzamosan nagy parasztlázongások mentek végbe, zendülések törtek ki a hadseregben és a haditengerészetben.

Brazília északi részén, Bahia államban, 1893-tól 1897-ig sok ezer paraszt vívott fegyveres harcot a földért. A felfegyverzett parasztok vezetői kimeríthetetlen energiával és veleszületett katonai érzékkel küzdöttek. Vezetésükkel a parasztok a nagybirtokok több mint 60 százalékát elfoglalták. A parasztok maguk kovácsolták fegyvereiket és készítették a lőport. A felkelők köz-

pontja, Canudos városka, erőddé változott. A parasztok a kormány csapatai ellen vívott harcban partizánmódszereket alkalmaztak. Sikerült is a kormánycsapatok négy nagy hadjáratát visszaverniük. Ellenállásuk csak soraik megritkulása után 1897 októberében tört meg.

Csekély megszakításokkal 1902-től 1916-ig folyt a parasztok fegyveres harca Dél-Brazíliában. Több mint 20 000 fegyveres paraszt fordult a nagybirtokosok és ama külföldi társaságok ellen, amelyek birtokukban tartották a földeket Santa Catarina és Paraná államban. A parasztháború nagy jelentőségű imperialistaellenes mozgalom volt, hiszen a parasztok közvetlenül az észak-amerikai trösztök ellen küzdöttek. Egy José Maria nevű katona vezetésével a parasztok elfoglalták és felosztották egymás között a földet. A Bahia államban illetve Dél-Brazíliában folyó parasztmozgalom alapvető tartalma — vallásos színezete ellenére — a földért, a kizsákmányolók ellen vívott társadalmi harc volt.

A parasztmozgalom mellett 1910—1912-ben nagyarányú felkelések robbantak ki a flottában. A fellázadt matrózok megölték a gyűlölt tiszteket, követelték a testi fenyítés megszüntetését, a táplálkozás javítását és a szolgálati feltételek könnyítését. A lázadók hajói felvonultak a főváros elé és bombázással fenyegették, ha a kormány nem fogadja el a feltételeket. A sebtében összehívott kongresszus eltörölte a testi fenyítéseket és a tengerészek követelésére amnesztiát adott a zendülés minden résztvevőjének. A flottában és a hadseregben a tengerészek nyílt megmozdulása után sem szűnt meg a forrongás.

Az első világháború felpezsdítette Brazília gazdasági életét. A brazil kávé, gyapot, kaucsuk, cukor iránti megnövekedett kereslet és az exportárak emelkedése kedvező feltételeket teremtett a könnyűipar és az élelmiszeripar fejlődéséhez. Brazília volt az egyetlen olyan latin-amerikai ország, amely részt vett a háborúban, ez azonban nem igényelt különösebb erőfeszítést Brazíliától. Brazília csupán 1917. október 25-én lépett be a háborúba, s részvétele abból állt, hogy néhány tengerészbrigádot bocsátott az angol hadiflotta rendelkezésére. A háború, azzal, hogy elszakította Brazíliát az európai piactól, objektíve elősegítette az ország ipari fejlődését. Ezzel együtt megnőtt az új társadalmi osztályok, a burzsoázia és a proletariátus jelentősége.

Kuba

Kuba 1492-től 1898-ig Spanyolország gyarmata volt. A két legnagyobb átok, a gyarmati elnyomás és a négerek rabszolgasága ellen a kubai nép hősi harcot folytatott.

A sziget lakossága gyorsan szaporodott: 1810-ben mintegy 600 000 ember élt Kubában, 1861-ben 1,4 millió, 1918-ban mintegy 2,9 millió. Az 1861. évi összeírás adatai szerint 370 600 néger rabszolgát tartottak nyilván. Kuba fő termelési ágai a cukornádtermesztés, a dohánytermesztés, a szivargyártás és a bányászat, elsősorban a rézbányászat voltak.

A kubai gazdaság fő ágazata — a cukorgyártás — jelentős fejlődésen ment át. A kisméretű és kezdetleges cukorgyárakat nagyobb üzemek váltották fel, amelyekben már gőzsajtó működött és egyre újabb műszaki újításokat alkalmaztak. Nagy haladást értek el a dohányiparban. Havannában és Santa Clarában nagy szivargyárak működtek, s mintegy 2 millió szivart állítottak elő naponta. Ezek a gyárak főleg szabad munkásokat foglalkoztattak.

Jelentős vasúthálózat épült ki az országban (mintegy 4000 kilométer) és ugyancsak szabad munkásokat foglalkoztatott. A szabad lakosság számának növekedése és a termelőerők fejlődése, szükségszerűen maga után vonta a rabszolgamunka megszűnését és előmozdította a kubai nemzet kialakulásának folyamatát.

A kubai nemzet abban a hősi harcban jött létre, melyet az egész nép vívott a rabszolgaság megszüntetéséért és a függetlenségért. A kubai nép harminc éven át, 1868-tól 1898-ig, szinte szakadatlan fegyveres harcot folytatott a spanyol gyarmatosítók ellen. Az 1868—1878. évi tízéves háborút joggal tartják mérföldkőnek Kuba történetében. A háború éveiben kialakult a Kubát lakó népek — színesek és fehérek, rabszolgák és szabadok — történelmi sorsközössége. Az összes hazafias erők egyesültek ebben a harcban, s megteremtették az ország történetének első felkelő hadseregét, amely önfeláldozóan küzdött a túlerőben levő gyarmatosítók ellen.

A háború folyamán kiváló hadvezérek és hősök emelkedtek ki a népből, s váltak a felszabadító mozgalom jelképeivé: Maceo, Moncada, Agramonte, García, Gómez és mások. A tízéves háború döntő befolyást gyakorolt José Martí (1853—1895) világnézeté-

nek kialakulására. Martínak óriási szerepe volt a kubai nép ideológiai fejlődésében és a kubai forradalmi felszabadító mozgalomban.

A tízéves háború egyik legfontosabb következménye az volt, hogy megszűnt Kubában a rabszolgaság. 1878-ban felszabadultak a felkelő mozgalom résztvevői, 1886-ban pedig véglegesen eltörölték a rabszolgaságot. Kuba korlátozott önrendelkezéshez jutott.

Aktívan részt vettek a függetlenségi háborúban és a rabszolgaság eltörléséért vívott harcban a kubai proletariátus első osztagai. Az első kubai munkásszervezetek és szakszervezetek a hatvanas években jöttek létre. A havannai dohánygyári munkások 1865-ben kölcsönös segítő egyletet alakítottak, melynek kiadásában megjelent az „Aurora" című hetilap. A tízéves háború alatt a havannai munkásoknak kegyetlen üldözésben volt részük, mert támogatták a felkelésben részt vevő parasztokat és együttéreztek velük. A spanyol hatóságok a legéberebben azokat a munkásegyesületeket figyelték, amelyek kapcsolatot tartottak az I. Internacionáléval, vagy befolyása alatt álltak. Az üldöztetések miatt a háború éveiben a kubai munkások jelentős része az Egyesült Államokba emigrált, és csak 1878 után tért haza. A haladó amerikai munkások pozitív hatást gyakoroltak a kubaiakra.

A nyolcvanas-kilencvenes években a kubai munkások igen nehéz körülmények között megalakították szakszervezeteiket. 1889-ben Havannában 30, Cienfuegosban 16, Matanzasban 10 szakszervezet volt. 1892-ben tartották meg Havannában az első munkáskongresszust, amelyen több mint ezer szakszervezeti küldött vett részt. A rendőrség szétkergette a kongresszust, de a küldötteknek még sikerült határozatokat hozniuk: határozatba foglalták a nyolcórás munkanap követelését, május 1. megünneplését, a szakszervezetek szabadságára vonatkozó követelést, s leszögezték, hogy támogatják a teljes függetlenségért folyó harc programját, amelyet a forradalmi párt dolgozott ki José Martí vezetésével.

A kubai munkások körében ez idő tájt erősen terjedtek a marxizmus eszméi. A kubai munkásmozgalom kiváló képviselője, a marxizmus nagyszerű propagandistája volt Carlos Baliño (1848—1926), José Martí barátja. Baliño nagy befolyást gyakorolt az 1892. évi munkáskongresszus határozataira, és közreműködött

abban, hogy a munkásmozgalom szoros kapcsolatot teremtett a José Martí vezette demokratikus felszabadító mozgalommal. Baliño programja teljesen azonos volt Martínak a híres Monte Cristi Kiáltványban (1895) kifejtett programjával. A kiáltvány fegyveres harcra szólított mindenkit a független, szabad kubai köztársaságért, amelyben mindenkit meg fog illetni „a munkához való jog". Az 1895. február 24-i felkelésben és a függetlenségi háborúban (1895—1898) a felkelők zömét alkotó parasztok és kézművesek mellett fontos hajtóerő volt a proletariátus.

A kubai nép — akárcsak a tízéves háborúban — ismét megszervezte a felszabadító hadsereget, amely hihetetlen bátorságot és hősiességet tanúsított. Az éhező, rosszul felfegyverzett felkelő csapatok nemegy alkalommal arattak győzelmet túlerőben levő ellenséges erők fölött. José Martí felhívása — „Haza vagy halál!" — a hazafiak zászlaja lett. A kubai nép óriási nehézségek leküzdése után 1898-ban válságos helyzetbe juttatta a spanyol gyarmati uralmat. A spanyol csapatok demoralizálódtak. Kuba felszabadulása a küszöbön állt. Ekkor azonban egy fiatalabb, hatalmasabb gyarmatosító, az Egyesült Államok imperializmusa szállta meg a hősi Kubát.

Az Egyesült Államok agresszív terveiben Kuba már régóta előkelő helyet töltött be. A kilencvenes években az Egyesült Államok már kezében tartotta a kubai gazdaságot. Bányák, vasutak és nagy cukorgyárak kerültek amerikai tulajdonba. Az 1895—1898. évi hadműveletek következtében Kuba gazdasága dezorganizálódott, és jelentős mértékben tönkrement. (1894-ben több mint 1 millió tonna cukrot termeltek, 1897-ben azonban csak 212 000 tonnát.) A kubai cukorgyárosok tönkrementek, félig romokban heverő üzemeiket pedig az élelmes jenkik árveréseken összevásárolták. Az Egyesült Államok azzal az ürüggyel, hogy védelmébe veszi az észak-amerikai tulajdonban levő bányákat, cukorgyárakat, vasutakat és a befektetett tőkét, 1898 áprilisában kirobbantotta a spanyol—amerikai háborút, a gyarmatok újrafelosztásáért indított első imperialista háborút. Az észak-amerikai imperialisták négy hónap alatt térdre kényszerítették a roskadozó Spanyolországot, Kubára pedig rákényszerítették az úgynevezett Platt-féle módosítást, melynek értelmében az Egyesült Államok bármikor beavatkozhatott az ország ügyeibe. Kuba az Egyesült Államok protektorátusa lett, területén 1898-tól 1922-

ig (rövid megszakításokkal) megszálló csapatok tartózkodtak, amelyek az egész szigetet ellenőrzésük alatt tartották. 1898-tól kezdve tehát az észak-amerikai imperializmus lett a kubai nép fő gyarmatosítója és ellensége. Ennek megfelelően az Egyesült Államok uralma ellen irányult a nemzeti felszabadító mozgalom 1898 és 1917 között.

1906-ban, 1912-ben és 1917-ben fegyveres felkelések robbantak ki Kubában a Wall Street mágnásainak akaratát végrehajtó bábkormányok ellen. A munkásmozgalom közben egyre erősebbé vált. A tőkések és a megszállók elleni harcban formálódó munkásosztály önfeláldozóan harcolt életkörülményeinek javításáért, jogaiért.

A kubai proletariátus első nagyarányú sztrájkja 1902-ben robbant ki. Havanna és más városok munkásai béremelést követeltek, követelték a munkanap megrövidítését 10—12 óráról 8 órára.

Egyre nagyobb mértékben terjedtek el a munkások között a tudományos szocializmus eszméi. Diego Tejera (1848—1903) forradalmár költő és C. Baliño — a munkásmozgalomban elharapozó anarchizmus elleni küzdelem során — már 1900-ban kísérletet tettek szocialista párt alakítására. A kíméletlen északamerikai megszállási rendszer viszonyai között Tejera megszervezett egy kicsiny munkáscsoportot Néppárt néven. A megszálló hatóságok nem engedték meg, hogy a párt részt vegyen az 1901. évi kongresszusi választásokon. Az üldöztetések miatt valamint D. Tejera megbetegedése és halála következtében a Néppárt hamarosan megszűnt.

Életképesebbnek bizonyult a „Szocialista Propaganda Klub", amelyet C. Baliño alakított meg 1902-ben, azzal a céllal, hogy terjessze a munkások között Marx és Engels műveit. Ez a munkásközpont „La Voz Obrera" („A Munkás Hangja") címmel újságot jelentetett meg, s tájékoztatta a munkásokat az európai forradalmi, illetve szocialista mozgalomról, és feladatának tekintette a kubai szocialista párt megalakítását. A reakció többször is megpróbálta szétzúzni a „Szocialista Propaganda Klubot", a szervezet azonban mindannyiszor felújította tevékenységét.

1904-ben a Baliño vezette munkások eredményes munkája nyomán megalakult a Kubai Munkáspárt, amely 1905-ben Szocialista Munkáspárttá alakult át. Az új párt a II. Internacionálé határozatait tartotta szem előtt. A Szocialista Munkáspárt fontos

szerepet töltött be a kubai munkások megszervezésében és a marxista eszmék terjesztésében. Emellett a szocialista munkások aktívan részt vettek abban a harcban, melyet Kuba dolgozó tömegei az észak-amerikai megszállók ellen vívtak, egészen 1922-ig, amíg a megszállók el nem hagyták Kubát. A Szocialista Munkáspárt önfeláldozóan harcolt az anarchizmus ellen, és különösen a reformizmus ellen, mely meglehetősen elterjedt a kubai munkásmozgalomban. A kubai munkásmozgalom ugyanis az AFL hatása alatt fejlődött, mert a legtöbb kubai szakszervezet autonóm alapon az AFL kötelékébe tartozott. A Szocialista Munkáspárt volt a kubai forradalmi mozgalom magva. A párt örömmel fogadta és üdvözölte az Októberi Szocialista Forradalmat. C. Baliño, a forradalmi mozgalom veteránja, a forradalmi harc tapasztalatait hasznosítva később egyik megalapítója lett a Kubai Kommunista Pártnak (1925).

Mexikó

Mexikó a szóban forgó időszakban agrárország volt. A függetlenség kivívásától a hetvenes évekig az ipari fejlődésnek csak az első lépéseit tette meg. A mexikói ipar csupán az 1854—1860. évi forradalom és polgárháború után, továbbá az európai hatalmak intervenciójának kudarca után kezdett valamivel gyorsabban fejlődni. Ez azonban nem jelentette az ország iparosítását, hiszen nehézipar egyáltalán nem is volt. A mexikói ipart az ércbányászat, valamint a mezőgazdasági termékeket feldolgozó könnyűipar képviselte.

Az ország ipari fejlődésének jellegéről és színvonaláról a következő adatok tanúskodnak: 1873-ban a vasúthálózat hossza 539 km, 1883-ban 5281 km volt. 1886-ban 110 pamutszövő és -fonógyár, 27 selyemgyár, 146 szappangyár, 41 dohánygyár, 35 cukrászárugyár, 28 gyufagyár, 10 papírgyár, 7 üveggyár, 3175 szeszfőzde és 192 egyéb gyár működött.

Az ipar fejlődésével párhuzamosan kialakult a proletariátus. Szociális és nemzetiségi összetételét tekintve heterogén volt. A felső réteg bevándorolt, főleg amerikai, valamint spanyol, részben pedig portugál és olasz szakmunkásokból állt. A legnehezebb és legrosszabbul fizetett munkát mexikói, főleg indián munkások végezték, akik között sok volt a nő és a gyermek.

A bányákban, gyárakban és más vállalatoknál dolgozó mexikói munkások túlnyomó többségének gazdasági és jogi helyzete alig különbözött a peonok, az adósrabszolgák helyzetétől. Napi 14—16

órát dolgoztak, nyomorúságos bérért. Munkásvédelmi törvények sem voltak. Megkönnyítette az irgalmatlan kizsákmányolást, hogy a fiatal mexikói proletariátus igen tarka összetételű, szervezetlen s politikailag gyenge volt. A proletariátus kialakulásának kezdeti szakaszában és egyes — főleg bevándorolt — munkáscsoportok körében bizonyos fokig Fourier, Owen, Proudhon eszméi hatottak. A marxizmus a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején kezd behatolni Mexikóba. A forradalmi értelmiség és az öntudatos munkások nagy érdeklődéssel figyelték az I. Internacionálé tevékenységét. Juan de Mata Rivera vezetésével megszervezték az Internacionálé mexikói szekcióját. 1871-ben indult meg az „El Socialista" című újság. A lap a Kommunista Kiáltvány alaptételeit propagálta. Példányszáma elérte a 3000-et. Az „El Socialista" követelte a munkásosztály és a parasztság helyzetének javítását, tájékoztatta a mexikói proletariátust az európai és az amerikai forradalmi mozgalom eseményeiről.

1878 júliusában megalakult a szocialista párt, amelynek tagjai — mint a párt sajtószervében, a „Szociális Forradalom" című lapban olvasható — kommunistáknak nevezték magukat.

A forradalmi marxizmus eszméinek terjedése egybeesett az első munkásszervezetek keletkezésével. Ekkoriban zajlottak le az első sztrájkok, a Real del Monte-i bányászok 1874—1875. évi sztrájkjai, a tlalpami takácsok 1877. évi sztrájkja. A munkások elsősorban azt követelték, hogy emeljék fel bérüket és javítsák meg munkafeltételeiket. A munkások a vállalkozói önkény elleni harcban még a hatóságokhoz fordultak támogatásért. Így például a tlalpami munkások a belügyminisztériumhoz fordultak petícióval, és kérték a hatóságot, hogy kényszerítse a tulajdonosokat a 12 órás munkanap bevezetésére, az éjszakai munka betiltására, az üzemi egészségügyi ellátás biztosítására stb.

A munkásmozgalom további fejlődése nehéz akadályokba ütközött. Miután az I. Internacionálé beszüntette tevékenységét, a marxizmus szemmelláthatóan mind kevésbé hatott a mexikói proletariátusra. Az európai, főleg Spanyolországból és Olaszországból érkező bevándorlóknak a nyolcvanas években megerősödő áradata magával vitte az anarchizmust és az anarcho-szindikalizmust. A mexikói proletariátus képzetlensége, illetőleg a kispolgári ideológia túlsúlya következtében igen széles körök-

ben terjedtek el ezekben az években Bakunyin és Kropotkin nézetei.

Porfirio Díaz reakciós diktatúrájának kezdete (1877) után az első munkásszervezetek tomboló terrorral találták szembe magukat. A szocialista pártot szétzúzták. Az 1882—1884. évi sztrájkokat kegyetlenül letörték. Mindez bizonyos időre lefékezte a munkásmozgalom fejlődését. A féllegális körülmények között megjelenő munkásújságok azonban az üldöztetés és a terror közepette is tovább terjesztették a forradalmi eszméket.

Díaz reakciós kormánya nemzetellenes politikát folytatott. Az uralkodó körök úgy vélték, hogy Mexikó mint elmaradott ország nem képes önálló gyors fejlődésre, s ezért külföldi tőkét kell az országba vonzania. A Díaz-kormány hatalmas földterületeket adott át a külföldi, elsősorban angol és amerikai részvénytársaságoknak, kivételes előjogokat biztosított számukra a föld méhének kiaknázásához, iparinövény-ültetvények létesítéséhez, vasutak építéséhez. A parasztok tömegeit fosztották meg a földtől, változtatták peonokká, földesúri latifundiumokon dolgozó mezőgazdasági munkásokká. Később a mexikói parasztságnak a földért folyó harca hatalmas szerepet töltött be abban a küzdelemben, melyet a néptömegek a Díaz-diktatúra ellen vívtak.

A külföldi tőke beáramlása nyomán egyre újabb vasútvonalakat építettek, szén- és ércbányákat tártak fel, erősen megnőtt a színes- és nemesfémbányászat, fokozódott az ipari nyersanyagok termelése. Mindennek ellenére Mexikó agrárország maradt.

A századforduló idején Mexikó gazdaságilag erősen függött a két fő kapitalista államtól, az Egyesült Államoktól és Angliától, a hetvenes évekhez képest az ország kapitalista fejlődése a XX. század elején mégis jelentős mértékben előrehaladt. Új iparágak keletkeztek, például az olaj- és a szénbányászat, jelentősen fejlődött az ércbányászat. Malomipari vállalatok, bőrgyárak, szesz- és pálinkafőzdék létesültek. Emelkedett a hitelműveletekkel foglalkozó bankok száma. Mindez a kapitalizmus fejlődését mutatta, jóllehet a vasutak, a gyárak, a bányák, a bankok tulajdonosai általában külföldi monopóliumok voltak.

Az ipari fejlődéssel párhuzamosan nőtt a proletárok száma, a munkásosztály újabb és újabb osztagai jelentek meg. A XIX. század végén találkozunk először a bányászszakmunkásokkal. A XX. század elején kialakul az olajbányászok osztaga.

A forradalom kitörését közvetlenül megelőzően, 1910-ben, 79 000 bányász, 32 000 textilipari munkás, több tízezer vasutas, élelmiszeripari és más könnyűipari ágakban dolgozó munkás volt az országban.

A mexikói proletariátus, bár a vállalkozók korlátlanul kizsákmányolhatták, s bár szervezetlen volt, lenyűgöző erőt képviselt, és készen állt arra, hogy önálló akciókat indítson osztályérdekeinek védelmében. Az ilyen akciók egybevágtak a reakciós Díaz-diktatúra ellen irányuló országos népi mozgalommal. Új szakasz köszöntött be a munkásmozgalom fejlődésében. Igen nagy hatással volt a mexikói népi mozgalomra az 1905—1907. évi orosz forradalom.

1905-ben megindult a munkásszervezetek, az illegális szakszervezetek, a segítőpénztárak újjászületésének folyamata. 1906-ban Orizabában munkásvezetők egy csoportja megalakította a „Szabad Munkások Nagy Körét". A szervezet szekciókat létesített Veracruzban, Pueblában, Oaxacában, Tlaxcalában, Mexicóban, Querétaróban, Hidalgóban stb. A Szabad Munkások Nagy Köre „Szociális Forradalom" címmel újságot adott ki, amely felszólította a munkásokat, hogy érdekeik védelmében egyesüljenek, népszerűsítette gazdasági és szociális követeléseiket és mozgósította olvasóit a Díaz-rendszer megdöntésére.

A mexikói proletariátus ezalatt hatalmas osztályakciókat hajtott végre. 1906 júniusában sztrájkba lépett, munkafeltételeinek javítását és a munkabér felemelését követelte az amerikai tőkések tulajdonában levő cananeai rézbányák 10 000 munkása. A bányaigazgatóság hatósági támogatással, fegyveres erővel letörte a bányászok sztrájkját. 1906 decemberében sztrájkok robbantak ki a pueblai textilgyárakban. Sztrájkharc folyt a központi textilkörzetben: Nogalesban, Santa Rosában, Rio Blancóban. A sztrájkot a Szabad Munkások Nagy Köre irányította. A munkások a bérek emelését, a munkafeltételek javítását és a 12 órás munkanap bevezetését követelték.

A sztrájk folyamán megmutatkozott a textilmunkások szervezetlensége és politikai képzetlensége: a munkások felgyújtották a raktárakat, az üzemi épületeket, összetörték a gépeket. Azt hitték, hogy nehéz helyzetüket a gépek okozzák.

A hatóságok parancsára csapatok jelentek meg a sztrájkok színhelyén és fegyvert használtak. 1907. január 7-én több száz

embert gyilkoltak meg Rio Blancóban. A Rio Blancó-i mészárlás híre országszerte viharos tiltakozást váltott ki. 1907-ben és 1908-ban a munkások, a parasztok és az értelmiségiek forradalmi akciókat szerveztek a kormány ellen Chihuahua, Kalifornia, Sonora, Tamaulipas államokban.

A mexikói proletariátus sztrájkharca forradalmi jellegű volt, s a kizsákmányoló, zsarnoki rendszer ellen irányult. A sztrájkharc egyszersmind imperialistaellenes harc is volt, minthogy a mexikói proletariátust elsősorban a külföldi tőke zsákmányolta ki. Tehát a mexikói proletariátus osztályharca szerves részét alkotta annak a küzdelemnek, melyet az egész mexikói nép vívott a külföldi monopóliumok túlereje ellen.

A munkásmozgalom kibontakozásával párhuzamosan erősödött a parasztság mozgalma. Még az 1910—1917. évi forradalom kitörése előtt működött az ország déli részén egy nagy partizáncsapat Emiliano Zapata parasztember vezetésével, egy másik nagy partizáncsapat pedig az ország északi részén egy volt peon, Francisco Villa vezetésével. A földjétől megfosztott és a feudális uzsorás kizsákmányolás alatt nyögő parasztság harcba szállt a földért és a szabadságért. A harc azonban ösztönös volt. A munkásosztály még nem tudott az élére állni. A parasztok és a munkások mozgalma között nem volt kapcsolat.

A parasztok mozgalmának és a munkások sztrájkharcának hatalmas fellendülése, az értelmiség kormányellenes akciói olyan helyzetet teremtettek, hogy 1910 októberében kitört a forradalom. A diktátor ellen irányuló felkelést F. Madero, a Díaz politikájával elégedetlen polgári liberálisok vezére irányította. Zapata, Villa és más partizánvezérek csapatai alkották a fő fegyveres erőt a kormánycsapatok elleni harcban. A reakciós Díaz-kormány megdöntésében nagy szerepe volt a munkásosztálynak.

A diktatúra megdöntése után, 1911 májusában kezdődött meg a munkásmozgalom megélénkülésének időszaka. A Díaz-féle munkásellenes törvények érvényben maradtak ugyan, de eleinte nem alkalmazták őket, s ez elősegítette a munkásszervezetek erősödését. 1911 májusában megalakult a nyomdászok szövetsége. Veracruzban megalakították a Munkásszövetséget, amely az egész szervezett mexikói munkásosztály nevében tevékenykedett. A Munkásszövetség követelte a munkásügyi törvényhozást, a társadalombiztosítást, a sztrájkjog elismerését.

A Munkásszövetségnek számos államban voltak tagozatai. Északon megalakult a Mexikói Bányászszövetség, megalakultak a vasutas szakszervezetek. A proletariátus aktivitása megnőtt. A munkások gazdasági és társadalmi kérdéseket tárgyaltak gyűléseiken. 1911 és 1912 folyamán sztrájk sztrájkot követett.

A textilmunkások — a mexikói munkásosztály legszervezettebb osztaga — követelték a kollektív szerződések rendszerének bevezetését, a nyolcórás munkanapot, a munkabér felemelését, a büntetések rendszerének eltörlését. Megalakult Mexikóban az állandó munkásbizottság, amely szekciókat szervezett az ország valamennyi textilipari központjában, s koordinálta a textilgyári munkások akcióit a vállalkozók elleni harcban.

Csakhogy a fejlődő munkásmozgalom teljes egészében az anarcho-szindikalisták kezében volt. 1912 júliusában alakult meg Mexikóban „A Világ Munkásainak Háza" nevű anarcho-szindikalista szervezet, amely az ország egész munkásmozgalmát irányította. „A Világ Munkásainak Háza" a pártonkívüliség álláspontján volt, tagadta a politikai harcot, s a szabotázs és az általános sztrájk mellett agitált.

A Díaz-diktatúra bukása után hatalomra került Madero-kormány semmit sem tett a proletariátus helyzetének javítására. Sőt, harcot indított a munkásmozgalom ellen (üldözték „A Világ Munkásainak Háza" vezetőit és betiltották a munkáslapokat).

Nem oldotta meg a Madero-kormány az agrárkérdést sem.

A feudális és klerikális körök, valamint az amerikai imperialisták kihasználták, hogy a néptömegek megvonták támogatásukat a Madero-kormánytól, s 1913 februárjában államcsínyt hajtottak végre. Megkezdődött Huerta tábornok reakciós diktatúrája, mely igyekezett visszaállítani a forradalom előtti rendszert. Zapata és Villa parasztseregei ismét harcba indultak a reakció ellen.

A proletariátus is szembeszállt Huerta reakciós rendszerével. Mexikó munkásai 1913. május 1-én első ízben tartották meg a nemzetközi proletárszolidaritás ünnepét. A tüntetők követelték a nyolcórás munkanapot, a hetenkénti pihenőnapot.

Rövid idő múlva a gyűléseket betiltották, és egymás után tartóztatták le a szakszervezeti vezetőket. „A Világ Munkásainak Házát" bezárták.

A forradalom győzelme után keletkezett szocialista munkás-

párt is áldozatul esett a terrornak, s megszüntette működését. A párt azt hirdette, hogy a proletariátusnak meg kell szereznie a politikai hatalmat, s a magántulajdont társadalmi tulajdonná kell változtatni. Nem volt azonban kapcsolata a proletariátus tömegeivel, amelyek anarcho-szindikalista befolyás alatt álltak. Ez, majd pedig az üldöztetés és a felbomlás oda vezetett, hogy a párt nem hagyott különösebb nyomot a munkásmozgalomban.

Az Huerta-kormány elleni országos harc közepette az amerikai csapatok 1914 áprilisában megszállták Veracruzt. Az Egyesült Államok el akarta fojtani a mexikói forradalmat, amely nem csupán a feudalizmus ellen irányult, hanem egyszersmind az imperializmus ellen is. Az Huerta-diktatúra a néptömegek lendületes és ellenállhatatlan forradalmi, nemzeti harcának eredményeképpen mégis megbukott, az Egyesült Államok kormánya pedig kénytelen volt lemondani az intervencióról.

A harc most a Villa és Zapata vezetése alatt álló parasztvezérek és a Carranza vezette burzsoá-földesúri vezérek között tört ki. Villa és Zapata követelték a latifundiumok felszámolását, a parasztoktól elvett földek visszaadását, demokratikus reformok végrehajtását. Az uralkodó köröktől mi sem állt távolabb, mint az agrárkérdés forradalmi megoldása, inkább az volt a szándékuk, hogy letörjék a parasztmozgalmat és egyáltalában végezzenek a forradalommal. A Carranza-kormány a parasztmozgalom gyengítése végett ugyanakkor ígéretet tett arra, hogy agrárreformot hajt végre.

A paraszthadseregek megsemmisítésére készülő Carranza és segítőtársai elhatározták, hogy kihasználják a parasztság és a proletariátus közötti akcióegység hiányát. Az ismét engedélyezett „A Világ Munkásainak Háza" vezetői ebben nagy segítséget nyújtottak a Carranza-kormánynak. 1915 februárjában az anarcho-szindikalista vezérek és a Carranza-kormány együttműködési megállapodást kötöttek. A kormány kötelezettséget vállalt, hogy könnyít a munkások helyzetén, az anarcho-szindikalista vezérek pedig kötelezték magukat, hogy „vörös zászlóaljakat" szerveznek a munkásokból a reakció elleni harchoz. Ezeket a „vörös zászlóaljakat" azonban nem a reakció ellen, hanem Villa és Zapata parasztseregei ellen vetették be.

A „vörös zászlóaljak" munkásai már a fronton megértették, hogy becsapták őket, sorra megtagadták a parasztok elleni har-

cot, a burzsoázia vezéreinek mégis sikerült felhasználniuk a fővárosi proletariátus egy részét a parasztseregek ellen.

A munkásmozgalom elszakadt ugyan a parasztság harcától, mégis tovább fejlődött. A Carranza-kormány ellenőrzése alatt álló területen a szakszervezetek sztrájkokat szerveztek, követelték a nyolcórás munkanap bevezetését, a munkabér felemelését.

A munkások szembefordultak Carranza burzsoá-földesúri kormányával, amely nem teljesítette helyzetük javítására tett ígéretét. 1915 tavaszán és nyarán sorozatos sztrájkok zajlottak le Veracruzban, Tampicóban, Mexicóban és más ipari központokban. A sztrájkolók erélyes intézkedéseket követeltek az éhínség, a drágaság ellen, követelték a bérek emelését, a nyolcórás munkanapot.

A kormány erőszakos eszközökkel letörte a sztrájkokat. A „vörös zászlóaljakat" feloszlatták, 1916. augusztus 1-én pedig törvény jelent meg, amely halálbüntetést helyezett kilátásba sztrájkban való részvételért.

Az uralkodó körök, ha harcoltak is a munkások és a parasztok ellen, nem hagyhatták figyelmen kívül a dolgozók létfontosságú követeléseit, a lakosság széles rétegeinek haladó nemzeti törekvéseit.

1917 februárjában megszületett az új mexikói alkotmány, amely a forradalom antifeudális és antiimperialista jellegét tükrözte. Nacionalizálták a földet és a föld méhének kincseit, jelentős mértékben korlátozták a külföldieknek a nemzeti erőforrások használatára vonatkozó jogait. Az egyház vagyonát az állam javára elkobozták. Az alkotmány szerint a parasztok visszakapják földjeiket, melyeket Porfirio Díaz diktatúrája alatt vettek el tőlük. Deklarálta az alkotmány a latifundiumok részleges felosztását.

Az alkotmány 123. cikkelye — a munkakódex — a nappali munkát 8 órára, az éjszakai munkát 7 órára maximálta. Veszélyes és egészségtelen munkára megtiltotta női munkaerő alkalmazását; 13—15 éves serdülők maximum 6 órát dolgozhattak naponta; megtiltotta a 12 éven aluli gyermekek foglalkoztatását. Hatnapi munka után pihenőnap jár a munkásoknak. A terhes nők a szülés előtt három hónapon át nem vehetők igénybe nehéz fizikai munkára, szülés után pedig egy hónapon át fizetéses pihenésre jogosultak.

Az alkotmány kimondta, hogy munkabér-minimumot kell megállapítani. Egyenlő munkáért egyenlő bér jár, a munkás nemétől és nemzetiségétől függetlenül.

A 123. cikkely megtiltotta, hogy áruban fizessék ki a munkabért, előírta, hogy a túlóráért kétszeres bért kell fizetni, s hogy a túlóra nem lehet több napi három óránál, s nem teljesíthető három egymás után következő napnál tovább.

A munkások jogosultak szakszervezetek alakítására és sztrájkolásra, de a vállalkozók is megkapták az egyesülési jogot és a munkáskizárás alkalmazásának jogát. Az alkotmány kimondta, hogy ha a sztrájk célja „a munka és a tőke közötti harmónia", akkor a sztrájk „törvényes". A munkások és a vállalkozók közötti konfliktusok rendezésére választott-bírósági tanácsokat kell alakítani a kormány képviselőinek részvételével.

Az alkotmány biztosította a vállalkozóknak azt a jogot, hogy túltermelés esetén bezárják vállalatukat, de ezt a választott-bírósági tanács hozzájárulásához kötötte.

Ha a vállalkozó elfogadható ok nélkül felmond a munkásnak, köteles háromhónapi munkabérét kifizetni. Ugyanez a helyzet, ha a vállalkozó hibájából kerül sor sztrájkra.

A 123. cikkely — mint az egész alkotmány — a magántulajdon megingathatatlanságának elvéből indult ki. Biztosította a vállalkozók részére a kizárás jogán kívül azt a jogot is, hogy törvényellenesnek nyilvánítsák a sztrájkot, ha a munkások erőszakot alkalmaznak és „merényletet kísérelnek meg a tulajdon ellen".

Mindazonáltal a 123. cikkely a mexikói proletariátus óriási vívmánya volt. Egészen az oroszországi októberi forradalom győzelméig ez volt a legradikálisabb munkakódex. A cikkelynek az alkotmányba iktatása annak tanúbizonysága volt, hogy a mexikói proletariátusnak óriási része volt a forradalomban.

Az 1917. február 5-én elfogadott alkotmány a legdemokratikusabb volt az akkori burzsoá alkotmányok közt. Annak eredményeként született meg, hogy a mexikói nép hősiesen harcolt a belső reakció és a külföldi imperializmus erői ellen. Az alkotmány azonban csak deklarálta a proletariátus jogait, de nem garantálta érvényesítésüket, mert a forradalom nem szabadította meg a mexikói munkásosztályt a kizsákmányolástól és az elnyomástól.

A hatalom a burzsoá-földesúri blokk kezében volt, annak pedig nem állt szándékában az alkotmányban rögzített demokratikus jogok érvényesítése. Ezért a proletariátusnak és a dolgozó tömegeknek továbbra is szívós harcot kellett vívniuk jogaik realizálásáért.

XXXII. fejezet

A II. INTERNACIONÁLÉ TEVÉKENYSÉGE 1898-TÓL 1914-IG

A harc kiéleződése a nemzetközi munkásmozgalom két irányzata között az imperializmus időszakában

A XIX. század végén és a XX. század elején lényegesen megváltoztak a nemzetközi proletariátus harcának feltételei. Az úgynevezett szabad kapitalizmus monopolkapitalizmussá fejlődésének folyamata befejeződött. A világ az imperializmus korszakába lépett, melynek jellemzője, hogy kiéleződtek az ellentétek az extraprofitot hajhászó, új gyarmatok szerzésére törekvő imperialista államok között. Megindult az ádáz harc a világ területi újrafelosztásáért, a gazdasági befolyás övezeteinek kiterjesztéséért, ami végső soron imperialista háborúkhoz vezetett.

A monopoltőke uralomra jutása a belpolitikai életben azt jelentette, hogy a reakció az egész fronton támadásba lendült, hogy fokozódott a munkásosztály széles rétegeinek és az összes dolgozóknak a kizsákmányolása, s hogy a munkásosztály felső rétegét a monopoltőke megvásárolta extraprofitjából, melyet főként a gyarmatok és a függő országok intenzív kiszipolyozása útján szerzett. Mindez a harc kiéleződéséhez vezetett a nemzetközi munkásmozgalom két irányzata, a forradalmi és az opportunista irányzat között.

Az opportunizmus erősödése a munkásmozgalomban azzal is magyarázható, hogy jelentősen megnövekedett a tömegektől elszakadt párt- és szakszervezeti hivatalnokok rétege. Emellett továbbra is érvényesült a munkásosztályra gyakorolt kispolgári befolyás.

Marx halála után (1883) Engels állt az opportunizmus elleni harc élére. Ő lett a nemzetközi munkásmozgalom elismert veze-

tője, a II. Internacionálé szellemi vezére. Halála után (1895) a forradalmi marxizmus ellenfelei aktivizálódtak.

A kilencvenes évek végén Eduard Bernstein cikkeiben bírálni kezdte a marxizmus fő tételeit. Később főbb revizionista eszméit „A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladatai" című könyvében fejtette ki. Igyekezett megcáfolni a proletárforradalomról és proletárdiktatúráról szóló marxista tanítást, és azzal az elmélettel akarta felcserélni, mely szerint a kapitalista társadalom békésen, evolúció útján átalakul szocialista társadalommá.

Az 1901—1903. évi túltermelési válság, továbbá az egész tőkés rendszerre kiterjedő forradalmi válság a XX. század elején megmutatta a Bernstein-féle elgondolás tarthatatlanságát. Ámde abban az időben a saját parlamenti sikereiktől elbűvölt német szociáldemokrata vezetők nem szálltak szembe megfelelően Bernsteinnel. Nem ütközött komoly ellenállásba a revizionizmus a II. Internacionáléban sem. Igaz, hogy 1898-ban és 1899-ben a II. Internacionálé olyan tekintélyes személyiségei léptek fel a bernsteinizmus ellen, mint Plehanov, Bebel, Rosa Luxemburg, Jules Guesde, Paul Lafargue, de bírálatuk nem mindig volt következetes.

Míg a II. Internacionálé pártjaiban mind erősebben jelentkezett az opportunizmus befolyása, Oroszországban a kilencvenes években Lenin engesztelhetetlen harcot indít a marxizmusért, megsemmisítő csapást mér a narodnyikságra, amely akkor fő ideológiai akadálya volt a marxizmus elterjedésének az orosz munkásmozgalomban, továbbá leleplezi a „legális marxistákat", a liberális burzsoázia ideológusait. Ezzel Lenin példát mutatott arra, hogyan kell kíméletlen ideológiai harcot vívni azok ellen a torzítások ellen, amelyektől Nyugat-Európában sem volt mentes a marxista elmélet.

Lenin alkotó módon alkalmazva a marxi módszert, elemezte az orosz proletariátus harcának társadalmi, gazdasági és politikai feltételeit, s ennek alapján kidolgozta az oroszországi marxista párt programját és taktikáját.

Nem érte be az oroszországi munkásmozgalomban tapasztalható opportunizmus leleplezésével, hanem élénken reagált a külföldi opportunista megnyilvánulásokra is. Különösen erélyesen fordult szembe Bernsteinnek és híveinek opportunizmusával.

A távoli Szibériában töltött száműzetéséből egy levelében azt írta a bernsteinizmusról, hogy az „a marxista elmélet összeszűkítésének és a forradalmi munkáspárt reformpárttá való átváltoztatásának a kísérlete . . .“[1] Meggyőzően és részletesen kimutatta, hogy a bernsteinizmus meghatározott opportunista irányzat, amely nemzetközi jelleget öltött, s amelyet meghatározott történelmi korszak hozott létre.

A munkásmozgalom forradalmi és opportunista irányzata közötti harc éleződése közepette zajlott le 1900-ban az Internacionálé ötödik, *párizsi kongresszusa.* A kongresszuson 791 küldött vett részt. A tanácskozások középpontjában a politikai hatalom kivívásának és a burzsoá pártokkal való szövetségnek a kérdése állt (valójában ezen a címen vitatták meg a „Millerand-esetet“).

Az ennek a kérdésnek megtárgyalására alakult bizottság két határozati javaslatot terjesztett a kongresszus elé: a bizottság többsége Kautsky javaslatát, a bizottság kisebbsége pedig Guesde javaslatát.

A Kautsky-féle javaslat első része azt fejtegette, hogy a szocialistáknak a burzsoá kormányban való részvétele nem tekinthető „normális alapnak a politikai hatalom kiharcolására“, de nyomban hozzáfűzte, hogy „átmeneti kivételes lépésként“ lehetséges ilyen részvétel. Az egyetlen feltétel, amelyhez Kautsky a szocialistáknak a burzsoá kormányba való belépését kötötte, a párt hozzájárulása volt.

Igaza volt Kautskynak, amikor megkövetelte a párttagoktól a pártfegyelem megtartását, de nem szögezte le, hogy mi a marxizmus elvi álláspontja a szocialistáknak a burzsoá kormányba való belépésével kapcsolatban; javaslata nem határozta meg azokat a feltételeket vagy körülményeket, amelyek a szocialisták számára a burzsoá kormányban való részvételt lehetővé vagy szükségessé teszik. Így tehát Kautsky azzal, hogy ilyen bizonytalan, vagy ahogyan jogosan nevezték „gumi“-javaslatot terjesztett elő, s azzal hogy nem ítélte el Millerand árulásának konkrét esetét, lehetőséget nyújtott az opportunistáknak Millerand felmentésére és a „miniszterializmus“ politikájának igazolására.

Guesde szenvedélyes beszédben ítélte el Kautsky „gumi“-ja-

[1] *Lenin* Művei. 4. köt. Szikra 1953. 177. old.

vaslatát, és kijelentette, hogy a munkásosztály proletárdiktatúra nélkül nem tudja kivívni a hatalmat. Guesde határozati javaslata megtiltotta a szocialistáknak a burzsoá kormányba való belépést.

A „Millerand-eset" további tárgyalása során azonban számos német, angol, belga és egyéb opportunista helyeselte Millerand eljárását, s példájának követésére hívta fel a küldötteket. Heves vita után a kongresszus szavazattöbbséggel Kautsky javaslatát fogadta el, ami arról tanúskodott, hogy a II. Internacionálé pártjaiban megerősödött az opportunista szárny befolyása.

A párizsi kongresszus abban az időszakban ülésezett, amikor a világ az imperialista háborúk és a gyarmati hódítások szakaszába lépett. Ezért igen nagy jelentőségű volt a militarizmus és a nagyhatalmak hódító gyarmati politikája elleni harc kérdésének megvitatása. A kongresszus Rosa Luxemburg beszámolója alapján több határozatot fogadott el, amelyek határozott akciókra és közös harcra hívták fel a munkásokat a militarizmus ellen.

Nem kevésbé határozottan ítélte el a kongresszus az imperialista hatalmak gyarmatpolitikáját. Az ebben a kérdésben hozott határozat harcot hirdetett a gyarmati kalandok ellen, s leszögezte, hogy a gyarmatokon szocialista pártokat kell alakítani, s egyesíteni kell tevékenységüket.

A párizsi kongresszuson valamennyi szocialista párt képviselőiből megalakították a II. Internacionálé állandó végrehajtó szervét: a Nemzetközi Szocialista Irodát. A nyugat-európai szociáldemokrácia vezetői nem akarták, hogy az Internacionálénak erős irányító szerve legyen. Ez veszélyeztethette azt a már kialakult rendszert, hogy az Internacionálét a nagy nyugat-európai pártok opportunista vezetői irányítják. Ezért a Nemzetközi Szocialista Iroda igen korlátozott szerepkört kapott. Az volt a feladata, hogy összegyűjtse valamennyi országból a munkásosztály helyzetére vonatkozó értesüléseket, szétküldje a kongresszusi jegyzőkönyveket, előkészítse a kongresszusi beszámolókat. A Nemzetközi Szocialista Iroda tehát nem harci vezérkar, hanem információs funkciókra szorítkozó szerv volt. Méltán nevezte sok szocialista „nemzetközi postaládának".

A Nemzetközi Szocialista Iroda állandó székhelye Brüsszel volt. Gyakorlati tevékenysége valójában csak 1904-ben kezdődött meg. A titkári tisztet 1904-től 1919-ig Camille Huysmans, belga szocialista töltötte be.

A II. Internacionálé az 1905—1907. évi orosz forradalom előestéjén és folyamán

A századforduló táján a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésének új szakaszába lépett. A kapitalizmus viszonylag békés fejlődését az imperialista szakaszba való átmenettel egyidejűleg a gazdasági, társadalmi és politikai megrázkódtatások időszaka váltotta fel.

A burzsoá társadalomban végbemenő új folyamatok legszembeötlőbb megnyilvánulása az oroszországi forradalom volt. A kapitalizmus objektív belső törvényszerűségeinek érvényesülése folytán a nemzetközi munkásmozgalom központja Németországból Oroszországba tevődött át.

Oroszország a polgári demokratikus forradalom küszöbén állt, s e forradalomnak sajátos, a XVII. és XVIII. század nyugati burzsoá forradalmaihoz viszonyítva mind a gazdasági fejlettség színvonala, mind pedig az osztály-erőviszonyok szempontjából kedvezőbb feltételek között kellett lezajlania. A XX. század elején Oroszországban harcképes munkásosztályt és olyan parasztságot találunk, amelynek létérdeke a proletariátus vezette polgári demokratikus forradalom maradéktalan végrehajtása, végül pedig megvolt a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá változtatásának objektív lehetősége. Ezeknek a feladatoknak, a forradalmi fejlődés kilátásainak valóra váltásához igazi forradalmi marxista pártra volt szükség.

Lenin nagy történelmi érdeme az, hogy lankadatlanul harcolt e feladat megoldásáért. Titáni munkát végzett a párt II. kongresszusának előkészítésében és magán a kongresszuson, amely az ökonomisták és az egyéb opportunisták ellen folytatott kíméletlen harc jegyében zajlott le, s ennek eredményeképpen született meg a forradalmi marxista párt, az új típusú párt. Ez az esemény világtörténelmi jelentőségű, mert az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt (OSZDMP) volt a proletariátus első olyan pártja, mely a leninizmus ideológiai, szervezeti és taktikai elvein épült fel. Ez a párt magába szívta az oroszországi munkásosztály és a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi harcának óriási tapasztalatait. Az új típusú párt létrejötte fordulópont volt az egész nemzetközi munkásmozgalom történetében.

A bolsevikok kezdettől fogva azt vallották, hogy az OSZDMP-

ben dúló harc nem csupán a párt belső ügye, hanem annak a harcnak a kifejezése, amely nemzetközi viszonylatban a munkásmozgalom forradalmi szárnya és az opportunisták között folyik. Leninnek és a bolsevikoknak az új típusú párt megteremtésében elért sikerei nemcsak az orosz opportunistákra, a mensevikekre mértek csapást, hanem a nemzetközi opportunizmusra is, hiszen ez a párt alkalmas volt arra, hogy vezesse a harcot a kapitalizmus megdöntéséért.

A II. Internacionálé *amszterdami kongresszusa* olyan körülmények között ülésezett, amikor növekedtek a külpolitikai ellentétek, éleződött az osztályharc a legtöbb kapitalista országban, s érlelődött a forradalmi helyzet Oroszországban. A kongresszus 1904. augusztus 14-én kezdte meg munkáját 476 küldött részvételével. A kongresszuson az Internacionálé fennállása óta először vettek részt a bolsevikok képviselői. A bolsevik Ljadov által a kongresszus elé terjesztett beszámolót Lenin készítette. A beszámoló ismertette az OSZDMP-ben történt szakadás történetét, elmondta, hogyan készítik elő a bolsevikok a munkásosztályt a forradalomra, s elvi alapon értékelte a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi és opportunista irányzatának harcát. A bolsevikok tevékenysége, természetesen, tükröződött a kongresszus munkájának napirendjén és a határozatokon.

A kongresszus a következő kérdéseket vitatta meg: 1. a szocialista taktika nemzetközi elvei; 2. a párt egysége; 3. az általános sztrájk; 4. a gyarmati politika stb.

A szocialista pártok taktikájának vitájában a kongresszus határozatban ítélte el a revizionizmust. A Millerand-ügy szomorú tapasztalatain okulva a kongresszus felülvizsgálta Kautsky „gumi"-javaslatát, és állást foglalt a szocialistáknak burzsoá kormányban való részvétele ellen.

Az amszterdami kongresszus határozata így hangzott: „A kongresszus a legerélyesebben elutasítja azokat a revizionista kísérleteket, melyeknek célja megváltoztatni az osztályharcon alapuló, kipróbált és bevált taktikánkat, s felcserélni a politikai hatalom kivívását és a burzsoázia elleni nagyszerű harcot az engedmények politikájával." A továbbiakban a határozat rámutat arra, hogy „a fennálló revizionista irányzatokkal ellentétben a kongresszusnak az a meggyőződése, hogy az osztályellentétek nem gyengülnek, hanem egyre élesebbé válnak". A kongresszus

javasolta a szociáldemokrata pártoknak, hogy folytassanak forradalmi taktikát, harcoljanak a revizionizmus ellen, ne engedjék meg tagjaiknak a burzsoá kormányokban való részvételt.

Az antirevizionista határozat elfogadása még nem jelentette azt, hogy sikerült leküzdeni a revizionizmust; a nyílt revizionisták bennmaradtak az Internacionáléban. Kautsky csak tompította a munkások éberségét, amikor azt bizonygatta, hogy a revizionista veszélynek sikerült határt szabni, és hogy a „nézeteltérések nem is oly nagyok".

Az amszterdami kongresszuson megvitatott egyik legfontosabb kérdés az egyes országok szocialista pártjainak egysége volt.

A kongresszus határozatot hozott a szocialista mozgalom egységéről; a határozatban azt tanácsolták a franciaországi jaurèsistáknak és guesde-istáknak, továbbá más országok különféle irányzatú szocialistáinak, hogy a kapitalizmus elleni sikeres harc érdekében egyesüljenek egységes szocialista pártba. A munkásosztály érdekei ezt követelték, s ebben az értelemben a kongresszus határozata helyes és célszerű volt. A kongresszus határozata azonban nem szögezte le, hogy az egyesülés csakis a forradalmi marxizmus elvei alapján lehetséges. E feltétel nélkül minden egyesülés csak azt jelentette volna, hogy a forradalmi áramlatot alárendelik az opportunista áramlatnak.

A kongresszus az Oroszországban és más országokban szélesen kibontakozó sztrájkmozgalom sikereinek hatására határozatot hozott, amelyben elismerte, hogy a tömegsztrájk — de nem az általános sztrájk — a munkásosztály harci módszere. E határozatnak azonban volt egy igen lényeges fogyatékossága: nem mutatott rá a sztrájk fegyveres felkeléssé fejlődésének szükségességére, s ezzel lehetővé tette a kérdés opportunista értelmezését. Például Bernstein, aki a tömegsztrájk mellett szavazott, kijelentette, hogy a sztrájknak az a feladata, hogy helyettesítse a fegyveres felkelést, a forradalmat.

A gyarmati kérdésben a kongresszus legtöbb küldötte következetlen álláspontot foglalt el. Guesde határozati javaslatát, amely kimondta, hogy „teljes erővel tiltakozni kell a gyarmati kalandok ellen", a kongresszus többsége elvetette, s az opportunista van Kol holland szocialistának, a gyarmati kérdés előadójának a javaslatát fogadta el. Van Kol homályos javaslata módot adott a revizionistáknak arra, hogy holmi „pozitív, szo-

cialista gyarmatpolitikáról" tegyenek zavaros kijelentéseket. Később minden opportunista van Kolnak ebbe a javaslatába kapaszkodott.

A kongresszus külön határozatot fogadott el az orosz—japán háborúval kapcsolatban. Üdvözölte az orosz és a japán proletárokat, „akiket a kapitalisták és kormányaik fel akarnak áldozni és halálra ítéltek".

Az érlelődő első orosz forradalom világszerte újabb lendületet adott a munkásosztály politikai aktivitásának.

Az 1905—1907. évi forradalom azért gyakorolt olyan óriási hatást a nemzetközi szocialista mozgalomra, mert az orosz forradalom fő kérdései egyben a világforradalom alapvető kérdései voltak. Az oroszországi polgári demokratikus forradalom folyamán a következő fő problémák vetődtek fel: a proletárpárt szerepe a forradalom irányításában; a forradalom hajtóerői és a proletariátus hegemóniája a XX. század népi forradalmában; a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá fejlődése; a proletariátus szövetségesei a forradalomban, vagyis a parasztság és a városi kispolgárság kérdése; az elnyomott népek felszabadító mozgalma és sok más kérdés.

Milyen álláspontot foglaltak el a nyugat-európai szocialisták az orosz forradalom fő problémáival kapcsolatban? A revizionisták — Bernstein és a többiek — az oroszországi polgári demokratikus forradalmat kínai fallal választották el a szocialista forradalomtól, és határozottan elvetették a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá fejlődésének lenini eszméjét. Nem ismerték el az orosz proletariátus vezető szerepét a forradalomban, és az orosz mensevikekkel együtt fenntartás nélkül a liberális burzsoáziának ítélték oda a forradalom vezetőjének szerepét, a forradalom fő céljának pedig nyugat-európai típusú parlamenti rendszer megteremtését minősítették.

A bolsevik párt stratégiáját és taktikáját, s az oroszországi parlamenten kívüli harc új formáit még Bebel, a német és a nemzetközi munkásmozgalom veteránja sem értette meg. Bár az 1905. évi orosz forradalomról úgy nyilatkozott, hogy az „a világtörténelem minden forradalma közül a legnagyszerűbb a maga nemében", nem tudott felemelkedni odáig, hogy bolsevik módon fogja fel a munkásosztálynak mint a polgári demokratikus forradalom vezetőjének szerepét.

Kautsky „Az orosz forradalom hajtóerői és kilátásai" című cikkében Plehanovnak arra a kérdésére válaszolva, hogy „polgári forradalom vagy proletárforradalom van-e Oroszországban", kijelentette, hogy a forradalom folyamán fölöttébb lehetséges az ipari proletariátus és a parasztság érdekközösségére támaszkodó szociáldemokrácia győzelme. Ámde ugyanakkor, 1905-ben egy másik cikkében Kautsky azt állította, hogy „a proletariátus a forradalomban a vezető szerepét csak ideiglenesen töltheti be". Ez teljes egészében abból a II. Internacionálében uralkodó opportunista dogmából eredt, mely szerint a proletariátus csak akkor győzhet a forradalomban, ha számszerű többségbe kerül az illető országban.

Nagyra értékelték az 1905. évi orosz forradalmat a nyugateurópai szocialista pártok baloldali áramlatainak képviselői. Cikkeiben Rosa Luxemburg helyesen mutatott rá arra, hogy a döntő hajtóerő szerepét az orosz forradalomban a proletariátus tölti be, jóllehet „formai feladatait" tekintve a forradalom polgári forradalom. A leghelyesebben Clara Zetkin értette meg a forradalom lényegét. Ő nemcsak a proletariátusnak a forradalomban betöltött vezető szerepére mutatott rá, hanem a nyugateurópai szociáldemokrácia számos képviselőjétől eltérően az orosz parasztság forradalmiságára is.

A II. Internacionálé vezetői figyelmen kívül hagyták az orosz forradalom egyik legnagyszerűbb tanulságát — a szovjetek szervezetét.

Jellemző volt a II. Internacionálé vezetőinek azzal kapcsolatos állásfoglalása, hogy milyen konkrét támogatásban kell részesíteni az 1905—1907. évi orosz polgári demokratikus forradalom erőit.

A nemzetközi reakció már akkor terveket dolgozott ki az oroszországi forradalom együttes eltiprására. A francia imperialisták pénzelték a cárizmust, a német és az osztrák imperialisták intervencióra készülődtek és hadihajókat akartak küldeni oroszországi vizekre. Az európai és amerikai burzsoá sajtó rágalmakat szórt Oroszország hős forradalmi proletariátusára.

Lenin felhívással fordult a Nemzetközi Szocialista Irodához, hogy bocsásson ki kiáltványt az egész világ munkásaihoz, és szólítsa fel őket, hogy hárítsák el az orosz forradalom elleni intervenció veszélyét. Lenin kérése válasz nélkül maradt.

1905. március 4-én és 5-én ülést tartott a Nemzetközi Szocialista Iroda, s ezen megtárgyalták az oroszországi helyzetet. De a II. Internacionálé vezetői ahelyett, hogy tiltakozásra és a forradalom támogatására szólították volna fel a tömegeket és a társadalmi szervezeteket, beérték félénk határozatokkal, melyek szerint elő lehet mozdítani, hogy az európai parlamentekben megtárgyalják a cári kormány bestialitásainak kérdését.

A nemzetközi munkásmozgalom három áramlata. A bolsevikok harca a II. Internacionálé opportunizmusa ellen

Az első orosz forradalom új korszakot nyitott a proletariátusnak a kapitalizmus elleni harcában. A nemzetközi szocialista mozgalomban még határozottabban jelentkeztek a szocialista pártoknak az új korszak követelményeihez igazodó gyökeres átszervezésével kapcsolatos feladatok. A II. Internacionáléban az erők további elhatárolódása folyt a proletariátus forradalmi harcának ama problémái körül, amelyeket az 1905—1907. évi orosz forradalom vetett fel. Befejeződött a nemzetközi munkásmozgalomban jelentkező három áramlat kialakulásának még a kilencvenes évek végén elkezdődött folyamata. Ez a három áramlat a következő: a jobboldali opportunista, revizionista, reformista áramlat élén Bernsteinnel, a centrista áramlat, amely szintén opportunista tendenciát tükrözött és a baloldali, a forradalmi áramlat.

A szavakban marxista, de a gyakorlatban opportunista centrizmus volt az a nemzetközi eszmei áramlat, amelynek élén a II. Internacionálé vezérei álltak: Németországban Kautsky, Franciaországban Guesde, Ausztriában Bauer, Olaszországban Ferri. A centrizmus ideológiájának célja az volt, hogy a proletariátus harci feladatait a kispolgári érdekekhez alkalmazza, szolgálatukba állítsa, s mint ilyen, ellenségesen állt szemben a forradalmi marxizmussal.

Lenin leszögezte, hogy a centrizmus igen káros és veszélyes a nemzetközi munkás- és szocialista mozgalomra, és hangsúlyozta, hogy a centrizmus mint eszmei áramlat a II. Internacionálé bomlásának, rothadásának terméke, a burzsoá előítéletek rabságában levő munkásarisztokrácia és kispolgári ideológia befolyásának következménye. Míg az opportunisták a marxizmus revíziójának és nyílt elárulásának útjára léptek, addig a centristák marxista frazeológiával igyekeztek leplezni opportunizmusukat.

A centrizmusnak nem volt semmiféle különálló, az opportunizmusétól független bázisa, társadalmi gyökerei ugyanazok, mint a nyílt opportunizmuséi. A centristák a proletárdiktatúrára vonatkozó marxi tanítással a maguk „tiszta", „osztályfeletti" demokráciáról szóló liberális burzsoá elméletét állították szembe.

Volt a nemzetközi munkásmozgalomban a centrizmuson kívül az opportunizmusnak még egy válfaja, amely forradalmi frázisokkal takaródzott: az anarcho-szindikalizmus. Ez az áramlat leginkább azokban az országokban terjedt el, amelyekben viszonylag csekély volt a termelés és a tőke koncentrációja (Franciaország, Olaszország, Spanyolország). Az anarcho-szindikalizmus az elnyomorodó kispolgárság ideológiájának tükröződése volt, a szocialista és szociáldemokrata pártok reformista vezetőire jellemző korrupt politika reakciójaként jelentkezett.

A centristák számos kérdésben szemben találták magukat a II. Internacionálé szocialista pártjainak balszárnyával. Lenin nagyra becsülte a német baloldaliak forradalmi szolgálatait, s úgy vélte, hogy hibáiktól az opportunistákkal folytatott harc során meg fognak szabadulni. A baloldali szociáldemokraták nagy figyelmet fordítottak a német munkásosztály, különösen az ifjúság körében folytatott háborúellenes propagandára. Lelkesedéssel üdvözölték az 1905-ös orosz forradalmat. Szenvedélyesen hirdették, hogy az általános politikai sztrájk a proletariátus osztályharcának fegyvere.

A Lenintől kapott bírálat és támogatás hatására a baloldali szociáldemokraták fokozták forradalmi aktivitásukat.

Ám a német baloldali szociáldemokraták, a bolgár (tesznyákok), a brit szocialista párt baloldali elemei stb., bár forradalmi áramlatot képviseltek, gyakran centrista álláspontra tévedtek. A baloldaliak fő elvi hibái abból következtek, hogy helytelenül értelmezték az imperializmus korszakát, ami igen világosan megmutatkozott a kapitalizmus automatikus összeomlásának elméletében. A baloldaliak a spontán forradalmi proletármozgalom győzelmének lehetőségéből kiindulva tagadták, hogy a munkásosztály harcában a pártnak vezető szerepe van. Rosa Luxemburg a pártot agitátor- és propagandaszervnek, nem pedig a forradalmi proletármozgalom szervezőjének tekintette. Ugyanebbe a hibába estek a bolgár tesznyákok is. A baloldali szocialisták gyengeségei és súlyos hibái azonban a legkevésbé sem

csökkenthetik annak a nagy forradalmi munkának az értékét, amelyet a baloldaliak a munkásmozgalomban végeztek.

A két áramlat — a forradalmi és az opportunista áramlat — harcának kiéleződése rendkívüli erővel mutatkozott meg a II. Internacionálé 1907. évi *stuttgarti kongresszusán,* amelyen 886 küldött vett részt. A kongresszus munkájában Lenin vezetésével aktívan részt vettek a bolsevik párt küldöttei is.

A XX. század elejét nemcsak az jellemzi, hogy az anyaországokban kiéleződött a proletariátus osztályharca, hanem az is, hogy megmozdultak az elnyomott népek a gyarmatosítók ellen. Előtérbe kerültek tehát az elnyomott népek harcának kérdései. Ezért a stuttgarti kongresszuson tárgyalt egyik legfontosabb probléma a gyarmati kérdés volt. Az előadó van Kol, mint az amszterdami kongresszuson is, a tőkés hatalmak gyarmatpolitikájának igazolására törekedett, s azt állította, hogy „szocialista gyarmatpolitika" is lehetséges. „Nevetséges azt gondolni, hogy a bennszülött lakosság kedvéért szállítunk majd gépeket Afrikába — mondotta van Kol —, ez könyvteória. Ily módon ezeket a népeket nem civilizáljuk... Fegyverrel kell odamennünk, még ha ezt imperializmusnak nevezik is."

Van Kol felszólalásában nyíltan igazolni próbálta az elmaradott országok imperialista leigázását. Opportunista nézeteivel szemben a küldöttek Lenin és Rosa Luxemburg vezette baloldali csoportja erélyesen fellépett, s leleplezte azokat, akik azt a hazugságot terjesztették, hogy a kapitalisták a gyarmatokon „civilizációs" szerepet töltenek be.

A stuttgarti kongresszuson az orosz bolsevikokkal együtt a gyarmatpolitika támogatása ellen foglaltak állást a gyarmattal nem rendelkező kis államok küldöttei is. Ennek köszönhető, hogy a reformisták javaslatát nem szavazták meg, s olyan határozatot fogadtak el, amely elítélte a gyarmatpolitikát. A reformisták javaslatára szavazott azonban a kongresszus küldötteinek csaknem a fele, elsősorban — Oroszország kivételével — a legnagyobb tőkésországok szocialista pártjainak vezetői. Ez a szavazás a munkásarisztokrácia véleményét és érdekeit tükrözte, hiszen a munkásarisztokrácia éppen a gyarmatokon szerzett extraprofitból kapott baksist „saját" burzsoáziájától.

A gyarmati kérdésben folytatott kongresszusi harc eredményeit összegezve Lenin két fontos mozzanatra hívta fel a figyel-

met: először, a kongresszuson nyilvánvaló módon lelepleződött „a szocialista opportunizmus, amely meghódol a burzsoá ámítás előtt"; másodszor, az opportunisták felszólalásaiban „megmutatkozott... az európai munkásmozgalomnak egy negatív vonása, amely sok kárt okozhat a proletariátus ügyének", mégpedig: „bizonyos országokban létrejön az anyagi, gazdasági alap egyikmásik ország proletariátusának gyarmati sovinizmussal való megmételyezéséhez"[2].

A II. Internacionálé szocialista pártjainak vezetői között a soviniszta hangulat erősödése világosan megnyilvánult a háborús veszély és az antimilitarista tevékenység megvitatásakor is. Még be sem fejeződött az orosz—japán háború, amikor Európát a marokkói és a balkáni konfliktus miatt újabb háború veszélye fenyegette. A szocialistáknak igen fontos kérdésre kellett válaszolniuk: hogyan harcoljanak a militarizmus növekedése ellen, és hogyan akadályozzák meg az imperialista háborúkat? Ezért a stuttgarti kongresszuson központi helyet foglalt el a militarizmus és a háborús konfliktusok kérdése.

Erről a militarizmus és a háborús veszély elleni harc bizottságában folytak a fő viták. A bolsevikokat a bizottságban Lenin, a német szociáldemokratákat Bebel, Südekum, Vollmar és Sachse, a francia szocialistákat Guesde, Jaurès, Vaillant és Hervé, a lengyel szociáldemokratákat Rosa Luxemburg[3] képviselte.

A bizottság négy határozattervezetet vitatott meg: a Francia Szocialista Párt többsége nevében Jaurès és Vaillant, a Francia Szocialista Párt kisebbsége nevében Guesde, a német szociáldemokrácia nevében Bebel nyújtott be javaslatot, a negyedik javaslat szerzője Hervé francia szocialista volt, aki a „baloldali", félanarchista áramlatot képviselte a Francia Szocialista Pártban.

Jaurès javaslatában kiadta a jelszót, hogy bármely megtámadott ország védelmére kell sietni. Jaurès nem értette meg, hogy az imperialisták provokációkkal, demagógiával és nacionalista propagandával, a háború valódi okainak leplezésével robbantják ki és a „haza védelmének" jelszavával folytatják a háborúkat. A Jaurès—Vaillant-féle határozati javaslatot a kongresszus nem fogadta el.

[2] *Lenin* Művei. 13. köt. Szikra 1954. 66. old.

[3] Rosa Luxemburg a lengyel szociáldemokrata párt egyik alapítója és vezetője volt. 1897-től kezdve aktívan részt vett a német szociáldemokrata mozgalomban.

Guesde azt bizonygatta, hogy a háborút úgysem lehet megakadályozni, mert a háború a kapitalizmus elkerülhetetlen következménye, s hogy a békéért, a háború elhárításáért való harc egyetlen hatékony eszköze csak a kapitalizmus ellen, a szocializmusért vívott harc lehet, minthogy a szocializmusban mindenfajta háború eltűnik. Guesde határozati javaslata felvetette ugyan ezeket a helyes, de elvont elméleti tételeket, de nem tartalmazott semmiféle utalást sem arra, hogy milyen konkrét eszközökkel és formákban kell a munkásosztálynak harcolnia a militarizmus és a háborús veszély ellen. Ennek a javaslatnak a hibája az volt, hogy elfogadása esetén a munkásosztályt passzivitásra kárhoztatta volna az imperialista háború fenyegető veszélyének körülményei között. Guesde javaslatát szintén nem fogadták el.

A háború kérdésében Hervé francia küldött külön álláspontra helyezkedett. Látszatharcot folytatva a háborús veszély ellen, „baloldali" frázisokat hangoztatott, s azt indítványozta, hogy *mindenfajta* háborúra sztrájk és felkelés legyen a válasz. Lenin, mint már említettük, alaposan megbírálta és félanarchista „hősi badarságnak" nevezte Hervé nézeteit.

Hervé jogosan bírálta a német szociáldemokratákat sovinizmusuk miatt, de durva hibát követett el, amikor kijelentette, hogy a proletariátus számára teljesen mindegy, milyen hazában él: despotikus-e a rendszer, parlamentáris monarchia vagy polgári demokratikus köztársaság. A proletariátus nem lehet közömbös és érdektelen harcának politikai, társadalmi és kulturális feltételei iránt, nem mindegy számára hazájának sorsa sem. Hazájának sorsa azonban nem elvontan érdekli, hanem az osztályharc alakulásával összefüggésben.

A legnagyobb érdeklődést Bebel határozattervezete keltette. Jaurès, Vaillant és Hervé javaslataitól eltérően Bebel javaslata feltárta, melyek korának tőkés társadalmában a háborúk okai, megállapította, hogy a tőkésállamok közötti háború annak a konkurrenciaharcnak a következménye, amelyet ezek az államok a világ felvevőpiacaiért, idegen népek és országok meghódításáért folytatnak.

Bebel határozati javaslata mind a háború okainak értékelésében, mind pedig a nemzetközi proletariátus feladatainak meghatározásában lényegében azt fejezte ki, amit a háború és a háborús veszély kérdésében már a brüsszeli és a zürichi kong-

tesszüson elmondtak. A javaslat azonban nem jelölte meg azokat a konkrét intézkedéseket, amelyek a militarizmus elleni harchoz szükségesek, s nem beszélt arról sem, hogy mik a szocialisták feladatai háború kirobbanása esetén. Ebben mutatkozott meg a javaslat fogyatékossága. Bebel nem értette meg azokat a mélyreható gazdasági és politikai változásokat, amelyek az imperializmusba való átmenettel párhuzamosan végbementek, nem értette meg azokat a feladatokat, amelyek az imperializmusnak és az imperialista háborúk érlelődésének szakaszában a szocializmusért küzdő munkásosztályra vártak.

A baloldali szociáldemokraták nem akarták megosztani az igazi antimilitaristák szavazatait, s ezért nem nyújtottak be külön javaslatot, hanem Bebel határozati javaslatát támogatták, de több módosítást és kiegészítést indítványoztak. Ezek közül a leglényegesebb Lenin és Rosa Luxemburg kiegészítése volt, amely szerint a szociáldemokráciának az a feladata, „hogy ne csak a háborúk kitörése ellen vagy a már megkezdődött háborúk minél előbbi beszüntetéséért harcoljon, hanem azért is, hogy a háború előidézte válságot kihasználja a burzsoázia bukásának meggyorsítására"[4]. Ez a kiegészítés, miután Bebel elfogadta, bekerült a kongresszus határozatába.

Így tehát a stuttgarti kongresszusnak a gyarmati kérdésben, a militarizmus és a háború elleni harc kérdésében hozott határozatai forradalmi jellegűek voltak. Az opportunizmust ismét visszaverték.

A stuttgarti kongresszus napirendjén a politikai pártok és a szakszervezetek kapcsolatának kérdése is szerepelt. Éles harc bontakozott ki. Végeredményben a kongresszus óriási szavazattöbbséggel (212 szavazattal 18 ellenében) határozatot fogadott el, amely hangsúlyozta, hogy a szakszervezeteknek el kell fogadniuk a szocialista elveket, egyesíteni kell a szakszervezetek és a pártok tevékenységét. Ez a határozat vereséget mért a szakszervezetek semlegességét hangoztató opportunista elmélet híveire, jóllehet elhallgatta a párt vezető szerepét.

Lenin nagyra értékelte a stuttgarti kongresszus eredményeit, úgy vélekedett, hogy a kongresszus jelentős lépést tett előre, és „számos fontos kérdésben a szocializmus politikai vonalát

[4] *Lenin* Művei. 13. köt. 72. old.

meghatározó legfelsőbb intézmény szerepét töltötte be"[5]. Lenin Stuttgartban kísérletet tett a baloldali szocialisták nemzetközi egyesítésére.

A stuttgarti kongresszus után a világháború előkészítésének évei következtek. Befejeződött a hatalmas imperialista koalíció, az antant kialakítása. Jelentősen növekedtek a fegyverkezésre szánt költségvetési előirányzatok, s ez újabb támadást vont maga után a munkások életszínvonala ellen. Emelkedtek az egyenes és a közvetett adók, drágult az élet, romlott a munkásosztály helyzete.

Ezzel összefüggésben valamennyi országban jelentősen erősödött a munkásmozgalom. Németországban 1910-ben az osztályharc Berlin utcáin barikádharcokban csúcsosodott ki, Franciaországban a tömegmozgalom a munkásokon kívül már a parasztokat és a tisztviselőket is magával ragadta, Oroszországban kiújultak a sztrájkharcok, nagy munkássztrájkok érlelődtek Angliában.

Az uralkodó osztályok a munkásarisztokráciára támaszkodva a proletariátus további megosztására törekedtek. A szakszervezetek reformista vezetői osztálypolitika folytatása helyett a munkáltatókkal való egyezkedés útjára léptek.

Tehát a nemzetközi munkás- és szocialista mozgalomban az 1905—1907. évi orosz forradalom után kettős folyamat volt megfigyelhető: egyrészt fejlődött a munkásosztály forradalmi irányzata, amelynek a II. Internacionáléban a baloldali szociáldemokrata irányzat volt az eszmei kifejezője, másrészt kibontakozott egy reformista irányzat, amely a munkásarisztokráciának és a munkásmozgalomhoz csatlakozott kispolgári útitársaknak az érdekeit fejezi ki. E két irányzat között a harc hol fellángolt, hol pedig kialudt, és hatásos „fegyverszüneti határozatok" hamuja alatt parázslott.[6]

Az Internacionálé pártjaiban a Kautsky-féle vezetők a „béke" érdekében a jobboldaliakat támogató irányvonalat követtek. A centristák leplezetten, de gyakran nyíltan is akadályozták, hogy a II. Internacionálé pártjaiban kifejlődjék és megerősödjék a balszárny. Az a törekvésük, hogy a baloldaliakat a jobboldaliaknak alárendeljék, annál is inkább sikerrel járt, mert akkoriban nemcsak az egyes országok szocialista pártjainak vezető

[5] Ugyanott, 77. old.

[6] Lásd *Lenin* Művei. 5. köt. Szikra 1953. 363. old.

szerveit és a sajtót tartották a kezükben, hanem a Nemzetközi Szocialista Irodát is.

Lenin, aki 1905 októberétől az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártot képviselte a Nemzetközi Szocialista Irodában, bírálta az ott levő opportunista elemeket, amelyek fékezték a nyugati forradalmi munkásmozgalom kibontakozását.

Nagy figyelmet érdemel Leninnek a Nemzetközi Szocialista Iroda 1908 októberi ülésén az angol Munkáspárt (Labour Party) felvételével kapcsolatban elhangzott felszólalása. Lenin számára fontos volt, hogy segítse a Munkáspártot igazi szocialista politika folytatásában.

Lenin állhatatosan követelte annak megállapítását, hogy az angol Munkáspártnak ez csak az első lépése „az öntudatos osztálypolitika és a *szocialista* munkáspárt irányában"[7].

Ugyanakkor Lenin a kérdés ily módon való felvetésével példát mutatott arra, hogyan kell harcolni nemcsak az opportunizmus ellen, hanem azok ellen a szektás hibák ellen is, amelyek a marxizmust dogmává teszik és akadályozzák a szociáldemokratákat abban, hogy behatoljanak a „proletártömegek sűrűjébe", és helyesen vezessék őket.

Elvi jelentőségű volt Leninnek a Kautsky- és Adler-féle centristák arra irányuló kísérletei ellen folytatott harca is, hogy kibékítsék a holland szociáldemokrata pártban fejlődő áramlatokat, és a baloldali szocialistákat alárendeljék a párt opportunista többségének.

A holland szociáldemokrata parlamenti frakció, amelynek élén Troelstra állt, a liberálisokhoz való közeledés opportunista politikáját folytatta, szembehelyezkedett a párttal, hozzálátott az előző marxista program felülvizsgálásához és kiirtott belőle minden forradalmi tartalmat.

A Troelstrát bíráló holland marxisták 1907-ben megkezdték a „Tribune" című lap kiadását. A holland szociáldemokrata párt opportunista többsége a párt 1909. évi kongresszusán elhatározta a lap kiadásának megszüntetését. A tribunisták nem engedelmeskedtek, s ez pártszakadáshoz vezetett. A holland baloldal azzal a kéréssel fordult a Nemzetközi Szocialista Irodához, hogy önálló pártként vegyék fel az Internacionáléba. Az Iroda a ké-

[7] *Lenin* Művei. 15. köt. Szikra 1955. 236. old.

rést elutasította, és azt indítványozta, hogy adják át a holland marxisták önálló képviseletének kérdését felülvizsgálás végett a szociáldemokrata pártnak. Ezzel az opportunisták kapták meg azt a jogot, hogy a forradalmi marxisták ügyében döntsenek.

Lenin a Nemzetközi Szocialista Irodában követelte, hogy ismerjék el a tribunistáknak azt a jogát, hogy önállóan képviseltessék magukat a nemzetközi kongresszusokon. Lenin állásfoglalása irányt mutatott mind a holland baloldalnak, mind pedig a II. Internacionáléhoz tartozó pártok egyéb baloldali szociáldemokratáinak az önálló forradalmi párttá szerveződésre. Nyilvánvaló volt, hogy a II. Internacionálé nyílt vagy leplezett reformizmus útjára lépett pártjai nem irányíthatják a proletariátus forradalmi harcát. Ezért Lenin azon az álláspontón volt, hogy a proletariátus érdekében a forradalmi marxistáknak teljesen el kell határolniuk magukat az opportunistáktól, s igazi forradalmi pártokat kell szervezniük. Ám a nyugat-európai és az amerikai baloldali szocialistákat gyengeségük és centrista hibáik a II. Internacionálé vérszegény belső ellenzékének szerepére kárhoztatták.

Az 1910. évi *koppenhágai kongresszus* volt a második kongresszus, amelyen Lenin részt vett. Ezen a kongresszuson 886 küldött volt jelen.

A háború kérdésében a kongresszus megismételte a stuttgarti kongresszuson elfogadott tételeket. Kiegészítésképpen azt javasolta a szocialista pártoknak, hogy követeljék kormányaiktól a fegyverzet csökkentését és a teljes leszerelést, az államok között keletkezett konfliktusok választott-bírósági megtárgyalását. Javasolta továbbá, hogy a háború fenyegető veszélyével szemben szervezzék meg a világ munkásságának egységes tiltakozásait. A gyakorlatban, a mindennapi politikai munkában azonban a szocialista pártok semmibe vették a stuttgarti és a koppenhágai kongresszus határozatait.

A fegyverzet korlátozására irányuló követelések egyszerű parlamenti interpellációkra szorítkoztak. Az 1911-ben megkezdődött olasz—török háborúval kapcsolatban még szolidaritási tüntetéseket sem rendeztek a szocialisták. Sőt az Olasz Szocialista Párt megrögzött opportunista jobbszárnya az olasz militarizmus nyílt hívének bizonyult, és a szocialista „Avanti" hasábjain a gyarmati hódítás mellett szállt síkra.

Az osztályharc erősödésének időszakában egyre nagyobb jelentőségűvé váltak a tömegszervezetek — elsősorban a szakszervezetek és a szövetkezetek —, melyeknek segítségével a szocialista pártok befolyást tudtak gyakorolni a munkásosztály és az egész dolgozó lakosság széles rétegeire.

A koppenhágai kongresszuson harc alakult ki a szövetkezetek és a szocialista pártok egymáshoz való viszonyának kérdésében. A szövetkezetekre vonatkozóan három határozattervezetet hoztak nyilvánosságra a kongresszus előtt: egy belga és két francia (a Jaurès- és a Guesde-féle) tervezetet. Ebben a kérdésben két fő irányvonal alakult ki: az egyik irányvonal, amelyet Guesde és a belgák javaslatai tükröztek, az osztályharc elveiből indult ki, s a szövetkezeteket e harc egyik kisegítő eszközének nyilvánította; a másik irányvonal, amely Jaurès javaslatában fejeződött ki, kispolgári, reformista vonal volt, lényegében tagadta az osztályharcot, és a szövetkezetekben a kapitalizmus „békés leküzdésének" eszközét látta.

Csak az orosz szociáldemokrata küldöttség Lenin által szerkesztett javaslata határozta meg részletesen, mi a szövetkezetek szerepe és feladata az osztályharcban. A tervezet többek között leszögezte, hogy a fogyasztási szövetkezetek segítségével elérhető javulás csak egészen jelentéktelen lehet, mindaddig, amíg a termelési eszközök annak az osztálynak a birtokában vannak, amelynek kisajátítása nélkül nem valósulhat meg a szocializmus. Az orosz küldöttség tervezete egyéb javaslatok mellett azt indítványozta, hogy „a fogyasztási szövetkezetekben kifejtett fáradhatatlan szocialista propagandával mozdítsák elő az osztályharc és a szocializmus eszméinek terjedését a munkások körében"[8].

A kongresszusi bizottságban, ahol az összes határozattervezeteket megvitatták, éles vitákra került sor a forradalmi és a revizionista irányzat hívei között. A bizottság által kidolgozott javaslatot végül is egyhangúlag elfogadták.

A határozat leszögezte, hogy a szövetkezetek a szakszervezetektől eltérően nem osztályszervezetek. A munkások számára a tőke elleni harcukban hasznos lehet a szövetkezetekbe való belépés. A szocialista pártokat a határozat felhívta a proletár szövetkezetek támogatására, s ugyanakkor hangsúlyozta a szö-

[8] *Lenin* Művei. 16. köt. Szikra 1955. 288. old.

vetkezetek korlátozott jelentőségét. A kongresszus óva intette a szocialistákat az illúzióktól, felhívta őket a szövetkezetekben való tömörülésre abból a célból, hogy megvilágítsák a tömegeknek igazi feladataikat: a politikai hatalom meghódítását, s a termelés és a csere eszközeinek köztulajdonná változtatását.

A II. Internacionálé az első világháború küszöbén. A baseli kiáltvány

Az első világháború küszöbén a szocialista pártok befolyása jelentősen megnövekedett. 1912 végén a II. Internacionálé pártjainak összesen 3 372 384 tagjuk volt. Jelentősen megerősödtek a szocialisták befolyása alatt álló tömegszervezetek is. Például a szocialista szakszervezetekben 10 838 000 szakszervezeti tag tömörült, a szövetkezetek tagjainak száma pedig elérte a 7 315 000-et. A szocialisták rengeteg napilapot és folyóiratot adtak ki. Nagy sikereket értek el az egyes országok szocialistái a parlamenti választásokon: a világon a szocialista küldöttekre leadott szavazatok száma 1912-ben elérte a 12 milliót.

Ám a nemzetközi szocialista mozgalomnak e mögött a látszólagos ereje mögött gyengült a szocialista pártok jelentősége a proletariátus osztályharcának vezetésében, mert a II. Internacionálénak és pártjainak élén nyílt reformisták és centristák álltak. A centrizmus és a nyílt opportunizmus összefogtak a baloldali szocialisták elleni közös harc talaján, s ez súlyos következményekkel járt a II. Internacionáléra nézve. A II. Internacionálé ahelyett, hogy nemzetközi központtá lett volna, amely egyesíti a munkásosztályt a társadalmi és a politikai felszabadulásért vívott harcban, lényegében a munkásosztály szervezeti és ideológiai kettészakításának eszközévé vált. A proletariátus egysége helyett a munkás- és szocialista mozgalom opportunista vezetői és a munkásosztály ellenségei között alakult ki és erősödött az egység. A reformisták és a centristák azzal, hogy a munkásmozgalom forradalmi irányzatát képviselő baloldali szocialisták ellen harcoltak, objektíve a burzsoázia cinkosaivá váltak a forradalmi munkásmozgalom eltiprásában.

Ezért a nemzetközi proletariátus osztályharcai az első világháború előestéjén, jóllehet egyes országokban, például Németországban a forradalmi helyzet erősödéséről tanúskodtak, nem tudták az imperialista reakció erőit megtörni, sem pedig táma-

dását megakasztani. A munkásmozgalom opportunista elemeit felhasználó uralkodó osztályok abban az időben még elég erősek voltak ahhoz, hogy elbánjanak a proletariátus forradalmi erőivel és elnyomják megmozdulásait.

Az imperialista világháború veszélye egyre növekedett. Az olasz—török háború, a Marokkóért folyó harc, a balkáni háborúk mind a világháború közeledtére mutattak. Ebben a helyzetben a Nemzetközi Szocialista Iroda 1912-ben sürgősen egybehívta a II. Internacionálé *rendkívüli baseli kongresszusát.* Ennek a kongresszusnak egyetlen napirendi pontja volt: a közelgő világháború veszélye elleni harc. A kongresszus egyhangúlag elfogadta azt a kiáltványt, amely a nemzetközi proletariátust kíméletlen harcra szólítja fel a háború ellen és a háború előidézői, a kapitalista államok uralkodó osztályai ellen.

A kiáltvány hangsúlyozta a közelgő háború imperialista jellegét, és a háború előkészítésével egyenlő mértékben vádolta a cári Oroszország, a félig abszolutisztikus császári Németország és Ausztria—Magyarország kormányát, valamint Anglia és Franciaország „demokratikus kormányát". Melegen üdvözölte a különféle országok munkásainak háborúellenes megmozdulásait, s minden szocialista párttól kategorikusan megkövetelte, hogy folytassanak erélyes harcot az imperializmus ellen. „A kongresszus azt követeli — szögezi le a kiáltvány —, hogy a világ munkásai a proletariátus nemzetközi szolidaritásának erejével szorítsák vissza a tőkés imperializmust. Ne feledjék a kormányok, hogy Európa jelenlegi állapota és a munkásosztály jelenlegi hangulata mellett nem engedhetik szabadjára a háború fúriáit anélkül, hogy ezzel önmagukat is ne veszélyeztetnék. Ne feledjék, hogy a francia—porosz háború váltotta ki a kommün forradalmi kitörését, az orosz—japán háború pedig az orosz nép forradalmi erőinek mozgalmát."

Az 1912. évi baseli kiáltványban minden becsületes és öntudatos munkás tényleges felhívást látott az imperialista világháború fenyegető veszélye elleni harcra. A II. Internacionálé vezetői szemében viszont ez a kiáltvány valójában értéktelen papiros volt. Egyiküknek sem állt szándékában valóra váltani a kongresszus határozatait.

Az első világháború küszöbén erősen kiéleződött a munkástömegek harca csaknem az egész világon, és számos országban

érlelődött a forradalmi válság. Németországban kirobbant a Ruhr-vidéki bányászok sztrájkja, Írországban, Dublinben harcok törtek ki, Franciaországban megmozdultak a munkások, a parasztok és az alkalmazottak, Olaszországban lezajlott a „vörös hét", Coloradóban (Egyesült Államok) sztrájkba léptek a bányászok és így tovább. A bolsevikok bátran és határozottan élére álltak az ismét fellendülő oroszországi forradalmi harcnak. A nyugat-európai országokban és az Egyesült Államokban azonban a tömegharcnak ezt a fellendülését nem támogatták a szocialista pártok. Európa és Amerika országaiban a munkásmozgalom legnagyobb szerencsétlenségére a munkásosztálynak akkor még nem volt harcos forradalmi pártja. A II. Internacionáléban volt ugyan baloldali, forradalmi szárny, de még a baloldaliak közül is csak a bolsevikokat lehetett következetesen forradalmi pártnak, a proletariátus vezetőjének tekinteni.

XXXIII. fejezet

A MUNKÁSMOZGALOM ÉS A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOM AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN

A munkásosztály helyzete az első világháború idején

Az első világháború (1914—1918) két imperialista blokk — a német—osztrák—magyar és az angol—francia—orosz blokk — összeütközéseként kezdődött. A későbbiek során a háborúba 34 állam kapcsolódott be, melyeknek lakossága összesen több mint másfél milliárd volt, vagyis a Föld lakosságának mintegy 75 százaléka. A mozgósítás körülbelül 74 millió embert érintett. 1917 áprilisában az Egyesült Államok is belépett a háborúba az antant oldalán.

Az első világháború a monopoltőke valamennyi ellentmondásának kiéleződése következtében tört ki, imperialista, hódító, igazságtalan háború volt, mert a hadban álló országok a világ újrafelosztásáért háborúskodtak. Emellett a hadban álló országok kormányai úgy számítottak, hogy a háború megindításával felszámolják a forradalmi válságot, amely több országban (Oroszországban, Angliában, Németországban, Franciaországban, Olaszországban, Ausztria—Magyarországon stb.) teljesen megérett.

A világháború óriási szenvedéseket zúdított az emberiségre. Míg az 1793-tól 1905-ig terjedő időszakban lezajlott valamennyi háborúban 4 070 000 ember pusztult el, az 1914—1918. évi háborúban 9 millió ember vesztette életét, és több mint 20 millió sebesült meg vagy vált nyomorékká. Míg az összes előző háborúk 41 milliárd aranyrubelba kerültek az emberiségnek, addig az első világháború egymaga 416 milliárd rubelt, vagyis tízszer annyit emésztett fel, mint az előző háborúk együttvéve.

A háború minden áldozata, szenvedése és nélkülözése súlyos teherként nehezedett a munkásosztályra és a parasztságra. A régi, gyakorlott munkások jelentős részét behívták a hadseregbe,

közülük sokan életüket vesztették a harctereken, mások fogságba kerültek, egy részük rokkantan tért haza. A hadseregbe behívott munkások helyére nők és serdülők kerültek. A férfiakéval egyenlő munkáért a nők 30—50 százalékkal kevesebb bért kaptak. Ez a munkásosztály fokozott kizsákmányolását tanúsította.

A háború folyamán a legtöbb hadviselő országban majdnem teljesen megsemmisítették a korábbi szabadságjogokat, katonai diktatúrát vezettek be, megszüntették a munkások sztrájkjogát, hatályon kívül helyezték a társadalombiztosítási, a munkavédelmi, a munkanap korlátozására vonatkozó törvényeket. A napi munkaidőt 10—12 órára és még ennél is többre növelték. A legtöbb munkás oda volt kötve ahhoz az üzemhez, ahol dolgozott. Az élelmiszerek és a közszükségleti cikkek árának emelkedése miatt a reálbér erősen csökkent.

Franciaországban a háború éveiben a bérek 20—25 százalékkal emelkedtek, a létfenntartási költségek viszont 50 százalékkal. Angliában 1918-ra a bérek 80 százalékkal, a megélhetési költségek 105 százalékkal emelkedtek. Svájcban, amely nem vett részt a háborúban, a létfenntartási költségek 50 százalékkal emelkedtek, a munkabér viszont csak 10 százalékkal. Bulgáriában 1917-ben a háború előtti árakhoz viszonyítva a következőképpen emelkedtek az árak: a kenyér ára 5-szörösére, a húsé 3,5-szeresére, a zsíré 10-szeresére, a burgonyáé 10-szeresére.

A hadviselő országokban súlyos élelmezési nehézségek léptek fel, sokban pedig valóságos éhínség dúlt. 1917-ben Németországban csupán 1600 gramm volt a heti kenyérfejadag. A hús- és a zsírfogyasztás a háború előttinek egyötödére csökkent.

A napi munkaidő meghosszabbítása, a munkavédelmi törvények hatályon kívül helyezése és a rossz táplálkozás következtében a gyárakban erősen emelkedett a balesetek száma. Németországban 1914-ben 1000 foglalkoztatott munkásra 0,63 halálos végű baleset jutott, 1917-ben pedig 1,3.

Míg a munkásosztály helyzete rohamosan romlott, a monopóliumok számára a háború óriási jövedelmek forrása volt. Például az Egyesült Államokban a monopóliumok tiszta jövedelme az 1914. évi 3,9 milliárd dollárral szemben 1917-ben 10,7 milliárd dollárra rúgott.

Mindez szükségképpen maga után vonta az osztályellentétek rohamos kiéleződését, az egész kapitalista rendszer politikai

válságát. A háború megteremtette az objektív feltételeket ahhoz, hogy a proletariátus felhasználja a politikai válságot a tőkés elnyomás megdöntésére.

A II. Internacionálé csődje. Lenin és a bolsevikok állásfoglalása az első világháborúval kapcsolatban

Az első világháború kitörése nem érte váratlanul sem a II. Internacionálé vezetőit, sem az Internacionáléhoz tartozó pártokat. A stuttgarti és a baseli kongresszuson a szocialista pártok kötelezték magukat arra, hogy imperialista háború bekövetkezése esetén a háború által előidézett „gazdasági és politikai válságot" kihasználják a „burzsoázia megbuktatásának meggyorsítására". Ámde mihelyt elkezdődött az első világháború, a II. Internacionálé vezetői és a szocialista pártok túlnyomó többsége megfeledkeztek kötelességükről, a proletár nemzetköziség védelméről, nyíltan saját burzsoáziájuk pártjára álltak, szociálsovinisztákká, szociálárulókká lettek. Németország, Franciaország, Belgium és más országok parlamentjeinek szociáldemokrata és szocialista frakciói a II. Internacionálé kongresszusain hozott határozatok ellenére megszavazták a hadihiteleket. Számos szociáldemokrata vezető — E. Vandervelde Belgiumban, J. Guesde, M. Sembat, A. Thomas Franciaországban — belépett a burzsoá kormányba. A szociáldemokrata pártok és a reformista szakszervezetek vezetői beléptek a különféle kormánybizottságokba, amelyeknek az volt a céljuk, hogy mozgósítsák az anyagi és embertartalékokat a háború viselésére, kiálltak a rendkívüli háborús törvények mellett, amelyek megtiltották a munkásoknak, hogy létérdekeik védelmében felhasználják a sztrájk eszközét. „Ipari békét" és „osztályegyüttműködést" hirdettek. Oroszországban ilyen politikát folytattak a mensevikek (Plehanov, Potreszov, Csheidze stb.) és az eszerek.

A háború megindulásával minden kapcsolat megszakadt a szociáldemokrata, a szocialista pártok és a szakszervezetek között. Beszüntették működésüket a II. Internacionálé Nemzetközi Szocialista Irodája és a jobboldali szociáldemokraták befolyása alatt álló nemzetközi szakszervezeti szervek: a Nemzetközi Szakszervezeti Titkárság, amely 1913-ban Nemzetközi Szakszervezeti Szövetséggé alakult, továbbá 32 nemzetközi szakmai titkárság.[1]

[1] Ezek a titkárságok a XIX. század utolsó negyedében keletkeztek, s iparágak szerint egyesítették az európai országok szakszervezeteit.

Mindez a II. Internacionálé teljes csődjéről tanúskodott, azt mutatta, hogy az opportunizmus átmenetileg diadalmaskodott a nemzetközi munkásmozgalomban.

Egyedül a Lenin vezette bolsevikok pártja foglalt el helyes, következetesen forradalmi álláspontot.

Lenin Ausztriából, ahol a háború kitörése érte, Svájcba utazott, és 1914 szeptemberében megírta „A forradalmi szociáldemokrácia feladatai az európai háborúban" című téziseit, melyeket 1914. szeptember 6—8-án, a bolsevikok egy csoportjának berni értekezletén megvitattak. Ezek a tézisek a lehető legvilágosabban jellemzik a háború imperialista mivoltát. A szociáldemokrácia tartsa szem előtt, írta Lenin, hogy „mindenütt, a hadseregben is, a hadszíntéren is propagálni kell a szocialista forradalmat, hirdetni kell, hogy a fegyvert nem saját testvéreik, más országok bérrabszolgái ellen, hanem a világ reakciós és burzsoá kormányai és pártjai ellen kell fordítaniuk"[2].

Lenin rámutatott a II. Internacionálé ideológiai, politikai és szervezeti csődjére. A forradalmi szociáldemokratáktól követelte, hogy ne szavazzák meg a hadihiteleket, lépjenek ki a burzsoá kormányokból, harcoljanak saját kormányuk vereségéért, követelte a lövészárok-barátkozást, az imperialista háborúnak polgárháborúvá változtatását és a nemzetközi proletariátus új, valóban harcos, forradalmi egyesülésének megteremtését.

Lenin és a bolsevikok pártja a háború megindulásától kezdve szerteágazó háborúellenes tevékenységet fejtett ki. A bolsevik szociáldemokrata frakció az Állami Dumában határozottan fellépett a hadihitelek ellen, az egész párt nagyarányú munkát végzett, hogy valóra váltsa az imperialista háború polgárháborúvá változtatásának jelszavát.

A munkásmozgalom az első világháború éveiben

A háború elején a burzsoá kormányoknak sikerült félrevezetniük a nagy tömegeket a hazafiság, a nacionalizmus, a haza védelme jelszavával. Ebben óriási segítséget nyújtottak nekik a szociáldemokrata pártok és a reformista szakszervezetek jobboldali vezetői. Például a német szociáldemokrata párt vezetői azt mondták a német népnek és munkásosztálynak, hogy azért kell részt vennie ebben

[2] *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 4. old.

a háborúban, mert ezzel védelmezi a hazát, a szabadságot és a kultúrát a reakciós cári Oroszország agressziójával szemben. Az angol és a francia szocialisták a német imperializmus agressziójával szemben védelmezték a demokráciát és hazájuk nemzeti érdekeit. Hasonló érvekkel hozakodtak elő a többi hadviselő országok szocialistái is. A néptömegeket azonban nem lehetett sokáig félrevezetni. A háború minden szörnyűsége és terhe elősegítette a néptömegek, főleg a proletariátus tisztánlátását.

A néptömegek harcra keltek az imperialista háború ellen, gazdasági és politikai érdekeik védelmében. Az első világháború folyamán a cári Oroszország bizonyult az imperializmus leggyöngébb láncszemének. Itt mutatkoztak meg a legkoncentráltabb formában a kapitalizmusra jellemző ellentmondások, továbbá a cári önkényuralom politikai és nemzeti elnyomása.

Az első világháború éveiben teljesen nyilvánvalóvá vált a cári Oroszország műszaki és gazdasági elmaradottsága, a földesúri-burzsoá államapparátus züllöttsége és korruptsága. Oroszország ipara egyre jobban hanyatlott. 1916 nyarán a hadi célokra dolgozó gyárak fémszükségletüknek csak 50 százalékát kapták meg. A közlekedés még a front számára szükséges rakományok szállítását sem tudta biztosítani. A mezőgazdaság is hanyatlásnak indult: csökkent a vetésterület, évről évre kevesebb lett a betakarított termés. Sok városban már 1915-ben kenyér- és cukorhiány mutatkozott.

Az orosz hadsereg óriási veszteségeket szenvedett. 1914 augusztusától 1915 végéig majdnem teljesen elvesztette háború előtti törzsállományát. 3 400 000 katona és tiszt dőlt ki a sorból, közülük több mint 300 000 elesett és 1 500 000 fogságba került vagy eltűnt. Elősegítette a forradalmi válság bekövetkezését, hogy a néptömegek helyzete rohamosan rosszabbodott, a bolsevikok pártja pedig aktív tevékenységet fejtett ki, hogy az imperialista háborút polgárháborúvá változtassa.

Oroszországban a háborúellenes forradalmi tömegmozgalom nem sokkal a háború megindulása után kezdődött. A mozgalom élén a proletariátus haladt. Az orosz munkásosztály a cári kormány kíméletlen megtorló intézkedései ellenére határozottan harcolt gazdasági és politikai jogaiért. Ennek legfényesebb bizonyítéka a sztrájkmozgalom erősödése: 1915-ben 540 000 munkás sztrájkolt, 1916-ban pedig már 957 000.

Az 1917 februári polgári demokratikus forradalomban az orosz munkásosztály a parasztsággal vállvetve megdöntötte a nemesi-földesúri monarchiát. A februári forradalom más országokban is nagy befolyást gyakorolt a néptömegek háborúellenes megmozdulásainak növekedésére.

Fellendült a forradalmi tömegmozgalom az első világháború folyamán Németországban is. A háború elején nagy hatással volt a néptömegekre a burzsoá soviniszta propaganda, s a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek vezetőinek árulása még fokozta ezt a hatást. Ámde a villámháborúra alapozott tervek kudarca és a frontokon elszenvedett óriási veszteségek kijózanították a német dolgozó tömegeket, amelyek elég hamar kezdtek aktívan harcolni a háború ellen, gazdasági és politikai jogaik védelmében.

Gyors ütemben erősödött a sztrájkmozgalom. Németországban 1914 második felében 26 sztrájk volt 2084 résztvevővel, ezzel szemben 1916-ban 240 sztrájk 124 000 résztvevővel. 1915 tavaszán kezdődtek el az első tömegmegmozdulások az imperialista háborúval szemben. 1915. március 18-án nők és fiatalok vonultak a Reichstag épülete elé, s követelték, hogy vessenek véget a háborúnak. 1916-ban rendezték meg a háborús idők első május 1-i felvonulását, ekkor zajlottak le az első politikai tömegsztrájkok. 1917-ben a munkásmozgalom még jobban kiszélesedett, s még harcosabb jelleget öltött. 1917. április 16-án a berlini hadiüzemekben, aztán pedig a famegmunkáló iparban és a közlekedésben sztrájk robbant ki. A sztrájkban, melyhez Lipcse és sok más város munkásai is csatlakoztak, több mint 300 000 munkás vett részt.

Franciaországban szintén nagy lendületet vett a háborúellenes mozgalom. 1917 májusában és júniusában a sztrájkmozgalom kiterjedt Loire, Rhône, Isère stb. megye iparvidékeire. Ebben a sztrájkmozgalomban tevékenyen részt vettek külföldi — spanyol, portugál, olasz, algériai — munkások is.

1917 májusában Párizsban 24 órás sztrájk zajlott le, több mint 250 000 résztvevővel. A francia proletariátusnak a „Háborút a háború ellen!", „Elég volt a vérontásból!" jelszavak jegyében lezajló megmozdulásait nagyarányú lázongások kísérték a francia hadsereg és flotta soraiban.

Olaszország hadbalépésétől (1915) kezdve az ország legfejlet-

tebb vidékein minduntalan fellángolt a népi felháborodás. 1917-ben erősen fokozódott a háborúellenes mozgalom. Augusztus 28-án Torinóban, Olaszország legfejlettebb iparvidékén spontán fegyveres felkelés robbant ki. A torinói munkások öt napon át hősiesen harcoltak a katonaság és a rendőrség ellen. Az országos jelentőségű felkelésben több mint 40 000 munkás vett részt „Kenyeret és békét!" jelszóval. A harcokban több mint 500 munkás vesztette életét, 2000 pedig megsebesült.

Más országokhoz hasonlóan az olaszországi forradalmi mozgalom is az oroszországi forradalmi események közvetlen hatása alatt fejlődött.

A legöntudatosabb olasz munkások élénk figyelemmel kísérték az oroszországi eseményeket, s jelentős részük helyesen is értékelte őket. A munkások a bolsevikokkal szimpatizáltak. Amikor 1917 nyarán az Ideiglenes Kormány küldöttsége Olaszországba érkezett, a küldöttség két mensevik tagját a munkások a következő felkiáltásokkal fogadták: „Éljenek a bolsevikok!", „Éljen Lenin elvtárs!".

Angliában a háború átmenetileg megakasztotta a munkásmozgalom háború előtti fejlődését. Az angol Munkáspárt és a szakszervezetek vezetői a burzsoázia nyílt támogatásának és a munkásérdekek leplezetlen elárulásának útjára léptek. A vezetők áruló politikája, a kormány terrorjának fokozódása és a szociálsoviniszta propaganda azzal a következménnyel járt, hogy a háború elején a munkásmozgalom ellanyhult. De a munkások már 1915-ben a szakszervezeti és a labourista vezetők akarata ellenére sztrájkharcba kezdtek gazdasági és politikai jogaik védelmében. A sztrájkoló munkások száma 1915-ben elérte a 448 000-et. Különösen Glasgow-ban és Dél-Walesben voltak nagyarányú sztrájkok.

Az angol munkások erősödő forradalmi hangulatának egyik mutatója volt a háború éveiben a shop-stewardok (üzemi bizalmiak) mozgalma, amely mint tömegmozgalom a gépgyári munkások 1915. évi glasgow-i sztrájkja idején keletkezett. A sztrájk folyamán a szakszervezeti funkcionáriusok és a gyártulajdonosok közti tárgyalások lassúsága és eredménytelensége miatt elégedetlen munkások érdekeik védelmére műhelymegbízottakat választottak.

A glasgow-i és a Clyde kerületi munkások példáját Anglia más

vidékeinek munkásai is követték. A műhelymegbízottakból megalakultak az üzemi bizalmiak bizottságai. Ilyen bizottságok nemcsak az egyes vállalatoknál jöttek létre, hanem kerületekben és kerületi központokban is. A bizalmiak munkájukért nem kaptak fizetést. A gyárigazgatóságok a munkásmozgalom elfojtása céljából elsősorban az üzemi bizalmiakkal igyekeztek leszámolni. Ez a mozgalom azonban a munkáltatók megtorló intézkedései és a jobboldali szakszervezeti vezetők ellenzése dacára igen gyorsan tömegjellegűvé vált. Az üzemi bizalmiak vezették a munkások sztrájkharcát, ők tárgyaltak a munkáltatókkal a bér, a munkavédelem, a felvétel és az elbocsátás kérdéseiről. A háború alatt étkezdéket, büféket stb. szerveztek az üzemekben. Az üzemi bizalmiak mozgalma a következő jelszavak jegyében bontakozott ki: harc a termelési eszközök államosításáért, a szakszervezeteknek a termelési elv alapján való felépítéséért, a termelés munkásellenőrzésének megvalósításáért.

A sztrájkmozgalom fellendülésével párhuzamosan növekedett a proletariátus szervezettsége is. Németországban a szakszervezeteknek 1914-ben 1 503 000, 1918-ban 2 889 000 tagjuk volt; Angliában 1914-ben 4 185 000, 1918-ban pedig 6 652 000; Franciaországban 1914-ben 861 000, 1918-ban 997 000; Ausztriában 1914-ben 241 000, 1918-ban 413 000; az Egyesült Államokban 1914-ben 2 021 000, 1918-ban 2 726 000.

Mindez a nagy néptömegek háborúellenes forradalmi hangulatának hatalmas arányú erősödését mutatta. A néptömegek, s elsősorban a munkásosztály, példátlan politikai aktivitásról, kezdeményezésről és önállóságról tettek tanúságot.

A nemzeti felszabadító mozgalom az első világháború idején

A háború éveiben Európa, a gyarmatok és a függő országok népeit igen érzékenyen sújtotta nemcsak a gazdasági helyzet romlása, hanem a nemzeti és a politikai elnyomás fokozódása is. Ez volt az oka annak, hogy a háború idején Európa és Ázsia országaiban újabb lendületet vett a nemzeti felszabadító mozgalom.

Az európai országok közül a nemzeti felszabadító harc különösen nagy erővel bontakozott ki Írországban, Lengyelországban, a Balkánon és Ausztria—Magyarországon.

Írországban, amely évszázadok óta Anglia elnyomása alatt sínylődött, már az első világháború előtt erősen fokozódtak az

osztályellentétek, a társadalmi elnyomás összefonódott a nemzeti elnyomással. A háború még inkább kiélezte a politikai helyzetet. Az angol kormány kijelentette, hogy a háború kitörése miatt elhalasztják a home rule (önkormányzat) bevezetését. Ez óriási felháborodást keltett az ír nép körében, és fokozta az írek háborúellenes hangulatát.

Az íreknek az angol hadseregbe való toborzása körül éles harc bontakozott ki a polgári rétegek és a forradalmi demokratikus baloldali csoportok közt, amelyek mögött a kispolgárság, részint pedig a munkásság és az értelmiség állott. A baloldali csoportok képviselői a gyűléseken és a sajtóban a toborzás ellen léptek fel, s hangoztatták, hogy Írország nem harcol Németország ellen, hogy Írországnak saját érdekeit kell megvédenie, nem pedig idegen érdekekért harcolnia. Ezt az agitációt a lakosság aktívan támogatta, és az írországi toborzás még ötödrésznyi eredménnyel sem járt, mint Anglia hasonló népsűrűségű vidékein.

Az Ír Szocialista Párt Connolly vezetésével nemcsak hogy ellenezte Anglia mindennemű támogatását a háborúban, hanem elérkezettnek látta az időt, hogy a függetlenség kivívása céljából előkészítsék Írországban a felkelést.

A háború folyamán Írország és Anglia között mindjobban kiéleződött a viszony. 1915—1916-ban az ír lakosságnak 22 millió font sterling adót kellett fizetnie, ami a háború előtti összeg kétszerese volt.

Ugyanakkor emelkedtek az élelmiszerek és az elsőrendű közszükségleti cikkek árai. A gazdasági helyzet rohamos romlása még jobban a háború ellen hangolta az íreket. Növekedett a felháborodás az angol gyarmatosító politikával szemben, mely egyáltalán nem vette figyelembe Írország érdekeit. Az angol imperialisták előtt meghajló burzsoá nacionalisták megalkuvó taktikája haragra gerjesztette a néptömegeket. 1916. április 24-én Dublinben fegyveres felkelés tört ki. A felkelés vezére a proletárforradalmár Connolly volt. A felkelők kikiáltották a köztársaságot, és ideiglenes kormányt alakítottak. A felkelés hajtóerői a munkások és a városi kispolgárok voltak.

Az angol kormány a felkelők erőit többszörösen meghaladó csapatokat vetett be Dublin ellen. Ennek ellenére egy álló hétig dúltak az elkeseredett harcok Dublin utcáin. A felkelést kegyet-

lenül vérbe fojtották. Több mint 1800 felkelőt száműztek az országból, sokakat ítéltek hosszú időtartamú kényszermunkára. A felkelés tizenöt vezetőjét kivégezték, a sebesült Connollyt hordágyon vitték a tárgyalásra, majd a vesztőhelyre.

A felkelésnek, ha vereséget szenvedett is, nagy jelentősége volt a munkásosztály és a demokratikus néprétegek további társadalmi és nemzeti harca szempontjából. A felkelésben való aktív részvétel az ír proletariátus osztályöntudatának növekedéséről tanúskodott.

A háború éveiben *Galícia* és a *Lengyel Királyság* területe hadszíntér volt. A hadviselő felek hadseregeinek eltartása súlyos teherként nehezedett a lengyel lakosságra. Különösen akkor súlyosbodott a lengyel nép helyzete, amikor a német és osztrák csapatok megszállták Galíciát és a Lengyel Királyságot. A megszálló csapatok fosztogatták a lakosságot. A lengyel területek elnémetesítése oly nagy arányokat öltött, hogy az állami szolgálatból minden olyan személyt elbocsátottak, aki nem tudott németül, nyilvános helyen és szolgálatban pedig tilos volt a lengyel beszéd.

Válaszul a lengyel dolgozó tömegek fokozták a harcot külföldi és hazai kizsákmányolóik ellen. A bányászok, a villamosvasúti alkalmazottak, a vasutasok és az egyéb gazdasági ágakban dolgozó munkások sztrájkjai egybefonódtak a megszállók elleni viharos tiltakozó tüntetésekkel. Erősödött a sztrájkmozgalom, a gazdasági sztrájkok politikai jelleget öltöttek. A sztrájkolók követelték a bérek emelését, a nyolcórás munkanap bevezetését, a szakszervezeti szabadságot, valamint az osztrák—német megszállás megszüntetését. 1917 nyarán három hadianyaggyárban sztrájk robbant ki, amely azután hatalmas tüntetéssé fejlődött. A nagygyűléseken és tüntetéseken Lengyelország függetlenségét követelték. A tiltakozó mozgalom a falvakat is magával ragadta. A parasztok szembeszegültek a rekvirálásokkal, gyűléseket tartottak, s a munkások nyomában követelték Lengyelország függetlenségét. A független és demokratikus Lengyelország jelszava a lengyel nép legnépszerűbb jelszava lett.

A munkások forradalmi mozgalmát a Lengyel Királyság és Litvánia szociáldemokráciája vezette. Ez volt az egyetlen párt Lengyelországban, amely harcolt népének társadalmi és nemzeti felszabadításáért. A proletár nemzetköziség elveitől vezettetve

ez a párt a német és az orosz proletariátussal való szövetségre törekedett. Voltak azonban hibái, különösen a nemzetek önrendelkezési jogának kérdésében.

Szerbia és *Montenegró* megszállása, a terroruralom bevezetése nem törte meg a szláv népek akaratát, s tovább harcoltak szabadságukért. Szerbia és Montenegró területén a háború végéig partizánosztagok tevékenykedtek, az ország különböző részein felkelések robbantak ki, amelyeket a megszállók kegyetlenül elfojtottak.

Csehországban az első világháború megindulásakor népes munkásosztályt találunk, amely a nagy ipari központokban — Prágában, Brnóban, Kladnóban, Plzeňben stb. — koncentrálódott. A Habsburg-monarchia uralma alatt a cseh nép elnyomott nemzet volt. Ám a cseh nagyburzsoázia, amelynek érdeke volt, hogy fejlessze kereskedelmi kapcsolatait, s hogy biztosítsa a munkásosztály és a dolgozó tömegek kizsákmányolását, kompromisszumot kötött az osztrák—magyar monarchiával.

Amikor megkezdődött a háború, a cseh burzsoázia egy része emigrált, és az antantot kezdte támogatni, másik része megmaradt a régi irányzat mellett.

Akkoriban a munkásosztály, a parasztság és a haladó értelmiség harcolt az osztrák imperialisták ellen, Csehország és Szlovákia nemzeti és társadalmi felszabadításáért. A háború nemcsak a gazdasági helyzetet rontotta, hanem fokozta a nemzeti elnyomást is, s a végletekig kiélezte a nemzeti ellentéteket Ausztria—Magyarországon. Csehország dolgozó tömegei nem akartak harcolni a gyűlölt Habsburg-monarchia érdekeiért, sőt mi több, nemzeti függetlenségük elnyerését Ausztria—Magyarország háborús vereségétől várták. A cseh dolgozó tömegek háborúellenes hangulatáról tanúskodott az a tény, hogy a csehek és a szlovákok tömegesen adták meg magukat az orosz és a szerb csapatoknak.

A cseh és a szlovák munkásosztály spontán tömegharca az oroszországi februári polgári demokratikus forradalom hatására még nagyobb méreteket öltött. Egyre erősödött a sztrájkmozgalom, s egyik iparágból a másikba csapott át. Prostějovban 1917 márciusában munkástüntetés zajlott le, amelyet vérbe fojtottak. Májusban a prágai tölténygyárak és kohóüzemek munkásainak és munkásnőinek többezres tüntető tömege oszlopban vonult fel a cseh főváros utcáin a helytartótanács épülete elé. A munkások

küldöttsége a következő memorandumot nyújtotta át a helytartónak: „Tudjuk, hogy önök nem adnak nekünk kenyeret, kenyérről majd mi magunk gondoskodunk, de békét akarunk és önálló csehszlovák államot."

Németország háborús veresége meggyorsította a Habsburg-birodalom széthullását, s ennek romjain önálló nemzeti államok kialakulását.

Az első világháború erősen kiélezte az imperialista burzsoázia és a gyarmati népek közötti ellentéteket. Lényeges változásokat idézett elő a gyarmati népek gazdasági fejlődésében és politikai életében, növelte nemzeti öntudatukat és még eltökéltebb szándékukká tette, hogy lerázzák a gyarmati uralom igáját. Megzavarta az anyaországoknak a gyarmatokkal való kereskedelmi kapcsolatait, sokkal kevesebb iparcikket lehetett a gyarmatokra szállítani, s ez arra késztette a gyarmati népeket, hogy számos cikket ők maguk állítsanak elő. A nemzeti ipar fejlődésével párhuzamosan fejlődött és erősödött ezen országok nemzeti burzsoáziája és proletariátusa is. A profitért folytatott versenyben a nemzeti burzsoázia kizsákmányolta az ország proletariátusát, s ez fokozta az osztályellentéteket. Ugyanakkor a gyarmatok nemzeti burzsoáziája és az anyaországok imperialista burzsoáziája közötti ellentétek is egyre éleződtek. Ebben a helyzetben a burzsoázia igyekezett a saját érdekében kihasználni a nemzeti felszabadító mozgalmat.

A háború a gyarmatoktól nemcsak hadfelszerelést, nyersanyagot és élelmiszert követelt, hanem katonát is. A háború négy éve alatt például Franciaország a gyarmatain mintegy 1,4 millió embert mozgósított, Anglia több mint 4,5 milliót. A gyarmati munkások és parasztok millióinak mozgósítását nagyon megsínylette ezeknek az országoknak a gazdasága, különösen a mezőgazdasága.

„Az imperialista háború segített a forradalomnak — írta Lenin —; a burzsoázia a gyarmatoktól, az elmaradt országoktól, az isten háta mögötti vidékekről ragadott ki katonákat, hogy részt vegyenek ebben az imperialista háborúban... Megtanították őket bánni a fegyverrel. Ez rendkívül hasznos ismeret... Az imperialista háború a függő népeket bevonta a világtörténelembe..."[3]

[3] *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 231—232. old.

A gyarmati országok katonái idegen országokban jártak, tágult a látókörük, különösen a nemzeti elnyomást érezték igen erősen, s azzal a gondolattal tértek haza, hogy harcolniuk kell nemzeti felszabadulásukért.

A háború következményeként óriási mértékben emelkedtek az élelmiszer- és az iparcikk-árak. Rohamosan romlottak a gyarmati népek amúgy is nagyon rossz életkörülményei, az éhínségek, a járványok krónikus jelleget öltöttek. Mindez szükségképpen a gyarmatok és a függő országok nemzeti felszabadító harcának erősödéséhez vezetett.

A háború megindulásakor *Kína* és a kínai nép nehéz helyzetben volt. Az 1917 augusztusáig semleges Kína Japán gazdasági és politikai támadásától szenvedett. Japánnak, 1915. január 18-án benyújtott „21 követelésével" az volt a célja, hogy uralkodó helyzetet biztosítson magának Kínában, s állandósítsa Kína félgyarmati helyzetét. A hadműveletekkel elfoglalt imperialista hatalmak nem gördítettek akadályt Japán terjeszkedése elé. A Jüan Si-kaj reakciós diktatúrája alatt nyögő kínai nép nem tudta visszaverni az agresszort. Ám Jüan Si-kajnak nem sikerült visszaállítania a monarchiát. Az ország déli részén, ahol az ipar jelentős fejlődést ért el, mozgalom bontakozott ki az alkotmány és a köztársaság helyreállításáért. Ebben a mozgalomban aktívan részt vett Szun Jat-szen és a Kuomintang.

1917 márciusában a pekingi kormány megszakította a diplomáciai kapcsolatot Németországgal, de az ellene tervezett háború nem volt népszerű az országban. Szun Jat-szen akkor azt írta, hogy Kína számára az egyedül szükséges háború a nemzeti szuverenitás helyreállításáért folyó háború lenne. Ennek ellenére Tuan Csi-zsuj kormánya az antant nyomására 1917. augusztus 14-én hadat üzent Németországnak.

Kantonban szeptember 6-án Szun Jat-szennel az élén demokratikus kormány alakult. Ám akkoriban Szun Jat-szennek még nem voltak kiterjedt kapcsolatai sem a néppel, sem a hadsereggel, s így az északi militaristák elleni harcban kénytelen volt blokkba lépni a déli militaristákkal, akik ellenséges szemmel nézték demokratikus törekvéseit.

A harc, amely a reakciót támogató Észak és a haladóbb Dél között folyt, a világháború végéig nem szűnt meg.

A háborúban való részvétel újabb szenvedéseket zúdított a kí-

nai népre. Fokozódott a militarista klikkek harca. A kínai kulik százezreit szállították Európába a frontokon vagy a hátországban végzendő munkára.

Mindazonáltal az európai hatalmakkal való gazdasági kapcsolatok meggyengülése elősegítette a nemzeti ipar, főként a könnyű- és az élelmiszeripar fejlődését. Megkezdték nemzeti vasutak építését, nemzeti bankok nyíltak meg. A nemzeti ipar fejlődésével párhuzamosan növekedett a nemzeti burzsoázia és a proletariátus. A háború végén az ipari proletariátus létszáma már két, két és félmillió volt. Ezenkívül körülbelül 12 millió munkás dolgozott kézműipari jellegű üzemekben.

India néptömegeinek a háború mérhetetlen szenvedéseket, éhínséget hozott, s növelte a halandóságot. Ugyanakkor az imperialista angol burzsoázia óriási profitot vágott zsebre. A háború éveiben az angol vállalkozók és a nemzeti burzsoázia fokozták az indiai proletariátus kizsákmányolását. A napi munkaidő elérte a 14—15 órát, a reálbér az árak szüntelen emelkedése és az infláció következtében évről évre csökkent. A háború éveiben körülbelül 2 millióra tehető indiai munkásosztály harcra kelt. Az országban tömeges sztrájkmozgalom kezdődött. A bombayi textilgyárakban 1916 és 1918 között három nagy sztrájk zajlott le, melyeknek nemcsak gazdasági, hanem politikai jellegük is volt.

A háború végén az indiai katonák között, akiket erőszakkal soroztak be az angol—indiai hadseregbe, felkelések robbantak ki. Különösen súlyos zavargások voltak Punjabban a szikh[4] csapategységek között.

A háború idején az indiai nemzeti burzsoázia aktívan támogatta Angliát. Mindkét burzsoá párt — az Indiai Nemzeti Kongresszus és a „Muzulmán Liga" jelentős segítséget nyújtott az angol kormánynak, és az indiaiakat a hadseregbe való jelentkezésre szólította fel.

India néptömegei azonban folytatták a harcot. Az angol imperialisták uralmuk fenntartása céljából 1915-ben törvényt hoztak, amely korlátlan hatalommal ruházta fel a hatóságokat a nemzeti felszabadító mozgalom elleni harcban. Az „India védelméről"

[4] A szikhek egy vallási közösség tagjai Punjab tartományban. A feudalizmus ellen vívott harc során a szikhek közössége katonai egységekből álló katonai és politikai szervezetté alakult.

nevet viselő törvény alapján az emberek ezreit vetették börtönbe. Ugyanakkor az angol vezető körök, hogy a nemzeti burzsoáziát a maguk oldalán tartsák, jelentéktelen engedményeket tettek: 1916-ban csekély mértékű vámot vezettek be az importált pamutárukra.

1916-ban egy időben tartotta meg kongresszusát az Indiai Nemzeti Kongresszus és a „Muzulmán Liga". A két kongresszus hasonló követeléseket támasztott: kapjon India széles körű önkormányzatot, nevezzenek ki az államapparátus és a hadsereg felelős pozícióiba indiaiakat, vezessenek be vámügyi autonómiát. E követelések népszerűsítése céljából és az érvényesítésükért folyó harc során Tilak kezdeményezésére „indiai home rule ligák" alakultak. A kormány azonban minden eszközzel akadályozta működésüket, kegyetlenül üldözte vezetőiket.

Az oroszországi februári forradalom újabb lökést adott az indiai nemzeti felszabadító mozgalomnak. Az egyre fokozódó forradalmi fellendülés hatására az angol imperialisták kénytelenek voltak manőverezni. A terrornak és a hinduk meg a muzulmánok közötti nemzeti és vallási gyűlölködés szításának politikáját egyesítették az alkotmányos reformokra, valamint a nemzeti burzsoáziának adandó további gazdasági és politikai engedményekre vonatkozó ígéretekkel. 1917 augusztusában megígérték, hogy India a brit dominiumok mintájára alkotmányt kap és több reformot helyeztek kilátásba.

Az indiai proletariátus gyengesége folytán a nemzeti burzsoázia és a liberális földbirtokosok vették kézbe a tömegek nemzeti felszabadító mozgalmának vezetését és ellenőrzését, s ezt arra használták fel, hogy nyomást gyakoroljanak az angol imperialistákra, és engedményeket csikarjanak ki tőlük.

Az első világháború éveiben fokozódott a nemzeti felszabadító harc Indonéziában, Indokínában és az arab Keleten is.

A világháború, amely elősegítette a semlegességét megőrző Hollandia burzsoáziájának gazdagodását, súlyos következményekkel járt Hollandia gyarmatának, *Indonéziának* a gazdaságára nézve.

Megbomlottak Indonéziának az európai országokkal való kapcsolatai, és rendkívül megnehezedett a helyi ipari nyersanyag és élelmiszer értékesítése. Ugyanakkor emelkedett az iparcikkek és az élelmiszerek ára. Sok mezőgazdasági munkás és gazdasági

cseléd maradt kereset nélkül. A lakosság elégedetlensége a paraszti tömegek spontán megmozdulásaiban, az ipari munkások sztrájkjaiban fejeződött ki.

A néptömegek növekvő forradalmasodása a „Szarekat Izlam" („Iszlám Szövetség") erősödésében is megnyilvánult. A szövetség élén álló liberális burzsoázia igyekezett korlátozni a szervezet tevékenységét, a népmozgalom azonban túllépett az „iszlám tisztaságáért" vívott harc keretein: egyre gyakrabban mozdultak meg a parasztok, szembeszálltak a föld eltulajdonításával és az elviselhetetlen adóterhekkel. Tovább szélesedett a szakszervezeti mozgalom is.

1916-ban Szumátra szigetén fellázadtak a parasztok az állami kényszerrobot ellen. A felkelés elfojtására több zászlóaljat vetettek be.

A háború éveiben a „Szarekat Izlam" élére radikálisabb rétegek kerültek, elsősorban a kispolgárság. A szövetségen belül kialakult a forradalmi szárny, amely határozottabb harcot követelt a gyarmatosítók ellen.

A „Szarekat Izlam" 1917 októberi kongresszusán először hangzott el éles bírálat a gyarmatosítók rabló politikája ellen, a küldöttek követelték Indonézia függetlenségét.

A *Közel-* és *Közép-Kelet* olajban gazdag földjeiért, Észak-Afrika természeti kincseiért folyó harc az egyik legfontosabb helyet foglalta el az imperialista államok gyarmatpolitikájában. A háború folyamán mindkét hadban álló koalíció kihasználta a gyarmatok és a függő országok ember- és anyagtartalékait.

Ám az elnyomás és a kizsákmányolás fokozása az antikolonialista nemzeti felszabadító harc erősödéséhez vezetett. Ez a harc Marokkóban és Líbiában lett igen éles; ott a törzsek fegyvert ragadtak francia és olasz leigázóik ellen. A fegyveres összeütközések következtében a franciák Marokkóban, az olaszok pedig Líbiában kiszorultak a belső területekről, és csak nagy üggyelbajjal tudtak megtartani egyes partvidéki támaszpontokat.

Különösen szemérmetlenül fosztogatták az arabokat a török burzsoázia és a földesurak. Szíriában a parasztoktól szinte minden ellenszolgáltatás nélkül elvették az élelmiszert és a jószágot. A Bejrút tartományban 1915 végén kibontakozott törökellenes mozgalomban való részvétel miatt elkobozták a parasztoktól az egész gabonatermést és állatállományt, aztán pedig ugyanezt

a gabonát spekulánsok közvetítésével eladták a lakosságnak. A libanoni halászoktól elkobozták zsákmányuk kétharmadát, a fennmaradó egyharmadot pedig a halászok kötelesek voltak alacsonyan megszabott kényszeráron eladni a katonai hatóságoknak.

A háború alatt a néptömegek helyzete sok arab országban rendkívül megromlott, az ipari és a mezőgazdasági termelés erősen csökkent. A török katonai hatóságok szipolyozó tevékenysége, az infláció, az árak mértéktelen emelkedése és a közszükségleti cikkek eltűnése következtében az emberek százezrei kerültek az éhhalál küszöbére, ezrek és ezrek voltak kénytelenek növényekkel és fakéreggel táplálkozni. 1915—1916 telén Szíriában és Libanonban a lakosságnak mintegy 40 százaléka halt éhen vagy pusztult el járványok következtében. Nyilvánvaló, hogy az arab néptömegek nem támogatták Törökország katonai felhívásait, s akiket pedig erőszakkal soroztak be a török hadseregbe, tömegesen dezertáltak vagy adták meg magukat. A nemzeti felszabadító harc erősödött.

1916 nyarán a haurani (Szíria) gabonarekvirálás következtében felkelés tört ki. A felkelők török csendőröket és hivatalnokokat öltek meg, megtámadták a vasútállomásokat, tönkretették az utakat, megsemmisítették a török hadseregnek szánt gabonát és lisztet. A török hatóságok csak nehezen tudták elfojtani a felkelést, Szíria és Libanon hegyvidékei azonban a felkelés leverése után is a nemzeti felszabadító harc központjai maradtak.

1915—1916-ban Irakban olyan erős volt a törökellenes hangulat, hogy összeütközésekre került sor a török és az arab csapatok között. A tömegek a háború befejezését követelték. Irak számos városában felkelés tört ki, melyeket csak tüzérséggel tudtak elnyomni.

A kapitalizmus fejletlensége folytán azonban a proletariátus a legtöbb gyarmati és függő országban csekély számú, politikailag kevéssé érett és meglehetősen szervezetlen volt. Bár a társadalmi és gazdasági fejlettség színvonala az egyes gyarmati országokban eltért egymástól, a proletariátus egyikben sem állt a nemzeti felszabadító harc élén. Ezt a harcot a burzsoá-földesúri körök vezették.

A munkások és a parasztok tömegmozgalma gyakorta túllépte azokat a kereteket, amelyeket a burzsoá-nacionalista szerveze-

tek szabtak meg. A mozgalom nyomást gyakorolt ezekre a szervezetekre, s kényszerítette őket, hogy új, radikálisabb jelszavakat adjanak ki. Így például a török fennhatóság alatt álló arab országok titkos burzsoá-nacionalista szervezetei a reformokra és az autonómiára vonatkozó régi követeléseiket a teljes nemzeti önrendelkezés követelésével cserélték fel. Ám a burzsoá nacionalisták az új jelszavak valóra váltásában sem a nemzeti felszabadító tömegmozgalomra, hanem az antant segítségére támaszkodtak.

A törökök a legnagyobb kegyetlenséggel fojtották el a törökellenes hangulat minden megnyilvánulását, s nyomtak el minden ilyen irányú tevékenységet. A terrorpolitika következménye az lett, hogy a török tartományok területén az összes nemzeti szervezeteket teljesen szétzúzták.

Az arabok harca segített az angoloknak az arab-keleti német—török seregek legyőzésében. Az arabok győzelmét azonban nem az arab népek hasznosították, hanem az imperialisták, akik megszállták Észak-Palesztínát, Szíriát, és uralmuk alá hajtottak más arab országokat. A győzelem mindazonáltal mély nyomot hagyott az arab népek gondolkozásában.

Az első világháború éveinek nemzeti felszabadító harca előkészítette a gyarmati rendszer válságát, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után kezdődött meg.

A forradalmi tendencia erősödése a nemzetközi munkásmozgalomban

A háborúellenes munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom erősödésének feltételei között jelentős változások mentek végbe a nemzetközi szocialista és szakszervezeti mozgalomban is. A szociáldemokrata és szocialista pártok, valamint a reformista szakszervezetek soraiban a jobboldali szociáldemokrata és szakszervezeti vezetők nyílt árulásának reakciójaképpen növekedett és erősödött a forradalmi ellenzéki szárny. A II. Internacionáléhoz tartozó pártokban és a szakszervezeti tagok körében a baloldali internacionalista elemek egyre aktívabban léptek fel a jobboldali szociáldemokrata vezetők áruló politikája ellen, az imperialista háború ellen.

A német szociáldemokrata pártban a baloldaliak, Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Clara Zetkin, Franz Mehring vezetésével, a háború kitörésétől kezdve igazi internacionalistákként

szálltak síkra. 1914. augusztus 5-én a baloldaliak befolyására a szociáldemokrata szervezetek megbízottainak stuttgarti értekezlete határozatot hozott (81-en mellette szavaztak, és csak hárman ellene), amelyben erélyesen elítélte a pártvezetőség soviniszta politikáját.

1914. szeptember 4-e és 13-a között Karl Liebknecht a Belgiumban és Hollandiában tett utazása során megmagyarázta a belga és a holland szocialistáknak a baloldali szociáldemokraták álláspontját, és határozottan fellépett a német imperialistáknak és szövetségeseiknek — a jobboldali szociáldemokraták és a reformista szakszervezetek vezetőinek — háborús politikája ellen. 1914. december 2-án a reichstagban Karl Liebknecht a szociáldemokrata frakció álláspontja ellenére bátran felszólalt a háborús hitelek ellen.

1915 februárjában a német szociáldemokrata baloldal elhatározta, hogy „Internationale" címmel folyóiratot indít, s 1915 áprilisában meg is jelent az első szám. 1916 januárjában az „Internationale" csoportja a „Spartakus-szövetség" nevet vette fel. De a német szociáldemokrata párt baloldali internacionalistái nem vállalták a nyílt szakítást az opportunista szociáldemokrata vezetőkkel, és nem láttak hozzá egy új, forradalmi marxista párt megteremtéséhez. A Spartakus-szövetségbe tömörült csoport számos elméleti hibát is elkövetett. Nem alakult át a munkásosztály tömegszervezetévé, jóllehet nagy szerepe volt abban, hogy a német forradalmi mozgalom erősödött az első világháború alatt.

A németországi háborúellenes forradalmi mozgalom fellendülése hatott a centrista elemekre is. Kautsky, Haase, Ledebour stb. a háború kitörésétől fogva — ha különféle fenntartásokkal is — mindig a szociálsoviniszták mellett foglaltak állást. Amikor azonban a néptömegek mind határozottabban s egyre forradalmibb módon tiltakoztak az imperialista háború ellen, Németország és más országok centristái a burzsoá pacifizmus álláspontjára helyezkedtek, a békét kezdték hirdetni, s bírálták a nyílt szociálsoviniszták politikáját. A béke hirdetésén kívül azonban semmit sem tettek annak érdekében, hogy forradalmi úton vessenek véget ennek a háborúnak.

A szociáldemokrata vezetők hajszát indítottak a velük szembeforduló baloldaliak és centristák ellen, s ez a szociáldemokrata

párt szakadásához és 1917 áprilisában új párt, a Független Szociáldemokrata Párt megalakulásához vezetett. A pártban, melyhez a centristák és a baloldaliak (a Spartakus-szövetség) tartoztak, a vezető szerepet a centristák — Kautsky és társai — töltötték be.

A centristák csak látszólag helyezkedtek szembe a szociálárúló pártvezetőséggel. Taktikájuk célja az volt, hogy visszatartsák a forradalmasodó munkásokat az igazi baloldaliakhoz való csatlakozástól.

Angliában a háború kiélezte a harcot a Brit Szocialista Párt két irányzata között. Az egyik irányzat G. Hyndmannal az élén szociálsoviniszta volt, a másik — Askew-val, Th. Rothsteinnel és A. Inkpinnel az élén — internacionalista. 1916 februárjában a Brit Szocialista Párt baloldala megindította a „Call" című hetilapot, amely a háború ellen agitált. A párt 1916. évi kongresszusán a küldöttek túlnyomó többsége elítélte Hyndmannak és híveinek szociálsovinizmusát, és kizárta őket a pártból. A kongresszus új vezetőséget választott az internacionalista irányzat képviselőiből. Angliában a háborúellenes forradalmi harc miatt a szocialisták százait vetették börtönbe, köztük McLean skót néptanítót, az angol munkásmozgalom kiváló harcosát.

Franciaországban 1914 őszén a Párizsi Fémmunkások Szövetségének aktív tagjai a szocialista párt és a CGT vezetőségével szemben megalakították az első ellenzéki csoportot. 1915 májusában, a Francia Szocialista Párt Haute-Vienne megyei szervezete határozatot hozott, amelyben elítélte a párt vezetősége által folytatott militarista, soviniszta propagandát.

A Francia Szocialista Párt és a CGT soraiban kialakult forradalmi ellenzéknek 1916-ban sikerült megalakítania a „Nemzetközi Kapcsolatok Helyreállításának Bizottságát".

Olaszországban a háború alatt szintén éles harc folyt a szocialista párton belül az opportunista és a forradalmi irányzat között. Olaszország hadbalépése után a párt centrista (maximalista) vezetősége igen kétértelmű jelszót adott ki: „Nem részt venni a háborúban és nem szabotálni a háborút!"

Az Olasz Szocialista Pártban azonban fokozatosan megerősödött az Antonio Gramsci és Palmiro Togliatti vezette baloldal befolyása. Az Olasz Szocialista Párt egyik kezdeményezője volt az 1915. évi zimmerwaldi nemzetközi szocialista konferencia

összehívásának. A szocialista párt centrista vezetősége azonban ellenezte, hogy bármiféle politikai akciót szervezzenek a háború ellen. Az Olasz Szocialista Párt végül is a „honvédelem" álláspontjára helyezkedett.

A háború ellen volt a Bolgár Szociáldemokrata Munkáspárt (a tesznyákok), melynek élén Blagoev, Dimitrov és Kolarov állt, s mely aktív propagandát folytatott a hadseregben és a hátországban, továbbá a Szerb Szociáldemokrata Párt. De sem a tesznyákok, sem a Szerb Szociáldemokrata Párt nem tették teljesen magukévá az imperialista háború polgárháborúvá változtatásának lenini stratégiáját és taktikáját.

Az Egyesült Államokban a Szocialista Munkáspárt hajlott a proletár internacionalizmus álláspontja felé, a Szocialista Pártban pedig megalakult a forradalmi kisebbségi csoport, amely szembeszállt az imperialista háborúval. Hollandiában a holland szocialista mozgalom baloldali elemeiből 1909-ben alakult és a „Tribune" című lap körül csoportosult szociáldemokrata párt (a tribunisták pártja) aktívan harcolt az imperialista háború ellen.

Más országokban is erősödött a munkások háborúellenes hangulata, s egyre sűrűbbek lettek a háborúellenes megmozdulások, de ezek még elszigetelt, spontán, gyakran pacifista jellegűek voltak. Leninnek és a bolsevikoknak az a felhívása, hogy az imperialista háborút polgárháborúvá kell változtatni, s a politikai és gazdasági válságot ki kell használni a tőkések hatalmának megdöntésére, nem talált széles körű támogatásra a tőkésországok proletariátusának még a legszervezettebb részében, a szociáldemokrata pártokban és a szakszervezetekben sem.

Lenin és a bolsevikok harca a III., a Kommunista Internacionálé megteremtéséért

Lenin és az orosz bolsevikok fő feladatuknak tekintették, hogy harcoljanak a proletár internacionalizmus ügyéhez hű szocialisták egyetlen hatalmas szervezetben való egyesítéséért és tömörítéséért. Az OSZDMP Központi Bizottságának kiáltványa feladatul tűzte ki az opportunizmustól megtisztított III. Internacionálé létrehozását, amely alkalmas lesz arra, hogy megszervezze a nemzetközi proletariátus erőit a burzsoázia uralmának megdöntésére, a munkásosztály hatalmának megteremtésére és a szocializmus győzelmére.

Ezeknek az alapvető feladatoknak a teljesítésére új történelmi helyzetben az imperializmus feltételei között került sor.

Lenin volt az első marxista, aki mélyrehatóan és sokoldalúan elemezte az imperializmus korszakát. „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" című munkájában levonta a következtetést: az imperializmus monopolista, élősdi, rothadó és halódó kapitalizmus, a proletárforradalom előestéje. Ez azt jelentette, hogy a kapitalista országokban megértek az objektív feltételek a szocialista forradalomhoz. A háború meggyorsította kifejlődésüket, kiélezte az imperializmusra jellemző összes ellentmondásokat, elindította a kapitalizmus általános válságát.

Lenin elméleti munkáiban kimutatta, mikor következik be forradalmi helyzet, kifejtette, hogy az imperializmus lánca elszakadhat a leggyengébb láncszemnél, s hogy a forradalmi marxista párt vezette szocialista forradalom győzedelmeskedhet.

Különösen nagy jelentőségű az a lenini következtetés, mely szerint a kapitalizmus gazdasági és politikai fejlődésének egyenlőtlensége az imperializmus időszakában katasztrofális és ugrásszerű jellegűvé vált, s ebből következik, hogy a szocializmus nem győzhet egyidejűleg valamennyi országban, s hogy lehetséges a szocializmus győzelme *egy,* egymagában vett országban vagy néhány országban.

Ez a szocialista forradalom új elméleti irányelve, új, lenini elmélete volt.

Így tehát Lenin és a bolsevikok kidolgozták a háború, a béke és a forradalom elméletét, stratégiáját és taktikáját.

Lenin a nemzetközi munkásmozgalomnak nemcsak teoretikusa, hanem legnagyobb gyakorlati harcosa és vezére is volt. Ez különösen abban a harcban nyilvánult meg, amelyet Lenin az OSZDMP további megerősítéséért, valamint az első világháború idején az internacionalista szocialisták nemzetközi egyesítéséért, a III. Internacionálé megteremtéséért vívott.

Már a háború első hónapjaiban kísérletek történtek arra, hogy helyreállítsák a kapcsolatokat a különféle országok szocialista pártjai és szakszervezetei között. Így például 1915 februárjában, Londonban egybehívták az antant országok szocialistáinak nemzetközi konferenciáját. Makszimovics (M. M. Litvinov), aki a Nemzetközi Szocialista Irodában a bolsevikok hivatalos képviselője volt, s akkor Londonban tartózkodott, nem kapott meg-

hívót, és meghívó nélkül jelent meg a konferencián. Amikor fel akarta olvasni az OSZDMP Központi Bizottságának Lenin által jóváhagyott nyilatkozatát, félbeszakították őt, és kénytelen volt abbahagyni beszédét, de a nyilatkozatot a konferencia elnökségénél hagyta. A konferencia szervezőinek az volt a céljuk, hogy elérjék a munkásszervezeteknél a burzsoá kormányok külpolitikájának fenntartás nélküli támogatását.

1915 februárjában az angol trade-unionok képviselői nemzetközi szakszervezeti konferenciát hívtak össze, amelyen az angolokon kívül a francia szakszervezetek reformista képviselői is részt vettek. Ennek a szakszervezeti konferenciának is csak egyetlen célja volt: az antant országok munkásszervezeteinek felhasználása a burzsoá kormányok és vezérkarok politikájának támogatására.

1915. március 26—28-án Bernben (Svájc) az OSZDMP Központi Bizottsága mellett működő nőszervezet kezdeményezésére nemzetközi szocialista nőkonferenciát tartottak. A konferencia résztvevői határozatban foglaltak állást a béke mellett, de ez a határozat erősen pacifista jellegű volt, mert nem ítélte el a szociálsovinisztákat, és nem mutatta meg a háború elleni harc konkrét útját. Ez Lenin kifejezésével élve „egy helyben topogás" volt.

1915. április 4—6-án Bernben az ifjúság rendezett nemzetközi szocialista konferenciát. A konferencián elhatározták, hogy évente tartanak nemzetközi ifjúsági napot, és megválasztották a Szocialista Ifjúság Nemzetközi Irodáját.

Lenin svájci emigrációja idején sokat tett azért, hogy kapcsolatot teremtsen az európai országok szociáldemokrata pártjainak internacionalistáival. Nagy szerepe volt abban, hogy összehívták az internacionalista szocialisták első nemzetközi konferenciáját. A konferencián, amely a svájci Zimmerwaldban, 1915. szeptember 5-től 8-ig ülésezett, 11 ország 38 küldöttje vett részt. A küldöttek a legkülönbözőbb politikai irányzatokat képviselték. Az igazi proletár internacionalisták mellett részt vettek következetlen, ingadozó elemek is, például orosz mensevikek, szociálforradalmárok, Ledebour-féle német centristák és hasonlók, akik, hogy a tömegekre gyakorolt befolyásukat megtarthassák, látszatra elfogadták az internacionalisták álláspontját. Azt a tényt, hogy a bolsevikok velük együtt részt vettek ezen a konferencián, Lenin így magyarázta: „Szektáskodás..., rossz haditaktika lenne, ha

nem haladnánk együtt a szociálsovinizmus ellen tiltakozó, egyre növekedő nemzetközi mozgalommal, csak azért, mert ez a mozgalom lassú, mert »csak« egy lépést tesz előre, mert holnap kész visszalépni és ki akar békülni a régi Nemzetközi Szocialista Irodával."[5]

A konferencia küldöttjeinek többsége a centrista kautskyisták híve volt. A konferencia balszárnya, az úgynevezett Zimmerwaldi Baloldal, nyolc főből állt, élén Leninnel. De nem az egész Zimmerwaldi Baloldal haladt következetesen Lenin után.

A konferencia munkájának legfontosabb eredménye a kiáltvány elfogadása volt. Lenin kiáltvány-tervezetét elutasították, de igen fontos megállapításainak egy része bekerült az elfogadott kiáltványba. Ez többek közt leszögezi, hogy az 1914-ben kirobbant háború imperialista háború, hogy különféle országok szocialista pártjai és munkásszervezetei lábbal tiporták azokat a kötelezettségeket, amelyek a stuttgarti, a koppenhágai, a baseli kongresszusok határozatai alapján rájuk hárultak, és hogy a Nemzetközi Szocialista Iroda sem teljesítette kötelességét.

A konferencia harcot hirdetett az annexió és a hadisarc nélküli békéért, a nemzetek önrendelkezéséért, az engesztelhetetlen osztályharc kibontakoztatásáért. Ámde nem szólította fel a kiáltvány a tömegeket arra, hogy a háború elleni harcban forradalmi módszereket alkalmazzanak, hogy határozottan ítéljék el a szociáldemokrata pártok szociálsoviniszta vezetőit és szakítsanak velük. Nem fogadta el a konferencia Leninnek azt a javaslatát, hogy a szocialisták feltétlenül tagadják meg a hadihitelek megszavazását, lépjenek ki a burzsoá kormányokból, és támogassák a hadban álló országok katonáinak barátkozását.

A zimmerwaldi többség nem fogadta el Leninnek és a bolsevikoknak azt a javaslatát, hogy szakítsanak a II. Internacionáléval, és alakítsák meg a III. Internacionálét. Megelégedett azzal, hogy létrehozta a Nemzetközi Szocialista Bizottságot, amelynek csupán az volt a feladata, hogy megteremtse és fenntartsa a kapcsolatot a szocialisták zimmerwaldi konferenciájának álláspontján levő szervezetekkel.

A Zimmerwaldi Baloldal önállóan adott ki irodalmat, kinyomatta és szétküldte Lenin több művét: „Az opportunizmus és a II.

[5] *Lenin* Művei. 21. köt. 394—395. old.

Internacionálé csődje", „A szocialista forradalom és a nemzetek önrendelkezési joga", „A szocializmus és a háború" stb.

Lenin az internacionalista szocialisták igazi vezére, a Zimmerwaldi Baloldal vezetője volt. Minden lehetőséget felhasznált arra, hogy segítse az internacionalista szocialistákat a szociálsovinisták elleni harcban, a tőlük való szervezeti elkülönülésben.

Erősödő háborúellenes hangulat és forradalmi mozgalom közepette ült össze 1916 áprilisában Kientalban (Svájc) a második nemzetközi szocialista konferencia. Ezen a konferencián a küldöttek Lenin vezette baloldali csoportja számbelileg erősebb és egységesebb volt, mint a zimmerwaldi konferencián. Negyvenhárom küldött közül 12 a baloldalt képviselte, de a többség továbbra is a kautskyistákhoz tartozott.

A konferenciának a proletariátus és a béke viszonyáról hozott egyhangú határozata leszögezte, hogy a burzsoá vagyoni viszonyok jelenlegi alakulása idézte elő a világháborút, és hogy a proletariátusnak el kell utasítania a burzsoá pacifizmus utópisztikus követeléseit. A konferencia külön felhívással fordult a város és a falu munkásaihoz, s megmagyarázta a háború jellegét, megjelölte a proletariátus fő feladatait.

„Ennek az általános mészárlásnak valódi célja, hogy *biztosítsa egyesek számára azt, amit évszázadok folyamán, a sok-sok háború során* összeharácsoltak; mások a *világ újrafelosztását* akarják, hogy birtokaikat növeljék; szeretnének új területeket annektálni, részekre szakítani népeket, szeretnék közönséges rabszolgák, helóták szerepére kárhoztatni őket...

Csak egyetlen mód van a jövendő háborúinak megakadályozására: ha a munkásosztály megszerzi a politikai hatalmat és megszünteti a tőkés tulajdont." A harci módszer azonban, melyet a felhívás javasolt, korántsem volt forradalmi: nyomást gyakorolni a szocialista képviselőkre, hogy haladéktalanul vonják meg a támogatást kormányuk háborús politikájától, és szavazzanak a hadihitelek ellen. Lenin és a bolsevikok forradalmi jelszavát — „Változtassuk az imperialista háborút polgárháborúvá!" — a konferencia nem fogadta el.

A kientali konferencia egyik fő kérdése a II. Internacionáléhoz való viszony volt.

1916-ban a II. Internacionálé vezetői megpróbálták felélesztení a Nemzetközi Szocialista Iroda tevékenységét. Ezért a kientali

konferencián a Nemzetközi Szocialista Irodához és általában a II. Internacionáléhoz való viszony kérdése az érdeklődés középpontjában volt. A konferencia határozatot hozott, s megállapította, hogy a Nemzetközi Szocialista Iroda Végrehajtó Bizottsága lemondott a nemzetközi kongresszusok határozatai alapján rá háruló kötelezettségek teljesítéséről, és nemcsak hogy semmit sem tett az Internacionálé háború okozta súlyos válságának leküzdésére, hanem még ki is élezte ezt a válságot, s cinkosává lett a „haza védelmét" és a „polgári békét" hirdető politikának, amely szégyenletes gyengeségre kárhoztatta a munkásosztályt.

A konferencia javasolta, hogy kísérjék nagy figyelemmel a Nemzetközi Szocialista Iroda Végrehajtó Bizottságának tevékenységeit, és ha az Iroda egybehívja plénumát, a küldöttek vegyenek részt munkájában az Iroda politikájának leleplezése céljából. A kientali konferencia kautskyista többsége tehát továbbra is elutasította Leninnek azt a javaslatát, hogy szakítsanak meg minden kapcsolatot a csődbe jutott II. Internacionáléval, és szervezzék meg a III. Internacionálét.

Mindazonáltal a kientali konferencia érdeme, hogy segített tömöríteni a nemzetközi munkásmozgalom internacionalistáit, akikből később a kommunista pártok alakultak.

1916 vége felé egészen világossá vált, hogy a hadviselő országok vezető körei az imperialista háborútól az imperialista béke felé fordultak. És ez nem maradhatott hatás nélkül a munkásmozgalomban megbúvó burzsoá ügynököknek — a szociáldemokrata pártok jobboldali és centrista vezetőinek — tevékenységére. Áruló tevékenységüket pacifista frázisokkal kezdték álcázni. 1916 végén és 1917 elején a centrista többség mindinkább jobbra tolódott, és még azt is megtagadta, amit a zimmerwaldi és a kientali konferencián elfogadott. Ezt látva Lenin megállapította a Zimmerwaldi Egyesülés csődjét, és kijelentette, hogy szakítani kell vele, és haladéktalanul meg kell teremteni az új, forradalmi proletár Internacionálét.

Az első világháború idején tehát csak a Lenin vezette bolsevikok folytattak következetes és elvi harcot az imperialista háború ellen, a háború polgárháborúvá változtatásáért. Csak ők harcoltak szívósan és lankadatlanul az új, forradalmi Internacionálé megteremtéséért. Ez a harc azonban a háború alatt nem jutott el egy ilyen Internacionálé létrehozásáig, mert a többi országok

munkásszervezeteiben levő baloldali elemek szervezeti és ideológiai tekintetben még gyengék voltak. A Lenin vezette bolsevikok tevékenysége a háború éveiben előkészítette a talajt a kommunista pártok és a III., a Kommunista Internacionálé megalakulásához.

*

A kapitalista országok egyenlőtlen fejlődése maga után vonta a kapitalista világrendszer egyensúlyának nagyarányú megbomlását, a végletekig kiélezte a kapitalizmus ellentmondásait, és elindította a kapitalizmus általános válságát. A kiutat kereső burzsoázia kirobbantotta az imperialista világháborút. Ez azoknak a háborúja volt, „akik leigázzák a világ nemzeteinek többségét, hogy megszilárdítsák a nemzetek elnyomását és még több nemzetet igázzanak le"[6]. Az imperialista burzsoázia ebben a háborúban arra törekedett, hogy fenntartsa és megszilárdítsa uralmát. Ám a háború „igen éles válságot idézett elő, és hihetetlenül fokozta a tömegek szenvedéseit"[7], még jobban meggyengítette az imperializmus erőit, és rendkívüli módon növelte a forradalmi erőket. Így történt aztán, hogy Oroszországban, ahol az imperializmus ellentmondásai különösen kiéleződtek, ahol kialakultak a szocialista forradalom objektív feltételei és létrejött egy forradalmi marxista párt, amely meg tudta teremteni a munkások és parasztok harci szövetségét, bekövetkezett az imperializmus láncának átszakítása. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme Oroszországban új korszakot nyitott az emberiség történetében: a kapitalizmus összeomlásának, a szocializmus és a kommunizmus világméretű diadalának korszakát.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom új korszakot nyitott a marxizmus—leninizmus mindent meggyőző eszméinek zászlaja alatt kibontakozott nemzetközi munkásmozgalom és nemzeti felszabadító mozgalom történetében.

[6] Ugyanott, 319. old.
[7] Ugyanott, 316. old.

A XVIII. század hatvanas évei	— Az ipari forradalom kezdete Angliában.
1775—1783	— Az észak-amerikai gyarmatok harca a függetlenségért. Az Egyesült Államok megalakulása.
1789—1794	— Polgári demokratikus forradalom Franciaországban.
1796	— Az „Egyenlők" összeesküvése Babeuf vezetésével.
1810—1814	— A dél-amerikai spanyol gyarmatok függetlenségi háborújának első szakasza.
1810—1824	— Függetlenségi háború Mexikóban.
1816—1826	— A dél-amerikai spanyol gyarmatok függetlenségi háborújának második szakasza.
1818. május 5.	— Marx Károly születésének napja.
1820. november 28.	— Engels Frigyes születésének napja.
1820—1831	— Polgári forradalom Olaszországban.
1824	— A munkásegyesületek betiltásáról szóló törvény hatályon kívül helyezése Angliában. A szakszervezetek törvényesítése.
1831	— Az első munkásfelkelés Lyonban.
1831	— Az „Ifjú Olaszország" társaság megalakulása.
1834	— A lyoni munkások második felkelése. Népfelkelések Párizsban és egyéb francia városokban.
1836	— Az Igazak Szövetségének megalakulása.
1836—1848	— Chartista mozgalom Angliában.
1839—1842	— Anglia első ópiumháborúja Kína ellen. Az első megmozdulások Kínában az idegen hódítók ellen.
1839	— A blanquista „Évszakok Társasága" által szervezett felkelés Párizsban.

1844	— A szilézíai takácsok felkelése.
1845	— Engels: „A munkásosztály helyzete Angliában" című művének megjelenése.
1847	— A Kommunisták Szövetségének megalakulása.
1848 január—március	— Az olaszországi polgári forradalom kezdete. Nemzeti felszabadító háború az osztrák uralom ellen.
1848 február	— Megjelenik Londonban „A Kommunista Párt kiáltványa".
1848 február	— Polgári demokratikus forradalom Franciaországban.
1848. március 13.	— A bécsi polgári forradalom kezdete.
1848—1849	— Polgári forradalom és szabadságharc Magyarországon.
1848. március 18.	— A polgári forradalom kezdete Poroszországban.
1848	— Munkáslázongások és parasztmegmozdulások Csehországban.
1848 március	— Felkelés Poznańban.
1848 június—1849 május	— A „Neue Rheinische Zeitung" (Marx és Engels irányítása alatt).
1848	— A párizsi proletariátus júniusi felkelése.
1848 október	— Népfelkelés Bécsben.
1850 március—június	— A Központi Vezetőség első és második üzenete a Kommunisták Szövetségéhez.
1851—1864	— A tajping-felkelés Kínában.
1852	— A kölni kommunista per. A Kommunisták Szövetségének feloszlatása.
1857—1859	— Nemzeti mozgalom Indiában.
1860 május	— Garibaldi felszabadító hadjáratának kezdete.
1861—1865	— Polgárháború az Egyesült Államokban.
1861	— Az olasz nemzeti állam megalakulása.
1862	— A „homestead"-törvény az Egyesült Államokban.
1863. január 1.	— Életbe lép a néger rabszolgák felszabadításáról szóló törvény.
1863	— Az Általános Német Munkásegylet megalakulása.
1864 szeptember	— Nemzetközi munkástalálkozó Londonban. A Nemzetközi Munkásszövetség — az I. Internacionálé — megalakulása.
1865 szeptember	— A Nemzetközi Munkásszövetség londoni konferenciája.

1866 szeptember	— A Nemzetközi Munkásszövetség első (genfi) kongresszusa.
1867	— A Nemzetközi Munkásszövetség második (lausanne-i) kongresszusa.
1867	— „A tőke" I. kötetének megjelenése.
1868	— A Nemzetközi Munkásszövetség harmadik (brüsszeli) kongresszusa.
1869	— Eisenachban megalakul a Németországi Szociáldemokrata Munkáspárt.
1869	— A „Munka Lovagjai" munkásszervezet megalakulása az Egyesült Államokban.
1870. április 22.	— Lenin születésének napja.
1870 július	— A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának első üzenete a francia—porosz háborúról.
1870 szeptember	— A második császárság bukása Franciaországban. A „nemzeti védelem" kormányának megalakulása.
1870 szeptember	— A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának második üzenete a francia—porosz háborúról.
1871. március 18—május 28.	— A párizsi kommün.
1871. május 30.	— A Főtanács üzenete az 1871. évi franciaországi polgárháborúról.
1871 szeptember	— A Nemzetközi Munkásszövetség londoni konferenciája.
1872	— A Nemzetközi Munkásszövetség ötödik (hágai) kongresszusa.
1875	— A lassalleánusok és az eisenachiak egyesülése a gothai kongresszuson. A Németországi Szocialista Munkáspárt megalakulása.
1876	— Nemzeti felszabadító felkelés Bulgáriában.
1876	— A Nemzetközi Munkásszövetség philadelphiai konferenciája. A Főtanács feloszlása.
1876	— A Szocialista Munkáspárt megalakulása az Egyesült Államokban.
1878	— A Szocialista Párt megalakulása Mexikóban.
1878—1890	— „Kivételes törvény" a német szocialisták ellen.
1879	— A marseille-i harmadik munkáskongresszus és a Munkáspárt megalakulása Franciaországban.
1880	— A francia munkáspárt Le Havre-i kongresszusa és a program elfogadása.
1882	— A francia Munkáspárt kettészakadása (guesdeisták és posszibilisták).

1882	— Az Olasz Munkáspárt megalakulása.
1883. március 14.	— Marx Károly halála.
1884	— A Szociáldemokrata Szövetség megalakulása Angliában.
1885	— Az Indiai Nemzeti Kongresszus párt megalakulása.
1886 május	— Általános sztrájk az Egyesült Államokban a nyolcórás munkanapért. Chicagóban a rendőrség belelő a tüntető munkásokba.
1886—1890	— A sztrájkmozgalom fellendülése Angliában.
1888—1889	— Az Osztrák Szociáldemokrata Párt megalakulása.
1889 július	— A II. Internacionálé alapító kongresszusa (Párizsban).
1889	— A londoni dokkmunkások általános sztrájkja. A dokkmunkások, a gázgyári munkások és a segédmunkások szakszervezetének megalakulása Angliában.
1890	— A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása.
1891	— A Bolgár Szociáldemokrata Párt megalakulása.
1891	— A II. Internacionálé második (brüsszeli) kongresszusa.
1891 október	— A német szociáldemokrata párt erfurti kongresszusa. Az új program elfogadása.
1892	— A szabad szakszervezetek első országos kongresszusa Németországban.
1892	— A francia Munkáspárt marseille-i kongresszusa és az agrárprogram elfogadása.
1892	— Az Olasz Dolgozók Pártjának megalakulása (1895-től Olasz Szocialista Párt a neve).
1893	— A Független Munkáspárt megalakulása Angliában.
1893	— A II. Internacionálé harmadik (zürichi) kongresszusa.
1894	— Szun Jat-szen megalakítja „Kína Újjászületésének Társaságá"-t.
1894—1895	— Az Általános Munkásszövetség (CGT) megalakulása Franciaországban.
1895. augusztus 5.	— Engels Frigyes halála.
1895—1898	— A kubai nép függetlenségi háborúja a spanyol uralom ellen.
1896	— A Szocialista Párt megalakulása Argentínában.

1896	— A II. Internacionálé negyedik (londoni) kongresszusa.
1897	— A Szocialista Párt megalakulása Chilében.
1898	— A szociáldemokrata párt megalakulása az Egyesült Államokban.
1899—1900	— Imperialistaellenes népfelkelés Kínában.
1900	— A II. Internacionálé ötödik (párizsi) kongresszusa.
1900	— A Munkásképviseleti Bizottság megalakulása Angliában.
1901	— A szociáldemokrata párt megalakulása Japánban.
1901	— A Szocialista Párt megalakulása az Egyesült Államokban.
1901—1902	— A guesde-isták (1901) és a jaurèsisták (1902) szocialista pártjának megalakulása Franciaországban.
1903	— Az OSZDMP II. kongresszusa. Az új típusú párt megalakulása Oroszországban.
1903	— Szakadás a bolgár szociáldemokraták soraiban. A tesznyákok és a sirokik szociáldemokrata pártjának megalakulása.
1904	— A II. Internacionálé hatodik (amszterdami) kongresszusa.
1905—1907	— Polgári demokratikus forradalom Oroszországban.
1905—1911	— Polgári forradalom Iránban.
1905	— Az egységes Francia Szocialista Párt megalakulása.
1905	— A „Világ Ipari Munkásai" (IWW) létrejötte az Egyesült Államokban.
1905	— Szun Jat-szen vezetésével megalakul Kínában az „Egyesült Forradalmi Liga".
1905	— A Kubai Szocialista Munkáspárt megalakulása.
1906	— Az angol Munkáspárt (Labour Party) megalakulása.
1906	— A szocialista párt megalakulása Japánban.
1906	— Az Olasz Általános Munkásszövetség megalakulása.
1907	— Szun Jat-szen meghirdeti a három népi elvet.
1907	— A II. Internacionálé hetedik (stuttgarti) kongresszusa.

1908	— Polgári (ifjútörök) forradalom Törökországban.
1908	— A munkások általános politikai sztrájkja Bombayban (India).
1908	— A „Budi Utomo" („Magas Cél") társaság megszervezése Indonéziában.
1910	— A II. Internacionálé nyolcadik (koppenhágai) kongresszusa.
1910—1917	— Polgári demokratikus forradalom Mexikóban.
1911	— Polgári demokratikus forradalom Kínában.
1911	— A Brit Szocialista Párt megalakulása.
1912 január	— Az OSZDMP hatodik összoroszországi konferenciája (Prágában).
1912 február—március	— Bányászsztrájk Angliában.
1912 május	— Általános sztrájk Magyarországon. Barikádharcok Budapesten. A „Vérvörös csütörtök".
1912 szeptember	— Szun Jat-szen vezetésével megalakul Kínában a Kuomintang.
1312 november	— A II. Internacionálé (baseli) rendkívüli kongresszusa.
1912	— A „Szarekat Izlam" párt megalakulása Indonéziában.
1913	— Bányászsztrájk Coloradóban (Egyesült Államok).
1914 június	— Általános sztrájk és felkelés Olaszországban („vörös hét").
1914 november	— Az OSZDMP Központi Bizottságának kiáltványa az imperialista háborúról.
1915 február	— A bolsevikok külföldi szekcióinak berni konferenciája.
1915 szeptember	— A zimmerwaldi konferencia.
1916 április	— A kientali konferencia.
1916 július	— Lenin befejezi „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" című művét.
1916	— Felkelés Írországban.
1917 február	— Polgári demokratikus forradalom Oroszországban.
1917 április	— A Független Szociáldemokrata Párt megalakulása Németországban.
1917 április	— 300 000 fémmunkás sztrájkja Németországban.
1917 május	— Munkás- és katonalázongások Franciaországban.

1917 augusztus	— A torinói munkásfelkelés.
1917 szeptember	— Kantonban Szun Jat-szen vezetésével forradalmi kormány alakul.
1917 november	— A Nagy Októberi Szocialista Forradalom.

Abdul Hamid. II. — 515, 516, 518—520
Abe, Iszo — 373
Adler, Viktor — 350, 351, 483, 485, 486, 593
Ágoston, I. — lásd Iturbide, Augustín
Agramonte, Ignacio — 563
Ahmed Mirza — 512
Albert, Alexandre Martin — 123, 127
Aldama, Ignacio — 78, 79
Allemane, Jean — 298
Allende, Ignacio — 78, 79
Alpári Gyula — 477, 488
Askew, John B. — 618
Aveling, Edward — 310, 311, 314
Azeglio, Massimo Taparelli d' — 99, 167

Babeuf, François Noël — 38, 39
Bakunyin, Mihail Alekszandrovics — 170, 235—237, 270, 336, 466, 569
Balabanov — 363
Balbo, Cesare — 99
Baliño, Carlos — 552, 564—567
Balmaceda, José Manuel — 557
Barberet, Joseph — 295
Barbès, Armand — 46, 55
Barthou, Louis — 304
Bartyenyev, V. I. — 238
Batthyány Lajos gróf — 148, 149
Bauer, Bruno — 106
Bauer, Heinrich — 54, 55, 110
Bauer, Otto — 479, 586
Bax, Ernest Belfort — 310, 311
Bazaine, Achille François — 247, 249
Bazard, Saint-Amand — 40
Bebel, August — 218, 234, 246, 265, 266, 276, 278, 279, 281—283, 288, 362, 376, 377, 383, 395, 411, 413, 414, 418, 423, 578, 584, 589—591
Becker, Johann Philipp — 227
Belgrano, Manuel — 74
Benkovszki, Georgi — 357
Berger, Victor — 459, 460
Bernstein Eduard — 16, 282, 404, 410, 411, 413, 418, 419, 578, 583, 584, 586
Bettini, Pompeo — 339
Bignami, Enrico — 337
Bimba, Anthony — 197
Bismarck, Otto von — 218, 246, 248, 250, 260; 281, 284, 285
Bissolati, Leonida — 340, 468, 473
Blagoev, Dimitar — 362—364, 395, 490, 491, 619
Blanc, Louis — 48, 123, 124, 126, 127, 141, 217, 558
Blanqui, Auguste — 46, 47, 55, 109, 110, 126, 128, 251, 299
Bolívar, Simón — 74, 76—78, 80
Bonaparte Joseph (spanyol király) — 73
Bonaparte, Louis — lásd Napóleon, III.
Bonomi, Ivanoe — 468, 473
Booth, John Wilkes — 212
Born, Stephan — 141
Botev, Hriszto — 266, 357
Bracke, Wilhelm — 282
Bravo, Nicolás — 80, 81
Briand, Aristide — 431
Brousse, Paul — 297
Brown, John — 203

Bundzi Suzuki — 546
Buonarroti, Philippe — 38, 39, 89
Burns, John — 440
Butler, Benjamin Franklin — 209

Cabet, Étienne — 48, 49, 110
Cachin, Marcel — 437
Calvinhac, Louis Gustave — 302
Campbell, Colin — 181
Camphausen, Ludolf — 137
Carnot, Sadi — 304
Carranza, Venustiano — 573, 574
Caserio, Santo — 304
Cavaignac, Louis Eugène — 129—131
Cavour, Camillo — 167, 170, 171, 173—175
Ce Hszi — 191, 522, 523, 528
Clemenceau, Georges Eugène Benjamin — 435
Cluseret, Gustave Paul — 209
Condorcanqui, José Gabriel — 71
Confalonieri, Federico — 92, 93
Connolly, James — 607, 608
Cornwallis, Charles — 64
Costa, Andrea — 337
Crispi, Francesco — 342, 343
Csernisevszkij, Nyikolaj Gavrilovics — 149
Csheidze, Nyikolaj Szemjonovics — 601
Culine — 301
Cunha, Euclides da — 561
Cuno, Theodor Friedrich — 270
Curzon, George Nathaniel — 535—537

Dąbrowski, Jarosław — 259, 261
Dalhousie, James Andrew — 178, 179
Dániel Arnold — 484
Darthé, Augustin Alexandre — 38, 39
David, Eduard — 404
Davidjanc, Jefrem — 514
Davis, Jefferson — 206
De Amicis, Edmondo — 340
Debs, Eugene — 328, 456, 459, 460
De Leon, Daniel — 329, 330, 456—460
Delescluze, Louis Charles — 261
Démokritosz — 102
Dézamy, Théodore — 47
Díaz, Porfirio — 569—572, 574
Dimitrov, Georgi — 493, 495, 619
Dmitrijeva, Jelizaveta — 259, 266
Douglass, Frederick — 206
Dragović, Radovan — 497—499
Dreyfus, Alfred — 305, 306
Duncker, Franz Gustav — 276, 412
Duval, Émile Victor — 252, 253
Dühring, Eugen — 280
Dzsingisz kán — 181

Ejn ed-Doule — 508
Engel, George — 327
Engels Frigyes — 8, 10—12,23—25, 28, 34—36, 39, 44, 52—58, 68, 96, 100—102, 104—118, 120, 122, 138—142, 149, 151, 156—162, 164, 181, 190, 218—221, 224, 225, 234, 236, 238, 244, 247, 259, 265, 270, 271, 278—283, 286—288, 290, 291, 296, 298, 303, 308—311, 313—317, 324, 325, 336, 337, 341, 352, 353, 362, 363, 365, 375—377, 382, 384, 385, 394, 395, 566, 577
Enver bej — 518
Epikurosz — 102

Fabius Maximus Verrucosus Cunctator — 312
Favre, Jules — 248
Fedoszejev, Nyikolaj Jevgrafovics — 395
Ferenc Ferdinánd (osztrák főherceg) — 504
Ferdinánd, I. (osztrák császár, mint magyar király V. Ferdinánd) — 149
Ferdinánd, I. (nápolyi király) — 90, 91
Ferdinánd, II. (nápolyi király) — 153
Ferri, Enrico — 468, 469, 586
Feuerbach, Ludwig — 102, 107, 362
Fischer, Adolph — 327
Foster, William Zebulon — 211, 455, 461, 549
Fourier, François Marie Charles — 10, 40, 41, 101, 117, 558, 568

France, Anatole — 430
Francesco, IV. — 94, 95
Frankel Leó — 253, 259, 351, 352
Fribourg, E. E. — 226, 227
Fries, John — 66
Frigyes Vilmos, IV. (porosz király) — 136, 144
Fulton, Robert — 195

Gabriel — 66
Gallifet, Gaston Alexandre Auguste — 261, 306
García, Calixto — 563
Garibaldi, Giuseppe — 98, 99, 154, 167, 171—174, 336
Gergely, XVI. (pápa) — 93
Gioberti, Vincenzo — 99
Giolitti, Giovanni — 464
Gómez, Juan Gualberto —563
Gompers, Samuel — 325, 326, 330, 331, 452, 454, 455
Gottschalk, Andreas — 140, 141
Gramsci, Antonio — 169, 618
Grant, Ulysses Simpson — 209, 210
Grün, Karl — 55
Guesde, Jules — 295—299, 302, 306, 376, 378, 432, 433, 578—580, 583, 586, 589, 590, 595, 601
Guillaume, James — 270
Guizot, François Pierre Guillaume — 122
György, III. (angol király) — 62, 64

Haase, Hugo — 419, 617
Hajdar — 510
Hales, John — 268, 269
Hanotaux, Gabriel — 304
Hansemann, David — 137
Hardie, Keir — 316
Hardy, Thomas — 26
Harney, George — 31
Hasselmann, Wilhelm — 283
Haywood, William — 456, 461
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich — 107
Herrera, José Joaquín — 80, 81
Hervé, Gustave — 433, 589, 590
Herzen, Alekszandr Ivanovics — 149
Hidalgo y Costilla, Miguel — 78—80
Hillquit, Morris — 460
Hirsch, Max — 276, 412
Höchberg, Karl — 282
Huerta, Victoriano — 572, 573
Hugo, Victor — 133
Hung Hsziu-csüan — 186, 187, 191
Huysmans, Camille — 580
Hybeš, Josef — 350, 477, 487
Hyndman, Henry Mayers — 310, 447, 448, 618

Inkpin, Albert — 618
Iturbide, Agustín — 80, 81

Jang Hsziu-csing — 187
Jaurès, Jean — 306, 386, 431, 432, 438, 589, 590, 595
Jiménez, Mariano — 79
Jones, Ernest — 31
Jovanović, Kosta — 497—499
Justo, Juan B. — 555
Jüan Si-kaj — 528, 530—532, 611

Kang Ju-vej — 521, 522
Karavelov, Ljuben — 357
Károly Albert — 92, 93, 98, 152, 153
Károly Félix — 93
Katalin, II. (orosz cárnő) — 64
Katayama, Sen — 372, 373, 544—546
Kautsky, Karl — 16, 411, 414, 419 — 421, 579—580, 582, 583, 585, 588, 592, 593, 617
Kawakami Hazime — 373
Kirkov, Georgi — 364, 491
Kol, Henri van — 583, 584, 588
Kolarov, Vaszil — 619
Kolumbusz Kristóf — 72
Korvin-Krukovszkaja, Anna Vasziljevna — 259, 266
Kossuth Lajos — 148, 149
Kotoku Denziro — 373, 545, 546
Kropotkin, Pjotr Alekszejevics — 569
Krupp von Bohlen und Halbach, Gustav — 422
Kuanghszü — 521, 522, 528
Kuhn, Augusto — 552
Kung Csing-vang — 191

Labriola, Antonio — 340, 469
Labriola, Arturo — 466, 470
Lafargue, Paul — 296, 299, 301, 302, 306, 376, 578
Lajos Fülöp — 41, 119, 123
Landler Jenő — 477
Lapčević, Dragiša — 498, 499
Lassalle, Ferdinand — 111, 216—218, 234, 280
Lavrov, Pjotr — 259
Lazzari, Constantino — 340, 473
Le Chapelier, Isaac René Guy — 38, 39, 216
Ledebour, Georg — 617, 621
Ledru-Rollin, Alexandre Auguste — 122, 130
Lee, Robert — 207, 210
Legien, Karl — 413, 418, 419
Le Lubez, Victor — 222
Lenin, Vlagyimir Iljics — 8, 11, 14—18, 37, 41, 67, 68, 101, 103, 105, 108, 113, 121, 124, 130, 158, 160, 213, 218, 219, 251. 255, 260, 262—264, 270, 275, 280, 281, 286, 296, 306, 310, 316, 318, 320, 347, 359, 384, 387, 393, 395—402, 404, 405, 409, 411, 414, 419, 421, 426, 429, 433, 437, 442, 443, 446, 447, 463, 468, 471, 472, 478, 480, 486, 491, 494, 495, 498, 503, 505, 519, 523—525, 531, 532, 542, 578, 581, 582, 585—595, 601, 602, 610, 619—625
Leó, XIII (pápa) — 466
Lessner, Friedrich — 162
Letić, V. — 365
Levszki, Vaszil — 357
Liebknecht, Karl — 418, 421—423, 616, 617
Liebknecht, Wilhelm — 162, 218, 234, 246, 265, 266, 276, 278, 281, 282, 286, 288, 336, 376, 377, 381—383 555
Li Hsziu-cseng — 192
Lincoln Ábrahám — 206—209, 212
Liszt Ferenc — 45
Litvinov, Makszim Makszimovics — 620
Ljadov, Martin — Nyikolajevics — 582
Ljahov — 511
Lloyd George, David — 444, 445, 450
Lovett, William — 30, 31
Lucraft, Benjamin — 268
Ludd, Ned — 25
Luxemburg, Rosa — 362, 399, 411, 414, 415, 418, 421—423, 578, 580, 585, 587—589, 591, 616
Lüning, Otto — 55

MacDonald, Ramsay — 442
Maceo, José — 563
Mach, Ernst — 404
MacMahon, Edme Patrice — 247, 261
Madero, Francisco — 571, 572
Makszimovics — lásd Litvinov, Makszim Makszimovics
Malon, Benoît — 226, 297
Malthus, Thomas Robert — 105, 216
Mann, Tom — 310, 313, 314
Marentini — 93
Maria José — 562
Marković, Sima — 499
Marković, Svetozar — 365
Maroncelli, Pietro — 92
Martí, José — 563—565
Martov, Julij Oszipovics — 398
Marx Károly — 8, 10—12, 15, 28, 29, 35, 36, 38, 39, 42, 44, 49, 54, 55, 58, 67, 69, 97, 100—118, 120, 123, 126, 128, 130, 132, 134, 138—142, 147, 149, 151, 156—162, 164, 187, 204, 209, 212, 216, 218—228, 230—238, 244, 246, 247, 254—256, 262, 266—271, 278—283, 286—288, 291, 296, 308, 312, 315, 320, 336, 337, 362, 363, 365, 375, 384, 394, 410, 411, 566, 577
Marx-Aveling, Eleanor — 310, 311, 314
Masaryk, Tomáš Garrigue — 480
Mata Rivera, Juan de — 568
Mazzini, Giuseppe — 96—98, 167, 169, 170, 173, 174, 336
McLean, John — 618
Meade, George Gordon — 210

Mehring, Franz — 414, 421, 422, 616
Menotti, Ciro — 94, 95
Metternich-Winneburg, Klemens Wenzel Lothar von 145
Michel, Louise — 257
Miklós, I. (orosz cár) — 27
Miklós, II. (orosz cár) — 400
Millerand, Alexandre — 302, 306, 386, 431, 432, 468, 579, 580, 582
Minichini, Luigi — 90
Mirbeau, Octave — 430
Mitchell, John — 454
Mohamed Ali — 509, 511—514
Moll, Josef — 110
Moncada, Guillermo — 563
Monroe, James — 550
Montesquieu, Charles de Secondat baron de — 71
Morelos y Pavón, José María — 78—80
Moreno, Mariano — 74
Morgari, Oddino — 468, 470
Morris, Wiliam — 310, 311, 314
Most, Johann — 283, 350
Mozaffar ed-Din — 508
Mussolini, Benito — 473
Mucuhito — 366

Napóleon, I. (Bonaparte) — 39, 89, 97, 131, 259
Napóleon, III. (Louis Bonaparte) — 131—134, 156, 170, 171, 174, 175, 204, 216, 235, 242—248, 279
Němec, Antonín — 480
Niazi bej — 518
Nieuwenhuis, Ferdinand Domela — 381, 382, 385
North, Frederick — 60
Nothjung, Peter — 161

O'Brien, James Bronterre — 32
O'Connor, Feargus Edward — 31, 34, 36
Odger, George — 233, 268
O'Higgins, Bernardo — 75, 76
Olea, Luis — 558
Ordzsonikidze, Szergo — 511
Owen, Robert — 10, 26—28, 30, 41, 101, 110, 117, 371, 558, 568

De Paepe, César — 227, 232
Paez, José Antonio — 77
Parsons, Albert — 327
Pascoli, Giovanni — 340
Pecka, Josef Boleslav — 350
Pedro (brazil régensherceg) — 82
Pellico, Silvio — 92
Pelloux, Luigi — 344
Pepe, Florestano — 91
Pepe, Guglielmo — 91
Pernerstorfer, Engelbert — 480
Petőfi Sándor — 148
Pieck, Wilhelm — 421, 423
Pisacane, Carlo — 168, 169
Pius, VIII. (pápa) — 94
Pius, IX. (pápa) — 153, 466
Plehanov, Georgij Valentyinovics — 362, 378, 395, 578, 585, 601
Poincaré, Raymond — 304, 437
Popović, Milorad — 497
Potreszov, Alekszandr Nyikolajevics — 601
Potter, George — 233
Pottier, Eugène — 262
Powderly, Terence Vincent — 325
Prampolini, Camillo — 340
Proudhon, Pierre Joseph — 48, 49, 107, 226, 236, 253, 466, 558, 568
Pu-ji — 528
Pullman, George Mortimer — 328

Rakovszki, Georgi — 363, 489
Raspail, François Vincent — 126
Recabarren, Luis Emilio — 552, 558, 559
Reclus, Élisée — 430
Renner, Karl — 479, 480, 485
Rigault, Raoul — 254
Rochambeau, Jean Baptiste — 64
Rockefeller, John Davison — 451
Roosevelt, Theodore — 452, 551
Rothstein, Theodore — 618
Rousseau, Jean Jacques — 71
Rudas László — 488
Rudini, Antonio — 343, 344

Ruge, Arnold — 103
Ruthenberg, Charles Emil — 481

Sachse, Hermann — 589
Saint-Simon, Claude Henri — 10, 40, 41, 101, 117, 558
Sakuma Teyiti — 371
San Martín, José de — 75—77, 80
Sándor, II. (orosz cár) — 383
Santarosa, Santorre — 92, 93
Schapper, Karl — 54, 55, 110, 161
Scheu, Andreas — 350
Schramm, Karl August — 282
Schumacher — 482
Schweitzer, Johann Baptist von — 218
Scott, Dred — 201
Sembat, Marcel — 601
Shaw, George Bernard — 311
Shays, Daniel — 65
Sherman, William Tecumseh — 209, 210
Shuster, William Morgan — 513
Silva Xavier, José Joaquín — lásd Tiradentes
Skerlić, Jovan — 497—499
Šmeral, Bohumír — 477, 487
Snowden, Philipp — 312
Sonnino, Sindney — 470
Sorge, Friedrich Adolf — 204, 324, 376
Spies, August — 327
Stowe, Harriet Beecher — 203
Strasser, Adolph — 325, 331
Sucre, Antonio — 77, 78
Südekum, Albert — 589
Szabó Ervin — 484, 488
Szakarov, N — 494
Szakazov, Janko — 363, 489—491
Szattar — 513
Szepahdar — 512
Szerdar Aszad — 512
Szulejmán — 189
Szun Jat-szen — 523—527, 529—532, 611

Tadzoje — 546
Táncsics Mihály — 148
Tejera, Diego Vicente — 566
Thiers, Louis Adolphe — 250, 252—254, 260, 261, 294
Thomas, Albert — 601
Tilak, Bal Gangadhar — 534, 535, 538, 613
Timur — 181
Tiradentes (Silva Xavier, José Joaquín) — 81
Togliatti, Palmiro — 618
Tolain, Henri Louis — 226, 227, 244
Toussaint L'Ouverture, Dominique François — 72
Townshend, Charles — 60
Trochu, Louis Jules — 249
Troelstra, Pieter — 593
Truszov, A. D. — 238
Tuan Csi-zsuj — 611
Tucović, Dmitrij — 497—502
Turati, Filippo — 340, 468, 473
Turner, Nat — 203

Utyin, Nyikolaj Iszaakovics — 238

Vaillant, Edouard — 258, 299, 437
Vaillant-Couturier, Paul — 437, 589, 590
Vandervelde, Émile — 601
Várkonyi István — 354
Varlin, Louis Eugène — 227, 233, 244, 245, 253, 261
Vesey, Denmark — 203
Vicini, Giovanni — 95
Viktor Emánuel, I. (piemonti király) —93
Viktor Emánuel, II. (olasz király) — 172—175
Viktória (angol királynő) — 27, 36
Villa, Francisco — 571—573
Villain, Raoul — 438
Vilmos, I. (német császár) — 281
Vilmos, II. (német császár) — 288
Vollmar, Georg von — 288—290, 413, 419, 589
Voltaire, François Marie Arouet — 71

Washington, George — 62—64
Webb, Beatrice — 311, 312

Webb, Sidney James — 311, 312
Weitling, Wilhelm — 54, 55, 109, 110
Wellington, Arthur Wellesley — 36
Weston, John — 222
Weydemeyer, Josef — 97, 204, 209
Willich, August — 142, 161, 209
Wolff, Luigi — 222
Wolff, Wilhelm — 144
Wróblewski, Walery — 259

Yokoyama Hennosuke — 543

Zapata, Emiliano — 571—573
Zápotocký, Antonín — 477, 487
Zetkin, Clara — 421, 422, 585, 616
Zwanziger fivérek — 55

TARTALOM

Bevezetés 7

Első rész. A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM ÉS A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOM A KAPITALIZMUS GYŐZELMÉNEK ÉS MEGSZILÁRDULÁSÁNAK KORSZAKÁBAN 21

I. fejezet. *Az ipari proletariátus kialakulása és a munkások első önálló megmozdulásai Angliában, Franciaországban és Németországban* 23

1. Anglia 23
2. Franciaország 37
3. Németország 50

II. fejezet. *Az amerikai népek függetlenségi harca a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Önálló államok kialakulása* 59

1. Az észak-amerikai angol gyarmatok függetlenségi háborúja és az Egyesült Államok megalakulása . . 59
2. A latin-amerikai népek nemzeti felszabadító harca a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Önálló államok kialakulása 68

III. fejezet. *Az olaszországi nemzeti felszabadító mozgalom (1815—1846)* 84

1. A risorgimento okai, hajtóerői és feladatai . . . 84
2. Az 1820—1831. évi polgári forradalmak 89
3. A risorgimento forradalmi demokratikus szárnya. Az „Ifjú Olaszország". Giuseppe Mazzini 96
4. A risorgimento mérsékelt liberális szárnya . . . 99

IV. fejezet. *A marxizmus keletkezése. Marx és Engels harca a forradalmi proletárpárt megteremtéséért* 100

V. fejezet. *Munkásmozgalom és nemzeti felszabadító mozgalom az 1848—1849. évi forradalmak idején* 119

1. A munkások szerepe a franciaországi februári polgári demokratikus forradalomban 122
2. Tömegmozgalom az 1848—1849. évi forradalom idején Németországban 135
3. Marx és Engels tevékenysége az 1848—1849. évi forradalmak idején 138
4. Egyesülési mozgalom Németországban 142
5. Munkás- és nemzeti mozgalom az osztrák császárságban az 1848—1849-es forradalom időszakában . . 145
6. A dolgozó tömegek szerepe az 1848—1849-es olaszországi forradalomban és nemzeti felszabadító harcban 152
7. A lengyel nép forradalmi és nemzeti felszabadító mozgalma 154
8. A Kommunisták Szövetsége a forradalom után . . 156

VI. fejezet. *Az olasz nemzeti állam kialakulása* 166

VII. fejezet. *Népi felkelések Indiában és Kínában a XIX. század derekán* 177
1. Nemzeti felkelés Indiában (1857—1859) 177
2. Az 1851—1864. évi tajping-felkelés Kínában . . . 182

VIII. fejezet. *Polgárháború az Egyesült Államokban (1861—1865) és az amerikai munkásmozgalom* 193

IX. fejezet. *Az I. Internacionálé (1864—1870)* 213

Második rész. A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM ÉS A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOM A KAPITALIZMUSBÓL AZ IMPERIALIZMUSBA VALÓ ÁTMENETNEK ÉS AZ IMPERIALIZMUS MEGSZILÁRDULÁSÁNAK KORSZAKÁBAN . . . 239

X. fejezet. *Az 1871. évi párizsi kommün* 241

XI. fejezet. *Az I. Internacionálé a párizsi kommün után* . . . 265

XII. fejezet. *A munkásmozgalom Németországban 1871-től 1900-ig* . 272

XIII. fejezet. *A munkásmozgalom Franciaországban 1871-től 1900-ig* 292

XIV. fejezet. *A munkásmozgalom Angliában 1871-től 1900-ig* . . . 308

XV. fejezet. *A munkásmozgalom az Egyesült Államokban 1871-től 1900-ig* 318

XVI. fejezet. *A munkásmozgalom Olaszországban 1871-től 1900-ig* . . 332

XVII. fejezet. *A munkásmozgalom Ausztria—Magyarországon 1871-től 1900-ig* 345

XVIII. fejezet. *A nemzeti felszabadító mozgalom és a munkásmozgalom Bulgáriában és Szerbiában 1871-től 1900-ig* 358

XIX. fejezet. *A munkásmozgalom Japánban 1871-től 1900-ig* . . . 366

XX. fejezet. *A II. Internacionálé megalakulása és tevékenységének kezdete (1889—1896)* 374

XXI. fejezet. *A nemzetközi forradalmi mozgalom központjának áthelyeződése Oroszországba a XX. század elején* . . . 387

XXII. fejezet. *A munkásmozgalom Németországban 1900-tól 1914-ig* . 406

XXIII. fejezet. *A munkásmozgalom Franciaországban 1900-tól 1914-ig* 426

XXIV. fejezet. *A munkásmozgalom Angliában 1900-tól 1914-ig* . . . 439

XXV. fejezet. *A munkásmozgalom az Egyesült Államokban 1900-tól 1914-ig* 451

XXVI. fejezet. *A munkásmozgalom Olaszországban 1900-tól 1914-ig* . . 463

XXVII. fejezet. *A munkásmozgalom Ausztria—Magyarországon 1900-tól 1914-ig* 474

XXVIII. fejezet. *A munkásmozgalom Bulgáriában és Szerbiában 1900-tól 1914-ig* 489

XXIX. fejezet. *Ázsia ébredése. Burzsoá forradalmak Iránban, Törökországban és Kínában. India és Indonézia népeinek nemzeti felszabadító harca a XIX. század végén és a XX. század elején* 505

1. Az 1905—1911. évi iráni forradalom 505
2. Az 1908. évi forradalom Törökországban 515
3. Az 1911. évi kínai forradalom 521
4. India népeinek nemzeti felszabadító harca a XIX. század végén és a XX. század elején 533
5. Az indonéziai nemzeti felszabadító mozgalom kezdete 539

XXX. fejezet. *A munkásmozgalom Japánban 1900-tól 1914-ig* . . . 543

XXXI. fejezet. *Nemzeti felszabadító mozgalom és munkásmozgalom a latin-amerikai országokban (1871—1917)* 548

XXXII. fejezet. *A II. Internacionálé tevékenysége 1898-tól 1914-ig* . . 577

XXXIII. fejezet. *A munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom az első világháború éveiben* 599

IDŐRENDI TÁBLÁZAT 627

NÉVMUTATÓ 635

FELELŐS A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA. SZERKESZTETTE: DR. RÓZSA ISTVÁN. KÖTÉSTERV: ERDÉLYI JÁNOS MUNKÁJA. MŰSZAKI VEZETŐ: SZÉCSI ANDOR. MŰSZAKI SZERKESZTŐ: GYENES L. GYÖRGY. A SZEDÉST 1964. III. 27-ÉN KEZDTÉK MEG. MEGJELENT 1964. XII. 10-ÉN 8200 PÉLDÁNYBAN. TERJEDELME 40,5 (A/5) ÍV.